

**Степан Стебельський ("Хрін")
Олекса Конопадський ("Острроверх")**

КРІЗЬ СМІХ ЗАЛІЗА

ЛІТОПИС УПА, том 30

LITOPYS UPA
Volume 30

Stepan Stebels'kyi
("Khrin")
Oleksa Konopads'kyi
("Ostroverkh")

THROUGH THE LAUGHTER OF IRON

(Chronicles)

With Summaries in English

Editor Petro J. Potichnyj

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Том 30

Степан Стебельський

("Хрін")

Олекса Конопадський

("Островерх")

КРІЗЬ СМІХ ЗАЛІЗА

(Хроніки)

З англійським резюме

Редактор Петро Й. Потічний

Видання
ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США І КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ІМ. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США І КАНАДІ

Редагує Колегія
Відповідальний редактор: П. Й. Потічний

Copyright: © 2000 by Litopys UPA
ISBN: 0-920092-42-X

© 2000 ТзОВ "Літопис УПА"
ISBN: 966-95674-2-4

Обкладинка роботи
мистця Мирона Левицького

Cataloguing in publication data:

Stebels'kyi, Stepan, 1914 – 1949.

Kriz smikh zaliza: (Khronika)/ Stepan Stebels'kyi ("Khrin"),

Oleksa Konopads'kyi ("Ostroverkh");

redaktsiia Petro J. Potichnyi. –

Toronto : V-vo Litopys UPA, 2000. –

552 p., 42 ill., port.: 24 cm. –

Litopys Ukrain's'koi povstans'koi armii; t. 30

Added title in English: Through the Laughter of Iron.

Includes index.

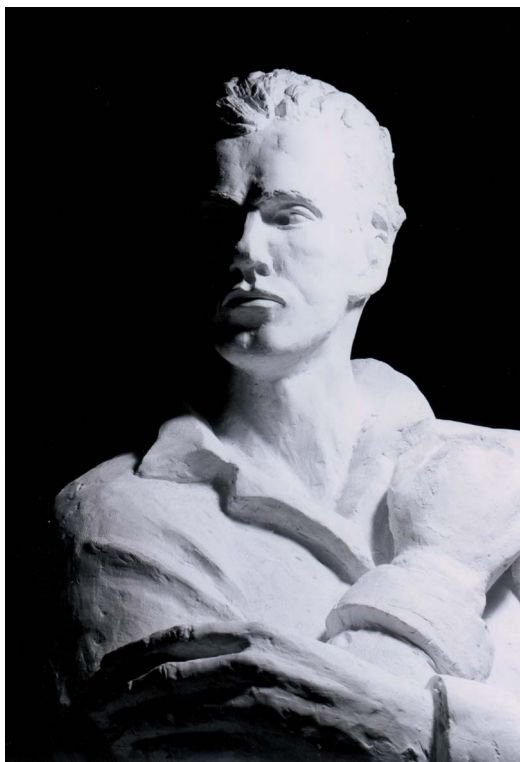
ISBN: 0-920092-42-X

1. Stebels'kyi, Stepan, 1914 – 1949. 2. Konopads'kyi, Oleksa, 1920 – 1948. 3. Ukrain's'ka povstans'ka armii. 4. Ukraine – History, 1941 – Sources

I. Konopads'kyi, Oleksa, 1920 – 1948. II. Potichnyj, Petro J., 1930 –

III. Through the Laughter of Iron. IV. Series

DK508.83. S74 A3 [DK508. 79. L5 t. 30]

*Командир Степан Хрін.
Погруддя. Гіпс. Висота 61 см. Деталь.
Скульптор: Аріядна Шум.
Торонто. Канада. 1995*

*Золотий Хрест Бойової Заслуги I Кляси,
яким був візначений Командир Степан Хрін*

Матері "Хріна"
Елеонорі з Коцанів Стебельській

*Що породила його в найважчих для матері умовах
Що виховувала його і всіх дітей в любові до України
Що, як мати Гракхів, виховала синів на героїв
Що ніколи не просила дітей, аби не краjali її серця
і залишили підпільну визвольну боротьбу
Що тихо терпіла, як синів її забирала то польська,
то німецька поліція
Що молилась за синів, аби вистояли в боротьбі з честю
Вдячна за її безмежну доброту і материнську мудрість
Цю книжку присвячує
Родина*

Поява цього тому "Літопису УПА" уможливлена
щедрим даром з приватного фонду
сл. п. д-ра Богдана Стебельського
(*1911 Томашівці, Україна – +1994 Торонто, Канада),
старшого брата Степана Хріна (Стебельського).
Дар у сумі двадцять дві тисячі кан. доларів доповнено сумою
вісім тисяч кан. доларів із збірки
на "Видавничий фонд ім. Богдана Стебельського",
створений після його смерті 27 липня 1994 року.

ВСТУП

У цій книзі "Літопису УПА" зібрані спогади двох вояків УПА, Степана Стебельського ("Хріна") та Олекси Конопадського ("Острове́рха"). Ці спогади пов'язані особами авторів, які велику частину свого підпільного життя провели разом в тому самому часі, у тих самих відділах УПА та на тих самих теренах. Обидва автори, крім своїх власних переживань, найбільше уваги присвячують якраз бойовим діям командира "Хріна".

Степан Стебельський є автором двох спогадів, "Крізь сміх заліза" та "Зимою в бункері". Він їх писав сам, і тому від них віє бойовим духом активного й агресивного партизанського командира, але також чутливого батька та відданого патріота. Спогади "Хріна" відзначаються цікавим стилем, бо автор дуже живо описує не тільки бойові дії, але й переживання учасника бою, включно з його зоровими та слуховими враженнями. Дуже багато поетичності у його описах природи, як теж дуже цікаво передана обсервація про поодиноких осіб та їх характеристика.

Знову ж "Спомини чотового Острове́рха: Хроніка Тактичних Відтинків УПА "Лемко" і "Маківка", 1944 – 1948" – це усні розповіді Олекси Конопадського, які нишком записала, а потім переписала Анна Черешньовська (вістун "Тетяна"), машиністка ТВ УПА "Маківка". "Острове́рх", як каже "Тетяна", був не тільки досвідченим повстанцем (ще у березні 1944 року він стає бійцем УПА під псевдонімом "Тополя" в сотні "Булава", а опісля ст. віст. та чотовим у сотні "Хріна"), але й прекрасним розповідачем, він навіть майстерно наслідував голос та рухи тих осіб, про яких розповідав, але цю майстерність на папері передати важко.¹

Про Олексу Конопадського знаємо дуже мало. Походив він з національно свідомого с. Глудна недалеко м. Динова на Лемківщині, де народився у бідній родині у 1920 році. Від молодих літ був активним у культурно-освітній праці, в читальні "Просвіти" та в церкві, за що його опісля переслідувано. Два

¹ "Тетяна". Передмова, Спомини чотового Острове́рха: Хроніка Тактичних відтинків УПА "Лемко" і "Маківка", 1944–1948. Мюнхен, До Зброї, 1953, ст. 8.

рази він втікав із примусових робіт у Німеччині і вкінці, аби загубити сліди перед німецькими жандармами, вступив до української допоміжної поліції, а пізніше до УПА, де під псевдонімом "Тополя" служив бійцем у сотні "Булава". Потім він став чотовим у сотні "Хріна" й командиром охоронного відділу КВ.²

Не можна також поминути ролі, яку у появі цих спогадів відіграла вістун "Тетяна". Вона не тільки переписувала їх у підземному бункері, але й наполягала, щоби вони були написані, всіляко допомагала авторам. Про неї знаємо також дуже мало. Народилася вона у с. Стежниця на Лемківщині в убогій родині й на четвертому році життя втратила маму. Здобула звання вчительки й повністю віддалася визвольній боротьбі. Під псевдонімом "Галя" і "Тетяна" діяла як розвідник УПА, районний референт УЧХ (Український Червоний Хрест) та СО (Суспільна Опіка), на Лемківщині, та вкінці як машиністка Команди ТВ "Маківка".³

Для цього тому "Літопису УПА" титульну сторінку взято з книги "Хріна", "Крізь сміх заліза", бо ця назва найкраще віддзеркалює час та обставини, в яких жили та боролись обидва автори та віст. "Тетяна".⁴ Під регіт заліза вони й відійшли з життя, до кінця віддані своїй справі.

Ця трилогія, яка себе взаємно доповнює, має велику документальну вартість, бо описує не тільки складну політичну ситуацію у роках 1944–1949 на найдалі висунених на захід українських етнічних землях, але й боротьбу, що велася в обороні цих земель та їх населення. Обидва автори зазнали багато особистих переслідувань з рук польських, німецьких та російських окупантів і вирішили повністю віддатися боротьбі за краще майбутнє свого народу. Обидва загинули в цій боротьбі, "Острроверх" на Самбірщині, в бою з військами МВД, 18 серпня 1948 року на 28-му році життя, а

² Коротку бойову біографію "Острроверха" подано у звіті "Хріна". "Літопис УПА", т. 18, ст. 273–274.

³ Степан Хрін, Зимою в бункері: Спогади-хроніка 1947–48, Мюнхен, До Зброї, 1950, ст. 75; Її бойовий шлях описаний у звіті "Хріна". "Літопис УПА", т. 18, ст. 284–288.

⁴ Степан Хрін, Крізь сміх заліза, Мюнхен, До Зброї, 1952.

"Хрін" 9 листопада 1949 року, на Чехословаччині, коли йому сповнилося 35 років.⁵ "Тетяна" загинула 21 вересня 1948 року біля с. Билич на Самбірщині, випадково поранивши себе смертельно своєю пістолем.⁶

Спогади не описують всіх дій відділів УПА на згаданих теренах, ані боїв, які прийшлося їм звести з ворогом. Зі спогадів "Хріна" видно, що його записки з Лемківщини, де він два роки командував сотнею УПА, пропали. (Зимою в бункері, ст. 73–74). Однак бойові дії "Хріна" як командира Лемківської сотні ("У-5", "95а") і як командира ТВ-24 "Маківка" записані у звітах ТВ "Лемко", ТВ "Маківка".⁷ Дуже багато інформацій було опубліковано у ряді книг "Літопису УПА", у книзі "Повстанські могили" та в чисельних статтях газетного та журнального формату і в Україні, і в діаспорі.⁸

⁵ Василь Гудзик ("Оріх"), Лист до Лілі Оверко з дня 10 червня 1991 р.

⁶ Звіт "Хріна", "Літопис УПА", т. 18, ст. 284–288.

⁷ Дуже важливим джерелом треба вважати звіти к-ра ТВ "Лемко", "Рена", як теж різні Хроніки відділів УПА та описи боїв "З боєвих дій УПА" з 1945 та 1946 рр. з теренів Лемківщини, "Загальний огляд українських земель за роки 1945–46", Ярослава Старуха, Краєвого провідника Закароння, як теж "Інформативні звіти", за роки 1945–1946, "Загальний звіт" за кінець 1947 і початок 1948 рр., "Вісті з терену" за 1945–1947 рр., Надрайонового провідника надрайону "Бескид", "Мара" (Степана Голяша), в яких можна знайти досить детальні ситуаційні описи цього терену.

⁸ Про к-ра "Хріна" та його бойові дії можна знайти багато інформацій у таких книгах "Літопису УПА": т. 9 – ст. 252, 370, 373, 451, 458, 460–465; т. 10 – ст. 154–155; т. 13 – ст. 43; т. 14 – ст. 60, 88, 148; т. 16 – ст. 167; т. 18 – ст. 13, 23–24, 152, 192, 198, 201–202, 204, 213, 235–238, 241–243, 250, 256, 261, 265, 268–271, 277, 287–290; т. 19 – ст. 195, 317; т. 22, 11, 13, 21–22, 31, 34, 40–42, 57–58, 104, 125–126, 234, 328–329, 337–338, 374–376, 398, 403–404, 443, 459–460, 462–463, 467, 480, 482–483, 525–526, 540–541, 555–556, 567, 571–572; т. 23 – ст. 124, 159, 162, 164, 396–397, 406; т. 25 – ст. 25 (Марш сотні "Хріна"), 374; т. 28 – ст. 78, 87, 107, 149, 166–167, 173; у книзі, Євген Місило, ред., Повстанські Могили: Пропамятна книга впадших на полі слави вояків Української Повстанської Армії – Захід 6 Воєнної Округи "Сян", Тактичних Відтинків "Лемко", "Бастіон", "Данилів", (1944–1946), Варшава – Торонто, 1995, ст. 8, 20, 77, 78, 81–85, 92–95, 98–100, 293, 301, 322); Оперативні звіти ТВ "Лемко", як теж і політичні звіти Надрайону "Бескид" знаходяться у т.зв. Матеріалах Онишкевича, в архівному фонді The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, в бібліотеці Університету Торонто; Марія Остромира, Лемківщина в огні. Київ–Нью-Йорк, Український письменник, 1992, 264 ст.; Іван Краснодемський, "Якщо впадемо – інші дійдуть", Військо України, № 1, 1992, довша рецензія на книжку Марії Остромири; Іван Пасемко, "Героїчна сторінка Лемківщини", Гомін України, рік 40, № 4 (542), 6 квітня 1994 р.

Коротка біографія

Степан-Тарас⁹ Стебельський народився 18 (19?) жовтня 1914 року у селі Голинь, район Калуша, Івано-Франківської області, в багатодітній сім'ї Іллі та Елеонори Стебельських. Степан мав трьох братів – Романа, Богдана та Володимира, і три сестри – Марію, Наталку та Анну-Ірину.¹⁰

Рід Стебельського походить з с. Волоща, колишнього Самбірського повіту, а тепер Дрогобицького району.¹¹

Степан пішов до початкової школи ще у с. Болохові, де вчителював його батько, а закінчив її у с. Татаррах. Після закінчення народної школи у с. Татари Степана післано на науку в Самбірській Учительській Семінарії, яку він закінчив у 1935 році.

⁹ Друге ім'я подане в листі його сестри Ірини Ковальчук з 10 вересня 1996 р. до Аріядни Стебельської.

¹⁰ Найстаршою була Марія, замужем Мянковська (померла у Варшаві), Роман (помер у с. Вигода), Наталка (народжена у с. Томашівці, замужем Данилів, померла у Ванкувері), Богдан (народжений у с. Томашівці, помер у Торонто), Анна-Ірина вживала ім'я Ірена в пам'ять першої дитини Стебельських, яка померла немовлям (народжена в с. Голинь, замужем Ковальчук, живе у Сюррей, Бритійська Колумбія), Степан (народжений у с. Голинь, загинув на Чехословаччині), Володимир (народжений у селі Голинь, помер в Едмонтоні). Аріядна Шумовська-Стебельська, "Степан Хрін і його родина очима різних людей", машинопис, 14 березня, 1999 р.

¹¹ Відтіля походить його прадід Павло, який поселився у с. Вишневі біля Журавна, на Поділлі, де народився дід Теодор, а у 1877 році його батько Ілля. Здобувши кваліфікацію вчителя, Ілля одружився з дочкою вчителя Прокопа Коцана – Елеонорою з с. Явче біля Рогатина. Вчителював у Цвітовій, Томашівці, Голині, Болохові, а востаннє в с. Татари (тепер Залужани) на Самбірщині. Після повернення з італійського фронту, після окупації Галичини Польщею, учитель Ілля Стебельський довгий час був без праці. Його переслідувано польською владою, за працю над розбудовою ЗУНР, й навіть запроторено до концтабору в Дембю. У 1922 році Ілля повернувся до професії вчителя і вчителював у с. Болохів на Калущині, а від 1928 р. в с. Татари у Самбірщині, де у 1936 році вийшов на емеритуру й поселився з родиною у м. Самборі. Кость Куб'як, "Земляк на псевдо "Хрін", Самбірські Вісті, № 131 – 133, грудень, 1994.

Конспіративна діяльність

Родина Стебельських завжди була віддана справі визволення України.¹²

Степан ще учнем 6-ї класи примкнув на Самбірщині до Пласту в 37-му курені ім. полк. Вітовського. Коли Пласт був заборонений польською владою у 1930 році, його члени почали діяти нелегально. Це й були перші кроки у революційній діяльності Степана. Він говорить про це так: "Шлях революційної боротьби я полюбив ще в шкільні роки... Коли перестав існувати курінь середньошкільної молоді... зродилася в мене думка заложити таємний гурток серед учнів моєї школи. До цього гуртка належало нас восьмеро..."¹³

На початку 30-х років Степан став членом Юнацтва ОУН й незадовго став референтом пропаганди в Районовій або Повітовій Екзекутиві цієї організації.¹⁴ В тому самому часі він став членом товариства "Сокіл", в якому був дуже активним в секції роверистів, та став "тіловиховним інструктором".¹⁵ У літню пору, мандруючи бойківськими селами, він добре пізнав терен та людей, а ще більше, коли у 1935 році став представником українських видавництв і з їхнього рамені розповсюджував українське друковане слово в терені.¹⁶

У тому самому часі (1934–1935 рр.) Степан, якому

¹² Впродовж своєї педагогічної праці Ілля Стебельський виховав сотні українських патріотів. Повернувшись з італійського фронту, він активно включився восени 1918 року у будівництво ЗУНР на Калущині. Свій патріотизм Ілля та Елеонора прищепили теж і своїм дітям. У другій половині 20-х років членом УВО став брат Степана Роман. Дуже можливо, що він та брат Богдан були також членами таємної Організації Вищих Клас Українських Гімназій (ОВКУГ). Анатолій Бедрій, "Націоналіст-революціонер, майор Степан Хрін". Непублікований машинопис, січень 1996 р.; Анатолій Бедрій, "Майор Степан Хрін", Незборима Нація, № 6 і наступні, березень 1996 р. Більш детальну біографію Іллі Стебельського можна знайти у статті Оксани Тебешевської "Педагог, просвітитель, патріот", Дзвони Підгір'я (Калуш), № 142 (1289), 9 грудня 1998, та №148 (1295), 23 грудня 1998.

¹³ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 43.

¹⁴ Остап Хмурович (Богдан Стебельський), "Степан Стебельський-'Хрін'", Альманах "Гомону України" на рік 1994, Бібліотека Видавництва "Гомін України", ч. 77, Торонто, 1994, ст. 76.

¹⁵ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 104.

¹⁶ Н.Н. "Степан Хрін-Стебельський" – Герой УПА: Матеріали до біографії", Вісник ООЧСУ, травень 1983, ст. 11–13.

виповнився 21 рік, став членом ОУН. За діяльність в зв'язку з подіями в Карпатській Україні Степана арештовано в ночі з 4 на 5 вересня та запроторено до концтабору в Березі Картузькій, де він перебув до половини вересня 1939 року й початку німецько-польської війни. У цей сам час його брат Богдан, якого арештовано у Кракові, карався у Самбірській тюрмі. З часів "Сокола" походить теж і його псевдонім "Хрін", коли він назвав себе Паньком Хріном.¹⁷

З приходом радянської влади Степан та його брат Володимир з допомогою Степана Кренти, учителя з с. Ліщава Долішня, який став Інспектором шкіл району, перейшли на працю учителів в народній школі у с. Кузьмина в Бірчанщині, де він продовжує свою конспіративну діяльність в ОУН як підрайоновий.¹⁸

Тут теж він одружився з Марією Пиш (15 вересня 1921 р. — 7 вересня 1963 р.), сільською дівчиною (вінчав їх о. Федукевич у домі Кренти в с. Ліщава Долішня), і 13 січня 1941 року¹⁹ в них народилася донечка, яку охрестили Елеонорою на пошану матері Степана,²⁰ але звали її Лілею, по хресній матері Ірині Шумовській, яку всі кликали Лілею.²¹ Так її називає теж і її батько у своїх завжди теплих згадках про неї.²² З цим ім'ям залишилася вона й досі.²³

Марійка Пиш була високого зросту, гарної будови тіла, вродлива, пишалася прекрасним, довгим, золотистим волоссям. Не дуже довго довелося їй втішатися подружнім життям, бо чоловікова революційна діяльність не дозволяла на нормальні відносини у подружньому житті. Вона любила його безмірно й привела з ним на світ двоє дітей, Елеонору (Лілю), замужем

¹⁷ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 14; Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 104.

¹⁸ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 50.

¹⁹ За свідченням Лілі Оверко, вона народилася 7 січня 1941 р., а не 13 січня, як подає метрика народження.

²⁰ Остап Хмурович (Богдан Стебельський), ст. 77.

²¹ Аріядна Шумовська-Стебельська, "Степан Хрін і його родина очима різних людей".

²² Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 92–94.

²³ Юрій Шухевич, "Бо ти на землі людина: Славна донька славного батька", Бористен, № 9 (27), ст. 14.

Оверко, яка живе у Чикаго, Володимиру (Славку), заміжжю Піх, що живе в Польщі. Другої дитини "Хрін" вже не мав нагоди бачити, хоч знав, що вона в дорозі, і, за свідченням Елеонори-Лілі, просив назвати ім'ям Володимир або Володимира, якщо це буде дівчина. Марійка виконала бажання свого чоловіка.²⁴

Не забував і він про неї і згадував при кожній нагоді разом з улюбленою дочкою Лілею, чи це у "Грипсі" з Добромільської тюрми,²⁵ у його спогадах, але також і коли, віддалений від родинного гнізда, він старався допомогти їм у незavidних обставинах і просив санітарку "Богдану" опікуватись ними.²⁶ "Марічка" у своїх спогадах твердить, що "Хрін" не був "щасливо одружений, але ніжно любив дитину і журився її долею".²⁷ Немає жодних сумнівів у тому, що в ньому любилися й санітарка "Богдана", й віст. "Тетяна", про що натякає у своїх спогадах і сам "Хрін",²⁸ але важче відповісти на питання, чи — і до якої міри — він віддячувався їм любов'ю. У своїх спогадах "Хрін", як ніхто інший із повстанців, дуже високо цінував вклад жінок у визвольну боротьбу, оспівував їхні подвиги, шанував їхні жертви.²⁹ Ця пошана до жінок також передавалась йому з великої любові до матері, яка виховала всіх своїх дітей на палких патріотів. Його згадка про неї звучить майже молитвою.³⁰

Тим часом його дружині приходилось дуже важко. Арештована, вона пройшла фізичні та духовні тортури, їй обтирали волосся, мазали смолою, грозили смертною карою

²⁴ Аріядна Шумовська-Стебельська, "Степан Хрін і його родина очима різних людей".

²⁵ Остап Хмурович (Богдан Стебельський), ст. 78. Оригінали 5 листів з тюрми знаходяться у Ірини Ковальчук. Машинопис листів є в The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine у бібліотеці Торонтоного університету.

²⁶ Марія Савчин ("Марічка"), "Тисяча доріг", "Літопис УПА", т. 28, ст. 167; Про Олександру Гайдукевич, "Зену-Богдану", є коротка згадка у "Літописі УПА", т. 23, ст. 160.

²⁷ Там же, ст. 167.

²⁸ Степан Хрін, Зимом у бункері, ст. 75–78, 90.

²⁹ Там же, ст. 38–42.

³⁰ Там же, ст. 104–105.

за те, що була жінкою "Хріна".³¹ Її дітей разом зі старшою сестрою Генєюю депортовано у червні 1947 р. під час акції "Вісла" у західну Польщу, де вона опікувалася ними під час ув'язнення Марії.³² До того, Марія не знала, що сталося зі Степаном, й навіть вірила в те, що йому вдалося перейти на Захід та що він живе в Канаді.³³ Довідалася про його долю щойно пізніше від його сім'ї в Канаді, яка також довгий час не знала деталей про його підпільне життя, ані про обставини його смерті в дорозі на Захід. Мати "Хріна" до кінця свого трудолюбивого життя з великою любов'ю та пошаною ставилася до своєї невістки Марії, розуміла її незavidну долю, співчувала їй.³⁴

Німецько-російська війна

З початком війни поміж Райхом та СРСР Степан був дуже активний у подіях, пов'язаних з проголошенням Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. у Львові. В зв'язку з тими подіями арештовано у вересні його брата Богдана.³⁵ Степан, який став в'язнем у с. Кузьмина, продовжував свою підпільну діяльність як організатор збирання та магазинування зброї. У березні 1942 року його також арештувало Гестапо, але після 7-ох місяців тюрми в Добромилі та Перемишлі, з допомогою п. Івана Стебельського (не свояка), який мав знайомства в німецькій адміністрації, йому вдалося вийти на волю.³⁶

Степан Стебельський вирішив тоді цілковито віддатися визвольній боротьбі. З підірваним здоров'ям, він змушений

³¹ Письмо Івана Гнатка, стрільця сотні "Хріна", до матері Степана від 9 лютого 1949 р., Альманах "Гомону України" на 1994 р., ст. 86. Цікавий також лист Ярослава Мороза, який теж служив у сотні "Хріна", там же, ст. 85–86.

³² Свідчення Лілі Оверко.

³³ Аріядна Шумовська-Стебельська, "Степан Хрін і його родина очима різних людей".

³⁴ Там же.

³⁵ Н.Н. "Степан Хрін-Стебельський" – Герой УПА: Матеріяли до біографії", ст. 11–13.

³⁶ Іван Стебельський, "З бурхливого минулого спогад", Новий Шлях, 18–25 грудня, 1993 р. ст. 10. Ця версія підтверджується в листі Ірини Ковальчук від 10 вересня 1996 р., який зацитовано раніше.

довший час лікуватися, щоби набрати сил для підпільної боротьби, і тільки в червні 1944 року знову активізується в ОУН.³⁷ Від того часу він повністю заангажований в організації збройного підпілля в Перемищині, збиранні та здобуванні зброї і вiriaду для відділів УПА та їх вишколу.

В липні-серпні 1944 р. разом з Володимиром Щигельським ("Бурлакою") він зорганізував боївку. Опісля, після другого приходу більшовиків, він включився в протиакцію мобілізації українців до Червоної Армії, яких без належного вишколу кидали на фронт як гарматне м'ясо.³⁸ В тому приблизно часі польське організоване підпілля, як теж різні шовіністичні банди, почали широко закроєну акцію терору проти українського населення, щоби прискіпити його виселення до СРСР. Щоби протиставитися цьому терору, Степан організує самооборонні відділи по селах, як теж протирозвідчу групу для лівідації ворожих агентів.³⁹ До кінця серпня 1944 року він мав групу з 75 озброєних та вишколених людей,⁴⁰ частину яких, у вересні цього року, як окрему чоту, передав до сотні к-ра "Хоми". З цією сотнею, як чотовий, але тільки зі ступенем старшого стрільця, "Хрін" бере участь у кількох боях й 20 вересня перший раз дістає рану від ворожої гранати.⁴¹

У великому бою з більшовиками в Ліщаві Горішній 24 жовтня "Хрін" був важко поранений фосфорними кулями в обидві руки, коли особисто розбив радянського танка, одного із двох знищених у цьому бою. Була загроза, що руки треба буде ампутувати.⁴² Одначе дівчата-повстанці не допустили до цього, а повітова УЧХ Перемищини, "Софія" (Стефа Станько з села Коровники) та медсестра УПА "Богдана" (Леся, донька о. Гайдукевича з Риботич, яка у квітні 1947 року розірвалася гранатою, щоби не потрапити живою у руки ворога), пильно опікувалися ним й зуміливилікувати одну руку повністю, а другу частинно. У битві допомгла йому "Степова" (Марія

³⁷ М.Р.Горислав (Модест Ріпецький), "Стебельський-Хрін", Український Самостійник, № 46, 11 листопада, 1956.

³⁸ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 32.

³⁹ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 105.

⁴⁰ Богдан Гук ("Скала"), "Літопис УПА", т. 23, ст. 162.

⁴¹ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 113.

⁴² Там же, ст. 63–78.

Кіткішко), яка походила з Полтавщини та яка пізніше загинула в Західній Лемківщині.⁴³ Коли ж його відряджено на Лемківщину, "Богдана" також заопікувалася донькою "Хріна", Лілею.⁴⁴ Після бою велику частину відділу к-ра "Хоми" демобілізовано.⁴⁵

Під кінець листопада 1944, прийшовши трохи до здоров'я, "Хрін" допомагає вишколювати відділи СКВ в Перемищині (Надрайон "Холодний Яр"). У грудні 1944 року таких відділів на цьому терені нараховувалося 23. Цю працю головно вели Михайло Дуда ("Громенко"), Ярослав Коцьолок ("Крилич") та інші.⁴⁶ На початку грудня, на власне бажання, його назначено командиром спеціального відділу з метою очищення терену від ворожої агентури.⁴⁷

З самого початку він став дуже мобільним, про що говорить у своїх власних споминах⁴⁸, та активним оборонцем населення. У половині березня к-р "Коник" доручив йому зліквідувати польське с. Борівницю, яке стало випадовою базою проти українського населення, що він і виконав 21 квітня 1945 р. з допомогою відділів "Громенка" та "Зруба".⁴⁹

9–12 травня на відправі референтів та командирів СБ Надрайону "Холодний Яр" його зроблено Третім заступником Реф. СБ надрайону. Референтом був Василь Цап'як "Потап".⁵⁰

У бою під с. Доброю Шляхетською з польськими грабіжницькими бандами у червні 1945 року "Хрін" знову

⁴³ Марія Савчин, "Марічка", про Стефу Станько "Софію", т. 28, ст. 66, 80, 85, 95; про Олександру Гайдукевич "Богдану", ст. 85, 124; про "Степову", ст. 61, 67–68, 107; Степан Голяш в письмі з 18 квітня 1999 р. ідентифікував "Степову" як Марію Кіткішко, подаючи, що вона загинула на пості Надрайонового референта пропаганди в Надрайоні "Верховина".

⁴⁴ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 158.

⁴⁵ Там же, ст. 82.

⁴⁶ Там же, ст. 91.

⁴⁷ "Островерх", Спомини чотового Островерха: Хроніка Тактичних відтинків УПА "Лемко" і "Маківка", 1944–1948. Мюнхен, До Зброї, 1953, ст. 36–50.

⁴⁸ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 33; "Островерх", ст. 37–50.

⁴⁹ Там же, "Островерх", ст. 45–47.

⁵⁰ Степан Хрін, Кризь сміх заліза, ст. 144; "Островерх", ст. 48.

був ранений, тим разом в лице. Як каже, "це вже у мене 5 близна".⁵¹

Запальна натура "Хріна", його наступальна тактика створювали часто конфліктні ситуації у підпільному керівництві у Перемищині й навіть пізніше на Лемківщині, де к-р ТВ "Рен" старався обмежити діяльність цього непосидючого вояка.⁵² У червні за різні непорозуміння та буцімто несубординацію "Хріна" поставлено перед організаційний суд, але звільнено від всіх обвинувачень й кари.

У місяці серпні переведено "Хріна" на Лемківщину в Надрайон "Бескид" з завданням зміцнити відділи УПА на тому терені. У переїзді на Лемківщину він знову був ранений в руку.⁵³

Надрайоновий провідник "Зорич" призначив його військовим референтом у 3-му районі, в Сянїччині, з завданням зорганізувати відділ з місцевих людей. Це він успішно виконав і в скорому часі мав відділ в числі 306 вояків, кінну чоту з 45 коней, рій польової жандармерії та одну гарматку.⁵⁴ Сотня, яка була частиною куреня "Рена", мала криптонім У-5, а потім 95а.⁵⁵ Пізною осінню 1945 року ген. Дмитро Грицай-Перебийніс, який перевів інспекцію військових частин цього терену, позитивно відзначив ці осяги "Хріна".⁵⁶

У 1945–47 рр. відділи УПА інтенсивно творять опір виселенчій кампанії. У цій акції сотня "Хріна" – одна із найбільш активних. Навесні 1947 року із засідки біля с. Тісна його відділ ліквідує віце-міністра оборони Польщі ген. Кароля

⁵¹ Степан Хрін, Крізь сміх заліза, ст. 124.

⁵² Про конфлікти з к-ром ТВ "Лемко" є натяки "Хріна" у його спогадах. Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 130; згадує про це також "Марічка" у своїх споминах. "Літопис УПА", т. 28, ст. 107.

⁵³ Степан Хрін, Крізь сміх заліза, ст. 158.

⁵⁴ Степан Голяш, "УПА в Бескиді", Лемківщина, с. 222. (Рік?, ч.?)

⁵⁵ "Літопис УПА", т. 13, ст. 43.

⁵⁶ М.Р.Горислав (Модест Ріпецький), "Степан Стебельський – Хрін", Український Самостійник, ч. 47 (357), 18 листопада 1956.

Сверчевського. Про "Хріна" ходять легенди, а про його лемківську сотню складаються пісні.⁵⁷

Після виселення українського населення 29 червня 1947 р. біля с. Сянки "Хрін" з 3-ма сотнями бравурним боєм переходить в Дрогобиччину, де його дуже радісно привітали тамтешні підпільники.⁵⁸

Успішний перехід кордону з боєм дуже стурбував можновладців у Кремлі. Начальник Внутрішніх Військ МГБ,

⁵⁷ Описи деяких боїв сотні к-ра "Хріна" можна знайти в журналі "До Зброї" за вересень, листопад 1952 р. та березень 1953 р., а число боїв, згадане "Хріном", у "Зимою в бункері", ст. 87, 135; Марш сотні "Хріна" поданий в "Літописі УПА", т. 25, ст. 25, 374. Головніші бої цієї бойової одиниці: 10 січня 1946 р. знищено залізничну станцію Залужжя; 22 січня бій з ВП в с. Завадка Морохівська; 16 лютого бій з ВП поміж селами Морохів і Пораж з великими втратами для поляків; 25 лютого знищення залізничної станції в Мокрому; 26 лютого бій з ВП в селі Волиця; 10 березня бій з ВП в селі Полонна з важкими втратами для поляків і тільки трьома раненими з боку УПА; 12 березня знищено декілька мостів, залізничні рейки та телефонічний зв'язок поміж Загір'ям та Лупковом; 20 березня виконано успішний наскок на Команду Тактичного Відтинка ВП в Яселку під Сяноком з важкими втратами для поляків; цього самого дня, 20 березня напад на ВП у Вислоку, знову з важкими втратами та відступом ворога; 23 березня напад на ВП в селі Радошиці з важкими втратами для поляків та відступом до Лупкова; 24 березня напад на містечко Буківсько і знищення адміністративних будинків, частини ВП відступають до Сянока; 26 березня відділи "Хріна" і "Мирона" приймають бій з батальйоном ВП в селах Височани, Щавне, Кожушне і Мокре, в якому польська сторона має 40 вбитих, 32 поранених та 37 полонених; 30 березня сотні "Хріна", "Мирона", "Бора" і "Стаха" ведуть бій проти 2 польських дивізій в селах Середне Велике і Лукове. В цьому найбільшому бою на Лемківщині, в якому вжито теж і авіацію, і який тривав цілий день, ворог мав 80 вбитих, тоді як УПА 7 вбитих та 12 поранених; в травні "Хрін" мав декілька боїв з ВП в Прибишівському лісі та в селах Гічвиці, Полонна та Камінне; 24 липня "Хрін" виконав дуже успішну засідку на частини 8 Дівізії ВП біля села Березовець; 28 серпня напав на Волковию; 4 вересня мав бій у селі Ропенька; 10 жовтня зробив напад на село Пелня, а 20 жовтня разом зі "Стахом" знищив польські гарнізони в селах Прусек і Небезцани у Сяниському повіті; 2 грудня знищено 8 залізничних мостів, залізну дорогу та телефонічні лінії поміж Загір'ям та Команчею; на час зими 1946–47 рр. "Хрін" оперував чотирма відділами і мав сутинчу у селах Воля Міхова, Воля Петрова, Новосілки, Розтоки, Кам'янки, Затварниця, Жерниця, Явірник та Морохів. 18 березня 1947 р. відділи "Хріна" і "Стаха" мали бій з двома батальйонами ВП, що тривав цілий день, поблизу сіл Загочев'я, Хоцьнь та Дзюрдзів в районі Лиська. Знову ж 28 березня у засідці на трасі поміж Балигородом і Тісною вбито віце-міністра Оборони Польщі ген. Кароля Сверчевського та декілька штабовиків, що їхали з ним.

⁵⁸ М.Р.Горислав (Модест Ріпецький), "Степан Стебельський – Хрін", Український Самостійник, ч. 47 (357), 18 листопада, 1956; Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 10; "Марічка", "Літопис УПА", т. 28, ст. 166–167.

ген. лейт. Бурмак вислав у Дрогобиччину Начальника Оперативного Відділу Внутрішніх Військ МГБ Українського Округу полк. Любітова для спеціального розслідування цієї справи⁵⁹ та допиту двох вояків, які попали в руки МГБ, а саме Петра М. Тхорика ("Воробця") та Андрія М. Сенчишина ("Клима"), обох із сотні "Біра". Під час допиту вони виявили, що відділ, який перейшов кордон, нараховує 120 осіб із трьома командирами ("Бір", "Хрін" і "Стах").⁶⁰ Як спеціальне завдання, на наказ ген. майора Російського, Начальника МГБ на Дрогобицьку область, полк. Любітов мав довідатися, чи серед затриманих немає учасників вбивства польського ген. полк. К. Сверчевського.⁶¹ Щойно після допиту стрільця сотні "Хріна" Михайла А. Москаля ("Дуная"), якого зловлено на засідці 9 липня 1947 р., Любітов довідався, що ціла сотня брала участь у засідці на Сверчевського.⁶² День пізніше два стрільці, Дмитро Костяцький ("Віск") та Федір В. Клис ("Слабий"), самі піддалися й були допитувані у Турці.⁶³ Одначе ці інформації не перешкодили "Хрінові" та новоприбулим повстанцям, хоч із деякими втратами, щасливо відв'язатися від відділів МГБ, які кинуті проти них.

Недовго після цього, 15 серпня "Хрін" передав команду сотні "Стахові" в лісі під с. Стара Сіль і перебрав команду 24 ТВ "Маківка". Призначення одержав особисто від майора Миколи Твердохліба "Грома", к-ра ВО "Говерля".

У вересні на відправі Окружного проводу Дрогобиччини "Хріна" відзначено Золотим Хрестом Бойової Заслуги I класу.⁶⁴

⁵⁹ "Начальнику Внутренних Войск МГБ Союза ССР Генерал-лейтенанту товарищу Бурмак", Указання, распоряжения по оперативно-служебному использованию частей войск округа, донесения о проведенных боевых операциях и выполнении указаний и распоряжений. Справа 9, т. 2, ф. 488, опис 1 с, арк. 1–33. The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, University of Toronto.

⁶⁰ Там же, арк. 1–2; Протоколи допитів, арк. 29–31.

⁶¹ Там же, арк. 1.

⁶² Там же, Справка, арк. 32.

⁶³ Там же, Справка, арк. 35.

⁶⁴ Постанова УГВР з 25 серпня 1947 р., "Літопис УПА", т. 9, ст. 370–371; Степан Хрін, зимою в бункері, ст.13; Іван Кривуцький ("Аркадій") каже, що "Хрінові" тоді присвоєно ступінь майора, але це невірна інформація. Іван Кривуцький, "Стебельський-Хрін", Шлях Перемоги, № 4, 29 січня, 1995. У "Літописі УПА", т. 14, ст. 60, в короткій біографії "Хріна" також сказано, що він мав ступінь майора. На жаль, документальних даних про це немає, і що більше, "Хрін" напевно згадав би про це у своїх споминах.

Його також вирізнено у святковому наказі генерала Тараса Чупринки.⁶⁵

У 1948–49 рр. він як к-р ТВ далі керує боротьбою в Дрогобиччині. Але вже у 1948 р. йому доводиться розв'язувати діючі сотні, 24 липня сотню 90, а 10 вересня лемківську сотню 95а, з якою він прибув в Україну. Цей факт, як теж важкі втрати з його оточення (21 вересня 1948 загинула "Тетяна" та інші його співробітники) мусили бути для нього тяжким ударом.⁶⁶ У вересні 1949 р. Наказом ч. 2 ген. Чупринки розформовано всі існуючі відділи УПА. З частиною розформованої сотні "Басейн" к-р "Хрін" вирушив рейдом на Захід.⁶⁷

Від 1 жовтня 1949 р., дати його останнього звіту як к-ра ТВ до к-ра ВО "Говерля", вісток про "Хріна" майже немає. А його рекомендації на відзначення цілої групи підстаршин та старшин, багато з яких вже не були при житті, треба розглядати як останнє бажання віддати пошану тим, які вистояли на своїх постах до останку.⁶⁸ Майже рівно місяць пізніше, далеко від України, яку він так безмежно любив, його бойовий, революційний шлях досяг кінця.

Партизанська тактика "Хріна"

"Хрін" увійшов в історію як один з найбільш активних командирів УПА. Він ніколи не засиджувався на одному місці, а дії його відділів були майже завжди зачіпними, наступальними. Про цю тактику він сам висловлює цікаві думки в своїх спогадах "Зимом у бункері". В них також розказує про заходи в організації своєї сотні в дуже складних обставинах.

"Від осені 1945 р. до травня 47 р. мої дві сотні звели щось 100 боїв, акцій та засідок. В тому ж часі з двох сотень впало 41 вояк — в тому числі 2 чотових і 6 підстаршин — 3 померло, 4-х ранених попало в полон. Інші сотні мають половину менше

⁶⁵ Святковий Наказ Головного Командира УПА з 14 жовтня, 1947 р., "Літопис УПА", т. 9, ст. 373.

⁶⁶ Його звіти як командира ТВ-24 "Маківка" подані у "Літописі УПА", т. 18, ст. 151–290.

⁶⁷ Там же, ст. 12, 23.

⁶⁸ Там же, ст. 256–288.

оперативних дій і мало що менші втрати від нас. Зате в травні і червні 1947 р., під час безперервних боїв, впало майже таке саме число вояків".⁶⁹

"Хрін" також підкреслював, що кожна його акція була докладно обдумана й скрупулятно опрацьована, та що крім бойового також мала політичне і пропагандивне значення. "На жаль", як каже "Хрін", "без жертв і крові — воювати неможливо. Та я старався, щоб ворог мав більші втрати, бо для нього найбільш переконливий аргумент — це сила. Ворог мав 20 разів більше вбитих, ранених і полонених, як ми. Підсумувавши наші бої і наші втрати, виходить, що на кожну акцію припадає один убитий. Вже це свідчить, що наші втрати були розмірно невеликі".⁷⁰

На його думку, "найважливішим чинником, що сприяє виграшові, це перебрання ініціативи у свої руки. Найуспішніше заздалегідь перекреслювати пляни ворога і кидати своє військо в наступ. Коли вояк навчиться раз тікати з поля бою — тяжко піднести його мораль. Треба впоїти в нього переконання, що наступ — це найкращий засіб оборони".⁷¹

"Про вислід бою рішає становище, терен, хто дасть перший вогонь, і то цільний вогонь, щоб від нього в рядах ворога зараз були вбиті й ранені. Самий бій залежить великою мірою від боевої вартости підстаршин. Дуже багато в бою помагали оклики "Слава", співи і кпини з ворога. На початку бою вживати кращі боеві одиниці, слабші рої чи чоти вживати для роблення в "мішку", коли слабші боеві частини нарощне відступають, а сильні боеві одиниці з крил розбивають ворога. Добрі боеві одиниці надають силу, темпо і впертість цілій боевій групі, в наступі чи прориві".

"В нас командир завжди був з вояками в першій лінії. Він повинен бути звичайно коло найслабшої чоти. У випадку, коли бій є складний, груповий, в лісі, чи в селі, командир вибирає найдогідніше місце, звідки мав би найкращий зв'язок з оперуючими відділами та вже із слуху чи зору міг би орієнтуватися про хід бою".⁷²

⁶⁹ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 135.

⁷⁰ Там же, ст. 135.

⁷¹ Там же, ст. 131.

⁷² Там же, ст. 132.

"Командир — це диригент. Боеві одиниці — це інструменти. Він диригує кожним інструментом, боевою одиницею: коли вона має вдарити, замовкнути чи знову заграти, або лише акомпанювати, котрий з музикантів має віддихнути. Не забувати про королів на полі бою — кулемети і міномети. Вміло поставлений кулемет може стримати навалу піхоти флянговим і перехресним вогнем. Добре замаскований, прикритий колодами й камінням кулемет — ніколи не дозволить піхотинцям досягнути себе. Група, що наступатиме на нього, буде перебита. Щоб знищити якийсь кулемет, противник мусить ближче підтягнути свої кулемети та міномети. Це коштує великі жертви, і бій тоді приймає повільний характер".⁷³

"Під час бою командир не повинен по собі показувати тривоги. Він мусить затримати холодну кров та не гарячитися і постійно маневрувати. Враховувати швидко і вірно мінливу ситуацію на полі бою. Мусить бути рішучий, винахідливий і йти на ризиковні кроки, уникаючи всіляких шаблонів. Командир, в якого не вірить військо, не командир для того війська".⁷⁴

На відміну від інших сотенних, "Хрін" з різних тактичних мотивів волів оперувати меншими підрозділами. Така тактика виробляла почуття самостійності та самопевності чотових. Також легше було меншим відділам прохарчуватися. "Але я роздрібнював сотню також тому, що під час погоні ворога малими групами легше маневрувати, конспіруватися та в разі оточення пробиватися... а також для взаємного відтягування".⁷⁵

"У нас на Лемківщині було три тактики: рейдуючо-наступальна — моя, оборонна — пор. Бора і оборонно-випадова — пор. Дідика і пор. Бродича.⁷⁶ ...Всі три тактики, вживані сотенними, були потрібні, вони разом одна одну доповнювали".⁷⁷

"На Лемківщині ворог не міг скоро маневрувати, перекидати сили, використати вповні середники механізації.

⁷³ Там же, ст. 132.

⁷⁴ Там же, ст. 132.

⁷⁵ Там же, ст. 134.

⁷⁶ Там же, ст. 132.

⁷⁷ Там же, ст. 133.

Важко було йому підвозити гармати, міномети та впровадити в дію летунство. Він мусів іти за нами з крісом, автоматом і кулеметом. Коли ми з догідних позицій сипнули вогнем по його чолі — він мусів розчленуватися в боєвий лад. За той час ми переносилися на інше місце і слід за собою замінували піхотинськими мінами. Не раз ми за ніч перейшли стільки, що ворожа погоня мусіла обморожена завертати з половини дороги... Ми в добрій формі могли бити ворога, а ворожий вояк, випроваджений з касарень, почувався безрадним. Було багато випадків, що вороже військо так обморожувалося, що піднімало бунт і не хотіло йти далі в погоню".⁷⁸

"Хрін" дуже добре розумів потребу допомоги від населення, бо тільки добрі стосунки з жителями місцевостей, в яких він перебував, забезпечували йому успіх дій. "Я старався мати завжди зв'язок з масами. За те населення мене любило й морально та матеріально підтримувало харчами, ліками, перев'язками, біллям, одягом, амуніцією — і що найважливіше — розвідкою. Довір'я населення, а також популярність між лемками впливали додатньо на стрільців, сприяли успішності в боях. Під час бою населення несли раненим молоко, перев'язки, нам амуніцію, що сильно підбадьорювало стрільців. Я з свого боку допомагав населенню, як міг. Роздавав йому здобуті корови та коні, одяг, стрався злагіднити наслідки грабунку ворога".⁷⁹

"Щоби набрати лемків до сотні — це трудна справа. Лемко прив'язаний до свого села, недовірчивий. Але кого він пізнає і полюбить — за тим пішов би і в огонь. Перше йду по лемківських селах, переводжу збори, освідомлюю, що лемки — це славне княже плем'я, що ворог хоче викинути його з рідних земель і що лемки мусять зі зброєю в руках стати в своїй обороні. Іду на лемківські празники, похорони, весілля. Вислухую всі жалі, кривди, скарги, бажання та прохання. Потім зводжу до одного: до потреби взяти зброю в руки і стати у власній обороні. ...Набір починаю лише тоді, коли маю враження, що вже з'єднав собі населення... Щоб з'єднати лемків — перше моє гасло було: "Ідемо

⁷⁸ Там же, ст. 133.

⁷⁹ Там же, ст. 133–134.

на оборону ваших сіл!" ...Лише після кількох місяців я почав говорити про оборону цілої Лемківщини. Опісля поширював політичний горизонт на всю Україну, ставлячи, як головне гасло нашої боротьби — державність і соборність".⁸⁰

"Розбуджую в лемків гордість, усвідомлюючи їх, що вони є першою лемківською сотнею, та що ми продовжуємо традицію Команецької республіки. З вояками-лемками йду на відвідини в с. Команча, до колишнього провідника Команецької республіки, прізвища якого собі не пригадую. Старенький дідусь дрожачою рукою і з сльозами в очах дякує за відвідини, благословить вояків-лемків і закликає боротися за Україну".⁸¹

Відзначення

Ця довша цитата з його твору потрібна для того, аби показати, що його дії не були відруховими, індивідуалістичними, розрахованими на особисте вдовolenня чи славу, але продуманою тактикою доброго партизанського командира. Не диво отже, що, почавши свою службу в УПА як чотовий зі ступенем стрільця,⁸² він за відносно короткий час став сотенним, а потім Командиром Тактичного Відтинку УПА. Мало того, це були бойові підвищення, а не похвала за службу чи добре виконання штабових обов'язків. Його підвищувано помимо постійних конфліктів, які він мав з вищим командуванням, підвищувано, бо це був "блискучий командир", "повний несподіванок", "цікава людина, поєднання вояка і поета", як говорить про нього "Марічка".⁸³

На підставі документів "Замку" та Наказів УПА-Захід "Хрін" був номінований до ранги Старшого Булавного 1 березня 1946 року з датою старшинства 1 січня 1946 року.⁸⁴ Ця номінація була затверджена ГВШ⁸⁵ й передана до відома воякам ВО "Сян".⁸⁶ Цікаво, що до того часу, як це видно з Наказу УПА-Захід "Сян" ч. 5/46, "Хрін", хоч тоді був уже сотенним,

⁸⁰ Там же, ст. 129.

⁸¹ Там же, ст. 129.

⁸² Степан Хрін, Крізь сміх заліза, ст. 148.

⁸³ "Марічка", "Літопис УПА", т. 28, ст. 167.

⁸⁴ Наказ ЩГС ч. 1/46.

⁸⁵ Наказ УПА-Захід, "Замок", ч. 18 від 1 березня 1946.

⁸⁶ Наказ УПА-Захід, "Сян", ч. 5/46 з 21 листопада 1946, підписаний к-ром ВО "Олегом" та Шефом штабу, "Дубровником".

мав лишень рангу стрільця. Чотири місяці пізніше, у червні 1946 року, його номіновано до ступеня Хорунжого з попередньою датою старшинства,⁸⁷ але тим разом його підвищено до ступеня поручника з датою старшинства 22 січня 1946 року,⁸⁸ що було подано до відома у січні 1947 року.⁸⁹ У вересні 1947 року він ще був у ранзі поручника.⁹⁰

Точно не відомо, коли йому присвоєно сотника, але таку рангу подає май. Петро Содоль, редактор тому про Групу УПА "Говерля", до якої належав ТВ 24 "Маківка", яким командував "Хрін".⁹¹ Найбільш правдоподібно, що його підвищено до ранги сотника в 1948 році, бо його оперативні звідомлення про відділ 95а ("Лемківська сотня"), з дня 26 листопада цього року, були перший раз підписані як "К-р Відтинка, Хрін, сотник УПА".⁹² Одначе, окремого наказу про підвищення досі не знайдено.

Не знаємо також, чи — і коли — підвищено його до ранги майора. Наприклад, Іван Кривуцький твердить, що "Хріна" підвищено до ступеня майора, коли його нагороджено Хрестом Заслуги, але це напевно відзначив би у своїх спогадах сам "Хрін", а він цього не робить.⁹³ Про те, що "Хрін" мав ступінь майора УПА, є теж редакційна згадка у 14 томі "Літопису УПА", але там не подано жодного джерела, звідкіля походить ця інформація.⁹⁴ Дуже можливо, що його підвищено до ранги майора посмертно. Одначе, при відсутності достовірних документів, це питання треба залишити відкритим.

Після переходу в Україну 29 червня 1947 року та згідно з Наказом ГВШ з 15 серпня 1947 року в лісі під Старою Сіллю "Хрін" передає свою сотню командирові "Стахові" й перебирає Команду ТВ "Маківка"-24.⁹⁵ На жаль, цього наказу також не вдалося відшукати.

⁸⁷ УПА-Захід, "Замок", з 1946 до ГВШ, справа номінацій і відзначень.

⁸⁸ УПА-Захід, "Замок", Наказ, ч. 19 від 1 червня 1946 року.

⁸⁹ Наказ УПА-Захід "Сян", ч. 6/1/47 від 22 січня 1947.

⁹⁰ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 13.

⁹¹ Петро Содоль, "Літопис УПА", т. 18, ст. 152.

⁹² Там же, ст. 343.

⁹³ Іван Кривуцький, "Стебельський-Хрін", Шлях Перемоги, Мюнхен, ч. 4, 29 січня 1995 р.

⁹⁴ "Літопис УПА", т. 14, ст. 60.

⁹⁵ Степан Хрін, Зимою в бункері, ст. 11.

Для "Хріна" це була дуже радісна хвилина. Він розповідає про це так: "В дружній атмосфері проходила відправа в провідника Н. В тому часі я пережив одну з найгарніших хвилин в своєму житті. Під час відправи пров. Н відчитав мені наказ Головного Військового Штабу (ГВШ) про Постанову УГВР: "За виявлену мужність, героїство і відвагу в керуванні боротьбою відділів УПА відзначається поручника Хріна Золотим Хрестом Боевої Заслуги I кляси".⁹⁶ Крім цього, у Святковому Наказі Головного Командира УПА "Хріна" згадано поміж визначними командирами УПА.⁹⁷ Це теж треба вважати важливим відзначенням для "Хріна".

Смерть

Командир 24 ТВ УПА "Маківка", сотник Степан Стебельський ("Хрін"), Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги I кляси, загинув в бою 9 листопада 1949 р. між год. 2-3 після обіду на Чехословаччині коло с. Погоржеліце біля Напаєдла, 65 км на схід від м. Брно. Умираючи, він крикнув: "Хлопці, пошта!"⁹⁸ Останній наказ "Хріна" виконано, й разом з документами для ЗП УГВР, які він ніс від Революційного Проводу в Україні, доставлено також і машинописи трьох спогадів, що надруковані у цій книзі. Похований він в могилі № 5, на кладовищі біля костела у цьому селі.⁹⁹ Надіємся, що спомини, написані ним та його бойовим другом, утвердять пам'ять у серцях майбутніх поколінь не тільки про цих двох великих патріотів, але всіх, хто віддав своє життя в боротьбі за волю свого народу.

Родині Стебельських, як також Видавничому Фондові ім. Богдана Стебельського, належить велике признання та

⁹⁶ Там же, ст. 13; Постанова УГВР з 25 серпня 1947 р., "Літопис УПА", т. 9, ст. 370–371.

⁹⁷ Святковий Наказ Головного Командира УПА з 14 жовтня 1947 р. "Літопис УПА", т. 9, ст. 373.

⁹⁸ Письмо Василя Гудзика, хор. "Оріха", до дочки "Хріна", Лілі Оверко, від 10 червня 1991 р.

⁹⁹ Ці інформації отримані від пані маг. Аріядни Шумовської-Стебельської разом зі схемою поховання.

подяка за фінансову допомогу у виданні цієї книги. Пані Ірині Ковальчук належить велике признання за схоронення листів Степана з німецької тюрми та допомогу родинними фотографіями, а пані маг. Аріядні Стебельській — за допомогу інформаціями та матеріалами про к-ра "Хріна". Вона також допомагала редакторові тому в підготовці резюме та служила консультантом у підготовці книги до публікації. Д-р Модест Ріпецький ("Горислав") та п. Степан Голяш ("Мар") знали "Хріна" особисто і працювали з ним у Надрайоні "Бескид". Цікаві інформації подав також п. Осип Жигар ("Пімста"), який часто зустрічався з "Хріном". Їхні завваги до вступної статті внесли важливі деталі про його дії на Лемківщині. Всім їм сердечна подяка. Вступну статтю, її переклад та резюме англійською мовою підготував редактор цієї книги, і тому бере на себе всі можливі недотягнення та помилки. Микола Кулик та Адміністрація "Літопису УПА" допомогли у появі книги, за що належить їм спеціальне спасибі.

Петро Й. Потічний

INTRODUCTION

This volume of the "Litopys UPA" contains memoirs of two UPA soldiers, Stepan Stebels'kyi ("Khrin"), and Oleksa Konopads'kyi ("Ostroverkh"). These memoirs are connected through authors, who spent large portions of their underground life together, in the same UPA units and on the same territory, at approximately the same time. In addition to their own experiences, both authors pay greatest attention to military activities of "Khrin".

Stepan Stebels'kyi authored two memoirs, "Through the Laughter of Iron" ("Kriz smikh zaliza"), and "Winter in the Bunker" ("Zymoiv v bunker"). He was the sole author of these memoirs, and in them we sense a fighting spirit of an active and aggressive guerrilla leader, but also a sensitive father and committed patriot. His memoirs are marked by an interesting style. His descriptions of battles are lively and in them one finds also personal feelings that are enhanced by sight and sound. His descriptions of nature are very poetic and his ability to convey to the reader interesting observations and characteristics of individual persons makes for a very good reading.

"The Memoir of Platoon Leader "Ostroverkh": Chronicle of the UPA Tactical Sectors "Lemko" and "Makivka" 1944 – 1948" ("Spomyny chotovoho Ostroverkha: Khronika Taktychnykh Vidtynkiv UPA "Lemko" i "Makivka", 1944 – 1948"), on the other hand are a narrative by Oleksa Konopads'kyi, which were jotted furtively and later transcribed by Anna Cheresniov's'ka (corporal "Tetiana"), the typist of the UPA Tactical Sector "Makivka". "Ostroverkh", according to "Tetiana", was not only an experienced guerrilla fighter, (already in March 1944 as "Topolia", he joined the UPA company "Bulava" and later was Sergeant and Platoon leader of the company led by "Khrin"), but was also an excellent story-teller. He skillfully imitated the voices and mannerisms of persons about whom he spoke, a talent that is impossible to relate on paper.¹

Very little is known about Oleksa Konopads'kyi. He hailed from the nationally conscious village Hludno near Dyniv (Dynow) in Lemkivshchyna, where he was born in 1920 in a poor family. From the time of his youth he was very active in cultural-educational

¹ "Tetiana", Peredmovna, Spomyny chotovoho Ostroverkha: Khronika Taktychnykh Vidtynkiv UPA "Lemko" i "Makivka", 1944 – 1948. Munich, Do Zbroiy, 1953, p. 8.

tional work, both in the "Prosvita" society and in church, for which he was later persecuted by the Polish authorities and the Germans. Twice he escaped from slave-labor in Germany, and finally in order to loose his pursuers, he joined the Ukrainian Auxiliary Police, and later the UPA under an assumed name "Topolia", serving in the company "Bulava". Later he became a Platoon leader in the company led by "Khrin", and finally Commander of the security unit of the Headquarters of the UPA Tactical Sector "Makivka".²

It is impossible not to mention the role played by "Tetiana" in the appearance of the memoirs presented here. She not only typed them in an underground bunker, but insisted that they be written, and helped the authors in various ways. Very little is known about her. She was born in the village of Stezhnytsia in Lemkivshchyna in a poor family and lost her mother when she was four years old. Educated as a teacher she dedicated herself fully to the liberation struggle. Under pseudonyms of "Halia" and "Tetiana", she worked as an UPA scout, Raion leader of the Ukrainian Red Cross (UChKh), and Social Aid (SO), in Lemkivshchyna. Finally, she worked as a typist at the UPA Tactical Sector Command "Makivka".³

The title page for this volume of "Litopys UPA" is borrowed from "Khrin's" memoir, "Through the Laughter of Iron" ("Kriz smikh zaliza"), because it best reflects the times and circumstances in which both authors and corporal "Tetiana" lived and fought.⁴ It was because of this laughter and their full dedication to their cause that all three of them lost their lives.

This trilogy, which mutually supplements itself, has great documentary value, because it describes not only very complex political situations during 1944–1949 in the western most Ukrainian ethnographic territories, but also the struggle waged in defense of these lands and its population. Both authors experienced many personal persecutions at the hands of Polish, German and Russian occupiers and decided to fully dedicate themselves to the struggle for a better future of their people. Both fell in this struggle, "Ostroverkh"

² A short military biography of "Ostroverkh" is given in "Khrin's" report. "Litopys UPA", vol. 18, pp. 273–274.

³ Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeri: Spohady-khronika 1947–48*. Munich, Do Zbroji, 1950, p. 75; Her military life is described in "Khrin's" report. "Litopys UPA", vol. 18, pp. 284-288.

⁴ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*. Munich, Do Zbroji, 1952.

in Sambir region, in a battle with the MVD troops on 18 August 1948, when he was 28, and "Khrin" on 9 November 1949, in Czecho-Slovakia when he was 35 years old.⁵ "Tetiana" died on 21 September, 1948 near the village of Bylych in Sambir region, after she accidentally wounded herself mortally with her own pistol.⁶

The memoirs do not relate all the activities of the UPA units on these territories, nor even the battles which they waged with the enemy. It is clear from "Khrin's" memoirs that his notes from Lemkivshchyna were lost ("Zymoii v bunkerii", p. 73–74). However, his military activities as a Commander of Lemko company ("U-5", "95a"), and as a Commander of Tactical Sector-24 "Makivka", are amply recorded in the reports of TS "Lemko" and TS "Makivka".⁷ Much information has also been published in various volumes of the "Litopys UPA", in the book "Povstans'ki mohyly", and in numerous newspaper and journal articles both in Ukraine and in diaspora.⁸

⁵ Vasyl Gudzyk ("Orikh"), Letter to Lilia Overko, dated 10 June, 1991.

⁶ "Khrin's" report, "Litopys UPA", vol. 18, pp. 284–288.

⁷ Very important sources are reports of "Ren", Commander of the UPA Tactical Sector "Lemko", and the various Chronicles of UPA units, and descriptions of battles in "Z boievykh dii UPA" from 1945 and 1946 on the territory of Lemkivshchyna. "Zahal'nyi ohliad ukrains'kykh zemel' " in the years 1945–46, by Iaroslav Starukh, Krai Leader in Zakerzonnia, and "Informatyvni zvity", 1945–1946, "Zahal'nyi zvit" from the end of 1947 and beginning of 1948, "Visti z terenu" for 1945–1947, of the "Beskyd" Nadraion Leader "Mar" (Stepan Golash) also provide detailed situational reports of this terrain.

⁸ Information about "Khrin" and his military activities can be found in the following volumes of the "Litopys UPA": vol. 9, pp. 252, 370, 373, 451, 458, 460–465; vol. 10, pp.154–155; vol. 13, p. 43; vol. 14, pp. 60, 88, 148; vol. 16, p. 167; vol. 18, pp. 13, 23–24, 152, 192, 198, 201–202, 204, 213, 235–238, 241–243, 250, 256, 261, 265, 268–271, 277, 287–290; vol. 19, pp. 195, 317; vol. 22, pp. 11, 13, 21–22, 31, 34, 40–42, 57–58, 104, 125–126, 234, 328–329, 337–338, 374–376, 398, 403–404, 443, 459–460, 462–463, 467, 480, 482–483, 525–526, 540–541, 555–556, 567, 571–572; vol. 23, pp. 124, 159, 162, 164, 396–397, 407; vol. 25, pp. 25 (a song), 374; vol. 28, pp. 78, 87, 107, 149, 166–167, 173; Ievhen Misylo, Ed., *Povstans'ki mohyly: Propamiatna knyha vpavshykh na poli slavy voiakiv Ukrain's'koi Povstans'koi Armii - Zakhid, 6 Voiennoi Okruhy "Sian", Taktychnykh Vidtynkiv "Lemko", "Bastion", "Danyliv", (1944–1946)*. Warsaw–Toronto, 1995, pp. 8, 20, 77–78, 81–85, 92–95, 98–100, 293, 301, 322; Operational Reports of UPA Tactical Sector "Lemko", as well as the political reports of the Nadraion "Beskyd" are in so called Onyshkevych's Materials in The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, at the University of Toronto Library; Maria Ostromyra, *Lemkivshchyna v ohni*, Kyiv–New York, Ukrain's'kyi pys'mennyk, 1992, 264 p.; Ivan Krasnodems'kyi, "Yakshcho vpademo–ynshy diidut", *Vii's'ko Ukrainy*, № 1, 1992, a long review on the Maria Ostromyra's book; Ivan Pasemko, "Heroichna storinka Lemkivshchyny", *Homin Ukrainy*, 40th year, No. 4 (542), 6 April, 1994.

Short Biography

Stepan-Taras⁹ Stebels'kyi was born 18 (19?) October, 1914 in the village of Holyn', raion Kalush, Ivano-Frankivs'k Oblast' to the large family of Illia and Eleonora Stebels'kyi. Stepan had brothers Roman, Bohdan and Volodymyr, and sisters, Maria, Natalka, and Anna-Irena.¹⁰

The Stebels'kyi family hails from the village Voloshcha, formerly in Sambir County, now Drohobych raion of Lviv Oblast'.¹¹ Stepan went to grade school in village Bolokhiv where his father was teaching and completed it in village Tatary. Afterwards he was sent to Sambir Teacher's Seminary which he completed in 1935.

Conspiratory Activities

The Stebels'kyi family was always dedicated to the cause of Ukraine's liberation.¹²

⁹ The second name is given in the letter of his sister Iryna Kovalchuk from 10 September, 1994, to Ariadna Stebels'kyi.

¹⁰ The eldest, Maria (married name Miankovska) died in Warsaw, Poland; Roman died in the village Vyhoda; Natalka, who was born in the village Tomashivtsi, and whose married name was Danyliw, died in Vancouver, Canada; Bohdan, also born in Tomashivtsi, died in Toronto, Canada; Anna-Iryna, who used the name Iryna in memory of the first child in the family who died young, was born in the village Holyn, and whose married name was Kovalchuk, died in Surrey, BC, Canada; Stepan born in the village Holyn, died in Czecho-Slovakia; and Volodymyr, born in Holyn, died in Edmonton, Canada. Ariadna Shumovs'ka-Stebels'kyi, "Stepan Khryn i ioho rodyna ochyma riznykh liudei", 14 March, 1999.

¹¹ His great grandfather Pavlo was born there but later moved to the village Vyshneve near Zhuravne in Podillia. His grandfather, Teodor, was born here, and in 1877 so too was his father, Illia. After becoming a teacher, Illia married Eleonora Kotsan, a teacher's daughter, from the village Iavche near Rohatyn. Illia taught in Tsvitova, Tomashivtsi, Holyn, Bolokhiv, and finally in Tatary (now Zaluzhany) in Sambir region. Kost' Kubiak, "Zemliak na psevido 'Khryn'", Sambirs'ki Visti, No. 131–133, December, 1994.

¹² Throughout his teaching career, Illia Stebels'kyi educated hundreds of Ukrainian patriots. After returning from the Italian front he actively participated in the fall of 1918 in the building of the Western Ukrainian National Republic (ZUNR) in the Kalush region. Illia and Eleonora inculcated their patriotism in their children. In the second half of the 1920's, Roman became a member of the Ukrainian Military Organization (UVO). It is entirely possible that both Roman and Bohdan were also members of the secret Organization of Upper Grades of Ukrainian Gymnazia (OVKUG). Anatolii Bedrii, "Natsionalist-revoliutsioner, maior Stepan Khryn", unpublished manuscript, January, 1996; Anatolii Bedrii, "Maior Stepan Khryn", Nezboryma Natsia, No. 6 and succeeding issues, March, 1996. A more detailed biography of Illia Stebelskyi is found in Oksana Tebeshevs'ka, "Pedahoh, prosvitytel', patriot", Dzvony Pidhir'ia (Kalush), No. 142 (1289), 9 December, 1998 and No. 148 (1295), 23 December, 1998.

Stepan, still a student in his sixth grade of highschool, became a member of the 37 kurin' of Plast (The Ukrainian Scouting Association) in Sambir region, named after Col. Dmytro Vitovskiy. When Plast was dissolved by the Polish government in 1930 its members continued their work in an illegal organization. These were the first steps in Stepan's revolutionary activity. He speaks about this in the following way: "I came to love revolutionary activity already during my school years...When the kurin of the secondary school youth ceased to exist...a thought occurred to me to create a secret group among the pupils of my school. There were eight of us who belonged to the group..."¹³

In the early 1930's, Stepan became a member of the Iunatstvo OUN (Youth Branch of the Organization of Ukrainian Nationalists), and shortly thereafter became responsible for propaganda in the raion or a povit executive of the organization.¹⁴ At the same time he joined the "Sokil" society in which he was very active in the Bicycle Section, and also became an "instructor in physical education".¹⁵ In the summer, while travelling in the villages of Boikivshchyna, he became acquainted with the terrain and the people. His knowledge of this area grew dramatically in 1935 when he became a representative of the Ukrainian publishers and helped distribute Ukrainian publications in the region.¹⁶

At the same time (1934–1935) Stepan, now 21 years old, joined the OUN (Organization of Ukrainian Nationalists). In the night of 4 September, 1939 he was arrested in connection with the activities related to events in Carpatho-Ukraine and sent to a concentration camp, Bereza Kartuzska, where he remained until the middle of September, or the beginning of the German-Polish war. His brother, Bohdan, who was arrested in Krakow, was being punished in Sambir jail. His pseudonym, "Khrin", also has origins in his activities in "Sokil" when he called himself Pan'ko Khrin.¹⁷

¹³ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 43.

¹⁴ Ostap Khmurovych (Bohdan Stebels'kyi), "Stepan Stebels'kyi-'Khrin'", *Almanakh "Homonu Ukrainy" na rik 1994*, p. 76.

¹⁵ Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeru*, p. 104.

¹⁶ N.N., "Stepan Khrin-Stebels'kyi – Heroi UPA: Materialy do biohrafii", *Visnyk OOChSU*, May, 1983, pp. 11–13.

¹⁷ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 14; Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeru*, p. 104.

With the arrival of the Soviet power, Stepan and his brother Volodymyr, with the help of Stepan Krenta, a teacher from the village of Lishchava Dolishnia who was Inspector of Schools, assumed teaching positions in a Public School in the village Kuzmyna in Bircha region. At the same time, Stepan continued his conspiratorial activities as a Sub-raion leader.¹⁸

It was here that he married Maria Pysh, a village girl (married by Rev. Fedukevych in Krenta's house in Lishchava Dolishnia). On 13 January, 1941,¹⁹ a daughter was born, who was named Eleonora in honour of Stepan's mother,²⁰ but called Lila, after her godmother Iryna Shumovs'ka, who was called Lila by all.²¹ She is referred to in this way by her father, as well, in his very warm recollections about her.²² To this day she continues to live with this name.²³

Maria Pysh was of high stature, well built and beautiful, whose pride was her long, golden hair. She did not enjoy matrimonial life for very long because her husband's revolutionary activities did not allow for normality in married life. She loved him without bounds and brought into this world two children Eleonora (Lila), who married Overko and now lives in Chicago, and Volodymyra (Slavka), who married Pich and now lives in Poland. "Khrin" did not have a chance to see his second daughter, but according to Eleonora-Lila Overko, requested that the newborn child be named Volodymyr or Volodymyra if it were a girl. Maria carried out her husband's wish.²⁴

He did not forget Maria either, remembering her and his beloved daughter, Lila, through secret messages from Dobromyl jail,²⁵ in his

¹⁸ Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeru*, p. 50.

¹⁹ After Lilia Overko's evidence, she was born on the 7th of January, 1941, but not on the 13th of January, as her birth-certificate asserts.

²⁰ Ostap Khmurovych (Bohdan Stebels'kyi), p. 77.

²¹ Ariadna Shumovs'ka-Stebels'kyi, "Stepan Khrin i ioho rodyna ochyma riznykh liudei".

²² Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeru*, pp. 92–94.

²³ Iurii Shukhevych, "Bo ty na zemli liudyna: Slavna don'ka slavnoho bat'ka", *Borysten*, No. 9 (27), p. 14.

²⁴ Ariadna Shumovs'ka-Stebels'kyi, "Stepan Khrin i ioho rodyna ochyma riznykh liudei".

²⁵ Ostap Khmurovych (Bohdan Stebels'kyi), p. 78. Originals of 5 letters from prison Iryna Kovalchuk possesses. Typewriting of the letters are in The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine at the University of Toronto Library.

memoirs. Also, when separated from his family, he tried to help them through their difficult circumstances by asking medical orderly "Bohdana" to take care of them.²⁶ "Marichka", in her memoirs, claims that "Khrin" was "not happily married, but that he loved the child tenderly and worried about her fate".²⁷ There are no doubts that "Bohdana" was in love with him, as was Corporal "Tetiana", because "Khrin" hints at this in his memoirs.²⁸ It is, of course, much more difficult to answer the question, if and to what extent he reciprocated their love. In his memoirs, "Khrin", more than anyone else among the insurgents, highly valued the contribution of women to the liberation struggle, praised their accomplishments, and honored their sacrifices.²⁹ This reverence for women probably came from his great love for his mother, who brought up her children as fervent patriots. His memory of her resembled a prayer.³⁰

Meanwhile, his wife lived in very difficult circumstances. She was arrested, and exposed to physical and mental torture. Her hair was shaved off, she was tarred, and threatened by death, simply because she was "Khrin's" wife.³¹ Her children with her elder sister Genia were forcibly resettled during "Akcja Wisla" to western Poland in June 1947, where Genia took care about them while Maria had been in the jail.³² Maria did not know what happened to Stepan. She even believed that that he made it to the West and that he lives in Canada.³³ Only later did she learn about his fate from his family in Canada, although for a very long time she did not know any details about his life in the underground or about his death on the way to the West. "Khrin's" mother, to the very end of her toiling life, regarded her daughter-in-law with love and respect, she understood her unenviable fate and pitied her.³⁴

²⁶ Maria Savchyn ("Marichka"), Tysiacha dorih, "Litopys UPA", vol. 28, p. 167. A short mention about Oleksandra Haidukevych ("Zena-Bohdana") can be found in "Litopys UPA", vol. 23, p. 160.

²⁷ *Ibid.*, p. 167.

²⁸ Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeru*, pp. 75–78, 90.

²⁹ *Ibid.*, pp. 38–42.

³⁰ *Ibid.*, pp. 104–105.

³¹ Ivan Hnatko's, soldier's of "Khrin's" company, letter to Stepan's mother of 9 February, 1949, *Almanakh Homonu Ukrainy*, 1994, p. 86; too interesting is a letter from Yaroslav Moroz, who also served in "Khrin's" company, *ibid.*, pp. 85–86.

³² Lilia Overko's evidence.

³³ Ariadna Shumovs'ka-Stebels'kyi, "Stepan Khrin i ioho rodyna ochyma riznykh liudei".

³⁴ *Ibid.*

German-Russian War

When the war between the Third Reich and the USSR began Stepan was very active in the events connected with the Act of proclamation of the Ukrainian State on 30 June in Lviv. The arrest of his brother, Bohdan, in September, were also connected with these events.³⁵ Stepan, who became a magistrate in the village of Kuzmyna, continued his underground activities by collecting and storing weapons. In March 1942 he was also arrested by the Gestapo, but after seven months of incarceration in the jails of Dobromyl and Peremyshl, and with the help of Ivan Stebels'kyi (not a relative), who had connections in the German administration, he was allowed to go free.³⁶

Stepan then decided to devote himself full time to the liberation struggle. With impaired health, he was forced to undergo a long period of medical treatment, in order to garner strength for the underground struggle. It was not until June 1944 that he became very active in the OUN once again.³⁷ From that time on he was fully engaged in organizing the armed underground groups in Peremyshl region, and in collecting weapons and equipment for the UPA units.

In July-September 1944, together with Volodymyr Shchyhels'kyi ("Burlaka"), he organized a small, armed unit. After the return of the Soviets he became very active in opposing the mobilization of Ukrainians into the Red Army, who without proper training, were being used at the front simply as cannon fodder.³⁸ At approximately the same time, the organized Polish underground, along with various chauvinistic groupings, began a broad campaign of terror against the Ukrainian population, with the intent to quickly deport them to the USSR. To counteract this terror, Stepan organized village self-defense groups, and a counter-intelligence unit

³⁵ N.N., "Stepan Khrin-Stebels'kyi – Heroi UPA: Materialy do biohrafii", pp. 11 – 13.

³⁶ Ivan Stebelskyi, "Z burkhlyvoho mynuloho spohad", *Novyi Shliakh*, 18–25 December, 1993, p. 10. This version is confirmed in the before cited letter of Iryna Kovalchuk, 10 September, 1996.

³⁷ M.R. Horyslav (Modest Ripets'kyi), "Stepan Stebels'kyi-Khrin", *Ukrains'kyi Samostiinyk*, No. 46 (356), 11 November, 1956.

³⁸ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 32.

for neutralizing the enemy agents.³⁹ By the end of September 1944 he commanded a group of 75 armed and trained men,⁴⁰ which, as a separate platoon he transferred to an UPA company commanded by "Khoma". With that company "Khrin", as a Platoon leader with a rank of Private First Class, took part in various battles and on 20 September was wounded by a grenade.⁴¹

In a big battle with the Soviets in Lishchava Horishnia, on 24 October, "Khrin" received heavy wounds to both of his hands from phosphorus bullets, after he personally destroyed a Soviet tank, one of two lost in that battle. The wounds were so severe that there was a danger that his hands would have to be amputated.⁴² However, women insurgents did not allow this to happen. The UChKh Povit leader for Peremyshl region, "Sofia", (Stefa Stan'ko from village of Korovnyky) and the UPA medical orderly, "Bohdana", (Lesia Haidukevych, a daughter of the local priest from the village Rybotychi, who in April 1947 committed suicide in order not to be captured alive by the enemy), provided very good care for him and succeeded in saving one of his hands completely and healing the second partially. Helping him in battle was "Stepova" (Maria Kitkishko, who hailed from Poltava region and who later fell in Western Lemkivshchyna).⁴³ When "Khrin" was transferred to Lemkivshchyna, "Bohdana" also took care of his daughter Lila.⁴⁴ After the battle, a large part of "Khoma's" company was demobilized.⁴⁵

At the end of November, having regained some health, "Khrin" helped to train the Selfdefense Kushch Units (SKV – Samooboronni Kushchovi Viddily) in Peremyshl region (Nadraion "Kholodnyi Iar"). In December 1944 there were some 23 such groups in this terrain.

³⁹ Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeri*, p. 105.

⁴⁰ Bohdan Huk ("Skala"), "Litopys UPA", vol. 23, p. 162.

⁴¹ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 113.

⁴² *Ibid.*, pp. 63–78.

⁴³ Maria Savchyn ("Marichka") offers brief information about Stefa Stan'ko ("Sofia") in "Litopys UPA", vol. 28, pp. 66, 80, 85, 95; about Oleksandra Haidukevych ("Bohdana"), *Ibid.*, pp. 85, 124; and about "Stepova", *Ibid.*, pp. 61, 67–68, 107; Stepan Golash in his letter of 18 April, 1999, identified "Stepova" as Maria Kitkishko, and mentioned that she died as a Nadraion propagandist in the Nadraion "Verkhovyna".

⁴⁴ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 158.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 82.

This organizational work was carried out, primarily, by Mykhailo Duda ("Hromenko"), Iaroslav Kotsiolok ("Krylach"), and others.⁴⁶ At the beginning of December, on the basis of a personal request, "Khrin" was given command of a special unit for the purpose of ridding the terrain of enemy secret agents.⁴⁷

From the beginning, "Khrin" had assumed a very mobile tactic, as he himself indicates in his memoirs⁴⁸, and was a very active defender of the population. In the middle of March, Commander "Konyk" ordered him to liquidate the village "Borivnytsia", an enemy nest in the territory, which he accomplished on 21 April, 1945 with help from "Hromenko" and "Zrub" units.⁴⁹

At the meeting of the commanders of the SB (Security Service) of the Nadraion "Kholodnyi Iar" that took place on 9-12 May, 1945, "Khrin" was appointed Third Deputy of the SB for the Nadraion. The Chief of the SB was Vasyl Tsap'iak ("Potap").⁵⁰

In a skirmish with the Polish plundering unit in June 1945, near the village of Dobra Shliakhetska, "Khrin" was again wounded, this time in his face, or as he put it, "this was my 5th scar".⁵¹

As a result of the passionate character of "Khrin", his aggressive tactics often created conflicting situations in the underground leadership of Peremyshl region, and also later on in Lemkivshchyna, where the Commander of the UPA Tactical Sector "Ren" tried to limit the activities of this restless soldier.⁵² In June, as a result of various misunderstandings, and alleged insubordination, "Khrin" was placed before the Organizational Tribunal, but was cleared of all accusations and punishment.

In September, "Khrin" was reassigned to Nadraion "Beskyd" in Lemkivshchyna with the task of strengthening the UPA units on that territory. In travelling to Lemkivshchyna he again received a hand wound.⁵³

⁴⁶ Ibid., p. 91.

⁴⁷ Ostroverkh, *Spomyny chotovoho Ostroverkha: Khronika Taktychnykh vidtynkiv UPA "Lemko" i "Makivka"*, 1944–1948. Munich, Do Zbroiy, 1953, pp. 36–50.

⁴⁸ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 33; Ostroverkh, pp. 37–50.

⁴⁹ Ostroverkh, pp. 45–47.

⁵⁰ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 144; Ostroverkh, p. 48.

⁵¹ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 124.

⁵² The conflicts with the Commander of the UPA Tactical Sector "Lemko" are hinted at by "Khrin" in his memoirs. Stepan Khrin, *Zymoju v bunkeri*, p. 130; "Marichka" also mentions this in her memoirs. "Litopys UPA", vol. 28, p. 107.

⁵³ Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 158.

Nadraion leader "Zorych" appointed him responsible for military affairs in the 3d Raion in Sianik (Sanok) region with the task of organizing the local people into a military unit. He accomplished his task successfully and in a short time organized a unit of 306 men, a cavalry platoon of 45 horses, a squad of Military Police, and one cannon.⁵⁴ This company, which was part of the kurin (Battalion), commanded by "Ren", had a code U-5, and later 95a.⁵⁵ In the late fall of 1945, Gen. Dmytro Hrytsai ("Perebyinis"), who inspected military units in that terrain, acknowledged these accomplishments of "Khrin" very positively.⁵⁶

In 1945–47 the UPA units very intensively opposed the deportation of the Ukrainian population. In that action "Khrin's" company was one of the most active. On 28 March, 1947 in an ambush near the village of Tisna, one platoon of his company commanded by "Hran'" killed the Polish Vice-Minister of Defense, Gen. Karol Swierczewski. "Khrin" became a legend with songs written about him and his famous company which was composed entirely of the local Lemkos.⁵⁷

⁵⁴ Stepan Golash, "UPA v Beskydi", Lemkivshchyna, No. ?, Year ?, p. 222.

⁵⁵ "Litopys UPA", vol. 13, p. 43.

⁵⁶ M.R. Horyslav (Modest Ripets'kyi, "Stepan Stebels'kyi-'Khrin'", Ukrainskyi Samostiinyk, No. 47 (357), 18 November, 1956.

⁵⁷ Descriptions of some battles of the Company commanded by "Khrin" can be found in journal "Do Zbroyi" (September-November, 1952, and March 1953. "Khrin" mentions some 100 skirmishes that his unit was engaged in during 1946–1947. Stepan Khrin, Zymoju v bunkeri, pp. 87, 135. The Marching Song of "Khrin's" Company can be found in "Litopys UPA", vol. 25, pp. 25, 374. The major engagements of this military unit were as follows: 10 January, 1946, destroyed the railroad station Zaluzhzhia; 22 January a battle with the Polish Army in the village Zavadka Morokhivska; 16 February a battle with the Polish Army between villages of Morokhiv and Porazh with heavy Polish losses; 25 February destroyed the railroad Station in Mokre; 26 February a battle with Polish Army in village Volytsia; 10 March a battle with Polish Army in village Polonna with heavy Polish losses and only three men wounded in his company; 12 March destroyed several bridges on the railroad line between Zahiria and Lupkiv, demolished railroad tracks, and telephone lines; 20 March a successful attack on the Polish Army Tactical Sector Headquarters in Iaselko, near Sianik with very heavy losses for the Poles; the same day, 20 March attacked Polish Army in Vyslok, resulting in heavy Polish losses and the retreat of the enemy; 23 March attack on the Polish Army in village Radoshytsi with heavy Polish losses and the retreat of the Poles to Lupkiv; 24 March attack on the town of Bukivsko and destruction of administrative buldings. The Polish Army unit retreated

After the forcible removal of the Ukrainian population, on 29 June, 1947, near the village Sianky, "Khrin" along with 3 UPA companies crossed over the Polish-Soviet border into Drohobych region, where he was joyfully greeted by the local guerrillas.⁵⁸

The successful crossing of the border disturbed the Kremlin authorities. The Chief of the Internal Forces of the MGB USSR, Gen. Lt. Burmak, immediately sent the Chief of the Operational Division of Internal Forces of the MGB of the Ukrainian Okrug, Col. Liubitov, to Drohobych region for a special investigation and for interrogation of two soldiers from "Bir" company, Petro M. Tkhoryk ("Vorobets") and Andrii M. Senchyshyn ("Klym"), who were captured by the MGB.⁵⁹ Under interrogation, the two prisoners revealed that the unit that crossed the border numbered 120

to Sianik; 26 March "Khrin" and "Myron" units engaged in battle Polish Army Battalion in villages of Vysochany, Shchavne, Kozhushne, and Mokre. The Polish Army lost 40 killed, 32 wounded and 37 taken prisoner; 30 March in one the largest engagement in Lemkivshchyna, in which Polish aviation was used, the Companies of "Khrin", "Myron", "Bir" and "Stakh" fought two Polish Army divisions in the villages of Seredne Velyke and Lukove in a battle that lasted entire day. The Polish side had 80 killed and the UPA 7 killed and 12 wounded; in May "Khrin" had several battles with the Polish Army, in Prybyshiv forrest, in village Hichvytsia, and in Polonna and Kaminne; 24 July "Khrin" carried out a successful ambush on the units of the 8th Division of Polish Army near village Berezovets', on 28 August attacked Vovkovyia, on 4 September had a skirmish in village Ropenka, on 10 October attacked village Pelnia and on 20 October together with "Stakh" destroyed Polish garrisons in villages Prusik and Nebeshchany, in Sianik region; 2 December, 1946 the UPA destroyed 8 railroad bridges and tracks as well as telephne lines between Zahir'ia and Komancha. During the winter "Khrin" decided to operate by platoon size units, and had skirmishes in Volia Mykhova, Volia Petrova, Novosilky, Roztoky, Kam'ianky, Zatvarnytsia, Zhernytsia, Iavirnyk, Morokhiv. On 18 March, 1947 units of "Khrin" and "Stakh" had a long day battle with two Battalions of the Polish Army, near Zahochiv'ia, Khotsen, and Dziurdziv in Lisko region, and on 28 March, in an ambush between Balyhorod and Tisna killed the Polish Vice-Minister of Defense, gen. Karol Swierczewski and several others who travelled with him.

⁵⁸ M.R.Horyslav (Modest Ripets'kyi), "Stepan Stebels'kyi-'Khrin'", *Ukrains'kyi Samostiinyk*, No. 47 (357), 18 November, 1956; Stepan Khrin, *Zymoii v bunkeri*, p. 10; "Marichka", "Litopys UPA", vol. 28, pp. 166–167.

⁵⁹ Nachalniku Vnutrennikh Voisk MGB Soiuza SSR General Leitenantu tovarishchu Burmak, *Ukazaniia, rasporiazheniia po operativno-sluzhebnomu ispolzovaniiu chastei voisk okruga, doneseniiia o provedennykh boievyykh operatsiakh i vypolneniu ukazanii i rasporiazhenii*. Delo 9, t. 2, f. 488, op. 1, ark. 1-33, in *The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine*, University of Toronto Library.

men and three commanders, "Bir", "Khrin", and "Stakh".⁶⁰ As a special task, and on the specific order of Gen. Maj. Rossiiskii, Chief of the MGB for Drohobych oblast, Col. Lubitov was to determine if any of the captured soldiers were participants in the killing of Polish Gen. Col. K. Swierczewski.⁶¹ After interrogating a soldier of "Khrin's" company, Mykhailo A. Moskal ("Dunai"), who was captured in an ambush on 9 July, 1947, Lubitov found out, incorrectly, that the entire unit took part in an ambush on Swierczewski.⁶² A day later, two UPA soldiers Dmytro Kostiatykyi ("Visk") and Fedir V. Klys ("Slabyi") surrendered and were interrogated in Turka.⁶³ This information did not prevent "Khrin" and the newly arrived insurgents, albeit with some losses, to loose the pursuing MGB units that were thrown against them.

Not long after, on 15 August, 1947, near the village od Stara Sil', "Khrin" transferred command of his Company to "Stakh", and took over Command of the UPA Tactical Sector-24, "Makivka". This appointment was made personally by Maj. Mykola Tverdokhlib ("Hrim"), Commander of the Military District (Voienna Okruha) "Hoverlia".

In September, at the meeting of the Okruha leadership of Drohobych region, "Khrin" was decorated by the Gold Cross for Military Valor First Class.⁶⁴ He also received a distinguished mention in an Order of Gen. T. Chuprynka, Commander-in-Chief of the UPA.⁶⁵

In 1948–49, while in command of the Tactical Sector he continued to direct the struggle in Drohobych region. However, in 1948 he was already forced to demobilize active Companies; Company 90 on 24 July, and Company 95a, the unit that

⁶⁰ Ibid., ark. 1-2; Interrogation protocols, ark. 29–31.

⁶¹ Ibid., ark. 1.

⁶² Ibid., Spravka, ark. 32.

⁶³ Ibid., Spravka, ark. 35.

⁶⁴ Postanova UHVR z 25 serpnia 1947 r., "Litopys UPA", vol. 9, pp. 370–371; Stepan Khrin, Zymoiu v bunkeri, p. 13; Ivan Kryvuts'kyi ("Arkadii") reported that at that same time "Khrin" was also promoted to the rank of Major, but this is incorrect. Ivan Kryvuts'kyi, "Stebels'kyi-Khrin", Shliakh Peremohy, No. 4, 29 sichnia, 1995; In "Litopys UPA", vol. 14, p. 60, in a short biography of "Khrin" it is also stated that he had the rank of Major. Unfortunately there are no documentary evidence to support this claim. Moreover "Khrin" probably would have mentioned it in his memoirs.

⁶⁵ Sv'iatkovyi Nakaz Holovnoho Komandyra UPA z 14 zhovtnia, 1947 r., "Litopys UPA", vol. 9, p. 373.

acompanied him into Ukraine, on 10 September. This fact, as well as heavy losses in his own group, on 21 September, 1948 at which time "Tetiana" and some of his other co-workers were killed must have been a severe blow to him.⁶⁶ In September 1949, by Order No. 2, of Gen. Chuprynka, all existing UPA formations were demobilized. It was with a group of the demobilized Company "Basein" that "Khrin" began his ride to the West.⁶⁷

From 1 October, 1949, the time of his last report as Commander of Tactical Sector to Commander of Military District "Hoverlia", onwards there was no news of "Khrin". His recommendations for promotion of the entire group of NCOs and officers, many of whom were no longer alive, should be viewed as his desire to honour those who remained at their posts to the end.⁶⁸ Almost a month later, far from Ukraine, the land that he loved so dearly, his military and revolutionary path came to an end.

"Khrin's" Guerrilla Tactics

"Khrin" was known as one of the most active UPA commanders. He never stayed in one place too long and his units were always pursuing aggressive and offensive goals. In his book "Zymoii v bunkerii" he makes some interesting points about this guerrilla tactic. He also describes there how he organized his Company under very complex conditions.

"From the fall of 1945 to May, 1947, my two Companies had approximately 100 battles, skirmishes and ambushes. During that time 41 soldiers were killed, among them 2 Platoon leaders and 6 Noncoms — 3 have died, and 4 wounded who were captured by the enemy. Other Companies had less than half of the operational activities of our group but nearly the same number of casualties. However, in May and June, 1947, during relentless fighting, we lost nearly the same number of soldiers".⁶⁹

"Khrin" also mentioned that each of his actions was meticulously planned so that it would have not only a military, but also a

⁶⁶ His reports as Commander of TV-24 "Makivka" can be found in "Litopys UPA", vol. 18, pp. 151–290.

⁶⁷ Ibid., pp. 12, 23.

⁶⁸ Ibid., pp. 256–288.

⁶⁹ Stepan Khrin, *Zymoii v bunkerii*, p. 135.

political and propaganda significance. However, as he puts it, "it is not possible to fight without sacrifice and blood. But I tried to make sure that the enemy had bigger casualties, because for him the most persuasive argument is power. The enemy had 20 times more killed, wounded and captured than us. To sum up our battles and our casualties, we had one soldier killed for each action. This shows, that our casualties were relatively small".⁷⁰

In his opinion, "the most important element which contributes to victory is to take initiative into one's hands. The most successful approach is to check enemy battle plans ahead of time by going into attack. Once a soldier learns to run away from the field of battle, it is difficult to raise his morale. He must be convinced that an attack is the best defense".⁷¹

"The result of the battle is determined by terrain, one's position, who shoots first and how precisely, so that there are killed and wounded soldiers in the enemy's ranks immediately. The battle alone depends in large measure on the abilities of the Noncoms. The battle is greatly aided by shouts of "Glory", singing and derisive comments directed at the enemy. It is necessary to use the best units to initiate the battle and the weaker units for creating "cull de sac" situations, when they appear to be retreating, allowing the stronger units to destroy the enemy from the flanks. Good units give power, tempo and resilience to the entire battle group whether in the attack or in the breakthrough".

"In our unit the commander was always in the first line together with soldiers. He should usually be near the weakest platoon. In a case when the battle is complex, either in the forest or in a village, the commander should choose a position from which he can best maintain contact with the operating units and either by ear or sight orient himself to the progress of the battle".⁷²

"The commander is an orchestra director, and units are the instruments. He directs each instrument, the military unit, when it should begin, when to fall silent, when to start again, or only to provide accompaniment, and which of the musicians should rest. He should not forget about the kings of the battle, the machine

⁷⁰ Ibid., p. 135.

⁷¹ Ibid., p. 131.

⁷² Ibid., p. 132.

guns or the rocket launchers. A well-placed machine gun can stop an infantry attack by its flank and cross-fire. A well camouflaged machine gun protected by boulders and rocks would never allow an infantryman to reach its position. In order to destroy a machine gun the enemy must bring his machine guns and rocket launchers closer, which for him usually means big losses, the result of which causes the tempo of battle to slow".⁷³

"During the battle, the commander should not show any sign of anxiety. He must be cold blooded, not overeager and should maneuver continuously, taking stock of the changing situation of the battle. He must be decisive, innovative and assume risks, avoiding any kind of commonplace pattern. The commander who does not have the total faith of his soldiers should not be commanding them".⁷⁴

Unlike some other UPA Company commanders, "Khrin", for various tactical reasons, liked to operate with smaller units. Such tactics developed the feeling of independence and self confidence in Platoon leaders. Likewise, smaller groups had a better ability to feed themselves. "Khrin" states that he "also divided the Company into smaller groups because during pursuit by an enemy, smaller units can maneuver more easily, hide themselves and break out from encirclement, and also...for mutual relief, by drawing the enemy off".⁷⁵

"In Lemkivshchyna, we had three tactics: raid and attack — my own tactic, defensive — a tactic of Lt. "Bir", and defense-attack — a tactic of Lt. "Didyk" and Lt. "Brodych".⁷⁶ ...All three tactics were necessary as they complemented each other".⁷⁷

"In Lemkivshchyna the enemy could not move around rapidly, relocate his forces or use fully mechanized elements. It was difficult for him to bring in the artillery, rocket launchers or use aviation. He was forced to use a rifle, automatic rifle or a machine gun. Whenever we hit his advancing column from well-chosen positions, he was forced to take up battle positions. At that time we

⁷³ Ibid., p. 132.

⁷⁴ Ibid., p. 132.

⁷⁵ Ibid., p. 134.

⁷⁶ Ibid., p. 132.

⁷⁷ Ibid., p. 133.

moved to a different location and covered our path with infantry mines. Sometimes, in one night we were able to cross such a large distance that the enemy pursuing us was forced to give up half-way because of frostbite... We were able to hit the enemy in good form, while his soldiers coming from the barracks felt helpless. There were many instances that the enemy soldiers were frostbitten and simply refused to pursue us".⁷⁸

"Khrin" understood very well the need to receive support from the population, because good relations with local inhabitants guaranteed success. "I always endeavored to maintain contact with the masses. For this, the population liked me and supported us morally and materially, with food, medicine, bandages, underwear, clothing, ammunitions, and most importantly, by providing intelligence. The population's trust in us, and also popularity among the Lemkos, had a positive influence on soldiers, and brought success in battles. During the battle, the population would bring milk to the wounded, bandages, ammunition, which provided strong encouragement for the soldiers. For myself, I tried to help the population in any way I could. I distributed recaptured cows, horses, and clothing to them, and tried to ease the results of the plundering of the enemy".⁷⁹

"It was very difficult to recruit Lemkos. The Lemko was tied to his village, and was distrustful. But once he knows somebody, begins to love him, he will follow him even into fire. At first I went to Lemko villages, called meetings, made them nationally conscious by telling them that they were a famous princely tribe, that the enemy wanted to throw them out from their native land and that they should defend themselves with weapons. I attended Lemko festivities, funerals, weddings. I listened to their griefs, complaints, desires and requests. Then, I brought it all to one point, the need to take up arms and use them in self-defense... I began recruiting only when I felt that the population was on my side... In order to bring Lemkos to my side my slogan was, "we will defend our villages!" ...Only after several months did I begin to talk about defending the entire territory of Lemkivshchyna. Afterwards, I

⁷⁸ Ibid., p. 133.

⁷⁹ Ibid., pp. 133–134.

broadened their political horizon to Ukraine as a whole, stating as the main goal of our struggle, the statehood and unity of our lands".⁸⁰

"I awoke in the Lemkos the pride that they were the first Lemko Company and that we would help safeguard the traditions of the Komancha Republic. With my Lemko soldiers I made a visit to the former leader of the Komancha Republic, whose name I do not recall. The old man, with tears in his eyes, thanked us for the visit and with a trembling hand blessed the Lemko soldiers, calling upon them to fight for Ukraine".⁸¹

Promotions and Decorations

This long excerpt from his memoirs was necessary in order to show that his actions were not simply reflexive or individualistic, aimed at personal satisfaction or fame, but a well thought out tactic of a good guerrilla leader. It is not surprising, therefore, that having entered the UPA as a Private⁸² he, in a relatively short time, became a Company commander, and later assumed Command of the UPA Tactical Sector. Moreover, these were battle promotions and not praise or a reward for some staff duties in headquarters. He was being promoted despite all kinds of conflicts with higher command, because as "Marichka" puts it, he was "a brilliant commander, full of surprises, an interesting person — a blend of soldier and poet".⁸³

Based on documents from "Zamok" and Orders of UPA-West, "Khrin" was nominated to the rank of Starshyi Bulavnyi (Master Sergeant) on 1 March, 1946 with 1 January, 1946 as the date of promotion.⁸⁴ This nomination was confirmed by the HVSh⁸⁵ and promulgated in the Military District "Sian".⁸⁶ It is interesting to note, that until this time, as can be seen from the Order of UPA-Zakhid, "Sian", No. 5/46, "Khrin", even though already in command of a Company, continued to have the rank of a Private.

⁸⁰ Ibid., p. 129.

⁸¹ Ibid., p. 129.

⁸² Stepan Khrin, *Kriz smikh zaliza*, p. 148.

⁸³ "Marichka", *"Litopys UPA"*, vol. 28, p. 167.

⁸⁴ Order ShchHS, No. 1/46.

⁸⁵ Order of UPA-West, "Zamok", No. 18 of 1 March, 1946.

⁸⁶ Order of UPA-West, "Sian", No. 5/46 from 21 November, 1946 signed by Commander "Oleh" and the Chief-of-Staff "Dubrovnyk".

Some four months later, in June, 1946 he was nominated to the rank of Khorunzhyi (Second Lieutenant) with the same date of promotion as previously.⁸⁷ This time he was promoted to Lieutenant with the date of promotion 22 January, 1946,⁸⁸ which was promulgated in January, 1947.⁸⁹ In September, 1947 he was still in the rank of Lieutenant.⁹⁰

It is not known when he was promoted to Captain, but this rank is given by Maj. Petro Sodol, Editor of the volume about the UPA Military District "Hoverlia", to which was subordinated Military Sector-24, "Makivka", which by then was commanded by "Khrin".⁹¹ There is no doubt that in the years 1947–1949, as a Commander of the UPA Tactical Sector, he was promoted to the rank of Captain because his reports and orders are all signed Captain "Khrin".⁹² Some, however, like Ivan Kryvuts'kyi, even claim that "Khrin" was promoted to the rank of Major at the time when he was decorated by the Golden Cross of Military Valour First Class, but this is unlikely because "Khrin" does not mention it in his memoirs.⁹³ There is also an editorial mention in the "Litopys UPA", vol. 14, that "Khrin" held the rank of Major, but no source is given for this statement.⁹⁴ It is entirely possible that he was promoted to the rank of Major posthumously, but in the absence of reliable documents this question must remain open.

After he moved to Ukraine on 29 June, 1947, and in line with the Order of HVSh of 15 August, 1947, in the forest near the village Stara Sil, "Khrin" transferred command of the Company to "Stakh", and assumed command of the UPA Tactical Sector-24, "Makivka".⁹⁵ This Order unfortunately could not be located.

For "Khrin" this was a joyful moment. He relates it in the following manner: "The meeting with the leader N.V. was taking

⁸⁷ UPA-Zakhid, "Zamok", 1946, To HVSh, Nominatio and Decorations.

⁸⁸ Order of UPA-Zkhid, "Zamok", No. 19, from 1 June, 1946.

⁸⁹ Order of UPA-Zakhid, "Sian", No.6/1/47 from 22 January, 1947.

⁹⁰ Stepan Khrin, *Zymoïu v bunkerï*, p.13.

⁹¹ Petro Sodol, Ed., "Litopys UPA", vol. 18, p. 152.

⁹² *Ibid.*, p. 343.

⁹³ Ivan Kryvuts'kyi, "Stebels'kyi-Khrin", *Shliakh Peremohy*, Munich, No. 4, 29 January, 1995.

⁹⁴ "Litopys UPA", vol. 14, p. 60.

⁹⁵ Stepan Khrin, *Zymoïu v bunkerï*, p. 11.

place in a friendly atmosphere. At that time I experienced one of the nicest moments in my life. During the meeting leader N. read to me an Order of the HVSh about the Decree of the UHVR which stated: "For courage, heroism and bravery in commanding UPA units Lieutenant "Khrin" is decorated by the Golden Cross of Military Valour First Class".⁹⁶ In addition, in a Special Order of the UPA Supreme Commander, "Khrin" was mentioned among distinguished UPA commanders.⁹⁷ This should also be regarded as an important reward for "Khrin".

Death

The Commander of the UPA Tactical Sector-24, "Makivka", Captain Stepan Stebels'kyi ("Khrin"), the recipient of the highest UPA decoration, the Gold Cross of Military Valour First Class, died on 9 November, 1949 between 2 and 3 p.m. in a skirmish, in Czecho-Slovakia near the village of Pogorzelice near Napajedlo, some 65 km. east of Brno. Dying he said "Men, the mails!"⁹⁸ His last command was carried out, and together with the documents for the ZP UHVR (Foreign Representation of Ukrainian Supreme Liberation Council), which were being carried from the Revolutionary Leadership in Ukraine, the couriers brought with them also the typescript copies of the three memoirs which are being published in this volume. He is buried in grave No. 5, at the cemetery near the village church.⁹⁹

We are grateful to the Stebels'kyi Family, and to Bohdan Stebels'kyi Foundation for financing this volume. Irena Kovalchuk saved Stepan's letters from jail, and supplied needed photographs. Ariadna Stebels'kyi provided help with information and materials about Captain "Khrin". She also helped in preparing a resume to

⁹⁶ Ibid., p. 13; Postanova UHVR z 25 serpnia, 1947, Litopys UPA, vol. 9, pp. 370–371.

⁹⁷ Sviatkovyi Nakaz Holovnoho Komandyra UPA of 14 October, 1947, "Litopys UPA", vol. 9, p. 373.

⁹⁸ Letter of Vasyl Gudzyk (Sec. Lt. "Orikh") to Lilia Overko, "Khrin's" daughter from 10 June, 1991.

⁹⁹ These informations come from Ms. Ariadna Shumovs'ka-Stebels'kyi, together with the diagram of the burial.

one book of memoirs and served as a consultant in the writing of the Introduction. Dr. Modest Ripeckyj ("Horyslav"), Mr. Stepan Golash ("Mar"), and Mr. Osyp Zyhar ("Pimsta"), all of whom served in Nadraion "Beskyd", knew "Khrin" personally, and were able to supply important details about his activities in Lemkivshchyna, warrant our thanks. The Introduction and English summaries were prepared by the editor of this volume and he alone is responsible for all errors. Mr. M. Kulyk and the Administration of the "Litopys UPA" also helped in the compilation of this book of memoirs. They all merit sincere thanks.

Petro J. Potichnyj

МАТЕРІ "ХРІНА"

"Поклін Тобі, старенька мати..."

Степан Хрін. Зимою в бункері *

*О, скільки винні ми горіг, ще не пройдених!
О, скільки винні ми невилаканих сліз!
Глумливо плачуть дні у згарищах щоденних.
Глумливо пройде час, що хмарою навис.*

*Не взяти нам добра, що Ти взяла з собою.
Не вибрати нам сліз Твоїх, ні мук, ні ран,
А стежки, пройдені синівською стопою,
Освячені стежки — байдужі нам.*

*Земля у квітах тут — а там земля у крові.
Тут мати, а там син. Та разом вони йдуть!
Але — чи рідний спів, друзів вінці лаврові
Поклін від сина у чужину донесуть?*

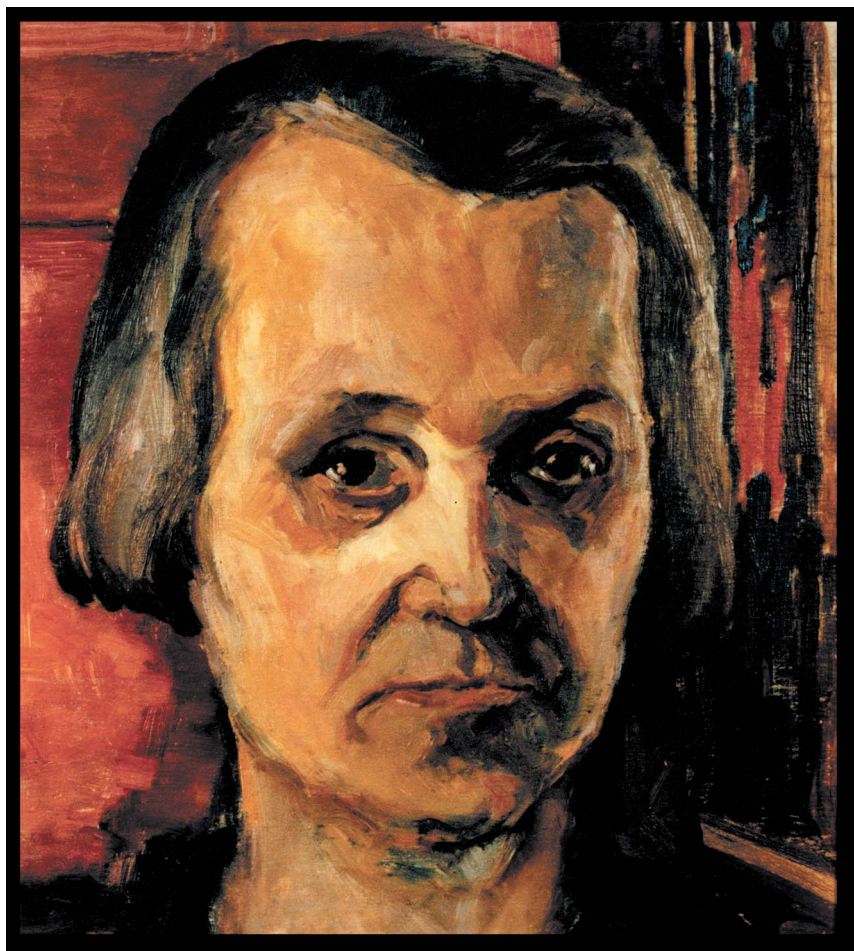
*Чи донесемо ми від Тебе, добра мати,
Привіт для сина, у скривавленій землі?
О, Боже! Силу дай, крізь її серця святість
Сповнити матері і сина заповіт.*

Аріядна Шум-Стебельська

Нью-Вестмінстер, Канада, жовтень 1952

*Весною 1952 року прийшла вістка до Канади, що в листопаді 1949 року загинув командир УПА, Степан Хрін (Стебельський).

У жовтні 1952 року померла на атак серця його мати, Елеонора Коцан-Стебельська.

Мати Степана Хріна, Елеонора Коцан-Стебельська.
Олія. Мистець: Богдан Стебельський. Самбір, близько 1936

**Батько Степана Хріна,
Ілля Стебельський.**
Аквареля. Мистець: Богдан
Стебельський. Самбір, близько 1937

**Мати Степана Хріна,
Елеонора Коцан-Стебельська.**
Аквареля. Мистець: Богдан
Стебельський. Самбір, близько 1937

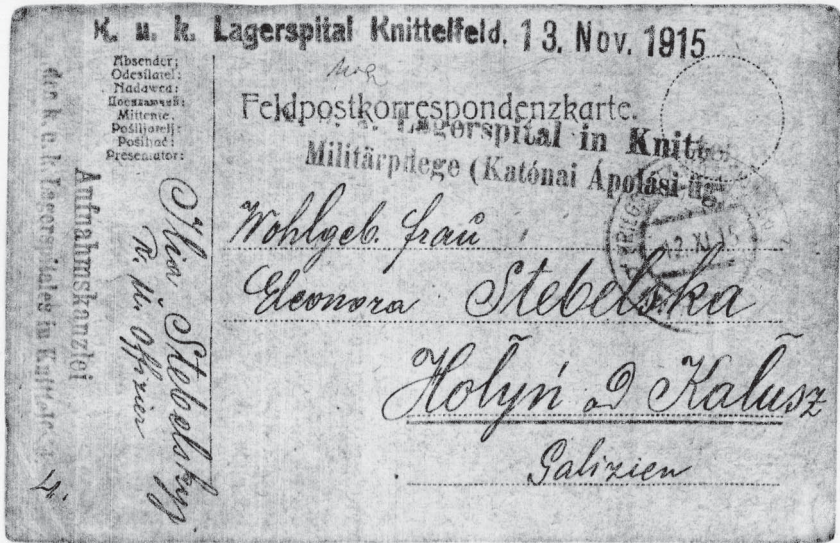

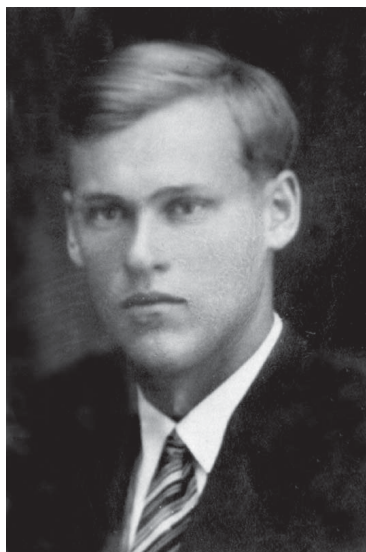
Стара школа в с. Голинь, де народився Степан Хрін. Фото з 1992 р.

Ілля Стебельський в час служби
при австрійському війську.
Близько 1915

Листівка Іллі Стебельського
до дружини Елеонори

*Матуральне фото Степана
Стебельського. Самбір, 1936*

*Степан Стебельський
в бойківському одязі*

*Бойківські танцюристи на
пописі народної ноші і танцю.
Самбір, 1937. Перший зліва
Степан Стебельський*

*Брати і сестри Стебельські з мистцем Михайлом Морозом.
Сидять зліва: Степан, Ірина, Михайло Мороз, Наталія,
кузенка Іванка Коцан і Богдан. Самбір, 1932*

***Брати Роман і Степан
Стебельські.***

Самбір, близько 1937
За Романом, ліворуч,
похиленим над столом,
його олійний портрет
роботи брата Богдана.
Роман багатократно
арештований за
політичну діяльність,
представлений
із польським поліцеєм
за плечима, а тло
картини творить
пожар. Цей портрет
забрала польська поліція
при обшуку
помешкання весною
1939 р., коли Богдан
був арештований
у Кракові

Брати Володимир і Степан Стебельські. Самбір, близько 1937

Степан Хрін
Командир Відтинку УПА

КРІЗЬ СМІХ ЗАЛІЗА

ПІД ПСЕВДОМ У ПІДПІЛЛІ

Був гарний, погідний і соняшний червень 1944 року. На сході ревіли гармати, лилася кров двох імперіялістів за поневолення України. Україна у вогні і крові. Скрізь пожарища, руїни, трупи.

Трищав німецький фронт. Брунатна навала "нової Європи" відступала на захід. Німецький чобіт, закривавлений українською кров'ю, запорошений українським чорноземом, залишав позиції. Йому на зміну йшла московсько-більшевицька навала "нової демократії", щоб до решти сплюндрувати Україну, щоб на багнетах принести "сонце сталінської конституції" і "радісне, щасливе життя". Зловіщо дудніли кроки червоної навали в подертих портянках, гумаках і валянках.

Тікав "спаситель", надходив "визволитель". Не буде вже "юберменшів". Зникнуть жахливі Майданеки, Освенціми, збірна відповідальність, масові розстріли українських політ'язнів по містах, не буде публічних шибениць, "пацифікацій" і пожарів українських сіл. Не буде вивозів на важкі роботи до Німеччини, "лапанок" по містах, безкарної сваволі гестапівців, "зондердінсту" і "баншуців", не буде вже "нур фюр дойче".

Натомість буде "старший брат з найпередовішою російською культурою", "найдемократичнішою конституцією", "народним судівництвом", "виборами". Прийдуть нові Вінниці, Хатині, Соловки, Колима, Сибір, жахливі голодові табори, тюрми і далі фізичне винищення українського народу. Знову почнуться нечувані досі в історії світу розстріли, вбивства українського населення, зокрема ж молоді, дикі й жорстокі облави на села й міста, жахливий грабіж українських сіл, знову будуть гнані багнетами енкаведистів, партійців, комсомольців у штрафних ротах — на передовій большевицьких фронтів — українські чоловіки. Будуть знову нищені українські культурні здобутки, буде фальшування історії, літератури, буде русифікація. Почнуться нове безprawство, насилля, терор, масові вивози і руїна. Буде ССРСР, оточений кордонами кільчастих дротів, частоколів, алярмових дротів, мін та величезними прикордонними гарнізонами. У брехливій пропаганді буде "заможне життя", "великі успіхи соцзмагання", стахановщина, орденоманія.

В той час, коли наближався фронт, я лікував себе після року німецької тюрми, після голоду й тортур, в селі К. Бірчанського р-ну. Постійно тримав зв'язки з місцевим підпіллям. Зброю мав наготові, тільки чекав тієї хвилини, щоб піти туди, куди кличе Україна...

Перед відходом в підпілля я пішов зв'язками, щоб попрощатися з своїми рідними. Хай на дорогу боротьби поблагословить мене моя мати, та, яка виховала мене, навчила любити Україну та вже зарані приготувала перемагати незгоди й труди, вчила боротися.

Шлях Хирів – Коростенко – Сянік перевантажений підводами втікачів. Усі прямують на захід: кавказькі народи, татари, кубанці, донці та українці. Скільки вже разів доводиться нам, українцям, покидати українську землю й їхати в невідоме, в чужі країни на еміграцію? Обережно обминаю Хирів, щоб часом не зустрітися з гестапівцями, які знають мене. В селі Г. чекаю зв'язків. Тут зустрів знайому семінаристку. Вона вже в підпіллі. Обвантажена гранатами, з кількома місцевими повстанцями намовляє українців з німецької армії переходити до УПА. На шляху цілі колони автомашин і підвід. Багато автомашин стоїть між хатами в садах. Вони навантажені всяким добром, награвованим в Україні, зброєю, амуніцією, майном. Треба й мені трохи роздивитися, може, вдасться дещо "купити".

Біля однієї хати стоїть автомашина з російськими рушницями і гранатами. Біля неї пореється вермахтівець. Я пасу за ним очима, чи не вдасться вкрати бодай рушницю та кілька гранат. Якимось німець вийшов на шлях і, зустрівшись із своїм знайомим, завів з ним розмову. Я скоро повертаю до хати, місцеву жінку прошу стояти на варті, а коли буде надходити німець, чухати потилицю. Сам зіскакую на машину і знімаю три рушниці й одну гранату. Жінка подає знак. Підбігаю до криниці, кидаю в воду рушниці, а гранату ховаю до кишені. Хитра господиня, щоб німець відразу не пішов переглядати машину, закликала його до себе й дала двоє яєць. Він швидко витягнув з торби польову грійку, запалив кістку та почав ті яйця варити. Я за той час зустрів свою знайому,

передав їй гранату і сказав про місце, де лежать рушниці. Розкажує мені, що зв'язалася з кількома українцями з дивізії "Галичина", які зараз втечуть, і вона поведе їх полями в умовлене місце, а далі самі підуть до села Бандрова.

Несподівано прийшли тривожні вісті. Німецькі табори рушили в дорогу. Німці, вкриті пилюкою, дрімують на возах, а місцеві селянські хлопці звиваються біля підвід і стягають з них по рушниці. Час і мені поспішити, бо артилерійську канонаду чути вже близько. Зв'язки досить несправні, і я трачу багато часу в селах Я. і Г., а звідси йду прямо до міста С. Тут пустка. Де-не-де на брамі стоїть старенька сторожика або сторож. Групками нервово проходять німці. Канонада стрясає місто. Підходжу до квартири моїх рідних. Замкнено на колодку, якраз на ту, до якої я також маю ключ. Відчиняю. В помешканні немає нікого. Меблі й всякі інші речі стоять, як стояли. Забрали, що важливіше. Відійшли невідомо куди. Забираю зі стіни старенький образок Христа, що ним часто моя старенька мати благословляла синів у хвилину, коли відходили в далеку дорогу або коли ворог забирав їх у тюрму. Беру образок. На столі залишаю записку: "Я був, але Вас не застав. Прощайте, благословіть і не забувайте. Відходжу туди, куди кличе Україна. Ваш син Стефко".

Ще востаннє проходжу кімнатами і з дивним прив'язанням до речей прощаюсь з ними. Виходжу, замикаючи на колодку, як було. Над містом бій большевицьких літаків. Падають бомби біля станції. Гримає зенітна артилерія. Мені якось не лячно. Я йду містом і не бачу жодного знайомого обличчя. Заходжу до мешкання свого друга І.Ш. — і тут пустка. Заходжу до інших — теж немає нікого. На краю міста стрічаю стареньку водоноску, яка розкажує мені, що з української інтелігенції майже ніхто не лишився в місті: одні виїхали на захід, інші — на села.

Коли я задуманий ішов дорогою, пролетіла повз мене вантажна машина, а з неї впали вигуки: "Прощайте, прощайте!" Побачив на ній знайомі обличчя. Щастя хотіло, щоб мені вдалося присісти до порожньої машини, яка їхала на копальню по німців. На машині я зазнайомився з одним українцем дивізійником. Він оповідає мені про бій під Бродами. Пропоную йому йти до УПА, але він вагається. Поки німці навантажували

всьяке майно на машини, довкола стояли заставки з кулеметами проти партизан. Та проти яких? Наших або большевицьких.

Спритний хлопець потягнув у німця гарний пістоль. Той пістоль був предметом довгих торгів поміж мною й теперішнім його власником, коли ми посувалися довгою автоколоною. Німці їхали сумні. Вже не будуть, ненаситні, їсти "яйка, гуска, масло". Гнітив їх замах на Гітлера і провал фронтів під Бродами і в Басарабії.

Мені треба висідати. Автоколону не зупиниться. На повному бігу машини вискакую і падаю в рів, з другої автомашини німці наставили на мене зброю. Вони мене взяли за якогось непевного, але мій дивізійник крикнув до них кілька слів, що їх заспокоїло. От і був би попав!

Заходжу до знайомого на станицю місцевої української поліції. На станиці кілька німецьких жандармів. Всі готуються від'їздити. Я веду таємні переговори з поліцаями, намовляю, щоб переходили до УПА, але вони вагаються. Один із них передає мені плян місця, де заховано рушницю. Скоро зв'язуюся з місцевими підпільниками, інформую їх, яка ситуація та що роблять тепер повстанці. Задоволені найновішими вістками, вони запрошують мене до одного господаря на добру ковбасу.

На шляху вже така велика навала підвід, що трудно перейти на другий бік, треба в русі через підводи перескакувати. Курява закриває все. Крики, плач дітей, рев худоби, іржання коней, гук моторів та короткі німецькі команди зливаються в зловісний шум.

Я прощаюся з друзями і рушаю пішки через село Лісковате. Тут населення жаліється, що йому докучають большевицькі парашутисти. Щоночі по кілька нападають на хати, забирають, що їм треба, й відходять у ліс.

У селі Т. на мене вже ждуть місцеві підпільники. Не гаючись, рушаю в дальшу дорогу. Заходжу до знайомого солтиса, цупкого й ідейного українця. В селі немає відповідних людей, які б тепер стали в його проводі.

В німецькій тюрмі були замордовані Левко з Бондарівки, Бандура, Слив'як з Новоселиць Козицьких, помер з голоду Луканевич та інші. Нарешті заходжу до місцевого станичного Бурлаки. За хвилию збіглися місцеві підпільники, і ми провели

майже цілу ніч в розмовах на біжучі теми, обговорювали становище та обмірковували, що маємо робити. Бурлака просив, щоб я прийшов якнайскоріше, йому буде легше працювати. Перед арештом я на цьому терені працював у підпіллі разом з Бурлакою. Через його руки проходив німецький склад большевицької амуніції і зброї, який я забрав з льоху в селі К., що й було однією з причин мого арешту.

Місцеві хлопці тут назагал добре озброєні, є свої рушниці й одна "фінка".

Ліщавя Горішня дістала від мене кілька російських зарядок і рушниць.

Хлопці просять мене долучитися до них ще й тому, що, може, за моїми порадами їм швидше вдасться роздобути більше зброї.

Населення тривожно сприймає вістки про прихід большевиків. Можна бачити гуртки людей на дорогах біля хат: вони радяться, де і як заховати майно, що робити, коли большевики братимуть до армії.

Манить мене боротьба. Кличуть простори, кличе путь у грізні ночі й бойові дні... Колись, у 1918 році, мене, чотирилітнього хлопчика, піднесла мати на руках і показала на людей, що зібрались біля школи.

— Що це, мамо? — питав я.

— Це, сину, селяни йдуть займати місто Калуш, їх провадить твій батько. Вони йдуть за Україну, щоб щасливо жили такі малі діти, як ти...

Маленьким хлопцем я запам'ятав цей образ, і він залишився в пам'яті до сьогодні. Я бачу синьо-жовтий прапор, рушниці й коси. Мій батько іде з селянами воювати за Україну...

Але чи буде знати моя донечка Ліля, куди відходить її батько? Ні, вона не буде цього знати. Треба відходити конспіративно, щоб ворог над моїми рідними не знущався. Відходжу під псевдом і для багатьох буду незнайомий. Нахмурені, із злими очима минали мене мазури з цього села.

Вони чекали хвилини, коли зможуть з допомогою большевиків говорити зі мною так, як в 1939 році говорили з місцевими українцями, коли відбирали від них церкву. Тоді побили сотні селян з довколишніх сіл, закатували на смерть Брянського з Ляхави, Хому з Ліщави, смертельно побили Йосипа Піша з Кузьмини.

Зелені ліси кликали мене... Прощайте, відходжу, а коли вернуся, не знаю.

Злегка скрипнули двері, коли востаннє їх зачиняв. У віконце заглядала моя маленька доня Ліля. Їй тепер також чотири роки, як тоді було мені, коли відходив мій батько. В ту хвилину, коли востаннє помахав до неї рукою, щось діткнуло дитину. Хоча часто вибігала вслід за мною, але тепер дивним голосом і поважно запитала, вибігаючи з хати:

- Тату, куди йдеш?
- Тато зараз вернеться.
- Ні, я хочу знати, куди йдеш.
- Вертайся, Лілю, я скоро прийду до тебе.
- Я хочу з тобою йти.
- Ні, Лілю, вертайся до хати і виглядай мене через віконце.
- Ой, тату, тату, ти мене не любиш. Саму лишаєш, скажи,

куди йдеш.

Припала до рук, почала тулитися, цілувати і плакати.

- Тату, не йди, вернися до Лілі.

Але я востаннє перехрестив її, поцілував і сказав:

- Вертайся і виглядай через вікно.

Щоб не боліло серце, не так пекли батьківські сльози, я вже не оглядався, а швидко пішов геть. Спотикався об каміння, не бачив нічого перед собою, тільки плач долинав до мене:

- Тату мій, тату, вернися.

Чи знає маленька Ліля, куди пішов її батько? Чи сказав їй хто так, як свого часу мені? Чи виглядає вона мене ще й досі через віконце — може, повернеться батько?

Вже шість років пройшло від тієї хвилини, а батько не вертається. І хто знає, чи вернеться? Але вернуться інші і розкажуть маленьким Лілям про наші змагання.

А може, моїй Лілі ніхто не розкаже, бо не знаю, яка її доля спіткала. Поки що куємо долю для мільйонів таких маленьких дітей. Може, хтось із вдячності, якщо моя доня

живе, заопікується нею й виховає її. Хочеться вірити, що будуть такі, що зацікавляться долею дітей поляглих батьків.

Виховуйте їх, опікуйтесь ними, а вони будуть такими, як їхні батьки...

Моє зникнення вороже село прийняло з тривоною. Від того дня мазури обставляли себе сторожами, хоч і не знали, куди я пішов. Вже в останні дні перед відходом я викрив підпільну польську червону організацію не лише в тому, але й в інших селах. Треба бути чуйним, бо ворог дуже активний і завдавав нам удари за ударами.

ПЕРЕКОЧУЮТЬСЯ ДВІ НАВАЛИ

Бурлака прийняв мене з великим вдоволенням. Зійшлися місцеві підпільники, Титус та інші, псевд їх не пам'ятаю. Відразу вирішуємо ремонтувати зброю, стягати амуніцію, гранати, хто де які лише має. Треба готуватися до роззброювання німців, щоб пізніше мати чим вести боротьбу з большевиками. Раджу не говорити селянам, що я вже в підпіллі, а нехай і вони ведуть свою роботу конспіративно. Пропоную якнайшвидше зв'язатися з "горою" та дістати інструкції на час переходу фронту. Треба нам приготуватися з харчами до переходу сотень УПА. Починаємо будувати криївки, складаємо там свої речі. У вільні хвилини переповідаю друзям, а також селянам про останні бої УПА. Вголос читаю військову літературу, що її приніс з собою з дому, щоб хлопців теоретично дещо підшколити.

Село Т. досить велике, гарно розташоване, національно свідоме. Місцеві селяни горнуть до мене, розпитують без кінця. Я відповідаю, що можу й знаю, пояснюю, як будувати криївки, щоб у них заховати своє майно перед грабунком німців, пізніше – большевиків. Пояснюю, як триматися під час переходу фронту, як уважати на большевицьку розвідку, що конспірувати, та раджу, щоб селяни не йшли ні до однієї, ні до другої армії.

Фронт усе ближче й ближче.

Одного дня удвох з Бурлакою йдемо на зустріч з

віст. Жаром. Заходимо в одну хату і тут бачимо кілька дівчат-підпільниць. Одні пишуть на машинах, інші пораються біля порізаних курей. На коцах, розстелених на підвір'ї, опалюється кілька повстанців. Підходимо до них, і, на превелике диво, пізнаю тут свого давнього знайомого Яцка. Друг Бурлака полагаджує свої справи, а я завів розмову з дівчатами і з Яцком, що його не бачив уже дев'ять років. Він змінився, вже не такий веселий, як був. Знищила його в'язниця, а найбільше те, що мусів вдавати під час слідства і розправи душевнохворого. Про в'язницю й згадувати не хоче. Просить заспівати пісню, що її співав я йому, коли ми обидва вкладали долівку в читальні "Просвіти" в селі Х.: "Ой там, ой там за двором..."

І пішли спогади про давні літа... Повстанці зацікавилися, хто ж це веде таку щирю розмову з їхнім командиром. Але трудно – конспірація, і ми лишилися для них Мушкою і Хріном. Його дивувало моє псевдо. Звідки я прибрав собі таке чудацьке? Та воно ходило за мною вже з моїх юних літ. Ще 1939 року ми з невідступним другом Василем Б. прибрави собі такі псевда. Він – Олекса Босий, а я – Панько Хрін.

Між дівчатами-повстанцями почув я такі псевда: Богдана-Зена, Наталка, Малуша, Зоя, Софія, Ярина, Сіра та інші. К-р Мушка показує мені різні інструкції командування УПА і проводу ОУН. З цим ми й вертаємося до села Т.

Був наказ магазинувати якнайбільше м'яса на час переходу фронту. Ми організуємо кілька штук худоби, м'ясо насолюємо і в мішках закопуємо в землю.

Одного дня йду з Бурлакою селом. Біля школи над'їхала підвода, а на ній кількох озброєних чоловіків, одягнених у большевицьких мундирах і по-цивільному. Побачивши нас, вони позіскакували з воза, пустилися бігцем із зброєю наготові, та раптом впав рушничний постріл, і невідомі панічно втікають в жита, залишаючи підводу. Під'їждить німецький танк. Ми відразу зорієнтувалися, що це були большевицькі й польські партизани, які хотіли нас впіймати, та, побачивши німецький танк, втекли. Німці й нам не довіряють. Почали допитувати, що це за озброєні люди втекли в жито. На нашу відповідь, що то большевицькі партизани,

німець спокійно махнув рукою, тільки післав в тому напрямі кілька черг з кулемета. Довідуємося, що фронт від нас за кільканадцять кілометрів.

Зв'язки наші діють знаменито. Дівчата зв'язкові без перерви перебігають від села до села із штафетами. На записках натрапляю на такі псевда: Громенко, Лісовий, Осип, Залізник.

Одного дня появилися кінні стежі УПА. Зустрівшись з однією стежею, побачив я Арпада і Остапа. За ними перемаршовує сотня к-ра Громенка. Гарно озброєні, умундировані, опалені сонцем і вітром, ідуть довгим стрілецьким рядом молоді вояки УПА. З ними маршує кілька наших дівчат-повстанців: Дора, Роксоляна, Арета й інші. Усе село вийшло назустріч рідному війську. Вітають його з сльозами радості. Дивний настрій опанував село. Кожний хотів просидіти день біля сотні, яка заквартирувала в горішньому кінці села, під лісом.

Недавно перейшла сотня к-ра Чорного на Лемківщину, а вслід за нею перейде сотня к-ра Громенка.

Протягом дня я мав свої справи, а ввечері, думаю, треба піти між хлопців, розвідати, який настрій, послухати, що говорять, може, почую якісь новини. До старшин не заходив, по-перше, тому, що нікого не знав, а по-друге — тепер я був звичайним стрільцем, то чого ж мені заходити між командирів. Чудовий літній вечір. Сідаю між стрільцями на призьбі і заводжу з ними розмову. Найважливішою темою було, як перейти фронт, ні в якому разі не помагаючи німцям та й занадто їх не б'ючи. Хай вороги самі виснажуються, це краще для нас. Всяка співпраця з німцями була абсолютно заборонена. Невдовзі, коли наша розмова зійшла на жарти, я почав оповідати стрільцям веселі пригоди з минулих літ. Мене обступило братство. Слухали й сміялися. Старшини, що проходили повз нас, зацікавилися і збоку прислухалися, пристаючи до нас. Стрільці мене вподобали. Один з них запропонував, щоб я йшов до їхньої сотні, буде і їм, і мені весело. У відповідь на це я сказав:

— Стрільців у вас не бракує, і так ваші командири матимуть клопіт з переходом фронту. Мене черга не мине. Поки що перебуду фронт тут, хтось з людей мусить залишитися, щоб не опустів терен, та й на цьому відтинку треба використати перехід фронту і нагромадити зброю.

Було вже пізно. Стрільці розходилися по своїх квартирах на вечерю. Біля хати чорноокої Касі стояло кілька гарних, осідланих коней старшин. Я дістав кличку, щоб без пригод вийти поза межі квартирування сотні.

На другий вечір к-р Громенко з однією чотою пішов під ліс на засідку на німців. Якраз два рої вермахтівців переходили селом. Я теж користуюся з нагоди. Озброююся гранатами та беру ще кількох місцевих підпільників. Підсуваємося вслід за німцями, які прямують на місце засідки. Маємо в пляні почастувати їх гранатами, коли не захочуть здатися і тікатимуть назад. Засідка була розташована півколом при дорозі, що вела в ліс. Тільки появилися німці, впав вогонь їм понад голови, а хтось по-німецьки крикнув, щоб здавалися, бо в разі спротиву або втечі — загинуть. Німецький рій, що був якраз проти засідки, навіть і не думав відстрілюватися. Другий рій, користуючись з того, що був позаду, скочив у жита, а вслід за ним полетіли наші гранати. К-р Громенко здобув одного кулемета — МГ-42 і 12 рушниць, а ми на тих, що втекли в жита, — тільки одну рушницю. Певно, якийсь ранений кинув зброю.

Перша спроба вдалася. Вона дасть початок дальшим малим сутичкам. Роззброєних німців відпущено, хай собі йдуть далі. На третій день в напрямі місця квартирування сотні поїхала німецька автомашина. Сільські дівчата нашвидку передали з хати до хати для сотні повідомлення, і кілька повстанців взяли в полон німців і машину. Зброя була потрібна.

Після того сотня відійшла. В селі залишилися тільки місцеві повстанці. У нас зброї уже дещо більше. Стрільці полишали на оборогах старі рушниці, а самі забрали нові, здобуті на засідці. Ми це все перебираємо, ремонтуємо і вже маємо чим озброїти рій.

Тепер слідкуємо весь день, чи не проходить де мала німецька група, щоб наскочити, розбити її й забрати зброю. Наша розвідка діє знаменито. Сільські дівчата й пастушки, гоподарі й господині по полях стежать за ворогом, і про все ми дуже швидко маємо повідомлення.

Прибігає стежа і повідомляє, що на ставі біля школи купається двоє німців. Нагода прекрасна. Йдемо удвох з Бурлакою житами, підсуваємося на край, щоб побачити, чи часом німці не залишили зброї на березі. Але хитрі німці залишили на березі вбрання, а зброю забрали зі собою, перевісивши на голому тілі. Не можемо зчиняти шуму, бо нижче заквартирувала більша група німців. Лежимо, поки вони не вбралися і пішли навпростець у поле. Ми навздогін за ними, та тільки я прицілювся, як упав постріл, і куля просвистіла мені біля самої голови. Хтось стріляє ззаду. Заліг — певно, німці. За мною в жито впало ще кілька пострілів. Підводжу обережно голову вже з другого загону, куди пересунувся. Якись перехожі повстанці, зааярмовані селянами, пішли нам на допомогу, та, замість стріляти в німців, стріляли по мені. Штука нам не вдалася. Група німців, що квартирувала в селі, зааярмована пострілами, вже проходила обережно, в бойовому порядку. Піймати німців ніччю одинцем не можна було, бо на таке вони ніколи не пускалися, а коли й ночували де, то тільки більшою групою і тримали пильну варту. Видно, добре далися їм взнаки в Україні такі, як ми. Малі групки вдень проходять чистим полем. Села оминають, бояться їх.

Якось подаємося на розвідку. Може, вдасться увечорі трапити на большевицьких парашутистів. Заходимо до хати, до якої їм було б найвигідніше підходити. Було нас троє — Бурлака, я і Івась. Тільки смерклося, а тут в селі рух, кажуть, що з лісу йдуть большевики. Вискакуємо з хати й заходимо в город. Парашутисти впадають до хати, забирають харчі й виводять зі собою дівчину. У хаті зчинився плач. Тим часом ті запровадили дівчину до шопи, звалили на землю й збиралися гвалтувати. Їх семеро. Всі мають автомати. А в нас три рушниці й одне ППШ. Один большевик стоїть у дверях і не пускає нікого з хати, а дівчина рештками сил борониться. Нас вхопила лють. Не зважаючи на численну перевагу ворога, стріляємо рівночасно. В одну мить зчинилася стрілянина. Большевики втекли. Ми вбили одного бандита, а двоє лишили криваві сліди. Здобули два ППШ. Трупа затягаємо в поле, закопуємо і відходимо, щоб часом не зіткнутися з сильнішою групою

большевиків або не зустрітися з німцями. Врятована дівчина не знала, як дякувати.

В нашому селі появилвся друг Гад. Він походив з Покуття. В наші сторони прийшов з чотою новаків, яка долучилася до сотні. Гад, проте, з невідомих причин залишився в селі. (Він був дезертир, але ми про це не знали). Уважаючи, що Гад має партизанський вишкіл, ми обрали його командиром нашої боївки. Було в ній з сім вояків: Бурлака, Івась, Млинар — колишній волосний вїйт К., Титус, Гад і я.

Часом до нашої боївки долучувалися дівчата-підпільниці: Зена-Богдана і сестра Млинаря.

Якраз були жнива. Верхами гір Браня тягнулася німецька оборонна лінія. Всякі переходи повстанців припинилися. День і ніч точиться завзятий бій. Німці кілька разів відбивали наступ большевиків. Німецька артилерія ранком другого дня бою під'їхала просто до села, і шість гармат окопалося біля дороги. Мене це так зацікавило, що я, не зважаючи на небезпеку, підсунувся городами на якихось 50 метрів від німців і чекав, коли будуть стріляти. Молодий ляйтенант слухає телефоном повідомлення. Раптом німці кидаються до гармат, офіцер подає кут наставлення й віддаль, а далі: "фоєр!" Я вже мав нагоду бачити польську і большевицьку артилерію та її гармашів, але такої вправности, як у німців, швидкості рухів ще не бачив. Вистрілили кільканадцять разів, а потім під'їхали машини, і німецька батарея спішно переїхала в інше місце. За нею і я втікаю до глибокого вигону між хати, де вибрав собі невеликий сховок. Не минуло й десяти хвилин, як гураганний артилерійський вогонь понісся лісами. Набої рвали й шматували землю в тому місці, де стояла німецька батарея, розривалися безладно по цілому селі. Багато большевицьких набоїв, застрягши, не вибухали. Відчувалася сила артилерії, її домінуюча роля у фронтових діях. Якщо б німці лишилися на тому самому місці, жоден з них не вийшов би живим. На цьому відтинку фронту большевики мали значно більше артилерійських батарей. Тому що крізь загороджувальний вогонь артилерії не можна пробитися, — а німці такого вогню дати не могли, — вони відступали. Населення ховалося глибоко

під землею, але — як пізніше мені оповідали — там діялися жахливі сцени із страху перед канонадою.

Ніч минула спокійно. На другий день ранком я, перебраний на селянина, в лахмітті, з брудним обличчям і руками, приглядався до бою. Кулемети безнастанно рівномірно цокотять. В селі німців не видно. Вони вночі — так німці завжди практикували — перейшли на інші становища, які були розташовані на верхах гір між селами Т. і З. Десь перед полуднем розстрільною через село пересувалася замаскована чота німців. Ішли вони в найбільшому порядку, тихенько, з пістолями в руках. Один німець, що вмів говорити по-російськи, почав питати, чи не бачив я молоденького лейтенанта, який десь тут в селі пропав. Я знизав плечима, мовляв, не бачив. Німецькі вояки були віком 18-20 років. Всі втомлені, бож кілька діб без спочинку. Сон клеїв їхні очі, а матові обличчя були запорошені, тільки де-не-де блищав кров'ю свіжий шрам. У багатьох подерті мундири, позагинані шоломи. Всі вони шкодували за своїм лейтенантом. Заступник їхнього чотового питає стрільців, що робити. Ця любов вояків до командира мені сподобалась. А тим часом друг К. повідомив мене, що між хатами підсуваються большевики. Німці без найменшої тривоги стояли на своїх місцях, тільки двоє кулеметників наставили в цьому напрямі кулемети. Двоє охотників, не зважаючи на те, що большевики підсувалися, ідуть далі шукати чотового. Ідуть спокійно від хати до хати. Шукали близько п'ятнадцяти хвилин, а потім, не знайшовши, повернулися і в бойовому порядку подалися вивозом в поле.

Щойно відійшли німці, як появилися большевицькі автоматники. Обдерті, майже босі, замість наплічників — мішки, кашкети надягнені абияк. Один кляне брудними словами, другий витягає з кишені сирий горох і жує, третій скрутив цигарку, а інші розбивають вікна, перевертають в хаті, шукають поживи, пакують до наплічників усе, що їм подобалося, щоб потім міняти по селах. Один п'яний підбігає до мене й питає:

— Де герман?

— Убежал, — відповідаю.

- Водку імєєш?
- Ні, не маю.
- Кушать єсть?
- Та "кушать" не маю нічого, бо був бій в селі.
- Нічево, ми їдом на Берлін, будет что пїть і кушать.

Обличчя червоноармійців неукраїнські. Самі російські. І ці "шміраки", "босяки", "свита", "махорка", як їх влучно називає населення, їдуть на Берлін. От вони покажуть там свою культуру та й добре погуляють. Але байдуже, нехай світ побачить большевиків, а тоді пізнає, що переживає український народ ось уже тридцять років. Хай їдуть. І большевики там побачать Захід і порівняють до нього свою "родіну". Це потрібно для обох сторін. Але де ж, властиво, наші селяни, забрані в большевицьку армію? Цікаво було б побачити "штрафні роти", гнані на передову. Але побачити їх мені не довелось. Бої, що йшли тут дві доби, мали льокальний характер. В одному місці прорвалася большевицька дивізія, впала на заді німецької лінії, і власне з нею тут точився бій. Ті з'єднання злучилися з партизанами, здорово били німців, але врешті були жахливо розторочені. Справжній фронт щойно прийде. Переконані, що фронт уже посунувся далі, ми по трьох-чотирьох днях витягаємо зброю, сходимося всі разом і починаємо шукати большевицьких розвідчих груп, щоб їх потроху вибивати. Сподіваємося, що це нам вдаватиметься, бо большевики ходять по двое-трое, переважно старшини. Лазять поміж хатами за горілкою та дівчатами. Кожний хоче тільки "гулять". Ми вам погуляємо! Цієї ночі ми ходили до другої години, але нікого не зустріли. Переконані, що в терені спокійно, лягаємо спати в stodолі однієї господині. Я маю варту. На самому світанку загуділи мотори, і поки мені вдалось побудити друзів і зібрати зброю, заїхали довкола нашої хати три "катюші". Становище незавидне. Хмарою сунули "катюшники".

Гад кидає зброю й нас, відскакує на тік, там залишає піджак і шапку, хапає косу і їде просто в поле, поміж большевиків. За ним втік сорокалітній К. й інші. Лишився я сам. На щастя, большевики нікого не чіпають. Поспіхом стягаю ППШ, рушниці і "дехтюра" докупи, вкладаю до снопів і зв'язую, гранати ховаю в полову.

В цю мить відчиняються двері, входить кілька большевиків і починають брати снопи. Я вдаю господаря, кажу, що подам інші снопи, бо ці приготував собі пошивати хату. Скидаю помалу снопи, большевики забирають і виносять. Побачивши, що моїх снопів большевикам не вистачить, злажу з горища до стайні й переходжу до кімнати. Господар переляканий, вдає дурного. Господиня спокійна, всміхається, жартує. У хаті й Зена-Богдана. Тим часом капітан-політрук підходить до мене й питає документи. На це я відповів, що документів не маю, в нас в селі багато не мають документів. Зрештою, я нікуди не ходжу, сиджу в своїй тещі, і мені їх не потрібно.

— А ета девушка откуда? — показує на Зену.

— Це моя дружина.

Він переходить до другої кімнати, зачиняє двері й питає Зену, хто вона, звідкіля та вимагає її папери. Розважна дівчина відразу жартами відтинає большевикові й на питання "чия" відповідає:

— Мамина й татова.

Коли большевик повторив ще раз "чия", відповідає:

— Чоловікова. Ви не бачите, що там сидить.

Большевик питає далі:

— А что здесь делаешь?

— Та бачите, що роблю. Встала, побачила багато війська та й дякую Богу, що німці вже відступили. А тепер треба добре з'їсти та й піти на поле в'язати снопи. — І відразу звертається до господині, кажучи: — Мамо (тим самим дає зрозуміти, щоб та прийняла її за дочку), дайте щось з'їсти командирові, бо вони голодні.

Але большевицька пика не заспокоюється. Всякої офіцерні набилося до кімнати, а він в окремому куті бере на допити господиню. Та господиня язиката жінка, відразу відтинає йому:

— Не крутіть мені голови, бо дивіться, скільки тут людей. Як не вірите, то запитайте сусідів.

Капітан виходить з хати, стрічає господаря, а господар, не знаючи, що говорити, вдає дурного. Тоді большевик іде аж до сусідів. За той час господиня зчинила крик:

— А може б, ви забралися вже раз до роботи? Беріть перевесла та йдіть в'язати снопи, бо збіжжя вже сиплеться.

Я даю закурити большевикові, поза плечі вхопив під хатую

перевесла й пішов у поле. Друг Зена зробила те саме і пішла в протилежний бік. Господиня, за той час вже поінформована мною, що на горищі лишилася зброя, захована в снопах, не чекаючи повернення капітана, іде із своєю дочкою на тік. Там в'яжуть удвох нашвидку перевесла, вкладають туди зброю, все це разом загортають у верету і йдуть до нас. Я коли побачив їх, аж остовпів. Приклад "дехтяра" цілком видно з перевесел, збоку випинається диск від ППШ, а її дочка несе, як картоплю, в другій вереті гранати. Большевикам наче засліпило. Відважні жінки, увесь час жартуючи з нами, передають зброю, а до Гада кажуть:

— Через вас могли б усі потерпіти, а разом з вами і ми. Ось бачите, тільки "директор" врятував зброю, а я вам її принесла.

— Та не я врятував зброю, а ви, господине, за що вам щиро дякую.

Стискаю їй руку. Відходячи, вдоволена господиня каже:

— Але Гадові я б не дала зброї, йому костур дайте.

Ще раз оглянулася й крикнула:

— Там ще, може, щось нове принесе капітан від сусідів. Я вам прийду сказати.

Кожний збирає свою зброю. Невдовзі появилися на полях кінні большевицькі стежі. Вони перешуковують дослівно всі полукіпки, перевіряють ярки й потоки в полі. Ми якийсь час лежимо в рові, а потім хильцем біжимо до лісу. Нас не помітили. В хаті ховаємо зброю і поодинці розходимося в різні боки в'язати снопи на полі. Большевики шукають у лісі німців. По двох годинах приходить господиня й оповідає, що сусід, не знаючи, про що йдеться, сказав, що ця жінка не має зятя. Капітан довго ще її допитував, але вона стояла на своєму і повторювала, що сусід був переляканий і не знав, про що його питають.

В селі великий рух. Большевики готуються до бою. Риють окопи, затягають телефонні лінії, підвозять важку й панцерну зброю. Люди дістали наказ вийти зі села, бо тут буде бій. Як тільки смерклося, ми дістали зброю і вчотирьох перейшли в інше село. Всі вдоволені, бож вийшли з небезпеки. А мені шкода було, що не міг бачити бою, до якого ворог готувався.

БОЛЬШЕВИЦЬКІ РОЗВІДАЧІ

По кількох днях фронт посунувся далі. Ми вертаємося до села Т., об'єднуємося й починаємо наскоки на большевиків. В селі маємо свої певні хати, біля яких пересиджуємо, а зброю тримаємо в stodолі. Коли прийде нагода, тоді заберемо її й будемо наскакувати на большевиків.

Одного дня прийшли до хати друга Люби. Щойно перекинулися словом-другим, аж тут надходять двоє большевиків з ППШ. Дізнаємося з розмови, що один з них росіянин, а другий — українець з Кам'янець-Подільської області. Обидва комсомольці. Цілком певно, що розвідачі. П'януватий москаль почав проклинати підпільників, а далі питає господиню, чи є в неї "бандьори". Жінка цілком поважно відповідає:

— Є, і то багато, більше, як у вас.

Врадуваний москаль питає, де вони, і наказує вести його. Хитра жінка веде москаля до льоху, куди він влізав із зброєю напоготові, і показує купу картоплі:

— От, — каже, — є й бандурки.

П'яний москаль кричить до жінки, що "бандьори" не такі.

— А які? — питає жінка.

— Это такіє, как я, люди.

— Таких, — каже, — в нас немає.

Москаль для певности пустив чергу з автомата і виліз на подвір'я. Ми тим часом зав'язали цікаву розмову з українцем-комсомольцем. Він говорить, що воює проти німців тому, що колгоспів уже не буде, та що українці будуть мати більше прав. Почувши це, москаль відразу крикнув:

— Врьош, хахол!

Українець вхопив автомата та й до нього:

— Хто хахол? А ти — кацап.

І один другому пустив чергу понад голову. Якби не той українець, ми б його тут вмить "змололи". Відходячи, українець шепнув:

— Він розвідник.

Маючи зброю в руках, ми поставили собі за обов'язок поки що вибивати большевицьких розвідачів. А коли наладнаються зв'язки з керівництвом, то робити те, що

накажуть. Вдвох з командиром ми пішли в горішній кінець села.

Уже кілька днів в селі крутиться червоноармієць. Мене повідомили, що він увесь час нарікає на ССРСР, на нужду, колгоспи, втік з Червоної армії, бо не має за що воювати. Хоче пережити тільки війну, а потім повернутися додому. За півлітра горілки продав нагана, а за літр ППШ.

Лишився з голими руками, ходить по селі, п'є горілку і вже залюбився в одну дівчину в горішньому кінці.

Цей тип здався мені підозрілим, і ми вдвох вирішили його піймати. Дівчина Г. веде розвідку. Увесь час старається перебувати в тій хаті, де й той червоноармієць, ніби як товаришка дівчини, яку він собі вподобав, і прислухається його розмовам.

Одного разу, підпивши собі, він почав вихваляти підпілля, запевняти, що Україна мусить бути самостійною державою, але при тому поставив обережно питання, скільки тут підпільників і де вони перебувають. Про це мені відразу донесли, і я впевнився, що це таки розвідач. Перебрані в селянський одяг, входимо до тієї хати, де він перебував. Червоноармієць якраз учив дівчат співати російські пісні. Побачивши двох здорових чоловіків, він з-під лоба кинув на нас поглядом і весь час спостерігає за нашими рухами. Вітаючись з усіма, привіталися ми й з ним. Але в хвилину вітання він тримав руку в кишені.

"Ще час тебе впіймати, — подумав я собі. — Напевно маєш приготований пістоль у кишені".

Поки що прислухаюся, як співають, хвалю пісні, даю закурити, а потім витягаю нотатника і прошу продиктувати мені пісню "На позицію дівушка провозжала бойца".

Задоволений, він починає диктувати. Я записую, а в відповідну мить ловлю його за ту руку, яку він перед тим тримав у кишені. Друг Гад в той момент викручує йому другу руку назад. Червоноармієць борикається, але ми в'яжемо його, зваливши на землю. Боронячись, він кричав:

— Друзі, я ваш. Помилуйте, я піду з вами.

Розвідач лежав зв'язаний на землі. З його кишені ми

витагли новенького "токаря" і дві гранати. Документів біля себе не має жодних, тільки малу польову посвідку з якимось окремим числом і підозрілі записки. Сам росіянин, комсомолец, аж із Московської області. От звідкіль прийшов на Україну "хвалити" революціонерів, "визнавати" нам рацію та "твердити", що нам належить самостійна Україна. Під час допиту незмінно твердить, що він утік з Червоної армії, бо не хоче воювати, але вирвався зі словом: "Вот і попал". Бандитськими очима дивлячись на нас, закричав:

— Таку то мать, бандітська сволоч! Я вам нічого не скажу! За родину, за Сталіна не жалко умірати!..

По кількох днях появилось кілька груп большевицьких старшин, що весь час випитують за тим бійцем. Проводять труси, допити, а декого й побили, скрізь розвідують та шукають за ним, твердять, що це дезертир, однак самі розшуки й наглі розпити підтвердили, що вони втратили доброго розвідача. По двох днях від'їхали, а в селі лишилися ще два лейтенанти. Вони ходять обережно від хати до хати. Ми весь час слідкуємо за ними, щоб знати, куди вони зайдуть на нічліг. Хитрі лейтенанти зайшли до однієї хати, зачинили двері, заборонили жінці виходити, а самі задніми дверми вийшли і зникли з наших очей.

Якраз тоді пізно верталася з поля одна наша добра знайома, бойова дівчина, що співпрацювала з нами весь час. Я даю їй завдання піти між хати й розвідати, де заквартирували лейтенанти. При тому пояснив, що большевики хитро стараються заночувати так, щоб ніхто про це не знав.

Метка дівчина кинула: "Зараз буде все готове", — і побігла. За півгодини повертається й каже, що в однієї вдови вона стукала в двері, а в хаті не світилося й вікна були завішені. Лейтенанти напевно в цій хаті. Наскочити на них буде не трудно. Гранати не можна кинути, бо тоді загинуть і цивільні. Большевики умисне заборонили відчиняти двері й заслонили вікна: на випадок, коли почують підозрілий рух під хатою, будуть стріляти. Я пляную зробити засідку біля хати в потічку й чекати світанку. Спішу до друга Бурлаки. Знайшов його, і невдовзі ми вже лежимо в потоці, чекаючи, коли ранком

вийдуть большевики. Серпневі ночі холодні, вогкість з потічка проймала тіло. Ми дрижали, лежачи на землі. Але що довше лежимо, то більше при звичаємося, стаємо спокійніші й певними себе.

Вже співають півні. В сусідніх хатах рипають двері. З-за кущика тернини дивимося на вікна, чи не опадають заслони. Нарешті рипнули задні двері.

Ми почули чоловічий кашель і рівні кроки. Ого, наші очікувані вже пішли. Не зважаючи ні на що, кажу Бурлаці забігати з правого боку хати, а я піду з лівого, і з рогів хати будемо бити по них. Тільки ми добігли до хати, аж тут на мене за якихось два кроки вилазить москаль. Однією довгою чергою перехрещую його навздвож, валю на землю. Другий москаль, що ще не дістав черги від Бурлаки, стріляє в мене. Черга перебила мені ліву кишеню. Раптом впав з-за хати постріл — і москаль звалився. Постріл був не з ППШ, а з рушниць. Підбігаю до москалів, забираю ППШ, а Бурлака кляне, на чім світ:

— Та, знаєте, мій набій став у цівці, і я ніяк не міг його витягнути.

— Хто ж стріляв?

Ніхто не знає. З сіней виглядають перелякані сусіди. Поле з непокритою головою біжить Гад. Усі думають, що це наступ большевиків.

Біжимо до сусіда по коня й віз, щоб вивезти трупи. Та старий дядько — понад п'ятдесят літ, з опущеною по штанях сорочкою, пахає люлькою, руки в кишенях — сам не хоче видати коня, тільки хоче, щоб ми забрали. З-під густих, довгих брів дивився на нас примруженим оком, а за люлькою ховає усміх. Ми розуміємо господаря: боїться, щоб часом хто з цивільних не зрадив, що давав коня. Самі запрягаємо коня і виводимо в поле.

Повернувшись, дякуємо за коня, а господар запрошує зайти до нього увечорі, але так, щоб ніхто не бачив. Щось важливе має нам сказати. Ми наказуємо сусідам, щоб про випадок не довідалися селяни. Якщо прийдуть большевики, говорити, що вдень були лейтенанти, але де поділися вночі — не знають, бо їх не бачили.

Протягом дня пильнуємо, чи не під'їдуть большевики, а

увечорі заходимо до того старенького господаря. Він закликав нас до ванькира, синові наказав стояти на варті, приніс півлітра горілки, часник, хліб і масло, налив чарку й каже:

— Дай Боже здоров'я тому, хто забив першого большевика.

Наливає другу, і мені доводиться пити за того, що вбив другого.

— Пив би я за того, що вбив другого, але хто це зробив — не знаю.

Господар перепрошує нас на хвилину, виходить надвір, вертається, приносить коротку російську рушницю й каже:

— Ось за його здоров'я пийте!

Дякуємо господареві за допомогу і питаємо, чому він так усе конспірує.

— А як же інакше, — каже він. — Пощо сусіди мають знати, що я стріляв. І вас тепер прошу, нікому про мене нічирк. Я його вбив, щоб він не втік, бо був би наробив халепи на селі й вас міг би убити, друже Бурлако.

Раптом застукав син до вікна. Ми вискочили надвір.

В селі чути гук автомашин. Ховаємо зброю і тільки з пістолями йдемо до вибраної хати. На ніч заквартирувала група большевиків в долішньому кінці села. Приїхало з ними кілька вершників. Певно, завтра ходитимуть по селі. Вся наша боївка збирається знову, і ще нічю відходимо в ліс, на горбок, щоб стежити за селом. Десь опівдні прибігає наша розвідниця й оповідає таку подію:

— Приїхав один большевик до господаря міняти коня. Господар ніяк не хотів на це погодитися, але москаль уперся, бо це "для часті". Рад-не-рад господар віддав свого гарного коня, а взяв колгоспну шкапу, паршиву, таку, що ледве ходить. Москаль від'їхав. За кілька годин іде кілька большевиків на ревізію і заходять до того ж господаря та нападають на нього, що він вкрав військового коня, бо Ванька пізнав "свою лошадь". Господар виправдовується, що їхній товариш силою забрав його гарного коня, а залишив цю шкапу, але це не помогло. Забрали колгоспну конину, а господаря покарали ще в додаток штрафом на два літри горілки, бо інакше, якщо не заплатить, вони його запровадять до комісара.

Невдовзі ці большевики злучилися і пішли вгору селом. Напідпитку зайшли до однієї вдови і згвалтували її. На таку

вістку ми рішили зробити засідку на тих трьох. Чекаємо на краю лісу. Вже їх видно коло останніх хат горішнього кінця. Коли большевики підійшли під самий ліс, ми вчотирьох кинулися за ними. Вони на конях відбилися досить далеко. Щоб вкоротити хоч трохи їхню зухвалість, ми постріляли по них і повернулися назад.

Зв'язків з керівництвом далі не маємо. Після переходу фронту одні пішли з сотнями, а інші, законспіровані, сидять по селах, не нав'язавши зв'язків. Приступаємо до налагодження зв'язків із підпільниками довколишніх сіл. Ідеться нам тут передусім про зброю – треба її негайно позносити й поховати, бо большевики скрізь її збирають по селах. Маємо звістки, що вже забрали навіть декілька кулеметів.

Ще за дня йду сам до знайомого господаря Р., що живе при дорозі над потічком. Я одягнений по-селянськи, в кишені пістоль "Токарева" від большевицького розвідача і дві гранати. Хочу довідатися, що нового в селі Р. Тільки перейшов город біля хати, як запримітив жінку. Дивилася на мене переляканими очима, не кажучі ні слова, хто в хаті. Не прочуваючи нічого злого, я відчинив двері. За столом побачив кількох большевицьких старшин. Усі вліпили в мене очі, але вхожу сміливим кроком, не вітаючись з ними, кидаю шапку на ліжку, беру надкрайний хліб, ріжу його і кричу до господині:

– Марино, дай їсти!

Господар в кухні, почувши мій голос, відразу, рятуючи ситуацію, питає:

– Федю, зорав?

– А най то шляк трафить, що я намучився, ледве спаскудив!

Баба налила страви й несе до тієї кімнати, де большевики, але господар крикнув на неї:

– Куди несеш, та хай іде сюди їсти, бачиш, що там командири!

Я пішов до кухні, сів до страви, а господаря покликали большевики.

– Ето кто такой!

– Та то мій швагер, – відповів той спокійно.

Я не можу їсти від хвилювання. Через ванькир виходжу на подвір'я, беру коней господаря та їду в поле. Большевики хотіли мене щось питати, але господар сказав, що я вже поїхав. Надвечір донька того господаря дала мені знати, що большевики від'їхали.

— Знаєте, директоре, — каже господар, коли я прийшов до нього, — що ті большевики мали охоту вас “цапнути”. Ви добре зробили, що відразу від'їхали звідсіля.

— Трудно, — відповів йому. — Я був певний, що в вас спокійно, бо жодної варти під хатою не було, а коли вже зайшов, то годі було тікати, мусів ризикувати.

Господар вдоволений, що не тільки я, але й він вийшов цілий з біди. Гостить мене, а потім оповідає, що мої колишні учениці в селі Р., а між ними Леся та її брат Федько, мають багато назбираної амуніції, рушниць і три “максими”. Большевики вже робили в них ревізії, били, але нічого не довідалися. Федько під час фронтових дій, коли німці зробили засідку між селами К. і П. на большевиків та вбили їх щось понад 60, ще перед німцями забрав з поля бою три “максими” і закопав їх у гною. Заохочений такими вістками, я ухвалив піти сьогодні вночі з Івасем по цю зброю.

Ніч була дуже темна. Ми зайшли в село. В одній знайомій хаті мені повідомили, що в селі спокійно. Було дуже темно, і я наскочив біля церкви на автомашину. Пек тобі, куди я заліз! Потихеньку, навшпиньки один за одним, хильцем переходимо через дорогу. По ровах, чуємо, сплять большевики. Ми зайшли сюди непомітно, але чи вийдемо — хто знає. Десь мають бути вартові. Вовчою ходою ідемо просто до горішніх хат і, на щастя, не зустрічаємо нікого. Стукаємо до одного селянина. Коли жінка побачила нас через вікно, потихеньку вийшла і зразу почала плакати. От щойно забрали батька й сина. Надвечір вели жахливе слідство, катували прикладами, кололи багнетами, та вони до нічого не призналися. Тим часом кузьминські поляки знайшли в обірнику одного “максима”, і за те їх забрали.

Завтра треба сподіватись нових арештів. Щоб не пропала згромаджена зброя, стягаємо її, не зважаючи на те, що ворог у селі. Свідомі, ідейні жінки допомагають нам віднести зброю

в поле, в конюшину. Ще раз вертаючись із зброєю, ми почули, що в конюшині хтось косить. Прилягли і слухаємо. Раптом бренькнула коса, большевик кинув проклін. Ого, пропала наша зброя! Далі косять ще інші большевики.

Хильцем відбігаємо і прислухаємося далі. Большевики косять, покашлюючи. Видно, той, що був найближче до нас, не перевіряв, об що дзенькнула коса. До нас доноситься запах махорки. Починає сіроти. Ми біжимо полями попри межу, щоб допасти наших сховок на стрімкому березі між терниною в глибокому потоці.

Вдень побачили на полі дочку господаря В., що пасла корови. Покликали її, попросили, щоб винесла їсти та покликала нам свого сусіда. Дівчина впоралася швидко: принесла меду, хліба й масла, та й наш господар прийшов. Доручаємо їм вести розвідку в своєму селі, а також у селі Р. та доносити нам, що де нового чувати. Увечорі оповідають нам, що по селах крутиться вже більше большевиків, у В. є воєнкомат і НКВД, що висилають кінні стежі по полях, а в селах проводять ревізії й арешти. У селі Р. одній господині сказав якийсь українець, рядовий Червоної армії:

— Скажіть своїм, хай собі візьмуть те, що сховали в конюшині, щоб большевики не знайшли.

От чесний чоловік! Ще тієї самої ночі зброю, забрану з конюшини, двигаємо полями в безпечне місце.

Сусідні станиці, повідомлені нами, також приступили до громадження зброї. Стягують амуніцію, рушниці, вибухові матеріали — все це буде нам потрібне в дальшій боротьбі.

Однієї ночі я, Бурлака й Івась ідемо до села Г., щоб звідти стягнути зброю. Прийшли ми ще за дня, зв'язалися з місцевими симпатиками (станичним, якого жінка була полька, — його пізніше вбили поляки). Нам пообіцяли дати увечорі "максима", а вдень ми господарюємо біля розбитого большевицького танка, що, вивернений, лежав у річці (большевики замінували міст, і на ті міни виїхав їхній же танк). В річці назбираємо багато амуніції до рушниць і до ППШ, засмоленої в бляшанках. Викручуємо кулемета "токар". Зібрані речі переносимо в кущі за річку.

Коли ми зайшли до станичного вечеряти, в селі зчинилася тривога, тому що в долішньому кінці появилася большевицька кіннота. Перебігаємо городи й ріку, беремо зброю і йдемо в поле. Раптом чую чвал кінноти. Хтось вказав большевикам шлях, яким ми пішли. Бурлака й Івась заховали зброю в овес, а самі щосили побігли в близький лісок. Мені це на думку не спало. Біжу з "максимом" на плечах. Піт заливає очі, тягар давить, жили мало що не тріскають. Большевики вже ззаду мене. Кладу на землю "максима" (без станка) і лягаю на загони. Біля мене пройшов большевик у напрямі ліска, там вони всі завернули й полями поїхали далі. Мої друзі вертаються з ліска по зброю, ми сходимося і несемо її аж до села Т.

В селі большевики майже щоденно роблять облави за новобранцями. В Червону армію ніхто не йде. Ми повідомили села, що видано наказ не йти нікому на большевицький фронт, а переховуватися в селах і лісах як хто може. Розлючені большевики озброїли поляків і разом з ними ганяють по наших селах. Однієї ночі К. пішов відвідати жінку, і поляки його застрелили в ту мить, коли він утікав через вікно. Арештували вїята і вивезли на Сибір. В селі Р. піймали колишнього волосного вїята К., і польський суд засудив його на 10 літ в'язниці. Дружина К. із СУЗ виїхала на схід.

Якось прийшли большевики на ревізію до батька Катрусі в горішньому кінці села. Почали перекидати снопи в stodолі, на оборозі і знайшли там кілька старих рушниць, які там заховали стрільці з сотні к-ра Громенка. Забрали також коней, що сотня залишила. Тільки наш Вусаль, батько Катрусі, зробив за стайнею штучний лісок, в якому переховував коня. Його не знайшли. Тривале пересиджування в селі Т. — досить важке (батька Катрусі вивезли большевики невідомо куди, і слід за ним пропав). Переходимо на присілок цього села. Тут маємо більше лісу, добру розвідку і затишніше місце.

Тепер постійно ходимо вчотирьох: Бурлака, Івась, Титус і я. Деколи приєднувався Гад.

Якось Титус пішов з пістолем, щоб зліквідувати ворожого розвідача в селі. Бурлака, Гад й Івась лишилися в хаті під лісом, де жила одна дівчина, що саме пішла з розвідкою перед

Титусом. Я залишився в селі й вислав одну господиню на розвідку — вона мала свояків у селі В. Раптом появилися між хатами большевики. Побачили мене й почали стріляти. Я кинувся до хати, щоб попередити хлопців, які саме лягали спати. З присілка до хати було метрів триста-чотириста. Слідом за мною біжить троє большевиків. Віддаль між нами щораз коротша, і вже коли я був під хатою, нас розділяло метрів сто. В хаті немає нікого. Всакую до сіней і кричу:

— Хлопці, тривога, большевики!

Певно, сплять і не чують. Не зважаючи на те, що ворог уже під хатою, я кинувся, щоб розбудити їх, бо вчотирьох ми все-таки знищимо кількох большевиків. На горищі нікого, задніх дверей немає — доведеться тут пропасти. Біля себе маю ППШ, пістоль "токарь", дві російські гранати і три "аєргранати".

Один большевик лишився на розі хати, а двоє з готовою зброєю стали на порозі й кричать:

— Бандіт, вихаді!

Коли посипалися їхні черги по дверях кімнати, я підсунувся над діру під кроквами і просто на большевиків скидаю одну січену гранату. Потім ще дві "аєргранати" — до сіней. Наробилося багато диму. Тепер я зіскакую й починаю тікати. Третій большевик почав по мені стріляти. Але з потічка впала черга, і він звалився на землю. Від моїх гранат загинули двоє большевиків, а на допомогу мені прибіг з лісу Бурлака і вбив третього. От розумію — вояк і друг.

Хлопці відступили з хати в ту мить, коли побачили, що за мною женуться большевики. Вони не думали, що я, замість бігти до лісу, побіжу до хати. Вбитих большевиків ми затягли до лісу, закопали, переглянули зброю, кращу залишили собі, а гіршу заховали та лісом пішли аж під село Л. Большевики в присілку зробили трус, перевернули догори ногами хату, в якій був бій, і, не спаливши її, відійшли.

Життя починає нас вчити, що не варто сидіти над одним селом. Найкраще — це рух. Він запорука успіхів та існування. Сталий рух партизан — підстава їхньої тактики й стратегії.

Перейшовши в село Л., ми заквартирували в його горішньому кінці. До нас долучилися місцеві хлопці. Тримаємо

варту, і наш рій квартирує під одним оборогом. В селі люди мене знають з цивільного стану, а місцеві підпільники — як свого колишнього провідника з часів німецької окупації. Ставляться до мене дуже прихильно.

Одного попołудня пішов Івась з пістолем на розвідку в село. Втолений, сів біля молоді в саду й заснув. Раптом несподівано над'їхало на конях двох большевиків. Діти й дівчата повтікали, не збудивши Івася. Большевики погнали туди кіньми і піймали його сонного. Відразу роззброїли, закували і погнали вниз селом поперед себе. До нас прибігли діти з повідомленням, що Івася забрали большевики. Я з автоматом побіг довідатися, коли його забрали. Перша жінка, яку я зустрів, каже:

— Від нас яких п'ятдесят метрів большевики якраз ведуть його.

Я щосили біжу до хлопців. А до мене приєдналося ще троє охотників-стрільців. Зо три кілометри біжимо городами, щоб випередити большевиків. Тим часом ті з коней побачили нас здалека і почали нагаями бити Івася, щоб біг, а вони за ним на конях. Ми гналися б ще далі, та в долішньому кінці села вони з'єдналися з більшою групою большевиків.

По цій пригоді я переходжу до села К. У горішньому кінці перебуває ще багато господарів із села Т., що втекли перед фронтовими діями. Криються тут і хлопці від мобілізації до Червоної армії.

Пригадав я собі псевдо місцевого станичного ще з часів німецької окупації. Відшукую його і з ним залишаюся в селі. Думаю почати тут роботу, організувати молодь і творити самооборону, бо скрізь большевики нападають на села, грабують і вбивають свідомих українців.

Я знову зустрівся з Бурлакою. Прийшов до мене та й каже:

— Я без вас тепер ходжу, як без голови. Сумно мені, а з вами почуваюся певним себе. Ідїть трохи до мене, там вже спокійніше.

Я погодився, і ввечорі ми вирушили в дорогу. Раптом я почув спів з однієї хати за потїчком. Ми зупинилися і слухаємо. Це співає Зена-Богдана. Вона, перетранспорту-

вавши партизанську аптеку, замагазинувала її в криївках і на час переходу фронту пішла до села Т. Тепер нудьгує сама без зв'язків. Сиділа в однієї бідної жінки, що прийняла її до себе, хоч сама не мала що їсти. Харчувалися тільки картоплею.

— Підемо відвідати її, — сказав я до Бурлаки.

Підходимо тихенько під хату — ми хотіли її злякати большевицькими криками, але, почувши пісню, зупинилися заслухані:

*Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені.
І степ широкий, наче море,
І тихий шум на крижині.
Сажок вишневий коло хати,
Вечірня, літня пора,
А в хаті тій журилась мати
І нудьгувало там гівча.
Вона зажурено, крізь сльози,
Далеко дивиться кудись,
Немов шукає по горозі
Те, що загублено колись.
Любив її і звав своєю,
Немов ту квітку у гаю.
І я заплакав серед ночі
І, тихо плачучи, заснув.
Сниться мені, що я на волі,
Що Україна вже вільна,
Що місто Київ вже столиця
І повалилася Москва.*

— Та коби скоро, — сказали ми, показуючи голови в вікні.

Зена злякалася, але, побачивши нас, зраділа, запросила в хату.

— Зайдіть, бо нудьгую. Чи вже зв'язалися з керівництвом?

— Поки що ні. Уважайте, щоб вас часом хто не всипав, не сидіть завжди в одній хаті.

— Я перейду до дружини Бурлаки.

— Там небезпечно. Краще до такої хати, де немає чоловіків, куди большевики не мають потреби заходити. Удень не показуйтеся в селі.

— А що нового у вас? Друже Хрін, за вами большевики питають.

— Чи на псевдо?

— Ні, ваше псевдо мало хто знає. Питають на справжнє прізвище.

— Бабі їхній хрін! Хай питають. Щоб нарешті наладналися зв'язки, почнемо війну.

— Чула я, що ви відзначилися.

— Та що з того, коли Івась нам пропав.

І ми розповіли їй, як то було. Поговоривши, забрали її з собою, щоб відвідати професора Г. з СУЗ та двох жінок. Одна з них — мати Степової, що в сотні к-ра Хоми. З ними ще тут її брат Черемош.

Ввічливі полтавці прийняли нас гостинно, запросили на борщ. Повечерявши разом з ними, я пропоную всім вийти на горбок біля хати, щоб часом уночі нас тут не застукали большевики.

Цікава була розмова з професором університету. Розказував цікаві речі про большевиків, а згодом ми перейшли до теми фронткових дій та пробували передбачити, що принесе їх кінець. Одні з нас сподіваються, що після провалу Німеччини дійде до удару між Америкою й большевиками, а професор уважав, що мусить буде передишка. Як довго вона триватиме, побачимо.

Розмовляли ми до пізньої ночі. Попрощавшись із знайомими, відпровалили Зену на певну квартиру, а самі пішли відвідати рідню М., якого арештували большевики разом з місцевим учителем і вивезли невідомо куди. В їхньому сусідстві арештували також дуже ідейну дівчину, що її імені не пам'ятаю. Після арештувань село дещо змінилося: люди навчилися конспіруватися, менше балакали про непотрібне, говорили тільки з певними.

Після двох днів я повернувся до села Л. Це село ми пізніше назвали "Піснею". Назвали його так тому, що це було одне з найкращих сіл в околиці. Місцеві люди брали активну участь у визвольно-революційній боротьбі. Тут пізніше гуртувалися наші повстанці. Давніше село це було мало свідоме. Але за німецької окупації кілька місцевих хлопців, між ними М.К.,

що його пізніше вбили червоні поляки, усвідомили його. Село було дуже мальовниче, довкола простягалися ліси.

ОРГАНІЗОВУЄМО САМООБОРОНУ СІА

Фронт пересунувся далі. В містечках і в польських селах створилися сильні боївки. До них долучилися большевицькі партизани, вислані для того, щоб спільно нападати на українські села, виарештовувати свідому молодь, інтелігенцію та фізично її винищувати. Наших в'язнів убивають або вивозять невідомо куди. Тих, хто з-поміж арештованих попаде в руки большевикам, висилають на Сибір або в штрафні роти на фронт. Розгукана вулиця, коли вже не може нікого піймати, нападає на села, катує жінок, дітей, старих і, награвувавши всякого майна, забирає його на вози й везе в свої села. Почалася справжня "нова демократія". Наші села горять.

Зв'язки все ще не наладнено. Немає наказів, нових інструкцій і вказівок, що робити. Нагода бити ворога — знаменита, бо він зв'язаний кривавими боями на фронтах, слабкий на тилах. Населення, що досі було пасивним спостерігачем, тепер активно домагається оборони.

Я зважуюсь на власну руку організувати невелику бойову одиницю, вишколити її й самому нею керувати. Наша робота мусить паралізувати ворожі дії й підтримувати бойовий дух населення.

Вечорами збираю місцевих хлопців, навчаю їх патріотичних пісень, заохочую творити свою оборону й відбивати ворога. Також із старшими господарями проводжу розмови; дораджую не йти на фронт, де большевики пляново задумують фізично винищити наше селянство. Вибравши кількох свідомих хлопців, роблю з ними таємно сходини, навчаю їх конспірації, говорю про потребу боротьби, підшколюю, ознайомлюю з різними родами зброї і разом з ними стягаю амуніцію, рушниці, які тільки в селі є. Незабаром вже маю в селі Л. один рій і півроя — в селі К. До першого роя входять Кадовбець, Михась, Сліпий, Карий, Рудий, Лис, Андрій та ще двоє, що їх псевд не пам'ятаю. В селі К. — Михась, Сон та ще троє. Завдання хлопців наладати в селі справу стійок і нічних варт. У разі нападу

ворога будемо його атакувати. Село Л. зв'язалося з Л. Г. і К. і в разі нападу будемо себе взаємно виручати.

Щоб прихилити до себе вояків і селян, треба організувати кілька вдалих акцій, вести себе зразково, тактовно, бути на сторожі їхнього майна, йти їм з допомогою і обороною, із зрозумінням і порадою. Коли вони це побачать, будуть віддані нам цілковито, і дальша праця піде успішно.

З розбитого танка, що біля громадського будинку, викручуємо кулемет "токар". Місцеві ковалі-слюсарі його ремонтують, і "машина грає". Карий уже витягнув МГ-42, який украв у большевиків, коли вони пили в його хаті молоко, залишивши цього кулемета біля криниці. Він підскочив, непомітно кинув його в криницю, а сам, невеликий на зріст, поліз в хаті на піч. Довго розбивалися большевики за кулеметом, але наказ "іти вперед" погнав їх далі, а кулемет залишився для нас. Маємо два ППШ і вісім рушниць. Село К. має три рушниці, село Л. — чотири рушниці, один ППШ і дві десятирозрядки. Є ще господарі в селі, що мають зброю, але, не розуміючи ваги і потреби її в наших руках, держать, щоб пізніш було з чим ходити на полювання. Прийде час, і вони самі будуть нам її давати. Біля воєнних окопів назбираємо гранат, амуніції, а по ровах — "телер-мін".

Перша робота з мінами. Одного пополудня я беру з собою одного стрільця з села Л. і Михася з села К. та втрійку надвечір підсуваємося лісом з "телер-мінами" до головного шляху, на серпентини, що вище села Л. Г. На шляху жвавий рух. Чекаємо, поки стемніє, може, рідше будуть їздити, а тоді закопаємо три "телер-міни", під спід дамо тол.

Вже добре стемніло. Рух на шляху змалів. Відважний Михась (одинак, син вдови з села К.) джаганом видовбує яму, я вкладаю міни, а другий Михась стоїть на стійці. Мусить наслухувати уважно, бо машини не світять. За п'ять хвилин міни закладено. Засипаємо їх глиною і подаємося до близького ліса.

Їдуть... Чути гул моторів. Ох, якби ж то везли боєприпаси або вибухові матеріяли, що їх цією дорогою часто транспортують до фронту, було б знаменито.

Ще не прилягли ми добре до землі, ще не заспокоїлось биття серця від роботи, до якої ми не звикли, але до якої рвалися із запалом, як страшний блиск і вибух прорізали повітря.

Господи, слава Тобі!

Втікаємо щосили, наче б за нами сто чортів гналось. У вухах дзвенить так, що один одного не чуємо. Втомлені, добігаємо до села і йдемо спати до стодоли. На другий день в лісі облава. Ми висилаємо на розвідку Настуню і Марисю довідатися, що нового. Дівчата, побачивши в лісі большевиків, повернулися. Маємо одну відважну молодицю, посилаємо її. Жінка сміливо пішла, а надвечір вернулася й сказала, що в повітря вилетіла большевицька автомашина з амуніцією.

Перша робота вдалася. Це моїх довірених хлопців захопило, і вони ще більше згуртувалися біля мене. Населення із задоволенням оповідало про вибух, вигадуючи і багато додаючи, як то звичайно буває.

В селі Л. Г. квартирувала большевицька група радистів. Я плянував наскок на неї, щоб знищити радіостанцію, але до цього бракувало мені бойових хлопців. Коли радисти виїхали, пішов я туди з Михасем.

Розвідка дала нам знати, що з міста Б. на села часто виїзять по два-три бандити, щоб настріляти курей в господарів-українців та здобич забрати з собою. Вдень пересиджуємо на горищі в Соні. Коли почули в селі постріли і господиня сказала нам, що це "гості" стріляють курей, виходимо непомітно з хати в поле і подаємося вище села, де вдвох залягаємо. Михась по одному, а я по другому боці шляху. Ось уже йдуть. На роверах — постріляні кури. Підпускаємо близько, бо хочу їх взяти живцем:

— Стій! Руки догори!

Перший затримав ровера і, замість піднести руки, хапає рушницю, але в ту мить я пускаю йому з автомата чергу. Другий, якого ранив Михась, кидає ровер і втікає в напрямі лісу. Ровери ламаємо і так залишаємо з курами. До кишені вбитого чіпляємо картку з написом: "За грабіж українського майна — наша заплата". Забираємо рушницю й відходимо лісами до села П.

Мої хлопці збираються завжди ввечорі: групою ходимо по селі. На день звичайно всі розходяться до своєї праці по домах і тільки на випадок тривоги мають збігатися в умовлене місце. Вишкіл я проводжу вечорами.

Польські боївки роззухвалені. Їздять вже меншими групами, знаючи, що в терені немає жодної нашої озброєної групи. До села Л. якимось не показуються.

Одного дня приїхав у гарному повозі, запряженому двома чорними кіньми-шпаками, большевицький лейтенант за поставкою м'яса. Полагоджуючи справи у солтиса, заїхав на зустріч до місцевого сексота, якого ми вже підозрювали. Беру хлопців на першу роботу в селі.

Засідаємо недалеко школи і ждемо. Коли бричка під'їхала навпроти нас, я вискочив і крикнув:

— Руки догори!

Москаль мав "папашку" між ногами, хотів вхопити її. Я вистрілив, і він тоді підніс руки. Беремо його живцем. На повіз я наказав сідати хлопцям та їхати відразу в поле. Із собою забираємо візника українця. Допитую полоненого, але лейтенант — десь із Сибіру — не признається. Докладно переглядаю його торбу, знаходжу записки, а між ними прізвище господаря Л.

— Звідки ти його знаєш? — питаю.

Мовчить. Затявся, і ми від нього нічого не довідалися. Щоб не впала підозра на село у зв'язку із зникненням лейтенанта та щоб не попав у біду візник, укладаю такий плян: один стрілець перебирається в мундир лейтенанта, сідає в повіз, а візник має їхати з ним щосили через села Л. і К., де нагорі в лісі ми із засідки обстріляємо їх. Візник втече, а ми заберемо коней і повіз. Під час слідства большевикам візник має сказати, що напад був у лісі, а що сталося з лейтенантом і кіньми, не знає, бо втік. В разі допитів у селі — в одному й другому — скажуть, що лейтенант їхав в напрямі села Л.

Як упрямували, так і зробили. Повіз поїхав, ми його обстріляли, візник утік. Повіз спалили, упряж і коней забрали. Я дав їх певним господарям, щоб обробляли собі, але коней наказав тримати в лісі. В селі коней бракує: одних забрали німці, інших большевики, а селяни не мають чим обробляти поле.

Цілий тиждень після цієї засідки большевики шукали за своїм лйтенантом, проводили допити. Селяни зізнавали, що він поїхав на К., в К. зізнавали, що поїхав на Л. Візник говорив так, як ми йому казали, і все пропало без сліду. Поставка м'яса з села не пішла: це найбільше селянам подобалося.

— Добре роблять наші, — хвалили.

Наша група відбуває вишкіл у лісі. Прибігає Настуня і повідомляє, що в селі шість большевиків, які розпитують за повстанцями, за Хріном, бо хочуть вступити в партизанку. Всі озброєні ППШ, а в кишенях, як вона запримітила, мають пістолі й гранати. Я відразу догадуюсь, що маємо справу з большевицькою спецбоївкою. Беру шість стрільців, наперед посилаю дівчину і йду шукати за ними по селі. Ворог непомітно зник. Одні селяни казали, що большевики пішли в поле, інші — що подалися в напрямі села Т. Якщо так, сідаємо вдвох на коней та пускаємося в погоню. У крайній хаті сказали нам, що большевики пішли в ліс. Засідаємо на роздоріжжі й чекаємо. Тим часом большевики на нас не вийшли і подалися лісами в невідомому напрямі.

Надійшла вістка, що в селі є "гість" із села Корінця, прийшов до нас на розвідку. Цього чоловіка вислано пляново з міста Б., щоб вивідав тут від своєї тітки, скільки в нас людей, зброї та хто нами керує. А прийшов нібито за тютюном.

Ми стали ще обережнішими й наказали селянам стежити за всякими перехожими.

Час від часу вночі — переважно полями, а вдень лісом і рідко селом (хіба що заскакують по харчі) — переходять утікачі з фронту. Здебільшого українці з Західних Земель. Одні йдуть групами, озброєні, інші без зброї. Одного разу зловили мої хлопці кількох без зброї, думаючи, що це розвідачі. Поговоривши з хлопцями, я довідався, що вони з Калущини. Дав їм шкіц маршруту, вказавши, куди найнебезпечніше переходити, харчі на дорогу і попрощався.

В селі К. хтось стріляв. До нас приїздить на коні один

стрілець і повідомляє, що на село напала червона польська боївка — чоловік тридцять, вони б'ють і грабують.

Я підняв тривогу, і мої хлопці з усіх сторін із зброєю збіглися на збірний пункт. Не минуло й півгодини, як ми були готові. До нас долучилося ще кілька озброєних селян, і ми разом рушили на оборону села. Біжимо лісом, щоб перетяти грабіжників на дорозі.

Чекаємо в засідці. Але поляки, запримітивши нас, пішли з награбованим майном в ліс. Ми пустили за ними кілька пострілів і зі співом перемаршували через село. Коли вернулися, селяни були вдоволені, що боївка від нас втекла.

До нас горнеться все більше молоді. Кожен хоче мати свою зброю. До поламаних рушниць доробляємо приклади, стягаємо військові паси, наплічники, торби на хліб, мундири. Я хочу з цієї маленької групи зробити військову одиницю. Село полюбило мене, а зокрема моїх хлопців. Всілякі сварки, колотнечі в селі я мусів, на бажання селян, розбирати, полагоджувати, словом — бути суддею. Вони звертаються з усіма справами, порадами й скаргами. Кожний хоче гостити мене в своїй хаті. Під час облави точно інформують, стараються допомогти, чим можуть, повідомляють про свої сховища, де я міг би пересидіти облаву. Місце постою змінюю, щоб часом ворог не натрапив на мої сліди.

Я користуюся з того, що маю довір'я населення та що zorganizував уже деякі села. Із селянами роблю зібрання, закликаю призибувати зброю й творити самооборонні відділи. Граб зібрав уже яких 30 хлопців, в тому числі кількох жонатих. Їх навчає Залісний. В селі Л. є вже 18 озброєних хлопців, троє — в селі Р., п'ятеро — у Г., троє — у Л., троє — у Д., в К. — десять. Відбуваємо разом з ними зустрічі, спільно школимося; при звичаю їх до таборового життя.

З початком вересня 1944 р. нарешті почали діяти зв'язки. В терені появилвся військовий зверхник Явір-Пастернак. Тепер тільки треба зв'язатися з ним та дістати дозвіл вибрати з-поміж хлопців найкращий елемент і zorganizувати військову чоту. Однієї ночі Пастернак кличе мене до себе. Я розповідаю про всю свою дотеперішню роботу та подаю, що почав організовувати молодь, не чекаючи зв'язків. Незабаром

прийдуть сотні, і я хочу включити їх у склад УПА. Пастернак схвалив мою діяльність і доручив далі вишколювати молодь.

Я був радий, що маю зв'язок, і з ентузіазмом взявся до роботи... Від хвилини, коли пішов у підпілля, минуло вже три місяці. Небагато, але і за цей час багато можна було зробити. Я втягнувся в роботу, призвичаївся до підпільного життя, пізнав його добрі й злі сторінки і в душі мав моральне задоволення. Шлях революційної боротьби я полюбив ще в шкільні роки. Вже в 6-ій народній клясі під псевдом "Цап" належав до таємного пластового куреня. Пластові ватри і зустрічі, зв'язки, гри, вправи дали мені багато. З того й користувався тепер. Ця праця так мене полонила, що коли польська поліція провела масові арешти молоді й багато учнів було викинуто з середніх шкіл та коли перестав існувати курінь середньошкільної молоді, то й тоді я не міг розстатися з гуртовим, дружнім пластовим життям. Тому зродилася в мене думка заложити таємний гурток серед учнів моєї школи. До цього гуртка належало нас восьмеро. Ми щосуботи або в неділю збиралися над річкою, вчилися впорядку, пластових знаків, вичали історію України та влаштували різні гри. При тому купували пістолі-страшаки й штилетики та розкопували амуніцію й гранати ще з часів Першої світової війни. Передплачували перемиський "Український Голос", читали друковані в ньому статті. Правда, вони були нам мало зрозумілі, зате нас дуже цікавили політичні процеси. Коли скінчився шкільний рік, ми розбрелися в різні сторони: одні пішли в ремесло, інші — в середні школи. Відтоді минуло вже дев'ятнадцять років; з моїх тодішніх друзів уже впали Комиш і Шувар, помордовані большевиками в 1941 році, Тирса помер, а що з іншими — не знаю. Хай же ця нотатка свідчить, чим у нас, малих дітей, билося гаряче серце. Дванадцяти- і чотирнадцятилітні хлопчаки, ми горіли бажанням взяти в руки зброю й стати до боротьби за українську державу. Колись були це мрії, сьогодні — дійсність. Хотів би розповісти докладно, що дала нам підпільна боротьба за всі роки, починаючи ще з учнівських часів. Та чи буде на це час і чи, як звичайно ми про це говоримо, "дочекаємо"?

Пишучи ці спомини, ходжу під землею в бункері: три кроки вперед і три назад. Диктую, а дівчина-повстанець записує на машині. Запитую себе: чи дійдуть ці спомини людям до

рук, чи побачать вони денне світло. Може, доведеться їх знищити під час наскоку ворога, або читатиме їх ворог. Все одно пишу далі. Розповідаю про пройдений шлях. Може, колись хтось за моїми нотатками відтворить наші змагання.

Підпільне життя пожвавилось. Відбуваються зустрічі й наради з підпільними клітинами, збори населення. Нормально курсують вістки, прийшли розпорядження й інструкції. Закипіла праця.

З пожвавленням підпільного життя почав і ворог монтувати мережу сексотів, насилати розвідників і агентів. Ворожі розвідники приходять в села з різними справами: одні буцімто шукають своїх коней, інші купують корову, коня, полотно, вдають, що тікають з фронту або повертаються з тюрем. Всіх треба докладно перевірити, щоб часом невинно не потерпіли люди, що не мають нічого спільного з агентурою.

Большевики в цьому знамениті спеці. Вони під будь-яким приводом стараються розвідати якнайбільше про наш рух.

Поляки ведуть справу не дуже хитро. Не маючи ще большевицької школи, наладнують зв'язки через усяких рідних, перехожих, часто через селян, що приносять до міста продукти. Звичайно, як я вже згадував, ми заборонили відходити із сіл без попереднього зголошення. Ми добре знали, хто якого дня був у місті чи в польському селі, зустрічався з поляками чи навіть з большевиками. Відразу допитували такого, а селяни, що завжди ходили групками, розповідали, кого поляки кликали на бік і з ким таємно розмовляли.

На початку вересня до хати господаря, що жив біля школи, прийшли шість большевицьких сержантів. Чотири з них, що були озброєні автоматами, заночували в одній хаті, а двоє — татарин і українець з Харкова, озброєні рушницями, — в сусідній. Оповідали, що втікають з фронту, щоб вступити в ряди власців. Замкнулися в хаті, заборонили господареві без їхнього дозволу кого-небудь впускати, а зброю тримали напоготові біля себе. Саме тому, що вони так добре озброєні, виринула підозра, що це не енкаведисти.

Говорили селяни, що той українець — скомунізований, мовчить, а татарин нарікає на росіян.

Звичайно боївкарський наскок краще вдається, ніж напад з більшою групою невишколених стрільців. Вийде зайва стрілянина, попадуть невинно й селяни, та можуть бути жертви серед стрільців. Тому рішаюся напасти з пістолем сам. Вибираю хату, в якій ночують росіяни, стукаю до дверей. Виходить жінка і каже, що воєнні заборонили відчиняти двері. Щоб большевики не здогадалися, що тут щось непевне, називаю її "кумою" та прошу, щоб позичила мені хомута. Большевики заборонили відчиняти двері, і я мусів відійти з нічим.

Пробую щастя з меншою групою. Швидко входжу до хати й кричу:

— Руки догори, бо стріляю! Хата оточена повстанцями! Якщо ви втікачі з фронту, то вам нічого не буде. Хочемо перевірити документи.

Кажу відійти тим двом з піднесеними руками від зброї, відкидаю її на бік, перешукую кишень і тоді кажу їм сідати за стіл. Несподівано прийшов Пастернак та Кадовбець. Знаменито! Вони мені допоможуть роззброїти першу групу. Складаю плян. Українець ставиться до нас стримано, а татарин відразу щиро стверджує, що росіяни будуть стріляти.

Все одно вдатися мусить, тим більше, що є охота здобути ППШ. беру з собою татарина й умовляюся так:

— Ти будеш стукати перший, а коли хтось з росіян прийде до дверей, скажеш, що це ти, коли ж буде питати, хто ще з тобою, скажеш, що хазяїн хоче позичити хомута. Він відчинить двері, ти увійдеш перший, а я за тобою.

Ідемо. Пастернак став біля вікон, Кадовбець — на розі хати, а я йду за татариним. Татарин мені шепоче, що боїться стрілянини, бо вони непевні люди. Він з ними зустрівся по дорозі, і вони тепер постійно тримають його під наглядом. Татарин стукає: раз, два. У хаті обізвався голос:

— Кто ідьот?

— Свой, аткрой! — і татарин подав свою "фамілію".

— Кто ещо?

— Хазяїн, аткрой!

Я шепочу татариніві, що найменший його підозрілий рух — перший дістане кулю. Один з росіян відчинив двері й, побачивши татарина, повернувся, а ми йдемо вслід за ним. Росіяни лежали в соломі на долівці.

– Руки вгору! Найменший рух – стріляю! Хата оточена повстанцями! Вам нічого не буде.

Троє підняло руки, а четвертий вхопив автомат і хотів стріляти, але татарин кинувся до нього, кричучи:

– Брось! А то ми все пропадьом!

До хати вбігає Пастернак і за хвилину, коли вже й другий хапає зброю, вибиває йому її з рук, відкидає всі ППШ набік, а я перешуюю кишені.

Роззброївши їх, допитуємо. Під час допитів в торбі знаходимо награбоване полотно. Відстоюю пропозицію татарина знищити їх, але Пастернак уважає, що з пропагандивних міркувань треба звільнити їх, тим більше, що є такий наказ. Забираємо зброю, наказуємо їм спати тут до ранку, а опісля відійти.

Татарин і українець перейшли ще тієї ж ночі в долішній кінець села. Вони не хочуть мати нічого спільного з тими росіянами.

Вранці зібралися росіяни, налаяли господарям і обіцяли, що незабаром прийде їх більше і сплять за це село. Коли мене про це повідомили, я зібрав хлопців і кинувся за ними в погоню, але вони втекли просто до Б. От маємо вже й "пропаганду"!

З ЧЕТВЕРТОЮ ЧОТОЮ СОТНІ К-РА ХОМИ

В перші дні вересня я дав наказ своїм СКВ квартирувати разом як вдень, так і вночі переважно в лісі. Опісля зібрав всіх у лісі над селом Л.Г. на горі, що між верхнім кінцем і лісничівкою, де жив Т. Тут я зробив перегляд усіх хлопців і організував чоту. Молодь я знаю докладно, і то кожного зокрема. Тут долучаються ще хлопці з двох інших сіл. Молодь радіє, що буде мати свою чоту УПА. Нездібних я відіслав до сіл із завданням керувати сільськими вартами та добирати до себе нових хлопців і творити СКВ, а з вибраними закладаю в лісі тимчасовий табір. Вдень проводив польовий вишкіл і вправи, а ввечері упорядковуємо, доповнюємо виряд, збираємо амуніцію й гранати. Умундирування і взуття у стрільців дуже погане. Населення з сіл вкрай бідне, до того ж пограбоване большевиками й боївками, тому не може забезпечити своїх вояків потрібним одягом і взуттям. Одяг моїх стрільців –

"зрібні" білі штани, цивільні блюзки, сірачки й ляна білизна. Шапки німецькі, російські, а в декого — кашкети. Взуття — дерев'янки, ходаки, а дехто й босий. Стан чоти — 30 чоловік. Перший ройовий Залісний — бойовий, ідейний і карний вояк. Другий — Чумака, а третій — Кармелюк. Усі вони з села Л.Г.

Для справності роблю нічні алярми, марші лісами, щоб навчити хлопців ходити стрілецьким "гусаком", тримати зв'язок та передавати накази по лінії. Найгірша справа із стійками. Хлопці не вміють ще добре обходитися із зброєю. Дуже часто падають випадкові постріли, що зчиняють непотрібний алярм.

Найбільше тішить мене те, що в хлопців є запал, задоволення та охота вчитися й воювати.

Одного дня відвідав мене в лісі Явір-Пастернак і провів інспекцію чоти; був задоволений, що чота має вигляд війська. Таємно сказав мені, що на днях перейде сюди сотня к-ра Хоми, яка тепер звела бій в лісах "Турниця". В цьому бою загинуло шість повстанців, а серед них один кулеметник із СУЗ, що дуже хоробро бився. Большевики мали 32 чоловік убитих.

16 вересня 1944 року дістаю записку від Пастернака, щоб на світанку 18 вересня долучитися до сотні к-ра Хоми в селі Тростяні. Нарешті!

Думки, що за два дні буду вояком рідної армії, зворушували мене й моїх хлопців до глибини. Роблю збірку, виголошую промову і закликаю поводитися зразково, працювати над собою, помагати один одному, бути карними й відважними, ставитися один до одного по-дружньому, бути ввічливими супроти стрільців інших чет. У сотні вишколені вояки різних армій, вони будуть на нас дивитися з цікавістю, як на новаків. Не перейматися тим, що ми погано одягнені, що не маємо зовнішнього вигляду війська, але показати своєю поведінкою під час постою, маршів і зокрема в бою, що ми зуміємо дорівняти їм. З часом ми наберемо такого вигляду, як слід, та треба пам'ятати, що не в зовнішньому вигляді вартість вояка, але в його внутрішній силі й гарті.

Звичайно, як новаки, понапили хлопці свої торби хлібом, маслом, сиром, тютюном, наче б ішли кудись у далекий похід. На прощання перед відходом зібралася рідня стрільців, кожна

мати чи батько звертаються до мене з проханням опікуватися їхніми синами. На прощання співають пісню:

*Розпрощався стрілець із своєю ріднею,
Він поїхав в далеку дорогу,
За свій рідний край, за стрілецький звичай
Йде у бій за свою перемогу...*

Селяни плачуть. Так завжди було, є й буде, коли село виряджатиме своїх синів на війну. Може, хтось скаже, чому дозволив я співати якраз цю пісню. Чому не співали бадьорої? Бо пісню співали тоді майже всі стрільці тих відділів, які переходили через околицю. Прийде час, і вони заспівають бойових пісень.

Пізно вночі чота рушила полями в напрямі села Т. Веду її знайомими стежками, а що не маю гасла, тільки записку до к-ра Хоми в селі Т., то висилаю наперед дівчину Стефу, щоб повідомила заставу про перехід чоти, яка долучається.

Раннім ранком 18 вересня в дволаві вилаштувалася моя чота в горішньому кінці села перед хатою, де перебувало командування. Передаю записку службовому. Під хатою стоїть стійковий, молодий вояк у шоломі. Він повідомляє мене, що йде командир.

— Чота, струнко! Друже командир! Чотовий Хрін зголошує свій прихід з чотою охотників-новаків!

— Дякую. Прошу дати "Спочинь!"

Коли чота станула на "спочинь", сотенний наказав відвести її на квартири і зайти до штабу сотні.

К-р Хома — середнього зросту, гарно збудований, пристійний чорнявець, темна борода й короткий вус. З усміхненим лицем дивився він на новаків. Хоч зовнішній вигляд, мундири, взуття й зброя не дуже тішили його, але здоровий підгірський елемент, бачив вогонь запалу, що горів в очах охотників. У дверях і вікна цікаво визирали члени команди. Також із сусідніх хат групами визирали стрільці. Всі гарно одягнені й озброєні.

Відпровадивши чоту, приходжу до команди. Прийняли мене ввічливо і з зацікавленням. Кожен придивляється з-під ока. В команді впізнаю вже немолодого п'ятдесятилітнього

повстанця, із СУЗ, з довгими козацькими вусами; він ще учасник партизанки в Холодному Ярі. Весь час ходить з дубельтівкою. Другий в такому ж віці санітар, також із СУЗ, третій — високий красунь, лікар Шувар, четверта — Степова, дочка тієї полтавки, що її я зустрів влітку в селі Т., відважна, розумна й бойова дівчина, п'ятий — завзятий кавалерист з довгою шаблею, йому яких двадцятькілька років, це — Вогонь із села С., шостий — писар сотні, сухорлявий, скромний Демо.

За деякий час приходять чотові: перший — середнього зросту, з бородою, зарозумілий Кривоніс, другий — високий, темний русявець, двадцятирічний Івась, третій — середнього зросту, кучеряве волосся, симпатичний, ввічливий і добрий вояк Запорожець.

В команді гамірно, весело. Чотові раділи, що буде більше війська. К-р Хома кличе мене, і з ним я обговорюю стан чоти. Каже мені, що моя чота буде четверта. Кожному воякові треба дати псевдо і з часом, коли все впорядкується, передати поіменні списки стрільців писареві Демові, щоб їх зашифрувати.

Нашу розмову перервала чорноока Кася, запрошуючи на снідання. Бракувало масла. Знаю, що в моїх стрільців є його досить. Повідомив чоту — і кілька гарних "гусок" масла стояло на столі. Всі з апетитом кинулися на нього, дехто вже жартує, що маємо "провіянтову чоту". Я справляю:

— Не лише "провіянтову", але й бойову!

Дехто каже, що "то ще важка справа", інші — "треба довшого вишколу". В моїй обороні стає Степова і доводить, що з таких охотників-новаків не раз найкраще військо. А мені збоку підшиптує, щоб не журитися тим, бо прийде час, коли я буду гордитися своєю чотою.

Старий партизан, псевда його не пам'ятаю, холоднорівець, докидає, що він має досвід партизанських боїв і переконаний, що найкращими вояками завжди є молодий елемент. Після довгої розмови відходжу. Іду до своїх хлопців відпочивати.

На світанку 20 вересня збудили мене густі постріли, кулеметні черги і вибухи гранат. Прибігає стрілець і зголошує, що це наскок большевиків. Наказую чоті негайно зібратися біля хати, а сам одягаюся, вибігаю на подвір'я, щоб зорієнту-

ватися в становищі. Висилаю зв'язкового по накази до командира сотні.

Большевики використали мрячну ніч, окопалися на правому березі потоку на невеличких горбках, одна танкетка під'їхала за метрів сто напроти хати, де перебуває команда, і стоїть на дорозі, що йде з села Т. до села З. Нижче в селі — друга танкетка. Завдання першої танкетки і тих большевиків, що окопалися, було перебивати нас перехресним вогнем, коли почне наступати піхота з долини, а ми відступатимемо до лісу. Перша чота вже була поміж хатами в садах. Наказу ще немає. Міркую, що опанувати якнайшвидше ліс — найбільш пекуча справа, тоді можна буде відступити чотам, а також вибити большевиків, що їх кільканадцять залягло в лісі. Розгортаю розстрільну і наказую сипнути вогнем по лісі та наступати. Вогонь новаків, хоч не цільний, був такий барабанний, що разом із миттєвим наступом стрільців змусив большевиків втекти з лісу. Притому танкіст не помітив нас, бо вів двобій із завзятим Вогнем, що з РКМ заліг на чистому полі і креше по танкетці. Там він, поцілений ворожею кулею, і загинув. В сотні казали, що залишив дружину і двоє дітей. До вбитого Вогня підбіг найвідважніший вояк сотні, Кров із С., забрав РКМ і відступив за хати.

В лісі ми зайняли становища та переносним вогнем понад хати б'ємо по большевиках, що окопалися на горбках та дошкульно обстрілюють чоти, які відступають. 1-ша чота Кривоноса проривалася потоком до лісу і відступила в напрямі села Н. Інші чоти відступили до нас. Стрільці принесли важко раненого кул. Іменного з Л., що відзначився в тому бою. Коли відступили чоти, большевики почали наступ. Танкетки пішли дорогою, щоб відтягти нам шлях до лісу. Про це повідомляю к-ра Хому та пропоную негайно звідси відступити, поки нам не замкнули дороги. Танкетки, під'їжджаючи, не бачили нас в лісі: ми були добре замасковані. Командир дав згоду на мою пропозицію. Стан нашої сотні був 180 людей, большевиків щось із 300 та дві танкетки. Наші втрати: один убитий і двоє ранених. Ворожі втрати — 16 вбитих.

Нас переслідували якихось два кілометри. Коли ми зайшли в смерековий ліс, ворог стримав погоню. Нові ворожі сили, що почали над'їздити, замикали цей лісовий масив.

На горі недалеко М. ми зайняли нові становища і чекали

вечора. Наші становища були на верху 617 метрів. Я виліз на ялицю, щоб зорієнтуватися в терені, куди б то найкраще вночі провадити сотню.

Ось і вечір. На присілок я вислав свого чотирнадцятилітнього розвідника, стр. Вітрогона, щоб довідався, де ворог кластиме застави на ніч. Було так темно, що в лісі годі ступити крок. Мусимо просуватися тихенько.

Так з трудом ми підійшли на край лісу і біля присілка залягаємо та чекаємо на Вітрогона. Врешті він прийшов. Зайшов до хати однієї жінки, чоловіка й сина якої вбили большевицькі партизани ще перед переходом фронту. Ця жінка — полька, вороже наставлена до большевиків. Відважний розвідник, вдаючи пастушка з села — я прибрав йому ім'я й устійнив, чий ніби він син, бо село мені знане, — перейшов увесь присілок, начислив 105 большевиків, а жінки розповіли йому, де розміщено застави.

Місце, де мала бути застава, вже близько. Довгий наш партизанський вуж став в лісі, а я і командир підсунулися наслухувати, чи є большевики. Є! Перешіптуються між собою. Дехто курить в п'ястуках — вогонь видно крізь пальці.

Обережно вертаємося до сотні, а далі крок за кроком, тихо, без гомону йдемо ще лісом, підходимо на узлісся і полем подаємося в напрямі села Р. З нами несуть важко раненого Іменного. До першої хати на полі, де жили мої учениці, заходжу сам і прошу господаря прийняти раненого стрільця. Господар погодився. Поучую його, що має говорити на випадок приходу большевиків. Коли будуть питатися про раненого, хто це такий, нехай скаже, що син орав в полі й у вчорашньому бою був ранений кулею підпільників. За свідків нехай подасть сусідів, з якими я зараз поговорю. Раненого поклали в малій кімнаті, казали накрити лахміттям і впровадити туди теля, щоб хата своїм виглядом не збуджувала підозр. Тому що в терені появилися большевики, чоловік п'ятсот, обережно оминаємо село Р., щоб нас не бачили цивільні. Місцевого Муху посилаю, щоб разом з моїми ученицями назбирав хліба.

Вдосвіта ми вже таборували біля лісничівки, між селами Л. і К. Приходить стр. Муха, приносить хліб і повідомлення, що большевики справді оточили ліс, з якого ми вже вийшли.

Звичайно, після бою стрілецьтво в доброму настрою. К-р Хома теж задоволений, що сотня щасливо вийшла з оточення. Каже чотовим і ройовим зайти до лісничівки. Натовпилося братства три повні кімнати. Загриміла пісня і, здавалося, що своєю силою розсадить будинок.

Господиня без окремого прохання наварила повні баняки "зупи" і погостила нас. Сьогодні вперше впало добре слово на адресу моєї 4-ої чоти.

До нас прийшли місцеві повстанці: куц, Граб і стан. Білка. Принесли трохи харчів. Через день пересиджуємо в лісі і прислухаємося, як цокотять ворожі кулемети, вибухають розриви мінометних і гарматних стрілен у тих лісах, де ми вчора були. Декілька днів квартируємо в селі Л. Г., а згодом переходимо до села Т. Мої вояки пишаються, що переходять рідні села в рядах сотні. І мене сповнює радість і гордість: мої мрії юних літ — бути вояком рідної армії — здійснилися. Я сьогодні чотовий УПА.

Старі вояки перших чот вже не підсміхаються так, як перед боєм, тільки з признанням підкреслюють дисципліну і відвагу 4-ої чоти, що під час ворожого наскоку швидко зібралася, пішла наступом на ліс і таким способом знищила пляни ворога оточити сотню та зберегла її перед втратами. Вже в першому бою з ворогом чота засвідчила, що вартість вояка не в гарному мундирі, але в його бойовості, відданості, вправі та готовості бити ворога, хоч на плечах тільки сірячок, а на ногах дерев'янки.

В селі Т. сотня заквартирувала роями по хатах. Далеко на дорогах висунуто наші застави, а розвідник сотні, закарпатець, вислав до сусідніх сіл місцевих дівчат і хлопців, щоб, на випадок підходу ворога, своєчасно його повідомили.

Дні минають спокійно, бо ворог ще не попав на наші сліди.

Ввечері, у вільні хвилини, йду відвідати знайомих, місцевих учителів. Перед нападами поляків переховується тут також учителька, мати Арпада, та її дочка. Мене привітали запитаннями, що нового, як воно буде, чи довго ще доведеться жити в постійному страху перед нападами поляків і большевиків. Потішаю їх як можу. Вони переконані, що бідувати так доведеться ще з рік, але моя думка, якої їм не зраджую, підказує, що набагато довше.

Пізно вночі повертаюся на свою квартиру. В селі тихенько, чути тільки рівномірний хід нічних стеж, а на квартирах блимають прикручені каганці. Військо спить.

Моя чота збільшилася. Налічує 58 людей. До неї долучилися хлопці з сіл М., Л., Я., Р. і В. Перший ройовий і мій заступник – старий вояк Ванька із СУЗ.

Усіх роїв тепер чотири. Бракує мені ще двох кулеметів, а тоді матиму в кожному рої по два.

Праці щораз більше. Хоч я з чотових найстарший віком, але чотою командую щойно кілька днів. Мушу працювати над собою. В багатьох випадках допомагає мені життєвий досвід і вишкіл у військових таборах. Щоб підтягнути стрілецьтво, що кілька днів змінюю місце квартирування в роях. Переходжу з одного до іншого, а найдовше перебуваю в найслабшому рої. Сплю разом із стрільцями на соломі та їм те саме, що й вони, деколи – з одної їдунки. Ділюсь тютюном, впроваджую атмосферу дружби, проводжу часто розмови та даю вказівки. Люблю, коли стрілецьтво веселе, співає пісні й жартує.

Одного разу прибігає наймолодший стрілець чоти, розвідник Вітрогон, і, не бачучи мене, кричить:

– Хлопці, біда, стріляють!

Всі зірвались, вхопили за зброю, а він каже:

– Чекай, чекай, та я ще не скінчив: на фронті стріляють.

Всі аж віддихнули. Побачивши мене, почервонів і зголошує:

– Друже командир! Стрілець Вітрогон обдурив рій.

– А чому це ти так робиш?

– Хочу наших двох страшків призвичаїти до алярмових вісток.

Я звернув його увагу, що так робити не можна, бо коли справді буде алярм, то всі будуть думати, що це хтось обдурює їх.

Розуміючи велике виховне значення пісні, вчу стрільців співати революційних і вояцьких пісень. Доручаю ройовим також на квартирах вчити таких пісень.

Прохарчування 4-ої чоти в той час було найкраще. Місцеві селяни пізнали тутешніх хлопців, радіють, що є вже в тому терені своя чота, і обдаровують їх чим можуть. Зокрема дівчата проводять радо збірки для чоти. Щоб у стрільців не зродилась

загумінковість, дораджую ройовим ділитися харчами з іншими чотами. Ройові запрошували ройових, стрільці — стрільців, гостили їх і затіснявали дружні взаємини.

15 і 16 жовтня квартирувала наша сотня в селі Я. Д. Останній день моя чота була штурмовою і квартирувала на самому краю села, де й тримала заставу. Наша застава складалася з одного роя, який що шість годин змінювався. Вранці 16 жовтня почав падати сніг. Через те командир наказав, щоб сотня вийшла в ліс Т. Тут ми зустрілися з сотнею к-ра Чорного. Командири обох сотень дуже радісно й щиро привіталися, а вслід за ними й стрілецтво. Стрільці обдаровують себе взаємно набоями, пістолями й мундирами.

Сотня к-ра Чорного, вдягнута в мадярські уніформи, має тільки мадярську зброю, а кожний стрілець — пістоль. К-р Чорний роззброїв мадярів і в той спосіб так гарно вивінував свою сотню. Наша сотня була одягнена в німецькі уніформи та мала німецьку й російську зброю. К-р Чорний, побоюючись, що йому в терені забракне мадярської амуніції, виміняв декілька мадярських кулеметів на стільки ж наших "дехтярів".

Прийшов наказ зберігати строгу тишу, бо розвідка донесла, що ворог близько. З трьох сторін прийшли одягнені, як селянські дівчата, розвідниці к-ра Чорного Галя, Оріся й Зірка. Вони донесли, що ворог відійшов і в терені стало спокійно. Перший сніг і осінній холод прикро проймає тіло, тому командири дозволили стрільцям розігрітися чаркою горілки, що їй мав в запасі к-р Чорний. Цілий день ми в лісі, а ввечері ідемо в село на вечерю, що її приготував місцевий куц. Жар-Вістун.

18 жовтня. Вранці засвітило осіннє сонце, розтанув сніг, і стало гарно, погідно. На полях було наче бабине літо. У блакитному небі мерехтіло тендітне повутиння, жалісним курликанням прощали нас журавлі.

Дві сотні довгим, стрілецьким рядом — один кінець уже на верхах, а другий ще в селі — маршують в напрямі села Г. По лінії подають, щоб уважали, бо чути гудіння літака. Заходимо

в березові ліски, де чекаємо на відклик летунської тривоги. Большевицький "кукурузяник-драбинка" літає низько понад селом. Літак, покруглявши, відлетів на захід.

Сьогодні день моїх народин. Лину думками до своїх рідних. Згадую, як проходили мої іменини в гурті друзів. Мої стрільці, особливо ройові Синій і Залізний — приготували мені несподіванку: подбали про смажені кури, масло й сир та заховали частину горілки із свого вчорашнього приділу. Хочуть почастувати мене. Іду до сотенного просити дозволу черкнути чаркою. При тій нагоді він мені склав побажання. Запрошую свого командира та всіх чотових — моїх друзів, а також к-ра Чорного, пор. Скалу, бунч. Голуба, чот. Підкову, Байду і Полянського, політвиховника Гонту-Остапа, д-ра Шуvara та двох вусалів із Сходу. Стаємо всі в березовому ліску колом, розкручую мадярську гранату, що служить нам за чарку, і так по черзі всі частуємося. Стрілецьтво засіло гуртками по горі; під беріzkами окремо сидять три дівчині-повстанці. Вони вже в білих блузочках, гранатових спідничках, припоясані вояцькими куплями з пістолями. Біля них клунки з різним одягом: в нього вони перебираються, коли йдуть на розвідку.

Пополудні рушаємо в дальшу дорогу. Переходимо в долішній кінець села Г., і надвечір ми під селом Л. Стрільці показують місця, де ми зібралися вперше, школились. Тепер вони задоволено дивляться на своє село. Місцевих хлопців висилаю на розвідку. Чекаємо. Уся моя чота — охотники з цих околиць. Тому вони тут найкращі розвідники.

Моя стежа повертається і зголошує, що в хаті лісничого Лукасевича перебувають підполковник-росіянин, начальник НКВД з Перемишля, капітан-інженер поляк і на стійці стоїть якийсь сержант-українець. Зголошую це командирові й прошу, щоб дозволив мені зловити цих пташків. Командир погодився.

З собою беру відважного рой. Залізного, сот. зв'язкового, стр. Чорного та ще двох, псевд яких не пам'ятаю. Вже було темно, коли ми підсунулися під хату. Вікна заслонені, важко доглянути, де стійковий. Сидимо тихо й стараємося запримітити, де він стоїть. Врешті на тлі білої хати завважили його тінь. Скидаю з себе торби, автомат, все те залишаю в

рові й малим рівчаком підсуваюся з пістолем в руках до стійкового. Віддаль між нами ще яких два метри. Стійковий щось запримітив і крикнув:

— Кто йдѣот?

В тому моменті я вхопив його за гвинтівку і тихо шепнув:

— Мовчи, бо вб'ю! Тобі нічого не буде. Ми — повстанці.

Забираємо стійкового. Двоє стає під вікнами, а я вскакую з рой. Залізним до сіней. Розчиняю широко двері, прихиливши голову низько до порога. Москаль, що, мабуть, почув був голос стійкового, пустив у мою сторону три черги з автомата, але я знизу стріляю з пістолі, ваю його на стіл, а Залізний посилає свою чергу з ППШ. Світло згасло, і капітан-поляк відбивається поодинокими стрілами. Відступаємо з сіней за стодолу, з-за вугла якої видно розкриті двері до хати. Кличемо жінку й питаємо, де капітан. Баба клянеться, що його не було в хаті. Наказуємо засвітити світло. Тільки блиснув каганець, ми побачили капітана під ліжком. Входимо до хати. Біля вбитого начальника НКВД знаходимо торбу з різними зашифрованими прізвищами сексотів з цілої Перемищини. Забираємо ППШ, нагана, пістолю й капітана. Все те віддаю к-рові Хомі. Він звільнив стійкового сержанта-українця, але той плакав, кажучи, що большевики тепер його засудять за втрату зброї і за те, що не охоронив підполковника. Йому порадили йти до рідного села й там ховатися на власну руку.

На місці постою донесено мені, що в лісі над селом Т. скинено з німецьких літаків відділ парашутистів-українців. Були це українські патріоти, що, бажаючи служити рідній справі, перейшли вишкіл і, перекинені німецьким командуванням на тили большевицької армії для диверсійної роботи, поставили себе в розпорядження УПА. — Усе це мені переказав зв'язковий. Треба їх шукати по лісах. Вони порозуміваються між собою спеціально зробленими з дерева кукаканками, що наслідують голос зозулі, диркавками, що імітують голос деркача, і свисталками, які свищать подібно до лісового птаха.

Зголошую це командирові і з його наказу йду з чотою шукати парашутистів. Цілий день 20 жовтня моя чота ходила розстрільною по лісах, одначе парашутистів ми не зустріли.

Знайшли тільки два парашути і двометрову залізну бомбу. Тим часом парашутисти вже самі зголосилися до сотні. Було їх семеро. Вони й розкрили бомбу, де були кулемети "дехтярі", "папашки", різного калібру амуніція, медикаменти, англійські міни для підривання рейок, консерви, шоколяда, папіроски. Тому що я віднайшов "бомбу", дістаю два "дехтярі" і ППШ. Кожний парашутист має большевицький однострій, та – щоб легше було переходити в терені – ще й большевицькі воєнні документи. Деякі мають посвідки зі шпиталю в Коломиї, де вони нібито лікувалися. Всі знаменито вишколені й споряджені. Вони оповідають, що ще в Німеччині договорились між собою, що відразу, знайшовшись на рідних землях, віддадуть себе в розпорядження УПА. Оповідають нам, що в німецьких радіопередачах подають широкі репортажі про бої УПА з большевиками, подані на підставі зізнань німецьких старшин. Просять шукати ще за двома "бомбами" з військовим матеріалом, а також за трьома парашутистами, що ще досі не злучилися з ними.

Вранці 21 жовтня розвідка донесла, що червона польська боївка з села К. піймала одного парашутиста. По нього вже поїхала машина. Прошу командира дозволити мені зробити засідку, щоб його відбити. Дозвіл отримав. З 4-ою чотою в білий день чистими полями й межами підсуваюсь до дороги між селами Р. і Т., перебігаємо її і в лозах за потоком залягаємо. За півгодини надходить ще й 3-тя чота Запорожця. Вона була мені непотрібна. Невеличкі кущі не могли помістити двох чот. Над'їхала підвода з большевиками. Я наказую пропустити їх, якщо нас не запримітять. Тим часом рой. Рибак, до якого, мабуть, мій наказ не дійшов, відкрив вогонь, вбив трьох большевиків і двох взяв у полон. Невдала засідка попсувала мені настрій. Далі очікувати машини безцільно, бо ж ворог залярмований пострілами. Вертаємося на місце постою, а рой. Рибак дістав нагану від командира.

Научка, що на засідку не треба брати великого числа вояків.

Моя чота має вже вісім кулеметів. Кожний стрілець носить по 200 набоїв, а до кулеметів маємо по дві-п'ять тисяч набоїв. В додатку кожний стрілець має 2-5 звичайних гранат. Маємо теж кілька протитанкових.

23 жовтня появився в долішнім кінці села Л. Г. "робочий взвод" червоноармійців під командуванням молодшого лейтенанта. Частина з них без зброї. З наказу командира одна наша чота роззбрoїла їх. Тому, що між ними була більшість українців, політвиховник Гонта і Степова провели з ними пропагандивну бесіду й розповіли їм, за що бореться УПА. Опісля всіх звільнено й віддано зброю. Частина з них хотіла йти до УПА, але їх не прийняли.

На шляху Б. – С. лежить село К. Довкруги – великі ліси. Село поділяється на сім присілків і налічує майже 200 дворів. Ще за австрійських часів більшість тут становили українці, але з приходом польської адміністрації – під терором поліції, "стщельців", волосної управи, учителя Дуфрата, завідувача двором Академії Наук Квятковського, інж. Камінського, солтиса Янішевського та різних ренегатів-"дзялчів сполечних" – населення було змушене перейти на римо-католицитво.

Поляки в цьому селі не мали колись костьолю й ходили молитися до каплиці місцевого поміщика. Українці мали дерев'яну церковцю, яку всією душею підтримували українські патріоти, головню Йосип Піш і Михайло Стець. Біля них і гуртувалися, не зважаючи на ворожий терор, яких 20 українських родин.

Щоб зрозуміти найновіші події в цьому селі, треба б повернутися до подій із року 1939. Тоді, безпосередньо перед упадком Польщі, польська вулиця цього села під проводом названих польських діячів та з допомогою такої ж вулиці-"стщельців" з околиці – завзялась відібрати греко-католицьку церковцю та замінити її на костьол.

До головного зудару дійшло на Зелені Свята 1939 року, коли, як і кожного року, в кузьминській церковці відбувалося урочисте Богослуження. Озброєні рушницями, забраними із станиць "Стщельци", та спеціально в кузні робленими шрубамі, польські боївки напали на священика, о. Добрянського, та його парохіян, щоб він віддав ключі від церкви. Священик, провізор Піш й інші церковні браття та парохіяни відмовились це зробити, і боївка кинулась на них, ламаючи ікони й хоругви. Дійшло до завязаного бою за церкву. Крім стрільної зброї та шруб, напасники вжили ще й ножів.

Тоді зарізано Хому з Л. та Білянського з Л., населення їх оспівало згодом у піснях. В цьому бою були десятки покалічених і важко побитих українців; з-поміж них ще принаймі сотню польська поліція арештувала. О. Добрянський ледве врятувався від смерти, а Йосипа Піша так важко побили, що він, похворівши ще рік, помер. Церкву замінили на костьол. По ночах українським родинам скошувано все збіжжя, нищено господарський інвентар, а в криниці лито нафту. Ніхто з місцевих українців не міг вийти ввечері навіть на своє подвір'я, а вдень — до сусіднього села К. Хто говорив або молився по-українськи, того побивали.

Під час першої большевицької окупації бандити дещо присіли. Головних спрчинників цих подій — солтиса Янішевського та інженера Камінського — большевики арештували. Вчитель Дуфрат втік. Населення частково повернулося до греко-католицького обряду й відібрало свою церкву.

Вже з приходом німецької окупації головний ризун Гайдук попав також до тюрми, Дуфрат, повернувшись, став "фольксдойчером", інші справники нападу виїхали до Німеччини на роботи. Тим часом в село прийшла вчителька Боговська та новий лісничий. Тоді тут виникла таємна підпільна організація, члени якої одночасно працювали для гестапо як агенти. Своїми доносами вони віддали в руки гестапо директора школи і згодом волосного вїта С. С.

Коли большевики прийшли вдруге, стара вулиця знову підвела голову й продовжувала роботу, почату 1939 року. Не тільки в самому селі К., але й по сусідніх селах почалися знущання над українським населенням, вбивства. Добре озброєні большевиками, ці боївкарі винищили в своєму селі українське населення й стали нападати на сусідні українські села, грабувати, вбивати й палити.

Знаючи про злочини цієї боївки з села К., звернувся я до к-ра Чорного і к-ра Хоми з пропозицією зліквідувати її. Моя пропозиція була прийнята, і почались приготування.

У міжчасі зформувалася 5-та чота з-поміж членів СКВ, яких вишколив повітовий "оргмоб" (організаційно-мобілізаційний референт), їх припровадив Гад, і к-р Хома передав йому командування над новозформованою чотою. Всі інші, що не ввійшли до складу чоти, були приділені до інших. Елемент дещо

кращий від мого, хлопці здоровіші, повибирані з кільканадцяти сіл 4-го р-ну. Так то наша сотня стала вже налічувати 250 чоловік. З того сорок припадало на новозформовану соту.

Тим часом розвідка принесла нам інформації про ворожі сили в селі К. Виходило, що там розташовано 150 озброєних місцевих боївкарів, 30 членів МО та сотню большевиків.

Складаємо плян наскоку. До кожного роя двох сотень приділено стрільців з моєї чоти, бо вони, як місцеві, найкраще знають терен. Всі вояки дістають білі опаски на рукави, устійнено умовні знаки, сигнали, подано докладні вказівки. Вимарш призначено на першу годину вночі. Цієї ночі я повною службою інспекційного старшини.

О 1-ій вночі дві сотні, зібрані до вимаршу, готові. Темно. Падає густий дощ. Скликано нараду командирів і вирішено – з уваги на непригожу погоду – намічену акцію відкладено.

І добре сталося. По півночі прибігла до мене дівчина з села Т. із запискою від розвідниці із сотні к-ра Чорного. Записка повідомляла про небезпеку: великі сили большевиків поїхали в напрямі села К., а з ними й танки. Записку відсилаю до к-ра Чорного, а сам зголошую все к-рові Хомі особисто. Доручив мені скріпити застави й чекати ранку. На світанку ще раз прийшло повідомлення з села Г.: уважати, бо в напрямі Л. лісами пішли большевики. Перевіряю застави. Моя чота в бойовій готовості.

ПІД ЛІЩАВОЮ ГОРІШНЬОЮ...

24 жовтня 1944 року. Поганий, сльотавий, мрячний, болотнистий осінній день. Військо ще спить. Сьогодні неділя. На заставу відходить на зміну рій Ворона. Застава – за 200 м за селом біля спаленої жидівської хати від присілка Криве. Іду з ними, щоб ще раз перевірити, чи мають добрі становища. Поле для огляду погане, бо з одного боку дороги був ліс, а з другого – потік з кущами. Якщо ворог знає про наш постій в селі, то дорогою напевно не піде. Остерігаю ройового, щоб добре пильнував за лісом. Повертаючися, вступив я до парашутистів.

– Здорові, друзі! – привітав їх.

– Що нового, друже чотовий? Ми вже зібралися й готові навіть до "війни".

— Здається, що вона буде...

Коли я їм розповів, що в Тростянці стоять большевицькі танки, вони запропонували замінувати міст на глибокому потоці біля застави. З тим іду до командира. В почоті ще всі сплять роздягнені. Тільки командир уже вбраний лежав на лаві. Зголошуюся й зразу пропоную замінувати міст. Командир на це мені відповів: "Щось зробимо..." Відходжу на дорогу.

Близько 7-ої вранці ненадійно прорізали вогке, мрячне повітря приглушені постріли на заставі. Відразу кричу: "Алярм!" Алярмові будять військо. На заставі клекотить завзятий бій і чути сильний ворожий вогонь.

Застава відступає. Біжить ранений ройовий і ще один стрілець. За ними вслід у розстрільній насувається чота большевиків. Військо ринуло з хат і без наказу починає відступати в напрямі сотні к-ра Чорного. По хаті, у якій був наш почот, ворог відкрив вогонь. Звідти вибігають заспані друзі: хто несе блюзку ще в руках, зброю, хто без шапки...

Наказів командир ще не дає, тому не знаємо, приймаємо бій чи відступаємо. Чоти змішалися. Бачу, що може дійти до великих жертв. Наказую: "Четверта чота в розстрільну, на становища!" Хлопці в найбільшому порядку розгорнулися в розстрільну. Залягли. Большевики допали перших хат.

"Четверта чота! Хлопці, не дамо Ліщави большевикам! За мною! Вперед! За Україну! Вогонь!"

І четверта чота пішла в наступ.

З большевицькою чотою дійшло до першого удару між хатами. Наше "Слава!" й большевицьке "Ура!" змішалися в одну бойову симфонію. Хлопці пішли в наступ всі як один, з погордою смерті, з ненавистю до ворога. Наш удар був такий сильний, що ми відразу перебрали ініціативу в руки і вигнали ворога за село. Це був тільки початок.

Тим часом чотіві вже опанували свої чоти. Я трохи відступаю, бо ворог з двох боків б'є сильним вогнем з "максимів" по перших хатах. Займаю становища десь за десятою хатою від краю села, а до командира висилаю зв'язкового. Кажу будувати барикади, окопи, заслони.

Одні окопуються, другі укладають каміння, підтягають колоди, стоси дерева, треті перевертають кльозети, закидують обіриком, глиною. Для кулеметів вибираємо становища на

вікнах хат біля старих груш, дубів та в ровах обабіч дороги. На оборіг, насадивши собі на голову казанка, виліз одчайдух стр. Бистрий з Ліщави Горішньої, щоб звідти стежити за пересуванням ворога. Інший стрілець приставив драбину, виліз на хату і причаївся за комином. Населення залишило хати й відійшло вглиб села.

4-та чота зайняла становища поперек дороги й села, фронтом до села Криве. З оборога Бистрий повідомляє, що в нашому напрямі підсуваються близько 300 большевиків. З-під одного піддашся через далековид бачу, як ворожа розстрільна підсувається все ближче, все густіше, заходить попід ліс на південному сході. Вже перебігає гору на південному заході. З наказу командира на допомогу приходить 1-ша чота Кривоноса. Вона займає становища на лівому крилі 4-ої чоти, чолом до південного сходу й творить півколо. Її завдання — відбивати наступ большевиків від річки. Наші становища були розташовані так: 1-ша чота зайняла становища півколом, на горбку між горішнім кінцем села й дорогою, що вела до села Лімної, фронтом на схід і південний схід; 4-та чота по обох боках дороги, в невеликому потічку, поперек через село, чолом до півдня. Направо — 3-тя чота Запорожця частинно в садах, а далі ярком на полі, фронтом до півдня. На самій горі — 5-та чота Гада, фронтом до півдня, середина — фронтом до південного заходу, а праве крило — фронтом до заходу, в напрямі села Кузьмини.

К-р Хома з почотом був біля хати, що на перехресті доріг, у місці, де дорога з Лімної сходиться з дорогою, яка йде селом Ліщавою. Лікар Шувар, санітар Стрілець й інші санітари біля нас.

Сотня к-ра Чорного пішла полями від сходу в напрямі лісу, просто до того місця, де потік перетинає село, — там вона мала вдарити на большевиків з флянгу і ззаду.

Большевицька лінія проходила так: на схід від 1-ої і 4-ої чоти йшла вздовж потока, що пливе попід ліс, далі перетинала шлях і скручувала коліном вздовж дорогою. Ця лінія місцями ширшала й була зміцнювана ще кількома лініями ззаду. Большевики опанували ліс між Ліщавою, Кривим і дорогою з Кривого до Лімної, та лісок, де й скупчувалися дедалі більші їхні резерви. Кілька сотень підходило полями з Розтоків і Кузьмини.

Наша лінія в найкращому порядку. Настрій 4-ої чоти знаменитий. Хлопці пережили перший бій і виграли його. Наш стрілець побачив ворожі трупи, побачив большевиків, що втікають, був задоволений, з радости поплював у руки, обертав шапку назад дашком і сміявся.

Наші висунені гнізда вже б'ють по большевиках. Це початок другого бою.

Ворог підсунувся на метрів сто. Його середина знову між першими хатами. Домовляюся з чот. Запорожцем та з чот. Івасем, що коли большевики підсунуться близько, не дозволимо їм окопатися в селі, вдаримо сильним вогнем, тоді з криком і вогнем підемо в наступ.

Так і сталося. Як тільки закипів бій на близьку відстань і босота вже зривалася до атаки, ми відкрили скажений вогонь і рушили нестримною силою в наступ. Дійшло до завязаного рукопашного бою мого 4-го роя і 1-го роя чот. Запорожця з большевиками, що були між хатами.

Ми знову перемогли. На полі бою лежать трупи большевиків, качаються ранені, чути дикі зойки і безнастанне большевицьке "Ура!" Але воно стихає. Большевики втікали та постійно кричали: "Вперьод! Ура!" У нас декілька вбитих та ранених. Відставляємо ранених до однієї стодоли, де лікарі їх бандажують. Рани важкі, бо ворог б'є тільки розривними, запальними й фосфоровими кулями.

Знову мала передишка.

За той час сотня к-ра Чорного веде завязаний бій. Бій точиться на полях між Ліщавою Горішньою і Лімною. Виконати свого пляну к-р Чорний не міг, бо зустрівся з ворогом, що йшов лісом від Грозьови. Донесення розвідниці Галі було точне.

На правому крилі вже чути перестрілку 5-ої чоти з большевиками на кузьминських верхах. Між мною і командиром сотні щокілька хвилин перебігають зв'язкові.

Під час цієї передишки я стояв біля товстезного дуба між хатами недалеко дороги.

Через далековид оглядав передпілля. До мене підходять чот. Запорожець і чот. Івась. Сідаємо на мокру землю під дубом, роздираю начетверо сторінку газети та роблю їм здоровенні цигарки. Друзі усміхнулись.

— Чому ж такі товстезні й великі? — питають.

Жартома відповідаю:

– Війна любить дим. Закурім, друзі.

Кожний охоче втягнув глибоко в груди дим, наче б вдихав запахи квітів. Ми замурзані болотом, обваляні й втомлені.

– Як довго ще будемо так продовжувати бій? Що з того вийде? – питають мене.

Та що ж я міг їм відповісти?

– Якось то буде, Бог не без милости, а козак не без долі...

Ворожий вогонь "максимів" став дужчати. З нашого дуба спадає прострілене гілля, жолудь і кора.

– Ну, друзі, буде третій наступ. Ідїть, бо хлопці зле без вас почуваються.

З дивним жалем прощалися вони зі мною, відходячи.

На цїлій нашій лінії, що простяглася на чотири кілометри, піднявся сильний кулеметний та рушничний вогонь. Чути цокотіння щонайменше двохсот кулеметів різного роду. Над головами тріскають розривні кулі, переразливо пінькають одна за одною.

Щоб піднести стрілецтву настрій, подаю по лінії:

– Чота к-ра Запорожця стріляє "босякам" в вічі, щоб не бачили, куди втікати. Чота к-ра Івася стріляє по колінах, щоб "свита" не могла втікати.

У відповідь йде: "Так, так будемо робити..."

Але приходять повідомлення: большевики пригтовляються до наступу. Вже йдуть. Уже чути дикі большевицькі крики.

– Перша і п'ята чота вогонь! Друга, третя й четверта йдуть у протинаступ.

І знову загриміло повстанське "Слава", "Вперед, за Україну! За її волю! Бий сталінських собак!" Тепер дійшло до найбільш завзятого бою. Годі описати, що тут діялося. Не маю слів, щоб змалювати картини героїства наших одчайдухів, рукопашних двобоїв на гранати, багнети, приклади і врешті на п'ястуки.

4-та і 3-тя сотні ведуть бій між хатами, стайнями, оборогами, на пивницях, в саді, на дорозі... Дух, що виріс в серцях народних месників, був такий сильний, що чисельно сильніший ворог не подолав їх; навпаки, повстанці перебирають ініціативу в свої руки і безпощадно б'ють ворога. Вже

загорілись хати від запальних куль, від вибухів гранат, від большевицьких ракет. Клуби диму з мокрої соломи змішалися з мрякою, дрібним дощем, з димом пороху й гранат. Довкола чути зойки, крики, большевицьке виття, наше перекликування:

- Хлопці, допоможіть, бо сам не дам ради!
- Їх п'ятьох, а я один!
- Вважай, бо заходить тебе ззаду!
- Вважай, бо я йому кину гранату!
- Залягай, большевицька граната!
- Ми вже готові! Кому треба допомогти?!

З моєї чоти загинув стр. Коваль. Йому на зміну прибіг його брат-цивільний, взяв рушницю і заступає в бою брата. Загинув зв'язковий до командира, Михась із Крайньої. Лежить важко поранений невідомий стрілець з котроїсь чоти. Загинули ще інші, що їх псевд не пам'ятаю: один з Ліщави Горішньої, один з Долішньої і один з села Липи. Ранений Рудий. Пропав десь Ванька. З чоти Запорожця згинув знаменитий кул. Сова.

Ранених висилаємо дозаду. З нами в першій лінії відважний лікар Шувар подає допомогу раненим. Тут також санітар-парашутист. Кожен з нас не схожий на себе. Вояцтво розпалилось боєм, ніхто не думає відступати, кожен мокрий, заболочений, замазаний сажею хат, що горять. По лицях білі шнурочки, куди стікає піт. Очі зайшли кров'ю, печуть від болота й диму, від безустаннього шукання ворога між горючими хатами. Я приголомшений успіхом і поставою моїх "четвертаків", яким припав найважчий відтинок. Вже й не залягаю, бо сили немає. Час від часу перекликаюся з Запорожцем:

- Гей, як там твоя кулеша?!

Його хоробрі вояки, як і їхній чотовий, звиваються без угаву: вояки добре вишколені й зіграні.

Большевики знову відступили, зайняли становища, й тепер іде вогневий бій.

Підбігає до мене кілька стрільців з 5-ої чоти, між ними пригадую стр. Олега із Явірника Руського.

- Що з вами, хлопці?

Та він, схвильований, розпалений боєм, кричить голосно, бо в цьому клетоті не чути:

– Гад втік з поля бою при першому наступі большевиків, залишив чоту, що тепер розбіглася, а нас кількох долучає до вас. Вістка тривожна. Питаю:

– То, мабуть, праве крило загрожене?

– Поки що ні. Большевики зайняли наші становища, а чот. Івась закинув праве крило і якось полатав прогалину.

На допомогу большевикам йдуть цивільні – польська боївка з Кузьмини.

Від командира сотні приходить до мене наказ, щоб по лінії відійшов рій Рибака, що мусить іти на заставу від Ліщави Долішньої, бо й звідти підсуваються большевики.

В додатку з поля на моему лівому крилі відступив з чотою Кривоніс.

– Бодай тебе дідько взяв з таким Кривоносом. Найбільші боягузи прибирають собі псевда найславніших людей.

Кількох стрільців з цієї чоти також долучили до мене. Своєю чотою латаю відтинок, де була чота Кривоноса. Далі ліворуч завзятий бій веде к-р Чорний. Надіємося, що, може, справді він піде вперед, нас відтяжить, і перемога буде за нами.

Але тут:

– Хрін, стримай вогонь!...

Питаю по лінії, хто це кричить, чи не большевики. По лінії подають:

– Це Кров біжить без шапки з ручним кулеметом.

Наказую стримати вогонь. До нашої лінії добігає змучений, без амуніції стр. Кров. Зголошує, що під час протинаступу він загнався за большевиками, вбив кільканадцятьох і, вистрілявши амуніцію, тепер повертається. Лице його заболочене, кулемет замазаний глиною, волосся розкуйовджене, тільки очі іскряться. Він мстився за свого друга Огня, що впав у селі Тростянці в бою з большевиками.

Ворог заховався добре, тяжко його брати на ціль, тому подаю по лінії наказ:

– Пам'ятати про перехресний вогонь! Праве крило бачить передпілля і ворога перед четвертою чотою. Відкрити туди вогонь! Третя чота бачить передпілля другої чоти. Відкрити туди вогонь!

Про це пам'ятаю постійно! Взаємно відтяжувати одні одних і співдіяти.

Наді мною засвистіли довгі черги з "максима". Моє

становище запримітив рой. Синій і кличе мене до рогу хати. За якихось 150 метрів у густих кущах здіймаються клуби диму. В мряці можна розрізнити, що там стріляє "максим". Синій весь час стріляє з рушниці, а коли ця вже стала гаряча, відбирає мавзера від санітара Стрільця і далі веде цільний вогонь. Вже впало кількох большевиків біля "максима". При собі маю три диски до ППШ. Прицілююсь і висилаю цілий диск по корчах, де большевики стягають трупів з "максима", щоб перенести його й стріляти далі. Синій бере вже третю рушницю й б'є большевиків. Біля самого "максима" й у тих кущиках було вбитих 16 большевиків.

Одчайдух Бистрий, що вперся і не хоче злізти з оборогу, зголошує, що в нашому напрямі до большевицької лінії їдуть три автомашини. Попереду лімузина, а ззаду — дві вантажні, наладовані військом.

На шлях стягаю п'ять кулеметів: два з 4-ої чоти, а три — з 3-ої: два мадярські, два російські й один німецький МГ-42. Большевицькі машини зараз покажуться нам на горбочку за якихось 600 метрів. Вже появилася лімузина, звільнила біг; далі показалися дві вантажівки. Кричу на весь голос:

— Перенести вогонь на автомашини.

Гураганом заграла зброя. Назавжди станула лімузина, а з вантажних автомашин мало хто зіскочив. Більшість побито й важко поранено. Деякі повисли на дротах бічних. Вдалося! На таку глупоту здатні хіба що большевики.

Висилаю зв'язкового до к-ра Хоми з повідомленням, що 5-та чота розбита. Гад утік з поля бою і відступив з чотою Кривоніс, також без наказу. Щоб не тривожити командира, повідомляю, що на правому крилі становища 5-ої чоти зайняв чот. Івась із своєю чотою, а на місце 1-ої чоти я розтягнув четверту. На закінчення повідомляю про наш успіх з "максимом" і большевицькими автомашинами.

Ще зв'язковий не повернувся, а вже стр. Бистрий з оборогу подав, що в нашому напрямі їдуть два авта. За хвилину поправив:

— Два танки! За ними підсувається большевицька розстрільна.

Посилаю зв'язкового до командира з питанням: "Що робити, танки їдуть?" У відповідь дістаю наказ: "Приготовити протитанкові гранати, а парашутистам — міни та речовини в пляшках і знищити їх".

Наказ — річ свята. Повідомляю парашутистів і домовляюся так: першу танкетку пропустити; її ми ліквідуємо протитанковими гранатами; другу нехай знищать парашутисти.

Домовились. Парашутисти підсунулись кільканадцять кроків вперед і залягли біля однієї хати.

Моя група у складі Синього, Бистрого, Мухи й ще двох стрільців залягає: близько дороги — я та Синій, і коло хати — Муха, Бистрий та тих двоє. Замасковуємо себе фасолянкою, горохов'янкою і ждемо.

Рой. Залізний дістав завдання відкрити вогонь з другого боку дороги, з-за льоху, по вежі обсерватора й весь час з МГ-42 обстрілювати танк, щоб увагу обслуги звернути на себе.

Ідуть тихо на гумових колесах. Чути легкий, але сильний віддих мотору. Все ближче, ближче... Трясеться земля. Крізь листя бачу, як танкетка йде зигзагами, щоб краще бачити узбіччя дороги. Розділяє нас кілька метрів. Заграв МГ-42. Танкетка прямо передо мною. Час! Підводжуся і під колеса кидаю три зв'язані протитанкові гранати. Вибух, дим, розбите каміння. Дзвонить у вухах. Не знаю, чи то не відламки гранат поранили мене в уста. Витираю кров і непорушно лежу далі. Біля танка вибухають гранати стрільців. Підводжу голову — танк вже готовий. Скручений стоїть недалеко рову. Залізний кричить, що вбив большевика, коли той хотів вискочити з танкетки. Встаю і перескакую за хату, що горить.

Аж тут суне друга танкетка. Черга за чергою строчить з неї кулемет. Враз бачу, піднявся парашутист, майнула рука, блиснула пляшка — і в одній секунді загорілась танкетка. З-під дашка вежі показала голова, сипнула черга з ППШ, а може, це була черга десь іззаду, з-поміж хат, чи впав постріл з пістолі танкіста, бо годі було тоді розібратись. На лиці в парашутиста кров. Він глянув у дзеркало і, побачивши, що ранений, наганом дострілив себе. Його псевдо, здається, було "Фризієр", чи, може, він таки був перукарем, добре не пам'ятаю.

Большевики повисакували з танкетки, що горіла.

Відбиваючи танки, я не закріпив, що військо відступило і залишились тільки на правому боці дороги парашутисти й Запорожець.

Враз у садах, в димах і мряці, показалася розстрільна. Я якось на хвилину забув про те, що за танками наступає піхота.

Довкруги зчинилась завзята стрілянина. Бачу, як загорілася стодола з раненими, чую їхні зойки. Ми, що залишилися з лівого боку дороги, розбіглись між хат і б'ємо большевиків. Я не хотів думати про відступ, бачучи розбиті ворожі танкетки. Просто на мене у розстрільній садами йде семеро большевиків. Стою за вуглом розваленної хати й довгими чергами з ППШ стріляю по них. Одні впали, інші залягли. Маю декілька гранат і посилаю їх одну за одною. Ворог викінчений. Засліплений успіхом, я забув про обережність, висунувся цілим тілом з-за вугла та стріляю до большевика, що качається. Враз від дороги в мою сторону застрочила кулеметна черга. Моя права рука безсило повисла. Автомат випав. Я глянув перед себе і побачив на дорозі третю танкетку.

Довкруги нікого, чути тільки крики большевиків. Не можна лишити ворогові зброї, тому тягну автомат ногою. На грудях пошматована шинеля й блюза, спливає кров.

Чую крики:

— Бандіт, бандіт, здавайся!..

Біжать до мене з кількох сторін. Хочу добути нагана, щоб застрілитись, та не можу руку здійснити. Мене огорнув жах: живцем попаду ворогові в руки. В торбі маю ж поіменні списки стрільців мосі чоти. Вони попадуть в руки ворогові, і потерплять родини моїх вояків. Краще згоріти в огні. Біжу в хату: її дах уже завалився, стіни іззовні горять, але всередині стіна, заліплена глиною, ще не занялась. В хаті повно диму.

Большевики біжать слідом за мною — хочуть схопити живцем. Та в нещасті завжди щастя. Добігаю до розваленого вікна, куди відступали стрільці, і коміть головою перекидаюся на другий бік. Трохи обгоріло волосся. Відразу за хатою дістаю чергу з кулемета, на щастя, в полу плаща. Біжу до потоку. Мені стає тепло, і я падаю у воду.

Хтось мене підіймає. Поруч стоїть вірний стр. Муха та інші — їхніх псевд не пам'ятаю. Вони прибігли по мене. Одні залягли, відбивають большевиків, інші бігцем відходять потоком, тримаючи мене попід боки. Я вже в лінії наших. Знову зомлів.

Коли розплющив очі, я лежав на плащпалатці. Наді мною стояв к-р Хома. Побачивши, що я відкрив очі, він схилився. Я

відчув на своїй щоці його бороду, його гаряче лице. Ще гарячішими були командиріві батьківські сльози, що скрапували мені на щоки. Пам'ятаю, як він наказував стрільцям:

— Не залишайте його, він ваш чотовий. Ви бачите, як славно бився. Він — герой...

На ці слова, що свіжим струменем вливалися мені в душу, я вистогнав ще:

— Командире, не лишай мене! Добий! Скажи моїй дочці Лілі, куди її батько пішов та за що загинув...

Мене несли полями, дебрами, тягли по глині, але болю я не відчував.

Бій з танками відбувся між 14 — 16 годиною. Мене несли вже три години, але ще ніхто не бандажував. Хвилинами трачу притомність, хвилинами здаю собі добре справу, що ось наскочать большевики, стрільці залишать мене; сам себе не дострілю і попаду живцем ворогові в руки. Мої стрільці втомились. Перебирають мене інші, несуть під градом куль чистим полем в напрямі присілка Реберець.

А большевики знову близько. Йде скажений бій. На правому крилі командує к-р Хома, а на лівому — к-р Чорний. Довкола свист, шум і тріскіт кулеметів. Та ось сіє черга по моїй палатці. Один стрілець ранений, палатка дереться, і мене залишають. Виринає постать дівчини-героя Степової.

Не залягаючи, вона з пістолем у руках біжить, спотикаючись на скибах, завертає стрільців. Чую її крик:

— Так не красиво, друззя, оставлять його! — Степова походила з Полтавщини. — Стрілятиму, сейчас заберіть його!

На допомогу їй прибіг Кремінь, українець із східних областей, і також автоматом завертає стрільців. Потім бачу Степову знову: з піднесеним чолом, спокійно відступала вона полем до місця, куди відходила наша лінія. Одна палатка, повна крові, залишилась на полі. Тепер друга палатка і під нею коц знову наповнились кров'ю. Порвані б'ючки, перебиті руки, кості. По дорозі чую, як стрільці називають імена поляглих і говорять про когось, хто загинув на горі, але його прізвища не називають переді мною. Я тільки почув слова:

— Чотовий Кривоніс не хотів бігти до нього, ні торби, ні зброї взяти. За те чотовий Підкова хотів його застрелити.

Мене це зацікавило, але я не міг промовити й слова.

Знову втратив притомність. Десь між селами Ліщавою й Лімною опритомнів. Санітар-парашутист зробив у вену ін'єкцію, і я відразу сів на пататці. Мене тут обандажовано.

Прикро вразило те, що біля себе не бачив ні пістоля, ні торби. Їх забрав чот. Івась. Жаль за пістолем, без зброї в цій хвилині я почував себе не-вояком. Дружній і милий парашутист-санітар вговорює мене, що все те дрібниця, що зброя буде. Потішає, що я скоро прийду до себе й житиму. Жаль за пістолем тому, що він – пам'ятка від к-ра Хоми, а далековид – пам'ятка від Пастернака.

Бій кипить далі. Б'ються хлопці завзято за кожний загін, за кожну скибу рідної землі. Стрільці хвалять якогось кулеметника Павла із сотні к-ра Чорного.

Вже недалеко вечір. Мене залишають на горі із стр. Мухою, а решта стрільців долучається до чот.

Тут з'явилися сільські дівчата, прізвищ їхніх не пам'ятаю. Хоч большевики були близько, вони поклали мене на глиниці воза, прикрили картоплинням і поміж большевиків та кулі поїхали в долішній кінець села. Полям біжить невідступний стр. Муха. Коли виминули большевиків, він знову біля воза. Дівчата знали мене добре, бо в цьому селі я вишколював місцевих хлопців, що були в моїй чоті.

Мене завезли до просторої хати за потічком. Прийшов сюди Пастернак, що виряджав був мене до сотні. Заопікувався мною щиро. З ним увесь час біля мене Кадовбець.

Вже темно. Бій кипить на горах між Лімною та Грозьовою ще годину, а потім стихає. Цілоденний бій закінчився. Які жертви в нас, ще не знаю.

Я заснув. Коли пробудився, відчув, що буду вмирати. Прошу привести священика. Це помітно вразило друзів, і вони посумніли, але послухали мене. Прийшов панотець Г. Сповідь доводилося переривати декілька разів, бо я часто вмівав. Коли скінчилась, мені стало легше, і я знову заснув.

Сниться поганий сон. Ось приходить до мене диявол, хоче пробити мене розпаленими вилами. Впихає пазурі в руки. Відриває їх. В просонні кричу:

– Чорт! Чорт!

Та у відповідь на мій крик я почув ніжну відповідь:

— Ні, це не чорт. Це я... дівчина-повстанець... Я... Софія...
Гарячка збільшується, починаю маячити. Чую близьку смерть. Софія покликає Пастернака-Старого і Кадовбця, що стояли надворі, зорячи, чи не йдуть большевики. Увійшовши в хату, вони обступили мене.

Умирати мені не важко. Гріха не маю. В думці ще снують слова о. Г. із сповіді.

Я втратив притомність і знову заснув.

Пробудився. В хаті тільки Софія сидить біля мене. Знову входять Старий і Кадовбець. Цей домагається перенести мене на залізному ліжку до старої, підпертої колами, непомітної хати з вибитими вікнами, що забиті дошками; у тій хаті живе старий, бідний каліка. Там буде безпечно. Завтра можуть бути розшуки за раненими.

Таки тієї ж ночі над ранком мене перенесли через потік, до старої хати.

Як далі проходив бій, не знаю. Згадаю хіба те, що чув пізніше від друзів — моїх вояків.

У хвилини, коли до нашої лінії наближувалися танки, великі сили большевиків вдарили на село Ліщаву Горішню в усій його довжині із заходу, почавши від верхів Розтоків, Кузьмини та від шляху Ліщава Долішня — Кузьмина. Ще інші большевицькі групи врізались клином вздовж дороги, підтримані третьою танкеткою, перетяли нашу лінію і миттєвим наступом хотіли замкнути наше праве крило. Однак праве крило — 2-га й 3-тя чоти — пробилось на поля між селами Ліщавою й Лімною, де по полях, горбках і лісках продовжувало бій.

Інші большевицькі групи пішли дорогою з Кривого в напрямі села Лімної, щоб оточити ліве крило, де були моя чота й сотня к-ра Чорного. Великий бій розгорівся на полях між Лімною і Ліщавою, а також в лісі між Лімною, Ліщавою й Кривим. На горі між Ліщавою й Лімною загинув к-р Хома. Сотнею командував далі Запорожець. На верхах поділилися на менші групи, що вели самостійно наступальні, рухомі й відв'язувальні бої. К-ра Хому похоронено на верху, а під лісом — двох невідомих наших стрільців. Одна могила є в лісі між горішнім кінцем Ліщави і

дорогою, що веде з Кривого на Лімну. Тих двох вояків знайдено в лісі з повидовбуваними очима, відрізнаними язиками...

Бій продовжувався до 22 години. Загалом він тривав 15 годин. В ньому брали участь п'ять сот к-ра Хоми і три — к-ра Чорного, разом понад 500 людей та 70-80 кулеметів. Наша бойова лінія мала від 3 до 8 кілометрів. Вона часто звужувалась або ширшала. Большевики кинули 2 500 вояків, три танки, декілька "максимів" та понад 200 легких кулеметів.

Наші втрати: 17 вбитих, 8 поранених; 3 ранених згоріло, 2 померло від невеликих ран, що їх отримали від неперевірених куль. З цивільного населення впало декілька осіб, було декілька ранених, серед них господар та господиня в хаті, у якій перебував почот. Цивільне населення тортуровано й бито. Під час побоїв і підпалів хат большевики говорили, що це, мовляв, заплата за те, що загинув їхній командир "по борбі з бандітизмом". Це було підтверджено пізніше.

На допомогу большевикам прийшла польська червона боївка з села Кузьмини, силою чоловік сто. Вона ввіймала двох наших ранених з 5-ої соти на горах між селами Кузьминою й Ліщавою. Майже всі наші вбиті були проколені большевицькими багнетами.

В цьому бою загинули: к-р Хома, стр. Михась з К., стр. Коваль та його брат і ще один невідомий з Ліщави Горішньої, один з Ліщави Долішньої, один з Липи, стр. Сова з Галичини, парашутист, який знищив танк, і інші, що їх походження і псевд не знаю. Ранені були сот. Хрін, рой. Ворон (син вдови з Лімної) та інші.

В одному числі журналу "Ідея й Чин", у короткій згадці було подано менше число наших убитих і поранених у цьому бою, як втрати ворога названо 150 людей. Ця нотатка неточна. Наші втрати знаю з числа стрільців, похованих у горішньому кінці села Ліщави й на горах над селом Лімною.

Ворог мав 207 убитих; таке число подали большевики в Перемишлі й Добромилі; також РК КП(б)У на партійному зібранні подавав таке число. Своїх убитих большевики вивезли автомашинами, відганяючи населення, щоб не було свідків. Втрати ворога були великі тому, що ми мали добрі становища, а він наступав чистим полем густою лавою. Якщо б не втеча сот. Гада і самовільний відступ сот. Кривоноса, то ми могли б тримати бій до самої ночі на тих же становищах і під прикриттям ночі відступити й від'язатися.

В додатку ворог втратив тут одного генерала з декількома вищими старшинами, що їхали були в лімузині. Заслуга в цьому рой. Залізного та двох кулеметників з чоти Запорожця, що цільним вогнем знищили першу машину — лімузину, а дальші п'ять кулеметів — другу, вантажну автомашину.

Ворог втратив дві танкетки: одну знищив парашутист, другу підірвав я.

В цьому бою відзначилися: к-р Хома, чот. Запорожець, кулеметник Кров, стр. Сова, рой. Синій, стр. Бистрий, стр. Муха, невідомий парашутист, кулеметник Павло, рой. Залізний, чот. Підкова, лікар Шувар, санітар-парашутист, зв'язковий Михась, стр. Коваль, його брат цивільний, що теж загинув, кулеметник Іменний та друг Степова. Заслужилась своєю розвідкою і друг Галя — Тетяна. Та це все ж далеко не повний список.

З кулеметником Іменним була така історія. Після засідки на боївку в селі Розтоки ми перенесли його до Ліщави Горішньої. Під час бою в Ліщаві його, ще не вилікуваного, залишили в першій хаті на краю села. Коли та хата загорілась, він, важко ранений і хворий, виповз до стодоли. Большевики вже були між хатами. Він замаскувався в сні, лаяючи рачки. Встати не міг, бо мав перебитий хребет. Большевики робили перешук стодоли, ходили по ньому, а потім кинули гранату, від якої запалилася солома. Він руками погасив вогонь. Большевики знову повернулись і підпалили запальничкою. Але тільки вони відійшли, він знову погасив вогонь і врятував себе. Довкола згоріли всі хати й стодоли, і тільки його одна залишилися. Після бою на третій день його люди віднайшли й вилікували.

Потому Іменний лікувався в селі Ляхаві враз зі мною. Пізніше був ройовим, а згодом чотовим у сотні к-ра Громенка. Загинув на Лемківщині під час прориву сотні в червні 1947 року.

Після року ми перенесли тіло к-ра Хоми на кладовище в селі Лімній, де й висипали йому могилу. Під лісом — на полі двоє, а на горбку один — спочивають невідомі стрільці-герої. В горішньому кінці села Ліщави недалеко дуба, під яким троє чотових укладали плян бою, спочивають у спільній могилі інші вояки, що впали в цьому великому бою.

Сьогодні одна частина населення цього села розкинена по цілій Україні, друга частина вивезена на польські "земе одзискане", а саме село спалене. Стоїть тільки старезний дуб, що з вітрами розмовляє про великий Ліщавський бій. Цей бій – один з найбільших, що їх звела УПА на українських землях з московсько-большевицькими зайдами. Про нього ще найменше згадано, про нього майже не знають. Записую все, що збереглося в моїй пам'яті після п'яти років боротьби в лавах УПА.

Оповідали очевидці, що в Перемишлі й Добромилі під час бою була велика тривога, гуділи гудки, в обох містах ішли готування до оборони, була паніка: большевики, військові й цивільні, бігали по місті як опарені, отримуючи по радіо з бойової лінії вістку, що, мовляв, надходять великі сили повстанців.

ОБШУКИ ЗА РАНЕНИМИ

Ранок 25 жовтня. З піль, де копали картоплю, біжать жінки з тривожними вістками: з усіх сторін наступають на село большевики. Вони оточили його ще вночі. Одні залишились на полях як застави з кулеметами, а інші увійшли в село й шукають за раненими повстанцями. Всюди питають:

– Здєсь єсть бандіт доктор-парашутист Хрін, што бил ранєн на Г. Л.?

Дівчата, що були біля мене, відійшли геть. Покинув хату також старик-каліка. Хотіла залишитися Софія, та я не погодився. Залишився сам. Довкола брудні стіни, напіврозвалена піч, закурена димом. Стеля цілком чорна, небілена вже від десятка років. На прічі старого бідаки купка соломи та подертий мішок, яким він вкривався. На лаві надбиті старі глиняні горшки, і це все. Моє ліжко з чистою постіллю помітно відрізняється від того всього. Хто увійде, відразу догадається, в чому річ. Маскувати ліжка вже не було часу.

В селі чути постріли, перекликування, крики. Большевики шукають за раненими. Перевертають снопи, в сіні шукають сховищ, зривають долівки, перекопують городи, перешуковують потічки, бур'яни, кущі. Всюди питають за "доктором, бандітом парашутистом Хріном". Сіно, снопи, долівку перестрілюють

часом чергами з ППШ. Допитують людей, найбільше — малих дітей. Та населення трималось добре: воно не видало своїх оборонців, хоч у селі було нас більше по криївках. Особливо ж про мою присутність знало все село. Коли мене везли на возі, люди вибігали й плакали.

Здавалось мені, що я залишений тільки на Божу ласку, нікому не потрібний і безборонний. Чую вже голоси біля моєї хати, на дорозі й в городі. Ідуть... За хвилину буду в їхніх руках.

Та я помилився. Відважні дівчата враз із повстанцем Софією перехитрили большевиків. Софія, перебрана за селянську дівчину, разом з дівчатами Ганнусею, Марусею й Настунею вийшли перед мою хату, нібито копати картоплю, і тут, зустрівшись із большевиками, почали з ними жартувати:

— Товариші, ходіть до нас помагати копати картоплю!

Большевики відповіли, що йдуть "іскать бандітов", але підійшли до них ближче й стали жартувати. Дівчата запрошують їх у довгу хату на гостину; коли большевики почули, що дістануть водки, пішли туди. Один лише пробував заглянути до хати, де я лежав. Тоді Ганнуса сказала йому:

— Ідіть, ідіть, там наберетеся тифу.

Большевик пристанув, завагався й пішов за своїми товаришами на гостину. Там частували їх горілкою та варениками.

Дві дівчини далі копають картоплю перед моєю хатою. Надійшов якийсь большевик, заглянув у моє закопчене димом віконце. Ось-ось і помітить мене... Вже чую рівномірні кроки. Дрижать порохняві стіни. Та він заглянув у сіни, кинув прокляін і вернуся до дівчат. Серце в мене стукоче, віддихати важко.

Ідуть знову два большевики. Софія й Ганнуса жартують знову з ними, большевики, почувши сміхи в хаті, де вже була перша група, питають:

— А там что?

Дівчата відповідають, що це товариші, перешукавши хати, відпочивають. Большевики пустились в напрямі моєї хати.

— Куди йдете, та товариші вже цю хату перешукали? Ви тим бандитам так добре дали, що й сліду по них не стало.

Софія каже далі:

— Ганнуса, йди, погости їх варениками та горілкою!

Ганнуся перескочила грядку й перша пішла в напрямі хати, а за нею й большевики.

Так минула година. В селі блиснула ракета — облава закінчена. Та, лежачи на постелі, я всього того не знав. Аж оце дівчата вбігли з криком і з сміхом та розповідають про свої хитрощі. Це мені додало сил. На серці стало легко, і я забув про свої рани. Радів, що в нас такі дівчата, як повстанець Софія, як Ганя, Настуня, Маруся, їх багато на Україні.

Мене непокоїть доля моєї чоти. Прошу Софію, щоб писала в моєму ж імені листа до к-ра Хоми. Софія взяла олівець і дивними очима глянула на мене. Дівчата перекидаються поглядами. Це я запримітив і питаю, чому вони дивуються. Про те, що к-р Хома загинув, я ще тоді не знав. Дівчата мені нічого не сказали, а Софія просила диктувати. Диктую:

“Прошу заопікуватися 4-ою чотою і не розв’язувати її, бо вона своєю поставою в боях довела, що заслуговує на існування. Прошу не забувати за мене. Як тільки вилікуюся, зараз зголошуся в сотні. Пришліть по змозі лікаря”.

Софія писала, і в її очах стояли сльози. Записку цю відіслала до села Я. Жду відповіді свого командира.

Довідаюся, що Пастернак післав також по д-ра Шувара. Ввечері приходять зв’язкові з села Я. і передають, що мене слід відставити в те село, і там лікар Марта ампутує мені руки, бо іншої ради немає. Почувши цю вістку, стр. Муха почервонів, схопив автомат і з притиском процідив:

— Ще довго ні!

Також схвилювався малий розвідник Вітрогон. Софія теж спротивилася, кажучи:

— Ваші руки будуть вилікувані, і ви ще будете носити зброю.

Софія дотримала своєї обіцянки: не відходила від мене ні на крок, опікувалася, як сестра, а коли отримала наказ відійти з іншим призначенням, їй на зміну прийшла Богдана.

Цього пам’ятного вечора зібралось багато місцевих дівчат із села й деякі стрільці моєї чоти. Приходить лікар Шувар. Він також тієї думки — треба спробувати вилікувати руки. Сільські дівчата домовлялися про чергування біля мене: дві

через день, а дві через ніч, так увесь час, аж поки не видужаю.

В кімнаті стало душно. Лікар Шувар сказав усім розійтись, залишилися Пастернак і Софія. Вони розповіли мені про дальший хід бою. Тоді то я довідався, що мій к-р Хома загинув. Мою чоту демобілізують, як і інші чоти з обох сотень. К-р Мушка передав мені призначення за те, що я відзначився при ліквідації большевицьких танкеток. Це він отримав мого листа, призначеного к-рові Хомі. Мою зброю забрав чот. Івась, що відійшов уже з чот. Запорожцем і його відділом на схід. 4-та чота мала найбільші втрати, бо на мій відтинок ішов найсильніший наступ.

Ці вістки так вразили мене, що я ще дужче ослаб і втратив притомність. Лікар Шувар зробив мені заштрика, і всі розійшлися.

Ніч. Біля постелі сиділа Софія та двоє сільських дівчат. Знерухомлені руки боліли так, що годі було витримати. Поранено їх запальною, фосфоровою амуніцією. Від тих куль майже всі поранені вмирали.

Всіх вояків зі сотні к-ра Хоми й к-ра Чорного, що походили з Лемківщини й Перемищини, здемобілізовано. Демобілізацію проведено в лісі над селом Т. Ця демобілізація, як я чув уже опісля, викликала у стрільців і підстаршин великий несмак, їм важко було зрозуміти доцільність такого розпорядження. Багато стрільців не хотіли йти додому та складати зброю. Тим часом доводилось віддавати до магазину зброю, здобуту від ворога, дбайливо ховану й плекану. Хлопці з моєї чоти з плачем повернулися до села, а дізнавшись, де я лежу, гуртом прийшли відвідати мене та пожалілись. Мені було прикро від того, що свідомих і відданих справі людей, які добровільно зголосилися із зброєю до УПА, відпускали голіруч додому. Деякі хитріші заховали потаємно свій кулемет МГ-42 і декілька рушниць.

В той час демобілізовано майже 300 людей. Демобілізацію проводив кур. Павук і рой. Ластівка, що пізніше став сотенним. Переведено її за наказом вищого командування. Причини демобілізації стали мені відомі згодом. Тоді здалося, що оперувати більшими відділами в часі закріплення советської

влади недоцільно. Повстанські відділи переходили в нову фазу боротьби, коли треба було оперувати малими групами. Тому з відділів затримувано під зброєю лише кадри, що в міру потреби могли розростатися в повні відділи.

Я думаю, що рішення про демобілізацію в той час було помилкове. Слід було розпорошити сотні і дозволити малим відділам рейдувати по всьому терені. Така розв'язка була б кращою й з того погляду, що — як пізніше виявилось — весь магазин зброї попав в руки ворогові й цілий терен залишився без зброї.

Одного ранку вбігають дівчата і розповідають, що в напрямі села йдуть три сотні польського війська з гарматами. Вже в перших хатах виявилось, що йдуть шукати ранених та нищити повстанських "недобитків".

Старик-каліка покидає хату, а дівчата беруть мене на простирало й виносять на горище. На горищі немає нічого. Висить обдимлене павутиння, а на полу повно сміття й старої полови.

Мене поклали біля платви, накрили простиралом, обсипали половиною. Тільки лице залишили відкритим. Самі забрали драбину й покинули хату.

В селі чую постріли, крики, метушню. Поляки перешукують хату за хатою, перешукують, може, й докладніше, ніж большевики. Усюди питають за "доктором Гриньом". Чекаю, коли почую кроки під хатою. Серце ледве б'ється. Хочу пити. Холодне повітря відсвіжує. Нараз чую кроки й голоси під хатою.

— О, в такій дзюже — то бендзє! Янек, добже пшешукаць!

Кілька входить у хату. Шукують, а один із них каже:

— Тутай цось мусі биць. Чуць лекарством.

Перешукали внизу, знайшли драбину, лізуть догори. Свідомість, що зараз буду в руках ворога, мене занепокоїла. Якось врятувався від смерті в бою, щасливо вийшов з большевицької облави, а тут попаду в руки оцим.

На чоло виступає холодний піт. Драбина скрипить, вже бачу цівку рушниці, руки, рогатівку і пацалувате лице. Хочу кашляти. Щось давить мене, щось душить, не можу проковтнути слини, в роті цілком просохло. Я зомлів.

Збудив мене плач дівчат. Я лежав розкритий по середині полу, а біля мене дівчата. Вони плакали, а побачивши, що я розкрив очі, радісно закричали:

— Живе, живе! — і стали мене цілувати.

Знесли мене вниз, поклали в постіль. Софія розповідає, що вони мене будили, але я був холодний, серце вже не билось, і я не дихав. Вони спершу думали, що мене поляки добили, а опісля, що я помер.

Чи поляки бачили мене, не знаю. Може, цей вояк, увійшовши з ясного світла на темний під, не запримітив мене, може, думав, що я вже не живу, а, може, це була чесна людина, що не йшла разом з большевиками.

Знову зібрались сусіди, прийшли дівчата. Ввечері відвідують мене мої стрільці: Карий, Андрій, ранений в коліно Ікс, Вітрогон, Сом. Оповідують мені, що в бою пропав безвісти мій перший рой. Балька, що одного нашого стрільця піймала червона польська боївка з села К. й передала большевикам, що мати стр. Михася з К. збожеволіла на вістку, що її син загинув у бою. За Михасем сумує ціле село, бо він був його ідейним організатором.

ВИГОЮЮ РАНИ

Село Л. — ми його назвали "Пісня" — полюбило мене і вважало за свого. До того ж мої стрільці рознесли по околиці добру славу про мене, переповідаючи перебільшено про мою ролу в бою.

Дівчата, жінки, хлопці постійно мене відвідують. Я їм читаю вголос, пояснюю, оповідаю. Нераз навезуть варених курей, росолів, кролячих печень, масла, сира, меду, овочів, що й нема де діти. Повстанці, переходячи, не лише харчувалися в мене, але діставали харчів ще й на дорогу. Населення вважало своїм обов'язком, і то кожний зокрема, щось для мене принести. Ідучи до міста, купують залізне вино, цигарки, бандажі, газети, дехто навіть шоколад, цукерки, вітаміни, ба й цитрини та виноград.

Коли диктую ці слова, мої друзі довкола сміються, а машиністка каже:

— Но, вам ся било шанувати...

І справді, ця сердечна опіка була приємна, не зважаючи на те, що я в думках уважав себе вже досмертним інвалідом. Село стояло на тому, що не випустить мене, доки не вилікуюсь. Постановили берегти мене перед ворогом і вилікувати. Жінки, працюючи на полі, як тільки де побачили ворога — поляків, або большевиків, що, звичайно, скрито підсувались до села, відразу бігли повідомити першу найближчу хату. Вістку про те, що йде ворог, подавали з хати до хати, переक्ликаючись; часто діти бігли з вісткою, чи часом хтось із хлопців сідав на коня й давав знати в селі. Також господарі, що працювали в лісі, запримітивши небезпеку, лишали віз і на конях мчали в село, щоб подати знак. Пастушки, що в полі пасли худобу, постійно зорили ліси й поля і, побачивши ворога, бігли в село або давали знати умовленим свистом. Вони ж розвідували й між пастушками сусідніх сіл, чи немає в них ворожого війська. Часом жінки, дівчата чи діти йшли зумисне до лісу, нібито на гриби або по дрова, на те, щоб провідати, чи немає там ворога.

Дівчата ходять на розвідку до сусідніх сіл. До містечка Б. їм заходити небезпечно, бо там молодих хлопців і дівчат, що приходили з сіл, вбивали у підвалах. Туди могли йти хіба старші чоловіки або жінки, на яких не падала підозра, що вони прийшли на розвідку.

Село було так організоване, так забезпечувало себе й вело розвідку, — очевидно, все те під керівництвом підпілля, — що ворожим частинам важко було непомітно підсунутися чи наскочити на села, де скупчувались наші підпільні сили.

Розвідування ми щораз більше поширювали. Для кращої певності, чи в П. не збираються якісь ворожі сили, висилаємо туди жінок і дівчат. Там знаходили вони різних знайомих та навіть від самих поляків довідувалися дещо.

Щоб нас дезорієнтувати чи то морально пригнітити, большевики пускали поміж польське міське шумовиння всілякі вістки. Ті вістки доходили згодом і до нас. Одначе наше населення було політично настільки вироблене, що кожную таку вістку сприймало критично, розбираючи докладно, в що в ній правда, а що ні. Часом теренові пропагандисти на зборах інформували про таку розкладову роботу ворога.

На наші села теж йдуть большевицькі та червоні польські розвідники. Їхнє завдання — розвідати про сили нашого підпілля, про наші осередки, про лінії зв'язку тощо. Часто такі розвідники були ще й агітаторами, завданням яких було ширити тривожні вістки, переконувати, що наша боротьба безцільна, бо війна вже скінчена. Далі вони старалися посяяти серед населення недовір'я супроти підпілля. Та ці "побожні бажання" залишилися тільки бажаннями. Наше населення співпрацювало з нами й допомагало визвольній боротьбі далі непослабно.

Ворожі розвідники виступали ще і як втікачі з фронту чи то поворотці з робіт у Німеччині. Їх перешколювало НКВД в Кракові, Перемишлі чи Ряшеві. По селах ходили чоловіки й жінки, що нібито шукали своїх коней, яких було забрано на фронт, купували сіно, садовину, збіжжя, картоплю тощо. Польки переходили українськими селами, ночували в них, нібито вертаючи додому з міста. Місцеві ж поляки за намовою "міліції обивательської", що стала агентурою НКВД, шукали зв'язків із своїми рідними, щоб розвідати про те, що їм наказано. Червона адміністрація назначувала гайових, солтисів, секретарів, листоношів, що також виконували агентурну роботу.

Під підкриттям боротьби з пошестями на села йдуть санітари, проводять щеплення, дезинфекції тощо. Все воно тільки на те, щоб вести розвідку в терені, нав'язувати зв'язки, наладувати мережу сексотів.

Часом поліційні станиці ловлять наших жінок, що йдуть до міста, ведуть з ними балачки, проводять слідство, тероризують і примушують їх до співпраці. Коли ми про це розвідали, забороняємо малосвідомим або непевним ходити до міста. Дозволяємо йти туди тільки разом у більшому гурті, в якому були довірені й певні люди. Коли хтось з такої групи віддалився, то ми вже були на слідах його співпраці з ворогом.

Треба назагал ствердити, що в початках ні большевики, ні поляки не мали успіхів у розвідуванні. Аж пізніше ворог вдосконалив свої засоби боротьби.

Рани мої були такі великі, що крізь них на руках можна було пропхати олівець. Та мав я сильний виспортований організм, і вони помалу гоїлися. Все ж руки були майже мертві. В правій руці цілковито була перебита б'ючка, й рука всихала, не маючи допливу крові. Болять руки, ниють кості, не можу собі знайти місця. Кудись ішов би, кричав би...

Софія — зразковий опікун. Вона терпеливо переносить всякі докори й примхи вразливого й нервового хворого. Щоденно вранці, в полудне і ввечорі дві години натирає мені руки спиртом, щоб їх оживити. Це помагає. Не болять так нерви й жили, тіло набирає крові, починаю ворухити пальцями.

З села Я. від тамошнього священика приходять невідома мені пані й часто приносить ліки та якісь цукерки, що мають відживну вартість та допомагають проти нервового кашлю. З приходства в селі Л. приносять яринові юшки. Моє лікування проходило якраз в досить спокійний час. Ворог нападає на сусідні села, до нас не заходить. Умови добрі, таких напевно не мав в тому часі жоден ранений вояк УПА.

Після тижня мене перенесли від старика до якихось ввічливих господарів, що в сні зробили мені сховище на випадок ворожого нападу. Їхня дочка Настуня, та, що копала під старою хатою картоплю, весь час веде розвідку, чи немає близько небезпеки. Ще інша дівчина, Маруся, що працювала в молочарні в Д., часто приносить мені сметану, швейцарський сир, масло.

Починаю вже ходити по хаті. Не маю що робити, не можу ні читати, ні писати і, щоб не чути болю, — жартую. Кладу Іменного, що також уже став ходити на палицях, на своє ліжко, кажу накрити білим простирадлом і виголошую похоронну промову. Нас обступають хлопці, дівчата, господарі. Я говорю, як він славно бився, як захищав рідні села, а тепер загинув від большевицької кулі. Слухачі, перейняті моєю промовою, починають плакати. Тоді я починаю в його імені прощатися з ріднею, господарями, знайомими, а коли вже всі добре голосять, гукаю:

— Іменний, встань!

Він зривається на рівні ноги, і всі, хто плакав, починають сміятися.

Часом перебираємося за воєнних інвалідів і співаємо, як колись польські студенти на вулицях, різних пісень. А потім Іменний з шапкою в руках іде збирати на інвалідів. Так розважаємо і себе, й інших. Десь після трьох тижнів я вже міг вийти на подвір'я, щоб привітати листопадову осінь.

Нараз зчинилася тривога. Треба негайно покидати село, бо, може, вже ворог і знає, що я тут лікуюся. Дівчата біжать до лісу, за ними скаче на палицях Іменний, а я крок у крок волочуся за ними. Дрижать коліна. Чути постріли. Заходимо в ліс і помалу зближаємося до річки. Вода майже в пояс, я не зумію перейти. Дівчата взяли з собою пилу, зрізали вільху, звалили через річку і по такій кладці перейшли всі. Софія скаче в воду, перепроваджує мене, і всі прямуємо до села Я. Тут переночували й на другий день повертаємося до села Л.

Коли я вже міг виходити, кожен запрошує мене до себе. В неділю двері в хаті не зачиняються. Всі — старі й молоді, чоловіки і жінки — відвідують мене, радіючи, що я здоровий. Часом іду до села К. потішати напівбожевільну матір мого стрільця Михася. Кажу їй, що він скоро вернеться, з думкою, що, може, хоч це їй допоможе в її горі. Місцева учителька перебандажує мені рани, натирає руки, оповідає новинки із світу, про настрої між поляками.

Софія задоволена, що її праця не пішла на марно та що її труди дали бажаний наслідок. Я буду їй вдячний на все життя і згадуватиму завжди так, як згадую, що завдяки Степовій я ще живий.

Незабаром прийшов наказ, щоб вона відійшла в 1-ий район, а мною, Іменним і Тарасом, колишнім політвиховником в сотні к-ра Біра, заопікувалась надрайонова фармацевтка Зена-Богдана. Вона заопікувалась нами, як рідна мати. Терпелива, працьовита, послідовна в праці, розумна й відважна.

Я вдячний і нашим господарям. Вони вгощали нас чим могли, хоч через нас наражали себе на небезпеку. Казали:

— Що вам, те й нам. Ви наші борці, ми йдемо з вами.

З кінцем листопада прощаємося з цим гостинним селом. Зібралось багато молоді й господарів, щоб провести останній день з нами. Дякую всім за жертвенність і опіку. Обіцюю колись відвідати. Закликаю молодь організуватися й помагати повстанцям, чим тільки зможуть. Раджу створити їм в себе самооборону, бо в них є декілька вояків, що можуть повести діло.

Селяни просять залишитися. Обіцюють опікуватися далі, через цілу зиму. Кажуть, що в нашій присутності почуваються безпечніше, мають з ким порадитися й поговорити, є від кого довідатися про наше минуле та почути про політичні справи.

Разом з Пастернаком і Дубенком ідемо в село Л. Тут селяни мене знають з "цивіля" й вітають так само, як і на "Пісні". Знову зібралася молодь, старі члени ОУН, що з ними я працював у часи першої большевицької, а згодом і німецької окупації. Місцеві дівчата, зорганізовані Богданою, опікуються нами, тримають джур, а місцеві хлопці стоять на стійках. З харчами тут справа погана. Село вбоге, між лісами. Але нам багато не треба; лише, щоб молоко, вівсяний "пляцок" і картопля, то й за те будемо вдячні.

Склад нашої групи тепер такий: Іменний, я, хворий Демон, Тарас, санітарка Калина (з села С.) і Богдана. Квартируємо в горішньому кінці села, під лісом. Дні проходять весело. Самі собі їх уприємнюємо, забавляємо не лише себе, але й селян, що дуже радо з нами перебувають. Не пам'ятаю вже тих усіх повстанських анекдотів, приповідок і жартів, що їх ми там переповідали чи то були їх авторами. Пізніші роки затерли все те в моїй пам'яті, і ті дні залишаються для мене сьогодні мов фото, зблідле по довгих роках.

Часто з нами перебувають повстанці, місцеві провідники й референти, а найбільше — Пастернак. Його приходові радіємо не тільки тому, що він добрий друг, але й тому, що дасть закурити. Мене весь час кличе "татуню". Любить, як співаємо пісень. Бувало, каже:

— Заспівайте "Згинув стрілець в чистім полі", то дам закурити.

Тут хочу коротко зупинитися над станом наших і ворожих сил на Посянні.

Перемарш сотень УПА тими околицями після переходу фронту зробив більше, ніж довга праця теренових пропагандистів. Населення огорнула радість і гордість, що є вже свої збройні сили, які зуміли змірятися з сильнішим і більшим ворогом. Про перебіг боїв оповідали в кожному селі, а коли повернулися демобілізовані вояки УПА, то саме вони стали найкращими пропагандистами, бо це ж говорили селянські діти безпосередньо до своїх односельців.

В цих околицях зводили бої не лише сотні к-ра Хоми, к-ра Чорного, але також сотні к-ра Громенка, к-ра Осипа та к-ра Черника. Після демобілізації відділів зміцнилася теренова підпільна мережа. По селах демобілізовані вояки самочинно почали творити самооборонні кущові відділи. Відчувався брак зброї, що її від стрільців було забрано до магазинів, деякі з яких упали в руки ворога. Пізно восени в ці околиці прибув сот. Громенко і почав готувати малі військово-вишкільні конспекти. З собою привіз він 16-ох чи, може, навіть 32-ох стрільців, їх розділено в терені, і вони організували молодь в самооборонні кущові відділи (СКВ). У селі Л. самооборону збирає стр. Дуб з цього ж села. Село Л. Г. організує рой. Залізний, сот. Громенко організує такі відділи в селах Б., М., Ж. і Я. Р. Околицю міста Перемишля організував Сухий-Криlach. Разом було 23 добре організовані села. До інших сіл також заходили повстанці, мали там своїх довірених людей, але перебували в них рідше. З часом охоплено й інші села. Якоїсь частини, що зуміла б протиставитися ворогові збройно, тоді ще не створено, хоч повстанців у той час на цьому терені могла бути сотня.

Ворожі місцеві сили були куди сильніші, краще організовані та озброєні. Головною базою й центром були тут міста Перемишль і Сянік. Вони мали свої підбази в 12-ох місцевостях. Ці станиці налічували зорганізованих людей пересічно від 20 до 100. Селян під зброєю мали яких 50 — 300 чоловік. Час до часу збиралася така червона польська боївка з кількох станиць, разом кількасот чоловік, і нападала на села,

вбиваючи свідомих селян та інтелігенцію, палячи села й грабуючи. Масових облав на ліси ці боївки не проводили, хіба тільки біля своїх гнізд, для більшої безпеки. Хто з арештованих дістався на ці станиці, той гинув у жахливий спосіб від тортур по підвалах МО. В місті Б. замордовано адвоката Ільницького та інших. З часом такі боївки, скріплені військовою польською залогою з Перемишля і спецгрупами большевиків, нападали на наші села й вирізували їх у пень. Так було з Березкою, Павлокомою та багатьома селами над Сяном в околицях Динова, Дубецька й Журавиці, не кажучи вже про села біля Порохника, Кальчуги, Переворська й Радимна. Це плянове фізичне винищування українського населення, а далі винищування тих українців, що поверталися з робіт у Німеччині, по дорозі на території Польщі – переважно ж біля Ясла, Коросна, Ряшева й Кракова – сколихнуло українським населенням. Воно кинулося шукати зброї. Ковалі й слюсарі монтують всякі самопали, однострілки, а старі дядьки витягають ще австрійські рушниці. Девізою у нас тепер стало: "Хочеш жити – боронися й бий". На смерть треба відповісти смертю.

Червоні польські боївки стали організувати також вулицю в польському селі: дають їй зброю, амуніцію і провідників. І так незабаром понад 15 польських місцевин були озброєні по зуби. Згодом роззухвалені боївки лучаться разом і посилюють активність. В додатку в терені часто появляються большевицькі спецгрупи з міст. Вони проводять облави, наскоки на села й ліси.

Тож, оточені з усіх боків, узялися діячі нашого місцевого підпілля до активної праці й боротьби.

З ПІДПІЛЬНОЮ БОЇВКОЮ В ОБОРОНІ НАСЕЛЕННЯ

Сваволя червоних польських боївок, їх дикі напади на наші села не давали мені сидіти спокійно й безпечно. Хочу змірятися з ворогом. Хоч права рука в мене цілком безвладна, – ношу її прив'язану до грудей, а ліва ледве може стиснути пістоль, іду до Пастернака, щоб дав якусь роботу, бо довше сидіти не можу. Не хочу бути тягарем у підпіллі. Пастернак любив мене. Він скоро порадився зі своїми співробітниками,

й у перших днях грудня прийшло повідомлення, що мені передано командування спеціальним охоронним відділом. Пастернак дав мені свій пістоль, бо іншої зброї я ще не міг носити, а сам залишився тільки з ППШ.

На присілку Р. передано мені групу, склад якої був такий: Ромашко, Островерх, Драпак із Харківщини, Зоряний, Щур, Гордий, Зозуля й Пушкін. Дотепер їх командиром був Гордий, а згодом Летун. Обоє звільнено з становища через неактивність.

Незабаром стягаю до свого відділу Дема, стр. Затоку, що тепер втік з фронту, стр. Бистрого, Залізного та Чайку. Одного дня з'являється втікач з фронту, Яр із Рогатинщини, та приносить з собою два ППШ й одну рушницю. Разом маю тепер 14 вояків. Цілими днями переводжу двотижневий військовий та політичний вишкіл, щоб з них зробити військо і добрих бійців. Пізніше я майже щодень присвячував вишкільній роботі по дві години.

Першу акцію з цим відділом переводжу в селі Г., де засіла большевицька виселенча комісія. Мета засідки знищити комісію, що виселювала українське населення, далі розігнати зібрані підводи та спалити хати виселенців. Для кращого маскування робимо це в польських мундирах і говоримо по-польськи. Зозуля пішов з кількома іншими на заставу від сторони села К., а Зоряний з кулеметом МГ-42 — на заставу від села М. До нас долучилася група Сорокатога з Лемківщини і кілька стрільців із самооборони: Юзьо, Череп, Пиріг та інші. Відділ наскочив на хати большевиків: вбито трьох, а один, поранений, втік. Спалено декілька хат, розігнано підводи, а тому, що була місячна ніч, кулеметник Зоряний вистрілив кілька цільних черг із МГ-42 по шляху в М., важко раничи там при тому капітана НКВД. В акції цій відзначилися: стрільці Череп та Ігор — з відділу Сорокатога. Цей перший успіх заохотив стрільців до дальшої роботи.

Вже впали великі сніги. Квартируємо в хаті Яня в горішньому кінці села Л., під лісом. Десь близько 10-ої години

вночі прибігає стійковий і зголошує, що в присілку 3. сильна стрілянина. Переконалий у тому, що це наскок червоної польської боївки на відділ Сорокатога, збираю своїх хлопців і лісами біжимо на допомогу. На полі бою бачу вивернені сані й убитих двоє коней. Тут трапилось непорозуміння: саньми над'їхав Борис з Оленем і Богданою. На присілку вони зустрілися з відділом Сорокатога, а тому, що клички не згоджувалися, дійшло до перестрілки, й відділ утік.

Село Л. маленьке, вбоге, притулилося до гори. Тут зимою гуляють вітри, заметілі, кругом гудуть смерекові й букові ліси. З горбочка, що над селом, добре поле зорення. Село це ми назвали "Солянкою". Тут майже весь час перебувають повстанці. Ввічливі господарі вгощають чим можуть. Хліба в них немає, бо поле неврожайне — сама жовта глинка і липець. Одиноке прохарчування — це "бандурка" і вівсяний чир.

Ми постійно квартируємо в хатах Яня й Гриця. Яньо часто любив оповідати свої історії з весіль, хрестин та інших забав, на яких він, як музикант, грав. Жінка його, ідейна українка, раділа повстанцями, вважаючи їх за своїх синів. Хто б не прийшов у стужу чи зимову заметіль, вона зривалася серед ночі, затоплювала в печі, щоб гарячим молоком і картоплею погостити повстанців. Коли ж хтось з повстанців пройшов мимо їх хати, не вступивши, жалілася. Нераз сердилася на свого чоловіка: чому він не має такої рушниці, як повстанці, а лише якогось "втинка", що до нього вічно дошукує якихось частин. Така сама завзята українка була і її теща, сімдесятилітня бабуся. Вона дуже боліла над розбишацтвом червоних боївок над українським населенням.

Нераз вечорами Драпак грав на гармошці, а бойовики приспівували. Вона тішилася нашими піснями, приговорюючи:

— Та кобим тоту Україну вже раз зобачила вільною, тоді можу вмирати.

Таких патріоток можно було зустріти багато.

Ми любили в них квартирувати, бо своїм щирим патріотизмом вони зогрівали серця вояків, будили в них завзяття та скріплювали і їхній патріотизм. Нераз вояки казали:

— Чому ж ми не маємо бути твердими в нашій боротьбі, чому ми маємо зневірватися, коли й малограмотні жінки в

таких от закутинках батьківщини закликають нас до боротьби?

Часом квартируємо на Б., де хата стояла під лісом, а біля неї вивіз, добрий для оборони й для відступу в ліс. Часом заходимо до Гриця, до знаменитого музиканта Сташка, до колишнього солтиса і до З. П., що його пізніше вбила червона польська боївка. Він був найстарший член ОУН в околиці, активний організатор підпілля за часів Польщі, Німеччини й тепер, врешті ж чільний освітньо-культурний діяч. Нераз співпрацював я з ним, підшукуючи нові кадри, бо він умів пізнавати людей та влучно оцінювати, чи надаються вони до підпільної роботи. Він, крайній бідняк, — нужда заглядала в його хату з усіх боків, — своїх шестеро дрібних дітей виховував у патріотичному дусі; сам ідейний, чесний і відданий справі.

Другий такий — це господар З., що колись був тут станичним. Він пізніше також загинув в боротьбі. Далі ще Юзьо й інші. На присілку П. жив колись господар Щ., активний член ОУН; його під час першої окупації замордували большевики враз із о. Добрянським, Довбушем і дяком із села К.

Під час перебування в селі Л. до нас майже щодня приходила Богдана, що годинами натирала мені хворі руки. Вона також опікувалася Іменним і Тарасом. Нераз у страшну заметіль, великими снігами, погано одягнена, майже боса ішла вона сама одна кільканадцять кілометрів, щоб зробити перев'язку чи масаж і зараз же йти далі в терен, до інших повстанців.

Одного дня перед українськими Різдвяними святами захотілося польським боївкарям із сіл К., Л. і Л. Д. пограбувати наше населення.

Оце вбігає стійковий і зголошує, що в лісі від сторони Л. чути рушничні постріли. Це знак, що лісом в напрямку села Л. ідуть боїварі й обстрілюються, бо ліс для них страшний. В селі постав рух. Населення ховає майно до сховищ. Дівчата і чоловіки втікають в ліс. По хатах залишаються тільки діти, жінки й старі. Село знало, що зараз будуть ревізії, грабежі,

катування й арешти. Кого раз забрали з села, той ніколи вже не вертався. Його замордували в дворі в К. або в підвалах МО в містечку Б. Часто в селі вбивають чоловіків, насилують дівчат, і, награвувавши всякого добра, відходять. Саме така боївка з 20 чоловік наскочила на долішній кінець села Л., а згодом подалася в напрямі присілка П.

Збираю групу, виходжу на сліди боївкарів і залягаємо в снігах, чекаючи їх повороту. Лежимо три години, а боївкарів немає. Нам холодно, тіло дрижить, залякли пальці. Хтось сказав, що вони можуть піти іншою дорогою, на К., тому бігом рушаємо звідсіль в напрямі присілку, щоб біля нього зробити засідку. З віддалі 300 метрів бачу їх поміж хатами, але стріляти не можна, щоб не загорілись хати і невинно не впали наші селяни.

Вже йдуть. Забрали коней, на них мішки з селянською білизною, взуттям, курми й кроликами. Та не вертаються стежкою, тільки йдуть чистим полем. Негайно змінємо становища. Біжимо снігами, лісом, щоб перетяти їм дорогу, їм добре йти, бо на полі вітер змів сніг, а ми грузнемо по пояс. Бачу, що не добіжимо, то ж наказую дати вогонь. Бандити, мов попечені, почали розбігатися хто куди, а ми йдемо в погоню. На місці знаходимо криваві сліди і все пограбоване майно, що його віддаємо селянам. Тільки порозполохувані кури й кролики бігають по полі. Один з-поміж бандитів, Скренковський, важко ранений помер, а другий залишився без руки.

Беремо польські шапки-рогатівки і йдемо на місце постою. Ворог дістав страх, а село Л. мало на довший час спокій. На засідці відзначився бойовик Драпак.

Один із найважчих переходів — перейти снігові завії з села Л. на село Л. В селі Л. Г. не можна було квартирувати, бо його щодень відвідував ворог, а в додатку там діяли сексоти.

З січня виходимо з села Л., щоб на Різдвяні свята бути в селі Л. та, крім полагодження наших справ, відвідати знайомих. Впали великі сніги. Зима була завальна й морозна.

Бредемо стрілецьким гусаком лісами на горішній кінець села Л., де відпочиваємо, щоб уночі перейти біля присілка К. Цих вісім кілометрів ми йшли п'ять годин. Нас було тоді дев'ять:

Островець, Зоряний, Демо, Яр, Драпак, Ромашко, Бистрий, Залізний і я. Залізний провадив, бо знав добре дорогу. Всі інші залишилися в околиці села М.

Надвечір піднялася така хуртовина, що годі було віддихати. Било снігом увічі, навіювало кургани. Усі ми, накрившись палатками, лягли у сніг, щоб хоронити себе від вітру.

Марш утомив нас так, що я й не стямився, як ми всі поснули. Мені було тепло. Свідомість, що я сплю і стійки немає та що ми можемо замерзнути, каже мені встати. Але я не можу. Коли я з трудом підвівся, довкола мене не було нікого. Певно, відійшли. Аж тут я побачив насипи снігу. Хтось хропе. За дві години сніг закурив нас так, що на кожному було його бодай з півметра. Розбуджую вояків і кажу скоро маршувати, щоб завітися, але кожний каже, що йому тепло.

Десь коло години 23-ої ми станули серед кількох бучків на невеличкому горбочку, що над потоком, над хатою Граба. До хати ще метрів п'ятдесят. Вітер свище, гуде. Щось наказало мені шепнути:

– Вважати на засідку!

Усі цей наказ дістали, і тільки Залізний, що йшов попереду, не почув. Він побіг просто до хати на розвідку. Тієї ж хвили бачу кількох поляків, що біжать за ним услід з-під клуні. Шепочу до Ромашка:

– Стріляй, бо я не можу вистрілити з пістоля.

Він потиснув за спуск, але замок з'їхав помалу – зброя замерзла.

Впали ворожі стріли, і я кричу:

– Вогонь!

Та в нас стріляє тільки рушниця Драпака. Вся замерзла зброя мовчить. Поляків видно як на долоні, тільки стріляй, їх близько 40 збилося під шопою, стодолою й кузницею. Бойовики вже справили зброю, відкривають вогонь, але поляки спрямували на нас сильніший вогонь, і хлопці починають відступати. Кричу:

– Кулемет до переду!

Та кулеметник, замість підбігти з кулеметом, дає його Демові, щоб той подавав з рук до рук до переду. Демо поставив кулемет біля мене і втікає. Не досить, що нас підвела зброя, а на додаток ще й кулемет мовчить. Ворог

має тільки одного мене в потоці. Градом падають кулі довкола мене в снігу. Я не маю сил видертися з потоку, бо снігові насипи великі, а руками собі не можу допомогти. Що тільки підлізу на берег, з'їжджаю назад. Доведеться тут пропасти.

Та Бистрий, коли побачив, що мене поміж ними немає, прибіг на допомогу, витяг мене, й ми залягли на горі. Тут наказую наступати, щоб помстити смерть Залізного, що впав під хатою, та забрати кулемета. Бистрий посилає гранату за гранатою. Поляки підпалили хату, багнетами закололи матір Граба та його жінку (сестру Бистрого) й поранили в ноги молодшого брата, що сховався під ліжку. Підпалена хата освітила поляків, ми вже дістали кулемета і б'ємо без перерви. Поляки мають уже кількох убитих і ранених, забирають їх і втікають.

Смерть ідейного, відважного й розумного підстаршини, рой. Залізного, була для нас болюча. В додатку були зарізані дві жінки. Ворог мав п'ятьох убитих і кількох пораниених.

Вертатися нам уже пізно. Полями йдемо в горішній кінець села й квартируємо. На другу ніч вертаємось до села Л.

За кільканадцять днів після цього бою до села Л. Г. знову прийшла червона польська боївка, тепер яких 200 чоловік, важко побила 20 українських селян і пароха, о. Ф., а побитого директора школи Кренту забрала з собою. По дорозі йому поламали руки й ноги і в селі Л. Д. запалили одну хату й кинули його в вогонь. Директор школи Крента вмер з окликом: "Я вмираю за Україну".

Польські боївкарі спалили кільканадцять хат, шукаючи за кущ. Грабом, стан. Білкою, Колосом, Питлем, Павлюшком й іншими.

Усуваю ненадійних стрільців: Зозулю й Дема. Ромашко перейде незабаром до групи Біса в 4-ий район. До мене приходять: Їж, Холодний, Чміль, Ведмідь, рой. Чумак, стр. Кармелюк, Череп, Пиріг, Богдан, Дуда, словак Ілма і закарпатець Зоря. Тепер відділ налічує 20 чоловік. Кожен з іншої місцевости. Ділю їх на три рої; командування над першим роєм переймає Острроверх, над другим — Чміль, над третім — Чумак. Ще раз переводжу вишкіл, щоб весною почати нові дії. Тепер постійно переходжу з місця на місце, щоб привчити своїх людей рейдувати. Наш рух утруднює ворогові розвідку, не дає йому

успішно проводити облав, наскоків і засідок. Втримую постійний зв'язок з інформаторами, щоб бути в курсі справ. При тому відвідую села, збираю матеріали про сексотів і донощиків, докладніше пізнаю рухи й дії ворога. Вчуваюся в настрої населення, його психіку, його потреби, бажання і кривди. Бути бо в постійному зв'язку з населенням, значить опановувати його. Бути відірваним від населення — це те саме, що втратити його.

Наші дороги переходів часто змінюю. Місця, де ворог міг би запримітити наш слід, маскуємо.

Від якогось часу рушилося польське боївкарське гніздо Б. Майже щодня раннім ранком нападають червоні боївкарі на українські села. Майже в кожному селі згоріло кількадесят хат, згинуло кільканадцять молодих хлопців, скатовано дівчат, пограбовано білизну, одяг, вулики, інвентар, збіжжя, худобу тощо. Усе те бандити везуть до свого села, що між лісами.

Сот. Громенко зібрав свій СКВ і з чотою робить засідки, але безуспішно. Боївкарі ходять різними дорогами, а водить їх большевицький партизан Слепий. В селі Б. в нечуваний засіб замордовано українця Пеха. Село має до 300 боївкарів, боївку АК — 30 чоловік і МО — 70 чоловік. Зброю дістали в спадку від польського війська ще 1939 року, залишив її при відступі один полк. Стягнули також багато зброї з наших сіл. Одного разу з групою пішов я до сот. Громенка та разом ми пролежали в снігах цілий день у лісі, чекаючи ворога, але він у той час не переходив.

Через Різдвяні свята ходимо по селі Д. з колядкою. Хочемо своєю присутністю підбадьорити село, що боїться бандитського нападу. Де тільки не появимося, ввічливо вгощують нас господарі, всюди затримують, але ми спішимося, бо хочемо всіх відвідати.

В третій день свят мої стрільці по-своєму, по-вояцьки, відбули мої іменини. Прийшло багато селян, молоді, що знала мене особисто, то й тому не було чого конспіруватися. Ввечорі, коли ходимо з колядкою, з нами йде молодь, задоволена, що має своїх оборонців.

Присілок Р. села Б. — це, власне, декілька хат між двома глибокими лісовими потоками; від півдня тягнеться ліс.

Господар Гриць був чоловік інтересу, а його жінка, яку він дуже любив і шанував, була неабиякий скупар.

Загально повстанці нарікали на них, але я відчув Грицьове щире ставлення й часто заходив до нього. Він хвалив нас за те, що "б'ємо заволоків і боронимо людей".

Щоб не обтяжувати його, переходимо до сусідів. Він здивувався і запитав, чому ми від нього відійшли. Коли я вияснив йому, спокійно сказав:

— Ви не бійтеся за мене, я вас ніколи не зраджу. Не дочекає червоним мене впіймати. А як прийдуть грабувати мою хату, то я ще маю добру рушницю, отам біля копальні й буду бити бандитів...

Влітку 1945 року наскочило червоне польське військо на його хату. Коли грабували його майно, він плюнув в лице польському старшині й кинувся бігом по свою рушницю, але ворожа куля наздогнала його під лісом...

Ще квартирували ми в господарів К. Вони ніколи не засіли самі до Святої Вечері чи до свяченого без повстанців. Господиня весь час складала масло, сир, яйця на те, щоб ними погостити повстанців. Вона дуже тужила за своїми трьома дочками, що десь в Німеччині на роботах, і не було про них вістки. Часто говорила:

— Коби вже була та Україна вільна, щоб ви щасливо вернулися до своїх домів. Моя гадка — віддати дочки за повстанців, бо бачу між ними найліпших господарських синів і чесних кавалерів.

Пізніше якось наскочили червоні польські боївкарі на присілок і господаря К. вбили. З Німеччини вернулася тільки одна дочка; вона весь час опікувалася повстанцями — допомагала їм, варила їсти, прала білизну.

Деколи перебуваємо на присілку В. Він на горбочку; довкола широкі, відкриті поля, тому заходимо сюди рідко.

Господарі, що жили за німців в місті П., знаючи добре місто й польську мову, поладнують нам усякі справи і роблять закупи.

Тут і на присілку Ц. постійно перебуває Юрко.

Часто заходжу до присілка Л., до місцевого священика баптистів. Він чесна й характерна людина. Кількаразово був

арештований поляками, хоч Богу духа винен. Після звільнення з тюрми став співпрацювати з повстанцями. Його пізніше замордували червоні боївки.

Інколи коротко зупиняємося і в селі Р. К., у крайній хаті, що під лісом, щоб почастивати польську боївку, яка зчаста нападає на це село. Одного разу, вже не пам'ятаю дати, напала на це село боївка й почала грабувати. Заалармовані біжимо й розстрільною наступаємо на ворога. Тільки що ми відкрили сильний перший вогонь, і вже ця двократно сильніша боївка почала втікати.

До різних місцевостей запрошують нас селяни, головню ж на присілок П., де дівчата майже щоденно ходять до села Л., щоб доглядати ранених стрільців, розносити штафети, варити їсти й допомогати, в чому потрібно.

Заходимо й на присілок Ч., де одна селянка, американська громадянка, постійно веде розвідку й інформує нас через маленького хлопчину.

Живемо в одних господарів, що — хоч і самі бідні — останніми харчами ділилися з нами, а коли прийшла весна, голодували. Але й ми не забули про них: я казав хлопцям відвезти їм картоплю, м'ясо, хай має й господар з чого жити, бо його харчі з'їдав наш відділ.

Всю зиму майже в кожному селі пропагандисти переводили з населенням збори. Відбувалися вужчі сходини членів і симпатиків підпільної мережі, чоловіків і жінок. Околицю прочищено від сексотів, ворожі агентури знищено. В терені знищено кільканадцятьох большевицьких старшин з протирозвідки. Найбільше праці вклав Олень.

Ворог відчув, що наше життя зміцніло та що йому всеціло віддане наше населення.

З нашого терену відходить транспорт харчів, тютюну й білизни для куреня УПА на Лемківщині, який зимує в "Трикутнику".

Одного дня, мабуть, з кінцем лютого 1945 року, ми вийшли перед хати в селі Л. і билися снігом. Враз дістаємо тривожні вістки, що в напрямі Л. поїхала яка тисяча большевиків. Тільки ми про це довідалися, аж тут бачу, як большевики розстрільною

обходять гору присілка В., де перебував тереновий провідник Юрко та кілька стрільців к-ра Громенка. Якраз заходять від лісу, щоб туди не прорвалися повстанці. Знаю, що моральний обов'язок кожного чесного вояка — йти з допомогою другові. Збираю групу й хочу вдарити большевикам від тилу, щоб відтяжити Юрка. Уже стрільці повибігали з хат, але Пастернак заборонив робити цей наскок. Мабуть, не хотів розконспірувати села.

Вже чути бій. Юрко пробивається в нашому напрямі. Під лісом його поранили, а знеможеного в лісі добили большевики. Загибло тоді декілька повстанців. Одна частина большевиків пішла на Я., а друга — на наші ліси.

Ворог попав якраз на наші сліди. Ми відступаємо в ліс стрілецьким гусаком, а опісля круто завертаємо, щоб назад попасти на ворожий слід і вернутися туди, звідки прийшли. Так і сталося. На невеличку віддаль ми виминули большевиків, які проклинали нас, що так хитро їм втекли. На закруті стрільці хотіли стріляти до большевиків, але я не дозволив, бо тоді нас гнали б розстрільною великими снігами та були б великі втрати.

Так через три дні ходили ми слідом за большевиками; з нами були Пастернак, Дубенко, Богдана й інші повстанці.

З часом моя група стала найкращою в околиці.

Большевики, провівши облави в нас, подалися на Лемківщину. Тільки вони відійшли, а вже червоні польські боївки розлізлися по околиці. Щоб тільки розтанув сніг, тоді провчимо їх, бо тепер впало надто великі сніги й важко ходити. Наші села горять, а боївки гуляють безкарно.

Одного разу пішли ми на присілок Ц., де за німецької окупації загинув був член ОУН, референт СБ Сич, а сл. п. Юрко склав був про нього пісню. Заквартирували ми в хаті двох наших дівчат, Марійки й Ольги, аж тут з усіх сторін розстрільною ідуть поляки. Ми в "масковках" легко виповзаємо з оточення, переходимо до долішніх хат села Д., а звідси верхами в К. ліси. Червона польська боївка іде слідом за нами, а ми маневруємо колесом на село Л. — і вже на тилах ворога.

На головного бандита села Б. Слепого Олень хотів зробити засідку, і вона вдалася б, але Олень напередодні напав на большевицьких старшин, знищив їх кількох, але й сам при тому згинув.

Тепер черга на мене — іти на засідку на Слепого. Ще лежали сніги, коли ми підсунулися недалеко дороги в долішньому кінці села Л. Нас повідомлено, що санками їхатиме Слепий з двома стрільцями.

Вже їдуть. Підпускаю близько, дивлюся через далековид — ні, не Слепий. Їдуть дві баби і польський ксьондз. Ми пропустили. За декілька днів довідуюся, що це їхав Слепий, перебраний за ксьондза. За якийсь час знову хтось з-поміж наших зробив розвідку, і цей же Слепий перед самою засідкою зліз з підводи та із своєю охороною обійшов небезпечне місце полем, а порожні підводи проїхали. Такі штуки йому вдавалися декілька разів.

Сл. п. Олень був знаменитий бойовик, відважний до одчайдушности, здібний, знав усякі підступи й хитрощі. Знаючи добре російську мову, разом з Бісом, Левом і іншими вмів знаменито виловлювати большевицьких старшин. З ним я не знався особисто, але в роботі ми взаємно змагалися і наввипередки один перед одним хотіли втяти якусь штуку. Він похований у своєму рідному селі К.

До нас прийшли сумні вістки: під час наскоку большевиків в Т-ому лісі загинув к-р Мушка, в селі Л. загинув Кадовбець. Майже з кожного села приходять вістки про вбивства селян і повстанців.

Ось один геройський чин селянської дівчини, сестри Лева, мабуть, на ім'я Катрусі, із села К.

Одного дня вона запримітила, що большевики оточували село. Мерщій біжить повідомити місцевого станичного, вже таки під пострілами большевиків. Станичний щасливо втікає з села, а тоді вона біжить повідомити ще когось із районного проводу, що перебував без стійки в хаті на полі. Поранена на бігу, щоб не кинути підозріння на ту хату, куди прямувала, повертає на протилежний бік, а за нею слідом біжать большевики. На полі її ще раз поранили в обидві ноги; тоді вона ще на руках повзе, щоб бути подалі від тієї хати та відтягти звідти ворога. Знеможена впала на землю, прошита шістьнадцятьма большевицькими кулями. Коли большевики хотіли брати її до хати, вона плювала їм в обличчя, кричучи:

— Дикунни азятські! Геть від мене! Смерть вам на нашій землі!

Допитували її, але вона не сказала нічого; так її й замучили.

Таких картин у цій околиці з того часу можна навести багато. Як підсумувати наші втрати в цю зиму, то разом цивільного населення в селах, вирізаних червоними польськими боївками, й повстанців впало майже 2 000 чоловік.

ПРОЧИЩУЄМО ТЕРЕН

Між лісами, на південь від містечка Б., розкинений присілок Р., що належав до громади Л. Г. Було тут кільканадцять дворів, більшість з-поміж них належала полякам і мішаним родинам. Цей присілок вибрала собі централя в місті Б. як висунену станицю: озброїла його та повела посилену пропаганду. Ще за часів панування Польщі тут діяли активні "стшельци" й "оборона народова". Так само й тепер цей присілок почав роботу проти нашого підпілля. Мешканці його почерез свої родини вели розвідку по наших селах за рухами повстанців, налащували зв'язки зі своїми земляками, що жили в українських селах, вели серед них протиукраїнську агітацію та збирали розвідувальні матеріяли. Через цей присілок часто проходила наша зв'язкова лінія. Місцеві озброєні польські червоні боївкарі стали ночами стежити за нашими зв'язківцями. Деколи обстрілювали їх самі, а потім повідомляли місцевості Б. й К., стягаючи звідти допомогу, врешті робили засідки на повстанців. Коли ж засідки не було, а зачули, що лісом проходять повстанці, зараз таки повідомляли село Л. Д., боївка якого намагалася тоді замкнути перехід через село.

Верховодив серед цих боївкарів старший господар із своїми синами, звався, мабуть, Лукасієвіч.

Ранньою весною пішов я вночі із своєю групою спіймати одного з тих боївкарів, щоб від нього дістати матеріяли про довколишніх сексотів, що нам пакостили немало. Зі мною був рій бойовиків. Я з Драпаком, в польських мундирах, підходимо під двері. Вони були зачинені, й вікна заслонені. Стукаю. В хаті саме кінчали варити вечерю. До дверей підійшла жінка й питає:

— Хто там?

Я відповідаю по-польськи:

– Тутай міліція. Серабін з Бірчи.

Чую зарядження рушниць та підозрілий гомін у сінях; починаємо договорюватися через двері, я стаю збоку, щоб мене не обстріляно. Вже доходимо до згоди, аж Драпак не видержав і словами: "Открой, здесь военні!" – перебив нашу балачку.

В хаті зчинився крик. Наказую відступити на деяку віддаль, стежити за малими віконцями, чи звідти не падатимуть постріли або чи не летітиме граната. Сам підпаляю хату, щоб змусити мешканців втікати з неї. Хата горить, освітила ліс і хати інших боївкарів. Чекаю, щоб вибігли жінки й діти, бо в нас був наказ – переводити акції так, щоб не потерпіли жінки чи діти. Стріляти починаю аж тоді, коли жінки й діти з тієї хати вийшли.

Всі три боївкарі, що сиділи в тій хаті, враз із горища кидають декілька гранат. Одна з них поранила в груди бойовика Богдана. Троє наших стрільців відносять його в ліс, а ми далі обстрілюємо хату сильним вогнем. Але боївкарів не досягли наші кулі, бо там було багато глини. Вони позіскакували в яму від картоплі, вхід прикрили плахтою і сиділи там, аж поки не впав дах.

Тим часом ми прийняли бій з групою боївкарів, що прийшли на допомогу. Опісля відступили в ліс.

Коли через два тижні я довідався, що ці боївкарі живі й мають тепер кращу зброю, то ще раз дістав дозвіл від зверхників знищити те небезпечне для нас гніздо. Зі мною пішли вся моя група й кілька стрільців із СКВ в селі Л.

До присілка підходимо від заходу. Від сторони містечка Б. ставимо заставу з кулеметом. Один рій наступає від півночі, а моя група діятиме із заходу та вдарить на присілок від півдня. Кулемет ставимо на краю лісу, щоб кулеметник мав добре поле обстрілу в напрямі тих боївкарів, що втікатимуть.

Ніч. Впали перші постріли в сутичці з стійковими. Вже горить. Заграву видно в лісі, вона відбивається на захмареному небі. Довкола стрілянина. Постріли з рушниць, черги з "папашок", вибухи гранат. Спочатку ворог боронився, але, побачивши, що ми його взяли з двох боків, втік до лісу таки біля носа кулеметників, використовуючи клуби диму. Частина боївкарів поховалася по криївках, що їх вночі важко відшукати.

Тим часом ворог зібрав своїх людей в лісі та почав обстрілювати нас. Збираю хлопців і йду наступом на ліс. Після п'яти хвилин бою ворог втік в напрямі містечка Б., залишивши декілька вбитих. У нас втрат не було.

Відтоді ворог ще дужче боявся нас. Ходили вже легенди про "страшного доктора парашутистів – Хріна", яким взаємно лякали себе.

Довгождана весна надходила. Соняшні дні, теплі вітри – викликали повстанців на поляни в ліс, на горбки над селом. Вони чекали охоронної зелені, як діти приходу матері.

28 березня зібрався я з групою відходити в село М. В хаті Яня залишився тільки рой. Чумак. Його завданням було залишитися тут на місці й втримувати зв'язки. Йому Бистрий залишив "стрільний кубок" і вісім гранат. Уже надворі щось мені казало вернутися й перестерегти ройового, щоб він часом не бавився цими гранатами. Хлопці вже на подвір'ї. Я вертаюся до хати й наказую йому не рухати "стрільного кубка", щоб часом не сталося якогось випадку. Повернувшись, іду з хлопцями. Вже вийшовши за село, почув я вибух.

Щосили біжу до хати. Картина жахлива: кімната знищена, вікна вирвані, подушки, перини рознесло на кусні, виламало піч, піднесло стелю, на шматки розбитий куфер, повно диму й пороху, а на землі лежить чорний, як вугіль, пошматований Чумак. Бідний вояк не послухав мене. Коли я потім докладніше просліджував справу, виявилось, що він вклав одну гранату до "стрільного кубка" і, не знаючи, як її вийняти, натиснув закручену гранату: від неї вибухнула решта гранат. Шкода було мені за ним, бо це вже третій ройовий з четвертої чоти, який загинув, ідейний вояк, – і відійшов так марно через необережність.

На другий день ми поховали Чумака біля бойовика Бойка, на горбку під лісом. Його сестри, ідейні дівчата, зустрічаючи мене, питали, де брат. Та я завжди приховував правду, кажучи, що він зайнятий роботою. Просили звільнити його на Великодні свята додому. Та чи прийде він? Не кажу нічого...

З весною поправляємо могили друзів. Садимо в головах калину, берізку, обгороджуємо березовими парканцями й залишаємо вільне місце для нових жертв. Хто черговий тут спочине?

Часом, відвідуючи ці могили, в погідні вечори тихо співаємо повстанських пісень:

*Ой, там під лісом, темним бором,
Там повстанці йдуть
І на руках своїх могутніх
Товариша несуть...*

Цю пісню найчастіше співали в сотні к-ра Чорного. Кажали, що це її марш.

І ще:

*Гинув стрілець в чистім полі,
Довго він, довго лежав,
Своїх друзів-товаришів
Довго він, довго благав.
Друзі мої, товариші,
Ви не кидайте мене,
Скоро замкну свої очі,
Ви поховайте мене.
Взяли друзі поховали,
Хрест на могилі стояв.
Вже ні хреста, ні могили,
Геть хтось плугами зорав.*

І на закінчення — старе стрілецьке "Видиш, брате мій..."

Вже танули сніги. Потоками шуміла мутна вода, змішана з кригами льоду. Де-не-де чорніли на полях скиби, дороги повні болота, рови ж, ями й воєнні окопи повні води.

В такі березневі дні проводжу польовий вишкіл своєї групи й одного роя СКВ в лісі, біля села Л. Вправи відбуваються вже тиждень. Хочу приготувати хлопців до боїв. Починаємо вправи

завжди о 6-ій вранці з двогодинною обідовою перервою, а закінчуємо в 18-ій. Під час вишколу кладу найбільшу увагу на бойове розгортання, вибирання вогневих становищ, підбіжки, поставу, маскування, боротьбу в забудованнях, втримування зв'язку в бою, наступ, відступ, співдіяння вогню, словом, на все те, що нам тепер потрібне.

Не пам'ятаю вже дати. Був сльотавий березневий день. Десь близько 7-ої вранці ми почули постріли в селі Г. На полях показалися втікачі з коровами, кіньми; перелякані жінки й чоловіки біжать хто куди: одні до лісу, інші — в сусідні села. Червона польська боївка напала на село. Їх багато й кажуть, що вся міліція з сіл В., К., Л., Л. Д. і містечка Б. та інших боївкарських гнізд. Буде їх з 200. Приїхали з тридцятьма підводами, на яких збираються вивозити пограбоване майно, їм для охорони прийшли 200 чоловік польського війська.

Висилаю розвідувачів, щоб принесли вісті, що діється в селі. Вертаються скоро й оповідають, що там грабують і вбивають наших селян. З ними приходять жінка.

В селі поляки грабують все, що їм попаде під руки, розповідала вона. Застрілили вже декількох чоловіків, багатьох побили до крові, а тепер прив'язали дев'ятьох до стовпів, а іншим дев'ятьом кажуть бити. Коли ж ці відмовилися, їх побили, відв'язали трьох і казали бити шістьох інших, і так на зміну.

— Бій добже, бо як не бендзеш біл, то це застшеліми. Дай му добров Україне!

Так приговорюючи, тримали цівки рушниць при головах тих, що били. Деякі скатовані померли при стовпах.

Під час цього оповідання від села долітають до нас крики і зойки.

Збираю хлопців у лаву, переповідаю їм слова жінки й кажу слухати зойків з села.

— Ідемо, хлопці, бити, хоч їх чотириста, а нас тридцять сім?

— Ідемо! — закричали всі гуртом.

До нас долучаються Газда-Орач, Солтис й інші. Маємо два кулемети. Пишу записку до Потапа, щоб його група й СКВ з села Я. наступали з протилежного боку. Гінець на коні поїхав. Ми обвантажуюмо себе гранатами й амуніцією та вирушаємо.

Нашу групу розділюю на три частини: перший рій під командуванням Острове́рха підійде річкою і вдарить на перші хати до́лішнього кінця; друга група зі мною вдарить на лісок і, зайнявши його, піде наступом на середину до́лішнього кінця; третя група з Орачем підсунеться потоком до середини села й там ударить. Беремо тільки половину села, бо не маємо більше сил. Умовлено знак з групою. Вони мають вдарити на середину й на горішній кінець села.

Враз приїжджає зв'язковий від Потапа, що розминувся з нашим, щоб ми наступали на до́лішній кінець, а група села Я. наступатиме на до́лішній і середину. Так то в нас одночасно зародилася одна думка — боронити село. Цим кур'єром передаю ще одну записку, повідомляю, що ми вже наступаємо.

У 8-ій вранці ми почали наступ. Ворог безпечний — навіть не поставив стійок. Ми підсунулися на метрів двісті і відкрили сильний вогонь з усієї зброї. Острове́рх завзято б'ється за до́лішні хати, переходить вбрі́д річку з кригами — вода майже по шию, — а ми за той час опанували лісок. Між червоними поляками зразу замішання: одні втікають до хат між цивільне населення, інші знімають з возів "максими", залягають між стосами дров, біля бетонових криниць, за хатами, в ровах і приймають бій. Ворог сипнув з кулеметів дуже сильним вогнем так, що ми влазимо до окопів, повних води, звідки впродовж п'ятнадцяти хвилин ведемо бій. Наш кул. Зоряний у двобою знищив ворожого кулеметника; ми вперто просуваємося далі. Наказую кулеметникові постійно змінювати становище, бо коли замовкне наш кулемет, ми програємо. Ворог веде вогонь щонайменше п'ятнадцятьма кулеметами. Над річкою в ямах, де селяни брали глину, займаємо становища, а Острове́рх вперто здобуває хату за хатою. Бій тягнеться вже чотири години. Поляки тримаються вперто.

Враз вдарив із своєю групою Орач. Поляки думали, що це їм допомога із села Р. Орач навіть брав у поляка шомпола, щоб вибити набій з МП, а потім скосив його. Цей удар, третій з черги на третьому відтинку, спанікував ворога, і той почав утікати.

Ідемо наступом. Через кладку перебігають поляки, а ми їх вистрілюємо. Падають у воду, ранені й трупи пливуть водою. У нас всі здорові. На горах від села Я. чути крики "Слава!" і постріли. Вістка, що село Я. іде на допомогу, піднесла стрільців,

і ми всі рушили в наступ. Женемо ворога до половини села. Зоряний, не маючи доброго становища, кладе кулемет на плечі Бистрому і б'є навздогін. Населення із сльозами в очах благословить нас. Жінки виносять молоко, бо в кожного спрага, всі ми заболочені і мокрі до нитки. Шістьом господарям біля стовпів ми врятували життя.

Тим часом група з села Я. не вірила в те, що ми вже так далеко погналі поляків; стрільці відкрили по нас вогонь. Не допомагали умовлені знаки, ні навіть і те, що я зняв із себе сорочку і махав, щоби вони перестали стріляти.

Ми своє зробили. Щоб оминутися непорозуміння і жертви, можемо тепер відійти.

Ворог мав сімох убитих, 28 поранених. У нас – один ранений в п'яту, із СКВ.

Населення довколишніх сіл переповідає собі перебільшено про втрати ворога та його паніку.

Від сьогодні ворог довго не показувався на села. Щоб оправдати свою ганебну втечу, між населенням оповідають, буцімто на село Г. наступало вісім тисяч повстанців. Заалармовані міста Перемишль і Сянік прислали допомогу та охорону ворожим гніздам. На цьому відтинку нашого терену почалась тепер "самостійність".

В польських селах зміцнено стійки, день і ніч горять вогнища, кидають до них стрільна, стріляють з ракет, рушниць, кулеметів, щоб нас відстрашувати. Чоловіки від 16 років життя взялися за зброю. Мало хто спить вночі, ночами пересиджують одягнені, майно й худобу вивозять за Сян. Дехто втік до міст. В польських селах починаються непорозуміння. Спокійні господарі нарікають на свої червоні боївки, самі підкреслюють, що це ті грабують і вбивають, зачіпають спокійне населення, а тепер вони не можуть спокійно сидіти у своїх селах.

Ми хоч мали шість годин бою, ще мокрі й заболочені, з піснею маршуємо через село Т. до села Я., упоєні перемогою. Зв'язуємося з Потапом в хаті на полі поміж селами Г. і Я., де укладаємо плян відплатної акції увечорі в селі Г. проти тих, хто допомагав бандитам у їхній роботі в цьому селі.

Ввечорі оточуємо село Г. Стріляємо стільки ж озброєних червоних боївкарів, скільки загинуло наших селян, і палимо стільки хат, скільки згоріло наших. Всюди говоримо ясно, що

це відплата за напад, за помордованих наших селян, за спалені наші хати і за пограбоване наше майно. Кажемо переказати боївкарям, що від сьогодні за кожне вбивство будемо відплачувати вбивством, за підпал — підпалом.

Боївкарське гніздо В., головний організатор нападу на село Г., цієї ночі не спало, сподіваючися відплати.

Вже світало, коли ми поверталися до села Л. Вояки відчули, як приємно бути оборонцем своїх братів. Такі картини, що їх ми бачили в цьому бою і після нього, не затираються в пам'яті ніколи.

Ось ми, прогнавши ворога, добігаємо до стовпів, до яких прив'язані селяни. Вони скатовані, закривавлені, з опущеними головами чекають своєї смерти, а тут бачать порятунок. Багнетами розрізуємо шнури й кричимо:

— Брате, ти вже вільний!

Та він не вірить. А потім, усвідомивши собі, що ми його врятували, падає нам до ніг і цілує заболочений чобіт.

Піднімаю його, веду в хату й кажу не робити цього, бо ми сповняємо тільки обов'язок українського вояка. Малі діти та їхня мати не мають слів подяки. Одна дитина дає кусок хліба, друга яйце, а мале кричить: "Неньо наш!"

В руках заболочена зброя, піт і грязюка кусає груди, печуть очі, а ми дужим кроком маршуємо селом. Старенькі жінки благословляють нас образами, дають на шию медалики, приговорюючи: "Боже, то Ти їх нам післав!"

Віддаємо пограбоване майно, віддаємо єдину пару черевиків, у яких ходить взимі ціла родина на зміну, віддаємо останній кусник полотна, яким накривали стіл у Свят-вечір; все пограбували були большевицькі найманці, співбудівничі "народної демократії".

І чи не щастя бути в таку хвилину вояком УПА й бити ворога?

Тільки ми рушилися і про нас заговорили села, як прийшла вістка, що біля Красічина чот. Сухий-Криlach побив бандитів. Хтось обстріляв в тому ж часі теж банду з Риботич.

Відважний чотовий, псевдо його, здається, Бук, учитель із Східних Земель, побив також бандитів в селі Г. Пізніше він загинув від польського стрільна, що заблукане залетіло в ліс і попало йому просто в груди.

За кілька днів ідемо на засідку між села Т. й В., щоб там побити боївкарів, які переїздитимуть з Войткови до Кузьмини. Земля ще холодна, сира й мокра; ми пролежали цілий день, але ворог цією дорогою не переїздив.

Тепер, після бою в селі Г., вже ніхто не критикував, чому я набрав так багато стрільців. Зі села Л. забираю до боївки старшого вже віком, але відважного Калину, родом із Східних Земель, Щупака, що був у польській кінноті, Тополю з села Л., а з села М. — Бистрого (двоюрідного брата Чміля) та ще одного, що пізніше помер на запалення легенів і похований у Брижаві на кладовищі. Похорон цей відбувся величаво, при співучасті цілого відділу й численного населення. Мені випало сказати прощальне слово.

Переходячи селами й слідкуючи за ворогом, заходили ми до хат, щоб порозмовляти з селянами й вичути їхні бажання та вияснити наші завдання. Це виглядало ніби "ходження з колядою", однак таке відвідування кожної по черзі хати давало нам багато: ми пізнавали настрої й думки селян.

В селі Л. підняли голову колишні "стшельци" й поліцаї. Вони стали тероризувати українське населення в селах Д. і Г. Кількох місцевих українських селян арештували й побили, крім того, вели розвідку за рухом нашої групи в селах К. і Т.

Однієї ночі я зустрівся на зборах з громадянами села Л. Вони розповіли мені широко про грабежі й насилля, що їх чинять бандити, та просили мене про охорону.

Прочищуємо село, особливо горішній кінець, і озброєних боївкарів знешкідливуємо. Треба було поспішати, бо село при битім шляху, яким часто проїзджать большевицькі машини.

У міжчасі Медвідь, один із найвідважніших, приніс на плечах літунського кулемета, що відчепив від літака. На жаль, ця зброя для нас непридатна, бо набої цього кулемета випалювалися за допомогою електричного струму.

Мені трапилася пригода. В бою з большевиками в селі Т. ще 20 вересня минулого року попав мені в спину віддамок гранати. Тепер підійшов мені під шкіру, сісти не можу. Я попросив санітаря, щоб вийняв його. Під час цієї операції несподівано вдарили на нас поляки. Почалася перестрілка; я сам не міг зацепити штанив, бо моя права рука ще безвладна, лівою вхопив ППС. І так, тримаючи в руках штани, я мусів взяти участь у бою.

Перед Великоднем йдемо відвідати греко-католицького священика в селі Д. Хочемо на власні очі побачити, як пограбували те село боївкари з Мриглода. Майже впродовж цілого березня вони напали на це село й обчистили його докладно від курей, свиней, худоби, коней, вуликів, збіжжя й одягу.

Довідаюся, що по селах постали самооборонні відділи, школені Пастернаком і к-ром Громенком.

Прийшла Великодня неділя. Наша група, місцеве СКВ та інші повстанці пішли до села К. на Богослужбу. В деякій віддалі від церкви ставлю з двох сторін застави, під церквою – стійку, і всі входимо до церкви. На душі якось так дивно, святково, хвилинами радісно, а хвилинами сумно. Обличчя мені знакомі. Бачу тут селян також з села В., К., Р. та декілька жінок і дівчат з села К.

Село К. було колись "москвофільським", але з часом, завдяки місцевим діячам, національно освідомилось. На весну Запорожець організував СКВ. Він загинув недавно разом з солтисом під час наскоку червоної польської боївки.

Після Богослужби виголошую до населення промову, а стрільці заспівали декілька повстанських пісень. Населення задоволене, що бачило своїх оборонців, і розглядаючись по горах, чи не йде ворог, верталось до хат. Грали воскресні дзвони, і плили кудись далеко в ліси їхні радісні тони.

Зустрічаю тут своїх дорогих. Підходить Маруся П. й оповідає про звірства кузьминських боївкарів. Про те, що я пішов у повстанці, вже довідались, але не знають, яке моє псевдо. Польські діти били й копали мою маленьку дочку Лілю та питали, де її тато. Бідна дитина, плачучи, відповідала:

— Не бий, я вже тата не маю. Десь пішов, і я не знаю де...

А коли верталася до хати, плакала перед мамою, питаючи її, де тато:

— Чому він не прийде, не оборонить мене? Він певно вже не любить Лілю...

Та мати боялася сказати, що тато в повстанцях, щоб дитина не виговорилась. Знущання над маленькою дівчинкою повторювалися не раз. Вона поневолі відповідала за свого батька. Та чи дочекається вона його повернення?..

Прощаємось. І знову полями й лісовою стежкою йдемо на село Л. Великодне сонечко цілувало землю; скрізь майоріли строї святково одягнених селян.

В хаті Сташка Богдана приготувала спільне свячене для моєї групи та для місцевої молоді. Засідаємо спільно за гарно накриті столи й ділимося свяченим яйцем. В родинній атмосфері проходив день.

В самі свята боївкарі теж нападали на села. Сподіваючись, що нападуть на село К., ідемо на його оборону. Але ворог не прийшов.

На другий день Великодніх свят відвідуємо батька поляглого Запорожця. Вступаємо теж до місцевого пароха. Він запитує, що йому робити, чекає дня, коли боївкарі прийдуть його вбити. До Кузьмини вже боїться йти відправляти Богослужбу, бо місцеві поляки плянують відібрати церкву.

На третій день ідемо відвідати нашу стареньку "маму", господиню Кулакову, що чекає зі свяченим. Та не побули ми й години, як уже просить Гриць, намовляє до себе Щурко, переконає Попович, і шепче Ганнуся. Ідемо до всіх. Заспіваємо їм "Христос Воскрес", а після полудня йдемо до села Д., де нас теж чекають.

КІНЕЦЬ ЧЕРВОНИХ БОЇВКАРСЬКИХ ГНІЗД

В першій половині березня 1945 року квартирую з моїм відділом в селі Л. Одного ранку приходить до мене Пастернак-Старий з повідомленням, щоб я негайно зголосився в к-ра Коники. Вістка ця була для мене несподівана. Командира Коники в терені ми всі любили й поважали за його тактовність, дружність, скромність і чесність.

Поправляю на собі одяг, заходжу в хату, зголошуюся. Командир встав, підійшов до мене, легко подав руку, щоб не вразити моїх згоїн, і попросив сідати. В хаті не було нікого.

– Тепер, може, закуримо, – каже.

– З охотою, якщо можна.

– Але я не маю що...

Витягаю свою тютюнярку й прошу закурити. Він наперед зробив цигарку мені, подав, а опісля сам закурив. Кільця диму котилися по столі і пішли кудись під полицю. Обличчя командира споважніло, він поправив рукою рудий вус, подумав хвилину і сказав, чому мене прикликав.

Йшлося про червоне боївкарське село Борівницю. Там квартирувала озброєна банда Слепого, складена з усього боездатного елемента цього села. Боївка ця чинила жахливі вбивства серед невинного населення, палила українські села, була винна смерті сотень катованих людей.

Положена між лісами, Борівниця була добре укріплена. Обведена окопами, з бункерами всередині, з високими обсерваційними вежами. Твердиня затятого шовінізму між Бірчею, Дубецьком і Сяноком. За нашими інформаціями, збройні сили цього села склалися з спецбоївки – 30 чоловік, МО – 70 чоловік і коло трьохсот чоловік мужви. Село мало майже 40 кулеметів, легких і важких, міномети, багато амуніції й гранат. Тут під час розвалу Польщі роззброївся один польський полк, а його командири передали всю зброю місцевим полякам. Ті виявилися дуже войовничі й ще за німецької окупації зробили спільно з боївкою з Делягови наскок на українську поліцію в Явірнику Руськім.

Тепер командантом тієї боївки був большевицький партизан Слепий. З приходом сюди большевиків і польсько-большевицької влади боївка Слепого вславилася багатьма терористично-грабунковими нападами на довколишні наші села.

– Командування частин УПА Перемищини, – заявив мені к-р Коник, – дало наказ поробити найрішучіші заходи для втримання ладу й спокою. Одним із заходів у тому напрямі має бути роззброєння цієї грабіжницької боївки в Борівниці.

К-р Коник доручив мені випрацювати плян операції разом з к-ром Громенком і призначив мене командиром цієї акції. Я відмовлявся від цього, вказуючи на те, що Громенко –

сотенний, а я тільки чотовий. Коник заявив на те, що хоче дати мені нагоду набрати досвіду в командуванні більшими операціями і що він під час бою буде разом зі мною.

Щоб виконати це завдання, я мав дістати під своє командування всі охоронні відділи Перемищини — коло 60 чоловік, сотню СКВ Громенка, сотню СКВ Зруба і чоту СКВ Орського під командуванням Ластівки. Всіх — близько 300 чоловік. Моє перше завдання — підготувати відділи, призначені для цієї акції, до бою серед забудовань, бо те, що до бою дійде, було ясне. К-р Коник, бажаючи поділитися зі мною своїм досвідом, переповів мені один свій бій, що його він звів був в одному малому містечку.

Діставши докладні інструкції від Коника, я відійшов. Командир побажав мені успіху, а коли я вже відчиняв двері, ще докинув:

— Докладіть усіх зусиль, щоб справа вийшла добре.

Іду нагодувати коней. По дорозі ще раз роздумую над ставленням к-ра Коника до підлеглих. Він своєю поведінкою уміє загри́ти душу, вміє приготувати до завдань. Завдяки своїй скромності й вихованості к-р Коник був у наших очах авторитетом.

Коні вже готові. Сідаю зі стр. Гордим, і коні чвалом побігли по лісовій стежці. Тримаємо відстань, часто треба нахилити голову, щоб не дістати гіллякою по очах. Коні йдуть, весело форкаючи. Стиха підспівуємо собі: "Завтра в далеку дорогу коня свого осідаю, кіса закину на плечі..." Маємо їхати почерез села Б., Л., Ж. до села Я.

В селі Я. грають бубни, музика — весілля. Це знак, що спокійно й безпечно. Але оповідали мені знайомі селяни, що тому декілька днів був тут напад червоної польської боївки з села Делягови, але к-р Громенко відбив цей напад вогнем мінометів. Натомість від Борівниці вже кілька днів не було ворожих дій.

Зустрічаю сот. Громенка. Пропоную відійти кудись за село, щоб там свобідно з'ясувати завдання, поставлені нам к-ром Коником. З нами йдуть чот. СКВ Залізник, чот. Чайка і стр. Сокіл, що опісля став чотовим у сотні Громенка.

Самому Громенкові переповідаю наказ. Щоб обговорити становище, Громенко прикликає ще декількох чотових, що добре знають місцевість. Підсуваємося дорогою, що веде на Ясенів, і зоримо Борівницю. Бачимо вежу, зорця, а в окопах

важкий кулемет на становищі. Уважно розглядаємось, щоб нас не запримітили. В рові орієнтуємо карту й починаємо складати плян дії. Чот. Залізник, що був тут колись гайовим і знає всі ліси, підходи, потоки, стежки, горбки, дороги, докладно нас орієнтує в місцевості.

Тут ми домовилися, що Громенко з двома чотами СКВ і з охоронним відділом 4-го району роззброюватиме присілок Чехи, а я із своїми силами (охоронні відділи 3-го, 4-го і 1-го районів, СКВ Зруба і СКВ Ластівки) піду на головний центр села Чорний Потік. Узгодили час нашої акції на 21-ше квітня, година третя вранці. Початок — біла ракета й вибухи мінометних стрілен. Громенко собі докладно занотовує умовлені знаки, клічки, час, підхід, відхід, наказ проводу тощо.

Після того вертаємось до села, де мені оповідають про підземний Явірник. В наслідок диких нападів червоно-польських боївок ціле село має криївки під землею. На випадок тривоги здоровий елемент, якщо не всієї втекти до лісу, іде під землю, де заховане також всяке майно. Ще гірше, як у татарське лихоліття.

Чот. Сокіл запрошує мене прийти після "войни" на весілля. Він незабаром женитиметься.

Прощаюся з друзями, сідаємо на коней і "гей же, в дорогу, у ясную путь..." По дорозі я рішився таки сам підсунутися лісом над село Борівницю з протилежного боку. Хоч ліс має очі й вуха, але він наш батько. Лишаємо коней в гущаку, наставляю компас і прямуємо на обраний пункт. Після одногодинного маршу я натрапив на вал буків та ялиць, безладно позвалюваних. Це ворожі барикади. Значить, скрай уже близько. Деревя підсихають, тріщать, і, якби хто вночі надходив, цей тріск алярмуватиме стійкових. Ліворуч і праворуч від мене недалеко від хат — окопи. Між костьолом та кількома хатами під лісом долина без окопів. Направо горбок, на якому нам добре буде стояти і звідти керувати боєм; бою бо не оминути. Розглянувшись, зникаю, бо йде ворожа стежа. Сідаємо на коні і чвалом женемо до села.

В хаті Яня перерисовую шкіці і йду до к-ра Коника. Переповідаю йому розмову з Громенком і показую шкіці. Докладно розповідаю про цілий плян дії.

Після того як його схвалив командир, кличу до себе

ст. бул. Зруба, чот. Ластівку, ком. Острроверха й передаю їм накази. Чот. Чайка наказ уже отримав.

19 квітня маленьке, убоге, положене серед лісів, село Л., що було однією з головних баз підпілля Бірчанщини, гостило багатьох повстанців. З усіх сторін надходили підвідділи й групи. Одні квартирують на Підлиссі, інші – в селі. Є тут декілька командирів, провідників підпілля, референтів.

Серед стрілецтва рух і приготування: сортують зброю, амуніцію, контролюють гранати та все чистять. Вони знають, що буде бій, але де – не здогадуються.

Село ще не бачило стільки повстанців. Нові обличчя зацікавили людей, але ніхто не ставить запитань. Село без винятків було з нами. Не зламали його ворожі напади, грабежі, катування й розстріли. Вони ще більше переконали, що єдиною обороною українського населення є наша збройна сила. Щиро допомагали селяни повстанцям, ділилися останнім куснем хліба, останньою картоплиною. Раділи нашою приявністю в селі, силою, успіхами, боліли нашими жертвами і невдачами. Дівчата віддано піклувалися раненими, ходили на розвідку, латали й прали білизну, варили повстанцям їсти. Господарі стояли на стійках вдень і вночі, як було треба – то й зі зброєю в руках. Коли її хтось не мав, то це було для нього соромом. Жінка виганяла чоловіка з хати, щоб постарав собі рушницю й допомагав повстанцям.

20 квітня після полудня вирушаємо. Падає дощ, під ногами грузько. Переходимо Липу, на Буковину. Вечоріє. Десь близько півночі підсуваємося лісом в напрямі Борівниці. Всі йдуть мовчки, чути тільки скорий віддих, скрипіт кулеметів та тріск під ногами гілок. Веде чот. Залізник, що добре знає місцевість. Біля мене к-р Коник, провідник місцевого підпілля Старий, кілька людей з відділу охорони. Темрява така, що хоч око виколи. Ідемо навмання лісами, світла світити не можна, бо близько ворог та його підслухи. Дощ падає щораз більший. Ми промокли до нитки.

Коло третьої, після невеличкого блукання приходимо на вихідний пункт. В укріпленому польському селі тихо, навіть собаки не гавкають. Лінії розгорнуті, кожен знає свій напрям. Ще раз пригадую строгий наказ: не стріляти

до неозброєних, перепускати жінок, дітей і стариків за лінію бою, на випадок пожегу випускати худобу й коней.

На Чехах блиснула умовлена ракета, а в ворожих окопах стали розриватися мінометні стрільна. Почався бій. На відтинку Острроверха йде справно. Видно, що добре йде Зрубові. Лиш к-р Чайка довго б'ється біля декількох хат. Там сильний спротив ворога.

Ми стоїмо на краю ліса. К-р Коник мовчки придивляється. На відтинку к-ра Острроверха починається бій, щораз більший та запекліший. Я хочу йти туди. Та Коник каже мені вчитися бути командиром: до кінця бути на командному пункті й тримати постійний зв'язок за допомогою вістових.

Декілька переляканих, озброєних боївкарів біжить просто на нашу охорону, але їх скоро роззброюють. Коник стоїть зі мною біля групи сосон. Я пропоную перейти в тінь великої ялиці. Тільки ми прилякнули біля неї, як ті три сосни, де ми перед хвилиною стояли, перетяла довга черга ворожого кулемета.

Несуть раненого Бистрого, ведуть раненого чот. Острроверха. Він натрапив на найсильнішу ворожу групу. Загинув наш зв'язковий із СКВ: його псевда не пам'ятаю, але походив він з присілка села Брижави – Воля. Висилаю зв'язкового до к-ра Зруба зв'язатися з групою Острроверха й атакувати ворога в потоці. На допомогу групі Острроверха, командування якого перебрав Петя, посилаю один рій з нашої охорони.

Скрізь чути вибухи гранат, мін, амуніції, де-не-де горять хати. Кипить бій на відтинку чот. Чайки, чота Ластівки спрямовує вогонь за боївкарями, що втікають. Біля костюлу ворог ставить завзятий спротив. Бій іде вже півтори години. На деяких відтинках починає стихати. Прибігають зв'язкові і зголошують, що після важкого бою вдалося здобути лісничівку. Бандит Слепий втік. Частина ворога прорвалася з-під костюлу в сторону Чертежа. З потоку, де вела бій група Острроверха, частина ворога прорвалася в ліс недалеко від нас. Ще йдуть поодинокі групові бої з розбитками, здобуваються підвали й окопи.

О шостій вистрілюю ракету. На збірному пункті роблю перегляд людей. Посилаю Драпака по підводи, щоб забрати наших убитих і ранених. Довідаюся, що під час бою всі довколишні наші села вийшли на поля з церковними процесіями, хорутвами

й хрестами, дякуючи Богу за звільнення від цього боївкарського кубла і благаючи Його, щоб ми без жертв закінчили діло.

Складаю звіт к-рові Коникові. Він у кількох словах складає воякам подяку від Командування Округи та коротко пояснює вагу нашої дії. Я був задоволений, що наші СКВ, скріплені вояками УПА, виконали як слід поставлене їм завдання. Наше населення бодай на деякий час матиме спокій від терору й грабежів.

Разом з підводами, що забрали убитих і ранених, привезено харчі для повстанців, що ними щедро обдарували нас довколишні селяни.

Розгром найсильнішої червоної польської терористично-грабіжницької боївки Бірчанщини викликав переполох серед ворожих шовіністичних елементів. Відділи польського війська, що прибули на другий день на місце бою, навіть не пробували йти за нами. Вони тільки забрали все населення Борівниці з собою. Покинув цю околицю теж ватажок розбійницького кубла Слепий. Вирятувавшись з бою в Борівниці, він заквартирував в одній хаті під лісом біля села Липи. Про це довідався один наш охоронний відділ, зробив там облаву, але й тут йому вдалося втекти з-під граду куль. Оповідали опісля, що Слепий подався до Перемишля, де зорганізував нову терористичну боївку і з нею далі нападав на мирні українські села.

Борівниця опустіла, село заросло буйними травами, а ліси Борівниці стали від того часу головною базою для наших підвідділів і бойових груп. Тут будувалися криївки й магазини. Під час жнив появилися були озброєні ворожі групи, що хотіли зібрати з піль збіжжя, але воно вже було зібране тими родинами, що їх поляки прогнали з-за Сяну.

Чот. Островерх відходить до села Л. на лікування; ним опікуються Богдана й Калина. Від ран умирає Бистрий II зі села Маляви. Йому влаштували величавий похорон при співучасті багатьох повстанців і підпільних властей району. Це вже третій з черги повстанець спочив навіки на нашому цвинтаріку, що на горбочку під лісом, над селом.

Ще заки зліквідовано боївкарів у Борівниці, мені довелося розправитися з червоними польськими боївками з Сянока й

Мриглода, що систематично грабили і тероризували населення на Добрій. Ночами підсувалися на присілки Річка, Симовиця й на частину села над Сяном. Роблю не раз засідки ночами, але не довелося зустрітися з ворогом. Шукаю його між хатами, по стежках, підслухую, де гавкають собаки, де блимають світла, чути топіт чобіт, чи не видно підозрілих тіней.

Врешті 10 червня отримую вістку, що на селах появилася боївка силою 30 чоловік. Беру охоронний відділ під командуванням Чміля і два підвідділи СКВ: одним командує Островерх, а другим – Сірко. Маршуємо почерез присілок Русічка, опісля йдемо потоком, щоб замкнути дорогу ворогові, що пішов на Магуру. Розвідка доносить, що одна група боївкарів пішла на присілок Добрянка, а друга на присілок Симовиця. Я йду над Сян біля хати Чайковського, де був брід. Тудою Островерх має витіснювати ворога з Добрянки, а Сірко із Симовиці. Незабаром Сірко повідомляє, що боївкарі в селі і він робить засідку біля церкви.

Об одинадцятій цілий відділ ворога сходить з гори на оболоння і, запримітивши СКВ, починає відступати. Відкриваємо вогонь з 300 метрів. Ворог відбивається двома кулеметами. Йдемо в наступ. Декілька червоних польських терористів накидають на себе селянський одяг і спішно втікають. Ці хитрощі їм вдаються, бо ми певні, що це втікають селяни, й тому по них не стріляємо. На горі між Доброю Шляхетською та Рустикальною приходить до двогодинного бою. Беру ворога в кільце й розбиваю.

Найбільше клопоту було з капралом Неничем, родом з Бережанщини, що командував цією боївкарською групою і дуже хоробро бився. Охороняючи відступ кількох своїх пораниених товаришів, що, покинувши зброю, втікали, зайняв він одну яму, плечима обперся об берег і сам один відбивався гранатами і кулеметом. Наші гранати зручно відкидав нам назад, – розрив однієї з них поранив мене в лице. В мене це вже з черги п'ята близна. Одну таку його гранату зловив Бистрий на лету і відкинув йому назад. Від розриву цієї ж власної гранати Ненич і загинув.

Ще перед смертю встиг він вистрелити червону ракету. Мабуть, цим прикликав собі допомогу. Але коли ми відійшли

на село Л., замість допомоги боївкарям, на наше місце з чотою прийшов Острроверх. Він зустрівся тут із польською залогою з Мриглода, що, заалармована ракетною, саме приходила на відсіч. Острроверх із своїм відділом заскочив її саме тоді, коли вона переходила річку Сян. Діставши вогонь, вони вернулися до Мриглода.

Від цього часу грабежі в Добрій припинилися. Коли ворог приходив, то із вдсятеро більшою силою, і вже, як звичайно, не грабував та скоро покидав села.

Одного разу роблю польові вправи з місцевим СКВ та із своїм охоронним відділом в лісі між селами Л. Г., Л. й Г. Всіх вояків коло п'ятдесяти. Прибігає дівчина і зголошує, що до села Л. Г. приїхав ворог, яка сотня зі сіл Войткови, Кузьмини і з Бірчі, а з ними одна чота польського війська. Переводять арешти, б'ють і грабують людей. З награбованим майном і з арештованими мають їхати — одні на Тростянець, а інші — на Бірчу.

Неможливо було йти просто на відсіч села Л. Г., бо довкруги відкритий терен. Тому роблю засідку між селом Л. Г. та К. Бачимо, їдуть ворожі кінні стежі. Їх пропускаємо. Далі їде декілька підвод, а на возах повно чоловіків, одягнених у цивільне. Зброї не видно ніякої. Мені ясно, що це хитрощі ворога, який в цей спосіб маскується. Даю умовний знак — піяння півня, щоб відкрити вогонь. Тим часом стрілець Дуб зі села Л. крикнув:

— Не стріляти! Це цивільні.

Зdezорієнтований СКВ не стріляє, і тільки мій відділ відкрив вогонь. Бачимо, що "мирні цивілі" вхопили захovanу зброю й кинулися до недалекого потоку. Тоді й СКВ відкрив вогонь, але вже було запізно. Ворог мав тільки декілька ранених. Ідемо за ним в погоню аж над село Р.: відбили все пограбоване майно й арештованих українців та йдемо прогнати другу банду. На село вдаряє Острроверх, а я забігаю річкою, щоб замкнути відступ. Та ворог панічно втікає без бою, залишивши навіть підводу з декількома кулеметами.

Населення раділо, що ми віддали пограбовані речі, арештовані ж невинні селяни не мали слів подяки.

"ПОВСТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА"

В наслідок отих декількох розгромів ворожих боївок, а саме і в Грозьовій, Добрій, Борівниці, Ліщаві — увесь простір над Сяном, почавши від села Залужжя аж по Перемишль, був звільнений з-під контролю "демократичної Польщі". Дійшло до того, що почавши від сіл Воля Крецівська, Добра, Улюч, Грушівка, Яблониця, Володж, Селиська, П'яткова, Іскань — аж по Купну, Рокшиці й далі, до Горович, стояли наші стійки, що контролювали рух населення й берегли кордонів повстанської "республіки". Кожен, хто потребував перейти цей кордон, мусів мати дозвіл від місцевого повстанського проводу.

Рівнобіжно з нашими "прикордонними" стійками повнили службу теж і польські застави. З ними часто доходило до сутичок і перестрілок. Після того як місцеві грабіжницько-терористичні боївки були розгромлені, місцевий підпільний провід видав декілька пропагандивних брошур для польського населення, в яких звернув увагу польському підпіллю на шкідливу політику поляків супроти українського населення. Дійшло до того, що клітини польської Армії Крайової, а зокрема НСЗ, почали переговори. Одним із наслідків цих переговорів був дозвіл переходити під нашим наглядом через нашу територію членам польського підпілля.

Тому що польські боївки прогнали частину нашого населення з-за Сяну на нашу територію, а частину вимордували, ми були примушені передати цим вигнанцям і втікачам з-за Сяну господарства поляків, що їх у відплату виселили за Сян. Допомогу діставали також господарства, що в наслідок польських нападів були попалені чи пограбовані. Населення, що обробляло наділену землю, давало з вдячності частину зібраних плодів повстанцям і підпіллю.

В терені зорганізовано систему постачання. Встановлено постійні приділи харчування. Навіть проїжджі — кіньми, підводами чи роверами — повстанці отримували на приділові картки з магазинів харчі й інші предмети щоденного вжитку. Постали наші малі фабрики, що виробляли тютюн з етикетками УПА, цигарки, пасту, мило й шкіру. Селяни виварювали сіль, робили мазила до взуття, зброї й возів. Працювали швальні

білизни, мундирів, взуття, робітні шкарпеток, панчіх, рукавиць, шаликів, светрів, бандажів, рушників тощо.

Скрізь відбувалися військові вишколи — не тільки молоді, але й усіх чоловіків. Багато праці вкладає Пастернак-Старий, командири — Громенко, Зруб, Кер-Орський, Крилач, Ластівка, Бурлака й інші. Всі — під умілим командуванням к-ра Коники.

Відбуваються санітарні вишколи дівчат під проводом Скали й Богдани. Богдана веде в терені дві аптеки. Абсолютки санітарних курсів стають санітарками по "куцах" та санітарних пунктах, де лікувалися ранені вояки УПА, СКВ й інші. Наші лікарі й санітари піклуються й цивільним населенням. Скала й Тарас перевели низку операцій. Жінки збирають зілля, що з нього фармацевт Нехрист, Богдана й Орест виробляють ліки.

Відбулося тоді в нас і багато весіль: серед цивільного населення і серед повстанців багато одружилось в цей тривожний час. Одружування повстанців з місцевими дівчатами дуже скріпили зв'язок між нашими кадрами й селом. Це був ще один вузол, що зв'язував Перемищину в моноліт.

Працюють кузні й слюсарні, де направляють зброю, доробляють потрібні частини. Проводиться збірка всієї зброї та амуніції. Ведеться облік українського й польського населення. Всі чоловіки, здатні носити зброю, — зареєстровані. По селах відбуваються пописи хорів та театральних гуртків.

Діти роблять собі дерев'яні рушниці, кулемети, пістолі, граються в військо: відбувають вправи, назначають собі чотових, сотенних. Роком пізніше підлітки Перемищини створили навіть свою сотню, і їхній сотенний зустрічався зі справжніми сотенними УПА: Бурлакою, Крилачем, Ластівкою, Громенком. Про цю сотню підлітків повинні ближче написати люди, що залишилися в Перемищині, бо я незабаром відійшов на Лемківщину.

22 квітня, в неділю, кузьминська боївка напала на присілок Лазки. Обстрілявши одну хату, вбила стрільця з СКВ й піймала одного раненого. Від того часу цікавлюся тією боївкою й ходжу на засідку на село Розпуття. Щоб заманити ворога, наказую порвати телефонні дроти, розраховуючи на те, що телефоністи прийдуть їх направити під охороною цієї боївки. Тим часом

прийшли тільки телефоністи, озброєні рушницями. Тож не розконспіруємося й чекаємо далі.

Одного дня наші стійки арештували на дорозі до села К. молоду, по-міськи одягнену жінку. Вона оповідала, що йде з села Тиряви до своєї тітки, кравчині в селі К. Названа кравчиня підтвердила оповідання арештованої, але сусіди заперечили, нібито ця кравчиня має свояків у Тиряві. Я набрав переконання, що ця жінка — розвідниця польського підпілля, з яким тоді ми ще були на воєнній стопі; дехто пропонував її звільнити.

Рішаюся зробити одну спробу. Саме з лісу приїхав побитий поляками старший булавний Зруб. Його вигляд, зокрема шапка-рогатівка на голові, могли робити враження, що він поляк. Тож у сусідній кімнаті роблю з ним "допит", "б'ю", він стогне, опісля ж кидаю його зв'язаного до кімнати, де була ця жінка. Тут вони розговорилась, вона його розв'язала, і через добу вони плянують втечу. Вона свято повірила, що він — зловлений вояками "плутоновий АК". Обіцяє багато розказати, коли будуть за селом. Втікають. У лісі жінка признається, що вона — зв'язкова АК Сянік — Перемишль, знає всі зв'язкові пункти, багато членів АК в Сяноці, Лішній, Тиряві, Розпутті, Кузьміні, Бірчі й Перемишлі. Сюди прийшла розвідати наші сили. Подає клочки, а тоді Зруб її арештовує й приводить назад до мене.

Тепер вона вже все розказала: подала схему організації, систему зв'язків, ключок, перспективи їх роботи тощо. Оповіла, що була в німецьких, большевицьких руках, але ніде не зрадила. Під найбільшими тортурами нічого не сказала б, а тепер говорить тому, що сама себе видала. Списую протоколи й відсилаю "догори".

Із зізнань цієї розвідниці довідалися ми, що деякі польські підпільні клітини ставили собі за завдання разом із червоними боївкарями винищувати наших людей. Тисячі наших хлопців і дівчат, — згідно з її зізнаннями, — що верталися з роботи в Німеччині з українськими документами, були за Сяном вимордовувані. Для заохоти до цього діла дозволено було бандитам забирати все майно, знайдене при замордованих. Ці факти підтвердили нам також українці, що продісталися на наш терен за допомогою польських документів, які вони виробили собі в Польському Червоному Хресті в Кракові, Катовіцах і Ченстохові.

Від деякого часу на нашому терені стали нашим селянам пропадати корови й коні. З відомостей виходило, що в усіх тих крадіжках є певна, сказати б, система, та що за нею криється добре зорганізована "шайка" злодіїв. Заходжу до села К., до однієї хати при дорозі, й роблю там із хлопцями засідку. Однієї ночі запримічуємо в полі поміж хатами підозрілі тіні. Йдемо слідом за ними, залягаємо в саді й бачимо, як якісь люди підкрадаються до стайні. За деякий час ведуть корову. Тоді ми їх оточуємо і ловимо трьох озброєних мешканців цього ж села. Двох з-поміж них поляки, один українець — Швайлик. Від них ми довідалися, що в терені поміж Сяноком і Перемишлем почерез Кузьмину й Бірчу діє злочинська сітка, зорганізована на зразок підпільної організації. У склад цієї "шайки", що мала свої зв'язки, штафетні лінії, стрічні пункти, клички, увіходили поляки з МО, і то майже з усіх станиць на нашому терені. Вони потайки перед большевиками й УБП транспортували худобу, коней, що їх забрали або покрали в українських селах. До цієї роботи вони притягли теж трьох українців із села Крецова.

Одного вечора збираю чоту СКВ і свій відділ та лісами підсуваюся до села Кузьмини, щоб перевірити, чи польська більшість в цьому селі не кривдить місцевих українців. Між селами Кузьмина — Розпугтя біля млина перетинаємо телефонні дроти й правим берегом потоку підсуваємося над село. Під час переходу густою смержиною котромусь із вояків СКВ дзенькнув диск. В лісі був ворожий підслух, що пострілами залярмував село. Ми пристанули напроти школи між Халупками й Мацуговою. Ворог, залярмований, зайняв окопи вздовж села й почав стріляти в нашу сторону. Йдемо лісом стрілецьким гусаком і витолочуємо широку стежку. На ялиці чіпляю картку з написом: "Ми приходили перевірити, чи не діється кривда українцям. Перестерігаємо останній раз — перестати переслідувати місцевих господарів-українців, бо вас знищимо. Кара чекала б вас уже цієї ночі, але вас випросили місцеві українці".

Далі маршуємо на село Л., щоб і там перевірити, як ставляться місцеві поляки до українців. Місцеві українці нас

впевнили, що боївкарі трохи перестали їх переслідувати. Статочніші господарі-поляки дбали про те, щоб інші не кривдили українців, ба навіть ставали в їхній обороні.

Наша поява над селом підбадьорила українське населення, а на ворожих шовіністів подіяла як пересторога.

Одного погідного травневого дня рій СКВ квартирував у двох хатах, що на скраї лісу на Брижівськім. Як ці хати називалися, вже не пам'ятаю. Вони лежать між присілками Ропи, Воля та селом Л.Д. Ми саме квартирували на горбочку біля нашого цвинтарика. Враз біля хат почалася сильна стрілянина. Значить, насакає ворог. Бігти на допомогу пізно, бо ж треба пройти лісом яких два кілометри. Тож кажу кулеметникові вистрілити декілька черг із кулемета в напрямі, звідки приблизно стріляє ворог. Опісля обережно посуваємося до хат. Перелякані господарі оповідають нам, що лісом підійшли яких сорок польських вояків і обстріляли кулеметним вогнем хати. Рій СКВ, що перебував тоді на цьому місці, заліг в одній стайні й сінях та почав відбиватися. Але поляки втекли, коли позаду себе почули черги нашого кулемета. Хто так притомно командував роєм СКВ, вже не пам'ятаю. Поляки мали одного вбитого й одного пораненого.

Сотня к-ра Бурлаки входила у склад куреня к-ра Рена, що перебував на Лемківщині. Під час переходу фронту його сотня налічувала понад 200 бійців. Чотами командували чотові Левко, Бартель і Омелько. Всіх хворих, ранених, поморожених здемобілізовано. З весною 1945 року Бурлака перейшов з Лемківщини в Перемищину. З ним прийшли чотові Ванька, Левко й Бартель. Коли Бурлака став районним "оргмобом", найкраща чота з Бартелем перейшла в район к-ра Громенка, таборувала в Борівницьких лісах і там будувала криївки.

Тоді ж к-рові Громенкові трапилася прикра пригода. Одна його чота сиділа під час облоги польського війська в криївці, виставивши стійку. Коли підійшла ворожа розстрільна, стійковий побіг до криївки, а за ним — поляки. Заскочені

стрільці дали себе витягти живцем із землянки. Тільки двох пострілялися чи то розірвали себе гранатами, не хотючи попасти ворогові в руки. Двоє інших відбивалися дуже хоробро, один застрелив польського поручника, а коли поляки засипали їх гранатами, заховався серед поляглих і вдавав неживого. Він один з-поміж 22 стрільців врятувався і склав з цієї події звіт.

Пізніше прийшла інструкція більшим відділам не ховатися перед облавами і тільки з боєм пробиватися крізь ворожі розстрільні.

Що сталося з полоненими вояками, не знаю. В Ряшеві польське населення бачило, як їх з пов'язаними дротом руками вели до тюрми.

Моїм бажанням було поставити охоронні відділи району на високому ідейному та бойовому рівні. Більшість бойовиків знала мене з УПА, а інших же я пізнав уже під час теренової роботи. Я серед них втішався доброю опінією, тому й вірив, що моя робота увінчається добрим вислідом.

Стан відділів, що їх я вишколював, такий: перший район – 12 чоловік, командиром – Сокіл. Він добрий вояк, був декілька років у німецькій армії, досвідчений. Кілька разів до того часу переходив большевицький кордон і при переході втратив тільки одного стрільця Серну. Сам Сокіл загинув в Добромільщині під час наскоку большевиків вже в 1948 році.

Другий район мав 14 чоловік. Командиром був Орел зі села Тисови. Він пізніше – в 1946 або 1947 році – попав у руки полякам і став одним із найшкідливіших провокаторів.

Третій район налічував 21 чоловіка охорони. Командував ним незвичайно відважний та ідейний підстаршина, опісля чотовий УПА Островерх. Островерх загинув у бою з большевиками 18 серпня 1948 року біля села Недільної.

Четвертий район обслуговували десять чоловік, якими командував Біс. Був це старий партизан, що передше воював на Волині. У своєму терені він завів зразковий лад; безпека в нього була найкраща. Він опісля командував на Лемківщині, а в 1947 році перейшов знову на Волинь.

П'ятий район мав вісім чоловік; прізвища командира охоронного відділу вже не пригадую собі. Пам'ятаю тільки, що я додав йому ще шістьох стрільців, отже, цей відділ мав остаточно 14 чоловік.

Значить, я мав завданням вишколювати в моєму терені п'ять груп теренової охорони, разом 71 бойовик, під командуванням п'яťох командирів. Найкращий елемент був у першому районі. Найбойовіший і найкраще вишколений — у третьому. В четвертому районі працювали несистематично. Найслабший був охоронний відділ п'яťого району.

2 червня сідаю на свого коника і їду в четвертий район зробити відправу та перевести триденні вправи з тамошнім охоронним відділом. Їду почерез Борівницький ліс. Селяни із села Б., побачивши мене, радіють, бо самі боялися бути в полі. Колись небезпечна для нашого населення, Борівниця тепер глуха: село заросло буйними травами, бур'яном, будяками й кропивою. Вітер вряди-годи заносить сопухом від непохованих ще з часу бою ворожих трупів.

В лісі зустрічаю чоту УПА. На заставі самі наддніпрянці. Хлопці тужать за своїми сторонами. Просять, щоб їм розповісти "щось із політики", й питають, чи не могли б вони перейти на Схід. Після двох тижнів п'яťох їх таки вибралися туди із зброєю в руках. Охоронний відділ зустрічаю в селі В. В. Тут я зустрів і референта безпеки Аркадія, що на попередньому генеральному вишколі виступав під псевдом "Борис". Вдень проводжу вправи, а надвечір Аркадій, Біс і я їдемо верхи на конях навмання полями й лісами. Хочу пізнати околицю, може, це мені пригодиться. Тішить мене, що набираю сил у пальцях правої руки. Конем беру перешкоди, скачу почерез паркани й дроти, а за мною Аркадій і Біс. На високій горі бачу великий березовий хрест, а біля нього стрілецькі могилки. Так переїжджаємо села Я. і П. та повертаємось назад до відділу.

Однієї ночі їдемо перевірити наші стійки "на кордоні". Кілометр перед селом С. стоїть наша "рогачка", а в кущах наші стійки. Польських стійок не видно. Вертаючись, заходимо до села В., заможного, з кількома мурованими дворами. Заходимо до читальні послухати проби хору, що під охороною нашої зброї спокійно веде свою працю.

5 червня вранці їдемо вздовж "кордону". Від села Невістки посипався на нас кулеметний вогонь. Прилягаємо, опісля беремо коні й потоком виїжджаємо на гору. Посилаємо по охоронний відділ і відкриваємо кулеметний вогонь по селі. Під вечір дівчина принесла звідки від місцевих поляків листа, в якому вони просять більше не стріляти, бо обіцяють нас більше не чіпати.

По трьох днях вишколу вертаюся до села Л. До мене звертається Марічка з проханням, щоб я навчив дівчат з дівочої підпільної мережі володіти зброєю. В місцевій школі зібралось їх тридцять і очікують мене.

8–11 червня переводжу вишкіл. Мене дуже мило вразила пильність, обов'язковість і карність дівчат. Військова справа заінтересувала їх так, що при кожній нагоді, під час перерви, ввечері при ватрі обступають мене й засипують питаннями.

Для заправи переводжу польові справи під час дощу. Я думав, що дощ, болото, роса, покалічені пальці від гострих трав, будяків, подерті по кущах тернини руки й ноги, заболочення і втома викличе в них зневіру. Тим часом всі вони як одна витримали пробу знаменито.

Володіння зброєю, таємниці різного роду пістолів, рушниць, десятизарядок, кулеметів розкриваю їм з допомогою кількох стрільців з охоронного відділу: ті розбирають зброю, бо я своїми руками цього сам робити ще не можу.

Однієї ночі перевіряю стійку з дівчат. З двома стрільцями підповзаю до стійкової, була це, здається, Бистра з села К. Стрільці зумисне шепочуть поміж собою по-польськи, а я, певний, що дівчата не мають зброї, кричу з-під ялички по-польськи: "Руки вгору!" Враз падає постріл, і я біжу, щоб перевірити, хто стріляє. Виявилось, що дівчина була озброєна пістолем, про якого я не знав; ялиця врятувала мені життя. Алярм, що його викликав постріл, виявив, що дівчата були напоготові, бо зараз таки були зібрані до маршу. Це мене впевнило, що з наших дівчат славні вояки.

Від деякого часу по наших лісах крутиться большевицька боївка під командуванням капітана з Хирова. Казали, що цей капітан за німців перебував в УПА і тепер перейшов до

большевиків. Яке було його псевдо, не пам'ятаю. Він раптово появлявся, насакував і щезав. Отак біля села Кописька наскочив на квартиру декількох стрільців, і з них під час перестрілки один загинув.

Я шукаю слідів цієї боївки, але поки що безуспішно.

В червні на територію 3-го району прийшла сотня к-ра Бурого; перша чота була під командуванням чот. Олійника зі села Тарнави Нижньої в Сянїччині, а друга чота – під командуванням чот. Горбового з Городеччини. Вони прийшли в цей терен відпочити.

В цій сотні трапилася подія, для поладнання якої я дістав доручення піти до сот. Бурого, що перебував у селі Д. Йшлося про сотенного санітара Грома, що нападпитку наскочив на нашу заставу і, не знаючи клички, почав стріляти, коли застава його затримувала. Це й оповів мені сот. Бурий, додаючи, що подібна історія трапляється з Громом не раз. Грім, або, як він називався в нас, Бульба, мав у Дрогобичі власний ресторан і пережив родинну трагедію. З тієї причини він час від часу "заліває хробака" й тоді зчиняє бешкети. З відділу не хотіли його позбутися, бо коли б пішов "у терен", то пропав би. З другої ж сторони, він знаменитий санітар і не одного вже вилікував з важких ран. Після кожного такого бешкету завжди обіцяє поправитися, бо він вдачею добряга, як, зрештою, кожен силач. А силач він був справжній: п'ястуком перебивав цвях почерез дошку товщиною в дві п'яді. В руках рвав ланцюг, а двос коней не розірвали йому зчеплених рук.

З того всього я зрозумів, що мені нічого встрявати в цю справу. Вона належить до військового суду. Так теж звітую "догори". Тут тільки хочу оповісти про долю цього Грома-Бульби.

Він був опісля санітаром на Лемківщині, в другому районі. Шпитальну й санітарську справу поставив тут якнайкраще. Населення його дуже любило, бо лікував усіх. Відважний був теж. Одного разу сотня під час алярму відступила в ліс, а він сам перебився почерез большевиків. Але коли підпив собі, був безвідповідальний. Одного разу, маючи жаль до к-ра Рена за те, що той не прийняв його, вірніше, сховався перед ним, коли він хотів пожалітися Ренові на якесь кривдяче, на його думку, донесення, підпив собі в селі Творильне та почав ганятися за Реном, щоб його застрелити. Знову ж у селі Кобильське загнав

по-п'яному до хати безрогу, вбив її чергою з машинового пістоля, сів на неї та почав вигукувати. Під час того якось погасло світло. Прийшов рой. Гайовий світити, а Грім до нього береться з пістоля стріляти. Аж малий молоденький стрілець Покірний, жартуючи з Громом, непомітно роззброїв його і внешкідлив.

Але такі п'яні жарти Бульби врешті мусіли для нього скінчитися нещасливо. Одного разу, знову не пам'ятаючись, став вимагати від стрільців, щоб вони гнали пасти в збіжжі худобу. Коли ж вони його не послухали, Бульба стрілив до рой. Верховинця. Тоді цей зробив з ним кінець, виступаючи у власній обороні. Хоч майже всі жаліли, що Грім скінчив так неславно, проте було ясно, що він був сам собі винен.

Коли я Грома вперше зустрів – у сотні Бурого, він був дуже люблений і потрібний. Хлопці були збідовані, вигодовані, а деякі просто таки небоєздатні. В нашому терені сотня відживила, дістала одяг, білизну. Тоді ж із сотнею був теж к-р Бір.

Відпочивши й відживившись, сотня повернулася на Лемківщину і, як я чув, зробила наскок на Гучаву, опісля мала сутичку з большевиками на горі Хрещатій. Тоді загинув один стрілець, а чот. Олійник був важко поранений і незабаром помер. Згодом сот. Бурий, мавши непорозуміння з керманичем тамошнього підпілля Зоричем, відійшов з чот. Юрченком і чот. Білим на зону.

Після капітуляції Німеччини Перемищина пережила ще раз перемарш советських армій. Пішли балачки, що при тій нагоді будуть прочищені ліси й села. Одночасно пішла поголоска, що скріплені польські ґарнізони розпочнуть проти нас дії. Тим часом перемарш советських військ відбувся порівняно мирно. Хвиля військ перекотилася почерез села, що біля шосе. І ці села потерпіли. Ішли теж з'єднання донських і кубанських козаків. Один з-поміж них заблукав до села К. і десь на грабежі піймався. Приїхали його товариші, зібрали селян і домагалися видачі зниклого. Погрожували спаленням села. Справа була тим більш неприємна, що деякі з-поміж козаків були українці. Коли надходила година, до

якої зниклий мав з'явитися, і затривоження селян сягало вершка, старшина козаків вирішив, що село не може відповідати за пропалоного, бо той не мав права грабувати населення в післявоєнний час.

Саме тоді я відбув вишкіл охоронного відділу й заїхав до села Г. Було нас 12 вершників. В неділю 17 червня ми переїхали селом, співаючи повстанські пісні. Враження було велике. Село лежить недалеко від Перемишля, а в поблизькому Фредрополі стояв польський гарнізон, і повстанці появлялися в селі рідко. На нашу появу населення вибігло з хат, вітало із захватом, а дівчата кидали нам квіти. Відважніші чіпляли квіти коням та давали нам до рук. З усіх сторін нас запрошували в гостину.

Зі села Г. їдемо відкритими полями в напрямі Фредрополя. В селі К. зустрічаю чот. Ластівку. Під Перемишлем села багаті й щедро угощають повстанців, ще й на дорогу дають харчів. Особливо про мене дбають, а кожна мама, бачучи мої все ще безпорадні руки, зідхає. Референт безпеки Май з Добромильщини, що вже по советському боці, щораз переходить кордон, особливо, коли його там "притиснуть", та користає з гостинности цього терену. Тут не тільки живуть заможні, але повно всюди готових криївок, що ними селяни радо дозволяють користуватися.

З охоронним відділом знову йду на вправи. Цим разом у Курманицький ліс. Під час таких вправ наша розстрільна – 13 чоловік – вийшла на місце постою проводу надрайонової підпільної мережі. Серед тих "цивілів" зчинилася паніка: все повтікало, хоч було їх 30. Найпритомніший був Євген-Мирон, пізніше курінний політвиховник. Попри звичайне зголошення в шефа надрайону, якому підлягали всі охоронні відділи, я мусів ще виправдатися у славного "лікаря" Вуйка, про якого говорили, що він від крайового проводу.

З цим "лікарем" вийшла ціла історія; згадаю про неї коротенько. Вуйко мав великий організаційний хист, був працьовитий, і його дуже поважали. Але всі звернули увагу на те, що він до жодної фахової лікарської роботи не брався. Коли доводилося робити операцію, прочищувати рани чи хоча б бандажувати, Вуйко завжди висилав маїстра Нехриста, Богдану або Скалу. Пізніше на Лемківщині, куди перейшов і він, вислуговувався він тут д-ром Якимом, д-ром Ратом, лікарем Арпадом, санітаром Воєм, Лоташем, Дорком та іншими. На

Лемківщині на цього "лікаря" перший звернув увагу д-р Рат, а Арпад зажадав слідства в його справі. К-р Рен, одначе, Вуйка цінив, і я сам мусів з наказу Рена давати йому охорону — один рій. Аж по двох роках побуту Вуйка на Лемківщині ми розкрили, що Вуйко ніякий лікар, а по званню тільки звичайний собі кухар. Як він вплутався у санітарну службу, не знаю. Мабуть, відповідальний пост в тій ділянці він зайняв завдяки своїм організаційним здібностям, і аж згодом до цієї функції йому "приросло" звання доктора. Про це, може, дехто й знав, але не вважав такого підвищення Вуйка шкідливим чи небезпечним: він бо ж до жодних фахових лікарських справ не втручався. Зате з організаційного погляду мав безперечно великі заслуги.

Я довший час практикував у селі Г., бо звідси близько до Перемишля. Хлопці з цього охоронного відділу були відважні й очайдушні та — як звичайно, підміський елемент — підхожі для роботи в місті. Їхні випадки в місто були вдалі: часом застрелили якогось емгебіста, сексота, з аптеки добули ліків тощо. В наслідок цих дій місто жило в напруженні. Всякий знав, що це рука українського підпілля сягає в центр ворожої адміністрації.

Тут і трапилася подія, що характеризує ставлення червоноармійців до повстанців. Одного ранку я встав, щоб погодувати коней. Вийшов в сорочці, без шапки, але з пістолем при поясі. Кулеметник вийшов теж у сорочці, поставив кулемета на криницю, а сам допомагав мені поратися біля коней. Враз прибігає жінка й каже, що між хатами йдуть червоноармійці. Не було що робити, і ми станули біля кулемета, коні рядком біля стодоли їли овес. Червоноармійці кинули на нас оком і пройшли помимо. Аж якийсь двадцятий, знімаючи з плечей рушницю, крикнув по-російськи: "Ти хто такий?"

Я сказав, що ми проти червоноармійців не воюємо, ми — проти колгоспів і визиску трудящих. Тоді якийсь старший віком, що йшов слідом за ним, крикнув: "Не чіпай, він же тебе не чіпає!"

Тим часом повилазили хлопці зі зброєю, готовою до стрілу. Червоноармійці крикнули: "До побачення", — й відійшли. А було їх близько 30.

Після сніданку надійшли поляки. Побачивши нас з дороги, залягли і стали питати, хто ми такі. Ми були зодягнені в

червоноармійські мундири, а котрийсь стрілець крикнув поросійськи: "А тобі яке діло?" Селяни сказали, що ми козаки. Польський відділ перейшов помимо нас у повному поготів'ї й увійшов у ліс.

Перебувати в селі далі було і небезпечно, і непотрібно з уваги на село. Ми посідали коней й поїхали в напрямі на село К. Коли були вже серед ланів, з ліса посипався на нас вогонь, але він не був шкідливий. Охоронний відділ пішов у ліс готувати собі криївку, а я почерез Княжицький ліс подався до села Р. Перед тим заїжджаю ще до села К. й остерігаю, що може бути облава. Організаційний округи попросив мене на обід, але я мусів поспішати. Повідомляю ще Богдану й Ярославу, що була шефом УЧХ в районі, про безпеку й пропоную, щоб вони перенеслися кудиінде. З тим самим їду до села К., де залишаю коня на лікування, і сам їду до села Р.

Там в одній хаті була повстанська харчівня, де на квитки видавано харч. Там я зустрів надрайонового керівника підпілля Тараса з дружиною; його я досі не знав. До мене підійшла Софія, що то разом з Богданою вирятувала мене з небезпеки та вилікувала мої руки. Вона зразу зацікавилася не так мною, як моїми руками, й була задоволена, що я вже настільки ними володію. Софія попросила мене ще з одним повстанцем перевірити дівчат, що носять "штафети". Вона вже робила з ними різні проби, висилала їх під час дощу й бурі, в пізню ніч через ліси в сусідні села, і деякі менш придатні не пройшли проби задовільно. Ми з Цоком — так називався цей місцевий повстанець — переодягнулися в польські мундири й засіли при стежці, якою мали йти дівчата. Після деякого часу надійшли дві: одна маленька шістнадцятилітня, а друга висока, чорнява, коло двадцяти років. Кричимо по-польськи: "Руки вгору!" — й біжимо до них. Маленька, що йшла перша, починає щосили втікати, й бачу, як гризе записку та ковтає її. Друга стоїть, мов укопана, записку, яку встигла витягти, тримає в руках і, коли я до неї побіг, тримала далі. Цок побіг ловити першу, а я відбираю записку від цієї високої й починаю робити "допит".

Вона спершу не хотіла нічого сказати, і аж як я приклав їй до чола пістоль і загрозив, що зараз застрелю, сказала, що записку отримала від Софії, а далі подала псевда всіх повстанців, що перебували тоді в селі. Врешті під погрозами погодилася

щочетверга приходити на вказане місце й залишати там записку з інформаціями про повстанців.

Зате друга дівчина, яку Цокові тим часом вдалося зловити, до нічого не призналася, навіть тоді, коли я їй сипав усіми псевдами, що їх мені "зрадила" її товаришка, ні навіть тоді, коли я їй прикладав до голови пістоля.

Вислід проби був ясний, і про нього ми повідомили Софію, що з того часу тієї старшої дівчини до жодних небезпечних робіт не вживала. Про цю дівчину ще, зокрема, погано свідчило те, що вона, оповідаючи про випадок, до своєї вини не призналася, тільки оповіла так, як я її "навчив", — казала, буцімто полякам з рук втекла.

Недалеко моєї квартири захворіла на тиф вдова з двома малими дітьми. Вони лежали в нетопленій хаті в гарячці, а зі страху перед заразою ними не піклувався ніхто. Ми з Цоком постарали для них харчі, постіль, дрова та зобов'язали одну господиню, щоб вона їх доглядала. З Перемишля дістали ми уколи, й санітар зайнявся хворими. З магазинів ми взяли речі, придатні дітям, і обдарували їх. Ця справа викликала була в декого застереження, мовляв, майном треба б було розпоряджатися організаційною дорогою. Але я знав, що коли справу полагоджувати почерез районного, а цей звернеться до "господарника", а "господарник" до кущового, і кожен з-поміж них стане обмірковувати справу, то допомога могла б прийти надто пізно. У всякому разі, наше піклування над потребуючими викликало серед населення вдячність і добре враження.

Незабаром потім довелося мені сповнити дуже прикре завдання. Одного дня на село Я. наскочили большевики, спіймали стрільця з місцевого "куща", й він видав великий магазин з ліками, а в додатку — всі родини, що їх сини були в підпіллі. В нагороду й для заохоти іншим емґебісти його звільнили. Коли це виявилось, його засуджено на кару смерти, а на мене накладено обов'язок виголосити роз'яснювальну промову до населення перед публічним виконанням присуду.

У присутності Потапа від підпільної мережі я забрав слово до зібраної громади усього населення села Я. і представників довколишніх сіл. Моїм завданням було представити зраду в правдивому світлі. Зрада — це був наш найстрашніший ворог, особливо ж у майбутньому, коли ворог кине на нас великі

сили. Постава села до зрадника була однодушно завзята, та й майже всіх хоч якось заторкнув його вчинок. Навіть його родина зреклася його й не хотіла похоронити. Але над нашим підпіллям завис грізний знак. Відкрилося наше слабе місце, на яке годі найти успішний протизасіб. Єдине, що мені видалося можливим здійснити, це повне законспірування людей; до того треба було конче перемістити людей, щоб відірвати їх від знайомого терену. Це я й запропонував зверхникам, хоч здавав собі справу, що таке загальне пересування людей не легке.

Виконавши це прикре завдання в селі Я., заїжджаю до села Л. Тут стрічаю кущового розвідника Хруща. Він просить мене поїхати з ним до присілка Т. — Кривого.

Тим часом селяни, побачивши мене, зібралися біля школи, кожен зі своєю справою, і просять, щоб я зайшов туди та полагодив їхні клопоти. Трактують мене мов свого вїгта. Тож полагоджую ці клопоти: переорана межа, бабські плітки, недобрі підозріння. Добросусідське співжиття якось наладжується. Більших спорів, серйознішого порушення порядку — поза нападами зайшлих грабіжницьких червоних боївки — звичайно не було.

Такі новочасні "патримоніяльні" суди доводилося мені — а напевно й не одному з провідних людей підпілля — переводити в кожному місці постою, особливо там, де дана людина була більше знана. Мене особисто знали селяни, почавши від Володжі і Голучкова на заході, до Вільшани, Гороховиці й Яксманич на сході, від Іскані на півночі по Юркову і Ліщину на півдні.

В селі Л. Богдана, що все стежила за станом моїх перестрілених рук, подарувала мені шаблюку й теплу рукавицю. Ліва рука, казала вона, вже не потребує окремого піклування. Зате праву руку зобов'язала мене вправляти шаблею.

— Не питайте, — говорила, — що буде боліти, що важко вам втримати шаблю в руці. Не помітите, як будете вже і правую рукою вільно володіти.

Слухаю її, бо це мій добродій, і надіваю рукавицю. Вона сягає вище ліктя. Тепла, і я радію з цього, бо ночами рука болить.

Через ніч переїжджаю до села Л. Тут довідуюся, що сотня

червоних польських боївкарів напала на село Маляву. Можна було здогадуватися, що ця банда піде грабувати Добрянку. Беру відділ Островерха, дві чоти СКВ, долучується ще Пастернак-Старий, і залягаємо на полях перед селом Добрянкою. Та ворог нас із Маляви помітив. Відкриває нешкідливий вогонь. Ми чекаємо. Але поляки на Добрянку не пішли.

Ввечорі з охоронним відділом я пішов перевірити стан справ у Маляві. Малява трималася під час німецької окупації дуже добре. Тут перебував охоронний відділ Сича. Але під ударами ворога село скоро заламалося. Кращий елемент пішов у підпілля, появилися сексоти, деякі хлопці й дівчата стали ходити на польські забави до Бірчі. Колись зразкове село Бірчанщини тепер стало джерелом деморалізації. Наше керівництво району зробило помилку: замість вплинути на настрій молоді, — а то, як треба, покарати кого слід, — у районовому проводі рішили з Малявою порвати всякі зв'язки й бойкотувати її. Аж за порадою кущового Шрама цей бойкот відкликано, але було запізно. Молодь вже була здеморалізована.

НА СУДІ...

Протягом одного місяця мені на переміну довелося зазнати суперечок, доносів, признань, похвал, підвищення, а врешті й суду. Про це оповім докладніше. Це все — маленькі дрібниці, що трапляються завжди і скрізь. Згадую їх тут для того, щоб проілюструвати деякі особливості тодішніх відносин.

Одного дня квартирую з відділом у селі Л. Мій відділ налічує 21 чоловіка. Відійшов Тополя, Пиріг, помер Бистрий II і ще один з Маляви, відійшов Кармелюк, загинув рой. Чумак. В сусідніх хатах квартирував з чотою СКВ старший булавний Зруб. Несподівано в лісі, недалеко від нас знялась стрілянина. Селяни біжать з вістками, що на село наступає великий відділ польського війська. Зруб був добрий вояк, але що з ним того дня сталося, то й сам не знаю: він схопив зброю і став утікати навмання, а за ним у безладі — його СКВ. Поляки вже близько нас. Мій відділ зайняв становища в ровах, а СКВ "рве" щосили на чисте поле.

Якщо б поляки це запримітили, були б вистріляли їх усіх, як курей. Кричу до Зруба, щоб спинив своїх людей і зайняв становище. А він мені у відповідь: "Вам зась до СКВ, пильнуйте своїх!"

Щоб не допустити до катастрофи, кричу до нього таки зараз спинитися, уживаючи при тому "кріпких словечок", що їх звичайно в таких випадках уживають у кожній армії. Загрожую йому, що стрілятиму, якщо він не затримається. Остаточо тільки частина СКВ зайняла становище біля нас; Зруб із другою частиною втік у поле. Ми відступили в повному порядку ровами, щоб не наразити села на спалення.

Так виглядало одне непорозуміння, на мою думку, дрібне, бо ми опісля із Зрубом стрічалися й жили у добрій злагоді, але, як пізніше виявилось, він все таки подав цей випадок у своєму звіті "догори", навітлюючи його, очевидно, по-своєму.

Друге непорозуміння притрапилося мені з господарським референтом Газдою. В тривожні дні при моєму відділі перебували ранені, а тому, що я не володів іще як слід руками, біля нас перебували санітарки Уляна й Богдана. Між ними, як представницями УЧХ, та Газдою постала суперечка щодо полотна, вати, ліків, що їх наш відділ заготовив і передав для вжитку "нашим" санітаркам. Під час такої однієї суперечки Газда підняв у моїй присутності руку на одну з-поміж дівчат. Я скочив до нього й погрозив йому, що застрелю, коли буде вести себе так грубо. За те Газда пожалівся Пастернакові, який сповняв ролю політичного керівника району; опісля ж ця скарга опинилася в керівництві округи.

Мої взаємини із Газдою загострилися, коли він несподівано став моїм безпосереднім зверхником, як референт безпеки, якому я із своїм охоронним відділом підлягав. До удару поміж нами мусіло прийти раніше чи пізніше. Якось ми заквартирували в лісі між селами К. й Л. Стрільці притримали якогось учителя-українця, який оповідав, що вертається з німецького війська й хоче вступити до УПА. Газда потрактував того вчителя як ворожого розвідника і збирався під тим кутом його й переслухувати, але Байрак — пізніше чотовий УПА в сотні к-ра Стаха, відзначився в багатьох боях і загинув у бою з большевиками в лютому 1948 року в Дрогобиччині — заступився за нього. У справу втрутився і я, а з розмови з учителем переконався, що він говорить правду, бо, виявилось, я знав його батька й умови його життя, що їх він вірно мені описував. Тим часом Газда хотів покарати Байрака за його встрявання у

переслухання; це Газда уважав порушенням субординації. Тут уже я не допустив, щоб Байракові сталася кривда.

Це, мабуть, остаточно спонукало Газду збирати матеріали, щоб віддати мене під суд.

Непорозуміння з Газдою та моє бажання повернутися до відділу УПА спонукали мене подати в район прохання звільнити мене від теперішніх обов'язків, бо хочу перейти до УПА, хоча б як рядовий стрілець.

Та поки ця справа вирішилася, прийшов наказ, щоб усі референти безпеки надрайону, районів, командири охоронних відділів та їхні заступники явилися на вишкіл до села Я. Вишкіл мав проводити окружний референт безпеки Летун.

Вишкіл відбувався 10-12 травня в школі. Були присутні надрайоновий референт безпеки Потап, його заступник Пугач, секретар Воробець, референт безпеки 1-го району Рудий, його заступник Цок-Буйтур, командир охоронного відділу Сокіл, референт безпеки 2-го району (його псевда вже не пам'ятаю), командир охоронного відділу Орел (пізніше став провокатором), референт безпеки 3-го району Орач, мій заступник Островерх, референт безпеки 4-го району Карло, командир охоронного відділу Біс та низка інших функційних. Третього дня прийшли теж і куцові розвідники. Приявний був теж референт Гуцул.

Вже на початку мене зустріла приємна несподіванка: у вступному слові, що його виголосив від імени окружного політичного керівництва Летун, було висловлено мені признання за мою роботу, тому що стан безпеки в моєму терені найкращий і мій відділ військово й поліційно найкраще вишколений; Летун назвав усі мої бої, відчитав деякі протоколи як зразкові, склав мені подяку і призначив надрайоновим третім референтом безпеки із завданням вишколювати всі п'ять охоронних відділів надрайону. Вишкіл пройшов дуже успішно. Нам показали багато цікавих матеріалів і проаналізували систему праці та побудову МВД — МГБ. На третій день з доручення Летуна я перевів військовий вишкіл із розвідниками.

В селі Я. я вперше зустрів Зорича, надрайонового керівника Лемківщини, що приїхав сюди із знайомою мені Христею на відправу. Він намовляв мене перейти на Лемківщину; йому про мене, мабуть, говорила Христя, якій я одного разу допоміг у скрутній хвилині. Яюсь зимою у велику заметіль, коли

довкруги гуляли большевики й червоні поляки, появилася вона сама в селі Л. Була погано одягнута і в подертих чоботях. Ми її вбрали, взули, а коли вона хотіла сама йти пішки до села Семушової на Лемківщині, я наказав запрягти коней, і туди відвезла її кулеметна ланка.

Після вишколу вертаюся до села Л., де мене вже чекала половина мого відділу. Йдучи селом, зустрічаємо Богдану, що нас перестерігає перед засідкою червоних поляків над селом Л. Д. До нас долучується надрайоновий організаційний референт Роберт, і ми ввечорі вирушили в дорогу. З нами йде Богдана, щоб показати місце засідки. Переходимо через спалений присілок Роберець і біля горішнього кінця села відпочиваємо. Я з двома стрільцями йду перевірити місце, де мала б бути засідка. Чую – під палаткою кашляння. Поляки зайняли становища під невеличким горбком, недалеко стежки. Вертаємося до відділу, обходимо засідку, а я з кулеметною ланкою підсуваюся на горбок та крешу вогнем по поляках. Вони панічно втекли, залишивши декілька скриньок із амуніцією. Стрільця заармувала боївка у селі Л. Д., що й почали наосліп стріляти, не наносячи нам, однак, жодних втрат.

В селі Л. передаю командування над моїм охоронним відділом Островерхові, що по мені перебирає, згідно з наказом, командування відділом. Прощаюся зі своїми хлопцями, обіцяючи їх часом відвідувати.

Незабаром закінчилися смуги контрастів, що безперервним ланцюгом мінялися протягом цього місяця мого життя. Отримує покликання явитися на суд до села Т.

В селі Т. зібрався увесь провід округи із Григором, а з ним – Орлан. Нас обвинувачуваних – багато. Сама "своя" братія. В одній хаті, звідки викликали нас поодиноці, опинилися, крім мене, к-р Бурлака, к-р Кер-Орський, капелян о.Кадило, Пастернак-Старий, Богдана і ще декілька районних референтів. Дехто пригноблений, зідхає, але Бурлака, Орський, я та ще дехто з військової братії весь час жартуємо стиха, щоб не почув хтось із суду.

Один одному переповідаємо собі, що кому закидають, яких свідків хто має проти себе та що за те чекає кого. К-р Бурлака пропонує пустити пляшку в рух, щоб бути відважнішим в обличчі суду. Орський відраджує, бо це може справу тільки погіршити.

Орський оповідає, що, мабуть, доведеться відповідати йому за те, що дав одній жінці три шпульки ниток і через те районний звинуватив його в "розтрачуванні організаційного майна". Бурлака признався, що в Рокшицях, випивши, пішов із дівчиною на прохід. Тепер йому закидують "неморальну поведінку". Якийсь референт твердить, що його покликали на те, щоб усунути з референтури, на яку має прийти хтось протегований. Дехто з покликаних на суд сидить, сперши голову на руках, чує потилицю або знервований ходить по кімнаті, повторюючи час до часу: "Ну, і що з того буде?"

О. Кадило згадав, що має виправдатися від закиду, зробленого йому районним Борисом, мовляв, він незарадний господарський референт.

Відчинились двері, увійшов стійковий і покликав к-ра Орського, тоді докинув:

— Тепер буде черга на Вас, отче. Сповідали дотепер Ви, а тепер Вас сповідатимуть. Кажуть, що Ви під час Богослужіння штафети читаєте.

— Коли так, то я повинен хіба похвалу дістати, а не перед судом виправдуватися...

Серед таких жартів дочекався своєї черги й я. Покликаний, відчиняю двері й бачу чотири столи уставлені кутом, а за ними яких п'ятнадцять осіб. Обличчя знайомі й незнайомі.

— То Ви чотовий Хрін? — питає якийсь темний русявець середнього зросту, що сидить посередині за столом. Хтось іззаду штовхнув мене зголоситися, кажучи, що це — Орлан. Тож зголошуюся.

Виявляється, Орлан знає доволі багато про мою діяльність, згадує про участь у бою в Ліщаві Горішній. Це мене підбадьорило, на серці стало легше, переступаю з ноги на ногу.

— Ну, друже Хрін, скажіть нам свої гріхи, — каже Орлан, — на Вас тут є скарги.

Я прошу, щоб мені перечитали скаргу. Хтось вголос читає. Дещо в тому правди, а дещо — брехня. Це мене сердить, і я зразу перебиваю, кажучи: "Брехня!"

Присутні за столами, слухаючи закидів, "гмкають", і це ще більше мене дратує.

Коли скінчили читати, дали слово мені, і я заявив, що в тих то й тих пунктах — і називаю — відмовляюся від виясненя, бо

все, що там сказано, — неправда. Вияснюю справу з Орачем, пригоду з яким я вже описував був, і заявляю, що не можна мені робити закидів з приводу того, що я став в обороні дівчини, коли чоловік хотів на неї піднести руку. Далі з'ясовую випадок зі Зрубом. Кажу, що в кожному випадку вживатиму "кріпких слів", коли хтось втікати в обличчі ворога. Провідник Григор звертає мені увагу, що Зруб — старший булавний УПА, а я — звичайний стрілець, чотовий — тільки по функції. Я покликуюся на те, що я чотовий УПА. Хтось мене перебиває, кажучи, що я чотівим УПА був, а тепер ним не є і не можу користуватися званням чотового.

Це мене боляче вразило.

— Пробачте, — кажу, як тільки можу спокійно, — мій відділ складався з трьох роїв, значить — становив чоту. Я був її командиром, значить — виконував функцію чотового. По-друге, я ані здемобілізований, ані звільнений з УПА. Мене забрали з поля бою раненого як чотового УПА. І я залишаюся чотівим так довго, доки від свого командування не отримаю повідомлення, що я вже не чотовий. Я, ще невилікуваний, пішов добровільно повнити функцію команданта охоронного відділу, і ще до сьогодні я не здоровий. Я й досі не обов'язаний повнити, коли мова про це, активну бойову службу. Проте я вважав своїм обов'язком взяти зброю своїми простріленими руками. Коли я був поранений у функції чотового, то чому тепер, будиши інвалідом, маю вважати себе тільки стрільцем?

Орлан вирішує це питання на мою користь, заявляючи, що мій старшинський ступінь — це справа командування УПА, але сам дав мені сатисфакцію, з притиском називаючи мене чотівим.

Після моїх вияснень забрав слово Орлан, закликаючи мене до дальшої праці і дружби. Коли я відходив з кімнати, то був певний, що виправдав себе з важливіших закидів, головню ж із закиду щодо порушення субординації, та що загалом скарга на мене провалилася.

Після суду кількох нас враз із чотівим Левком із сотні к-ра Бурлаки їдемо до місцевої школи на мед.

МОЇ ОСТАННІ БОЇ В БІРЧАНЩИНІ

Незабаром довелося мені бути на весіллі Сокола в селі Я. Р. Вінчання відбулося дуже по-святковому; двадцять вершників

супроводжували весільний похід, грала музика. Вінчав військовий капелян о. Кадило ще з одним священиком. Населення зійшлося багато, бо весілля повстанця робило враження.

Після весілля к-р Громенко в лісі між селами Я. й Ж. провів присягу сотні СКВ. Було це 30 червня; зійшлися всі повстанці цього району. О. Кадило відправив за поляглих панахиду, а після неї сотня склала присягу. При тій нагоді виголошено кілька промов; тоді я сказав декілька слів. К-р Громенко подякував мені за цю промову, а чот. Чайка запросив до своєї нареченої на вечерю. Було багато друзів, дівчат, веселі пісні, дружній настрій, і ніхто не думав про те, що після кількох місяців наша "республіка" переживатиме важкі часи та прийдуть завзяті криваві бої.

Звідсіля одна група повстанців переходить у 1-ий район. Через село П. йдемо до села І. Хочу відвідати місцевих повстанців, а опісля задумую зайти до села Б. Ми заночували в крайній хаті біля піль, на східньому кінці села. На світанку на село наскочили поляки, й ми пересиділи їхню облаву в глибокому ярку, порослому терням і шипшиною. Надвечір вирушаємо попри села К. й Х. до села К. Тут спокійно, і я йду прочитати газети та довідатися, що нового в світі.

Наступної ночі зустрічаюся в селі Р. із Рудим, і він мене просить піти з ним полагодити деякі службові справи в селі В. Це велике, громадсько дуже активне село, але при головному шляху Перемишль – Бірча. Майже щодня шляхом переїзять поляки й большевики; вдень тут квартирувати небезпечно.

Ми на конях. Заїздимо в один сад, до Олі. В неї велика пасіка, хата мурована, добрі собаки на припоні, вони нас заалармують, якщо буде наблизатися ворог. На випадок небезпеки можна з горища скочити в гущавину в саду. Виявляється, що в пасіці нема кому вибрати меду. Переодягаюся в цивільний одяг, беру пістоль і гранати та весь день хазяйную біля пасіки. Селом переїжджають поляки, але до хат не заходять. Надвечір місцева куцова просить мене зайти на сходи́ни молоді та поговорити. Рудий поїхав до однієї хати, що була в лісі між селами В. й Р.; слідом за ним мав їхати туди і я. Тільки я відбув сходи́ни і зайшов на вечерю, як почувлися постріли: на село наскочили поляки. Я сів на коня й поїхав руслом річки, щоб прорватися на зарінки села Р. Ворог

освітив річку ракетами, і мій козацький кінь в ту мить приліг. Тільки згасла ракета, кінь зірвався й мілкою водою помчав попід міст.

Загалом цей кінь був знаменитий. Як тільки почув будь-що підозріле, приставав, стриг вухами й бистро розглядався. Пострілів зовсім не боявся. На свист прилягав на землю, поплесканий по шиї вставав, а коли я казав йому стояти в одному місці, то спокійно чекав, поки я не повернувся. На заклик "Стій!" тримав голову рівно так, що можна було на неї класти автомата й стріляти. Якщо декілька разів пройшов якоюсь стежкою, то можна було спокійно дрімати — він не зблудив ніколи.

І цим разом мій розумний кінь виніс мене з небезпеки. Заїжджаю до місця постою Рудого й алярмую його. Тільки ми опинилися на оболоннях біля хати, де ночував Рудий, блиснула ракета.

За порадою Богдани, скільки можу, вправляю шаблею. Ліва рука тримає її вже доволі сильно, правою починаю теж потроху вправляти. Мій дорогий бойовий друг Островець теж хоче, бачу, мати свою шаблю. Постановляю собі постарати при нагоді шаблю і йому.

15 липня їду верхи з Щуром із села в 4-ий район, до відділу Біса. В селі Б. зустрічаю багато повстанців. Який двадцяток дівчат проходить санітарний вишкіл під проводом Скали. В цьому селі живе кільканадцять родин баптистів, що їх сини, згідно із своїми віруваннями, не беруть зброї до рук. Але зрештою баптисти допомагають нам чим можуть. Майже в кожній хаті квартирує хтось із повстанців.

В селі Л. довідуся, що один господар має шаблю. Заходжу туди; господар охоче мені її віддає. Буде подарунок для Островець. На присілку, що належав до цього села, поміж селами Ж. й К., квартирує Карло з частиною охоронного відділу. Відвідую і його.

З цілим охоронним відділом зв'язуюсь в селі Я. Вишкіл проводжу на присілку Пасіки села У. Присілок цей на горі, з гарними краєвидами. З двох боків його оточує ліс, а з третього в долині видніє село У. та срібна лента Сяну.

Після вишколу на прохання Щура їдемо до села У. Заночовуємо в якійсь stodolі. На світанку розбудили мене близькі постріли. Надворі чути польську мову. Не можу в снінці знайти свого ППС. Добре, що нема з нами коней. Недалеко нас почалася перестрілка. Це відбувається повстанець Ігор. Поляки, що були біля нашої stodolі, біжать в напрямі пострілів. Тоді ми вилазимо попід підвалини, переповзаємо до рову, залягаємо по двох боках дороги й відкриваємо вогонь в сторону поляків, щоб відтяжити Ігора.

Поляки теж залягли в рови, ми крешемо по них. Коли ж інші стали нас обходити поза хати, помалу відступаємо так, що один займає над ровом нове становище за містком, другий же за цей час прикриває його своїм вогнем. Так ми пройшли яких десять містків, дібралися до горбка, що біля церкви, і під ворожим обстрілом полями подалися на Пасіки. Тут тривога: хлопці журилися, що ми вже пропали.

Їдемо на присілок за лісом — його назви вже не пригадую собі — в сторону села В. Тут уже теж алярм. Частини польського війська напали на село Володж, інші господарять в Явірнику. На горбках окопується артилерія, народ з худобою втікає в ліси, артилерія б'є по лісі.

Місцеві наші сили нараховують майже 200 чоловік. Ворог хоче викликати нас на бій, але нам зовсім не доцільно його приймати. Ввечорі їду з декількома вершниками перевірити довколишні присілки. Ворога не було. Зате вранці він почав на наші ліси наступ з трьох сторін. Згідно з пляном, сотня СКВ к-ра Громенка відступила в ліс біля Грушівки, а охоронний відділ, до якого пристало декілька підпільників з 3-го району, я веду понад Борівницю в Ляхавські ліси.

24 — 26 липня й опісля ще 29 й 30 липня переводжу вишкіл із давнім моїм відділом із 3-го району. Наказую хлопцям тепер квартирувати тільки в лісах, а не по селах, будувати собі там землянки та маґазинувати харчові припаси.

Час їхати у 5-ий район, бо охоронний відділ потребує реорганізації, доповнення й вишколу. 5 серпня я вже в Тростянці. Зустрічаю давніх знайомих. Тут я після бою в Ліщаві вперше. З охоронним відділом зв'язуюсь у селі С. Вишкіл

переводжу в цьому селі та в селі Г., чи то вірніш — на полях і в лісах. Хлопці занедбані. Щоб їх заохотити, співаю з ними й учу їх повстанських пісень.

Тут села не зорганізовані так добре, як у Бірчанщині чи Перемищині. Тому роблю збори з населенням в селах Г. й С. Яюсь ввечорі сідаємо на коней і всі шістнадцятеро їдемо зі співом до села В. Тут теж роблю збори з населенням. Коли мої хлопці вже хоч дещо прибрали форму вояків, їдемо в село З., щоб там пострашити місцевих міліціантів. Та вони поховалися на залізничній станції.

На населення села З. наша поява зробила велике враження. Місцеві дівчата, серед яких було декілька із середньою освітою, запросили нас на 12 серпня на присілок під лісом, на прийняття. Вночі виїжджаємо з села Г. кіннями, перетинаємо шлях Тирява — Залуж і Манастирецькими лісами під'їжджаємо до присілка. Перед присілком висилаю стежі на станцію, в ліс і ціле полудне зоримо село. Впевнившись, що всюди безпечно, кажу нагодувати коней і понакривати; біля них залишаю одного стійкового. Кожен з бойовиків чиститься, причісується. Вже сонце котилося до заходу, як ми, тихо підспівуючи, вимаршували на присілок. Дівчата заметушилися: махають хустинками, радіють.

Спершу сидимо у великому саді, опісля входимо в хату. Велика простора кімната, прибрана вишивками й квітами. Столи понакривані білими вишиваними скатертями; на них повно ласощів і присмак. Манять торти й сирники. Дівчата пристаралися багато.

Засідаємо за столи й серед приємної атмосфери проходить час, переплітаний повстанськими піснями, оповіданнями й жартами. Після гостини я подякував нашим дівчатам і підкреслив, який моральний вплив має на повстанців таке щире прийняття.

Дівчатам цікаво побачити нашу вечірню збірку, тому в саді відбуваємо вечірню молитву, а опісля всі вшановуємо пам'ять поляглих. Після збірки стрільці співають: "Я сьогодні від вас від'їжджаю..."

Прощаємо дівчат і ще раз дякуємо за гостину. Дівчата махають хустинками, декотра обтирає сльози, а шістнадцять повстанців на конях гримнули:

*Ми партизани, вояки України,
Ми з ворогами в бій кривавий ідем,
Ми свято вірим в свою перемогу,
Що ми Україні волю принесем...*

Це прийняття добре вплинуло на стрільців, і кожен з них згадував той вечір з задоволенням.

16 серпня на село Семушову наскочили поляки. Ми квартирували за селом над потоком. Висилаю двох стрільців на стежу над село почерез невеликий лісок. Там посипались постріли. Не знаю, що з тими хлопцями сталося, тож підсуваюся розстрільною. Бачимо поляків і відкриваємо по них вогонь. Я кричу на ціле горло:

— Сотня, оточувати справа!

Не знаю, чи від нашого вогню, чи від мого крику, — бо ж поляків було зо два рої, — ворог втікає, і ми його женемо аж до села й тут завертаємо в ліс. Але ворог, не знаючи наших сил, і зазримітивши по другій стороні рій Сокола із сотні к-ра Бурого, покинув село.

Прощаюся з охоронним відділом і йду в напрямі присілка села В. К. Сам один. Раптом в лісі, а була вже ніч, почув я клацання рушничних замків. Повертаю конем у смерічки, а за мною посипались стріли. Та мій степовик виніс мене буковим лісом. Допадаю стежки, і я вже на Пилі. Тут повідомляють мене, що в селі є польське військо. Іду вільшиною понад річку, бачу ворожі тіні по шляху і засідку, що лежить біля розваленої стрілецької могили на роздоріжжі. Тут чекаю до другої години ночі, бож їхати немає куди, а коли ворог зайшов до хат, риссю переїжджаю дорогу й полями та лісом дістаюся до Ляхави.

Повстанців тут не застаю: перейшли на інші села. Стоять тільки цивільні озброєні стійкові. Коня віддаю до одного господаря, сідло до другого, а сам іду спати до хати, біля якої стоїть стійка.

Ще я добре не заснув, як будить мене стійковий, кажучи, що в Крецові є багато польського війська. Звідтіля саме й прибіг післанець. Світало вже. Виходжу на горбок біля нашого цвинтарика і, дрімаючи, прислухаюся.

Коло восьмої в лісі між Ляхавою й Добрянкою впали

постріли. Це відбивався санітар Сокіл зі села Маляви, як я довідався опісля. Важко поранений в ноги, він застрелився. До мене прибігає кількох цивільних, і між ними кущовий господарник Юзьо.

Незабаром на дорозі, що веде з Добрянки до Ляхави, просто перед хатою, що на Брижівськім, показалася ворожа стежа. Бачимо добре, як ворожі вояки, обережно розглядаючись, хильцем підсуваються вперед. Показалася перша кулеметна ланка. Щокільканадцять кроків сиплють по кілька черг в сторону лісу й ідуть далі. За ними підсувається ровами понад 40 вояків; ворожа стежа віддалена від мене на метрів п'ятдесят.

Кортить сипнути по них, але стримуюся, щоб не навести біди на село. Відходжу з цивільними на Магуру. Тут зустрічаю моїх сімох бойовиків. Слідом за ними прибігає дівчина, дочка кущового, й оповідає, що поляки б'ють людей, грабують, арештували декількох господарів і мають зараз розстрілювати під школою.

Беру своїх бойовиків; охотниками пристають санітар Скала з іще двома іншими санітарами і провідник підпілля району Старий. Всіх нас — 12. Озброєння: один кулемет МГ-42, півкрісівка, п'ять ППШ і п'ять рушниць. Що буде, то буде, але не дозволимо, щоб ворог розстрілював наших людей, коли ми недалеко.

Не йдемо, але біжимо просто лісом. Виходимо біля хати на Брижівськім. В селі чути крик, плач, зойки. Чути постріли... Може, ми спізнались?

Ділю всіх на три групи. Перша група, з якою йду я, прокрадеться житами до дороги й ударить на школу, друга група зі Старим піде з долини від кринички, де брали воду, просто на хату Гриця, а третя — не пам'ятаю вже, хто нею командував, — вдарить з горбка та буде наступати від дороги, що веде на Креців.

Кулемет зі мною на лівому крилі. Відкриваємо вогонь. Тому що маємо всього один кулемет, перекидаю його відразу на праве крило, хай наступає згори, щоб ворог думав, що ми сильніші.

Старий зі своєї півкрісівки креше і креше. Участь в бою поряд із стрільцями політичного шефа району пориває всіх: вояцтво рветься вперед, ніхто не зважає на ворожий вогонь.

Заскочений ворог — у безладді. Займаємо школу, визволяємо арештованих. Праве крило вже між хатами; йдемо далі в наступ. Ворог під заслоною хат виносить своїх ранених. Приходить на поміч чота УПА к-ра Чайки. Наказую двом роям замкнути ворогові дорогу на Ліщаву, а двом перегородити відступ на присілок Підлісся. Але взяти ворога в мішок не вдалося: чота УПА прибула запізно. Ми навіть мусіли стримати наш вогонь, бо одчайдушний Бистрий пігнався вслід і просто замішався між ворога, що втікав.

Ворог розбитий. Населення нам дякує. Жінки кидаються на шиї стрільцям, старики під хатами, сперті на костурах, плачуть з радості, діти цілують по руках. Радимо всім людям зараз покинути село й іти з майном в ліс, бо прийдуть більші ворожі сили. Шість ворожих сотень, що прибули надвечір, в селі не застали нікого.

Ми їх не чіпали, щоб вони не спалили села.

Такий був мій останній, прощальний бій у Бірчанщині.

НА ЛЕМКІВЩИНУ

21 серпня перебуваю в селі Я., в командирів Бурлаки й Нехриста. Несподівано наскочили польські вояки. Не йдемо до криївки, тільки виходимо в поле. Дівчатам-повстанцям — Ярославі, Улянці й Богдані — кажемо йти до криївки, самі ж ідемо на присілок Жупа. Разом з охоронним відділом, що там квартирував, переходимо лісами мимо каплиці, де часто відбувалися Богослуження для повстанців, в околицю села Б. Тут бойовики оповідають мені, що під час наскоку польського відділу був ранений Черемош, редактор підпільних видань Перемиської області, брат Степової, що походив із Полтавщини. Важко поранений в обі ноги попав у ворожі руки. Тортурований, не зрадивши таємниць, загинув замучений.

Від 23 — 28 серпня переводжу черговий вишкіл охоронного відділу 1-го району в селі К., під лісом. Після вишколу покликав мене до себе окружний референт безпеки Летун та повідомив, що маю наказ відійти на Лемківщину. Опісля він зробив збірку відділу, склав мені подяку за працю, вишкіл і за виховання всіх охоронних відділів та побажав щасливої дороги й успіхів на новому становищі в боротьбі з ворогом.

Прощаюся з друзями, сідаю свого коника і — в дорогу в нове незнане. Знаю, що на Лемківщині зустріну багатьох знайомих. Туди вже відійшли зі служби безпеки Гуцул, Цок, Зелений та багато інших повстанців. В селі К. заночую, опісля через Трійцю вступаю до села Л. попрощатися зі своїми добрими знайомими, що опікувалися мною під час мого поранення. 31 серпня я вже в селі Л. Прощаюся з хоробрим Острроверхом, бойовим і палким Бистрим, лицарським Яром, спокійним і зрівноваженим кулеметником, лемком Зоряним, гармоністом Драпаком, досвідченим Щуром, впертим і відважним в бою Ведмедем, організатором харчів Черепом, розумним Гордієм, Чмілем, Затокою, Їжаком й іншими. Селяни, довідавшись, що від'їжджаю, зібралися громадою.

— Хто ж нас буде боронити, як ви відійдете? — кажуть. Плачуть хлопці й дівчата, і навіть господарі.

Довго дивились вони вслід за мною. Мої бойовики хотіли мене проводити, але їх не пустив Карло. Проводжають мене до нашого цвинтарика повстанці Юзьо, Заяць, Уляна, мій учень з присілка Кам'янки й Богдана.

На полях вже покінчили жати вівси. Золота осінь пишалась своєю красою. Мій кінь спіткнувся. Мав би це бути поганий знак?.. Кілька разів оглядаюся на дороге село. Незабаром мене окутав холод лісу.

В лісі біля села Воля Брижівська несподівано дістаю збоку вогонь. Я зіскочив з коня, кількаразово мусів залягати й відбиватися, а мій кінь бігав за мною, немов пес. Вже вистрілив три ріжки амуніції; нової сам не можу закласти, тому, відбігши від ворога, сідаю на коня й жену стежкою. Враз і з протилежного боку посипалися стріли. Я завернув на присілок Піщиська й опісля чистим полем на верхи між села Добра — Воля Крецівська. За мною навздогін ворог шле мінометні стрільна. Відламок поранив мене легко в руку і в декількох місцях мого коня. Ніч пересиджую на присілку.

Не від'їхавши далеко через несподівану пригоду, повернув я в неділю, 2 вересня, ще раз до села Л. Хочу передати на сховок свою стару пам'яткову блюзу, що має сім дір від ворожих куль і відламків стрілен. Побачивши Богдану, рішив поладнати ще одну делікатну справу, але вона сама здогадалася, про що мені йдеться.

— Чому ви ні словом не згадали перед Пастернаком, щоб хтось заопікувався вашою донечкою? — спитала вона.

Я їй відповів, що кожний залишив свою родину, і часи тепер не такі, щоб обтяжувати когось додатковими турботами. Зрештою, не знаю, хто б хотів цією справою зайнятися. Пастернак-Старий — добра людина, але таку справу може зрозуміти тільки батько.

Тоді Богдана запропонувала, що сама заопікується моєю Лілею. Попросила в мене записки до Старого, щоб цей дозволив час до часу видати Лілі одяг з магазину. Пишу записку й щиро дякую Богдані за те, що зняла мені з серця журбу, і від'їжджаю з думкою, що дівчата — знамениті бойові друзі.

Тоді нам обом здавалося, що мені раніше доведеться впасти в бою, що Богдана могтиме довше опікуватися Лілею. Тим часом Богдана полягла скоріше від мене. В квітні 1947 року, під час наскоку поляків на шпитальку, вона розірвала себе гранатою разом із раненими вояками УПА. Богдана пішла слідом багатьох дівчат-героїв, що їх справжні ймення ледве чи буде хто знати.

Їду на місце, де передучора перестрілювався з поляками. Мене цікавить, чи моя самооборона завдала ворогові втрат. Знаходжу куски закривавлених бандажів, вати й понадбивані ампульки від ін'єкцій. Не жаль було і дістати відламок.

Через присілок Пилу їду до села Семушової, звідсіля — на село Ракову і в Пашовій заночовую. Тут зустрічаю Ігоря, к-ра Орського з дружиною Наталкою та Чорнобривого-Левадного, що лікувався в Бірчанщині і тепер ішов до місця постою своєї сотні. Ігор передає мені зв'язки. Чорнобривий теж бере коня, і ми вдвох їдемо по зв'язках, від пункту до пункту. Моя дорога, біла рукавиця робить враження: ніхто не здогадується, чому я її ношу.

Вночі 6 вересня ми вже в Середниці, де зустрічаю знайомого Мельодію. Наступного дня ми у Ваньковій; тут відвідаю мою шкільну товаришку, дружину сл. п. Запорожця Іванну. Далі маршуємо почерез Стефкову, де на присілку за шляхом передаю одній родині привіт від к-ра Кармелюка. Тому що ворог робить у цій околиці облаву, не затримуючись від'їжджаємо до села Бібрки. Ввечорі 8 вересня переправляємося

через Сян. Зв'язковий оповідає, що на переході часто засідають боївки з Волковиї. Іду перший. Широким плесом розлилися води, і місяць сріблом проклав стежку через воду. Брід був зрадливий: мій кінь пірнув у воду, і мені довелося скупатися. Буду купатися на Лемківщині, міркую, тільки не знати, чи в своїй, чи в ворожій крові.

В неділю ми в Мичківцях. Після полудня почерез верх їдемо до села Б. Н., до мурованої хати в чистому полі, де маю дістати зв'язок до шефа надрайону Зорича. Там дістаю кличку до однієї дівчини в селі Березці. По дорозі мені довелося ще раз скупатися разом із моїм коником, що, перескакуючи через потічок, звалився зі мною в воду. Що воно має означати?

Село Березка гарне, велике. Мешканці з цікавістю поглядають на нас. Особливо ж моя кубанка і мій степовий, чудесний коник звертають увагу. Чую шепоти: "Козак, козак, то певно з Кубані!" В умовленій хаті чекаю на Зорича.

В долині синів Бескид, а в його підніжжі — моя дорога Лемківщина.

Не знаю, чи доведеться мені описати мою участь в боротьбі за волю України на Лемківщині, тут я боровся уже в лавах УПА. І цей спогад, що його оце закінчую, тільки маленька частинка того, що я пережив за п'ятнадцять місяців. Це власне й не спомин, а тільки нотатки фактів, що ще збереглися в пам'яті. Пишу їх по кількох роках; багато вже призабулось, бракує дат, псевд, характеристики людей, пригод, дрібних зустрічів із ворогом. Може, й це пригадав би, але на те треба спокою. Тим часом ми в постійному нервовому напруженні, під землею, в замаскованій землянці. Мої спогади диктую просто на машину, а читач хай простить, що мова, стиль, будова речень незадовільні: справляти немає часу. Хочу записати те, що пам'ятаю, щоб був документ, який бодай частково характеризував би нашу революційну боротьбу в Бірчанщині й Перемищині в 1944—45 роках. Спомин цей пишу як революціонер-повстанець-вояк.

Від хвилини переходу на Лемківщину по час, коли списую ці спогади, пройшло чотири з половиною роки. За цей час я

пережив у сто разів більше, ніж за описаних оце п'ятнадцять місяців. Ці роки були сповнені завзятими, кривавими боями з переважними ворожими силами, і з них ми виходили переможно.

Ми перемагали, бо ми боролися за нашу велику, непереможну Правду.

В березні 1949 р.

KRIZ SMIKH ZALIZA

SUMMARY

This is the first volume of the trilogy about the UPA military actions which are directly or indirectly connected with the person known as "Khrin".

The activities described here take place in the region of Bircha which lies between the cities of Peremyshl (Przemysl) and Sianik (Sanok) on the Ukrainian ethnic territory of present day Poland. Between the two World Wars this territory, populated mainly by Ukrainians was experiencing tremendous assimilationist pressures from the Polish government and colonists. It was here, in the fall of 1939, after his release from special political prison, Bereza Kartuzska, that Stepan Stebels'kyi ("Khrin") lived in the village of Lishchava Horishnia, and later on as a teacher and the village mayor in village of Kuzmyna.

The narrative begins in June 1944 when the German Army was in full retreat and the Soviet were moving in. For Ukrainians it was a particularly difficult time. Exposed not only to the vicissitudes of war but also to marauding Soviet and Polish guerrillas, the population understood implicitly "Khrin's" message which called for widespread self-defense measures. It was largely under his guidance that weapons and uniforms were collected, mostly from the retreating Germans, self-defense units were organized and military training began. It was also a very important time for him to learn partisan tactics, which later on stood him in such a good stead.

By the end of September "Khrin" commanded a platoon of 30 men, which were largely trained by him in both military tactics and political ideas. He continued to command the platoon as a part of the company commanded by "Khoma". It was with this unit that he and his men participated in one of the largest encounters with the Soviet troops on 28 October, 1944 at the village of Lishchava Horishnia. The battle lasted some 15 hours and involved some 500 UPA men against 2,500 well equipped Soviet troops. The UPA which lost some 30 men (17 killed, 8 wounded, of which 3 died of serious injury, and 3 who burned alive), inflicted heavy casualties on the Soviets (by official account 207 killed, including a general and several senior officers), and destroyed two tanks and several

army trucks. "Khrin" describes the battle in some detail, especially his frustration when after destroying one of the tanks and having been wounded in both hands he was unable to commit suicide, a practice accepted by UPA soldiers so as not to fall into Soviet hands alive.

In danger of losing his hands to amputation, he describes, with great feeling, the commitment and dedication of women of the underground medical service who nursed him back to reasonable health, saving his hands so that he could continue to fight for his cherished ideal, the freedom of Ukraine. In his memoirs he remembers with tender love not only his mother and his small daughter who had to suffer persecution and alienation at the hand of the enemy, largely because of his political and military activities, but also those idealistic, heroic and dedicated women without whose help the revolutionary struggle would have been nigh impossible.

"Khrin" relates in some detail the efforts and ability of the Ukrainian self-defense units to clear large tracts of the territory of enemy troops and in this way to make the life of the local Ukrainian population relatively normal in this "Partisan Republic". Large portion of the memoirs describes his own activities in this regard when after recognizing his abilities as a guerrilla leader the higher UPA echelons entrusted him with ever larger units to train and command. Although he was known as a strict disciplinarian, his men were full of admiration for their commander and willingly followed him into many difficult battles. So legendary was the company in "Khrin's" command that songs were composed describing its heroic deeds.

"Khrin" was a keen observer of life around him and in his memoirs he provides excellent sketches of various underground leaders that he had the opportunity to live and to work with.

The memoirs, which were written in 1948 in Soviet Ukraine, end in the fall of 1945, with his transfer to another region of Lemkivshchyna, where for two more years, he successfully led his company in battles against the Polish Communist army and police units, and became known as one of the most active UPA commanders in Poland.

*Степан Стебельський.
Самбір, близько 1937*

*Степан Стебельський зі селянами, яких перешколював для праці
в кооперативах. У "Просвіті" невідомого села, близько 1938*

Родина Стебельських в Самборі. Сидять зліва: Ірина Стебельська, Аріядна Шумовська-Стебельська, грузина Богдана, мати Аріядни, Ганна Шумовська, Наталка Стебельська, Ірина (Ліля) Шумовська, Степан Стебельський. Серпень, 1939

Родина Стебельських під хатою в Самборі. Стоять зліва: Степан, його мати Елеонора, Аріядна Стебельська, Ганна Шумовська, Наталка, брат Аріядни Теодор Шумовський, Іля Стебельський. Сидять навпочіпки: Ірина Шумовська, Володимир і Ірина Стебельські

*Степан Стебельський.
Близько 1938*

*Степан Стебельський.
Самбір, серпень, 1939*

СПОМИНИ ЧОТОВОГО ОСТРОВЕРХА

**Хроніка Тактичних Відтинків УПА
"Лемко" і "Маківка"
1944–1948**

ПЕРЕДМОВА

На західніх окраїнах українських земель, де річка Сян творить коліно, недалеко містечка Динова, лежить село Глудно. Як село Дубне біля Лежайська, Бонарівка — біля Стрижева, так і Глудно зберегло чистий український характер. Хоч навколо самі польські села, що, мов хвилі моря, вдарили об цей український острівець, Глудно не тільки витримало натиск польонізації, але й в 1920—1939 рр. було одним з національно найсвідоміших сіл Посяння. В ньому розквітала й розвивалася культурно-освітня праця, людність непохитно боролася за свої національні права і високо тримала український національний прапор тут, на західніх окраїнах України.

В Глудні, в бідній селянській родині 1920 року народився Олекса Конопадський — пізніше чотовий УПА Островерх — герой цих споминів. Виховання, що він отримав від своєї матері, яку щиро любив і високо цінував, стало дороговказом на все його життя. Мати навчила сина любити Україну всім серцем, дала йому палку вояцьку кров і запалила в ньому вогонь безперервного горіння для України. Своєму старшому братові, як говорив сам Олекса, він "завдячував, що той його навчив бути відважним, впертим і безкомпромісовим, що навчив його любити близьких і добре, а ненавидіти ворогів і лихе".

Вже юнаком Олекса живо цікавився культурно-освітньою працею в читальні "Просвіти", аматорському театральному гуртку, церковному і читальняному хорах.

Польська поліція ще задовго до розвалу польської держави звернула на нього пильну увагу, запідозрюючи в проти-державній роботі.

Під час німецької окупації Олекса одного разу співав зі своїми друзями революційні пісні на вулиці рідного села, коли надійшло кілька поляків з допоміжної поліції. Поліціанти хотіли цих селянських хлопців арештувати. Більшість втекла, але Олекса затримав двох своїх друзів, кажучи: "Чому ми на своїй рідній землі маємо втікати перед мазурськими зайдами. Не відступаймо!" Коли ж двоє поліціантів почали ображати хлопців, а один з них замахнувся на Олексу, він — високий і кремезної будови — одним ударом п'ястука повалив поліціанта на землю, відібрав рушницю, кинув її геть і зовсім спокійно

відійшов, не зважаючи на те, що другий поліціант стріляв у нього. Після того польська поліція на службі в німців хотіла запроторити Олексу до концентраційного табору. Лишався один вихід: залишити село і виїхати до Німеччини на роботу. Але звідти Олекса скоро втік. В Кракові його арештувала охорона залізниці ("баншуц") і повернула на місце праці. Олекса, однак, утік вдруге. Тепер його шукала вже німецька жандармерія. Щоб не потрапити до концтабору, втікачеві залишалося тільки самому вступити до української допоміжної поліції.

У березні 1944 р. Олекса втікає з рядів поліції до Української Повстанської Армії, стає бійцем у сотні "Булава" і дістає псевдо "Тополя".

Олекса завжди вважав рідне село Глудно лемківським, гордився тим, що він лемко. В пізніші роки він славно воював у рядах УПА на Лемківщині.

Чот. Островерха, тобто Олексу, я вперше побачила навесні 1946 р. Було це в селі Жординці на Лемківщині. У це село вмаршувала сотня УПА під командуванням пор. Хріна. Олекса був тоді у сотні збройовиком. Команда квартирувала в школі, і, як звичайно, "хлопці" співали багато вояцьких пісень. Олекса мав гарний, милозвучний голос і звернув на себе увагу всіх присутніх.

Удруге я зустріла його 18 січня 1947 р., на Щедрий вечір, у селі Березка, куди зимовим рейдом перемаршувала сотня Хріна. Людність і повстанці святкували разом. Олекса провадив жваві розмови з селянами, пояснював їм мету визвольної боротьби УПА, але одночасно пильно слухав, коли люди оповідали йому про свої турботи. Зокрема, уважно прислухався до розмов, з яких, як він сам висловився, "можна багато навчитися".

Прийшли суворі дні насильного виселення лемків на новоздобуті Польщею західні землі. Відділи УПА стояли в безперервних боях, обороняючи людність перед насиллям варшавського уряду та його посіпак. Багато повстанців наклало тоді своїми молодими головами на полі слави. Малі групи відійшли в американську окупаційну зону до Німеччини, щоб

сказати світові слово правди про визвольну боротьбу українського народу. Більшість відділів УПА перейшла тоді кордон між Польщею і Україною, аби продовжувати збройну боротьбу за самостійну, соборну українську державу.

Тут, в Україні, я втретє зустріла чот. Островерха. Було це під час свята зброї, 31 серпня 1947 р. коло села Нанчілка Стрільківського району. Ми, лемки, як звичайно, скоро розпочали щиру розмову про все – про недавнє бойове минуле, про зустрічі з товаришами по зброї, про долі... Тоді я відчула, що найкращим другом, який порадить щирим серцем, може бути тільки бойовий товариш, а чотовий Островерх був таким найщирішим другом. Він перший розрадив нас, дівчат-повстанців, що самі перейшли кордон в Україну, – теренове підпілля поставилося було до нас відразу недовірливо, хоч ми перебули вже чотири роки в революційно-підпільній боротьбі. Заходами вояків-повстанців це недовір'я скоро минулося.

Восени я відійшла працювати машиністкою-секретаркою до командування 24 ТВ УПА "Маківка", а чот. Островерха призначили тоді командиром охорони командування цього ж відтинку. Однак зима знову нас розлучила. Наш дружний бойовий колектив у наслідок примусових обставин мусів розійтися по зимових повстанських бункерах. Треба ж було перебути сувору зиму.

Одного дня наші кур'єри ст. віст. Гайовий і віст. Граната принесли пошту із зв'язкової лінії. Між записками-"штафетами" був один пакет, адресований на моє ім'я. В ньому – п'ять зшитків споминів Островерха і записка до мене такого змісту: "Друже Тетяно! Восени минулого року Ви намовили мене списати спомини про мою участь у боротьбі УПА. Посилаю Вам п'ять зшитків. Прочитайте, виправте, бо Ви знаєте, яка в мене освіта, і передайте командирові. Рукопис дещо замазаний, бо під час облав і алярмів я був змушений закопувати мої спомини в землю, щоб вони не попали до рук ворога, коли б я загинув. Щиро вітаю, Островерх".

Я почала гортати сторінку за сторінкою. Спомини Островерха видалися мені цікавими і вартісними, якщо йшлося про документальний зміст. Але їх оформлення мало більше

характер диспозиції для споминів: брак докладних описів боїв, точних дат, характеристик поодиноких осіб, особистих переживань і спостережень автора.

Мені нічого не залишалось, як піти до Островерха і переконати його, щоб переробив ці спомини, поширив і доповнив особистими враженнями та оцінками. Островерх мав на мої переконування коротку відповідь: "Я волію писати зброєю нове сучасне та прийдешнє, ніж олівцем – старе минуле. На це в мене немає терпіння". Я зрозуміла його відповідь, бо писати йому, що мав усього п'ять клас початкової школи, було надто важко, хоч одночасно він умів надзвичайно живо, гарно, цікаво оповідати, малювати картини боїв, давати влучні характеристики поодиноких осіб і мав власні вояцькі незалежні погляди на різні, навіть неволяцькі, справи. В мене ж знову в наслідок навалу праці не було часу, щоб самій опрацювати ці спомини.

Для нашого зимового бункеру, де перебувало командування відтинку під проводом Хріна, випав дуже прикрий день. 22 березня 1948 р. ми мусіли залишити наш бункер, щоб рятувати себе перед несподіваним наскоком ворога. Вся праця була перервана. Майже півтора місяця сиділи ми в снігах без вогню і харчів. Нетерпляче чекали весни. Але немає нещастя без щасливих випадків: 16 квітня на місце нашого розташування в лісі біля села Т. прибули чот. Островерх, ст. вістун Орел і Шварний, вістун Щука, Мак і Луговий.

Нарешті весна: сонце не тільки світить, але й гріє так, що можна вже працювати на вільному повітрі. Треба було закінчити перервану працю, писати звіти, розсилати пошту. Працювати доводилося з ранку до вечора.

При вечірній повстанській ватрі Островерх оповідає про своє минуле, а я сиджу за друкарською машинкою й пишу. Так ми працювали над споминами Островерха в травні й червні. Це опрацювання дало 95 сторінок густого машинового друку.

Біля ватри-вогнища збиралися стрільці й з великим зацікавленням слухали Островерхові розповіді. І так майже щоденно до пізньої ночі. А чот. Островерх оповідав жваво, із запалом, збагачував своє оповідання афоризмами, алегоріями,

переплітав їх власними і народними жартами та сміховинками. Все те справляло на слухачів велике враження, бо кожний теж переживав усе, що оповідав відважний чотовий УПА. Я записала, і то без змін та поправок, й пісні, які співав Островерх. Оповідач був майстром у наслідуванні голосу та рухів тих осіб, про яких оповідав і з якими зустрівся на своєму повстансько-вояцькому шляху. Хоч він мав тільки початкову освіту, але оповідав дуже інтелігентно, досвідчено, а життєвий досвід, зокрема бойовий, у нього був справді великий.

Але чи все оповів мені чот. Островерх? Я зауважила, що в своїх оповідях він не раз пропускав деякі важливі епізоди. Робив це, мабуть, з огляду на мою присутність. Зате вдень, коли я працювала над звітами, в оповіданнях перед вояками повертався до цих епізодів. Тоді я вдавала, що далі працюю, а тим часом пильно записувала його розповідь. Деколи Островерх, однак, несподіванно переривав таке своє оповідання, і тоді я мусила намовляти к-ра Хріна або ст. вістунів Рибалку та Орла, щоб просили Островерха продовжувати оповідь та ставили питання, які я потайки їм пропонувала.

Чотовий Островерх був вдоволений тим, що я записую його спомини. Він казав: "Я бажаю, щоб це було записане для майбутніх поколінь. Хай вони знають, як ми боролися за Україну".

Не раз ми дискутували на різні теми: політичні, суспільні, військові. Островерх — знаменитий "пропагандист". Він з запалом брався викладати, переконувати й доводити. А коли оповідалося щось веселе, вдоволений, відкривав своє щире вояцьке серце, згадував цікаві пригоди зі свого життя, а стрільці, як звичайно вояки, відхоплюють не одну цікаву справу, хапають її за нитку, витягають наверх, і тоді у нас повно утіхи й сміху. Все це перериває командир, щоб установити тишу: "Уважайте, бо ліс має вуха й очі".

Найприємнішими були для мене хвилини, коли Островерх переповідав свій бойовий партизанський досвід. Його практичний досвід, набутий за чотири роки служби й боротьби в лавах УПА, допоміг йому здобути чималі військові теоретичні знання. В роки революційно-підпільної боротьби розквітав і блискуче розгорнувся військовий талант чотового Островерха. Ці години для мене були дуже цікаві й милі, бо говорив досвідчений, відважний, мужній підстаршина УПА, полум'яний

фанатик, революціонер, що вмів виховувати, гуртувати і кликати до бою стрільців, водночас виховувати і прихильно наставляти й кликати до нашої боротьби українське населення.

Він безмежно полюбив військо, захоплювався військовою справою, вона стала його життєвим покликанням. Був двічі ранений в боях — в обидві руки. Хоч не мав сил, але з запалом і пристрастю молодости хотів воювати далі.

Не раз з вдовolenням підкреслював, що ранений в обидві руки, як і його командир. Свого командира він любив, як батька і друга. В час небезпеки готовий був грудьми заслонити його перед ворожими кулями.

Зимом не раз я читала військову літературу, але вона мені видавалась якоюсь сухою. Важко було щось засвоїти. Але тепер же, під впливом оповідей Островерха, я бачила усю красу вояцького життя та блиск наших героїчних боїв. Не раз шкодую, чому доля судила мені бути дівчиною.

Стрілецьтво любило Островерха. Усі його знали як безстрашного, відважного і доброго командира та щирого друга. Між ними як давніше, так і тепер ходили легенди про "пападьошку" Островерха. І справді, про цей автомат — ППД можна багато оповідати. Він здобув його від большевиків. Бився ним в понад сотні боїв, зросив двічі своєю кров'ю і потом, в багатьох двобоях вийшов переможцем, щоденно чистив, оглядав. Бувало, повісивши чистеньку "пападьошку" на ялицю, приглядався з задоволенням до неї й казав: "От подивіться, яка гарна й чиста".

А коли 1947 р. в час евакуації Закерзоння несправедливо розв'язалась справа "пападьошки", він готовий був іти з боем по неї: "Моя пападьошка під зону не піде". Зібрав стрільців і з однією чотою 18 серпня 1947 року перейшов через большевицький кордон в Україну.

З оповідань чот. Островерха зібралось знову кілька зошитів. Залишалось тільки знайти вільний час, опрацювати і переписати на машині. Цим я бажала прислужитися своєму бойовому товаришеві, дорогому лемкові.

Вільний час знайшовся щойно після трагічного бою, про що розкажу пізніше.

Якось під кінець червня під старим величавим буком сидів задуманий чот. Островерх. Я підійшла до нього:

— Чого зажурився, козаче? — Та чи нема чого? — відповів і почав розказувати:

— Ось подумайте. Щокілька днів чуємо, як проклята босота привозить до району наших убитих. Осмілів ворог, ходить малими групами по 6-10 чоловік. Сміло заходить у ліси, а зустрівши повстанців, не тільки наскакує, але й переслідує. Тому переслідує, що наші вже забувають про те, що треба дати спершу по ворогові вогонь, а потім відступати. Ворог навчився, що повстанці тільки відступають, і тому сміливо лізе та переслідує. При тому завжди з нашого боку є втрати. Втрати ті пригноблюють населення. Воно ними боліє і впадає в розпач. Самої пропаганди в листівках мало. Нашому селянинові треба дати час від часу побачити ворожі трупи. У нас разом з пропагандою мусять іти бойові дії. Наші групи УПА, які тут діють, не всі активні. Ось візьміть: чот. Б. не зробив ще нічого. А за тими, котрі щось роблять, ганяються. Я мав би таку велику охоту піти повоювати. Проситиму командира, щоб мене звільнив якийсь час на війну, а ви будьте такі добрі й підтримайте мою справу.

Над цією справою ми довго дискутували і радилися.

Несподівано 28 червня мрії чот. Острове́рха здійснилися. Його покликав командир і доручив перебрати підвідділ 513 та негайно зробити кілька засідок на большевиків і знищити бандитське гніздо в селі Ісаї.

Повний радости, охоти й пориву, відійшов чот. Острове́рх. Увесь наш колектив шкодував за ним.

9 липня ми всі рушили в далеку дорогу Майданськими лісами до сотні к-ра Грузина в Тухольщину...

7 серпня ми знову стояли на краю ліса Тошів коло села Тур'є і чекали, коли о 23-ій год. чотовий Острове́рх почне наступ на бандитів у селі Ісаї. Точно визначена година. Перші заграли наші кулемети. Працює славний кулеметник старший вістун Дух. Залопотав барабанний вогонь, а потім піднялась заграва. Горіли хати "стрибків" і большевицьке кіно. В селі Тур'є населення погасило світло в хатах, повиходило на подвір'я. Люди молилися і просили Бога, щоб допоміг щасливо, без жертв закінчити бій. Ще за хвилину чути розпачливу й безладну ворожу оборону, а далі все тихне.

Чот. Острове́рх упорався знаменито. Розбив дві спецбоївки

"стрибків", убив сімох бандитів, двох поранив, спалив кіно, здобув зброю та амуніцію і зник.

В додаток до цього, у нас є повідомлення, що чот. Острроверх відзначився в бою з сотнею большевиків 4 серпня 1948 р. в лісі "Багно", біля села Стрільбичі. В цьому бою вбито 25 большевиків. Чот. Острроверх одним роєм жене впертим наступом отару большевиків униз потоком аж до Стрільбич.

24 серпня він зробив засідку на большевиків в долішньому кінці села Тур'є, де вбив двох наїзників, а чотирьох поранив.

Дізнаюся, що стрілецьтво прийняло його з захопленням. Тим часом ворог не спить. Агентура зовнішня і внутрішня працює на повну силу. Дійшла до нас сумна вістка: 11 серпня коло села Ластівки в наслідок діяльності внутрішньої агентури згинув майже увесь підвідділ 514 – 14 стрільців з чот. сл. п. Могилою.

Про те, що скоро має бути демобілізація груп УПА, чот. Острроверх нічого не знає, а коли довідається, то буде сумувати і тужити за військом.

Звичайно у нашій історії згадуються тільки світлі постаті й імена полководців. Те саме знаходимо в описах різних битв і перемог. Але про сірих вояків, а передусім підстаршин, ройових чи чотових, майже не згадується. А все ж таки завдяки їхньому героїству і здібностям, їхньому командуванню в бою віч-на-віч з ворогом здобувалося перемогу і славу. Хай же і спомини про чот. Острроверха будуть історією одного славного підстаршини УПА, що спричинився до багатьох переможних боїв. Саме тому я й починаю переписувати його спомини.

Невдовзі прийшов незабутній для мене день 18 серпня 1948 року. В Недільнянському лісі заквартирувала чота к-ра Острроверха, а до них долучилися ми і пор. Кармелюк. Об 11-ій годині дві сотні сталінських бандитів із старшинської школи МВД з навальним вогнем наскочили на нас. Почався страшний бій. І в цьому бою я чула грімке командування чот. Острроверха. На те крило, де я перебувала, ворог повернув найсильніший вогонь. Я була свідком жахливих картин. Від ворожих куль горіла трава, ламалось гілля, прискало каміння, було повно диму і крові. Бій кипів, а чотовий Острроверх усе командував... "Хлопці, вогонь! Відтяжуйте праве крило! Сміло вперед!" Ворог повернув туди свій вогонь, і чот. Острроверх був ранений, та це йому не перешкодило. Сплювував кров і командував далі.

Біля мене по-козацьки вмер ст. віст. Орел. Лежав лицем до землі, наче спав. Побіч, скулений на наплічнику з поштою, вже навіки замовк віст. Луговий. Біля пакетів навznak, з розкиненими руками лежав віст. Уж, а далі, біля кулемета, — віст. Богдан.

А бій усе кипів та скаженів. Ворог уже нам над головами, я побігла повідомити командира, щоб відступав, бо його знищать. По дорозі побачила славного пор. Кармелюка, що, важко ранений, сидів під ялицею: обвислі руки, перехилена голова. Я чула, як він просив пор. Хріна: "Старий, добий мене..." До мене з криком: "Дівушка, дівушка!" — кинулися большевики. Відбиваючись, ми з трудом відступили, а на полі бою чути було вибухи гранат і останні команди Острове́рха.

В бою був поранений славний кулеметник ст. віст. Дух, а чот. Острове́рх, хоч сам поранений, бере свого раненого вояка і друга на плечі й з ним відступає. Ворожа черга з кулемета вбиває на плечах чотового кулеметника Духа, а Острове́рхові ворожі кулі пробивають груди. Важко ранений, востанне прощається чот. Острове́рх із своїми стрільцями: "Прощайте, друзі! Бийте ворога далі, а я відходжу. Вперед! За Україну!.. Гей, моя "пападьошко", прощай! Прощай, Україно!" Потім дав собі чергу з своєї улюбленої "пападьошки", приклавши до підборіддя.

Так загинув славний чотовий Острове́рх. Так відійшов полум'яний революціонер, герой багатьох боїв, добрий друг і бойовий товариш. Його останнє: "Хлопці, вогонь! Вперед за Україну!" пішло далеко нашими лісами, у Бескид, по всій Україні, а також до його улюбленої Хрещатой і до рідного зруйнованого села на рубежах України.

Це повстанське: "Хлопці, вперед! За Україну!" — ще сьогодні гомонить і ніколи не затихне.

Радій, Україно, що маєш таких славних героїв!

"Хлопці, вогонь! Вперед за Україну!"

*Постій, 14 вересня 1948 року.
віст. Тетяна, машиністка КВ "Маківка" 24.*

ДО ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ

Вже час

14 березня 1944 р. мене перевели на станицю української поліції в селі Лютовиська. Тоді я вже знав, що таке УПА та які її цілі. Ще будучи у Волі Міховій, потаємно одержував підпільну літературу українського визвольного руху. Література йшла з рук до рук, конспіративно, щоб не довідалося про це гестапо та його наймити, що були також і в українській поліції.

Я вже далі не міг терпіти сваволю й насильства німецьких наїзників. Із усіх сторін доходили до нас вісті про масові арешти нашої найсвідомішої молоді, катування її по тюрмах і розстріли в Самборі, Львові, Дрогобичі, Станиславові, Чорткові, Рівному та багатьох інших містах України.

Десятками тисяч умирали наші хлопці в німецьких таборах, ті, що не хотіли воювати в лавах Червоної армії за московсько-большевицький імперіалізм, за поневолення України, а перейшли на німецький бік з думкою і переконанням, що буде самостійна українська держава і вони вступлять в лави рідного війська.

Тисячами гинула наша молодь від альянтських бомб, в руїнах збомбардованих німецьких міст, фабрик і заводів. Гуляли по селах карні гарнізони гестапівців, есесів, грабували і вбивали українських селян. За вбитого якого-небудь фріца існувала збірна відповідальність.

Німецьким бандитам, будівничим "нової Європи", допомагали руйнувати Україну і фізично винищувати український народ усякі червоні й білі польські банди, боївки, що вбивали наших найкращих учених, професорів, лікарів, священників, колишніх старшин української армії, свідомих українців і навіть вирізували цілі села на Холмщині, Підляшші й Посянні.

Разом з ними йшли большевицькі партизани-ковпаківці, що, побіч всяких звірств, убивств, грабежів, гвалтували наших жінок, дівчат та заражали їх венеричними недугами. Так виглядали "люди з чистою совістю", що несли українському народові тільки смерть.

Большевицько-німецький фронт уже тріщав.

На Волині відділи УПА стали в обороні українського населення перед німецько-гестапівським, московсько-большевицьким і польським терором.

В Карпатах відділи УПА уже теж громили наїзника. Час і мені було покинути ряди допоміжної поліції, куди пішов я не з охоти, а через ряд обставин, рятуючи себе перед німецьким Освенцімом за втечу з роботи в Німеччині.

27 березня 1944 р. я зайшов до однієї жінки в Лютовиськах. Ми почали розмову на тему нашої визвольно-революційної боротьби. Вона тоді мені сказала такі слова: "Хлопці! Вже час іти боротися за українську самостійну державу, а ми вам будемо помагати". З її очей полилися гарячі сльози. Я відразу догадався, що ця жінка не тільки свідомо, ідейно, а що вона має й зв'язки з українськими повстанцями, які заходили в Лютовиська та сусідні села. Зустріч і розмова з цією жінкою збудила в мене остаточну постанову втікати в ряди УПА.

28 березня 1944 р. на станицю української поліції в Лютовиськах приїхав на контроль районний комендант. Вночі о 24-ій год. за наказом коменданта станиці я поїхав з районним комендантом як охоронник. Надворі був сильний мороз, зорі світили ясно, наша підвода повільно сунула поганою гірською дорогою. В дорозі минула нас підвода з невідомими військовими. "Хто їде?" — запитали нас. Почувши відповідь: "Поліція", поїхали далі. Я зразу догадався, що це боївка УПА або ОУН. В лісі "Остре" райкомендант засвітив лямпою, це виглядало, начеб якийсь умовний знак. За хвилину сказав, що мусимо вертатися на станицю, бо він забув течку з грішми. Я догадався. Тут не течка, а напевно зустріч з повстанцями. Це радувало мене.

О 3-ій годині ми мали від'їжджати. Я ліг спати біля телефона. Сниться мені дивний сон: приходять до мене чорт з вилами і каже: "Як ти тримаєш службу?.." Я прокинувся. На дижурці блідо світив каганець, гудів телефон, не було нікого. Я заснув удруге. А тут, наче мара, другий сон. Той самий чорт з вилами напастує мене знову. Кричачи спросоння, я встав, узяв кріс у руки, аж тут нервово задзвонив телефон. Слухаю. "Гальо! Тут суддя в Лютовиськах... поліція! Поліція! У мене сьогодні були якісь озброєні люди, подерли всі судові акти". "Добре. Ми там завтра будемо", — дав я відповідь судді, щоб

спокійно спав. Може, я буду ще в нього, але вже не тим, що сьогодні.

Цікава пригода

О 3-ій годині ми поїхали в напрямі лісу "Остре". Візник наш покурював бакун та поганяв своїх коненят. В тому місці, де комендант світив лямпкою, до нас підбігло двоє чоловіків, кричачи по-польськи: "Стій! Хто це? Відкинути кріси. Руки вгору!" Комендант зловив мене за руки, щоб я часом не стріляв. "Хто тільки порушиться, буде застрілений!" Я і комендант були переконані, що це наші хлопці. Говорять по-польськи тільки задля візника, котрого пізніше гестапо буде допитувати. Нас роззброїли. Раптово упав постріл з пістоля, і куля поранила коменданта. "Злізати з воза, обернутися назад!" Я шепнув комендантові, що це не наші. Треба буде пропадати з рук польської банди... Провокація. Комендант відповів пошепки: "Я слабну... Чую кулю в собі". Озброєні, підозрілі нам чоловіки вже списали протокол з візника, загрозили, щоб нічого не говорив, і нагнали. Щойно тепер заговорили по-українськи. Тут вийшла справа наверх. Комендант боївки СБ вистрілив нехотячи. Куля пробила кожух, шинелю, гудзик у блюзі й легко ранила коменданта в живіт. Друг Хмель забрав нас до села Лип'я, а потім до Плоского, де квартирувала боївка. Тут ми зустріли арештованого боївкою поліцай-фольксдойче, який доносив до Гестапо про наш рух. Катюзі буде по заслугі, подумав я собі.

До лав УПА

По трьох днях я зі своїм комендантом вступив до сотні "Булава", що нею командував тоді к-р Павук. Мене приділено до першої чоти, першого роя — стрільцем. Моїм ройовим був Гонтович, а чотовим — к-р Омелян. Наша сотня квартирувала в с. Плоскім аж до Великодніх свят.

Після свят сотню поділено на дві: "Сурма" і "Булава". Сотня "Булава", під командуванням Рена, відійшла в Самбірщину. К-р Рен — "Малий", "Рен"- "Зелений" — був моїм районним комендантом, і власне з ним сталася та пригода в лісі "Остре". Був маленький на зріст, меткий, веселий, ідейний.

Перша дія

Недалеко від села Дубляни було польське село Олексята. Ще за часів панування Польщі тутешні "стшельци", на чолі з таким собі Школінським, нападали на українські села. І тепер діяла там польська спецбоївка й мали притулок большевицькі агенти. Ми дістали завдання знищити цю боївку. Моє завдання було досить трудне, але я впорався з ним, за що дістав похвалу від к-ра Рена. Після того ми пішли на село Вільшаник, де також зробили порядок.

Шкода мені, що не пам'ятаю дат, адже спомини ці пишу щойно по чотирьох роках боротьби в лавах УПА.

За якийсь час сотню перебрав к-р Микита. Мене перевели до пробоевого роя, який мав спеціальні завдання і завдання, які стосувалися справ польської жандармерії. Нашим ройовим був Чуприна, але невдовзі він відійшов у Стрийщину, де мав перебрати сотню. Ройовим лишився Корович.

В селі Воля Блажівська біля копальні стояв ґарнізон "чорних". То були переважно азербайджанці, узбеки або казахи. Вони грабували наших селян, тому к-р Микита виготовив плян наскоку на них для покарання.

Ніч тоді була дуже коротка. Місяць світив ясно — добре було розташувати наші сили, але важко підсуватися. 24-та год. Чота к-ра Рена дістала завдання підсунутися якнайближче до станиці. "Чорні" ходили біля копальні та станиці, нічого не підозрюючи. Ми підсунулися вже на чотири метри, нетерпляче чекаючи наказу. "Хлопці, вогонь!" — командує чотовий, і закипів бій. Я одержав наказ підсунутися під станицю, облити її нафтою і запалити. Наказ у чесного вояка свята річ. Щойно тільки я почав підсуватися, як мені біля голови впала розривна куля. Ага! Запримітили мене. Посунувся другий раз, а тут ворог з-за рогу стріляє до мене. Відступив вдруге. За третім разом підсунувся під саму віконницю, облив нафтою, запалив. Нафта спалахнула, але станиця не горить. Вгорі чути гудіння якогось літака. За четвертим разом я віддер віконницю і побачив, що "чорних" нема. Тоді дав знати про це товаришам. До мене на допомогу прибіг один рій, а два пішли на заставу до копальні. Станиця вже палала. В середині горіло електричне світло, безнастанно дзвонив телефон. Скрізь лежало багато крисів, амуніції, мундирів, взуття.

Кулеметник Местник забрав від убитого "дехтяря". Стрільці зловили важко раненого німця, що мав біля себе пістоль "парабелюм". Його передали нашим санітарам. Біля одного вбитого ворожого старшини я знайшов листівку від УПА, в якій було написано: "Ми, українські повстанці, що боремося за УССД, кличемо кавказькі народи спільно стати до боротьби проти німецьких загарбників".

К-р Микита з охороною і кулеметом "максимом" був нагорі, а після операції відійшов до села Монастирець, а ми забрали здобуту зброю, амуніцію та виряд і відійшли в своєму напрямі. Я одержав подяку від к-ра Микити за те, що виконав завдання.

На другий день ранений німець помер, а "чорні", які повтікали, повідомили німців, що вночі большевицький літак скинув парашутистів, і ті наскочили на їхню станицю й розбили її. На копальню прислали німці вже інший гарнізон.

Успіх кличів УПА

У скорому часі від новоприбулого гарнізону "чорних" з Волі Блажівської пішла стежа з семи чоловік, один кулемет "токар" і шість німецьких крісів, щоб зв'язатися з українськими повстанцями. Згадана стежа стрілася зі стежею к-ра Байди, що квартирував з групою повстанців із СУЗ в селі Сприня. Стежа к-ра Байди пояснила, за що бореться УПА, і ті згодилися перейти на сторону українських повстанців, їх забрав к-р Байда до своєї сотні. К-р Байда був сам з Полтавщини, мав у той час біля себе 25 наддніпрянців. Поява "чорних" викликала велике зацікавлення і вдовolenня в рядах наших повстанців.

Наскок на гарнізон в Стрільках

В селі Стрільки стояв гарнізон "чорних", близько 30 чоловік, що квартирували в мурованім будинку. До них місцевий тереновий провід висилав наші листівки і перестороги, щоби перестали грабувати українське населення. Коли наші перестороги не дали бажаних наслідків, к-р Микита вирішив розбити цей гарнізон. Він зв'язався з місцевою українською поліцією, яка поінформувала, що "чорні" часто приходять на станицю. Якщо повстанці плянують на них наскок, то вони в

ту ніч напоять їх горілкою, і робота піде легко. В Стрілках мали ми довірену людину — середнього на зріст чоловіка, чорнявого, близько 40 літ, псевдо Чорний Ворон. Його син Пімста був у сотні "Сурма".

Плян склали такий: чота к-ра Омеляна має дати заставу та забрати з млина паси і приділи. Потім зайняти пошту, станцію і забрати в лави УПА місцеву поліцію. Чота к-ра Рена мала їхати на підводах зі села Лужка, переїхати попри будинок "чорних", а пробоевий рій — розбити станицю. В той час ми квартирували в Лужку, а потім перейшли на хутір Катерина.

З хутора зайшли на гостинець, на якому побачили автомашину з біженцями. За наказом к-ра М. ми забрали машину з шофером. Наближаючись вночі до Стрілок, зустріли на мосту стійку, хоч її тут ніколи раніше не було. Стійковий, запримітивши озброєних людей, побіг на станицю і заалармував своїх. В той саме час ішов поїзд з Турки в напрямі Старого Самбора. Коли чота к-ра Рена почала підсуватися ровом до станиці, ворог відкрив кулеметний вогонь. В наступ пішов пробоевий рій. Бій був завзятий. Та коли "чорні" почали кидати гранати, ми відступили, маючи пораненого бунч. Бояна, що походив з Стрілок. Одного стрільця було полонено.

Операція не вдалася. Ми відступили на хутір Катерина. Нашого стрільця "чорні" передали українській поліції, з якої він на другий день утік до нас.

Розвідка донесла, що в час бою підсунувся цивільний поляк, який ранив бунч. Бояна та ще двох стрільців. "Чорні" жадали від німців в Самборі помочі, але її не дістали, бо сотня "Сурма" саме там тоді оперувала. Хтось повідомив "чорних", що має бути на них напад, тому вони були в бойовий готовності. Вони заарештували шофера, українця, що походив зі Львова.

Великий з'їзд провідників ОУН, командирів УПА, делегатів різних партій і вибір УГВР

З'їзд представників українського політичного світу зворушив наші серця до глибини. Мені випала честь бути в охороні з'їзду. Липень 1944 року. Недільнянські ліси стали свідком величавої події. На охорону з'їзду призначено сотні:

"Булава", "Сурма", "Юнацьку сотню", дві сотні "Львів" та ряд боївок ОУН.

Моя чота мала заставу від села Лужка. Я з довіреними вояками доставляв харчі на місце, де відбувався збір.

Наші представники приїздили на станцію поїздом, автомашинами, підводами, а навіть прибували пішки. Зв'язкові теренової сітки перебирали їх, давали на зв'язкову лінію, ми перевіряли клички, доставляли їх до к-ра Микити, а він, перевіривши ще раз, передавав далі. Навколо стояли стійки і застави. Дороги були заміновані. Біля лісничівки стояла стійка, яка давала інформації новоприбулим та спрямовувала на місце нарад. Всі застави і стійки були пов'язані з головним к-ром варті телефонними лініями. Між різними командирами я бачив тут також пор. Кармелюка.

Одного дня покликали мене, стрільців Вовчура, Орла, Олеся, Местника (вони походили із Стрийщини) та інших, щоб ми пішли заспівати кілька повстанських пісень. Наш хор складався з добрих співаків. Нас перебрав провідник, досить високий, чорнявий, енергійний. Це був Кубайчук.

На лісничівці в одній кімнаті, в присутності багатьох представників, ми заспівали кілька повстанських пісень. Мое вояцьке око обсервувало докладно кожного, хто там був.

Після нашого виступу нам гарно подякували, і ми відійшли до своєї сотні. Усі раділи, що разом з селянами і робітниками в дні революції йде наша інтелігенція. Коли з'їзд закінчився, ми відійшли до села Тур'є.

Зустрічі з большевицькими парашутистами

З лісу від села Тур'є ми повернулися на лісничівку біля села Сторонної. В час нашого відпочинку прийшов лікар на перегляд сотні. Невдовзі прибула сотня "Львів", а ми заквартирували в Сторонній. В цей час німота виловлювала большевицьких парашутистів.

Одного дня, десь коло 12-ої год., прийшло троє парашутистів до Сторонної збирати харчі. Наш рій дістав наказ половити їх, але це нам не вдалося. Один з парашутистів відбився і попав у руки "Юнацької сотні". Це був жид з Харкова. Увечорі прийшло ще 13 парашутистів, але за ними пішли стрільці зі сотні "Львів". В перестрілці був поранений один стрілець.

В селі Підбужі лісничим був поляк, що працював розвідником на дві сторони: на користь німців проти нас і на користь большевиків проти нас і німців. Ми дістали наказ його знешкодити. Завдання виконано.

Бої з німцями

Була гарна соняшна погода. Різнострунним співом уприємнювали птахи наш сон в стодолах на сні. Раптом постріл. Алярм! Нас оточувала німота в горішньому кінці Сторонної. На лісничівці, де квартирувала сотня "Львів", кипів бій з німцями. Відступаємо до лісу.

У бою з німцями біля лісничівки загинув к-р сотні "Львів" та один стрілець, що був ранений недавно в сутичці з парашутистами. Надвечір убитих похоронили в спільній могилі коло села Недільної на горі.

Фронт наближався. На гостинцях великий рух німецьких військ. Одні на підводах, інші на автомашинах, а дехто навіть пішки. Усюди рев худоби, гук моторів, іржання коней, переклик і плач дітей. Котрий уже раз покидає українське населення рідні села, ідучи на скитальщину по чужих краях, у невідоме...

На хуторі Катерина біля села Лужка заквартирували: "Юнацька сотня" і сотня "Львів". Сотня "Булава" відійшла до села Монастирця. 21-літній білявий та стрункий к-р чоти Сірко побіг у село роєм, щоб здобути дещо зброї. В селі він зіткнувся з німецькою групою, розпочав бій, роззброїв її, а тим часом за групою їхали табори та посувалися німецькі піші частини. Дійшло до завязаного бою, в якому загинув к-р Сірко, збройовий Довбуш, один стрілець і двоє цивільних.

Ми, заалармовані, пішли на допомогу нашим друзям. Німота, зустрівши наш сильний вогонь, повернула до села Чуква. Увечорі ми поховали наших друзів-героїв разом з цивільними біля церкви при гостинці, на роздоріжжі.

Другого дня до нас долучилася українська поліція зі Львова, 120 чоловік.

На третій день після бою з німцями біля Монастирця нас заалармовано, що "Юнацька сотня" має бій з німаками біля села Звора. Коло 15-ої год, ми прийшли в горішний кінець села Сприні, де довідалися, що бій вже скінчився.

Над селом кружляли большевицькі літаки та час від часу кулеметним вогнем обстрілювали німців, думаючи, що це їхні партизани мають з ними бій.

Ми заквартирували в Сприні разом з сотнею к-ра Байди. Тут було багато полонених німців та один ранений стрілець з "Юнацької сотні".

Приїзд к-ра Перебийноса і к-ра Дзвінчука

По одноденному відпочинку сотня "Булава" відійшла до села Недільної. Сюди прийшли сотні "Сурма", "юнаків" та к-ра Байди. Сотні зійшлися на перегляд і перегрупування, яке робили к-ри Перебийніс та Дзвінчук.

Мене зацікавила постать к-ра Перебийноса. Між стрільцями говорили, що він один із старих наших революціонерів, довголітній в'язень польських тюрем – Бригідок і Берези Картузької. Був к-р Перебийніс середнього зросту, чорнявий, близько 35 літ, суворий, але справедливий і прямолінійний.

Нашим сотенним став к-р Семків. Стан сотні – 180 вояків. Після перегрупування ми відійшли до села Свидника, а з нами багато дівчат – учасниць визвольно-революційного підпілля. Сюди прийшла також сотня Різуна. Після палкої промови, яку виголосив к-р Перебийніс, відбулася урочиста присяга. Присягу приймав сам к-р Перебийніс. Присягали вояки на вірність Україні. І пішли вони назустріч ворогам, у довгі, криваві, нерівні бої.

Чергові бої з німцями

Після присяги наші розвідачки донесли, що німці, втікаючи, жорстоко грабують села. К-р Перебийніс дав наказ командирам сотень стати в обороні українських сіл і покарати грабіжників.

Перша наша засідка не вдалася. Німці повтікали, а ми відбили тільки селян, що їх вони гнали перед себе хтозна куди і пощо.

На третій день після нашої присяги знову розвідачки донесли, що в Ластівках затримався великий німецький обоз. Завтра він має їхати в напрямі села Ісаї.

Наша чота дістала завдання перейти ріку Стрий, зайняти позиції, а німецькі обози перепустити до села Ісаї. Село обставив своїм військом славний к-р Різун.

Я лежав біля кулемета "токар". Перепускаємо німців, а по останній підводі відкриваємо вогонь. Німці з страхом покинули підводу і побігли наперед. До підводи підскаочив стр. Хмара, здобуваючи на ній багато амуніції, кулемета "дехтяра", ППШ. Три рази підсувалися німці з вогнем до підводи, але стр. Гроза їх відбивав. По короткій перестрілці німецький гавптман разом із 150 вояками здався. Тут здобули ми 29 підвод, багато кулеметів "максим", "дехтяр", амуніції та всякої іншої німецької зброї.

Коли німців роззброєно, прийшов к-р Перебийніс. Він наказав зібрати німців у лави. Німецький гавптман почав просити к-ра Перебийноса, щоб звільнив його вояків, а за те він допоможе зброєю для УПА. Однак к-р Перебийніс подякував йому за обіцяну допомогу і відповів: "Допомоги від вас ми не потребуємо, а зброю забираємо". Під час розмови до к-ра Перебийноса підійшов один стрілець із сотні к-ра Різун і показав світлину, яку знайшов у портфелі одного полоненого німака. На ній була сумна картина. На тлі Львова на дереві був повішений українець, а над ним таблиця з написом українською і німецькою мовами: "Український бандит". К-р Перебийніс розсердився та сказав, що всіх розстріляє. Гавптман почав плакати і просити, щоб розстріляли тільки винного німця, бо він партійний, а решта непартійні. Того німця розстріляли, а всіх інших звільнили без зброї. В тому бою відзначилися хот. Перелесник і стр. Гроза.

Три дні опісля донесли нам розвідачки, що в селі Тур'є, побіч німецьких частин, є частина Галицької дивізії, яка хоче перейти до повстанців. Ціла сотня пішла на засідку, щоб ударити по німцях та уможливити втечу нашим частинам.

Увечері ми зачепили німецьку розвідку, що відступила, а за короткий час більші німецькі сили почали наступ на Тренічнів між селами Тур'є — Свидник, під прикриттям перехресного вогню. В той саме час одна чота української дивізії скористалася сутичкою німців з нами, вдарила сильним кулеметним вогнем по німцях, уможливаючи нам відступ, а сама відірвалася від німаків і пішла шукати УПА, щоб до неї долучитися.

Ми відступили до лісу і подались у напрямі річки Стрий, маючи намір перейти в Майданські ліси. З нами відступало понад 20 дівчат-підпільниць і розвідачів УПА. Дівчата ці в переважній більшості елемент бойовий, ідейний, відданий цілковито справі боротьби за вільну українську державу. Тільки деякі з них пішли в УПА тільки тому, що йшли туди інші, може, тому, що був серед повстанців милий або наречений. Ставилися до них по-різному, це залежало від командира. Добрі командири цінували їх, бо в деяких випадках вони були незаміними. Натомість деякі командири і провідники будь-що хотіли себе показати "лицарями без баб", хоч насправді за тими "бабами" часом пропадали.

Наступаючи на нас, німці спалили хату Матвія Ющишина в горішньому кінці Свидника.

На світанку ми переходили річку біля розваленого моста в напрямі села Ясінка. На правому боці Стрия була німецька кіннота. Один із кіннотників вистрілив з пістоля і поцілів нашого поручника, псевда якого я не знаю. Ми забрали поручника і відступили на гору, в ліс Ярчики, де чотири рази з усіх сторін наступали на нас німці, однак гори ми німцям не віддали. Тут похоронили невідомого поручника, а в село віддали пораненого в коліно стрільця.

В той саме час котрась сотня розбила німецький обоз в селі Бистриці, здобуваючи при тому багато зброї, виряду і харчів.

Згадаю тут ще, бо, може, того ніде ніхто не записав, що ще перед нашою присягою в селі Свиднику з лісів коло села Жданної проривався один курінь УПА через Вижку в напрямі Свидника. На шляху між селами Жданна – Тур'є переїздили без перерви німецькі автоколони і табори. Курінь, не маючи змоги перейти, сипнув вогнем, розігнав німців і подався в верхи. Під час цього прориву згинув один стрілець, а один був поранений.

Після розбиття німецького обозу в Бистриці німецькі частини пішли навздогін через Бузьків в напрямі присілка Заверх. Німців в лісі запримітив селянин, який заалармував групу підпільників, що там квартирувала. Близько 50 німців скоро підсунулось в напрямі хат, так що підпільники не мали вже часу забрати машин та інших своїх речей. На оборону

тієї групи пішла групка Стрийського з горішнього кінця Тур'є, яка вдарила від каплиці зверху по німцях. Це дало можливість селянам заховати речі повстанців. Під вогнем повстанців німці втекли на частину села Розтоки, забрали кілька штук худоби і відійшли в напрямі села Ісаї.

В обіймах фронтових ліній

Після бою в лісі Ярчики — 826 м ми прорвалися вночі через ріку Стрий і зайшли у ліс гори Магури — 1001 м. К-р Перебийніс вислав о 10-ій год. другого дня дві стежі на розвідку. Одна стежа скоро вернулася й повідомила, що над нами, на віддалі 200-300 м, окопуються німці верхами г. Магури і Перенизини — 1028 м. Друга стежа вернулася й повідомила, що в селі Кіндратові вже стоять большевики. Йти в глибину Майданських лісів було недоцільно, бо там кипів фронтальний бій. Ми опинилися в оточенні ворожих армій. Невдовзі заревли гармати, заахкали міномети, задудніли кулемети, з'явилися розвідувальні літаки. Кулі з однієї і другої сторони увесь час свистіли понад нами. Харчів уже не було. З останнього вола розподілили м'ясо, яке стрільці з'їли сирим. Коней натомість мали більше. Ми їх пустили на поляни, зберігаючи на чорну годину.

Скрутна ситуація вплинула від'ємно на деяких слабовірів. К-р Перебийніс заздалегідь предбачав наслідки цього становища, тому наказав к-рові Семкову зробити збірку і на порядку денному поставити питання: хто хоче йти додому? Звільнити тих, хто зголоситься, та тих, які нездатні фізично витримати ці важкі умови, що створилися. Після збірки деяке число стрільців відпало. Вони здали зброю і по двоє-троє проривалися в свої сторони. З одного боку, це було добре. Краще якість, ніж кількість, легше було маневрувати і прохарчуватися, а з другого боку, не один із звільнених міг попасти ворогові в руки і зрадити місце нашого постю, тим більше, що далеко ми не могли відійти, бо навколо були ворожі лінії.

К-р Перебийніс забрав з собою одну чоту і відійшов у невідомому напрямі. Наша група в той час нараховувала коло 60 вояків. Переходячи на інше місце постю, ми зустріли господаря зі села Кіндратова, який, дізнавшись, що ми

повстанці, підняв руку вгору, благословив нас на щастя й щасливу путь, а сльози текли йому по обличчі.

В оточенні ми перебували вже три доби. Недалеко від нас була й сотня к-ра Різуна. К-р Р. одну свою чоту, що складалася з вояків різних національностей, висунув далі від сотні. Командир цієї чоти вислав двох стрільців на розвідку (один з Тернопільщини, а другий – наддніпрянець). Ті, правдоподібно, зрадили, вказали ворогові місце постою чоти, і большевики відкрили по ній барабанний вогонь з важкої зброї. Оповідав мені один стрілець, який був у тій чоті, що ворожий вогонь був страшний, все валилось додолу. Які були там наші втрати, не знаю. Большевицькі стежі відтоді безнастанно ходили по лісу на віддалі від нас 10-20 метрів.

К-р Різун пам'ятає і про нас

Наш сотенний к-р Семків, хоч спочатку і давав карні муштри, кажучи, що ми всі ні до чого, і тримався непогано, тепер став безрадним. Тим часом у к-ра Різуна був багато кращий порядок. Він дбав не лише про своїх вояків, але пам'ятав і про інших.

От саме сьогодні увечері прийшов від нього переодягнений в цивільний одяг, з граблями маленький стрільчик зі старим дідусем та приніс нам бульбяник, яким поділилося 40 стрільців. Тим скромним подарунком сказав багато про себе к-р Різун, а стрільці відразу зуміли оцінити, хто з командирів чого вартий. Нам негайно потрібний був інший сотенний, який своєю поведінкою, тактом і командирським словом зігрів би серця стрільців.

Чому ж це так?

Цієї ж ночі ми перейшли фронт, в тил большевицької лінії. На горі Магурі просиділи ще дві доби без харчів. В сотні починається розклад. Коло 20 стрільців розбрелися куди хто хоче, на власну руку пішов і к-р Семків. Одного дня кілька стрільців збирало в лісі малини, де й зустрілися зі стрільцями к-ра Різуна. Разом ми перейшли до їхньої сотні. По якомусь часі, коли ми квартирували коло села Ластівки, прийшов наш

чот. Рен і забрав назад до себе. В чоті я застав близько 40 стрільців. Коло Ластівок ми дещо віджилися по кількадечному голоді й відійшли в ліс коло села Сторонної, де прийшов ще раз до нас перебраний у цивільне к-р Семків. Наш чотовий, я та кілька інших стрільців відразу в очі сказали йому, що він повівся ганебно, залишивши сотню без опіки і вказівок, що відповідатиме за розклад, дезертирство та за тих стрільців, які ради куска хліба йшли в село і там, виснажені, попадали ворогові в руки. К-р Семків покрутився, а потім зник.

Коло села Монастирця прийняли нас дуже ввічливо місцеві дівчата. За короткий час вони нас віджирили і вилікували хворих, і ми відійшли на Білинські багна.

На багнах

На широких і розлогих наддністрянських багнах крилося кільканадцять сотень селян від мобілізації до Червоної армії. Одні зі зброєю, інші голіруч. Перебували тут також куцові ланки, що нараховували по кільканадцять, а навіть по кількадесят чоловік. Ворог вже робив тут облави за допомогою "кукурудзяників". Участь в облавах брали червоноармійці, тому ті облави були безуспішні.

З приходом нашої сотні на багна ворог, маючи добру розвідку, посилив облави, але ми мали ще кращу розвідку від жінок, матерів, сестер і дітей тих, що крилися від мобілізації. Не раз гонили нас большевики цілий день, а ми перестрілювались і водили їх понад каналами, шлюзами, валами, через трясовиська, непрохідні місця, будували переходи з сіна, маючи добрих провідників-тереновиків. Не один сибіряк тріснув у безодню безслідно, затонув у сліпому ставу чи старому каналі, тільки булькнуло за ним.

Одного разу дезертувало 27 червоноармійців. Від того часу большевики шукали вже більше їх, ніж нас, кажучи, що у них також є "бандьори".

Нам трапилася погана пригода. Ідучи багнами до села Мости, ройовий Гонтович ступив на міну, яка відірвала йому ногу. Шкода було доброго ройового і друга. В селі від солтиса ми взяли посвідку, що ройовий Гонтович з цього села, а дівчата відвезли його до Львова. У шпиталі там був поляк з Мостів,

який сказав, що такого чоловіка в Мостах не було, а для певності пішов до села перевірити разом ще з одним поляком. Нас негайно повідомили про прихід розвідачів. Хлопці впали в село, ввіймали обох і знищили.

Прийшовши на багна, к-р Рен доповнив свою сотню селянами з тих самих теренів.

Італійці в рядах УПА

Навесні 1944 р., втікаючи з большевицької неволі, двоє італійців зайшло до села Лужок Горішній. В розмову з ними зайшов один селянин, що вмів говорити по-італійському. Він розказав їм про боротьбу УПА та всього українського народу проти большевиків. Обидва італійці вступили в наші лави. Спочатку були вони в кущі Сорокатого, а згодом перейшли до сотні "Булава".

Один з них, Гранді, колишній офіцер італійської армії, був високий блондин, веселий, мав вищу освіту, походив з графської родини. По якомусь часі його забрав до себе к-р Зміюка.

Другий італієць, Пікольо, був зовсім інший — низький, кучерявий, чорнявий. В сотні з них мали багато потіхи, найбільше на початку їх побуту, коли вони починали вчитися говорити по-українськи. Не раз в них виходило слово таке перекручене й дивовижне, що годі було утриматися від сміху. Пікольо говорив: "Люблю Україну, Україна добра, але тут друже спати — тут корова спати". (Десь у якогось бідака бачив узимку корову в хаті, а українців всіх називав "друже").

На стійці Пікольо був службовий. Якось к-р Семків повертався на коні з терену і не знав клички. Пікольо саме тоді стояв на стійці й затримав його: "Штій! Руки ввиць!" Сотенний, знаючи, що Пікольо його впізнав і повинен пропустити, сказав, не зрозумівши добре: "Що, Пікольо, ти хочеш рукавиць, зимно тобі?" Пікольо вдруге сказав: "Штій, бо штріляю!" Він був певний, що сотенний його перевіряє. Сотенний почав просити і говорити: "Пікольо, пусти, пусти, я сотенний". Але Пікольо не поступився: "Я не жнаю жаден шотенний", — і не пустив його, аж доки не прийшла зміна стійки.

Раз на карній муштрі сотенний скомандував: "Долів!" Пікольо стояв, удаючи, що не розуміє. Сотенний запитав: "Пікольо! Ти чув — долів?!" Пікольо відповів: "Так є, друже шотенний! Я вже їв!" Сотенний засміявся з дотепного вояка і подарував усім стрільцям кару.

Одного разу, коли квартирували ми на болотах, к-р Рен-Зелений готував наскок на станицю міліції в селі Чайковичі. Це село ще за польських часів було скомунізоване. Сьогодні воно поділилося на два ворожі табори: большевицький і повстанський. Місцева бандитська міліція жорстоко переслідувала родини повстанців, стежила за нами та в усьому співпрацювала з ворогом.

Пікольо, не кажучи нікому, пішов до села. Тут зустрів дітей, що завели його до гуральні. Підпивши добре, пішов він на станицю міліції.

На ганок вийшов комендант. Пікольо подав йому руку, а далі, відступаючи на три кроки, вистрілив прямо в груди, вбивши на місці. Давши ще кілька пострілів, почав утікати, та раптом набіг на червоноармійців, що в той час проходили селом. Думаючи, що він оточений, віддав червоноармійцям кріса, але ті, не зорієнтовані в подіях, віддали йому назад. Щойно на крик жінок: "Він забив коменданта міліції", — вони його роззброїли й арештували. Деякий час Пікольо був у Львівській тюрмі, однак нічого не розповів ворогові, хоч був утаємничений у деякі справи. Яка доля спіткала його, мені невідомо.

Про другого італійця, Гранді, розказував мені вже в Україні ст. віст. Гайовий.

На початку літа 1945 р. ст. віст. Гайовий був висланий разом з п'ятьма стрільцями з поштою до області. В кущі Бистрого в селі Семигинові пішов на відпочинок. Того ж дня справляли весілля одного повстанця. На охороні весілля був цілий кущ, понад 22 стрільці з двома кулеметами. На це весілля прийшов також італієць Гранді з двома стрільцями: Скалою і Малим Ромком. Усі вони від к-ра Зміюки. Італієць мав СС МП, Скала — кулемета, а Ромко — ППШ.

На тому весіллі італієць побавився, а потім попросив кущового господарника Сосну, щоб дав йому солонини і горілки на дорогу, однак той відмовив. Італієць погрози́в господарникові і відійшов. За якийсь час ціла трійка, за

намовою італійця, відкрила вогонь по дахівці хати, де було весілля. Зчинився сполох і алярм. Усі думали, що це наскок большевиків. Куцц вибіг з хат, заняв становища і відкрив вогонь. По півгодинній стрілянині догадались, що це робота італійця.

Пізніше КВ зробив суд, італійцеві загрозувала кара смерти. Однак італієць просив не карати його, бо він не знав повстанського кодексу та обіцяв, що виправдає себе в праці. К-р Зміюка подарував йому кару, зазначуючи, що робить це тільки тому, що Гранді чужинець.

В серпні 1945 італієць Гранді відійшов з к-ром Відтинку Зміюкою за Сян на Лемківщину, брав участь в рейді на Словаччину і був висланий невідомо куди.

Пригода в Татарах

На багнах ми були до листопада 1944. Відходячи в Карпати, к-р Зелений звільнив тих стрільців, які хотіли йти далі на схід у терени, а також деяких місцевих — для самооборонних куцців. З нами йшов і к-р Роман.

В селі Татари ми зустріли підводу, яка привезла прокурора — собачого брата та кількох енкаведистів. К-р Роман спитав візника, де прокурор. Візник відповів, що прокурор пішов униз селом.

Тим часом прокурор заховався за паркан, підслухуючи розмову, а потім крикнув: "Руки вверх! Ти хто такой?!" — і спрямував дуло автомата прямо в груди к-рові Романові. "Ми господарі, що ходили до читальні на збори", — відповів командир. Але прокурор тримав далі автомат і не дав к-рові Романові зняти перевішене через плече МП. Тим часом збоку один з наших стрільців повалив крісовим пострілом прокурора. Енкаведисти кинули гранату, поранили стр. Вовчура і повтікали. Раненого стрільця ми залишили в одному селі на лікування, а самі подалися до Монастирця.

Большевики скаженіли з люті. Усюди шукали нас і розвідували, але все даремно.

Провокатор

Була холодна осінь. Мороз і мряки. Ми квартирували в Монастирці. Стрільці пішли спати до стодоли. К-р Роман,

к-р Зелений і я зайшли до хати. Командири лягли спати, а я ріжу бакун.

В наших лавах — не знаю, яким способом, — опинився один наддніпрянець, колишній старшина большевицького летунства. Одного разу я слухав його "пригоди". Оповідав він, як переходив фронт та врешті зважився-таки піти в ряди нашого підпілля. Він сховався до однієї каплиці, яка стояла в лісі. В тій каплиці перебував три доби в холоді й голоді. На четвертий день залишив там свої речі й ППШ, а сам пішов до плугатаря на поле. Узяв від господаря коні, орав, а селянина післав у село за харчами для нього. Повернувшись від плугатаря до каплиці, уже не застав ні своїх речей, ні ППШ. Тоді він вернувся до господаря, в якого живе досі.

Цьому наддніпрянцеві сьогодні к-р Зелений дав записку до "харчовика", щоб приніс харчі. Наддніпрянець відійшов. Одна свідома жінка охоче варила вареники для повстанців. Так, краючи бакун, я думав, що ж принесе наш заготувальник, бо вже зголоднів, а дякувати Богу, з мене "нівроку купа хлопа".

Та ось несподівано відкрились двері. В хату увійшли наддніпрянець і двоє большевиків, а третій лишивсь на подвір'ї. Большевики мали наготовлені автомати. Наша зброя лежить збоку, всі сплять. Що зі стійкою? Я вмить припав до зброї, збудив к-ра Зеленого і к-ра Романа. Большевики подалися трохи назад, щоб краще було стріляти. Та наддніпрянець витягнув пістоля, повернув його на енкаведистів та крикнув: "Что? Ти будеш стрілять друзей?! Сейчас вас постреляю!" Большевики втекли. Ця подія мені здалась підозрілою. Заспані командири не були в курсі справи.

Щойно ми вийшли до лісу, як 40 большевиків оточили нашу хату, заарештували жінку, яка варила нам їсти. Розумна жінка заявила: "Прийшли до мене якісь військові, наказали, щоб їм варити, і я варила. Накажете ви — і вам буду варити. Звідкіль я знаю, хто ви такі, військові і все".

По двох роках після славної лемківської одиссеї я знову зустрівся зі своїм к-ром Зеленим — уже в Україні. Він був тоді районним референтом СБ в Старосамбірщині. Зелений розповів мені, що той наддніпрянець був большевицьким агентом, післаним в наші лави, щоб дістатися в осередок вищого

проводу і там вести агентурну роботу. В ковнірі в нього знайдено всякі шрифти, ключки і записки.

Мій відхід із сотні "Булава"

Невдовзі наша сотня перейшла до села Грозьова. Між стрільцями появилася сверблячка. Я простудив собі бік. Довелося лежати. К-р Зелений, розпускаючи деяких стрільців до самооборонних відділів, звільнив мене і стр. Зозулю з дозволом відійти в родинні сторони, щоб організувати самооборону. Шкода мені було покидати ті сторони, де я вперше в лавах УПА почав боротьбу. Але підсвідомо збудилась в мене охота повоювати в своїх сторонах. А бити ворога було за що.

Коло села Воля Мацькова я розлучився із Зозулею. (По якомусь часі довідався, що мій друг Зозуля згинув у наскоці большевиків на зимовий бункер в "Громадському лісі" коло села Лодина, р-н Устрики, в лютому 1945 р. Друг Зозуля був в УПА від 1943 р., в УНС в сотні к-ра Кармелюка).

В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ ПІДПІЛЛІ

Над Сяном

Нарешті пришкандибав я до провідника Бориса-Видри в четвертому надр. "Холодний Яр". Він вислав мене до села Нетребки на лікування і відпочинок. Тут я почав розвідувати про рідне село Глудно за Сяном. Там залишив стару матір, друзів, які також мали б охоту піти в лави УПА. Тим часом вістки надходили сумні. Польські банди, білі й червоні, нападали на наші села за Сяном і вогнем і мечем проганяли населення на схід з його прадідівських земель. Моє село — одне із найсвідоміших на межах України. В ньому за часів панування Польщі, хоч як важко було вести культурно-освітню працю, кипіла робота на всіх ділянках життя. Душею села був мій рідний старший брат, що влив у мою душу безмежну любов до України, а провідником — місцевий молодий священик, якого польські бандити вбили. Народилося в мене бажання вирватися в ті сторони. Але, на жаль, в той час я не мав з ким

іти, і не було кому повести. Вістки про жорстокі польські погроми справджувалися. Щоденно я зустрічав утікачів з лівого боку Сяну, переважно жінок і малих дітей, бо чоловіків поляки повбивали. Думаю собі, годі тобі, Олексю, довше спочивати, треба братися до роботи.

Моя "пападьошка"

Одного дня я здобув від двох енкаведистів біля села Грушівки два ППД. Один вибрав собі, і відтоді він (автомат ППД кращий від ППШ) став моєю нерозлучною, "коханою дівчиною" — "пападьошкою".

Буває в житті таке, що ти наставляєш груди, ризикуєш своїм життям, щоб здобути кращу зброю та нею бити ворога, аж тут прийде тобі якийсь зверхник, от, скажім, кущовий, районний, та й так, без церемоній, відбирає її від тебе. Та я не такий, щоб жалував, коли ця людина вартує носити твою зброю. Але якщо носить її лишень для паради, то кара тобі від неї. І таке було з моєю "пападьошкою". Багато років я ношу її, перейшов з нею Перемищину, Лемківщину, Словаччину і знову пішов на Україну. За цей час було багато аматорів забрати її, але я нікому не дав. Вона двічі була скроплена моєю кров'ю.

Зустріч з американськими літунами

Було це вже в грудні, перед моїм відходом до охоронного відділу. Одного дня надлетів ушкоджений, з розбитим крилом, американський літак. З нього зіскочило кілька літунів, а машина полетіла в напрямі Бірчі. В той саме час надбіг відділ чот. Хріна. Ми піймали одного парашутиста, але тому, що з нас ніхто не вмів з ним розговоритися, його забрали на село Ляхаву, а чот. Хрін спровадив з села Доброї "американців", через яких порозумівся з ним. Стрільці його гарно прийняли, оповіли про нашу боротьбу і, не забираючи нічого, хоч він сам їх обдарував, підвезли під село Бірчу і відпустили. Коли парашутист попав в московські й польські руки, його побили, пограбували перстені, доляри, кинули в тюрму, кажучи, що це німецький шпигун.

Другий літун, капітан, українець, впав біля села Борівниці на полі, а зустрівши селянина, сказав: "Я капітан американської"

авіації. Скоро заведіть мене до якогось свідомого українця, щоб я міг собі з ним поговорити, ще заки мене візьмуть большевики й поляки”.

Але надбігли озброєні поляки з Борівниці й забрали його. По дорозі почали бити і забирати речі, які мав при собі. У відповідь на це він кричав до них: “Марш від мене, свине польська, ти знаєш, хто я? Я капітан американської армії”. Його пізніше відставили до Бірчі. Був це добрий аргумент на доказ того, хто такі большевики та яка їхня “демократія”.

Третій літун упав біля міста Бірчі, а інші пропали безвісти.

Який командир, таке його й військо

Одного дня мене покликав пров. Борис і наказав з'явитися до провідника Пастернака-Старого в третьому р-ні, де я мав перейти до охоронного відділу. До охоронного відділу приєднався я на присілку Роба, що належав до села Брижави. Тут в хаті Гані запізнався з пров. Пастернаком і бойовиками. Склад відділу був такий: Ромашко (з Перемищини), Щур (з Улюча), кул. Зоряний (з Команчі), Драпак (з Харківщини), Летун (з Володжа), Холодний і Їж (з Павлокоми) і Гордий (з Явірника Руського).

Командував цим відділом донедавно Гордий (з села Халупки, р-н Хирів), але тому що він був великий боягуз, дармував і думав тільки про свої інтереси, його звільнили. Тепер командиром був Летун-Летючий, який, проте, не вмів дати собі ради у виконанні обов'язків. Заходило питання, хто буде новим командиром. Між нами відразу я запримітив брак військового порядку, карності. Про виховання і вишкіл стрілецтва ніхто не думав. От ходили з села до села, аби з'їсти, та й на тому кінчалася вся робота. Це було мені не по душі й не по натурі.

Польські банди вже перекидаються на правий берег Сяну, атакують наші села, безкарно гуляють, убивають людей, грабують майно, коні, корови, палять хати. Сказати щиро, в той час у всій Перемищині не було сили з нашого боку, яка вкоротила б гуляння банд. Колись, восени 1944 року, переходили тут сотні (переважно в лісах Турниці, Ямної, Трійці, Тростянця) командирів Громенка, Хоми, Чорного, Осипа й інші. Вони звели кілька боїв, а після великого ліщавського

цілоденного бою місцевих хлопців здемобілізовано, а інші чоти пішли в Україну. Населення самочинно, в обороні власного життя, організувало збройну оборону, але вона не мала відповідних людей, щоб нею керували.

Перша зустріч з чотовим Хріном

Одного дня на присілок Роба, до хати Гані, прийшов пров. Пастернак-Старий, а з ним ще один військовий, коло 30 років. Друзі бойовики шепнули мені, що це чот. Хрін. Він був одягнений в німецьку уніформу, подірявлену на рукавах, плечах і грудях. Хоч одяг був старанно позашиваний, відразу видно було, що подірявлено його кулями. Права рука, цілком безвладна, була прив'язана до грудей, а друга — ледве що двигнулася на привітання. Він був стрункий, на лиці сухорлявий. Очі бистрі, рухи військові. На носі й на устах шрами, з яких можна було судити, що він вже добре хрестився в бою. В терені про нього населення широко говорило, любило його і поважало, бо за часів першої большевицької окупації був тут директором школи, а за німецької окупації — волосним війтом. За підпільно-революційну роботу був кинутий до гестапівської в'язниці. Славу здобув собі в бою з большевицькими танками, при чому був ранений в обидві руки.

Пров. Старий був дещо вищий, з короткими, рудавими вусиками під носом, трохи рябий на лиці. Був веселий, хоч не умів, але любив співати, любив військо. В терені був також відомий, бо за часів німецької окупації був комендантом української поліції в Бірчі. Невдовзі пров. Пастернак зробив збірку і сказав нам: "Від сьогодні вашим командиром буде чот. Хрін. Ви напевно про нього чули, про четверту чоту, що так славно билась з большевиками в Ліщаві Горішній. Слухайте його, виконуйте накази, і це буде вашою запорукою успіху в майбутньому". Потім звернувся до чот. Хріна: "Вам, друже чотовий, передаю цих бойовиків, зробіть з них військо і добийтеся успіхів в праці та боротьбі з ворогом". Після того ми сіли, а по обіді пров. Пастернак відійшов.

Вишкіл

Спочатку ми не вели жодної роботи. Кілька днів ходили від села до села, вели розвідку, а наш командир знайомився з тереном і бойовиками. Одного дня він зробив збірку і сказав: "Друзі! Я хочу мати військо. Або ми будемо жебраками, або вояками. Вибирайте одне з двох". Ми всі сказали, що хочемо бути вояками. У відповідь на це наш командир провадив далі: "Якщо так, то ми мусимо перейти політичний і військовий вишкіл. Я хочу мати ідейних, політично вироблених бойовиків; вишколених, відважних, характерних, карних і готових на все бойовиків. Щоб такими бути, треба нам учитися, працювати над собою, школитись, а це вимагає труду".

Від того дня ми протягом двох тижнів дістали добре "по кулях". Півдня теоретичного вишколу, а півдня — практичного. Командир викладав нам політичну обстановку в світі, мету нашої боротьби, розповів про УВО, ОУН, УГВР; вивчали дещо з історії і географії України. При тому ми писали собі короткі лекції з польової і внутрішньої служби, зброезнання, розвідки, а щоб пізнати партизанську тактику, читали "Холодний Яр" Горського й інші книжки.

Коли ми всі прийшли вже до форми, командир зробив збірку, промовив кілька слів, подякував нам за труд і сказав: "А тепер, друзі, йдемо на війну".

Наскок на большевиків у селі Глумчі

На полях білів уже сніжок. Був сильний мороз. До нашого відділу долучилося кілька хлопців зі села Ляхави і відділ Сорокатого з Лемківщини. Уся група подалася за Сян. Якраз тоді виселяли село Глумчу. Польська міліція зіграла багато підвод, а в двох хатах квартирували енкаведисти — виселенча комісія. Всі ми вбрані в польські уніформи. Сот. Хрін пояснив нам, що йдемо під маркою польської поліції знищити виселенчу комісію, спалити хати, з яких вже виїхало населення, і розігнати зігнані підводи.

Робота пішла легко. Від Мриглода на заставі був кул. Зоряний, а від села Кінського — Зозуля, який щойно долучився до відділу. Головна група наскочила на большевиків,

побила їх, спалила хати, а коли в Мриглоді зчинився алярм, Зоряний пустив туди кілька серій з МГ-42 і на освіченому місяцем гостинці випадково вбив большевицького капітана. Один ранений большевик, що врятувався втечею, вмираючи сказав, що то була міліція з Мриглода і він сам пізнав коменданта тієї міліції. На підставі цього зізнання НКВД арештувало всю міліцію, коло 30 осіб.

Бій у Ліщаві Горішній

З кінцем грудня і в перші дні січня 1945 року командир побільшив наш відділ: прийняв Чмеля (з Маляви), Дема і Богдана (з Брижави), Черепа (з Ляхави), Яра (з Лучинець), Бистрого (з Ліщави Долішньої), Затоку (з Ліщави), Залізного (з Ліщави Долішньої), Пирого (з Ляхави) і двох словаків — Ілму, а псевда другого не пам'ятаю.

Наш відділ налічував 20 осіб. Перший рій мав Залізний (б. рой. з четвертої чоти Хріна), другий — Чміль. Перед Різдвяними святами ми поділились на дві групи з завданням прочистити терен від сексотів. Перший рій з командиром пішов у напрямі села Лімної, а другий рій мав порядкувати в околицях Маляви. У свята ходили з колядою по родинах повстанців і наших симпатиків.

Це було 3 або 5 січня 1945 р. Упали великі сніги. Був сильний мороз і вітер. Маршувати важко. По довгому марші ми відсунулися на середину долішнього кінця Ліщави Горішньої. Між кількома буками в потічку зупинились, а рой. Залізний заскочив до хати по інформацію. Тим часом командир запримітив ворожу засідку і шепнув: "На становища! Вогонь!" Заскочити до Залізного вже не було часу. На превелике диво, у нас стрілив тільки кріс Драпака — вся зброя так замерзла, що ні руш замки не грають. Впали ворожі постріли на Залізного і в нашому напрямі. Ми зливаємо автомати, ідемо в наступ, але п'ятикратно більший ворог відбиває його. Ми відступили на гору. Командир сказав, що мусимо помститися за смерть рой. Залізного, і ми ще раз ідемо в наступ. До роботи вже справний наш "дехтяр" і приготовані набої "шусбехера". Поляки з Бірчі запалили хату Михайла Товарницького, зарізали його матір, дружину і важко поранили брата. Сильним вогнем

ми б'ємо по бандитах, а Бистрий посилає їм гранату за гранатою. Поляки починають утікати. Нас семеро прогнало коло сорока поляків. Ми мали одного, а ворог трьох убитими. По бою двохвилинною мовчанкою вшанували пам'ять рой. Залізного. Бистрий і Драпак дістали похвалу, а Дем — нагану. Мороз був такий сильний, що на устах замерзала слина, а сніжинки мерехтіли в ясному світлі місяця. При кінці командир сказав, що ми мусимо помститися за смерть нашого друга.

Поляки, маючи втрати, за кілька днів прийшли до Ліщави Горішньої, спалили ще кільканадцять хат, ограбували ціле село, важко побили отця Федоркевича, дяка Найдуха і директора школи Степана Кренту. Пізніше директора забрали зі собою, поламали руки й ноги і в Ліщаві Долішній кинули у вогонь. Він, умираючи в огні, кричав: "Люди, я вмираю за Україну!"

Різдвяні свята

Після цього бою ми завернули на Ляхаву. В терені появилися ворожі групи, польські й большевицькі. На самі свята ми ходили з колядою в селах Добра і Ляхава. Населення приймало нас дуже радо. Всюди частували, а нам до товариства пристало багато молоді й старших господарів та спільно з нами ходили з колядою. Найкраще гостили нас господар Кулик та господар Гриць на присілку Ропа (їх за півроку помордували поляки). [...] підвод, а в двох хатах квартирували енкаведисти.

Засідка на бандитів

Було це зимою. Група польських бандитів із сіл Ліщави і Кузьмина, чоловік 20, напала на долішній кінець села Ляхави, побила і пограбувала людей, а потім подалася на присілок Підісся. Командир взяв мій рій і негайно побіг на засідку. Лежали ми в снігу годину, дві, аж ноги замерзли. Тим часом бандити гуляли в присілку. Ми радили наступати, але командир наказав ще троха полежати, бо засідка дасть нам більший успіх. Минуло знову дві години, а ворог все не йде. Ми побоювалися, щоб поляки не пішли іншою дорогою, через село Креців, тож подалися лісом у напрямі присілка. А тим часом бандити виїхали

з присілка на чисте поле, якихось 600 м від нас. Тому що ми бігли, в кожного дрижали руки з утоми й холоду. Ми сипнули барабаним вогнем, кілька бандитів поранили, а решта покидали кур, кролів, телят і коней на полі й повтікали. Від того часу на Ляхаву вони вже більше не показувалися, а населення раділо, що має своїх оборонців.

Бій в обороні села Грозьови

Вже танули сніги. Був кінець березня. Банда поляків, коло 400 осіб, напала на село Грозьову, підпалила кільканадцять хат і вбивала чоловіків. Ми і один рій СКВ з села Лімної відбували польові вправи коло Лімної, в лісі з боку Грозьови. Ранком прибігли втікачі з цього села й оповіли жахливі речі: є там дві сотні ВП і понад 200 бандитів з Войткової, Ліщавки, Кузьмини і Бірчі. Одна жінка оповіла, що бандити вже застрілили кількох чоловіків, дев'ятьом наказали їх бити. Потім відв'язують прив'язаних і на зміну наказують їм бити тих, що били їх. Кілька вже померло коло стовпів.

Раптом ми чуємо з села страшні зойки і крики. Командир Хрін збирає нас у лаву, промовляє кілька гарячих слів і каже послухати ті страшні зойки в селі. "Чи йдемо, хлопці, бити ворогів, чи ні?" – спитав тоді. Ми всі, як один, закричали: "Йдемо!"

Нас усіх разом 37 чоловік, два кулемети. Командир поділив нас на три групи, щоб ударити на село з трьох боків. Нам здавалося, що не встоїмо у бою з такими великими ворожими силами. Але бажання стати в обороні населення, коли воно терпить муки, подолає найбільшого ворога. Я дістав найтрудніше завдання: вдарити на долішній кінець села, здобути млин, переправитись через глибоку ріку, повну криги і снігу і, не зважаючи на ніщо, твердо наступати. Для мене наказ – свята річ, і я перший підсунувся до ворога, що п'яний від оскаженілості ганяв між хатами, неначе божевільний, за людьми.

Почався бій. Б'ємо цільним вогнем.

Наступати важко, всі ми мокрі й охляпані болотом. Дрижимо від холоду і хвилювання. Амуніції не шкодуємо, маємо її на два дні бою. На перший мій вогонь вороги трохи змішалися, а далі кільканадцять ворожих кулеметів почало

плювати в мій бік. Раптом на ворога вдарив к-р Хрін, зайняв лісок, а потім ускочив у вороже оточення. Ворог підтягнув два "максими". Бій кипить на життя і смерть. Здається, що не вдасться нам розбити ворога. До мене прибіг зв'язковий з повідомленням від командира, щоб хлопці дали твердо наступали й уважали, бо скоро прийде допомога з Ямної. Бій точиться уже кілька годин. На превелику радість, Орач з кількома стрільцями вдаряє на зади ворога з третього боку, і щойно тепер в його лавах почався балаган і паніка. Банда і міліція панічно втікають, а військо сяк-так відступає з вогнем. Ворожі трупи пливуть водою. Раптом приходить на допомогу Ямна. Не вірячи в те, що ми вже зайняли півсела та що від нас утікають поляки, самооборона Ямної і СБ Потапа вдаряють по нас і поляках. Щоб не дійшло до сутички між нашими, к-р Хрін дає наказ відступати.

За сміливий і вдалий наступ я дістав похвалу.

В цьому бою ворог мав 28 ранених і кількох убитих. У нас один легко ранений. Ми врятували не одного селянина від неминучої смерті. Ворог спалив кільканадцять хат і вбив кількох селян.

Відтоді польські банди стали обережними. Скрізь говорили, що нас було вісім тисяч.

Завдяки діям нашої чоти на цьому відтинку настав спокій. Тепер рушаємо на другий кінець р-ну робити порядок. До нашої чоти долучається Калина (з СУЗ), Тополя і Щупак (з Лімної).

Наскок на Ребрець

Це невеликий присілок, що належав до села Ліщава Горішня, а лежав у лісі недалеко від Бірчі. Тут було кілька бандитів, які вели розвідку за нашим рухом, перетримували банду з Бірчі, яка над світанком напала на сусідні села. Увечері ми підсуваємося, вдаряємо вогнем по стійкових, розганяємо бандитів. На задах у нас порядок, праве крило очистили, ідем тепер на захід.

В операції від ворожої гранати був тяжко поранений в груди Богдан. Він пішов лікуватися спершу на Лімну, а опісля до свого родинного села.

Командир охоронного відділу Олень

В четвертому р-ні в коліні Сяну гарно оперував охоронний відділ к-ра Оленя. Незвичайно спостережливий і здібний вояк, він за зиму зробив кілька гарних скоків на большевицьку розвідку. Ловить кількох офіцерів, а між ними відомого п'ятнадцятилітнього розвідача Маленького.

З Ліщави Долішньої схопив кількох бандитів під маркою большевиків. Неодноразово засідав на большевицького партизана Слепого з Борівниці.

В одному наскоці Олень загинув від кулі важко раненого большевика, який вдав мертвого. Постріл з пістолі впав, коли Олень нахилився перевірити, чи той не причаївся. Кинулись до Оленя друзі, та він уже не жив.

Було це зимової ночі. Оленя поховали в родинному селі. Командиром став Біс.

Одного разу к-р Олень хотів перехитрити нашого теперішнього командира, зловити його в кошик. Вертаючись з однієї операції, почав підсуватися снігами до хати "на Брежівським", де ми квартирували. Наш стійковий, запримітивши, що наближається невідоме військо, заалармував, і ми всі в білих масковках виповзли снігом до лісу та зробили засідку. Коли невідомі почали наближатися до хати, ми перші почали їх стримувати, а к-р Олень, побачивши, що штука йому не вдалася, почав кричати: "Не стріляй! Тут Олень!" Каже примовка, що крук крукові очей не видзьобас, але також важко хитрому хитрого перехитрити.

Дуже шкодувало за другом Оленем населення тих сіл, в яких він оперував.

Сотенний Громенко

Пізньою осінню прийшов в Бірчанщину також сот. Громенко, а за собою припровадив коло 16 стрільців. Зимою почав організувати оборону в околицях Явірника Руського. В той самий час з бандитської твердині — Борівниці нападали на наші села бандити, палили, грабували, убивали. Він робить кілька засідок, але якось щастя не мав. Ворог на них не налазив. Одного разу і ми ходили на засідку в ліс біля села Брижави, але ворог і тут не показався.

Районовий провідник Юрко

В третьому р-ні провідником був сл. п. д. Юрко. Він був низького зросту, дуже ідейний, самоук. Одного разу, при кінці зими, приїхало дві тисячі большевиків (частини "червоної мітли") на облаву. Ми тоді квартирували на Ляхаві. Раптом побачили з гори, як раннім ранком снігами почали підсуватися большевики в напрямі присілка Воля, від нас за лісом на північ на протилежній горі. Командир крикнув: "Скоро забирати зброю! Вдаримо большевикам по задах". Хотів перешкодити їм, щоб не оточили присілок, де були пров. Юрко та кілька стрільців сот. Громенка. Мав намір ударити по задах, щоб потягнути большевиків за собою чи стати в пригоді пров. Юркові, коли той буде прориватися до лісу. Однак зверхник нашого командира пров. Старий на те не погодився.

Тим часом на горі почався бій, кілька повстанців упало, а ранений пров. Юрко прорвався і побіг в напрямі лісу, саме в те місце, де ми мали чекати ворога. Там наздогнали його большевики й убили. Наш командир мав добре передчуття і скоро орієнтувався в ситуації.

На Цапурт

Це гора і присілок коло села Липи. Одного разу нас хотіли оточити большевики, але ми з оточення чистим полем просмикнулись на Маляву, а далі на Ляхаву. Большевики пішли слідом за нами в ліс. Коли це побачив командир, він наказав маршувати стрілецьким рядком, бо в такому ладі за нами підуть і большевики. По одному кілометрі в лісі наказав повернути під гострим кутом. Ми вийшли на один вершок, стали, залягли і чекаємо, чи большевики йдуть слідом. Так і є! Сотня сибіряків посувалася густим стрілецьким рядком слідом за нами. Ми могли сипнути вогнем по них та вбити бодай десятьох, але к-р Хрін заборонив, кажучи, що спочатку ми будемо мати успіх, але пізніше ворог може оточити нас і може нас знищити в глибокому снігу. Швидко забігаємо на ворожі зади і тією самою стежкою вертаємося назад.

Коли були які більші облави, тоді під нашу охорону

збиралися різні провідники і референти, знаючи, що ми їх завжди щасливо введемо з усяких обставин.

Мали ми ще багато пригод протягом зими, але їх важко собі по стількох літах пригадати. Ми робили ще наскок на бандитів на присілках Симовиця, Річка, ходили на оборону сіл Крецова і Пили.

Бій на Добрій

13 квітня ми готувалися нарешті навчити розуму бандитів з Мриглода, що за допомогою вояків з ВП протягом усього березня і квітня щоденно нападали на село Добру. Дійшло до того, що в селі не залишилось ні однієї курки, чобіт, убрання – і селянина, щоб не був побитий.

Сьогодні к-р Хрін на збіру сказав: "Я зроблю засідку на броді Сяну від села Глумчі, рой. Островець буде наступати на присілок Добрянка й, пострілюючи, витягатиме поляків з села, а чот. Сірко буде наступати з Замагури і гнати поляків до Сяну".

Сталося так, як ми хотіли. Поляки, почувши постріли з двох сторін, почали з награваним майном утікати в напрямі броду, де їх привітав кулеметним вогнем к-р Хрін. Частина поляків із страху почали тікати назад, а інші хитро-мудро вхопили в селян білі плахти і почали втікати поміж хатами на присілок Симовицю. Група, що була на засідці, пішла в наступ, догнала поляків на горі, де в годинному бою було убито троє бандитів, в тому числі капрала Ненича з Бережан, одного взято в полон, а кілька ранених утікло. Тут, на превелику радість усіх, бойовик Бистрий і к-р Хрін здобули кулемета. Відтоді бандити вже перестали нападати на село Добру. Населення з вдячністю раділо кожним нашим успіхом, дуже щиро гостило нас у себе та обдаровувало чим могло.

Розвідка в нас грала першорядно. Тому що населення дуже любило і шанувало к-ра Хріна, нас найкраще про всякі події в терені повідомляли і тільки до нас зверталися за допомогою. Усі провідники тепер зрозуміли, нащо ми організували такий великий відділ. Колись дивились на нас криво, навіть веліли половину розпустити, але тепер за наші успіхи нас шанували і поважали, а населення з захопленням і безмежною радістю вітало нас у кожному селі.

Засідка на бандитів між селами Криве і Ліщава Долішня

Бандити з Бірчі, Кузьмини, Войткової й Корінця, довідавшись, що ми діємо над Сяном, напали в числі однієї сотні на село Ліщава Горішня. Бандити приїхали з підводами, грабуючи все, що попало під руку, при тому побили коло 50 людей. Ми квартирували в той час недалеко в лісі. Крики й зойки долітали до нас. Командир зробив збірку і по коротенькій промові запитав: "Друзі! Чи ви готові стати в обороні народу? Чи чуєте ви зойки жінок і дітей? Вони чекають від нас рятунку!" Всі закричали: "Йдемо! Йдемо!"

Частина бандитів вже їхала на Войткову. Ми зробили засідку, розбили бандитів, відібрали підводи з награбованим майном, а я дістав наказ наступати на горішній кінець Ліщави, де ще господарювали бандити з Бірчі. Я плюнув у руки, стиснув "пападьошку" і крикнув на своїх хлопців: "Вперед на ляхів! А бий бандитів! За Україну!"

Як вихор, ми всі погнали на село. Вриваюся між хати і починаю періщити поляків, куди попало. Командир за той час забандажував одного нашого дуже свідомого господаря. Був це батько стр. Мухи з четвертої чоти Хріна. Потім я зі своєю групою обійшов поляків від річки й ударив з флангу. Полячня втікає, аж любо дивитися, залишаючи все майно, а навіть підводу з кулеметами. Тим часом дурний господар підводи під загрозою поляків їхав з кілометр позаду них. Я побіг аж на Ліщаву Долішню, щоб наздогнати цю підводу. Але вже було пізно.

Народ радів і плакав з утіхи. Ми роздали пограбоване майно.

В цьому наступі брала участь також самооборона з сіл Лімна — Ліщава Горішня.

Великий наступ на Борівницю

На захід від Бірчі, в лісах, лежало польське село Борівниця, в якому знайшло притулок коло 300 бандитів. На тому терені було дуже неспокійно. Щоденно групи бандитів нападали на наші села, у наслідок чого з десяток сіл наполовину були спалені

(Брижава, Улюч, Явірник та інші), у них цілковито пограбовано худобу, коней, збіжжя й убито коло 200 молодих хлопців і дівчат — українців.

В середині квітня приїхав к-р Коник. Низький, добре збудований, з рудавим вусиком на червоному лиці, сам скромний, тихий, маломовний. Але з його очей можна було вичитати, що це мудрий командир. Він покликав до себе к-ра Хріна і довго з ним щось говорив. Про що йшла мова, ми не знали.

19 квітня на Ляхаву підтягнулися охоронні відділи з першого і другого р-нів, чота СКВ під командуванням Ластівки й інші групи. Я відразу догадався, що тут готують бойові дії більшого масштабу.

20 липня к-р Хрін вивів військо подалі від села і дав інструкції й накази. Маємо знищити бандитів з села Борівниці у відплату за наші спалені, пограбовані і помордовані села. Не вільно нічого брати, не можна убивати жінок, дітей і стариків. Так наказує наша революційна мораль, хоч ворог нехтував будь-які моральні засади, коли нападав на наші села. Воякам роздають сірники, нафту й інше.

Я дістав під командування 52 хлопців. Чотами командував чот. Ластівка, ст. бул. Зруб, чот. Чайка.

К-р Хрін мав командувати боєм на головній частині села, а сот. Громенко з своїми чотами СКВ і охороними відділами — на відтинку присілка Чехи.

Надвечір рушаємо на Борівницю. Падає дощ. Наступ мав початися о 3-ій год. Через пільму в лісі наш провідник, хоч знав терен, заблуdiv. По важких трудах — провадили уже к-р Хрін і пров. Старий — ми вийшли о 4-ій год, саме в те місце, звідки мали почати наступ. Я зі своєю півсотнею дістав наказ прорвати ворожі окопи, вдертися до села, запалити хати і встановити зв'язок з чотою Чайки, що наступатиме з протилежного боку. Молотом било серце, здавалося мені, що всі чують, як воно стукає. Радів, що командую півсотнею. Не один з нас ставив собі питання, чи вернеться з цього бою. Оріх був не який-будь. Ворог озброєний до зубів: тридцять кулеметів, легких і важких, скрізь окопи, бункери і т. д.

К-ри Коник і Хрін ходили поміж ялицями, вийшли на край лісу, щось в пільмі шукали. Раптом на відтинку Чехи

блиснула ракета. Прибіг к-р Хрін і шепнув мені: "Ну, Олексю, давай танець". Я перехрестився, і моя чота ринула на ворожі становища. Ворог, що спав в окопах, накритий палатками, не сподівався в таку негоду нападу. Наш мінометний вогонь гавкає серед села. Я здобув перші окопи і нищу ворога до ноги, добігаю до перших хат. Запалили. Друга свічка блиснула в чотового Чайки, третя – у сот. Громенка, четверта – у к-ра Зруба. Ворог ставить скрізь скажений опір. Бій кипить вже годину. Над одним потічком на нас скеровано вогонь з кількох ворожих кулеметів.

Висилаю зв'язкових до к-ра Хріна по допомогу. За той час маю вже убитих, ранених, і мене почастивала ворожа куля в руку. Шкода було залишити поле бою, коли ще бій не скінчений, але кров спливала, і мені збиралося на сон. В цьому бою відзначився неписьменний бойовик з села Лодинки – Медвідь. Він, не зважаючи на ворожий вогонь, виносив з поля бою всіх, ранених, убитих, у безпечне місце, а потім ходив по їхню зброю. Хто командував півсотнею після того, як мене поранено, не знаю. О 7-ій год. наші здобули село, убили близько 200 бандитів. Ми мали 7 убитих і 9 ранених. (В бою загинули стр. Грім, стр. Бистрий з Маляви, був ранений стр. Їж та інші, псевд яких не пам'ятаю).

К-р Зруб по операції пішов спалити присілок Чертіж, на якому згоріло заховане в stodолі вороже панцерне авто.

Хоч як боліла мені рана, але коли побачив вдоволені обличчя наших командирів, усміхнених стрільців і врадуваний народ, що біг з усіх сіл нам назустріч, несучи всякі дарунки, мені стало приємно. Пишався тим, що пролив свою кров за Україну. Після нападу на Борівницю почався порядок і в тому кінці Бірчанщини. Вже ніхто не палив наших сіл, не вбивав людей і не забирав їхнього майна.

На лікуванні

Наш охоронний відділ відвіз мене до села Лімної на лікування. Тут мною найбільше опікувалася фармацевтка Зена-Богдана. Незвичайно терпелива, добра, мов мати, вона робила все, що могла, щоб я вилікувався якнайскоріше. Дівчина найкращих чеснот, характерна, ідейна і моральна. Без жодної

охорони переходила десятки кілометрів по надр. "Холодний Яр", щоб відвідати ранених і хворих повстанців. Зена-Богдана загинула в шпитальці весною 1947 р., в першому р-ні "Холодного Яру", в час наскоку поляків. Багато стрільців вона вилікувала, і я схилию голову перед її духом.

Засідка на міліцію

Здавалося мені, що трудно буде вилікуватися, якщо я не помщуся за свою рану. У великодню п'ятницю я зібрав СКВ з села під командою рой. Швейка. Ми всі разом зробили засідку біля Войткової. На засідку вийшла міліція, і ми крокнули одного поліцая, а трьох ранили, здобуваючи при тому три кріси.

По святах, вже підлікований, я вийшов на тижневі курси СБ до села Ямної.

На вишколі СБ

Від 9 травня 1945 р. упродовж трьох днів відбувся в школі села Ямної вишкіл усіх референтів і комендантів охоронних відділів. Вишколом керував округовий референт безпеки Летун. Тут вперше зреферовано нам побудову зовнішньої і внутрішньої агентурної сітки, подано горизонтальну і вертикальну побудову МГБ – МВД. Побіч фахового вишколу відбувався також військовий вишкіл, яким керував к-р Хрін. Учасників вишколу було понад 30. В час відкриття цього вишколу охоронний відділ і к-р Хрін дістали відзначення, як найкращі в надрайоні. Наші протоколи були читані, як взірцеві: за ними вчили, як треба стягати слідство та як записувати протокол.

Одного весняного дня ми піймали розвідачку АК з Тиряви, яка дала надзвичайно цікаві матеріяли. Так само ми виловили кілька бандитів, які по лівому березі Сяну вбивали всіх українців і українок, що верталися з Німеччини з роботи. В Польщі в той час помордовано кілька тисяч українців. А останньо викрили також не політичну, а чисто злодійську великого покрою сітку злодіїв, побудовану на взір підпільної організації. Нитки її тягнулися від Перемишля, через Бірчу до Сянока.

Пров. Летун говорив: "Сьогодні мушу висловити визнання чот. Хрінові, котрий попри важкі рани в обидві руки, вже по

кількох тижнях готовий далі до праці, виховує та вишколює взірцевий відділ і сам зразково веде роботу, а разом з тим і героїські бойові дії. За це складаю йому сьогодні подяку та переносу з надрайону на військового референта для всіх охоронних відділів. Командиром на його місце призначаю також заслуженого Островерха".

Після цього вишколу я вже не був разом з моїм командиром, тільки час від часу з ним зустрічався. Моїм зверхником тепер став Карло з Жогатина.

На підстаршинському вишколі

Невдовзі мене покликано на підстаршинський вишкіл. Його ініціатором і організатором був к-р Коник.

К-р Хрін як надрайоновий проводив поступово в п'яти районах військовий вишкіл охоронних відділів.

Сот. Громенко вишколював сотню СКВ в околицях Явірника Руського. Чот. Сухий-Крилич навчав самооборону в першому р-ні біля Перемишля. По селах ішла горячкова збірка зброї, амуніції, організовано вишкіл СКВ. Мені тоді аж хотілося жити. Ми були панами ситуації від Сяну аж по Перемишль. Польські банди, що сиділи в Бірчі чи деінде, тільки ночами обстрілювали і рідко нападали більшими силами.

В нашому терені появилася сотня к-ра Бурого, яка прийшла з Лемківщини, а з нею був також к-р Бір.

На підстаршинському вишколі всім керував к-р Зенко. Польову службу викладав к-р Стрик, піонерку — к-р Зенко, історію воєн, балістику і картографію — сот. Воля, зброєзнання Зруб, партизанську тактику — к-р Ворон, а внутрішню службу — к-р Ластівка, артилерію і шкідці к-р Барон. По закінченні вишколу відбулося урочисте свято зброї. По вишколі мене перевели в п'ятий р-н — північну Ліщину.

Козацьке прощання

18 серпня 1945 р. приїхав до мене к-р Хрін. Приїхав туди, де ми вперше зустрілися, на присілок Роба, щоб попрощатися, бо він від'їжджав на Лемківщину. У нього був гарний козацький кінь, шабля, а на голові шапка-кубанка. Шаблю

подарувала Богдана, щоб вправлявся нею та тим способом лікував руки. Вістка про те, що к-р Хрін відходить, засмутила нас, його бойовиків. Хоч не були ми тепер разом, а все ж таки час від часу зустрічалися та могли собі поговорити по щирості. Шкодували за ним бойовики Бистрий, Яр, Медвідь й інші, бо любили його, як свого батька. Наше прощання було справді вояцьке. Ось несподівано прибігли повстанці з села Ляхави, повідомляючи, що в селі з'явилось 40 вояків ВП. Б'ють і арештовують людей та мають зараз коло школи розстрілювати кількох мужчин. Ми — 7 бойовиків, 3 санітарів, пров. Старий — під командою чот. Хріна рушили бігцем на оборону Ляхави. І тут, як завжди. Мудрий, хитрий плян — і нас дванадцять наступає на поляків. По півгодинному бою ми розбили ворога і визволили арештованих.

По тому завязтому бою ми заспівали собі кілька наших улюблених пісень, попрощалися і розійшлися. От так, на прощання, добре повоювали. Не раз я ставив собі питання: чи ми ще зійдемося коли, чи розійшлися назавжди?

В новому терені

Мій охоронний відділ перебрав Петя, а я відійшов у район Ігоря. Охоронний відділ в п'ятому р-ні вже був. До нього я дібрав ще кількох стрільців з сотні к-ра Ворона і виконував переважно поліційну роботу.

Восени я захворів так, що довелося мені лежати в одного господаря в селі Станьковій. Цей господар дбайливо опікувався мною, давав поміч, яку тільки міг. Увечері приходили мої бойовики на відвідини. Не раз приходив і Орлик, що був тоді моїм зверхником. Мене заступав тепер Словак. В час моєї відсутности до рук ворога потрапив Вовк. Він тримався сильно, не зрадив наших таємниць, перейшов великі тортури, а що з ним сталося — не знаю. Був зі села Вільшаниці. По видужанні я вернувся до своїх бойовиків. Праця йшла далі успішно.

Різдвяні свята 1946 року

На Різдвяні свята я підготував хор, навчив своїх бойовиків нових коляд та гарних революційних пісень. Свята ми

проводили разом з сотнею к-ра Ворона, при співучасті повстанців нашого району. Були також присутні пров. цього району Ігор і орг. референт з надрайону Роберт.

Пров. Ігор здався мені якоюсь дивною людиною, що його годі було зрозуміти.

Натомість пров. Роберт був незвичайно гарною людиною і революціонером. Своєю тактовною поведінкою, дружнім ставленням, скромністю, але й безупинною працею здобув собі авторитет і визнання між усіма повстанцями. Він пізніше відійшов у Криниччину, де загинув навесні 1947 року.

Виселення

З весною ворог почав виселяти п'ятий р-н. Мій відділ, а також сотня к-ра Ворона вели противиселенчі операції. Ми робили збори, закликали народ не лишати рідних сіл. Нищили мости на залізничному шляху, на гостинцях, ліквідували агітаторів на виїзд. Я спалив усі двори в районі, щоб поляки не мали де квартирувати.

Одного разу я взяв собі на допомогу одну чоту з сотні к-ра Ворона, набрав підривних матеріалів і вирушив, щоб висадити залізничний міст, через який переходили транспорти з виселенцями. На охороні моста було коло півсотні поляків. З ними я швидко впорався, відігнав, а міст висадив у повітря. В той саме час над'їхав з Сянока панцерний потяг, але повернув назад. Міст ми висадили без жодних втрат.

Відхід на Лемківщину

Перемищина мала все таки поважне число повстанців. Більшість з них — це добрі розвідники і командири. Багато людей з середньою освітою, здатних керувати референтурами. Тим часом на Лемківщині керівних кадрів було менше, там працювала жменя провідників і командирів. Щоб підкріпити Лемківщину, провід час від часу відсилав туди здібних і метких людей. Раніше туди відійшли Степова, Христя, Мотря, Марта, Хитрий і Арпад. Влітку 1945 року туди відійшов к-р Хрін, а тепер іде кільканадцять осіб, між ними к-р Біс, к-р Ромашко, я. Я зразу вніс прохання до окружного референта СБ, що

хочу йти до сотні к-ра Хріна, бо більше люблю військові справи, ніж поліційні. Провідник пішов мені на руку і дозволив долучитися до мого колишнього командира.

З Бірчанщиною і північною Ліщиною я прощався з більшим жалем, ніж в минулому зі Самбірщиною. Тут майже два роки боровся за справу. Гей, гей, два роки. Все ж таки за цей час зібралось багато цікавих споминів, вражень, пригод, пізнав я немало добрих і злих людей, життя стало учителем, а бої – командиром. Багато моїх друзів полягло на полі слави... А тепер іду до того, до котрого горіла моя вояцька любов, до свого "старого" командира, пліч-о-пліч з яким я також не мало вже навоювався.

Прощався я з друзями і знайомими селянами. Дівчата на прощання давали свої світлини, та я не міг їх прийняти, щоб колись, якщо впаду, не послужили вони ворогові. Я просив дати, замість фото, хусточку на прощання.

Палають ворожі кубла...

Раптом на півдні стрясли землю якісь вибухи. За кілька хвилин на просторі кільканадцятьох кілометрів піднялася до неба заграва великої пожежі. Очі усіх звернулися в цьому напрямі. Ми довго дивилися. Спочатку вогонь наче боровся з хмарами, а потім закрит небо фіялко-кривавими відблисками. Місцеві повстанці відразу сказали: "Там газдує Хрін". Мені на душі стало легко і мило. Це немов на привіт мені палають ворожі гнізда, чути вибухи. Хтось з присутніх додав: "Тепер треба чекати, ще Бурлака щось встругне, бо вони обидва добрі друзі: а розуміють один одного, як лисі коні". Власне в цю ніч к-р Дідик нищив ворожі гнізда в містах Буківську і Новотанці. Летіли в повітря мости, суд, міліція, пошта, волость й інші будівлі. Це була відплата за спалення ляхами чотирнадцятьох лемківських сіл в околиці тих же ворожих гнізд. Я попрощався з друзями, дівчатами і пішов на Лемківщину. Мене рвало долучитися до сотні. Ідучи Ліщиною, я скрізь чув розмови про останні бої к-ра Хріна. Населення оповідало про них легенди.

Хоч моє рідне село, вже тепер порожнє, лежало на рівнинах, все таки мене щось тягло до тієї убогої гірської Лемківщини. Коли переді мною вже синів Бескид, я крикнув сам собі: "Вітай, моя Лемківщино!"

В РЯДАХ УПА

Зустріч

Багато коштувало мене здоров'я і нервів, заки зловив сотню свого командира. Ось-ось уже здоганяю його, аж тут раптом він відскочить кільканадцять кілометрів далі. Прийду туди, а він вже подався назад. З тяжким трудом у квітні я зустрівся з к-ром Хріном в долішньому кінці села Явірника.

Командир, побачивши мене, зрадів. А коли довідався, що я по довгих стараннях долучаюсь до його сотні, був дуже вдоволений. Радів, що його старі вояки не забувають про нього.

Цієї ночі ми завели довгу розмову. Я мусів докладно розповідати про всіх і все, про бої Бурлаки, к-ра Громенка, к-ра Крилача, к-ра Ластівки, про їхню тактику, життя, настрої стрілецтва і т. д. Випитував про всіх провідників і референтів, про боївку, про те, чи не засоромив його котрий з бойовиків, хто впав на полі слави, а хто далі продовжує боротьбу. Командир дещо постарів. Зморшки поорали лице і чоло, посивів. Війна в Карпатах робить своє. Руками володів краще.

З батьківською тугою згадував за свою донечку — маленьку Лілію.

На другий день командир зібрав сотню, яка налічувала тоді 270 чоловік в шістьох, гарно убраних і озброєних чотах. На збірці командир говорив про мене, про мої бої й відвагу та повідомив, що призначає мене збройовиком по сотні.

Цієї ночі перший чотовий к-р Омелько підсунувся під Команчу, розбив польську охорону й вимінував мости. Ця операція мала завданням стягнути ворожі сили, які тепер гонили скрізь в терені, і відтяжити Ліщину, куди ми маємо іти на Великодні свята. Загально ворожі війська, новоприбулі тут, були в паніці, бо ранньою весною усі прикордонні станиці й місцеві гарнізони були розбиті щент сотнею к-ра Хріна. (Бої: Яселко, Височани — Кожушне, Середнє Велике — Хоцьєнь і інші).

Великодній рейд

Терен, у якому діяла наша сотня, був сильно обсаджений ворогом. Сотня постійно була в маршах, перекидалася далеко з

місця на місце. Наближались Великодні свята. Святкувати в селах ліворуч або праворуч ріки Ослави було недоцільно. По-перше, був би напевно бій, згоріло б село, а, по-друге, сказавши правду, не було де. Села в більшості попалені або бідні і малочисельні. Тому ми пішли в рейд, щоб хоч раз відсвяткувати Великдень спокійно та з'їсти бодай хліба, якого тут було дуже мало.

Сотня заквартирувала в Луківському лісі. Командир вислав першу і другу чоти до села Тарнави, щоб там знищити всі приготовані ВП вози, якими мають вивозити наше населення, та забрати вісім свиней для сотні на дорогу. Чоти впоралися з завданням знищити коло 200 возів, приготованих до виселенчої операції. П'яні мазури мусіли самі рубати сокирами свої власні вози. Забрано свинок тільки в тих, сини яких були членами банди, що грабувала українські родини в Грушці, Чекаю і Великополі. Тішились вояки, що будуть мати ситі свята.

На другий день прийшли з міста Загір'я наші дівчата до пор. Вітра. Вони принесли прощального листа від подруг: Наталки, Аріядни, Ліди і Мотрі, яких ворог впакував силою до вагонів та вивіз на схід. Для Цяпки, зокрема, вони зробили "паяца" — ну, цілковито подібного до нього: такі самі високі чоботи, як він має, маринарка і штани такої самої фарби, ППС, мазепинка з білим кожушком, такий стрункий, як Цяпка, та з такою довгою шиєю. Веселий пор. Вітер вхопив того паяца, поніс його на чотах. Ох! Скільки там було реготу і сміху, аж качалися хлопці. Кухар упорядкував свинки, їх поділили між роями, а стрільці, вбивши багнети в м'ясо, парадно з ним ходили, як в середньовіччі носили християнські голови турки на списках. Увечері ми перейшли село Новосілки, повечеряли в Жерденці, а далі на світанку перейшли в ліс Княже.

Сповідь

Сьогодні страшний четвер. День гарний, весняний, погідний. Тепло зідхає вітер, розпустились бруньки, ліс мерехтить у соняшному світлі, по-святковому одягався простір. Довгим стрілецьким рядком посувалась наша сотня. Блищали дула кулеметів, багнети, кастри і цівки мінометів. Боком на вороних і каштанових конях їхали 13 наших кіннотників на чолі з командиром.

З присмерком ми в'їхали в село Березку. Село частинно спалене в час фронтових дій. Березка може гордитися своїми мешканцями. Березка і Воля Матіяшова — одні з найсвідоміших сіл Східної Лемківщини. Кожне село дало зокрема близько сотні учасників у наші лави. Ці села, за їх ввічливість, були дуже люблені повстанцями, і недаремно районова провідниця Тетяна любила співати лемківську пісню:

*Березка і Воля — то округлої село,
Хто до нього прийде, кождому весело.*

Поява нашої сотні в селі викликала великий рух. Населення приймало нас з великим вдовolenням, бо зимові й весняні бої широким відгомоном рознеслися по Лемківщині. Село було вдоволене, що ми будемо тут квартирувати, станемо в його обороні на випадок нападу ВП у Великодні свята. Командир зараз домовився з місцевим священиком, і цілу ніч відбувалася сповідь. Усе село ринуло до церкви, щоб відвідати плащеницю. Зі сльозами в очах дивилися люди на вояків Лемківської сотні. Не одна мати згадала свого сина, що згинув в бою, або живе і бореться в лавах революційного підпілля.

Великодня п'ятниця. Раненько місцевий священик відправив Службу Божу. На горах, на найвищих деревах стояли зірці, а на шляхах повстанські застави. Круг церкви шість чот вишикувалися лавами і слухали Службу Божу. Я цієї хвилини не забуду ніколи в житті. Почот сотні стояв недалеко від входу до церкви. Перед чотами стояли чотові. К-р першої чоти хор. Омелько був інспекційним. Військо було вбране в новенькі польські мундири, здобуті в весняних боях. У кожного на ногах новенькі чоботи. Зброя аж іскрилася в проміннях сонця. Воно пестило, розкішно цілувало осмалені вітром лица вояків. Жінки і чоловіки з пошаною і любов'ю дивилися на своїх лицарів. Шепотіли молитви за їх здоров'я, дехто плакав.

Щойно з церкви, з престола, донісся спів: "Премудрость, прости, услишим святого евангелія"... впала команда хор. Омелька: "Сотня!.. Струнко!.. На плече кріс! Крісом почесть віддай! Праворуч глянь!" Рівномірні удари зброї і команда сколихнули серця вірних. Кругом все голосно заплакало...

Потім приступили до Святого Причастя. Підходили вояцькі

постаті, щоб прийняти Найсвятіші Тайни. Безмежну тишу в церкві переривав тільки рівномірний вояцький крок і плач дітей.

Опісля знову таким вражаючим моментом був обхід. Лави бійців УПА на рубежах воюючої України благословив св. чашею священник.

Після Богослуження вийшов народ із церкви і обступив стрілецтво. Багато господарів і господинь підійшло до командира, запрошуючи його до себе, а як ні, то щоб приділити їм по кілька стрільців. Але відповідь: "Ми відходимо", – вразила селян. Посипались питання, чому. "Та ж ми вас хочемо в себе гостити, та нас так славно бороните, та лишіться". Народ розходився до своїх домів. Мерехтіли на стежках барвисті лемківські строї. Дорогою, в горішній кінець села, маршували чоти за чотами. Колихались рівномірно, а за ними здіймалась курява, крізь яку час від часу блискала зброя. Риссю помчали кіннотники.

В суботу ми пішли відвідати село Воля Матіяшова. Тут повторилось те саме. Народ запрошує залишитись на свята, але ми на самий Великдень на світанку маршуємо до села Мичкова.

Великдень

Селяни були в церкві. Хтось повідомив, що йде невідоме військо. Постав страх і паніка, але, коли довідались, що це наша сотня, усі були врадувані. В горішньому кінці села на рівній поляні відбулася святочна збірка.

Перед чолом сотні став к-р Хрін. Було тихо, тільки цвірінькали весело пташки, дрижали молоді листки, а від церкви доносився великодній спів. Коли командир крикнув: "Христос Воскрес!" – сотня громом відповіла: "Воскресе Україна!" Командир виголосив промову та побажав усім воякам щасливих свят. Промова була коротка, але палка. На горах стояли стійки, переїздили кінні наші стежі, на становищах стояли міномети. Командири хот дістали спеціальні накази, призначено відтинки в разі нападу ворога.

Місцевий тереновий провід – Ударник, Тетяна, Грінченко – прислав подарунки: булки, ковбасу, яйця. К-р Хрін дістав у подарунок від стрільців півметровий хрін – такого вперше побачив. Командир прийняв його з задоволенням. Під загальну

радість стрілецтва він запхав собі за пояс той хрін і з ним ходив усі свята.

Коли люди вернулися з церкви, почалась святочна гостина. Господині принесли свячені яйця. Командир спочатку наказав почотові розійтися поміж стрілецтвом, сам ходив по хатах, де квартирували стрільці, ділився з ними свяченим яйцем, а потім запросив до себе всіх чотових. Сотенний зв'язковий ст. віст. Орішок в той час мав багато справ.

Пополудні прийшов пор. Вітер з гармонією. До нього долучили ст. віст. Ославич з гармонією, співаки – рой. ст. Вирва, ст. віст. Зайчик, ст. віст. рой. Волинець, ст. віст. рой. Ярослав, ст. віст. рой. Чорний, ст. віст. рой. Заверюха, ком. ПЖ ст. віст. жанд. Сокіл, ст. віст. жанд. Лайбіда, ст. віст. рой. Заяць, ст. віст. рой. Чугайстер, ст. віст. рой. Дуня, віст. Сливка та багато інших, котрих псевд вже не пам'ятаю. Ми зібралися на площі біля почоту. Тут співали ми різні пісні.

Тоді ж поїхали к-р Хрін, бунч. пор. Боксер, чот. пор. Вітер, ком. ПЖ ст. віст. Грім і пвх. Цяпка кіньми до села Березки, але скоро вернулися.

Обливаний понеділок

Службовий старшина повідомив сотню, щоб усі були приготовані на Службу Божу, яка відправиться сьогодні в місцевій церкві з нагоди відпусту.

Коли сотні примаршували, в церкві вже почалася відправа. Народу тут зібралося багато, майже з усіх навколишніх сіл. Були тут також вірні із-за большевицького кордону, з села Солина. По Службі Божій до народу виголосили коротку промову пров. Ударник, потім к-р Хрін, а опісля – Степова. Промови були дуже патріотичні й зворушливі. В час промов падали заклики не покидати рідних сіл і не виїздити до СРСР. Вести боротьбу против банд, які виганяють український народ з його прадідівських земель. Після промов чоти із співом відмаршували на місце постою. Ще довго не розходились люди, а вслухалися в гомін пісень. Сотні дітвори бігло слідом за повстанцями.

Щойно ми вернулися на квартири, пішли в рух відра з

водою. Усі обливалися, щоб не пропав український звичай та щоб розвеселити населення.

Несподівані гості

В час обливання приїхав до нас крайовий пров. Орлан, Марічка, Христя, Мар і Ударник. Христя вилила ціле відро води нашому командирові на карк, а ми, на знак командира, вхопили її, занесли до потоку і намочили, як курку. По годині обливання вся сотня і все село були скупані. Старі люди казали, що в їхнім селі ще ніколи так весело не було. Радів і командир, бо любив тільки веселе військо. Часто нам говорив: "Веселий вояк ніколи не буде думати про невигоди і родину, яку мусів залишити". Командир завжди був усміхнений перед стрільцтвом, любив жартувати й оповідати. Але насправді, коли ніхто не бачив, журився, бо мав багато клопотів.

По обіді командир зробив збірку сотні і склав звіт крайовому провідникові. Потім провідник виголосив довгу промову. Слова Орлана викликали у стрільцтва велике піднесення. По чотирьох годинах недалеко від нашої застави від села Березки посипались постріли.

Провідник перервав промову, а командир дав наказ: "На становища!" Сам командир сів на коня і командував, а чоти в незвичайно гарному порядку розвивали розстрільні, займаючи становища, а друга сотня та шоста чота (під ком. к-ра Стаха) пішла наступом в напрямі села Березки.

Скоро приїхали наші розвідачі з польової жандармерії і повідомили, що це стріляють цивільні з нагоди свят. Командир відкликав алярм, провідник ще три години продовжував промову. Наприкінці склав побажання нашому командирові, чотівим і стрільцям та сказав, що наша сотня на Лемківщині найкраща. Побажав нам вояцького щастя і під охороною роя кіннотників рой. Оріха від'їхав.

Село Рибне

Під ранок сотня відмаршувала до села Рибного. Спочатку підійшла до нього одна чота в бойовому ладі, перевірила село, а потім решта вмаршувала зі співом.

Село невеличке, але гарне. Поміж хатами пливе бистрий потічок. Надходив гарний погідний день. Стрілецьтво у веселому настрої миється в потоках, селяни з зацікавленням приглядаються до невідомих вояків, котрих ще тут не бачили. Серед повстанців тут майже не було нікого – єдина тільки кущова господарниця Зена. А ще Тетяна, але вона лишилася в селі Жерденці, бо їй боліла нога.

На другий день стрільці наловили багато риби і раків: а спецом від цього був пор. Вітер.

Сьогодні з'явився п'ятнадцятилітній пастушок, що добровільно захотів вступити до нашої сотні. Своєю поставою цей хлопчина так заімпонував командирові, що той прийняв його до сотні і дав йому псевдо Петрик.

На підстаршинський вишкіл

Прийшли кур'єри з поштою. Дано наказ вислати стрільців на підстаршинський вишкіл в Перемищину. Пополудні командир вибрав 30 найкращих стрільців, створив з них вишкільну чоту і передав під командування чот. Прикуля, що досі був командиром четвертої чоти. На прощання командир виголосив промову до вишкільників, бажав щасливої дороги, закликав вивчати військову штуку, бути карними і зразковими. "Ідіть в Перемищину, лише не засоромте своїх друзів і мене. Ідіть, а як вам трапиться бій, то покажіть перемишлякам, як лемки вміють бити ворога". Відійшли: кулеметники Окунь, Сова, Рожа, Жовна; стрільці Лісовик, Незгода, Риболов, Демон, Чот, Пелня, Бойовичок, Скала, Смок, Віск, Кремпа, В'юн, Тугай, Буй-Тур, Сливка, Орішок, Карась та інші. З вояками прощалася Степова, референтка пропаганди при надрайоні. Ідейна і відважна полтавчанка, вона була добрий промовець.

Марш на Волковию

Увечорі ми рушили до Волковиї. Це село в минулому, а потім і в майбутньому, було гніздом польської банди.

Українське населення прийняло нас дуже щиро. Вночі трапився цікавий інцидент. До хати, де квартирував почот, приїхав на коні до дівчини один бойовик з охоронного відділу

Букового. Це не ті бойовики, що в Перемищині. Їх треба було ще багато виховувати і вишколювати. Він вистукував палицею півгодини при вікні, просто так, щоб показати себе перед своєю дівчиною, і не перестав, хоч командири, які спали в хаті, звертали його увагу, навіть почав відповідати образливими словами. Очевидно, на це стійковий за наказом заарештував його, а жандармерія збрала під свою опіку. Щойно вранці його звільнено.

В селі Буковець

На другий день маршуємо до села Буківця. До нас повернулася вишкільна чота, яка відійде через кілька днів, бо в наслідок бльокади і виселенчих ходів перервані зв'язки.

З села Березки приїхали дві американки, оповідають, що там ВП приступило до виселення, та що те саме відбувається також на Сяноччині. Розвідка донесла, що в селі Терці перебуває сотня к-ра Кармелюка, яка прийшла з села Завоза, два рої к-ра Мирона, надрайоновий провід і окружний референт безпеки Летун. Це був четвертий день по Великодніх святах. Командир наказав перед відходом до села Терки вправлятися в марші зі співом, а рій ст. віст. Оріха має набирати новобранців з цього села. Коли чоти виконали завдання, прийшов наказ приготуватися до відмаршу.

Марш на Терку

Сім чот і рій кіннотників помаршували в напрямі села Терка. Далеко попереду пішло наше попереднє забезпечення. Був похмурий день. Падав дрібний дощик. Вологий вітер шмагав обличчя бійців та рвав з їхніх уст бойові повстанські пісні, що перепліталися між собою.

Обабіч дороги, полями, бігло багато дітей, дівчат і жінок. Відгомін наших пісень завмирав десь далеко в горах. Першою маршувала чота хор. Омелька. Усі з німецькою зброєю. Чота несла десять кулеметів МГ-42. Хор. Омелько — середньої, міцної будови, чорні очі, з орлиним носом, буйним чорним волоссям, чесаним догори. В гарних чобітках і чорних штанах. В бою відважний, розсудний і карний командир.

За ним маршувала друга пробоева чота пор. Вітра, вона мала большевицьку зброю. Пор. Вітер мав літ 20, шатен, довге волосся, зачесане гладенько догори. Гладеньке обличчя, сині очі, стрункий. Це одчайдуха, палкий, як вогонь, впертий в бою, як вітер. Таке йому псевдо дав командир. Убраний у мундир, в якому втік з польської армії.

За ними йшла третя чота мінометників к-ра Щупака. Хлопці, як дуби. Кремезні, здорові, тверді. Вони несли два міномети.

Четверта чота (к-ра Прикуля) тепер ішла під ком. к-ра Граня. Це була чота автоматників. К-р Грань родом з Херсонщини, коло 46 років, здорової будови, сині очі, короткий вус, на лисій голові – петлюрівка. Сам повільний, але завзятий в бою; був колись моряком.

Далі йшла вибрана чота вишкільників, молоді хлопці, бойові й гарні. К-р Прикуль – 33 роки, середнього зросту, поставний, рудавий вусик, велика повна торба через плече, хоч його не любили стрільці, але його чота співала найкраще і була найбільш карною. Він колишній підстаршина польської кавалерії.

П'ята чота новаків ішла під ком. к-ра Ітанюка, найстаршого партизана на Лемківщині. Високий, чорнявий, стрункий, ідейний та незвичайно дружній. Лемко з Пулав, що до сотні привів 27 хлопців зі свого рідного села.

Шоста чота новаків під ком. к-ра Патефона. Цей командир уявляв собі, що він наймудріший. Стрільці й командири його не любили, а к-р Хрін назвав Патефоном. Наш командир не бажав, щоб вояки добирали собі історичні псевда: Мазепа, Сірко, Кривоніс і т. ін. Давав кожному якийсь влучне псевдо. Він завжди казав: "От буде виглядати, як Мазепа втече з поля бою, Сірко дезертує. Яким покажеш себе в бою, таке і псевдо дістанеш".

На гарних конях, на новеньких сідлах, здобутих в бою в Яселку і Височанах, їхали почот, жандармерія і зв'язківці.

Командир їхав на своєму улюбленому партизанському коні. Він і казах Коля – найкращі кіннотники в нашій сотні. Не любив він засиджуватися на одному місці. Це ввійшло і в нашу натуру, бо ми ніколи не могли всидіти на одному місці довше двох-трьох днів. Командир все казав: "Нас жеброта ніколи не знайде, але перед нами також ніколи

не втече". Він не ждав, коли прийде ворог і нас буде бити, а все шукав його, вдаряв у найбільш чуле місце, розбивав або вдаряв і відступав. В наслідок ув'язнення в Березі Каргузькій, а потім у гестапівській тюрмі, кількох поранень, був дуже нервовий. Але в хвилини бою не нервувався, вмів взяти себе в руки. В небезпечну хвилину ішов у наступ, а стрілецьтво, побачивши свого командира попереду, пішло б за ним навіть у вогонь. Він, що умів захопити лемків за серце, як добрий бесідник, психолог і організатор, з'єднав собі не тільки стрільців, але все населення терену, в якому оперував. Завжди веселий, жартівливий, усміхнений. Де він — там пісня. Пісня була його невідступним другом. Не раз, коли вояки пригноблені, ішов між них, випитував, говорив, умів розрадити. Мав бистре око. Заздалегідь передбачав, котрий може дезертувати, та припоручав жандармерії слідкувати за ним. Не раз був сумний, але перед стрілецьтвом удавав веселого. Стрільців своїх знав кожного зокрема докладно. Не раз казав, що не дадуть самі бої нам того, чого вимагає провід. Треба ще вести політично-пропагандивну роботу. Ми стоїмо на межах України, на грані трьох держав. Весь світ знає про нашу боротьбу, тому мусимо репрезентувати її гідно. Партизанську тактику знав знаменито. Вмів провокувати ворога, водити його за ніс. В бою мав велике щастя, і ми всі казали, що командир має легку руку. В сотні ненавидів донощиків, підлизайків, боягузів і дезертирів. Був дуже амбітний.

К-р Стах — високий, здорової будови, шатен, буйне волосся, чесане догори. Веселий, любив співати, а в бою відважний. Фахове військове знання використовував на кожному кроці. З усіми командирами жив у згоді, дружбі, але щоб когось схарактеризувати або боронити, цього не вмів. Тепер він командував двома останніми чотами, які творили другу сотню. До активних дій був завжди охочий, говорив тоді: "Курда белла, будем битися". Між командирами Стахом, Омельком, Вітром, Гранем і Хріном встановилась велика приязнь. І ця приязнь була запорукою тих успіхів, які мала сотня в боях. Населення любило цих командирів так, що як тільки де появилася сотня, кожний рвався запросити їх до себе. Село прибиралося в святочний одяг і частувало чим

тільки могло. Обидва командири дуже опікувалися покритими селянами, дарувало їм коней, корів або давало іншу допомогу.

Третім був політвиховник сотні — Цяпка. Високий, тоненький, з довгою гусячою шиєю, а на устах то тільки жарти, співи і співи. Своїми фіглями він розвеселяв стрільців. Був слабкої фізичної будови і часто недомагав. Гарно грав на гітарі й співав.

Бунчужний пор. Боксер — справжній велетень. Їв мало, але часто, щопівгодини. Любив співати голосно, хоч не мав ні голосу, ні слуху. Пісню "Ніна, Ніночка" вивчав цілий місяць і врешті співав зле. З нього був дуже добрий артилерист, мінометник. Був колись спортсменом. В хвилину, коли був голодний, лишив би все, аби тільки здобути кавалок хліба. Одного разу, саме коли на Лемківщині був голод, зайшов він до села Стежниці, до хати солтиса, де застав польського поручника уряду безпеки, застрілив його з пістоля, а сам утік. Прийшовши засапаний до повстанців, сказав: "Но-но-но-но, вжем-ся наїв. З'їв-їм одного поляка. Дайте бульби, бо-м голоден".

Ст. віст. Грім — командир жандармерії. Високий, сильної будови, буковинець. Добрий кіннотник, любив карність, порядок, а ненавидів злодіїв і дезертирів. Говорив сильним, баритоновим голосом, а, входячи до хати, завжди казав: "Добрий вечір, мамуню". Бувало таке, що від того "добрий вечір" гасла лампа. Був він добрий організатор і конспіратор.

Казах Коля. Маленький, куценький, косоокий, чорний. Відважний, дуже любив коні і кобиляче молоко. Невідступний вояк командира. Ходив за ним услід, коли командир відділявся від сотні, з готовим до пострілу автоматом. Дуже прив'язаний до наших повстанців, він з тугою згадував про свій соняшний Казахстан і "мамку". Любив чистоту і порядок. Часто молився до місяця, а коли співав казахські пісні, то з такою побожністю, що аж складав руки. Він склав пісню про УПА, яка бореться в Карпатах за Україну і Казахстан. На жаль, мені не вдалося її записати.

Щойно ми наблизились до перших терківських хат, як усе село і повстанці вийшли назустріч нам. Чоти переходять з маршового ладу в стрілецький, щоб перейти кладку, а дві перші пробоеві чоти із співом перемаршували через воду.

Населення, коли побачило так гарно вбране й озброєне військо, було дуже врадуване та нетерпляче чекало, чи ми заквартируємо в тім селі, чи підемо далі.

Пригоди нашого велетня

Сьогодні нашому велетневі Боксерові приключилась весела пригода. К-р Хрін і бунчужний пор. Боксер виїхали на кінні перегони селом. Обминаючи подвір'я, з якого вони виїхали, його безхвоста кобила (хвіст втратила на фронті) раптово повернула, він вилетів з сідла з однією ногою, залишеною в стремені. Під загальний сміх глядачів волочився так кільканадцять метрів. То ще була добра кобила, бо таки вважала на свого командира. Пор. Боксер подер собі обличчя, потовк лікті, пошматував штани, а коли піднявся (трохи гикав), сказав: "Гм... гм... гм...бубубу... ла би мене роздерла! Ддддивіться, у мене пголий задок".

Сміялись з цієї пригоди пров. Мар, пор. Кармелюк, господарник Скритий, а найбільше — машиністки Дора і Марійка.

Тривога

Сьогодні наш командир був дуже злий. Пров. Мар бачився з к-ром відтинку Реном, і той сказав йому, що ми втекли зі свого терену діяння, бо боїмося поляків. К-р Хрін вдає великого оборонця лемків, а тим часом втік. Це образило командира. Стрільців, коли довідалися про це від стрільців к-ра Кармелюка, ці слова дуже діткнули. Наша сотня цілу осінь, зиму і весну воювала, а тепер не дадуть навіть відпочити кілька днів, тоді як сотні к-рів Біра і Кармелюка сидять увесь час і не воюють. Доброго коня, коли він тягне, ще й б'ють. К-р Хрін дав наказ приготуватися до відходу, бо йдемо воювати. Раптом зчинилася тривога. З Волковиї в нашому напрямі йде два батальони ВП. Командир дав наказ займати гори, а сотня к-ра Кармелюка прийме оборону в селі. Коли поляки почнуть бій, ми підемо наступом з гір і розтрощимо поляків. Командир затирав руки і тішився, що тут повоює. "Добре, хлопці! Ми їм тут вжаримо так, що їм відхочеться переселення! А в коліна діда, щоб не міг втікати".

Тим часом поляки розвідали, що тут перебуває наша сотня, і боялися далі підходити, тільки вистрілили кілька разів з міномета. Після тривоги ми пообідали і відійшли до села Полянки.

Зустріч з к-ром Мироном

В Полянках долучилася до нас сотня к-ра Мирона, яка щойно вернулася з пропагандивного рейду по Словаччині. Стрільці обох сотень, що навесні разом воювали, почали оповідати собі свої пригоди, а командири — те саме. К-р Мирон в подарунок нашому командирові приніс із Словаччини кілька літрів рому, туалетове мило і т. ін. Це було реваншем за коней і корів, які наш командир подарував сотні к-ра Мирона, коли розбив місто Буківсько перед їх відходом на Словаччину.

Великий бій у Гічвицях

Було це 2 травня. Втомлені довгим маршем, ми всі смачно заснули. О 5-й годині тривога. Нас оточили великі сили польського війська в Гічвицях. Командир дав наказ виходити з села, а сам і ст. віст. Ославич виїхали на дорогу кінями.

З південного заходу виринула хмара поляків, а, побачивши нас, почала втікати до лісу. Це був підступ. Ворог хотів, щоб ми йшли за ним навздогін. Командир наказав маршувати за ним і поїхав швидко верхи в напрямі голого верха на північний схід, щоб оглянути становище. Раптом зіскочив з коня, пустив його і заліг. На коні показався польський офіцер, який почав кричати ламаною польською мовою: "Падхаді, не стреляць!" Тоді командир скомандував: "Перша чота праворуч в наступ! Друга чота наступ на гору! Третя клином біля другої!" Тільки те сказав, як коло нього вибухла граната, яку кинув офіцер.

З нечуваною одчайдушністю пішли хлопці в наступ. Шуміли папашки, шаркотіли МГ-42, бубніли "дехтярі", цокотіли "максими", ахкали міномети і ревли гармати. В такому бою я ще не був. Поляки прямою наводкою били по нас з гармат, але набої падали за селом і в село, на тих поляків, що наступали ззаду. К-р Омелько зафлангував їх здорово. Пор. Вітер урвався в середину, я знищив польського "максимчика"-п'ятоногового, в якого груди були прикрашені багатьма орденами "за одваге".

Пор. Вітер припав до "максима" і жарив з нього польських гармашів. Ззаду і спереду вибухають міни і гранати. Чути зойки і стогін ворожих і наших ранених. Але голосне "Слава!" заглушило все. К-р Омелько здобуває гармату, в погоню за поляками йде рій "Чортів" ст. віст. Чугайстера. За годину скінчився бій. Ми здобули одну гармату калібру 7,6, одну глибше в лісі поляки зірвали, здобули одного "максима", ППШ, кріси, три вози амуніції й інше. Ворожі втрати з тими, що впали в селі, становили коло 40 або і більше.

У нас було четверо ранених. Один по дорозі помер: чот. сан. Дунаєць з села Сянічка. Ми забрали здобуту зброю і пішли в напрямі Хрещатої (село Душатин). Населення раділо, побачивши, що нам так успішно йдуть бої. Командир призначив обслугу до гармати, до якої ввійшли: ст. віст. Грім, ст. віст. Лайбіда, ст. віст. Лемкус, ст. віст. Сокіл, кул. Нетля, стр. Сливка, я і інші. Ворог пішов за нами в погоню. Але ми не боялись його, хоч сили ворога були більші. Далеко від нас падають артилерійські набої і міни. Мацають нас. В селі Душатині відпочиваємо, а рой. Ярослав з кількома стрільцями і раненими відходить у глибину ліса. Ворог, маючи тепер щонайменше дві дівізії війська, почав нас бльокувати, але ми переходимо річку Ославу, займаємо становища і чекаємо до вечора. Ворог за нами дійшов вже до Прелук, Душатина і Микова. Ніччю попід самою Команчею трьома парами коней ми ледве перетягли гармату через Ославицю в Бескид.

Ославиця вже вигнана на станцію до міста Загір'я. Лише кілька родин забирають останні свої речі. В серці зробилося якось шкода тих нещасних людей. У повітрі висіла якась дивна тривога. Лупківськими долинами йшов дивний смуток, а гори немов би плакали за своїми дорогими лемками.

*Ой їхали партизани, аж ся мости гнули,
Люди Бога сетно просять, щоб ся повернули.*

Зустріч з к-ром Реном і приготування до бою в Бескиді

У Бескиді ми зустріли к-ра відтинка Рена, разом з чотою к-ра Корпа. К-р Рен, почувши цю подію, сказав: "Пане брате! Та тут зараз поляки прийдуть", — забрав чоту і пішов.

А ми вийшли на польсько-словацький кордон і почали окопуватися. На Словаччині тривога. Безустанку стріляють з крісів і кулеметів, бо їх заалармували поляки. Словацьке військо окопалося недалеко від кордону. Ми свищемо на них. Між військом такий бадьорий настрій, що вистачить вислати одну чоту зробити порядок на Словаччині. Роз'юшені поляки виселяють села. Кому вдалося втекти, ховаються по лісах. Багато селян і біля нас, прийшли до командира радитися, що мають робити. Командир виголосив до них промову, а потім порадив забрати худобу і перейти в глибину словацького лісу, бо тут зараз буде бій. Селяни плакали з смутку, що ворог виганяє їх з рідних сіл та що їм доводиться критися по лісових нетрях.

Тим часом зорці повідомляють, що в нашому напрямі йде кілька сотень польського війська. Всі ми пішли на становища, а вони були першорядні – на самому хребті Бескиду, в старих фронтних німецьких окопах, проти села Довжиці. Поляки, почувши "письмо носом", що ми їм тут можемо справити доброго лупня, на віддалі 800 метрів повернулися і пішли до села Команчі.

Командир польської гарматної батареї дістав вісім років в'язниці за те, що втратив гармату.

Багато наших стрільців і командирів дістало похвалу від командира за відвагу у бою. Я дістав похвалу за те, що знешкодив польського плутонового "максимчика". Рушаємо далі на війну. Ідемо боронити українське населення від виселення. Села Довжиця, Чистогорб і Вислік порожні. Все населення втекло в ліси.

Наступ на села Полонну і Кам'яне

В Полонній і Кам'яному заквартирувало два польські гарнізони, що жахливо катували українське населення, виганяли на станцію до Загір'я, при допомозі польського населення грабували його, арештовували, катували симпатиків нашого руху, палили села і робили облави. Ворожі гарнізони побудували собі на відтинках сіл, в яких квартирували, окопи і бункери. К-р Хрін поділив військо на дві частини і ніччю 10 березня вдарив одночасно на обидва гарнізони, розбиваючи

їх упень. Знищено близько 30 польських вояків, двох поручників, здобуто кулемети, кріси, багато амуніції і коней.

Ми мали троє ранених (важко ранений курінний лікар д-р Рат, стр. Соловій і стр. Івасик).

В Полонній ми визволили двох сільських хлопців, Михайла й Дмитра Лукачів, і одну дівчину, Марію Базар, що їх польський капітан вже вивів розстрілювати під хату.

Командир здобув собі гарного коня, про котрого можна б писати цілу історію. Кінь був дуже мудрий і дресований. Інших коней ми передали районуовому господарникові Війові, він продавав їх на Словаччині. По боях, які я мав у тій сотні, усю здобуту худобу, одяг, коні роздав командир бідним лемкам. Кращих коней продавав, а гроші пересилав до Христі.

Дуже гарно виглядало, як ми віддавали селянам по кожнім бою їхні речі, пограбовані поляками. У Полонній здобули ми кілька мішків з вишивками, одягом і взуттям, що були власністю селян з Полонної, Пришбова і Карликова.

Виселення

На території діяння нашої сотні, як розповідали мені стрільці, виселення почалося вже восени 1945 року. Тому що наша сотня всю осінь, зиму й весну, коли мене ще в сотні не було, розбивала усі гарнізони, які тільки появились, висадила залізничний міст в Загір'ї, знищила залізничний шлях, багато мостів на лінії Загір'я — Лупків та мости на шосе Тарнава — Команча, Волиця — Буківсько — Щавне, ворог не мав сили зреалізувати свої дикі пляни. Жертвою впали тільки села, що були на лівому березі Сяну, на північ і південь від Сянока: Загутинь, Постолів, Сторожі Великі й Сторожі Малі та Дубрівка.

Натомість від 1 травня 1946 року ворог підкріпив свої сили, кинув одну дивізію і почав виселення. Ми билися з кожною виселеною групою на нашому терені. Ворог кинув на нас найбільші сили, які мав до диспозиції, бо нас тоді ніхто не відтяжував. Сотня к-ра Бора і к-ра Дідика, за малими випадками, не атакували ворога.

Скрізь відбувалися протягом травня і червня великі облави і виселення. Горять села, кругом паціфікації, ворог в супроводі танків, піхоти і кінноти виганяє села, а ми теж не дармуємо.

Виселення трохи пригнобило стрільців-лемків. Новики починають дезертувати, щоб виїхати разом з родинами, але командир зміцнив жандармерію і запобіг дальшому дезертуванню. В час виселення ми не тільки нищили мости, розбивали ворожі гарнізони. Командир ночами по селах, вдень — по лісах робив збори з селянами, закликав, їх щоб не їхали на схід, бо їх там чекає голодова смерть і московсько-большевицька неволя. Про нас ішла широка слава, населення любило нашу сотню, бо вона була єдина, що складалася з лемків. К-ра Хріна всі любили і слухали, тому багато селян не поїхали, а пішли в ліси.

Тут ще згадаю дві вилазки ворожої "пропаганди". Щойно навесні відійшли в пропагандивний рейд на Словаччину сотні к-ра Бора, к-ра Мирона і к-ра Кармелюка, як ВП почало по селах переконували людей, щоб вони "не чекали вже Україну", бо сотні "відійшли під Америку". В околицях Риманова і Яслиськ пустили "качку", що сотня к-ра Хріна відійшла на схід, і в ту польську небилицю повірили села Пулави, Воля Сенькова, Поляни Суровичні, Воля Вижня, Вернійівка і Завої. Там погано відзначилися село Дарів, яке, хоч мало навколо великі ліси, поїхало без найменшого опору, а також село Суровиця.

Після того як ми розбили гарнізони в Полонній і Кам'яному, командир поділив обидві сотні на менші групи і розіслав по терену вести пропаганду і атакувати ворога на місці, щоб взаємно себе відтяжувати.

В цьому виселенні ворог викинув з р-ну Пугача 90 відсотків населення (бо там нас не було), з р-ну Левка — 60 і з р-ну Чорноти 70 відсотків. (Тут ми більше боронили).

Населення, що лишилось, а радше врятувалось, та те, що його ми відбили у ворога, не верталось ще до сіл. Села були зруйновані, пограбовані не тільки ВП, але також цивільними польськими бандами із сіл Глубока, Нововацька, Победна, Небещан та інших. Тут згадаю ще, що в містечках Загір'ї, Заршині спецбанди пограбували виселенців, навіть забрали й те, що вони в останню хвилину врятували. Ці банди, разом з МО і УБП, відбирали гроші, коштовності, білизну, одяг, взуття, худобу, коней, арештували свідомих селян, переважно молодь, а багато з арештованих виводили невідомо куди і вбивали. Можна б навести багато прикладів мордування вже на станціях, однак по такому часі й по таких потрясіннях, які я пережив, важко подати точні дані.

Це лихоліття і "демократичний" большевицький та "обивательсько-польський" терор чекає розплати.

Зараз в лісах відбуваються облави, ВП стріляє з кулеметів по цивільних людях, а з мінометів — по вогнищах, які палили нещасливі втікачі. Ось такий випадок був у лісі коло села Вислока, де міна впала в саме вогнище, при чому побито багато жінок і дітей.

По лісах можна зустріти багато колиб з чатиння, селянські вози з майном, худобу і коні. Кожне село має свій табір, тримає стійки, на випадок наступу ворожого війська втікає в глибину лісу, а майно пропадає. Наш командир дав наказ, щоб ми стало квартирували коло селян, а на випадок нападу ворога відбивали людей або приймали бій так довго, поки селяни повтікають. Багато селян криється в словацьких лісах.

Будова шпитальки

З причини безнастанних боїв у нас було вже багато ранених вояків. В наслідок поганого харчування, бо деколи стрільці мусили їсти лише сире м'ясо або тільки черешні, в нас появилася червінка, яку ми лікували печеною бульбою. Тому саме виринула потреба будувати свою власну шпитальку, тим більше, що заносилося ще на нові бої. Командир вибрав певних вояків під командою к-ра Стаха разом зі мною і вислав будувати шпитальку в лісі Буковиці. Якраз робота була в повному ході, як наскочив на нас ворог, ми звели бій, а роботу мусіли залишити.

Бій у Прибишівському лісі

В той час командир з п'ятьома чотами мав бій з одним полком ВП в Прибишівському лісі. Бій був дуже великий і кривавий. Командир, маючи хибні дані від розвідача куц. Макаренка, що йде 70 поляків, зробив на них засідку. На засідку вийшла одна чота ВП, а за нею їхали три гармати калібру 45, на трьох возах — міномети і "максими". Польську чоту перебито так, що мало хто вирвався, але ворог, який йшов ззаду, вдарив на нашу сотню і накинув груповий бій у лісі. Наша сотня по трьох годинах бою відступила, а потім командир наново зформував її, і сотня пішла наступом на село, виганяючи

поляків. Ворог мав тоді 49 убитих і коло сотні ранених. У нас загинув славний рой. Чугайстер, стр. Крук і стр. Голуб.

За два або три дні цей полк мав зустрітися з чехо-словацьким полком на кордоні між селами Вислоком та Калиновом. Вони мали робити спільну облаву на кілька тисяч селян із сіл Радошиць, Довжиці, Команчі, Чистогорба, Вислока, Репеді, Явірника, Полонної, Карликова, Прибишева, Волі Петрової, Кам'яного й інших, що там сховалися.

Провокація чехів

Польща, домовившись з Чехо-Словацчиною, намовила її поборювати наш рух. Чехо-Словацька Народна Безопасносць пустила чутку, що їх уряд прийме усіх втікачів-лемків до тих сіл, з яких виселив мадярів. Хоч командир перестерігав селян, що це большевицька провокація, але деякі не послушали і поїхали на визначене словацьке місце.

Наша штука

Після Прибишівського бою сотня подалася за кордон. Словаки думали, що ми поляки, а командир зробив сотнею "мішок" і впустив кілька чот словаків і штаб полку на чолі з майором чехом всередину. Після того командир, удаючи польського старшину, випитав від майора все, що йому було треба, відрекомендувався, що він командир групи УПА, що той польський командир, який мав сьогодні з ним зустрітися, не прийде, бо його розбито три дні тому коло Прибишева. Далі заявив майорові, що він разом з військом оточений і якщо впаде хоч один постріл з їхнього боку, то вони всі тут пропадуть. "Ми з вами не воюємо, ми б'ємо тільки большевиків і їхніх наймитів, а тепер прийшли на охорону нашого населення". Командир сказав чеському майорові, щоб ніхто не важився грабувати й арештовувати наше населення, бо за це він знищить усі прикордонні гарнізони, які беруть участь в нинішній облаві. Чех-майор зі страху то тремтів, то блід. Збоку стояв словацький лікар і шепотів командирові на вухо: "Майор — комуніст". Але командир нічого на це не відповідав, бо в нас тоді була заборона зачіпати словацьке військо, хіба що вони нас зачепили б. Опісля

закурили собі, попросилися, і потім командир відпровадив штаб полку яких 300 метрів через наші засідки і вернувся.

Коли мені про цю подію оповідав кул. Нетля, то я аж за живіт брався, яку то ми штуку врізали. Він сказав: "Словаки прийшли в німецьких мундирах, з новими ППШ по одному ріжкові, а кулемети "дїхтярі" без дисків (були в торбах), віконця позатикані, ішли, як на прогулянку. Офіцери всі, а зокрема штаб, були з новенькими пістолями. Я тримав МГ-42, готовий до пострілу, і чекав тільки хвилини, коли хтось поверне пістоль на мого командира. Був би відразу скопив однією серією. Наші ранені їздили на гарних осідланих конях, словак-лікар оглянув їх. З усіх сторін з куців і окопів виглядали дула наших кулеметів. З командиром ще довго говорив політрук полку – москаль, якого командир питав, що він робить у словацькій армії. Він щось випитував за УПА, але командир йому там багато говорив, а нарешті сказав, що він большевицький агент. Дуже великі очі зробили словаки, а зокрема політрук москаль, коли побачили казаха Колю, але Коля їм усім голосно говорив: "Коля воявал за оддельна республіка з україн УПА. Москал бандит, завойовал Казахстан, дал колгосп і Сибір".

Словаки, які проходили біля наших кулеметників, як оповідав мені віст. Шука, казали: "Ми сем братя, не стреляй".

Наша сотня перепустила словаків і відійшла. Опісля дуже шкодували стрільці, а також і сам командир, що не роззброїли їх, бо за кілька днів командир одержав повідомлення бити чехів так само, як поляків.

Словаки, які передавали на збірний пункт наших лемків в села Яселко і Радошиці, в багатьох випадках не чекали на поляків, а радили втікати. Лемків полякам передавали переважно словацькі партизани або чехи.

Після того наша сотня знищила виселене село Мхаву, в якому замешкали поляки.

Інші бої

Раз сотня квартирувала в селі Кальниці. Розвідка донесла, що польські банди дуже часто нападають на село. Туди пішла наша сотня, де перша чота к-ра Омелька зустрілася з групою УПБ (70 чоловік), звела бій, і ворог відступив, маючи одного вбитого.

Інша група нашої сотні спалила село Дудинці, з якого

виселили українців. К-р Оріх з двома роями відійшов у Трикутник за худобою, бо в нас вже немає чого їсти.

Інша наша група розбила банду УПБ в селі Чашині. К-р Грань із своєю чотою знищив удруте місто Буківсько, яке почало відбудовуватися деревом з наших виселених сіл. Пор. Вітер з однією нашою групою пішов на засідку до Великополя і Загір'я.

Відхід другої сотні

З п'ятої і шостої чоти командир зорганізував другу сотню, яку передав під командування к-ра Стаха. Тішився нею командир, бо мав чим воювати. Саме тоді, як ми мали йти знищити бандитське село Небещани, покарати його за вимордування разом з ВП села Завадка Морохівська, знищити Загір'я за грабіж виселенців, а потім піти до Риманівської гарбарні по шкіру і на булки до Дуклі, командир одержав наказ від к-ра відтинку Рена віддати другу сотню прибулому з Перемищини хор. Крилачеві. Ця подія погано вплинула на стрільців, а ще гірше — на командира. Передача другої сотні відбулася в селі Репеді. Командир, прощаючись з своїми стрільцями, плакав. З тією сотнею відійшов також к-р Стах, виконуючи функції чотового. Друга сотня відійшла в Перемищину.

Наскок на гарнізон в селі Морохові

Тепер лишилася тільки перша сотня, чотири чоти. Військо вишколене, загартоване, а що найважливіше — певне. Коли ворог вже довідався, що в нас менше війська, він почав за нами ходити сміливіше. Командир взявся на спосіб. Чоти вислав на операцію, а сам з невеличкою групою, і я разом з ними, щоб відтяжити чоти, пішов до села Мокрого, знаючи, що відразу за нами піде навздогін ВП, яке від сексотів довідається, що в селі був командир. Наша група склалася із кухарів, шевців, кравців сотні та двох добрих кулеметних ланок. З підстаршин були тут: ком. ПЖ Грім, ст. віст. Волинець, ст. віст. Зайчик, ст. віст. Лайбіда і я.

Село прийняло нас з великою радістю. Люди, святочно одягнуті, усюди приготувляють гостину. Тільки ми почали вечеряти, як розвідка донесла, що в селі Морохові появился

гарнізон в силі 30 чоловік. Приїхав ремонтувати телефонне сполучення між Загір'ям і Команчею. Командир наказав відразу приготуватися до бою. Хоч к-р Грань відраджував, але командир вперся, і ми таки пішли.

Ворог на ніч перейшов з двора до трьох хат над річкою Ославою. Командир пішов наперед до тих же хат розвідатися і натрапив на польську заставу, просто ногами на кулемет МГ-42. Як крикнув звідти: "Перша сотня справа, а друга зліва оточувати!" Ми вдарили гураганним вогнем — і всі бігцем на хати. Закидаємо їх гранатами, б'ємо з кулеметів по стодолах і підпалюємо хати. Замість 30 поляків, було їх 78 (на ніч прийшло підсилення). Багато ми побили, багато згоріло, а щось кільканадцять почало втікати на село Пораж, де на засідці їх викінчило УПБ, думаючи, що це ми.

Ми здобули два кулемети, кріси, ППШ, мушки, амуніцію, плащі, палатки, наплічники (багато згоріло), телефонні апарати і начиння для ремонту телефонної лінії.

Після наскоку ми відступили в Березівський ліс.

Засідка біля села Куляшного

Ми квартирували над потоком в Куляшнянському лісі, проти горішнього кінця села Лукова. Був гарний, погідний день. Сотня була в повному складі. Одні милися в потоці, інші грали в карти, шахи, ще інші читали книжки, писали вірші, пор. Вітер грав на гармонії, рой. Вирва і рой. Чорний підтягали дуетом, було весело. Рой. ст. віст. Волинець оповідав цікаві анекдоти, а він знав їх без ліку. До командира на відвідини прийшов рай. пров. Левко, референт безпеки Гуцул, референт УЧХ Ксеня, господарник Чайка й інші.

На гостинці між селами Чашин — Куляшне чути гук моторів. Провідник Левко каже, що це ВП з Команчі підвозить харчі. Пор. Вітер прибіг до командира з проханням, щоб командир дозволив зробити засідку. Командир прикликав поручника і палицею почав йому робити шкіц засідки на свіжонамуденій глині, бо пор. Вітер ще сам ніколи не робив засідки. Відійшла друга чота, а за нею кільканадцять охочих. Чота залягла в лісі між селами Куляшне — Березовець, недалеко від дороги, що йде на копальню. Десь за годину над'їхала ворожа

автомашина, а на ній декілька наших дівчат, яких поляки взяли собі для безпеки. Ми сипнули вогнем по колесах і кабіні, щоб дівчата позіскакували, а потім почали вистрілювати "рицежи". По п'ятьох хвилинах на нас вдарило збоку півсотні ВП, що йшло далі за автомашиною. Почався бій. Командир зорієнтувався, що засідка перетворилася на бій, післав на поміч чоту к-ра Граня, а сам з двома чотами пішов обходити поляків від села Березовця. Ворога ми скоро розбили, знищивши 17 поляків та здобувши одного "максима", одного міномета, кілька скринь мін, багато амуніції та іншої зброї. Найбільше тішилися вояки тим, що здобули 400 хлібів, багато солонини, смальцю, оселедців, цукру, крупів і 100 літрів горілки. Смішно нам було, коли ми побачили, що кожен хліб дістав по кілька дір, а з горілки була розбита тільки одна півлітрова пляшка. Ми запалили авто, відійшли від місця засідки один кілометр, розташувалися, і командир дозволив стрільцям празникувати. За годину приїхала допомога з Сянока і Загір'я, але не мала відваги до нас наблизитися.

На другий день ми квартирували в потоці проти горішнього кінця села Середнє Велике. Скрізь відбувалися облави, ворог запалив кілька хат в селі Середньому, а ми сиділи в корчиках таких, що й зайцеві важко сховатися.

Сьогодні зайшла цікава подія. Службовий підстаршина забув про одну стійку, на якій стояв кул. Убич. Щойно за добу його змінили. Карний і чесний вояк не зійшов зі стійки, але говорив, що на другу добу вже дав би постріл.

Небещани

Це була найбільша польська твердиня. Село налічувало коло 450 чисел і мало під зброєю коло 500 мужчин. Тут треба врахувати понад 30 кулеметів, в тому числі кілька "максимів". Село було обведене колючим дротом і стійками, а всередині були окопи і бункери. Місцевий районний провід домагався, щоб це гніздо знищити у відплату за вимордування цілого села Завадка Морохівська в січні 1946 року. Небещани мали на сумлінні дуже багато убивств і грабежів в інших селах. Залога з цього села часто брала участь в облавах на ліси і села. Цивільне населення (українці), коли переходило через село

або біля нього, було звичайно бите. Небещани були пострахом для сусідніх українських сіл. Ми мали в пляні, ще коли були разом наші сотні, це село знищити, очевидно, при допомозі ще однієї сотні. Але коли відійшла наша друга сотня, цей плян нам відпав.

Потреба знищити Небещани ставала щораз більш пекучою. Тоді командир вислав прохання до к-ра Рена, щоб дав одну сотню допомоги знищити цю випадову базу. На допомогу мала прийти сотня к-ра Бродича і к-ра Мирона. Прийшов плян і вимоги. Тому що вимоги були дуже дивні, командир скликав нараду чотових, а також мене, щоб обговорити цю справу. Як пригадую собі, між іншими вимогами були такі:

- 1) знищити до тла село, не сміє залишитися ні одна хата;
- 2) убити коло 30 озброєних мужчин, більше не вільно;
- 3) не вільно вбити ні однієї дитини, жінки, старика;
- 4) в нас не сміє бути втрат;
- 5) забрати якнайбільше худоби, коней і збіжжя;
- 6) за виконання цієї роботи і вимог командир відповідає головою.

Ці вимоги були такі дивні саме тому, що в селі було багато мурованих будинків і треба було мати вибухові матеріяли.

Далі дійшло б до запеклого бою, в якому було б напевно загинуло кількасот осіб без різниці віку і статі, а з тим ми мали б також великі втрати.

Не відомо, чи вдалося б забрати худобу, коней і збіжжя, бо тут з Сянока через ліс до села шість кілометрів, прийшла б військова поміч, а також прийшли б з сусідніх сіл польські залоги.

Не диво, що к-р Мирон і к-р Бродич сказали, що на таку операцію вони не підуть.

Загір'я

Подібна справа була з містом Загір'ям. Це була головна станція, куди поляки звозили наших лемків під час виселення. Командир також домагався, щоб це місто знищити, а передусім станцію і мости при допомозі двох сотень. Тоді виселенча операція буде стримана, як була стримана зимою, коли наша сотня висадила мости в Загір'ї. Тому що жодної відповіді не було, районний провід (пров. Левко, референт безпеки Гуцул, господарник Верховинець, референт СО Ксеня і наш командир)

склав лист, не знаю тільки, до кого вони висилали, з домаганням, щоб якнайскоріше прийшли сотні і знищили той відтинок Загір'я.

На цей лист не було жодної відповіді. А Небещани і Загір'я стояли ще довго нам завадою і були найголовнішими ворожими пляцдармами нападу на нас.

Обіцянка командира, що підемо на булки до Дуклі та на ковбасу до Яслиськ, не здійснилася. Не було вже з ким іти. Наша сотня поступово маліла і мучилася на вузькому терені між Хрещатою і Сяноком, Пулавами і Новосілками, бо деінде їй не вільно було переходити. Якщо ми робили випадки на інші райони, то туди ми йшли тільки на власну руку.

"Батальйон сьмерці"

На Лемківщині оперував по ворожому боці "обиватель майор Міхальський", він мав спецгрупу в складі коло 300 чоловік, до неї входили, крім поляків, росіяни, євреї, цигани, білоруси й інші. Ця банда називалася "Батальйоном сьмерці". Вони, правда, нікого не боялися на Лемківщині, тільки нашої сотні не зачіпали. Сам Міхальський був шкільний товариш нашого командира. Все посилав йому поздоровлення і переказував через певних людей: "Я не хочу битись з Гриньом (Хріном). Нехай він мене не шукає, то і я не буду його шукати". Ми вже не раз в селі Вислоці квартирували довго (3-4 дні), але він не приходив, щойно по наших відході приходив пізніше на один день. Він потім казав: "Я його смерти не хочу, бо і я хочу жити, але мені через нього не дають спокою. Перекажіть йому, нехай трохи перенесеться в інші терени, бо я не маю відпочинку".

Дарунки для Команчі

Одного разу нас повідомили, що в Команчі поляки улаштовують собі забави з деякими нашими дівчатами, а для того, щоб їх використовувати, роблять заручні, ніби вони оженяться. Рівночасно щоденно нападають на село Явірник. Ми пішли з просьбою до командира, щоб трохи причесати команецький гарнізон.

Сотня вирушила до Явірника. Сиділи там три дні, але поляки не показувалися, почули "письмо носом" і боялися йти. На третій день була неділя. Командир наказав чоті мінометників приготуватися посилати "подарунки", а дівчат з села Явірника післав на розвідку до Команчі. За короткий час вернулися і донесли, що пополудні почнеться забава в одному домі. Собачі "антки" хочуть наших лемкинь. Командир наказав наставити міномети, і невеличка зграя "олив'яних голубів" полетіла на Команчу. Вони "посідали" якраз там, де треба. Одна міна під двері, де відбувалася забава, друга в котел, в якому варили поляки їжу, а інші — на гостинець. Втрат ворог не мав, було тільки двоє ранених. Від того часу наші дівчата перестали гуляти з поляками.

Жнива

Починалася підготовка до жнив. Багато сіл стояло порожніми. На полях дозрівало озиме жито і пшениця. Ми готували коси, ціпи і будували криївки. Тим часом приїхало багато польського війська і прикордонників. Окопалися гарнізони в селах Куляшному — 300 чоловік, Вислоці — 200, Буківську — 300, Одреховій — 400, Яслиських — 150, Чашині — 30, Мокрім — 100 чоловік, а решта зміцнила гарнізони в Загір'ї, Балигороді, Команчі і Тісній. Цілими днями їздили ворожі "кукурудзники", кінні стежі полями, по горах стояли зірці і слідкували, чи ми не проводимо жнив, через що ми не могли показатися вдень на полі. В села навколо Хрещатої нам заборонено заходити збирати збіжжя, бо там воно приділене для тереновиків і сотні к-ра Бродича. Нам, як звичайно, приділено найбільше торпедований терен під містами, порізаний гостинцями і забльокований ворогом. Іншого виходу нема, як квартирувати в невеличкому потоці, в маленьких грабниках, серед голих гір, між селами Середне — Куляшне, коло гарнізону прикордонної охорони так, що наша стійка стало обсервувала польську стійку на вежі.

Збіжжя ми косили ночами, вдень молотили в потоці в мішках патиками, сушили на сонці і маґазинували в приготованих маґазинах. Маґазини ті ми будували так, що копали яму, обкладали її бляхою, вкладали скриню, кругом

обтирали соломою, а вже повну збіжжя забивали віком, накривали бляхою, закидали глиною і маскували. Так збіжжя могло стояти рік, а як місце сухе, то й два. Збіжжя було разом з половиною. Без полови скоро псувалося і зростало.

Бій в Суровиці

Щоб відтяжити наш терен жнив, ми пішли на захід до села Суровиці, де польське військо косило збіжжя. Якраз ми зустріли там півсотні, вдарили на них вогнем кулеметів і мінометів, розбили, убили 7, а решту гнали аж за Верніївку. Тут відзначилися: ст. віст. Оріх, чот. другої чоти, і снайпер віст. Щука, що сам застрелив 3 поляків.

Після бою вже умисне стріляли риб, щоб притягнути ворога, а коли появилися літаки і почало підсуватися Військо Польське з Буківська, Риманова і Яслиськ, ми спокійно подалися до села Вислік, а потім до Явірника.

Кальниця

Село Кальниця було спалене. Всього лишилося тільки три хати на "Банці", а в Суковатім — один млин. Сюди ми любили часто заходити, хоч тут перехрещувалися дороги Балигород — Команча, але тому, що тут були черешні, ми вже перед жнивими варили собі компоти, а стрільці ловили раки, рибу, купалися в гарному бистрому потоці.

Якось літом прийшов до нас у відвідини окружний пров. Григор, а за ним пров. Чорнота, сан. Арпад, реф. госп. Вій та інші. Коли провідник побачив сотню при різних заняттях, йому це дуже подобалося. Одні купалися в потоці і опалювалися до сонця, інші займалися спортовими вправами і грали (один рій сідав іншому роєві на плечі, і починали війну — тручання з іншими двома роями, хто кому більше звалить стрільців), треті співали, інші вчилися читати й писати, а по верхах лежали замасковані застави. Усі стрільці опалені, немов цигани.

Коли підійшов провідник, а я був тоді службовим підстаршиною, то чув, як він сказав до командира: "Ще такої радісної життям сотні не зустрічав. Це вам треба визнати".

Після того командири говорили з провідником, а стрільці ходили щепитися проти тифу.

Наскок на командира

Раз лишився командир "На банці" в хаті Гайнішки (Н.я.) писати звіти. Біля мене залишив ст. віст. Хитрого. Я хотів тут залишитися з роєм на охорону, але командир подякував, кажучи, що скоро закінчить роботу. Ранком о 3-й годині 34-й полк під командою полк. Гергарта, що воював в Іспанії, оточив спалене село, думаючи, що там квартирує сотня, а хату, в якій писав командир звіти, обставив трьома кулеметами. Заатакований вогнем ворожих кулеметів, командир вхопив звіти і, не зважаючи на ворожий вогонь, вивів з возівні осідлані коні, допав до потоку і потоком прорвався. Відтоді поляки говорили про командира: "То характернік, бо єго не чепаїон сен куле. Ви сен збілі до купи, Гринь вам наставіл д... і уцекл". Що командир був спритний, то інша справа. Я все йому казав, що він уродився в чепці.

Віщування птахів

Ворог скоро зібрав збіжжя з піль. Щоб зимою не голодувати, ми стягли контингент збіжжя в селах Лукові, Чашині і Вільсі. Визначили ми й на польське село Тарнаву 200 м контингенту. Ночі дуже короткі. Мусимо квартирувати десь близько тих сіл, бо щоб іти з Хрещатої збирати контингент, возити його і повертати підводи, а потім ще відійти на Хрещату, абсолютно не було змоги. В нашому терені нам довелось мучитись. З нього нам не вільно куди-небудь відійти. Такий був наказ к-ра Рена. Не раз доводиться квартирувати на голій горі, під кількома ялівцями, лежачи, прикрившись травною.

Одного разу в лісі, на схід від копальні в селі Середне Велике, ми магазинували збіжжя. 22-го серпня до рой. ст. віст. Чорного прилетіла пташка і почала дуже гарно співати. Рой. Чорний насипав на долоню крушинок хліба, пташка їла і далі співала. Круки безнастанно літали над нами і зловісно крякали. Рой. Чорний зняв шапку, помолився і сказав

до хлопців: "Буде небезпека. Стережіться, хлопці, це погані знаки".

Почав падати сильний дощ. Ми перейшли квартирувати до однієї хати і потока коло села Хоцень. Усі були мокрі до нитки.

Кривавий бій коло села Хоцень

24 серпня ми заквартирували частинно в потоці, частинно в хаті й пивниці коло села Хоцень. Місце постою було конспіроване. Випадково ранком, про що ми й знали, проходив верхами станичний Голуб з села Хоценя до Лукова. На горі він побачив заставу і певно догадався, де ми квартируємо. Його зловили поляки в Лукові, почали жахливо бити ціпами на току в stodолі, і він сказав, де перебуває наша сотня, думаючи, що коли дійде до сутички, то наша сотня розіб'є поляків і визволить його. Він повів групу полк. Комара. Якраз у полудень нас ворог оточив.

На місці постою була перша чота к-ра Омелька і друга чота пор. Вітра. Третя чота мінометників к-ра Щупака і четверта к-ра Граня в той час магазинували збіжжя в лісі біля села Завадка Морохівська.

На нещастя, на горі, звідки йшов ворог, наша заставка заспала (кул. Шпак, стр. Сорока і стр. Медвідь).

Ворог обійшов заставу і на віддалі 300 метрів від місця нашого постою дістав перший вогонь від нашої другої застави (кул. Мак, стр. Панна-Товстий), яка була коло села на віддалі одного кілометра від ворога. Постріли нашої застави зчинили тривогу, але ворог вже тоді відкрив вогонь по нашій групі з трьох сторін. Становище було жахливе. Командир дав наказ двом чотам відступати, а сам залишився з 15 стрільцями і прийняв бій та прикрив відступ наших чот, щоб не мали великих втрат. Бій був такий завзятий, кривавий і на близьку відстань, що бились аж гранатами. Половина з тієї групи загинула, а решта майже всі були поранені. Командир так розлютився, бачачи наші втрати, що вже не хотів відступати. Щойно під спільним натиском політвиховника Олега (з сотні к-ра Мирона) відступив. Це був перший бій, який командир програв. Він його переживав страшно. В бою загинули:

ланк. Русалка, кул. Лин, сан. Риболов, стр. Карась, стр. Кропива, стр. Оса, кул. Шпак, стр. Скуса, стр. Комаха і ще... В руки ворога попали живцем ранені чи приглушені від гранат кул. Зозуля і стр. Медвідь. Вони в тюрмі дуже добре трималися, одверто кажучи ворогові, за що борються, і хвалили командира. Були ранені: рой. Зайчик, снайп. Щука, стр. Дуб, к-р Хитролис, стр. Грушка, к-р Хрін і інші. Частина наших убитих були ранені і порозривали себе гранатами. Ворог наших убитих попідмінував і залишив на полі бою. Бій пригнобив стрільців, бо він був перший, що ми програли.

До тих втрат долучилися ще інші: від червінки в липні помер стр. Солинка, а в серпні – стр. Тополя. Через необережність чот. Щупака від пострілу з пістоля загинув рой. Любенький.

По тому ми відійшли на Хрещату до табору к-ра Бродича.

Спецгрупа

К-р відтинку Рен дав наказ створити спецгрупу на чолі з пор. Вітром і до неї дати найкращих вояків. Завдання спецгрупи було оперувати в Загір'ї і Сяноці. 16 вересня пор. Вітер, рой. Лейкіс, рой. В'юн, стр. Сливка, ст. віст. Лайбіда, стр. Рожа, кул. Сян, стр. Тур-Бодяк відійшли. Скоро спецгрупа загинула, 8 або 12 жовтня 1946 року, під час мінуття поїзду коло села Писарівці. З неї залишився тільки важко ранений інвалід ст. віст. Лайбіда, кул. Сян, стр. Рожа і стр. Бодяк. Смерть пор. Вітра була найбільш болючою втратою нашої сотні.

Тепер уже к-р відтинку Рен дозволив, щоб наша сотня перебувала в р-ні пров. Чорноти.

Відхід сотні к-ра Бродича

Одного разу прийшов наказ про те, що сотня к-ра Бродича має відійти на захід, у Криниччину.

Був вечір. Дві сотні стали лавами одна проти одної на прощання. К-р Хрін виголосив промову, прощаючись з вояками і командирами сотні, що відходила.

К-р Бродич теж прощався з нашою сотнею. З жалем відходили вояки. Багатьом стояли сльози в очах, а коли сотня

рушила в дорогу, ми співали їй прощальні пісні до маршу. Відходив тоді також від нас ком. ПЖ ст. віст. Грім, буковинець, що його к-р відтінку перевів до другої сотні.

Поворот другої сотні

Скоро після відходу другої сотні в Перемищину почали звідти лемки втікати додому. Цій сотні загрозувала катастрофа. Вона звела в Перемищині два або три бої, і к-р Рен знову призначив сотенним к-ра Стаха і послав сотню до нашого командира. Прийшли хлопці босі й обдерті. К-р Хрін втішився ними, розіслав чоти першої сотні в терен, щоб організувати одяг і взуття. Одна група ходила до села Зендринової, друга – до сіл Волиці, Збоїска, Тарнави і Поражу.

Наскок на ворожі бункери

Заки друга сотня відпочивала, перша сотня підсунулась ближче до міст. Ночі ще досить короткі, щоб вийти й вернутися назад до Хрещатої. Не раз доводилось, щоб устругнути якусь штуку, днювати на голих верхах, під кількома ялівцями, лежачи, прикрившись травою. Ми використали нагоду, що ворог по жнивах залишив свої бункери в Куляшнім, а пішов на облави, наскочили на них, вимінували, зруйнували та знищили дроти і спалили хати, в яких квартирувало вороже військо. Так само ми наскочили на бункери в селі Вислоці. Нехай проклятий ворог сидить тепер у землі. Коли гарнізони вернули на свої місця, вони мусіли наново будувати бункери і вже квартирували в землянках.

Бій коло Верніївки

Коли сотня Стаха відпочила, наш командир зробив збірку двох сотень і сказав: "Прийшов час, щоб помститися за поляглих друзів в бою під Хоценом", – але куди йдемо і що будемо робити та кого бити, командир не сказав. Ми вирушили на захід.

29 вересня 1946, на світанку, коли вже кухарі кінчили варити снідання, прибіг ст. віст. Мирон і повідомив: "На краю

лісу якесь невідоме військо". Командир наказав швидко з'їсти снідання і бути напоготові. Раптом прибігла друга стежа і повідомила, що в нашому напрямі йдуть поляки. Командир дав накази чотівим, розставив військо, і почався завзятий бій.

Роботи було по вуха. Поляків було в три рази більше, вони оточили нас з усіх сторін. Кільканадцять разів доходило до бою на близьку віддаль (10-20 метрів) в густих грабниках.

Командир раз-у-раз перекидав чоти на ті відтинки, де найбільше атакував ворог. А коли польський майор був поранений у живіт, ми пішли в наступ. В напрямі села Вернійвка пішов к-р Стах з другою сотнею і к-р Омелько з першою чотою. К-р Грань пішов з своєю чотою в напрямі дороги, що вела з села Суровиці до Вернійвки, а командир з чотою Оріха понад потоком в напрямі Суровиці.

Поляків ми розбили впень. Убили 17, а ранених було коло 50. У нас пропав безвісти відмінний розвідник, ранений в бою віст. Славко-Шпрота, ранені були сан. Галич і стр. Скала. Були б ми вибивали ще до решти поляків, але їм на поміч прилетіли літаки і почали під'їжджати автоколони з військом з міста Риманова.

Бій тривав коло трьох годин. Ми нарobili шуму в терені, де мало бували. Кожна група своїми дорогами пішла на збірний пункт в Бескиді, коло села Вислок Горішній.

В цьому бою відзначився санітар Ряст, що ніс раненого стрільця Скалу на плечах увесь час під обстрілом польського кулемета.

Коли наша одна група йшла розстрільною полями понад селом Вислік, її запримітив літак і дав сигнал батальйонові ВОП-у, який прийшов з Команчі в Долішній Вислік на допомогу. Польський літун з літака кричав: "Увага! Гринь іде на Команчу!" Поляки позабирали у селян підводи та давай бігти на рятунок Команчі.

Тіто

Таке псевдо прибрав собі в чоті мінометників один ройовий, що походив з Долини або Заслав'я. Кілька літ він був у німецькій армії, брав участь у боротьбі з партизанами в

Югославії, де перейшов до партизан Тіта чи був ними зловлений. Тому він і прибрав собі таке псевдо. Яким чудом він опинився в нашому підпіллі, не знаю. Якийсь час він був у боївці Гуцула, але його звідти викинули, а пров. Левко прислав його до сотні. Виглядало, що УПА щось гірше, що в її рядах може бути хто-небудь, і до цього "виховного закладу" висилали всяких карняків з теренової сітки. Цього типа в сотні скоро розшифрували, але на викинення його треба було мати згоду к-ра відтинку.

Одного дня, заскочений поляками в хатах за лісом біля села Лукова, він здався живим, ще й приневолив до цього дуже доброго стрільця Соїку з села Загутиння. Тіто зараз повів поляків до Загутиння, де він знав місце перебування пров. Левка, і разом з поляками наскочив на нього. Пров. Левко, хворий на запалення легенів, лікувався на горищі. Біля нього були реф. СО Ксеня і ще одна сільська дуже ідейна дівчина. Пров. Левка лікувала українка — лікарка-східнячка, що жила тоді в Сяноці. Хворий пров. Левко відбивався, а Ксеня, без зброї, просила його, щоб він її убив. Пров. Левко стріляє Ксеню, але в гарячці оборони йому забракло куль або, як казали люди, Тіто наскочив на нього, зловив за руки і віддав полякам. В цьому наскоці загинула також селянська дівчина, а пров. Левка забрали до тюрми в Сяноці. У зв'язку з справою Тіта я мав велику неприємність. Командир дав мені замагазувати два міномети, одного "максима" і "дехтяра". Тіто, як мінометник, орієнтувався, в якому терені замагазиновано цю зброю. Поляки перекопали порожнє село Хоцьєнь і в долішній хаті знайшли наші міномети, а коло — знайшли "максима" і "дехтяра". Хоч у нас зброї не бракувало, але за це я дістав від командира сувору нагану, яку переживав дуже довго.

Політв'язень оповідає

Пізно восени вийшов з тюрми в Сяноці один селянин — політв'язень, він розказував про життя наших в'язнів та їх настрої. Всі вони тримаються дуже добре, хоч харчі у них просто жахливі. Переживають страшні тортури на допитах. Пров. Левкові поламали всі пальці на руках, але він

нічого не зрадив. (Пров. Левко походив з села Бандрова). З тюрми він передав нашій сотні привіт і просив командира, щоб помстився за його муки, та бажав успіхів у боротьбі. Просив переказати пров. Марові, щоб простив йому те, що він не застрілювався. Дуже цікаві речі оповідав цей в'язень про нашого кулеметника Береста-Зозулю, що був комендантом камери. Цей Зозуля цілий час по-українськи провадив впоряд, ні словом не відзивався по-польську, а на запити шефа "Батальйону сьмерці" Міхальського: "Чи Гринь боїться мене?" – відповідав: "Кого, вас? Було ся попробувати, то були би сьте добре дістали від нашої сотні". За це його Міхальський бив, а хто відповідав, що боїться, той діставав від Міхальського цигарки.

Другий якийсь польський командир питає: "А що робить Гринь в оточенні?" Зозуля відповідає: "Ну що? Стане подумає, махне рукою і скаже: "Хлопці, за мною!" На це той командир: "А то с... син".

Ми одержали ще вістки, що пійманий поляками наш ранений стр. Медвідь з Бохівки та ще один наш ранений стр. з Волиці були засуджені на кару смерти. Стр. Медвідь по вироці кричав полякам: "Бандити! Сталінські собаки! Ви поневолили наш народ! Ви злодії, підпалювачі і вбивці. Ви мене знищите, але Україна таки буде!"

Пачкарі

Нам дуже часто бракувало ліків. Закупити їх в Сяноці або Ліську було річчю неможливою, бо хто купував більше, зокрема бандажі, а в інших склепах військову матерію, зараз телефонували по міліцію, що арештовувала покупців, підозрюючи, що це наші співробітники.

Ми знайшли вихід. В селах Вислоці і Бальниці були наші пачкарі, які стало ходили на Словаччину. Вони транспортували з Польщі на Словаччину американські цигарки "Честерфілд" і інші, а звіди приносили для нас ліки. Через них стрільці передавали пошту до своїх родин в Америці, Англії. Хоч ці люди займалися виключно пачкарством, але вони добре ставилися до нашої боротьби, в багатьох випадках нам помагали і мало заробляли на нас.

Наші гнізда

Ще в початку 1945 року, коли я воював разом з к-ром в Перемищині, ми мали свої випадові гнізда. Такими нашими гніздами були:

1) В селі Лімні, яке ми називали "Пісня", були хати в долішньому кінці над потоком, що добрий був для оборони, відступу до лісу, а поганий до підходу. 2) В селі Ляхаві, яке ми називали "Солянка", в хаті господаря "Яня", в горішньому кінці під лісом. Вище хати був горбок, з якого видно було всі околиці як на долоні. На тому горбку був також наш повстанський цвинтар. Там спочивали наші стрільці сл. п. рой. Чумак, бойовик Бистрий з села Маляви, бойовик Бойко з Чашина та інші. На полі від села Ляхави була ще хата, яка називалася "На Брежівськім". 3) В селі Брижаві, присілки Ропа, Замагура і Буковина.

На Лемківщині найбільш улюбленими нашими селами були: Луків, Середнє Велике, Кальниця, Душатин, Мокре, Кам'яне, Воля Сенькова, присілок Розтоки, по-нашому "Рим", село Завадка Морохівська, по-нашому "Віфлеєм", Вислік і Дарів.

Наші гнізда:

1) Хрещата (масив лісів). Великий смерековий ліс коло Кам'янки, молодий смеречник між селами Миковим і Душатином, скелі між двома потоками в горішньому кінці села Микова, густий неприступний смеречник між селами Смільник і Воля Міхова, стрімка, округла гора над присілком Ясенів, село Суковате, смерековий ліс біля старої шпитальки коло села Гічвиці.

2) Село Бальниця, замінований смерековий ліс, біля кордону.

3) Село Міхова, в Бескиді над потоком Магуричний, також між мінами та в порожніх трьох хатах села Зубинське під Бескидом.

4) Село Лупків (в час великих облав), у двох порожніх хатах під лісом, коло станції Новий Лупків або в одній хаті та коло неї.

5) Село Суковате, над потоком біля млина, що єдиний залишився.

6) Село Кальниця, біля церкви або в трьох хатах "На Банці",

на кордоні між селами Кальниця — Середнє, проти каруселі на горбку з буковим лісом.

7) Село Хоцень, порожні хати в долішньому кінці, буковий ліс між селом і Загочев'ям.

8) Село Середнє Велике, в горішньому кінці, в яру потоку, що пливе з заходу, навколо верхи з малими кущами, добрі для обсервації. Від церкви прямо на захід на шпилі гори, в невеличких кущах, добре до оборони і зорення.

9) Село Луків, сосновий лісок над горішнім кінцем села, або потік в лісі між горішнім кінцем Лукова і Загочев'я. Дві хати між селами Луків і Чашин, які називаються "Баня". Хати "за лісом".

10) Село Мокре, смерековий лісок між селами Мокре — Небещани або лісок над присілком Морохівниця, проти хати [...]ерка.

11) Село Чашин, маленький лісок між селами Чашин і Морохів.

12) Село Березовець (в час спокою), в долішнім кінці в хатах. Застава на гостинці.

13) Село Завадка Морохівська, буковий ліс над селом, що ми його звали "серединою світу".

14) Село Воля Петрова, хати в горішньому кінці і ліс "Буковиця". В час перемаршу долішній кінець в хатах "Цьвонкала", "Мулик" і "Стефури".

15) Село Пулави, хати в горішньому кінці і смерековий ліс.

16) Село Вислік, в букових лісах Бескиду, а на півночі — потік, що плив з Буковиці і впадав до річки в селі в тому місці, де дорога перетинає ріку (нижче церкви на середині села, коло хати "чорнявки Настуні").

17) Село Явірник, присілок Гайтиска, ліс над селом від півночі.

18) Село Прибишів, хати в горішньому кінці, скала "Камінь" в лісі, смерековий ліс, старе місце табору к-ра Дідика.

19) Село Полонна, хати в горішньому кінці (терен відкритий).

20) Село Поляни Суровичні, недалеко від церкви, добрий терен зорення.

21) Село Довжиця на самому кордоні в Бескиді.

22) Село Калинів (Словаччина), над головним потоком, в буковому лісі.

23) Село Палота (Словаччина), буковий ліс біля палярні вугілля.

24) Село Телепівці (Словаччина), на лівому березі потоку в смерековому лісі, в потоці, що пливе від села Солинка.

25) Село Габура, в лісі проти села Яселка (Словаччина).

26) Гора Матрагона (заміновані верхи біля села Щербанівка і Зубряче).

27) Село Лішня над горішнім кінцем, над потоком, що пливе з гори Ясло.

28) Село Присліп, в смерековому лісі над потоком.

29) Село Струбовиська, в Бескиді на старій вузькоколіїці.

30) Гора Магура, над селом Кривим.

31) Село Полянки, хати біля школи.

32) Село Воля Матіяшова, хати в долішньому кінці.

33) Село Березка, хати в горішньому кінці, біля хати Гочаків в долішньому кінці і ліс Княже.

34) Село Великополе, хати під лісом від Грушки і ліс Грушка.

35) Село Загутинь, присілок під лісом.

36) Село Сянічок, хати на полі.

37) Село Волиця, присілок Вілька.

Подаю важливіші місця наших гнізд, в яких ми квартирували частіше. При тому зазначаю, що немає села чи лісу, в якому не бувала наша сотня або бодай чота, почавши від замінованого Дуклянського пасма аж до Сяну.

Скок на Тарнаву

В українських селах вже не було змоги дістати й кілограм м'яса. Польські банди, що робили облави, так ограбили населення, що воно не могло нас прохарчувати. Доводиться нам тепер як не мирно, то зброєю здобувати в польських селах штуки на м'ясо. 5 жовтня ми перекинули просто з Хрещатої аж на Тарнаву, зробили несподіваний скок, щоб село не повідомило Військо Польське в Сяноці і Загір'ї. Одна сотня обставила це польське село стійками і заставами, а друга почала газдувати. Звідси ми забрали кільканадцять штук худоби, свиней, багату "спульдзельню", навантажили це все на польські

вози і пішли назад на Хрещату. При тому політвиховники і розумніші стрільці вели роз'яснювальну роботу, чому саме беруться звідси харчі. Першим аргументом було, що військо і банди з сіл пограбували наші села. Друге, хай село бере співучасть в боротьбі проти большевизму, а це датки на фонд боротьби поневолених Москвою народів.

К-р Хрін вибрав собі гарних і розумних стрільців та з ними пішов до місцевого священика, де натрапив якраз на іменини однієї учительки. Коли командир відрекомендувався тій учительці, вона, як почула ім'я Хріна, ослабла і впала на крісло. Але по розмові створилася краща атмосфера. Зібрана тут польська інтелігенція захоплювалася нашим військом, зокрема тим, що ми так знаменито орієнтуємося в політичній ситуації. Коли учителька хотіла йти додому, командир дав їй охорону аж до самої хати. Пізніше, вже після тієї операції, польська інтелігенція прихильно висловлювалася про українських повстанців.

В цьому селі ми мали контингент збіжжя 200 центнерів. Треба було дотримати слова і цей контингент зібрати. Однак терен був так торпедований, що ця штука хтозна чи вдалася б нам. На прохання місцевого волосного війта, що населення дуже бідне і не здолає такий контингент здати, командир зробив пропагандивний жест і звільнив село від контингенту за те, що воно вороже наставлене до большевизму, а деякі чоловіки цього села брали участь у боротьбі проти червоного уряду в лавах АК.

Оборона табору на Хрещатій

Після операції пішла за нами погоня польського війська в кількості однієї дивізії. Ми квартирували над потоком Микова біля села Микова. Недалеко коло нас була повстанська гарбарня шкіри, шевсько-кравецький верстат і санпункт, на якому було кільканадцять ранених.

8 жовтня, після полудня, прибіг один стрілець з місцевого куца і повідомив, що в нашому напрямі посувається величезна маса війська з білими опасками на рукавах. В нашому таборі на столах щойно розбирали свині, маґазинували м'ясо і розділяли консерви між стрільцями. Наш млин молів зерно.

Командир оголосив тривогу. Нас було дві сотні. Командир покликав чотових і сказав: "Табору не лишаємо, робимо на ворога "мішок", помстимося за наші втрати і відійдемо". Я чомусь сподівався, що сьогодні буде війна, бо до рой. ст. віст. Чорного прилетіла знову пташка, сіла на руку, гарно співала. Вона нас остерігала. Про це говорили між собою ройові і без наказу ще раз перечистили зброю й готувалися до бою. Перша сотня мала тоді три чоти: перша — к-р Омелько, друга — к-р Оріх, третя — к-р Грань. Я був тоді першим ройовим і заступником чотового. Друга сотня к-ра Стаха мала дві чоти: к-р Зенко і к-р Байрак. Мій рій був на заставі. Відразу прийшла до нас третя чота, а решта чот зайняли становища на скалах. Чотовий наказав нам лежати спокійно, підпустити близько ворога і чекати наказу. Чути щораз ближче ворожі голоси. Я наказав начіпити багнети на кріси. Хлопці роблять це спокійно, один дивиться на другого, немов питає очима, хто вийде з цього бою, а хто ні.

Раптом показалися три поляки. Я шепнув кул. Духові: "Вогонь". Він однією чергою скосив їх. Після того піднялись польські крики: "Заходити ліворуч. Праворуч. Вперед". Чота підпустила поляків на двадцять метрів і по короткім бою знищила їх. Кул. Убич з Сянічка, вісімнадцятилітній вояк, однією чергою скосив вісім поляків. Вирва так само перецівав здорово. Моя історична "пападьошка" косить так, що вже гаряча. Дійшло до бою на таку близьку віддаль, що на мене налетів польський старшина з пістолем. А я з свого "токаря", якого подарував мені командир, "пац" — і кропнув його. Ми б'ємося, нас вже оточують, а інші чоти мовчать. Мене це вже почало нервувати. Думаю собі: "Що, до чорта, старий з нами робить". На допомогу нам прийшли дві кулеметні ланки, при допомозі яких ми знову розбили поляків. Поляки готують третій наступ. Чути крики їхніх командирів: "Сміло, хлопці, вперед. Ліве крило вперед!" Як тільки підійшли поляки, а ми давай їм знову вогню. Бій став навальний, завзятий, з нечуваним вогнем. Ось-ось виб'ють нас. А тут як уріже Омелько з флангу, зі скелі, так що ціла польська сотня з криком почала панічно втікати. Я трохи відітхнув, став на рівні ноги, поправив штани, поообтирав руки, наготував амуніції, а хлопці наші — те саме. Одні стрільці жартують, перекликаються, дехто співає "Лента

за лентою", к-р Грань гладить бороду, спльовує та по-східняцьки лає поляків.

Ворог готується знову до наступу. Підтягає нові сили, раптом в один голос вони почали репетувати: "Віддайте нам Гриня. З вами хочемо жити в згоді". Котрийсь із ройових як крикнув їм, то аж всі бухнули сміхом. Так кричали кільканадцять разів.

Закипів наново бій, неначе в сто кітлах. Ворог вже наступає із флангу. Прийшов наказ, що тепер по короткому бою, коли поляки будуть наступати, нехай хтось кричить: "Втікаймо!" – і швидко відступити на гору, а поляків пустити до табору. Так і сталося. По короткому бою ми почали втікати на скелі, а поляки хмарою ринули до табору. (В таборі командир умисне наказав залишити на столах солонину і консерви). Поляки кинулися грабувати. Раптом упала команда: "Вогонь". Дві сотні як врзали з трьох сторін перехресним вогнем по табору, то там тільки був писк, зойк і дим. Ялиці навколо табору лишилися без кори. Стрільці кричать: "На, маєш Гриня, Антек. На, маєш Гриня".

В цьому бою брали участь також наші дівчата-повстанці, що брали від стрільців кріси і стріляли на поляків. Були там Христя (з Перемищини), Марійка (з Бандрова), Ема (з Боська).

Наступали три полки поляків і табору не здобули. Пізніше командир дав наказ: "Праворуч. Маршувати трохи вище від табору". Він думав, що поляки будуть окопуватися і завтра схочуть продовжувати бій. Ми відійшли один кілометр. Падав дощ із снігом. До мене прийшли Христя і Ема, вітаючи з успішним боєм. Увечорі командир вислав один рій на розвідку до табору, а дві сотні підсунулися за ним. В таборі ми застали все так, як залишили. В додаток калюжі крові і бандажів. Командир наказав мінерам замінувати піхотинськими мінами гарбарню з бочками, млин, і ми повернулися.

Рано поляки пішли знову наступом на табір, обстрілюючи його вперше з мінометів.

Ворог в цьому бою мав убитих 55, розірваних на мінах 7 і понад сотню ранених.

А в нас ні раненого, ні вбитого. Стрільці з радості почали піднімати командира на руках, кричати "Слава" і співати "Многая літа".

Наша чота, а зокрема кул. Дух, кул. Убич, кул. Окунь,

кул. Сова, рой. Вирва, к-р Омелько, к-р Грань і я, одержали похвалу за відвагу в бою. Всі ми були щасливі, що нам так повелося і що ми помстилися за своїх друзів.

Після бою розвідка донесла, що 150 польських вояків втекло з поля бою аж до Команчі. Поляки позвозили своїх убитих потаємно до поїзду і відвезли в трьох вагонах до Загір'я. З них познімали одяг і взуття, привезли до Команчі, кажучи, що це повстанці.

На другий день, коли верталися з нашого табору, вони так боялися, що наступали на порожнє село Смільник і кричали "Ура". В Смільнику, у однієї жінки з СУЗ, три польські полковники оповідали собі різні чуда про нашого командира і про бій. К-р "Батальону сьмерці" Міхальський оповідав, що мало там не пропав: "Я був би попав Гриньові в руки".

Жінка Зозулі оповідала розмову поляків по радіо, що після бою стояло в Микові. На питання: скільки повстанців убитих, а скільки полонених, вусатий полковник відповів: "Ая, вбитих. Полонених не маємо. У нас є півсотні вбитих". Якийсь командир аж скаженів від злості.

Після цього бою ми перейшли в густий смечечник між Смільником і Волею Міховою, що належить до масиву Хрещатої.

Будуємо табори

Частина з двох сотень лишається будувати зимові табори, а інші чотами ідуть в терен організувати харчі на зиму. Робота йде на повну пару. Одні будують, інші копають, треті возять картоплю, а наша третя чота пішла до села Збоїська. Там наскочила на нас сотня польського війська, але ми відбили ворога і відступили в Завадський ліс. На другий день коло 1000 поляків робило облаву, з поляками ми мали кілька разів перестрілку і щасливо перед вечором прорвалися на село Морохів без власних утрат. Цілий день ми водили також за собою здобуті корови, бо ніхто з стрільців не думав їх віддати полякам. Худобу відставлено до табору.

Наступ на польську твердиню Прусек

В минулому це село було наполовину заселене українцями. 1946 року їх виселили, а тепер тут мешкали різні польські заїди і заволоки. Село перетворилося на бандитську твердиню. Було обведене колючим дротом, а всередині мало бункери і окопи. Банда цього села, що налічувала 300 чоловік, вишколювана військовими інструкторами, була озброєна до зубів. Вона самовільно нападала на наші села, грабувала, вбивала людей і робила облави на повстанців.

19 жовтня командир наказав вичистити зброю й приготуватися. Де, куди, з ким — не сказав нікому, навіть чотовим. Тільки почало вечоріти, ми вирушили з Прибишівського лісу в напрямі села Кам'яного. Було досить холодно. На землю сівав іней. З нас ніхто не мав шинелі, а багато стрільців у подертому взутті, пообмотуваному шматами. Всі дрижали з холоду і приспішували крок, щоб бодай трохи зігрітися. Так вів нас командир аж за село Ратнавицю, на гору, з якої видно було село Прусек. Ми відразу догадалися, де будемо сьогодні "вечеряти". Командир покликав до себе чотових, дав кожному завдання, початок і кінець роботи, збірне місце, умовлені знаки і сигнали. Після цього прийшов до нас і сказав: "Оце гніздо маєте мені знищити". Кругом села ходили польські стійки. В селі відходила забава, співи, і хтось грав на гармошці. О 12-ій годині ми пішли в наступ. Та де ми йшли, ми бігли, як шалені. Ніхто нічого не говорив, лише тупотіли ноги, калатали диски, бренькали кастри і дзвонили ленти. Тільки допали ми до села, чота к-ра Омелька пішла наступом на польські бункери біля церкви і на "пляцуфку". Чота командира Граня, і я за нею, вдарили на середину села, від Сянічка пораяється к-р Байрак. Закипів бій. З усіх сторін загорілося село, вибухають гранати, чути писк, крик, зойк, рев худоби, команди, наші і ворожі. Бій перейшов у рукопашний, завзятий, кривавий. Треба здобувати кожна хату. На допомогу ринули Небещани, але там їх тримав к-р Орїх. Ідуть на допомогу бандити з Андрушковець, Победної і Марковець. З ними вже веде бій к-р Байрак. К-р Стах газдує в долішньому кінці села, а наш командир на відтинку від села Небещан, він командує боєм. Снайпери з роя Зайчика цільними пострілами гасять світла в хатах Небещан.

В моїх руках гармошка. Хлопці б'ються, а я їм приграю "еще Польска не згінела". Ми пани ситуації. Очищаємо криті окопи біля виходків, гною, оборогів, де розпачливо бороняться недобитки. Бій кипів уже чотири години. На допомогу прийшло чотири сотні польського війська з Сянока. Я ще з своїм роєм гаратаю ормовців, а потім починаю бубунити по польському війську. З приходом допомоги на нас ринула нова хвиля кулеметного і крісового вогню. Вилітають ракети, наші умовні знаки. Видно густу ворожу лаву на освіченому полі. Вже сіріло, як ми відступали. Ворог мав коло 60 убитих та сотню ранених. Ми забрали здобуту худобу, зброю і подались на збірний пункт. В бою важко ранений рой. Заверуха з села Воля Петрова, він попрощався з стрільцями і застрілвся. Загинули стр. Драпак, стр. Муха, важко ранений попав ворогові в руки зв'язковий сотні Бескид, що за кілька днів повісився на бандажах в тюрмі, щоб не зрадити таємниці. В бою були ранені: к-р Стах, кул. Нетля, рой. Ітанюк і інші. В цьому нічному кривавому бою багато стрільців відзначилося героїзмом і відвагою.

Бій в Куляшнянському лісі

На збірний пункт ми дещо спізнилися, бо несли раненого к-ра Стаха. Вдень ми прорвалися через залізничний шлях в Куляшнянський ліс. Саме коли поляки робили облогу на Хрещату і навколо неї квартирували, ми нищили бандитське село Прусек. Тоді вони верталися роз'юшені, мов скажені пси, і зустрілися з нами в тому лісі.

Дійшло до короткого бою, в якому відзначився к-р Омелько, відбиваючи сам особисто з кулемета поляків. Ми щасливо пройшли поміж польськими групами чистим полем в ліс між селом Щавним і Середнім Великим. Ранених відіслали до шпитальки.

Смерть к-ра Омелька

Прийшов наказ від к-ра відтинку, що наша сотня мусить zorganizувати харчі — муку, цукор, товщ, ярину, а також одяг для шпитальки. Цю справу дотепер полагоджували районіві господарники та кущі, які мали досить стрілецтва. Цей наказ

для нас був просто не під силу. Однак командир вислав чоти організувати, що вдасться. Скрізь лютують облави. Вночі група большевицьких кіннотників обскочила хату, в якій квартирував командир, чекаючи на чоти, які мали тут сходитися з різних сіл. Командир перебував в іншій хаті і, маючи поганий сон, пішов збирати стрільців. Однак всіх ще не було. На віддалі чотирьох метрів він зустрівся з большевицьким кулеметником, якого перехитрив і щасливо вирвався з ворожого вогню. На другий день тисяча поляків оточила командира з роєм ст. віст. Зайчика, бунч. Приспіва і к-ра Омелька в лісі між селами Середне і Щавне. Вони усі чудом вийшли з цієї облави, їх врятувало десять метрів густого півметрового грабника.

11 листопада впав сніг, а ворог продовжував далі облаву і тримав у облозі весь ліс. Вони прорвалися через село Середне, де недалеко від церкви дійшло до сутички з большевицькою кіннотою, в якій згинув к-р Омелько, перший чотовий і заступник к-ра сотні. Це друга найбільш болюча втрата нашої сотні. К-р Омелько був золотою людиною, єдиний командир і вояк з найкращими прикметами. Таких чотових, як він, я в житті не зустрічав.

Наскок ворога на наш табір

Я в час того наскоку не був у таборі, а був з чотою к-ра Граня і к-ра Оріха в терені. Ми вели тоді операцію на Буківсько, на Збоїська й інші оселі.

12 листопада ворог в силі двох-трьох тисяч оточив наш табір, що його вже гарно викінчили і вибудували стрільці. Щастя, що прийшов командир і оголосив тривогу, знаючи, що в цьому напрямі ідуть великі сили польського війська і большевиків. Ранком стрільці запримітили ворога, що оточував табір. Командир щасливо вивів військо з табору і відступив, переходячи яких п'ятнадцять метрів попри поляків, що залягли, а що була сильна мряка, поляки думали, що це йдуть свої, і не стріляли. Ворог даремно бив півгодини по порожніх бункерах, в яких пізніше знайшов багато американських цигарок і відозв до польського війська, які наші лишили для пропаганди.

Група, яка була в таборі і відступила, перейшла до села Бальниці, а потім до Волі Міхової, де і ми долучилися до неї.

Агентурна робота

За нами ганяє весь час дивізія польського війська і большевиків. До якого села прийдемо, б'юємо його, нікого не випускаємо, щоб не дав знати ворогові, що ми тут квартируємо. Врешті залишаємо залюднені села, а квартируємо в порожніх, куди підтягаємо харчі.

Квартируючи в порожньому селі Щербанівка, доводиться нам харчуватись тільки бараболею. По двох днях командир наказав погасити вогнища, перевірити, чи не затлілася де хата, і відмаршувати. Тільки ми вийшли з села і подалися в напрямі порожніх хат села Зубинська, як побачили, що в Щербанівці горить хата. Командир почав вести слідство, хто це підпалив, бо зараз ворог прийде на контроль і на снігах побачить сліди, але слідство нічого не дало.

Щойно по кількох днях ми вийшли з села Зубинського до порожніх хат біля станції Новий Лупків, а вже горить хата в Зубинськiм. Командир покликав чотових, к-ра Стаха, мене і рой. Хитрого. На відправі заявив, що є у нас аґент, який підпалами вказує ворогові шлях, куди ми йдемо.

Щойно ми вийшли з села Лупків до однієї хати в Бескид над Ославицею, а вже горить хата в Лупкові. Наші розвідники-стрільці впали на слід і повідомили, що це робота стр. Чабана-Берези з Великополя. Цей стрілець здезертував з сотні навесні 1946 року і перебував в кущі Довгорукого на Великополі. Кущовий Довгорукий, підозрюючи, що він непевний, замість передати його в руки охоронного відділу, відіслав до сотні, де він був покараний тільки буками за дезертирство. Саме в час, коли горіли хати, прийшло повідомлення з куща, що він непевний. "Пронюхавши письмо носом", за кілька днів він втік з-під жандармерії в селі Чашині.

Мила зустріч

Щось заскоро почалась хуртовина в листопаді. Впало багато снігу, був пронизливий мороз. Сильний вітер зі снігом гуляв по Лупківських долинах і вертепах. Сотні квартирували в снігах над потоком, а командир писав звіти в розваленій хаті без вікон. Була десь середина листопада. Раптом прийшла наша

стежа і повідомила, що на полі вона побачила невідомих людей і привела їх сюди. До хати увійшла пров. Роберт, Степова, пров. Сяновий, Мірошка і Христя. Пров. Роберт і Степова — наші давні знайомі. Щастя, що їх зустріла наша стежа, бо хто знає, яка доля спіткала б їх. Вони зблудили і йшли вже просто на заміновані поля. Їх почастивали печеною бульбою, яку вони смачно заїдали, при чому пров. Роберт оповідав про Перемищину, цікавився нашим життям тут, на Лемківщині, та сказав, що відходить у Криниччину як надрайоновий провідник. Друг Степова — це бойовий друг нашого командира. Він їй завдячує життя, у Ліщавському бою, коли його неприємного несли стрільці, а врешті під ворожим вогнем большевиків кинули, вона забрала його. В Криниччину вона відходила, як референтка пропаганди, а Христя — як господарник при надрайоні. Відпочивши трохи, вони рушили далі в дорогу, але вже певними стежками, під проводом наших стрільців.

На залізничному шляху

Дві сотні большевиків та кількасот цивільних робітників із сходу ударно відбудовують Лупківський тунель. Поляки, при охороні кількох залізничних гарнізонів СОК-у (Служба Охорони Колейовей) з поспіхом відбудовують мости і залізничні шляхи, понижені нашою сотнею. Одного дня над'їхав перший візок. На ньому кілька колійовців. Я надбїг з роєм і, думаючи, що це військо, забрав у полон. Командир провів з ними розмову, почастивав їх американськими цигарками, протримав кілька годин і звільнив. Вони оповідали, як колійових службовців силою, під загрозою звільнення з праці, змушують вписатися в члени польської робітничої партії (ППР). Уся Польща, куди вони тільки не їздили, говорить про бої УПА з польською армією. Тепер вони поїхали на словацький кордон, на зустріч з представниками Міністерства комунікації, бо має проходити перший поїзд. Після цієї зустрічі ми відійшли в малий рейд, на захід, а потім — у ліс до села Суковатого.

Будуємо вже третій табір

Ми вибрали старе місце, де колись квартирували большевицькі партизани, — на хребті невеличкої гори, в густому

смерековому лісі коло села Суковатого. Сильний мороз, замерзла земля, погано одягнене стрілецтво, але все те не перешкоджає в роботі. З запалом будуємо собі хати.

Чоти ідуть в терен організувати одяг і взуття. Жандармерія дістала завдання взяти новобранців в селах Куляшне і Полонна, щоб їх за зиму підшколити та поповнити сотні.

Ліквідація мостів

Щоб знову наробити шуму на Словаччині, перешкодити ворогові підтягати свої сили поїздами ближче до гір та взагалі утруднити його рух, командир наказав готувати підривні матеріали, щоб було чим висаджувати мости й рейки. В той саме час відбувалися великі облоги на Перемищині за к-ром Бурлакою та іншими відділами, які 16 листопада зробили наскок на Динів. Командир приспішив ліквідацію мостів, щоб цим способом відтяжати к-ра Бурлаку.

До нашої сотні повернувся "блудний син" чот. Щупак і приєднався Крилатий. Вони, поки було тепло, розмінювали Бескид, заготовляючи міни. Щупакові було прикро за свої гріхи, і він дещо змінився. Тепер він дістав роботу при мінуванні мостів.

Вночі 1 грудня наші чоти знищили між Загір'ям — Команчою чотири залізничні мости, кілька менших дерев'яних та кілька кілометрів шляху. На станції Щавне спалено будівельний матеріал, приготований на будову станції.

Після цієї операції, яка знову наробила великого шуму, почалися облоги, ворог до кожного знищеного моста поставив військові частини саперів, які відбудували мости протягом двох тижнів. Все таки нам приємно було бачити, як летіли до неба покручені рейки, штаби і блискалки міни.

Наступ на Тиляву

Після смерті к-ра Омелька к-р Хрін провів реорганізацію сотні. Першу чоту дістав к-р Грань, другу — к-р Орїх, третю — к-р Дуня. В сотні к-ра Стаха першу чоту мав к-р Зенко, другу — к-р Байрак.

Поляки неначе дурні, бігають за нами, шукають слідів, а

ми пропали, наче під землю. Повідморожувані, вони проклинали всіх і вся, нарікали на демократичну Польщу і верталися знову до своїх гнізд.

Якось появилася сотня спеців, перед виборами, яка ходила з передвиборчою пропагандою по селах. Вони були гарно убрані, людям платили гроші за всякі харчі, які брали.

Одного разу командир вислав першу чоту к-ра Граня і другу чоту к-ра Оріха на захід до села Тиляви зорганізувати кілька штук худоби, одяг і взуття. При тому він сказав: "Як зустрінете де цю пропагандивну банду, то "поголосуйте" їм заржавілими лемківськими кулями".

Снігу ще не було, але мороз був. Увечорі 13 грудня ми підсунулися до села. В селі сотня пропагандистів. Господи, слава Тобі, подумав я собі, буде каша і баль. Я дістав наказ із своїми і боївкою Максима врізатися всередину села і почати "вибори". Щойно ми підсунулися під хати, як я побачив на гостинці поляків. Ходять поміж хатами, збилися на гостинці і нічого не знають. Я дав рукою знак, а лемки як жарнули, то зглянься, Боже милий. Ляхи почали втікати, та ми жаримо по задніх. Кидають по дорозі наплічники, коці, амуніцію.

В долині оперував к-р Оріх. Та група вилетіла на рой. Заяця, а він їм як жарне, то вони аж збараніли. Одні поміж хати, другі в ліс, а треті в поле розбіглися. Ми спалили волость, а в наслідок бою згоріло кільканадцять хат, за якими ми шкодували, бо це були українські хати по виселенцях, в яких замешкали поляки.

В бою ворог утратив 17 убитими і багато ранених.

У нас загинув рой. Лис і відлучився важко поранений стрілець з підвідділу к-ра Байрака, що попав ворогові в руки в селі Королик Польський. Він тоді заблудив. Тому що в час бою ми перебігали кілька разів ріку, а був сильний мороз, кільканадцять стрільців обморозило собі пальці і вуха.

Населення ставилося до нас добре. Добровільно зложило нам одяг і харчі для відділу. По збірці, яка дала дуже гарні наслідки, ми поговорили з мешканцями того села, поляками, на теми нашої революційної боротьби з большевиками.

Зорганізовані в селі і здобуті від ворога речі ми відіслали до табору.

За цей бій дістали похвалу ст. віст. рой. Заяць і я.

Зима

Зима 1946-47 зустріла нас під голим небом. Уже п'ятий раз ворог віднайшов наші табори. Почавши від села Пруска, від 19 жовтня без перерви ходить за нами один полк КБВ-у. Причепився, як реп'ях до кожуха. Були часом дні, що лазила за нами ціла дивізія.

Ми могли їх бити. От так шарпати по кавалкові, але прийшов наказ від к-ра відтинку, щоб зимою не вести жодних операцій і зачіпно-каральних боїв. Ворогові важко посуватися, розвідувати, використовувати автомашини й авіацію. Він не може перекидати швидко свої сили, і хоч за нами лишається слід, але ми за довгу зимову ніч проходимо стільки, що йому відхочеться за нами ходити. Вояк з теплих казарм ніколи не дорівняє у витривалості партизанові.

Часом підтягнемо харчі, зайдемо в лісові нетрі, розпалимо вогнища, вистелимо навколо чатинням і так сидимо кілька днів, поки є харчі. Сліди за нами закриє сніг, ми бродимо потоками або маскуємося різними способами. Часом беремо з собою солому, несемо обережно, щоб не згубити стеблини. Іноді маємо багато сміху і радощів. З одного боку, пригорить шинеля від вогню, а з другого — примерзла до снігу. Ранком ідуть стрільці збирати на погорілих. Найгірша доля зимою зорців і застав. Вони без вогню, дуже часто перемерзають в подертому взутті, в дреліхових убраннях, в легкім американським плащику, а часом тільки в палатці. Умови в нашому терені були дуже важкі. Бракувало харчів, передусім м'яса і хліба. Бідну Лемківщину в час фронтових дій ограбували німці і большевики, багато сіл згоріло. Пізніше прийшли червоні поляки, спалили кількадесят сіл, пограбували людей і 70 відсотків виселили. Те населення, що лишилося, було так ограбоване, що і описати важко. Курки в нашому терені ніхто не мав. Більшість господарів мала тільки по одній корові, а інші не мали зовсім нічого. На село, яке налічувало 30 — 80 душ, було двоє-троє коней.

Населення, однак, було віддане нам і нашій справі. Як тужили за нами люди, не вмю й описати. Було не прийдемо якийсь час до села, то зараз і дивуються, що сталося, чому не прийшли, чи, може, гніваємося.

Називали нас своїми "орлами", "соколами", "героями", "хлопцями з лісу", "дорогими оборонцями", "рідним військом", "дітьми", а командира нашого називали "наш Хрін Лемківський", "наш батько", "наш оборонець", а від нас прищепилося між населенням слово "наш тато" і "старий".

Так міркуючи біля вогнища про всі справи, я ставив собі питання: "А хто воював би, якби зняли командира, що сказало б населення, коли б довідалося, що їх охоронець звільнений, і як виглядала б тепер наша сотня та чи взагалі існувала б". Ці питання ставив я собі не лише як свою власну думку, але такі самі питання ставили не раз і стрільці в сотні.

Моя шинеля

На Тиляві я здобув собі першорядну польську шинелю. Коли я повернув до табору, то побачив, що мій командир ходить без шинелі. Я звернувся до нього з пропозицією відступити її йому, а я собі ще zorganizую. В обох сотнях бракувало ще 21 шинелі. Командир Хрін відкинув мою пропозицію і сказав: "Я прийму цю шинелю, але тоді, коли кожен стрілець вже буде убраний. Я повинен убраться останнім". Командир шинелі не прийняв. Ще довго ходив у маринарці, хоч був сильний мороз і сніг, а накривався тільки палаткою.

В терен відійшов рій ст. віст. Хитрого. Він мав наскочити на село Половці під Сяніком і там роззброїти міліцію.

Мені приключилася погана пригода. В тій же гарній шинелі, яку я дарував командирові, я заснув біля вогнища, а коли прокинувся, то зауважив, що вигоріли мені цілі плечі і пів рукава. Було шкода і смішно. Уся сотня кричала, що мені треба іти "за збіркою на погорілих".

Щойно коли повернувся рой. Хитрий, він приніс кілька-надцять здобутих нових шинель. В сотні вже не було нікого, щоб не мав бодай куртки. Я і командир вбралися тепер вже останні, але зате в добрі шинелі. В тому в першій мірі заслуга ст. віст. рой. Зайчика, що зняв з себе свою шинелю і впирався так довго, поки командир не взяв, а сам убрався в мою спалену, яку йому дуже гарно полатав ст. віст. Вирва. Ст. віст. Зайчик був дуже чесний, ідейний і карний підстаршина. Всі його в сотні любили і шанували.

Іду на відпустку

Перед Різдвяними святами звернувся я і чот. Байрак до командира, щоб дав нам відпустку на свята в Бірчанщину. Відпустку ми дістали. З нами пішло ще двоє стрільців для охорони. Дуже радо вітали мене мої знайомі селяни і друзі-повстанці. З великим зацікавленням і вдовolenням слухали мої оповідання про наші бої на Лемківщині. Мені зазрили, і я був щасливий, що перебуваю в лавах такої славної Лемківської сотні. Одержали ми багато подарунків, селяни не забули також за нашого командира. Багато подарунків, святочних побажань принесли ми для нього з п'ятого р-ну і Бірчанщини. Різдвяні свята відбув я в селі Пашовій. За той час, коли ми були на відпустці, одна дивізія польського війська робила облави на Бескиді, на Хрещатій, на Буковині, а сотня щасливо святкувала два дні в Полонній, а третій день – в селі Луків.

Пропагандивний зимовий рейд

Щойно я долучився до сотні, як командир зібрав бійців і сказав, що ми йдемо в пропагандивний рейд до другого району пров. Бориса і третього району пров. Ударника. Пішли ми тому, що поляки скрізь вели передвиборчу пропаганду, а населення в тих селах було пригноблене. Сотні к-ра Бора вже давно там не було. Вона зимувала в Затварницькому лісі в першому районі в Трикутнику.

Командир зробив збірку, повчив стрільців, як мають поводитися в терені, про що говорити з селянами, ройовим дав інструкції, а потім до всіх сказав: "В рейді я хочу мати веселе, життєрадісне військо. Скрізь співати патріотичні пісні, розвеселити народ. Як зустрінемо ворога, будемо бити".

Ми пішли до села Тискови, Полянок, Волі Горянської, Волі Матіяшової, Березки, Лукового. По дорозі командир скрізь влаштовував збори, ройові і чотові – пропагандивні розмови, а стрілецьтво співало.

Наш рейд тривав шість днів. Народ, побачивши нашу силу, як ми маршували із співом селами, відразу ожив. Пров. Борис казав нам, що ми тим рейдом більше зробили, ніж районий пропагандист за один рік. Щойно ми появились в тому терені,

командир заборонив сільські варти і щоденне повідомлення в Балигороді і Волковії про те, хто вночі був у селі. Всякі польські групи, які ходили вільно, з страху перед нами зникли. Стрільці дуже радо слухали промови командира, під час яких населення то плакало, то сміялося. Командир своєю промовою вмів зловити лемка за серце. Політвиховник сотні Цяпка читав селянам українські газети з Америки, що приходили до села Березовець на адресу однієї жінки-українки, американської громадянки, для нашої сотні.

В селі Березці прийшла до нас районова референтка суспільної опіки Тетяна. Усі ми її шанували і любили, бо вона, дівчина-воjak, дуже любила військо, бо колись сама була в сотні к-ра Чорного. Про неї я багато чув, що вона була найкращим розвідником у другій сотні "Дружинників", була дуже відважна, розумна і чесна дівчина-повстанець.

Коли ми були в селі Березці, вогор у Волковії і Балигороді увесь час пострілював і пускав ракети. З Сянока, Загір'я і Ліська автомашинами почало їхати військо до Балигорода.

Йордан в Луковім

На йорданський Щедрий вечір ми зайшли до села Лукова. Наша чота була службовою. Населення вітало нас дуже радо, і кожний господар і господиня хотіли мати в себе в хаті повстанців на Свят-вечір. В тому селі тоді було біля ста родин. Тут були не лише лувівці, які врятувалися перед виселенням. Тут були родини з сіл Середнього, Кальниці, Суковатого. Поляки заборонили селянам українські свята. Всі ми сподівалися, що прийде сьогодні вночі банда польського війська перевірити, чи люди святкують, пограбувати святочне печиво, напиться самогону, знаючи, що тут женуть його найкраще. Трохи нам було шкода, що ми сьогодні в службі, бо в нашій сотні був такий порядок, що в службовій чоті не можна було випити жодної чарки горілки. Коли стрілецьтво весело забавлялося, в долішньому кінці села блиснули ворожі ракети. Вогор ішов сміло, знаючи, що ми десь коло Балигорода, бо туди поїхала облава. Наша чота пішла на заставу. Командир сказав, що з села не підемо. Я з своїм роєм, к-р Грань, рой. Зайчик, рой. Волинець підсунулись наперед. Ми сипнули

вогнем по поляках. Зчинився бій. За той час командир розтягнув стрільців і полями, між селами Луковом і Чашиним, почав оточувати поляків. Поляки запалили одну хату, заарештували кілька осіб і втекли.

На Йордан ми пішли до села Куляшного. Тільки почали ми гостювати, а тут повідомляє к-р Зенко, що 32 поляки в білих масковках підсуваються до наших хат. Чота к-ра Зенка дістала наказ розбити поляків, але тут зібралися охотники-кулеметники, підпустили поляків, вбили поручника і капрала, а решта повтікали. Ми далі святкували в селі, аж коли над'їхала панцерка, ми вийшли в Куляшнянський ліс. Сотня польського війська боялася йти за нами. Більші ворожі сили робили облави в селах, де ми були пропагандивним рейдом.

Як діяла агентура

Щоб розповісти про одного агента в селі Куляшнім, мушу повернутися ще до однієї події, яка мала місце в Прибишівському лісі в травні або червні 1946 року.

Одного дня к-р Хрін і к-р Грань сіли на коней і чвалом поїхали в напрямі потоку, що плив до села Явірника. Ледве виїхали з лісу на чисту поляну, як упав постріл. Спочатку к-р думав, що стріляє чотовий Грань. Куля свиснула йому біля самої голови. Раптом упав другий постріл. Тепер вони зорієнтувалися вже обидва, що хтось стріляє з гущаків недалекої кичори. Позіскакувавши з коней, вони побігли в корчі, звідки почали розглядатися, чи не мають справи з польським військом. К-р Грань відразу сказав, що стріляють агенти або ворожі розвідачі. Скоро вони повернулися до табору, а командир почав перевіряти, кого з стрільців нема або хто в цю хвилину в лісі, подалі від табору. В таборі було все в порядку. Коли командир сказав, що хтось хотів його застрілити, стрільці негайно розбіглися групами по лісу, щоб перевірити, чия це робота. В лісі не було нікого.

По якомусь часі вислочани, що крилися в лісах від виселення, казали, що бачили кілька підозрілих осіб, одягнутих у цивільне, із зброєю, що скорим кроком ішли в напрямі Команчі. Це була ворожа розвідча група.

Ця подія насторожила мою увагу, і я почав тепер більше

пильнувати командира та обсервувати стрільців. Таку саму роботу вів ст. віст. Хитрий, ст. віст. Грім, ст. віст. Сокіл і командири чот.

Наша контррозвідка працювала не зле.

Командир теж мав по селах своїх розвідачів, яких конспірував перед нами і зустрічався з ними тільки сам, а на охорону брав з собою сотенного зв'язкового Рибалку або чот. Омелька. Бували випадки, що і самі стрільці, не розуміючи, чому командир іде тільки вдвійку, хотіли йому прислужитися та самі берегли його. Пам'ятаю, було кілька випадків, коли командир пішов на зустріч із своїми розвідачами або полагодити якісь інші справи в селі, а стрільці без повідомлення бігли слідом за ним. Коли він виходив з хати і, побачивши стійкових, питав їх, що вони тут роблять, хто їм дозволив виходити з табору, вони відповіли: "Та ми прийшли на стійку, щоб часом вас хто не кропнув". Такими вірними вояками були віст. Коля (казах), стр. Петрик, віст. Славко, кул. Нетля, рой. ст. віст. Вирва, віст. Бескид, віст. Орішок, віст. Сливка, признаюсь, і я.

Невдовзі ми впали на слід однієї цікавої справи. До села Лукова приїхала дуже гарна учителька, полька, вчити дітей. Вона вдавала з себе симпатичку АК, передавала для повстанців газети і журнали. Одна розвідачка командира дала знати, що ця полька ним дуже цікавиться, випитувала її, чи командир любить дівчат, горілку, солодощі, чи гарний.

Одного разу до неї вибралася наша пачка. Чот. Омелько грає ролю Хріна, а командир Хрін чотового Омелька. Учителька зробила великий прийом, була дуже рада, запрошувала "командира Хріна", щоб приходив частіше. Коли невдовзі впав командир Омелько, ми перед нею конспірували, хто впав, а ст. віст. Хитрий вдавав зв'язкового між к-ром Хріном і нею та передавав "фабриковані листи". Ми припускали, що в найближчий прихід "командира" до неї вона мала його застрілити або отруїти. Господиня її вже була підготована нами. Саме ми пустилися йти до її хати, щоб її зловити, як почули постріли. Це місцеві кущовики наскочили на директора школи Деркача (спольщений росіянин – член ППР) і застрілили його. Він між іншим був причетний до справи з учителькою, бо мав зваблювати "командира" до неї. Коли учителька почула, що

директора убито і вже щось зорієнтувалася, що той, кого вона "любить", не Хрін, вона тієї самої ночі дала ногам знати.

Та це не все. В терені була розшифрована реф. СБ Гуцулом третя справа.

В селі Мокрому поляки звільнили з тюрми одного в'язня, господаря з цього села, з завданням, щоб він звабив до себе к-ра Хріна, ніби має щось важливе переказати з тюрми від в'язнів, а при тому повідомити гарнізон на копальні, в якому було також кілька з уряду польської внутрішньої безпеки.

На слід тієї справи впало СБ, почало розвідувати, але господар випередив СБ і сам повідомив, з яким завданням звільнили його поляки з тюрми. Агентура вже, видно, діяла сильно. Хоча б такий факт, що большевицька кіннота оточила саме ту хату, в якій командир мав квартирувати, і тільки передчуття врятувало його: перейшов до іншої хати.

Далі подам справу одного дезертира з села Куляшного. Село Куляшне було найменш зацікавлене нашою боротьбою в терені. Зимою ми взяли кількох новаків, і один з них — Ресент Ілько, син Івана, дезертував. Пішов до села Щавного, сів на панцерний потяг і зголосився у ворога. Рой. ст. віст. Хитрий і я якраз тепер по святах піймали його. Провели слідство, протокол якого я маю з собою і подаю його в цілості.

"Я втік у селі Репеді в грудні з рук ст. віст. Сокола, ком. жандармерії. Крім лишив у сінях за дверми в тій хаті, де ми квартирували. Коли я прийшов до села Куляшного, Стадніцький пішов до телефону задзвонити до Команчі, що я вже втік. Мені наказав там з'явитися. Коли я з'явився, мене не били, тільки стягнули протокол, а на другий день звільнили. В протоколі я зізнав, як виглядає Хрін, що він має 200 вояків, на дванадцять вояків два кулемети, по тисячі штук патронів на кулемет, що їх носили амуніційні, а додаткову амуніцію ще несли стрільці. Польських офіцерів цікавило дуже, звідки ми беремо амуніцію, в чому і скільки її носимо, дивувалися швидкості наших маршів, перекидання з місця на місце. Якийсь капітан дивувався, що повстанці такі витривалі: "В нас під час облав є транспортні коні і стрільці носять менше амуніції, а по облаві ледве вертаються до пляцівки". Питали мене, скільки разів ми спочиваємо на рівному терені, як виглядає наше

забезпечення, скільки маршуємо вдень, а скільки кілометрів вночі. Питали, чи наші вояки нарікають, що мають двигати стільки кулеметів і аmunіції, я сказав, що не нарікають, а цілу ніч можуть нести кулемета без зміни. Питали мене, яку освіту мають підстаршини і старшини, в яких арміях були і якої національності. Я сказав, що всі старшини з різних армій, українці.

Найбільше випитували мене за к-ра Хріна і к-ра Бурлаку. Коли я сказав їм, що про них багато не знаю, бо в сотні був коротко, то вони мене почали питати: як виглядає Хрін, скільки літ має, скільки золотих зубів в устах, з якими командирами найбільше буває, яку має ходу, як убирається та як стріляє, коли його права рука гумова. Я їм відповів так, як воно є, а про руку сказав, що він не має гумової. Вони всі дивувалися і казали, що я брешу. Опісля питали мене, в якому місці к-р Хрін перебуває, коло котрої чоти, коли йде оборонний бій або ідуть у наступ. Чи він іде перший у лінії, чи махає руками, який має голос, чи любить кричати в бою і т. п. Я сказав їм, що повстанці йдуть всі разом вперед або відступають і що командир любить кричати. В час бою крутить цигарку і тоді дуже злий. За к-ра Бурлаку я нічого не сказав, бо я його не знаю. Потім мені подякували, потиснули руку і радили вважати на повстанців, бо я їм буду потрібний. В кухні я дістав їсти і там, коли я їв, випитували мене, що їдять повстанці, в чому варять, скільки їдять та чи не голодують.

Після цього я поїхав до села Костеровець до своєї тітки Олени Юрковскої. Тут мене арештувала охотніча резерва міліції обивательської і відставила на повітівку уженду безпеченьства публічного в Сяноці. Мене спочатку тримали коло суду, а потім цілий тиждень у криміналі. Польська управа внутрішньої безпеки допитувала так само, як у Команчі, а в додаток ще мене питали, де є криївки, магазини, якими стежками повстанці ходять, в яких місцях квартирують і які накази дає Гринь. Про накази, криївки і магазини я сказав, що нічого не знаю, а к-р Хрін ходить все різними стежками. Тоді вони почали клясти, називати к-ра бестією і с... сином. Питали, чи є які стрільці або командири, що його не люблять, чи з них котрий не застрелив би його. Я відповів, що таких нема.

Випитували мене, хто веде пропаганду, як виглядає, про що говорить, на кого покладаємо надії, як називається тепер наш уряд і т. п.

Я сказав, що політвиховники є: Цяпка і Соломка. За той час я не чув, про що вони говорять. Інший слідчий питав мене, що говорять командири і виховники про польське військо, про уряд внутрішньої польської безпеки та їх уряд, як у нас побудована служба безпеки і т. п. На те все я сказав, що не знаю. Якийсь слідчий, що говорив ломаною польською мовою, випитував мене ще раз все від початку, а потім питався: чи к-р Хрін промовляє до стрільців, чи слухають його командири і стрільці. Я сказав, що слухають його усі, а як промовляє, то навіть декотрі плачуть. Потім я подав на його жадання опис убрання, шапку, зброю, показав, як ходить і т. п. Далі питав мене, чи любить він жіноче товариство, горілку і солодоші, в яку пору лягає він спати. Про перше я сказав, що не знаю, а спати йде коли трапиться. Населення його любить і тішиться, як він прийде до села. Після того він питав мене, в яку пору приходять повстанці до села, в кого беруть худобу, де печуть хліб, хто збирає контингент, хто в селі співпрацює з УПА, як набирають новаків, звідки повстанці знають усе те, що робить польське військо, уряд внутрішньої безпеки і міліція. Хто доносить Хрінові, кого б'є польське військо або управа внутрішньої безпеки. Я сказав, що нічого не знаю, тому що я був новак, мене нікуди не посилали і мене боялися. Далі питав мене: чи військо має відзнаки, які маємо шапки, плащі, що їмо, чи маємо консерви, цигарки і звідки їх беремо. Я сказав, що частина має польські шапки і мундири, а частина німецькі або українські з тризубами. Після цього я підписав протоколи і мене кликали на "погаданки", в яких наказували мені, що я повинен з ними співпрацювати, вернутися до сотні, бути карним, вдавати патріота, а потім просити відпустку до свого села. В час відпустки піти на СОК (служба охорони колейовей) і там все розповісти й вертатися знову до сотні. Коли б мене підозрівали в сотні, що я співпрацюю з урядом польської внутрішньої безпеки, тоді я мушу застрілити командира в час бою або вночі в час маршу лісом і втекти до них. Мене звільнили, я був в селі, хотів відсвяткувати, а по святах з'явитися до сотні. Ту заяву, яку я підписав про співпрацю, я не виконував".

Пізніше, під час нашого слідства, цей таки дезертир-агент подав інші матеріали: в селі Куляшному є жінка С., що їздить до Загір'я і до Сянока та возить донесення.

Чорні — служба охорони колійової — через день ходять по селі, а найбільше перебувають у Шиманського, Купра і Дембіцького Юрка, що говорить несотворенні речі на УПА. Дівчата, що ходять варити їсти, також доносять. Феньо Іван сказав перед людьми: "Прийде до села з лісу та ще й грозить, щоб дати йому їсти". До "чорних" ще доносять: Кіндлярський Гриць, Михайлишин Миколай і Матвійчук Славко з Репеді, що ходить голити і стригти "чорних" в Щавнім і військо охорони пограниччя в Команчі.

Як наших виселяли на Україну, то до них дуже погано ставилися Урбан Юрко, К. Олекса, вони відбирали від тих, що крилися в лісі, коней і забирали з собою на схід. На тому протокол закінчено і підписано.

В тому селі були також і порядні люди, що симпатизували і співпрацювали з нами. Коли деякі новаки подезертували, селяни домагалися: "Робіть щось з тими дезертирами, бо вони ще гірші від поляків. Спаліть хати, а навіть треба знищити родини. Через них сьогодні спецгрупа пропагандистів польського війська кричить на зборах по селах, що наше село найбільш порядне".

Ворог чигав з усіх сторін на нашого командира. Він не мав успіхів тому, що ми ті пляни скоро викривали і попереджали командира. На закінчення розкажу ще одну подію: в Бірчанщині польське військо зловило одну кущову провідницю жіночої сітки. Вона була без зброї і називалася, здається мені, Офелія. Привезли з Перемишля до Сянока, а в Сяноці звільнили з тюрми з завданням убити нашого командира.

Чесна дівчина не виконала обіцянки, даної ворогові, прийшла до села Мокрого, далі до Куляшного, зконтактувалася з реф. СБ Гуцулом, пішла до нього, розповіла все, як було, а що сталося з нею, не знаю. Здається, її звільнили.

Під голим небом

Від Йорданських свят знову почалось наше квартирування під голим небом, на снігах. Здається, що жодна сотня не

перебувала так зими, як наша. Все ж таки вина не наша, а вина умов. Всі стрільці так загартувалися, що хворих у нас не було.

З кінцем січня квартирували ми в лісі коло села Туринського. Всім нам снилися дуже погані сни. Одним великі стоси м'яса, другим – дівчата, третім – забави і танці. Всі ми були неспокійні. Вже мали йти з делегацією до командира, як тут к-р Хрін прийшов до мене й сказав: "Друже Островерх, я такий сьогодні неспокійний, що просто не розумію себе. Щось станеться зле. Треба вважати, щоб не було наскоку. Вже три ночі підряд сняться мені погані сни".

Упадок шпитальки

В таборі ми мали дві свинки для шпитальки. Таки ще того дня, 24 січня, ми пішли величезними снігами в напрямі села Воля Міхова, а на шпитальку командир післав свинки та велів подивитися, що там коло них чувати.

Під вечір стрільці вернулися до села Волі Міхової і принесли сумну вістку. Шпиталька зруйнована. З неї лише куриться дим. В її руїнах загинуло 17 повстанців: д-р Рат, його дружина Дора, магістер Орест, рай. реф. служби здоров'я Арпад; санітарки: Пчілка, Калина; реф. СБ Гуцул, ст. віст. Мірник, ст. віст. Сметана, Когут, Кавка, Дружба, стр. Жук і інші. Билися вони цілу добу. От тому то в нас страшні сни. Ця вістка дуже вразила всіх. Командир сказав, що мусимо помститися. Прийшов до нас кущ. Сірко і сказав, що на шпитальку вивів поляків зловлений стр. Журавель з його куща.

Ворог в селі

До села ми не могли йти, бо тут квартирував один батальйон польського війська. Ми всі мали охоту розгромити їх в селі, але командир вагався. По-перше тому, що було заборонено, а по-друге – де подіти ранених. Мені дав командир наказ взяти ланку і піти вночі на розвідку до села. Ми підступили чистим полем, величезними снігами, в сильний мороз і вітер.

В селі я довідався, що ворог тут окопаний і поки що не думає відходити. Поляки думали, що я поляк. Цієї ночі був такий сильний мороз і таке дивне повітря, що наші вогні не хотіли горіти. Я у розвідці, а багато стрільців при вогнищах відморозили собі п'яти, руки та пальці на ногах.

На другий день знову йде в розвідку стр. Блуд і стр. Дунай. Вони, повернувшись, зголосили, що ворог надалі в селі. Це мене починало злостити. По-східняцьки проклинає к-р Грань, нарікають стрільці. Чому вони мають морозитися в лісі, а поляки сидять в теплих хатах. Вичув цей настрій командир і на вечір приготував наскок. Ми підсунулися до села, щоб вдарити з трьох сторін, та виявилось, що поляки щойно вийшли. В селі ми квартирували три дні.

Агентурна робота

Квартируючи в селі, я запримітив, як між хатами блиснула ракета. Я скочив туди і зловив хлопця, що мав ракетницю. По допитах вийшла справа наверх. Поляки лишили одному господареві-сексотові ракетницю і ракети, щоб він вистрелив тоді, коли буде квартирувати в селі наша сотня, а польські зорці над Тісною і Балигородом її побачать. А командир нюхав тут за радіом. Його мав один поляк, за яким ми тепер пильнували. На третій день увечорі командир дав наказ, щоб сотні були готові до відмаршу о 3-ій годині ранку. Усі командири просили його, щоб залишитися ще на один день, однак командир не згодився. Я теж не мав охоти тут залишатися, хоч мені було досить приємно.

Стріл в порожнечу

У призначений час ми відійшли. Пішли Луківськими долинами в напрямі Бескиду. Ми йшли цілий день. Був сильний мороз, курило снігом так, що не можна було дихати. Тридцять кілометрів ми брели величезними снігами. Багато стрільців відморозило собі пальці на руках, вуха, носи і лиця. Я нарахував двадцять трьох обморожених. Над вечір рештками сил (вже багато стрільців треба було вести і нести) ми дійшли до Горішнього Вислока.

Виявилося, що і я, і наш "старий" мали добрий нюх. Тільки ми вийшли з Волі Міхової, як одна дивізія польського війська, ВОП-у, КБП, УБП і СОК оточили Волю Міхову і прилеглі ліси.

Аж пінилися зі злости польські командири. Їм навіть важко було зловити наш слід, а коли знайшли його, одна група пішла за нами навздогін. Далеко не зайшли. На половині дороги в Бескиді налізли на наші міни і повернулися. Коло 200 поляків дуже повідморожувалося, а з них 40 в шпиталі в Сяноці і Ряшеві повідтинали пальці на руках або ногах, а деяким навіть руки й ноги.

Дві групи

З Горішнього Вислока ми пішли в Долішній Вислік, опісля до села Рибишова. Тут квартирували три дні. Це село вже три рази спалили поляки. Лемки мешкали в землянках або в будах з дощок і чатиння. До нас ставилися дуже гарно. Тут ми читали багато листів, що прийшли з Америки. В листах американські українці домагаються, щоб їм точно описували все, що тут діється. Командир пише листи, а селяни висилають. Дістали ми також тут українські газети з Америки, в яких є опис боїв нашої сотні. Військо, полатавши взуття, одяг, перепралось і відпочило. Рушили далі в дорогу до села Кам'яного. Це стара випадова база нашої сотні з того часу, коли мене ще тут не було. Вже довго не було нашої сотні в цьому селі. На вістку, що прийшла сотня, збіглося все село. Усі вони тут також бідували. Мешкали в землянках і пивницях, бо поляки заборонили будувати хати.

На другий день, це було коло 8 лютого 1947, командир поділив обидві сотні на дві групи. Перша група – чота к-ра Дуні і к-ра Зенка, під командуванням нашого командира, бо к-рові Стахові відновилися рани.

Друга група – чота к-ра Граня і чота к-ра Байрака під командуванням к-ра Граня.

Перша мала оперувати на правому березі ріки Ослави, а друга – на лівому. Групи повинні об'єднатися на кінець лютого.

Дії нашої групи

Коли наша група відлучилася, ми пішли до Буківська. Тут на нас почали стріляти цивільні, але ми їх розігнали, здобули кілька крісів і шинель та кілька штук худоби.

17 лютого ми квартирували в селі Воля Петрова. На нас наскочила група польського війська. Ми звели бій протягом півгодини і відступили. Ворог мав кілька убитих і ранених. У нас загинув стр. Лоза і попав ворогові в руки ранений стр. Малина, якого поляки дуже мучили. Були ранені ще: рой. ст. віст. Орел, стр. Волос і ще один стрілець. Назагал нам поводилося добре.

Дії першої групи

Перша група під командуванням к-ра Хріна мала також кілька сутичок і боїв з поляками. Билися в Новосілках, Ростоках, а 6 березня в Кам'янках мали бій з двома батальйонами польського війська. Там убили кількох поляків. Коли почалися великі облави, їх група перекинулася в Лупківські ліси, де 18 березня звела великий цілоденний бій. Була оточена дивізією польського війська та большевицькими спецгрупами. Три рази проривалися з оточення. Щойно увечорі підступом к-р Хрін врятував групу від страшного розгрому. На питання: "Хто є?" — командир відповів по-польськи: "Свій, свій, заждати там на горі. Повстанців вже нема".

Ворог мав коло 30 убитих і багато ранених.

У нас було 3 убитих і 11 ранених.

Наші цивільні і стрільці оповідали, що бій був такий, що навколо тільки шуміло. В містах: Ліську, Загір'ї й Сяноці трубили фабричні сирени, і хто з поляків міг носити зброю, всі летіли на допомогу.

В бою відзначилися к-р Хрін, що в двобою забив польського старшину, к-р Стах, рой. віст. Заяць, рой. ст. віст. Вирва, віст. Рибалка, кул. Сова, стр. Петрик, віст. Грунь, чот. Зенко, віст. Луговий і віст. Жук. Найбільшим героєм того бою був сл. п. кул. Сосна. Він, ранений, вже не хотів відступати, залишився на місці і своїм вогнем прикривав відступ, а разом і прорив цілої групи. Довго мучилися поляки, заки перемогли завязтого кулеметчика, що в хвилину їхнього підходу розірвав себе гранатою.

Після бою, коли чоти проривались через село Лукове, жінки й діти вибігали назустріч, благословляли їх, давали молоко раненим, кидали хліб і т. п.

Вістки

До нас дійшли вістки, що 12 лютого 300 поляків наскочило на табір к-ра Бора в Затварницьких лісах, але він відступив без бою.

13 березня в селі Жерниці загинув Медвідь, що був спецкур'єром та ходив разом з Пімстою, Духом і Чумаком.

Того ж дня польське військо наскочило на присілок села Явірника — Файтиска, де загинув кущ. госп. Кримський та два стрільці. Тіла їх забрали поляки до села Команчі, положили біля станції, плювали й кидали камінням. Селяни, що проходили побіч, не зважаючи на арешти і побої, кляли і молилися, а старенький священик відправив панахиду і Службу Божу. За це його пізніше арештували.

16 березня польське військо наскочило в селі Морохові на хату, де квартирували повстанці. Загинув рай. госп. Чайка, стр. Ромко, а ранений в обидві ноги в.о. рай. пров. Бізун врятувався.

2 березня банда спецгрупи з Тісної арештувала в селі Манові дуже ідейну нашу симпатичку Фесього Анну.

Марш до командира

Вже на початку травня к-р Грань підійшов до села Ославиці, а коли побачив, що починають розтавати сніги, льоди в ріці скресли і треба буде по пахи переходити ріку, повернувся. Цей його крок перекреслив пляни командира, про які ми не знали. Знаю тільки, що к-р Грань мав якісь таємні накази приєднатися у визначений час.

Коли вода на ріці Ославі опала і сніги в більшості стопилися вже, ранком, коли ми квартирували на Хрещатій, прийшли кур'єри від командира з наказом негайно приєднатися до к-ра коло села Суковатого. К-р Грань наказав нам гарно вичиститися, упорядкувати виряд, бо йдемо до командира. Все стрілецтво втішилося, але к-р Грань був чогось сумний.

На одній полянці, під смерековим лісом, наша група вишикувалася в дволавах і ждала командира. Невдовзі прийшов командир, привітав нас дуже гарно, а потім заявив, що час відплатитися ворогові за знищення шпитальки, де загинуло 17

наших друзів, між ними троє лікарів, три дівчини-повстанці та інші ранені підстаршини і стрільці.

Завтра треба бути готовими до бою. Стрільці взаємно переповідали собі свої пригоди, передавали привіти від різних знайомих та говорили про прихід весни.

Наслідки спізнення

Мій чотовий Грань любив мене. Часто говорив зі мною і звірявся у всіх справах. Так і сьогодні, коли дістав "пуцівку" від командира, чому не прийшов на означений час, сів біля мене і сказав: "На кури, храєр". (Він ніколи на міг вимовити слова фраєр). Закуривши, сказав мені, що командир мав плян зробити кілька операцій: знищити 100 шибів на копальні в селі Мокрому, розбити станцію СОК-у в Чашині та гарнізон у млині в селі Великополі. Нагода була, бо коли прибула вода в Ославі, вона відрізала охорону польського війська від копальні в Мокрому і гарнізон в Чашині від Сянока і Загір'я так, що ніхто не прийшов би на допомогу. Ми мали зірвати мости біля Ославиці, тому з нами йшов мінерник Крилатий.

Без нас командир не хотів починати операції, чекаючи цілий час на наш прихід. К-р Грань, хоч часом любив щось воркнути, в цьому випадку почував себе винним.

Засідка на генерала Свєрчевського

Група к-ра Граня трималася краще, натомість перша група була сильно виснажена боями і погонею. Цілу ніч командир не спав, тільки курив цигарки одну за одною, ходячи по поляні. Видно, що одержав від розвідачів якісь вістки, які його нервували.

Ранком, тільки почало сіріти, командир наказав залишити тут усіх шевців, кравців, хворих, а між ними, на превеликий жаль, залишився я і чот. Дуня.

Довгим стрілецьким рядком, втомлені, бо снідали тільки вчора рано, і то по кілька бульб, рушили вояки на засідку. На гостинці Балигород — Тісна час від часу чути постріли, гук моторів, а навколо нас відбувається облога. Мене це дивувало. Чому саме "Старому" захотілося йти тепер на засідку.

Чекаємо нетерпляче, чи по дорозі наші не будуть обстріляні ворогом. Слухаємо, чи не сиплеться барабанний вогонь та не почнеться засідка. Здається, що скоріше почуємо постріли ворожої облави, що зближається до нас.

Раптом черга з "дехтяра", а потім барабанний вогонь, гуде, дуднить, аж луна йде лісом. Богу дякувати. Вже наші почали коломийку. Дивлюсь на годинник: минає п'ять, десять хвилин. Чути двосторонній бій. Гей, друзяки. Грім би то ясний побив, а скар ня Боже, що там бій. Збираймося і ходім на допомогу нашим. Зірвалися всі хлопці. Вже і я видужав тоді. Ні одного хворого не було: той шкульгикає, той підскакує, третій вантажить амуніцію на плечі, всі готові йти на допомогу своїм друзям. Я слухаю далі. А тут бій втихає, з другого боку чути тільки поодинокі постріли, моє вояцьке вухо диктує моему розумові, що наші вже викінчують ворога.

Ніколи мені такими довгими не були години, як тоді, коли я чекав повороту наших. Через кілька годин вони прийшли. Де прийшли, ледве прилізли. Кожен підпирається палицею та й тягне рештками сил втомлені ноги. Командир прийшов, спитав нас, чи тут спокійно, наказав дати собі свою торбу, витягнув з неї політичний календар, покарткував, а потім, побачивши лисого генерала, сказав мені: "На, маєш, дивись, Олексю. Оцього діда ми сьогодні парнули". На світлині було підписано: генерал Свєрчевський. Дехто почав заперечувати, що це неможливо, що це неправда, але наказ командира до відмаршу перебив усе, і ми рушили далі лісами до села Туринського.

Наші хитроці

В лісі між селами Туринським і Прелуками командир одержав донесення, що до Туринського приїхав полк війська. Кругом чути якісь тривожні постріли і дивну тривогу. По містах чути гук фабричних сирен. Командир наказав мені та ще декільком воякам розложити кілька вогнищ і на них повклати міни. Дехто дивувався, чому командир дав саме таке розпорядження, але я від командира довідався, що ми це робимо навмисне, щоб спровокувати ворога та заохотити його робити тут завтра облаву. Військо відійшло від вогнищ, а ми відкрили

канонаду, цілковито так, наче били гармати. Тільки осмеркло, ми підсунулися до ріки Ослави, проти церкви в селі Прелуках, і тут командир наказав у повному виряді маршувати через ріку, у воді по шию, бо ворог підтягнув сили навколо Хрещатої, тому роздягатися немає часу. Всі як один ринули в воду, ми зробили довгий марш, щоб хто не перестудився, аж до села Довжиці. Однак наші штани, палатки, поли позамерзали. В селі ми заблюкували кілька певних хат, загірлися, добре поїли, а що найважливіше — закурили дугану. Тут селяни розповіли, що повстанці забили ген. Свєрчевського. Військо раділо і скакало з радості. Я сказав стрільцям, щоб часом не розконспірували, хто це зробив, бо тоді ворог не дасть нам спокою. Населення, Боже миль, аж плакало з радості, хто що має, все дають. Старі бабусі на печачах, дідуся за столами благословляють нас і кажуть: "Тепер уж буде Україна, уж го Бог скарвав нашом руком". Інтересує людей передовсім, чи згнуло багато хлопців. Усі собі уявляють, що там ішов завзятий бій: "Чуєте, абим така, коли я харила коло хижі, том чула, як канони бавхали. Та то відай ви сі з ними били". Вояки, загірі палкими розмовами селян, рушили вдоволені і щасливі в дальшу дорогу.

Ворог казиться

На Хрещатій чути стрілянину. Бідна наша столиця відповідає за нашу роботу. Добре, що щез сніг під ногами, ворог не піде слідами. Друг Вуйко з Команчі з тієї радості обіцяв дати нам півметра м'яса. Частину вже принесли стрільці, воно смерділо, лазили по ньому хробаки, але чи хто звертає на це увагу, коли голоден. Наша сотня була така, що не любила ні вигод, ні присмак, бо на це треба було стратити час, і виникало питання: або вигоди, добре прохарчування, нема війни, або негоди, голод, рейди й погоня, і на кожному кроці війна. Наш командир вибрав це друге, і ми його всі полюбили та до того призвичаїлися. Сотні розтаборилися на сто метрів від кордону. Кілька стрільців пішло по решту м'яса. Раптом прилітає один стрілець від зорця Половця: в нашому напрямі наступає ворог. Ми перейшли на словацький бік, зайняли становища і чекаємо. Дійшло до сутички польського війська з

нашими стрільцями, що верталися з м'ясом. Ми не могли їх повідомити, бо ворог відтяв їх від нас, а стрільці підійшли дуже близько до ворога, думаючи, що це сотня. В сутичці загинув стр. Леміш (з Куляшного), попав до рук ворога стр. Ясний, який сказав ворогові, хто робив засідку на Сверчевського. Пропав безвісти стр. Мох з Явірника. Було це 31 березня 1947 року.

Тепер поляки будуть гонитися тільки за нами. Ворог в двократно більшій силі від нас не відважився на нас наступати, а подався через Вислік до Команчі. Ми йшли словацьким боком, попри села Палоту і Калинів в ліс коло Вислока. Відходячи, командир наказав, щоб кожний рій розпалив вогнища, і ми розпалили понад 40 вогнищ, щоб знову спровокувати ворога та обдурити його. Командир завжди велів так робити для провокації ворога і замилення йому очей в таких місцях, де ми мало перебували, щоб він там товкся, робив облави, а в тих місцях, де ми частіше перебували, ми старалися палити якнайменше вогнищ і при відході маскували їх.

Наступ поляків і чехів

1 квітня, коли ми з'єдналися з боївкою СБ, на нас наскочило польське військо. Ворог обстріляв спочатку боївку, а командир, сподіваючись, що нам зараз замкнуть кордон, наказав негайно маршувати на словацький бік. Ворог в силі одного полку пішов слідом за нами і зайняв становища на кордоні.

З Словаччини пішли в наступ на нас чехи. Командир наказав приготуватися до наступу, щоб гнати чехів аж до Калинова, бо поляків на кордоні буде важко рушити.

Польські стрільці з висунених гнізд бачили наших, але думали, що це чехи, і не стріляли. Чехи нас виминули, а поляки пішли на гору коло села Яселка і там зробили засідку. Ми перескочили кордон, вернулися до табору, забрали бараболю і рушили кордоном далі на схід. Сьогодні відлучився стр. Лопух-Довгий (з села Воля Постолова). Він пішов до села Калинова наїстися, там заснув в одній хаті, зловили його чехи і передали на другий день полякам.

Погоня і голод

Ворог не дає нам хвилини відпочинку, а про їжу нема навіть мови. Усі села заблюковані, а по лісах щоденно облоги. Хоч бідуємо, але не нарікаємо, бо знаємо, що не задарма. Після цих облог ми зорієнтувалися, що ворог шукає виключно нас. Кількакратно мусили ми відступати на словацький бік, а потім командир дав наказ маршувати в Трикутник, бо там спокійно. Якраз на латинські великодні свята, 6 квітня, ворог ішов цілий час в погоню за нами і наздогнав нас у Бескиді коло села Ославиці. Тут ми перейшли ліс на словацький бік і зайняли становища біля палярні вугілля. На словацькому боці в лісах ми знайшли під великими ялицями побудовані нашими лемками каплички. Ці каплички були побудовані саме навесні й влітку 1946 року, коли відбувалося насильне виселення, а лемки втікали в словацькі ліси разом з своїм майном. Така капличка була збудована з луб'я, удекорована образом Матері Божої, біля неї багато образків і хрестиків з відпустів. Ми всі біля тієї каплички помолилися, командир наказав нічого не рухати, ще краще накрити луб'ям, бо ці каплички — це один із доказів високої християнської моралі українського народу, а з другого боку, говорять про часи Нерона — варварської влади в новій Польщі і дикій Москві.

Ми сподівалися, що нам удасться спокійно перебути польські свята. Та де там. Приятелі Сверчевського присягнули помститися і немилосердно гонили всяких франків до наших Карпат, "щоб Гриня з гумовою рукою знищити або привезти живим до Варшави".

І за бульбу треба битися

Увечорі ми передралися через обставлений залізничний шлях в масив Хрещатої, спали кілька годин, а потім голодні, як вовки, бо вже три дні нічого не їли, пішли лісами через гору Округлу на село Манів. В селі квартирує ворог. Не зважаючи на це, збірний рій (по двоє стрільців з кожного роя) підсувається до села по бараболю, але замість бараболі наткнувся на ворога. Наші хлопці покропили ляхів в одній хаті автоматним вогнем і повтікали. Вчора коло села Ославиці відстали к-р Зенко, рой. Сук, ком. ПЖ Сокіл, стр. Пізний і Вивірка, але по якомусь часі вони приєдналися.

Ми мали наступати вже на село, думаючи, що поляки б'ють наших. Тим часом група "бандурників" відлучилася кудись з бунч. Приспівом і Щупаком і подалася в напрямі Лукова, а ми маршуємо в напрямі теренів к-ра Бора. (З групи бунч. Приспіва пропали безвісти: стр. Бойовчик з Пулав і стр. Грубий з Волі Петрової).

Ідемо на свята

Командир наказав маршувати безпосередньо на село Ветлину, щоб там дістати харчів. Ми вже не їли нічого п'ятий день. В селі населення нас не знає. Всі питають, що за сотня, але командир заборонив казати, бо коли поляки довідаються, то зараз тут буде облава. Радів стр. Скакун, що нарешті відвідав свою рідну хату. Його батько – найбільш чесний і ідейний селянин того села. В цьому селі я спостеріг, що населення говорить незвичайно цікавою мовою. Напр.: шьо хочете, дівшята, шьольовіше божый, шянувати, шькола, шяндар і т. п.

Ми набрали картоплі, пішли на вузькаторівку коло села Струбовиська і там затаборували. Жандармерія маршує до села Яворець по худобу на м'ясо, а бунч. Соловій з кількома стрільцями пішов до о. Яворенка, капеляна УПА, щоб прийшов перед святами висповідати військо. По дорозі зустрілися з охороною к-ра відтинку Рена і просили, щоб командир прийшов, бо дві сотні перебувають коло Струбовиськ. Командир Р. квартирував тоді в селі Ветлині.

У нас великий рух. Латаємо лати на нашому одязі, поправляємо подерте взуття, чистимо зброю, готуємось привітати к-ра відтинку. Та, на превеликий жаль, ми його не діждались. Бунч. Соловій повернувся і сказав, що о. Яворенко не прийде, бо треба 10 кілометрів іти пішки, це для нього задалеко.

На превелику радість, жандармерія пригнала два великі воли, стрільці принесли кілька відер бульби та два буханці хліба. Свята все ж таки будуть.

Великодні свята

Ліс щойно почав розвиватися. Під ногами де-не-де зеленіла травка, але сонце пригрівало так тепло й мило, що на душі

стало весело. Було якось так дивно, що чоловік питав сам себе, коли вже нарешті прийде в рідне село, заспіває "Христос воскрес", а Україна буде вільна. Пригадалися молодечі літа, гагілки біля дзвіниці, великодні дзвони, постріли, святочно убрані дівчата, хлопці, кругом радість, сміх, жарти і співи. А нині... не чути великодніх дзвонів. Тільки безнастанно клеочуть кулемети, ганяє оскаженілий ворог, а ти сидиш голодний, навіть "бандурки" і "дугану" важко дістати. Але це все байка. Прийде час і заграють великодні дзвони, а ти воскреснеш, моя Україно. Мені однаково, чи буду я бачити волю, чи не буду. Я свято переконаний, що мій труд не йде даром. Краще жити коротко, але славно, по-лицарськи, вольному, в Карпатах із зброєю в руках, ніж жити і гнити рабом.

Великодня неділя. Рано ми всі приготуємося до святочної збірки. В довгих лавах стало дві сотні. На чоло сотень прийшли обидва сотенні, біля них політвиховники, а бунч. Прикуй складав звіт. Кілька кроків перед сотнею виступав к-р Хрін і схвильованим голосом, як ніколи, сказав: "Христос воскрес". Сотні грімко відповіли: "Воскресне Україна". Командир глянув на хлопців, хвилину не говорив, а з очей текли сльози. Сонце ясно сходило й освічувало наші вояцькі лави. Командир побажав усім вояцького щастя, щасливого повороту до рідних хат у вільній незалежній українській державі, і на кожний рій дав одне яйце. Чи воно було свячене, не знаю, бо в цілому Трикутнику тоді був тільки один священик в селі Райським — о. декан Бузюк і наш військовий капелян о. хор. Яворенко. Всі інші вигнані за Сян, сидять в польських і більшовицьких тюрмах або помордовані.

Раптом підійшов один стрілець і подав командирові подарунок, який прислали наші дівчата-повстанці: Марійка, Дума, Марта і Леся. (Ця остання учениця нашого командира). І так перед сотнею командир відкрив цей пакунок і, не вірячи власним очам, побачив там андрутовий торт і сирник. Це все розподілив командир на шматочки і роздав вояцтву. Ця щирість командира зворушила стрільців. Після цього командир дав "розхід". Раптом біжать стійкові та несуть не вістку про тривогу, а тягнуть дві маленькі зловлені дикі свинки.

Стрільці розійшлися на свої місця, почали собі взаємно бажати, а командир забрав частинки яєць і пішов до застав,

щоб їм скласти побажання та поділитися з ними свяченим яйцем. Я також поділив яйце на 10 частин та почав бажати і промовляти до стрільців мого роя.

Не один стрілець в цю хвилину заплакав. Та це не був плач "маминих синів" або "обездолених русинів". Ні. Це плакали вояки УПА тільки в ту хвилину, яка нагадала їм своїх найдорожчих, розкинутих по всьому світі, під гнітом і жахливим терором московського ката та його наймитів. Плакали із завзяття і ненависти до ворога, як тверді і незламні бійці. Неділя пройшла нам спокійно.

Під вечір маршуємо на гору Магуру, недалеко від куща Вігора. В дорозі ми заночували в буковому лісі, а ранком подалися далі. Головне – маємо м'ясо. Стрільці вже так призвичаїлись до нього, що їдять сире з великим апетитом. Сотні зайняли становища на одній горі, а командир пішов до о. Яворенка, щоб таки прийшов відправити Службу Богу. По довгих трудах о. Яворенка вдалося намовити, і ми почали готуватися до Богослуження.

Польова Служба Божа

На рівній полянці, над потічком (навколо гори і ліси) в чотирикутнику стали дві сотні. До невеличкого престолу підійшов о. Яворенко у святочних ризах. Почалася Служба Божа.

На горах лежали наші застави, світило ясне, веселе сонце і цілувало обсмалені весняними вітрами лиця лемківських вояків. Грімке "Христос воскрес" спліталось з журкотом потока, шумом лісів і несло воскресну пісню далекими верхами. Ох, як почував я себе тоді. Я хотів рватися в простори та бути в цю хвилину над кожним селом, біля кожної церковці на моїй рідній Україні. Думками був я безперервно, хоч, може, в цю хвилину мав я гріх, біля своїх рідних друзів-повстанців, згадував наш провід і командирів словами, так, як казав мій командир вчора на промові. Вони також святкують так само, як і ми, в лісових нетрях у небезпеці, бажаючи нам, своїм воякам, щастя і сил щасливо витримати в цьому великому, завзятому бою.

Коли священник почав читати Святе Євангеліє, пролунала команда: "Струнко. На плече кріс. Крісом почесь віддай. На

вівтар глянь". Мені пригадалися слова з історії, як козаки в час читання Святого Євангелія витягали до половини шаблі на знак готовості до бою за віру і народ. Так і ми готові тепер віддати життя, бо що ж то значить умерти козакові. Ми у віці сміємося смерті.

Після читання Святого Євангелія священик виголосив промову, а потім далі продовжував відправу.

Оподалік нас стояли друзі з теренової сітки. Були там: пров. Борис, рай. госп. Скритий, кущ. Лан, кущ. Вігор, к-р Богдан, сот. Дідик, Марійка, Марта, Дума і Леся та ряд стрільців. Біля них стояв командир, а очі його перебігали по обличчях вояків.

По Службі Божій сотні відійшли до потоку варити їсти, а командир пригадав, що сьогодні обливальний понеділок. Хоч як було треба додержувати тишу, але все таки в потоці "купалися" стрільці. Не обійшлося і нашому командирові. Його облили добре наші дівчата.

Зустріч з сотнею к-ра Бора

На горі Магурі ми зустрілися з сотнею к-ра Бора. Якраз вони мали бій коло села Бука, де поляки сипнули на них сильним вогнем, вигукуючи: "Бий, це йде Гринь". Наші дві сотні квартирували в лісі, а к-р Бір — в селі Кривому. Ми в село не показувалися, тому що як ворог довідається, що ми тут, зараз буде облава. Та чи треба було довго ждати.

На третій день свят ми почули, що з усіх сторін в напрямі "кута" ідуть величезні сили поляків. Це під'їжджали війська, які опісля виселювали людей.

Цієї ночі один наш рій мав бій з поляками коло села Творильного і, сипнувши по них вогонь, відступив без утрат.

Сьогодні з нами з'єдналася сотня к-ра Бора, і ми всі разом подалися Ветлинською полониною, щоб пройти між селами Ветлиною і Берегами вBesкид. Однак нам уже не вдалося прорватися. Ворог обсадив гостинець і зайняв становища в придорожніх ровах. Знаючи тут добре терен, к-р Бір повів Ветлинською полониною назад, понад селом Ветлиною. Біля церкви в селі, залишаючи по боках поляків, ми тихенько пересунулися через ріку, дорогу і перейшли вBesкид.

В Бескиді

Вже світало, коли цілий курінь розташувався до спочинку на західньому схилі гори Явірник. Все покотом заснуло твердим сном. Був гарний, соняшний день. Стежа від к-ра Бора дала знати, що ворог далі підтягає свої сили. Пополудні ми пішли вздовж вузькаторівки, а потім стежкою понад потоком до кордону. За кілометр перед горою Округлик ми скупалися в бистрому гірському потоці. Це перша наша купіль цього року. Хоч ситуація поважна, але стрілецтво веселе. Котрийсь із наших стрільців закричав на цілий Бескид з ручної сирени на прощання. Ком. польової жандармерії Сокіл був злий, бо це було під його опікою, і він боявся, що дістане "кантівку" від командира. Сирена була знаменита річ в бою. Верещала, пищала, стогнала, кричала різними голосами. По купелі ми вийшли на гору Округлик. Тут відкрилась панорама на Ветлинську полонину і на Кальницькі верхи. Там видно ворожі розстрільні, що переходили верхами і палили за собою комиші.

Починає горіти Лемківщина...

Беремо напрям лісами на Розтоки Горішні. По дорозі натрапляємо на розбитий російський літак, а біля нього находимо багато скриньок з крісовою і папашковою амуніцією. Стрілецтво кинулось до того, як діти до грушок. Кожний хапає, що може. Переходити полями село Розтоки ще рано. Чекаємо присмерку. Всі три сотенні сіли собі на пеньках.

На землю спадав присмерк. Ми сьогодні ще нічого не їли, але рушаємо в напрямі села Солинки. По дорозі трапляються нам розпалені вогнища. До них підсуваємося в бойовому ладі. Перевіривши, ствердили, що тут був ворог і відійшов в невідомому напрямі.

Між мінами на горі Матрагона

Опівночі ми заквартирувалися на Матрагоні, між мінами, а частина стрільців з трьох сотень пішла по бараболю до села Бальниці. Стрільці скоро повернулись і донесли, що в селі ворог. Тут ми одержали також цікаві відомості, що на засідці, де загинув ген. Сверчевський, загинув також один большевицький генерал і три полковники. Того генерала забрали скоро в

невідомому напрямі, і про це поляки ніде нікому не говорили. Удень їздять тут без перерви ворожі автомашини і танки з військом. Одно авто попсувалося і бурчало коло нас кілька годин. Поляки, щоб рушити його з місця, вислали кількох вояків, щоб вирубали кілля саме кілька метрів від наших становищ, але зачіпати кількох жебраків нам не хотілося. Пощо себе розконспіровувати і за малу користь робити рух. Але коли авто ще далі бурчало, командир вислав дві чоти, щоб їх покарати. Тільки чоти почали підсуватися, як рушив мотор і потягнув машину разом з "обивателями" на Бальницю.

Марш на Хрещату

Уночі весь наш курінь переходить село Щербанівку, де стрільці віднайшли одну пивницю з бараболою, забрали її, зайшли в ліс, спекли, підкріпились, дещо поспали і рушили далі.

На південному схилі Хрещатої заквартирував цілий курінь. Ми вислали розвідку до сіл Маньова і Волі Міхової. Розвідачі донесли, що в селах повно війська, а люди і вояки говорять, що на Балканах війна. Ми всі зраділи, але не довго, бо нам командир сказав, що ворог це говорить для підступу. Це буде вивіз населення або великі облави за нами.

На другий день наші командири щось довго радилися, а потім к-р Хрін виголосив промову до сотні к-ра Бора. Промова була гарна, палка, зворушила стрільців, усі її хвалили. Пам'ятаю слова: "У цю грізну ситуацію, коли на нас ринула навали ворога, ми з'єдналися несподівано в один курінь. Якесь невимовна дружба і любов з'єднала нас. Це є запорукою, що прийде час, коли ми з'єднаємося не тільки в курені, полки, а й у залізні дивізії і підемо переможним маршем на золотоверхий Київ. Ми разом ніколи не воювали, бо на це нам не дозволяли наші теренові обставини. Бойову славу ділили ми переважно з сотнею к-ра Дідика, яка відійшла під командуванням к-ра Бродича в Криниччину. Однак, завзяті друзі бірівці, успішно бийте ворога, бажаю вам щастя і сил, і прошу вас, а зокрема вашого командира пор. Бора, коли почувете, що за нами ганяє ворог, вдарте його по задах, щоб нас відтяжати, а ми кожної хвилини готові піти до вас з допомогою і відтяженням".

Приємно було дивитися, як прощалися два командири і

ми з сотнею к-ра Бора. Попрощавшись, ми пішли в своєму напрямі.

Ворожий наступ

Між 25 квітня і 3 травня 1947 року з'явилося на Лемківщині разом з тими, які тут вже були, коло 95 тисяч ворожих військ. Незадовго сили зменшилися, бо яких 25 тисяч поїхало автоколонами в напрям Перемищини. На кордоні було 18 тисяч чехів. В числі польських військ було 30 відсотків большевиків. Війська приїхали в повному бойовому виряді, а з ними танки, артилерія, панцерні поїзди, саперні частини, табори і летунство. Усі наші чоти були розіслані в різні сторони маґазинувати збіжжя, картоплю та всякі інші речі, потрібні нам, коли вивезуть людей. Командири чот дістали таємні інструкції.

Жахливе виселення

Відрізавши так населення від контакту з нами, протягом кількох днів ворог викинув силою все населення. Села діставали наказ за кілька годин приготуватися до виїзду. Деякі села дістали тільки півгодини. Почалися масові арешти, катування, слідства і вбивства.

Населення тримається добре. При нечуваному в історії терорі воно не зрікається нас, а навпаки, з боєм у серці турбується нашою долею. Багато селян залишило умисне в криївках для повстанців збіжжя і одяг, в пивницях — вівці, телята або виганяли їх у ліс на давні пункти. Скрізь було чути плач жінок, дітей, стариків. З розпукою селяни складали на підводи своє гірко запрацьоване майно, а більшість мусіла залишати його на місці, бо не мала коней. Що взяв на плечі, те і врятував. В нашому терені діялись жахливі звірства і терор, бо ворог знав, що тут оперувала Лемківська сотня, в складі якої були лемки з тих же сіл. Мстилися вони за Свєрчевського, знищеного нашою сотнею з кількома вищими польськими і большевицькими командирами. Між Сяном і Балигородом, в гірському терені, хоч ворог спалив усі села, все таки залишалася бараболя, а в криївках подекуди збіжжя. Натомість в нашому терені між Балигородом — Яслиськами і Сяноком, хоч ворог не спалив сіл, зате вивіз все,

що могло бути потрібне людині, побив жорна, понищив бочки. Де-не-де він залишив трохи картоплі і затроєну капусту, щоб там робити засідки. Багато стрільців і командирів різними дорогами одержували прощальні листи.

Виселення виглядало, як дикий татарський наїзд. Кругом днями й ночами горіло, по селах чути було рев худоби, іржання коней та дикі польські й большевицькі вигуки і постріли.

Ворог потворив в різних місцях пункти, де сортував населення на кілька категорій. На певних, підозрілих і непевних. В таборах, що були обведені колючим дротом, обставлені кулеметами, діялись розпачливі сцени. Дуже багато прикладів можна б навести, але по потрясіннях, які я пережив, по страшному голоді, боях і пораненню, багато в моїй голові призабулося. Пишу ці спомини, наче сон.

Наше стрілецтво

Стрілецтво наше, на превелике диво, трималося дуже добре. Треба знати, що половину його становили неписьменні хлопці, які в сотні щойно навчилися писати й виховалися. Більшість стрільців — молоді юнаки, по шістнадцять, сімнадцять і вісімнадцять років. Очі всіх були звернені на командира. Стрільці вірили в нього, знаючи, що він їх виведе, але усіх нас дивувало, чому нема жодних наказів згори. Лемки не хотіли боятися ворога, хоч він був тисячекратно сильніший. Кожен збирав амуніцію і готувався до бою. Всі казали: "Бог не без милости, козак не без долі".

Одного разу підійшов до мене командир та й каже: "Ну що ж, старий друже, буде війна". А я, як звичайно, мені тоді було однаково, відповів: "Ба чем же не, будем сі прати". Поговорили ми так собі про давні часи, про невідоме майбутнє та й розійшлись. Командир любив мене тому, що я був відважний, веселий, а своїми піснями розвеселяв стрілецтво.

Наша підготовка і перші сутички

Перша чота к-ра Граня дістала кілька сіл, де мала збирати все, що нам потрібно. Щоночі ми підсувалися до сіл Прелук, Душатина і Туринського, хоч там квартирували поляки і

викрадали рештки збіжжя з сміттям, біб і бараболю. Кожен з нас робить запаси дугану. В лісі також бушує ворог, переважно по краях. Що тільки винесемо до лісу, а вже вдень ворог знайде. Мусимо нести в глибину і відразу ховати і маскувати.

За той час на командира, коли він писав звіти в колибі ген. Перебийноса, наскочили поляки, але він щасливо прорвався.

Друга чота к-ра Оріха викрала в поляків у Тисовці кілька штук худоби дуже смішним способом. Наші стежі дуже часто зустрічаються з ворогом і перестрілюються. К-р Дуня і к-р Байрак з своїми чотами звели великий бій в лісах Репедь – Прибишів. У нас було кілька убитих, а ворог мав 13 убитих. Поляків наступало так багато, що разом з нашими хлопцями "відступали" дики і олені.

Наступ на Хрещату

12 травня польське військо числом коло 40 000 оточило великий масив Хрещата, при співдії всіх родів зброї, окопалося кількома лініями і почало наступ з усіх сторін. Чоти сипанули вогнем і, тому що появилися літаки, почали маневрувати по лісу. Тут командирові удалося вивести з оточення дві чоти і групу тереновиків і прорватися в Бескид до села Бальниці. В лісі було дуже багато ворожих груп, переважно большевиків.

К-р Стах був оточений з першою чотою і мусів прориватися, маючи 4 убитих і 2 ранених.

З групи к-ра Хріна відлучився ранений стрілець-розвідач Петрик. Він мав 15 років і був єдиною дитиною в сотні. Я знайшов його пізніше в старому місці постою сотні, вже неживого. Під головою в нього були набійниці, в обіймах кріс, а в кишені три сирі бараболі. Шкодували за ним стрільці і командири. У к-ра Стаха загинув чот. Zenko (з Загочев'я).

Між мінами

Перейти на Словаччину було важко, бо на кордоні було окопане чеське військо. Командир наказав мінерам знайти відповідні стежки і завести нашу групу між міни. Штука нам вдалася. Запхались ми в таке місце, що й чорт до нас не залізе.

Терен замінований тут так страшно, що ніхто не може розмінувати. Є тут есміни, регельміни, телерміни, потягові міни, і все це пов'язане різними дротами. В таке непрохідне місце могли зайти тільки українські повстанці. Я зголосився охотником до командира іти з своїм роєм по бараболю до Бальниці. Не так вже їсти хочеться, як закурити. Чей же десь там на горіщі знайду яке билля дугану (бакун). Ми тільки підсунулися, а тут в селі пси як зачали брехати, наче їх хто найняв. Чорт з вами. Я схопив одного за ланцюг і разом з будою заніс до стайні. Хлопці впоралися з іншими псами, і ми вже готові. З тяжким трудом відшукали по відру бараболі, трохи дугану і почали збирати банки з консервів, щоб було чим бодай напитися в дорозі. На кордоні чехи палять що сто метрів вогонь. Тільки ми кінчили роботу, а вже йде польська кіннота з Маньова. Я мав охоту обстріляти їх, але боявся, щоб не попсувати плянів командира. Командир наказав спекти бараболь на дорогу, бо йдемо на Словаччину, де не вільно буде організувати харчів. Мусимо якимось відв'язатися від ворога і згубити слід. Над ранок, у хвилину, коли приходила чеська зміна на кордон, ми прокралися поміж мінами на Словаччину.

Три доби в марші й голоді

В Словаччину ми пішли насліпо. Командир вів за допомогою компаса. В лісах таборують чеські війська, і ми першу ніч таборували біля чеського військового табору. Отак лежачи собі на землі, дивлюся на небо та й думаю, що Україна така велика, а для неї на ній немає місця. Чую, як говорять в таборі чехи, а до мого нещасного носа дійшов запах шкварок і цигарок. "Най тебе ясний дідько візьме". Ось візьму рій та зараз розжену книдлярів, а тоді буде свіжа їжа, консерви і цигарки. Іду до "старого". Але командир, хоч сам мав охоту це зробити, сказав: "Не маємо тут терену, не маємо карти, буде за нами погоня".

Рано пішли далі. Тут світ веселіший. Чути співи пастухів, крики лісових робітників. Мусимо ховатися від цивільного населення, іти без слідів, а що найгірше — нема що їсти. Так ішли ми три доби. Стрільці всі послабли. З тяжким трудом ми перейшли поміж словацькими селами, в яких стояли ґарнізони,

переправилися через кордон біля села Руське і рештками сил дійшли до села Присліп. За ті три доби ми зробили коло 150 кілометрів.

Марш на столицю Хрещату

Тут ми відпочили три дні, трохи підкріпилися бараболею. Перед відходом командир виголосив до стрільців промову. Руїну, яку ми побачили в селі Присліпі, не можемо до сьогодні забути. Мрію тільки, щоб Господь дозволив мені ще раз піти в рядах рідної армії на Лемківщину громити ворога за це жахливе виселення. Рушаємо в дорогу. Робимо засідку на вузькоторівці, але ворог не проходив. Коло села Струбовиськ мінуємо гостинець, а на другий день вилітає в повітря авто з "домокрадами".

Велика облава

26 травня в масиві Лопінник коло Бука нас оточило 3 000 польського війська. Півдня ми лявірували, а потім зайняли оборонні становища. Коли ворог почав наблизитися до нас, командир сказав, що ми підемо в наступ на прорив. Ми прорвемося, а решта піде за нами, як треба. Командир наш — хитрун. Наказав підсуватися тихенько, гуцкаками, якнайближче ворога: вдаримо і підемо. І знову легка рука. Трапляємо саме в маленький прохід, коли ворог кричав: "Увага. Маршувати праворуч". Командир це підслухав, і ми прорвалися повз польське ліве крило.

Наша столиця

Ще за дня, бо вночі може бути обставлений гостинець Тісна — Балигород, потоком попід мостом ми пройшли в Хрещату. А тут рано побачили цікаві речі. Усі комиші, трави, ялівці, гуцкаки, місцями ліс — спалені. Скрізь повно доріг, стежок і тисячі окопів. Земля зорана автомашинами, танками, гарматами, скрізь повно кулеметних гнізд, мінометних ям, артилерійських становищ, а біля них ями на авта з амуніцією. Ми всі ходили і оглядали ворожі лінії, бо справа не яка-будь.

Кожний тільки киває головою та й каже: "Але малисьмо щастя, щастя..."

Знаходимо цілі стоси летючок: "До збаламуцоних члонкуф УПА", "До мейсцовой людносьці" і інші. Скрізь валяється преса і журнали, а там репортажі: "з полудньово-всходніх операцій". Господи, слава Тобі, думаю собі. Надарма наш труд не йде. Світ знає про нашу боротьбу. Коли ми пішли вже далі, над Душатинське озеро, там з'єдналися з к-ром Стахом, а стрільці поприносили різні картки з смертними вироками, погрозами, писані російською або ламаною польською мовою.

Оповідують собі командири, не дармують і стрільці. Всі вони мають багато оповісти і обмінятися думками. З сотні виходять розвідки до Команчі, Лукового, Загочев'я, Мокрого, Вільхової, де квартирує військо. Стрільці приносять дуже багато новин і прощальні листи до командира і вояків. Приєднується стр. Чумак, його привела жандармерія, бо вже не мав сили іти. Він, оточений поляками, дев'ять днів нічого не їв. Невдовзі долучились до нас чоти к-ра Дуні і к-ра Байрака. Вони також, бідаки, пережили багато. Коли зібралось все братство, стало веселіше і час проходив швидше. Хоч пізній, але гарний цього року травень. Гарно світить сонечко, співають пташки, кують зозулі. Нам співати не вільно. Навіть заборонено голосно говорити, бо ворог дуже часто відвідує нашу Хрещату.

Першого червня 6000 польського війська зробило знову велику облаву, але нас не знайшло. Вогонь ми добуваємо тепер кресалом або тремо дротом дерево так довго, поки розпечеться, і тоді ним розпалюємо порох. Одяг поправляємо лахами, знайденими в селі. Половина стрільців вже ходить босака.

Єдина наша пожива — картопля. Ми її різно називали: бандурки, шваби, комплі, булі, грулі — це так на зміну, ніби в нас була різна страва. Стрільці з неї навчилися варити різні потрави. Пекли, варили, смажили, пекли пляцки з тертої бараболі, галушки і чир. Найсмачніша, однак, їжа з бараболі — це "сліпі пироги-стульники", які ми, на превелику радість, могли мастити сосом з м'ясива, яке подарував нам стрілець Грунь, убивши дика. Підійшов бунчужний та своїм перемиським наріччям почав сваритися, чому у нас так голосно: "Я віджу, жи вам сі дубра поводит. Ви такії дурнії невчанії, жи си справи ни здаети". Але коли ми попросили його сідати до

наших пирогів, він перестав сваритися, а я потихеньку почав співати улюблену пісню бунч. Приспіва, яку він раз співав на Волі Міховій своїм наріччям. Це тому, що він часом любив посміятися з лемківського говору:

*Снит мі сі, жи я на волі,
Жи Вукраїна вже вільна,
Жи місто Київ вже столиці
І прувалиласі Москва.*

Стрільці щиро розсміялися, а бунчужний, рад не рад, вже також усміхнувся.

Другий наступ на Хрещату

10 червня ворог в силі 15 000, гонячись за к-ром Громенком, оточив нашу Хрещату й почав наступ. Ми вийшли на становища. Я вислав стрільців повідомити місцевих тереновиків, щоб долучилися до нас, бо йде ворог. Однак вони боялися йти до нас, бо казали, що зараз ми почнемо бій, і вони воліють "краще пересидіти на деревах". Де тільки прийде тепер сотня, тереновики від нас утікають, щоб не понюхати пороху.

Сьогодні знову чудом виминаємо ворога: то залягаємо, то повзем або перебігаємо. Десь перед полуднем підслушуємо розмову між командиром полку і командиром оперативних дій через радіо. Увечорі знову сутичка з ворогом на горі між селами Миковом і Смільником. Щойно опівночі прориваємося скелями понад Рябе на Щербанівку. За нами ранком іде в погоню один полк, але ми водимо дурних поляків за собою, як мудрий гусак дурні гуси. Переходимо гору Матрагону, річку Солинку, гору Горлята. На превелику радість, віст. Водяник віднайшов одну пивницю з бараболею і кілька старих бляшаних баняків. Ми як припали до тієї бараболі, то за одну ніч з'їли 30 центнерів. Хоч як наїлися тієї бараболі, а все ж таки відчувається голод. Коли йдемо вгору, з ослаблення піт заливає, темніє в очах і мліють ноги. Кожний напік собі тертяників, щоб мати залізну порцію.

Вже вечоріло, як ми притягнулися до старого пристановища. Витягаємо жорна, пускаємо машину в рух і мелемо стухлий овес на муку до картопляного чиру.

Козацький суд

Умови нашого життя були тяжкі. В таких обставинах завжди знайдеться сатана. Нещасливий анархіст Щупак починає знову ширити невдоволення між стрільцями. Ройові зараз повідомили командира і внесли пропозицію, щоб його розстріляти. Однак командир сказав, що розстріл може погано вплинути на стрільців, а краще, щоб ми зробили козацький суд. Зійшлося нас тоді 11 ройових. Ми винесли постанову покарати його 30 буками. Кожний ройовий бив по кілька, щоб він бачив, що ми всі плямуємо його поведінку. Коли він це побачив, почав прирікати, що це більше не повториться.

Радісне з'єднання

Увечорі 15 червня наша стійка запримітила, як кілька стрільців підсувалося до двох хат коло села Струбовиськ. Туди пішла наша жандармерія, де зв'язалася з стрільцями к-ра Бора.

Сьогодні почав падати дуже сильний дощ. У нас ніхто не мав палатки. Розпалити вогнища не вільно, бо скрізь крутяться ворожі групи. Бараболі уже ніде нема, а їсти хочеться аж гей. На другий день, хоч падає дощ, всі ми, мокрі до нитки, збираємо суниці, квасок, щоб тим пригасити голод. Після полудня ми долучилися до сотні к-ра Бора. Дощ ллє далі. Стрільці між собою почали розмову, що зараз будуть три сотенні щось важливе радити. І дійсно, наради сьогодні тривали день і цілу ніч. Рано Бескид оточило кілька тисяч польського війська. О 7-ій годині ранку дійшло до бою з ворогом. Але наша застава з кількох кулеметів так похрестила "рицежи", що вони, залишивши на полі бою кількох убитих, відступили. Цілий наш курінь подався в напрямі кордону. Заалармовані головні сили польського війська в Тісній, Балигороді, Довжиці, Ветліні і Устріках Горішніх почали автомашинами під'їжджати від півночі Бескиду, від заходу в напрямі села Розтоки, а також поїхали на Словаччину. На кордоні ми зайняли становища. З трьох боків підійшли поляки, а ззаду показалася сотня чехів. Командири ухвалили йти наступом на них. Тільки ми почали бігти на чехів, як вони в паніці повтікали.

Бій за гору

Страшними вертепами словацьким боком ми пішли понад селом Руським. Під однією безлісною горою, що на її верху паслися корови, ми почули підозрілі співи пастухів. Наш командир відразу подав по лінії: "Уважати, це провокація. Ворог буде на горі".

Коли впав перший чеський постріл, сотня к-ра Біра відступила, а наш командир побачив, що ситуація небезпечна, крикнув: "Хлопці, в наступ! Вогонь! Свистати! Кричати! Острроверх, вперед! Дуня, справа наступати!" — і ми пішли в наступ. По короткім, завзятім бою ми здобули гору, розбили чехів і подалися знову до кордону. Тут з'єдналися з к-ром Бором, за котрим уже гнало кількасот поляків. Становище стало дуже критичним. Навколо великі ворожі сили. Ідемо на Словаччину. По дорозі мліє сот. Воля, стрільці несуть його, а мінери замінують кордон. Ворог гнався кілька кілометрів за нами, а вийшовши на міни, зупинився.

Наскок чехів

Ми йшли хребтом Велькі Буковец. Яких три-чотири кілометри на перешкоді став ворожий бункер, в якому було 25 вояків. Мали вони чотири кулемети і радіо. Ми трохи пішли боком, і по дорозі к-р Оріх, віст. Щука і віст. Мнюх зловили двох словаків з того бункеру. Тому що тут були навколо заміновані ліси, їх забрали командири на провідників. До 12-ої години вночі провели слідство, а потім урадилися звільнити їх за дві години перед відмаршем. Стрільці розпалили вогнища і сушили на собі одяг. О 12-ій годині звільнено словаків, віддано зброю, а о 2-ій годині ми мали відходити. Час був так обрахований, що чехи на другу годину, хоч би зрадили, не могли прийти. Тим часом чот. Довгий, що був інспекційним, замість оголосити готовність до відмаршу о 2-ій годині, оголосив о годині 2.30. Саме ми почали зводитися, а нас обстріляли кулеметним вогнем чехи. Ми їм теж відповіли сильним вогнем, і вони повтікали. А в плянованому напрямі відходити було вже запізно, тому ми відступили назад до кордону.

Тут ми мали двох убитих: стр. Галич і стр. Цвіркун, пропав безвісти кул. Сова, були поранені к-р Бір, ст. віст. Орішок, віст. Осока і віст. Івасик.

Віст. Івасик, поранений у груди, виявив незвичайну терпеливість і завзяття. Він цілий час ішов сам, а пізніше переживав дуже страшні історії. Так, ходячи, він вилікувався.

Жахливе становище

Слідом за нами йде чеське військо. На кордоні видно, як окопуються поляки. Командування над цілим куренем перебрав к-р Хрін. Командир дав наказ по лінії: "Збірний пункт — Хрещата. Санітари біля ранених. Приготуватися до бою. Кличка: Сталін — свиня. Першою маршує сотня к-ра Бора, друга — моя, третя — Стаха. Уважати на міні. Не лишати слідів".

Поляки не знають, хто ми. Коли налягла мряка, ми почали сходити скелями через глибокі щілини, високу кропиву і підсунулися в несподіваному місці на кордон, недалеко гори Чоло і Хижки над Скалою. Поки що курінь пересувається через кордон без бою.

Коли почав переходити мій рій, на мене впали з двох сторін постріли. Я почав битись, але в бою гине мій кул. віст. Бистриця, ст. віст. Ярослав, а я був поранений кулеметною чергою в лікоть. Командир ще з двома роями відбивав ворога. Сотня к-ра Бора пішла вперед, а наша частина лишилася на словацькому боці. Утриматися не було сили, бо ворог бив із бункерів. Я підбіг ще кілька кроків і впав між скелями з ослаблення. Як довго лежав, не знаю. Коли опритомнів, біля мене не було нікого. Я сам перев'язав собі руку, тримаючи наготові кохану "пападьошку". Потихеньку підсуююся до кордону. Тут біжить до мене чеський старшина і кричить: "Хто такий!" Я відповів йому чергою з "пападьошки" по грудях і животі. Він перевернувся, а я побіг у долину. Як довго я біг, не тямлю, бо в одному потоці впав і зімлів. Коли я опритомнів, потічок був червоний від моєї крові. Відповз я ще 10 метрів в кущі і там заснув. Лив дощ. Вода стікала по моему обличчі, поза пазуху, але мені було якось так мило-мило. В очах стояли друзі з мого роя, командир і рідні.

Сам один, а навколо ворог

На другий день я збудився об 11-ій годині. Потоком, в якому я лежав, іде облава. Ворог ішов так близько повз мене, що міг досягнути мене рукою. Моя "пападьошка" слідувала за його очима — чи не запримітять мене. Так ворог перешукував потік, що мало не довелось застрілитись, але якось перейшли. По обох боках Бескиду сьогодні чути безнастанні бої. Це б'ються мої друзі, а я сам один, ранений... Терену не знаю. Йду навмання. Навколо великі, безмежні ліси, чути ворожі голоси. Я мусів іти, бо годі умирати з голоду, коли ослабну ще дужче. Іду я нічно. Раптом чую, як переді мною в корчах щось хропе. Напевно, хтось з наших хлопців. Тихенько, однією рукою відтягаю замок ППД і підсуваюся. Дивлюсь — окоп, на окопі кулемет "дехтяр", а в окопі ляцькі рогативки з великими блискучими орлами. Дурні лепети хропіли. Я поклав на землю "пападьошку" і тією самою рукою зловив за цівку кулемета, відкинув, а потім довгими серіями справив їм хрестини і викінчив "лицарів демократичної Польщі". З сусідніх окопів почали поляки стріляти куди попало, а я дав ногам знати. Іду далі. Виходжу на кордон. Під поляною припадаю до землі і шукаю ворожих тіней. У хвилину, коли запримітив, посипався на мене барабанний вогонь. Я ще дужче притулився до землі та почав відкочуватись в кущі, при чому дуже вразив собі руку, так що почали кості вилазити. Потиху, щоб не шелеснути, я подався глибше в ліс, де напوماцьки розбандажував руку і знову забандажував. Напився води і пішов далі. Гарячка мені докучала, але я йшов, щоб зорієнтуватись, де перебуваю. На світанку я побачив горішній кінець села Ветлини. В напрямі кордону з Ветлини йдуть ворожі вояки. Ховаюся в кущі. Вже зачалися в різних місцях Бескиду завзяті бої. Боже, Боже, подумав я собі, як там моїм дорогим лемкам іде бій, хто з них купається в своїй крові, а хто вже відійшов туди, де вічна слава і честь.

Іду до табору, де ми з'єдналися з к-ром Бором. Там залишив я кілька печених бульб. По дорозі збирав слимаки, гриби і смачно з'їдав. Хоч дуже сильно лє дощ, недалеко табору я почув ворожі голоси, взяв трохи ліворуч, заліз в гущаки, щоб спочити, і заснув.

О 18-й годині кільканадцять кроків від мене спалахнув бій і крики. Я вхопив зброю і почав втікати, а в бігу, на превелике щастя і радість, зустрів рой. Демона з стрільцями, що відступали з бою. Пішли разом, з'єдналися з к-ром Байраком. Командир Байрак, коли мене побачив, втішився дуже. На ньому були подерті польськими кулями штани. Хоч як мені не було до сміху, але я засміявся. Нас усіх вже було 18. Ніч. Навколо в селах бараболі нема. Аж тут один стрілець каже: "Хлопці, гов. Я маю ще перед облавою заховану бараболю". Пішли, відшукали, підкріпились, і хоч ніч була темна, посувалися далі. Під ранок, втомлені, зайшли в те саме місце, звідки вийшли. "А бодай тя грім побив. Заблудили". Спочивати немає часу. Вчора в бою загинув стр. Пень. Сьогодні маємо ще п'ять сутичок з ворогом. В шостій сутичці вже не було виходу, вдарили по ворожому табору, що їхав до кордону, прорвалися і пішли далі. Поляки панічно втекли, бо не знали, що робиться і яка в нас сила.

21 червня ми з'єдналися з першою чотою к-ра Чови з сотні к-ра Бора. Від чотового довідалися про долю половини куреня, яка прорвалася на польський бік. Легко стало на серці, коли я довідався, що мій командир сотні і командир чоти жив.

22 червня спинилися на горі біля села Бук. Один добрий мій друг, ройовий з сотні к-ра Бора, бачив, що я ослаблений, взяв нести мою "пападьошку". Аж тут раптом наскок поляків, бій, і я відстав разом з жанд. Явором, що був сильно потовчений. Мене огорнула тепер розпука. По лісах бої і облави, а я без зброї. Біля мене тільки пістоль "токар". До вечора ми пересиділи в цьому лісі, де був бій, а коли стемніло, подалися в Лопінник.

На Лопіннику ранком я зустрівся з давнім нашим знайомим бунч. пор. Боксером. Наш велетень схуд (але ще важив 120 кілограмів), змарнів, без шапки, в подертій маринарці, пошматованих штанях і одним великим черевіку № 52. На плечах у нього був міх від бараболі. Він підійшов до мене, покивав головою над моєю долею, а я кивав і в душі сміявся над його долею. Дуже дошкулили йому облави, бо не може втікати. Одного разу, оповідав він, наскочили на нього поляки, а тому що він замерзав, то залазив у великий мішок. Коли поляки почали стріляти, він замотався в мішку, упав, згубив

черевик, бо ніколи їх не шнурував, і тепер ходить з одним черевиком.

Ще за дня я попрощався з пор. Боксером і перейшов гостинець між Тісною і Балигородом. Потовчений ст. віст. Явір не мав сили вже йти. Почав плакати, що вже жити не буде, бо сильно відбив нирки, опух та просив мене, щоб я його застрілив. Я сам ледве іду і його тягну, бо якщо нині не дістануся на Хрещату, то нас звалить горячка так, що не зможемо навіть напиться води з потоку. Ми обидва неначе п'яні, нога за ногою пришкандибали на другий день в полудень на Хрещату. Був кінець червня. Зеленіли навколо ліси, а в долах віддвітали сади. Хрещата стояла чомусь задумана. Вона за кимось тужила...

Чи нема за ким тужити. Вона не бачить вже своїх господарів... В її провалях ще досі гомонять завзяті бої, грімке повстанське "Слава!" В нічну тишу почув би ще на ній відгук наших бойових пісень.

Нема вже її лісових синів, що неначе в казці вийшли з Душатинського озера. Одні впали на полі слави, інші відійшли в Україну, а треті, голодні, виснажені, одинцем шукають один одного.

Немає її володаря — Лемківської сотні, перед якою тремтів ворог. Нема "пекучого лемківського Хріна", нема завзятих хрінівців. Пам'ятаю одну картину, яку створив різьбар технічного звена Петро. На ній наш командир свердлом вертів діру полякові в носі, а під сподом був напис: "Завертів ім Хрін у носі, років три".

Жахлива картина і зустріч з к-ром Реном

Хрещата, ще більше зрита окопами і порисована тисячами тисяч стежок, виглядає як шахівниця. Виходимо на одну стежку. На ній лежать чотири невідомі нам повстанці. Руки пов'язані, очі повиколоювані, лиця порізані багнетами, а в устах багато глини. Шкода, що не маємо тут фотоапарату, щоб зробити знятку. Це був би документ, що говорив би про звірства "нової демократії". Та з тими апаратами, хоч може, воно і не на місці тут писати, теж була велика комедія на Лемківщині. Тут всякі районів і кущові парадно ходили з

апаратами, фотографували, що попало, але нам до сотні ніхто апарату не дав. Я свідомий того, що в майбутньому не принесуть виховної користі світлини, на яких побачать якогось там районного чи кущового, але напевно були б зворушилися серця, коли б побачили на світлині бій Лемківської сотні, наступ на ворожі гармати чи те, як сотня веде 100 полонених поляків або довгими лавами слухає Службу Божу. Яюсь мені так тоскно стало на серці, що я розійшовся з своїми командирами, стрільцями і не маю ні однієї знятки. Чи це втрата тільки для мене. Та де там. Це втрата і для історії, і для майбутніх поколінь. Щоб хтось часом мені не закинув, що я, може, виступав проти організації. Ні. Я не можу проти неї виступати, бо вона мене виховала, бо вона для мене провідна зірка. Я тільки критикую деяких людей, що не були членами організації, але займали певні пости в тереновій сітці в ці дні наших підпільно-революційних змагань.

Над незаними друзями-героями ми прочитали молитву і пішли далі шукати на стежках партизанських слідів. І знайшли. Іду, наче мисливець, і, на велике вдоволення, зустрічаю к-ра Рена з охороною, до котрого зараз долучилися також куц Сорокатога і рай. пров. Чорнота. Командир покликав мене набік, випитував про наші бої та куди пішли сотні. Він був сумний, пригноблений і обдертий.

Бомбардування Хрещатої

20 червня, як почало світати, над Хрещатою появилися ворожі літаки-бомбовики. К-р Рен сказав, що це війна. Всі зраділи і вийшли на гору між Душатином і Прелуками. У мене було переконання, що то не війна, а ворожі розшуки, але яюсь мені не лицювало говорити це. О 9-ій годині приїхало три бомбовики, що через півгодини почали бомбити Хрещату, думаючи, що там зібрані відділи на збірному пункті, їм почала вторувати артилерія, що стріляла з Балигорода і Лукова. З Ославиці били гармати панцерного поїзду. Села навколо Хрещатої були забльоквані, а польське військо цілий час лежало на становищах в окопах. "Кукурудзяники" грали першу скрипку, бо різали з кулеметів. Кущовики злякалися, не знаючи, що робити. Стр. Дунай і стр. Влодко почали пхати

голову під ялицю, а потім в землю і давай бити ногами. Я бачив це і в душі сміявся. К-р Рен також налякався. Мені було однаково. Я, підстаршина УПА, ще не таке бачив у боях. Я скористався їхнім переляком, набрав собі одну їдунку юшки, з'їв, пішов набрав другу, також з'їв, а потому взяв собі ще пів'їдунки, повісив на ялицю та й дивлюся, як вона гойдається. Може, хтось скаже, що я був пажерливий. Ні. Я нівроку купа хлопа, а голод так мені докучив, що годі було соромитися. У наших тереновиків справа прохарчування не виглядала так страшно, як у сотні, їх кілька могли мати пивницю бараболі на цілий рік, а в нас пивниця йшла на одну вечерю. Зрештою, вони мали маґазини, стягали континґенти, а в нас, біля наших маґазинів коло села Лукова, квартирує військо. По бомбардуванню я пішов спати. О 16-ій годині збудив мене ком. кур'єрської ланки Дух і сказав, що мене чекає в старому таборі к-р Дуня з двома стрільцями. Взяв я з собою Незгоду і пішов до нього. Підійшовши до табору, я побачив невідомих військових і думав, що це кул. Сян. Тим часом я почув польську мову. Відразу повідомив про це к-ра Рена, який зібрався і відійшов, а мені наказав чекати на санітара. В лісі скрізь відбуваються облави, але з нами ворог не зустрівся. Цілий тиждень ждав я на санітара, але не дждався.

Зустріч з бунч. Приспівом і політвиховником Соломкою

Спочатку я був у кущі Сорокатога, але потім забрав мене до себе Дух. Тут зустрів мене бунч. нашої сотні Приспів. Він сказав мені, де перебуває наша сотня; ми тільки підкріпимось, позбираємо тих, що відлучилися, і підемо до командира, а потім разом з сотнею — в Україну.

З бунч. Приспівом прийшов також політвиховник сотні к-ра Стаха, Соломка, ком. ПЖ Сокіл, стр. Лютий і стр. Смок.

Самолюб Соломка сказав, що він іде в район пров. Бурлаки і в Україну не піде. Ком. ПЖ Сокіл почав сваритися, кажучи, що він як політвиховник деморалізує військо.

По трьох днях я пішов з госп. Вороном передати йому наші маґазини збіжжя в лісі коло села Середнього Великого. На жаль, наше збіжжя замокло.

На Лопіннику

Ми разом з бунчужним зібрали частину хлопців, напекли картопляних пляцків і відійшли на Лопінник. На Лопіннику я зустрів політвиховника командування відтинку Вернигора, кущ. Лана, Крука, двох жандармів з сотні к-ра Громенка та двох стрільців з місцевого куща.

Політвиховник Вернигора, замість підбадьорювати нас, почав оповідати жахливі речі про большевицьку дійсність. Ой, панове політвиховники, ви щось не в порядку, подумав я собі і пішов набік. У мене була постанова піти в Україну, бо туди пішов мій командир, к-р Бір і к-р Стах. Хоч би я мав впасти на кордоні, а таки піду. Мушу тут ствердити, що відхід відділів в Україну, які тішилися на Лемківщині авторитетом і любов'ю не лише між населенням, але також і між низовим членством теренової сітки, від'ємно вплинув на низові кадри. В додаток нетактовна поведінка деяких теренових провідників і референтів спричинила безголов'я, дезертирства та відхід до американської зони. От, наприклад, надрайоновий провід оголошує повідомлення про смертні вироки на тих, що здезертували або відійшли під зону, а тим часом сам збирається туди йти. Вони думали, що ми не орієнтуємося в їхній роботі. Ідейні і чесні стрільці, командири і деякі провідники плямували їх роботу і пішли туди, куди треба. Люди хиткого характеру скоро зневірилися, пішли самопас або під зону. *(Ці завваги не торкаються тих, які пішли на Захід за наказом. — Прим. рег.).*

На Ветлинській Магурі

З Лопінника наша невеличка група таки вдень переходить на Ветлинську Матуру, де долучається до нас рой. ст. віст. Демон разом з роєм та з кількома стрільцями теренової сітки. Нас зібралося вже тут 54 чоловіка. Я разом з бунчужним поділив людей на чотири рої. Після того бунчужний заявив, що він має ще ряд справ до полагодження і мусить відійти. Я запримітив, що він починає крутити. Потім він спитав стрільців, хто хоче йти на захід, а хто — в Україну. Очі всіх стрільців звернулися на мене. Я крикнув до хлопців, що серце і розум кажуть йти на схід. Усі були зі мною згодні.

Після того прийшов до нас ст. віст. Лайбіда із санітаром. Невдовзі прибігають інші підпільники. Кажуть, що від Сяну і "кута" зі сходу йде велика облава в напрямі заходу. Раптом прибігають стійкові й говорять, що поляки ось уже близько. Ми почали відступати в напрямі заходу. Відступаючи, зустріли к-ра Боксера, що хотів до нас долучитися, але бунч. Приспів казав йому відійти від війська. А також сказав, щоб кущовики розійшлися до своїх кущів. Ми були дуже голодні. По дорозі збирали зогнилу бульбу і ховали в торбу. Біля гостинця Балигород — Тісна ми дуже ослабли, але ворожі постріли почали нас підганяти. В дальшій дорозі обривали горіхи, хоч ще зернят не було, і з'їдали м'якиш з середини. Стр. Струд, Чміль, Ясень і Смок наїлися сирих грибів, дістали шлункові корчі і не мали сил іти далі. Бунч. Приспів наказав їм залишитися, але я прикріпив до кожного по одному стрільцеві, щоб вести їх далі. На вечір зайшли ми на село Суковате. Я послав стрільців за бараболою і наказав зорганізувати якийсь посуд, бо нема в чім варити. Маємо всього чотирилітровий баняк. Біля однієї пивниці мої стрільці зв'язалися з стрільцями Чортом, Пчолою, Паничем і Сичем. Вони приєдналися до мене на другий день.

В таборі коло Суковатого

Я вислав стрільців Шуку, Чорта, Лютого і Лугового відшукати десь бараболою та зорганізувати м'ясо. Це першорядні вояки. Вони вкрали у поляків три вівці і роздобули цибулю в Середнім Великім. Хоч гналися за ними поляки, але вівці втікали разом з ними в нашому напрямі. Пригадав я собі, що наш сотенний інтендант П. по операції в селі Пораж сховав коло Щавного в лісі сіль. Пішли стрільці, знайшли і принесли. Вже маємо все, тільки бракує сірника. Стр. Сич зробив двоє кресал до губки, а з пружини від годинника дві голки. Стр. Чорт зробив сибірські жорна. Вже маємо чим господарювати. Якось немає бунчужного. Посилаю за ним трьох стрільців: Дуба, Смока і Незгоду. Вони по великих трудах знайшли його в кущі Сорокатого. Він прийшов до нас, побув кілька днів і знову відійшов. Ком. ПЖ Сокіл забрав стр. Незгоду і Ваньку та з ними пішов на захід шукати зв'язків до пров. Бурлаки.

На полі збіжжя починає достигати. Збираємо колоски,

лущимо, сушимо зерно і мелемо на сибірських жорнах, які на Лемківщині навчив робити к-р Кармелюк. Квартируємо коло села Суковатого. Вночі варимо їсти, а з світанком виходимо на гору. На день кожний має банку юшки і печені пляцки на випадок погоні. На Хрещатій дали облави. Чути крики, постріли, ми знаходимо багато свіжих стежок. Одного ранку запримітили ми, як з села Розтік надійшло три сотні польського війська, потім вони розчленувалися: одна частина пішла на наш табір, де була кухня, інша — від Суковатого, а третя почала обходити згори. Ми відступили і змінили місце постою. Між стрільцями підслухав я розмови: "Під зону не йду, на захід також ні, бо там нема що їсти. Чоловік відлучиться від групи, буде блудити, та ще самі поляки-цивілі тебе задушать. Пощо тому бунчужному зв'язків на захід".

Стійки тримаємо не тільки в лісі, але також і на ялиці, де стрілець зорить поблизькі поляни.

Одного дня стрільці Чорт, Лютий і Трут повертаються з організації потрібних речей. Вони урвалися в вороже гніздо, звідки взяли дві пари білизни, одне убрання, дві пари черевиків, плащ та принесли ряд цікавих вісток із світу.

Увечорі прийшов бунчужний і наказав мені йти на Магуру, а він там долучиться і тоді підемо в Україну. Я зібрав хлопців і пішов на зустрічний пункт, на який прийшли кур'єри з куща та бойовики від рай. реф. СБ Беркута. Бойовики також хотіли йти в Україну. Вони розказали мені, що бунч. Приспів (Прикуй), реф. СБ Беркут, ком. КЗ Дух згуртувалися разом і відходять під окупаційну американську зону.

Я прямую просто до куща Яреми. Тут зустрів сот. Волю, який намовляє мене передати на когось чоту та йти з ним в Перемищину. Однак я йому відмовив, бо на це не дозволяла мені моя вояцька честь. Оповідать мені тут такі речі, що на Україні нема зв'язків, кожний іде туди, куди знає, і т. д. Але я там колись воював, то чей же когось знаю, що мене впізнає. В дорозі зустрічаю Калину (дружину Дема). Вона працювала в Бірчанщині санітаркою. Сказала мені, що на Магурі біля села Кривого є пров. Мар, групує кущі і дає харчову допомогу тим, котрі відходять на Україну. На моє прохання кущ. госп. Грушка дає мені 15 кілограмів жита на дорогу.

Тоді, коли дезертирство бунчужного стало фактом, я зібрав

у лаву стрільців і сказав: "Від сьогодні я ваш командир і веду вас на Україну". Після того прочитали "Молитву українського революціонера". Біля мене стрільці з сотень командирів Хріна, Бора, Бурлаки, Стаха, Ластівки, Крилача і Громенка. Стрільці не варили нічого їсти, хоч ми не їли вже другий день, бо хочемо скоріше зловити зв'язок на Магуру.

На Марупі

Увечері перейшли село Лопінку. Тут в садах натрапили трохи грушок, в селі Бук набрали бараболі, за селом зварили вечерю і відійшли далі. З важким трудом зустрів я Крука, що зв'язав мене з кущ. Ланом. Тут одержав вістку, що вже одна група кущовиків відходить на Україну. Я повідомив про наш прихід провідника. Запитав, чи я можу йти з тією групою, яка зараз відходить. Пров. Мар відповів, що він не може вирішувати в військових справах і за військо не відповідає. Тоді я почав просити, щоб він мені дав інформації, харчову допомогу та посвідки, бо характер письма пров. Мара в Україні дехто знає. Я одержав від провідника мапу-спеціяку, на якій я визначив маршрут та зв'язки, чотири посвідки до пров. Зова, які роздав на кожний рій, щоб мали на випадок розбиття. Після того пров. Мар сказав мені запитати стрільців, хто хоче йти в Україну, а хто ні, бо нікого не треба силувати. Я мав 24 стрільці і одну дівчину Пчілку. Коли я поставив таке питання стрільцям на збірці, всі заявили, що йдемо в Україну. Вони вірили мені, бо з військових підстаршин тут не було нікого, хто міг би їх попровадити.

Після того я вислав одних по бараболю до села Кривого, інших — до села Кобильського по жито, яке має бути в спаленім будинку під пічню. Стрільця Лугового і кулеметника вислав по кулемета. Я наказав приготувати по 20 пляцків на дорогу.

Від місцевих стрільців довідався я, що моя "пападьошка" в кущі Ясеня, бо її там лишив ройовий з сотні к-ра Бора. Пішов я туди, але мені відмовили віддати. Тоді я звернувся до пров. Мара, що справу полагодив на користь того стрільця. "Що ж це за порядок, — сказав я до провідника. — Моя "пападьошка" під зону не піде. Вона зрошена моєю кров'ю, я

здобув собі її і ношу вже чотири роки. Якщо ви так полагоджуете справи, то я йду з військом і заберу силою". Провідник подумав та й наказав віддати мені "пападьошку". "Здобув я тебе, кохана, на большевику, бив я тобою їх, і підеш ти далі бити". Деякі провідники, я не хочу подавати тут їхніх псевд, намовляли мене передати кому-небудь чоту і йти з ними під зону. Інші, наприклад, політвиховник Вернигора, кущ. Лан, Крук, казали мені, що я з такою "мішаниною" не перейду. Страште, страште мене, думав я, бо видно, що більше нічого не знаєте. Для вояка небезпека не страшна.

Стрільці почали просити: "Заспіваймо марш нашої сотні". І ми співали пісню останній раз на Лемківщині:

*Ми сотня Лемківська, завзята,
Що в боях хрестилась і зросла,
Громила ляхів в своїх селах
І честь Лемківщині зберегла.*

*В нас нічка темна, мов пекло,
Палають ворожі кубла,
Хоч буря зі снігом гуляє,
Ми йдемо розстрільною в боях.*

*Тремтить лютий ворог всі ночі,
А днями облавами гуля,
Питає, де сотня хрїнівців,
Що полки ворожі розбива.*

*Шукай, лютий враже, вітрів,
Де тіні підперли верхи,
Від граду залізного лемків
Ти згинеш, щоб більше тут не йти.*

*Мов вихор, гуляє наш Вітер,
Гармати, "максими" він бере
Торощить з них клятого ката,
В полон він ляхів все веде.*

*На лінії Сянік — Лупків
Зносились до неба дими,
То славний командир Омелько
Мінує ворожії мости.*

*За нами десятки славних боїв,
Яселко, Кожушне, Гічвиці,
Ми завжди зі славою вийдем,
Бо зброя свята в нас в руці.*

*Упало нас в боях багато,
Ще більше у лавах іде,
За Тебе, Свята Україно,
До бою снага нас веде.*

Хлопці співали з задоволенням. "Але тут ще бракує, — сказав віст. Щука. — За нами не десятки боїв, а вже сотня". Другий додав: "А Буківсько, Загір'я, бої обабіч Карпат і тепер марш на Україну", "А Сверчевський що", — сказав третій. "Так, так, і про це колись будуть пісні", — відповів я їм. А поки що цей марш склали восени 1946 року.

Перед відмаршем

На Україну вже відійшла група з куц. госп. Стиром: Тетяна, Марійка, Марта і Дуня. Вони відійшли 14 серпня 1947 року.

Група бунч. Буревія, що складалася з 35 чоловік, пішла 16 серпня. 18 серпня переходить моя група — 26 осіб: з першої сотні рой. Демон, віст. Щука, віст. Чорт, віст. Грушка, віст. Пчола, віст. Горбок; з другої сотні — ст. віст. рой. Явір, сан. Панич, віст. Сич, віст. Трут, віст. Луговий, віст. Смок, віст. Чміль, віст. Ясень, віст. Комар, віст. Чуприна, віст. Білий, Пчілка, віст. Біб з відділу к-ра Бора й інші з відділів Перемищини.

Перед відходом я зустрів свого товариша Карпа, який мені краще з'ясував обставини на Україні. Я дав наказ ранком перед відходом вичистити зброю, а потім покликав ройових, повчив, як вести хлопців, який дотримувати порядок в час маршу, переходу кордону, на випадок бою або розбиття. Рой. Явір повідомив, що стр. Трут з'їв свої 20 пляцків. Покликав я до себе

того стрільця, а він мені каже: "Ну як, командире, не з'їсти, як я не можу витримати. Все чую голод". У відповідь на це я сказав, що так не треба робити, що ж він буде їсти після трьох днів маршу. Однак я не сварився, бо голод докучив також і мені. Я розумів його. Перед відходом я зробив збірку, наказав виконувати накази, тримати порядок і йти сміливо. За приклад вказав їм, як Мойсей вів до обіцяної землі ізраїльський народ.

На Магурі ми заховали свої кухарські банячки. Рушили в дорогу. Під вечір ми опинилися над Сухими Ріками. На другий день опівдні заквартирували коло села Царинського. Там зварили обід, в садах нарвали яблук, груш, а на городах — бакуну. Увечорі пішли до села Ступосян і заквартирували біля старого табору к-ра Орленка. Увечорі я вислав на стежу віст. Чорта, віст. Лугового і віст. Цяпку до кордону. Рой. Товстий мав трохи оливи, дав кожному посмарувати замки від зброї. Коли стежа вернулася, ми перейшли до самого кордону на присілок Полонинське, щоб завтра цілий день зорити його.

Перехід кордону

Цілий день зоримо кордон. За Сяном чути голоси людей, крики дітей, рев худоби. Хлопці раділи, бо вже чотири місяці не бачили цивільних людей. По кордону проходять час від часу стежі. Перед вечором проїхало двоє на конях біля ораного пояса, шукаючи слідів. Щойно вони проїхали, ми рушили в незнану путь. Як дивно почувала себе людина в цю хвилину, годі змалювати. Безмежний жаль за Лемківщиною, за могилами, лісами, стежками і спаленими селами і велика туга за славними боями, за дорогими лемками і друзями підпільної боротьби. А з другого боку, ми йдемо в незнане, хвилює бажання зустріти свого командира і стрільців, що з ним відійшли. Хотіння продовжувати боротьбу далі. Я трохи зажурився. На кордон побіг віст. Луговий і віст. Чорт перевірити, чи є дроти. Віст. Луговий вернувся і, щоб підбадьорити нас усіх, обняв мене, кажучи: "Командире, ми перейдемо щасливо. Бог нам допоможе. Я йду перший, а ви за мною". Ми пішли врозсіп. На кордоні кул. Чуприна спіткнувся та тріснув диском від кулемета. Большевики це почули, вистрілили три ракети та почати стріляти. Коли тільки

появлялася ракета вгорі, ми залягали. Гасне — ми далі аж до лісу. В лісі побачили хату, повернули праворуч і так пішли-пішли. Біля села Хашцова натрапили на брукву на полі. Всі припали до неї з жадобою, але я наказав маскувати листя, щоб часом і потім ворог не пізнав, куди ми пішли. Цієї ночі ми зробили близько 40 кілометрів, а заквартирували коло незнаного села. Вдень хлопці відпочивали та раділи, що вже в Україні. О 18-ій годині почав кружляти літак, а на Магурі велика облава. Щастя, що ми заблудили, бо в пляні ми мали дістатися на Магуру.

НА ТЕРИТОРІЇ УССР

Шукаємо зв'язку

Увечорі пішли до села Смеречки. Я наказав хлопцям, щоб поводитися чесно, по-вояцьки, крім харчів, більше нічого не вільно брати. Ми зустріли вівчаря, який сказав нам, що тут, на Україні, є українські повстанці. Я домовився з одним господарем і пішов з ним до рідного села віст. Дубового — Грозьови. В селі були большевики. Приїхали на автомашинах з псами. Я повернувся, взяв одного вівчаря і наказав вести нас до Плоского. Коли ми прийшли до села, я відпустив вівчаря, а сам зайшов до першої хати, де від господині довідався, що це село Бабина. Чому так зробив вівчар, не знаю. Заблудив або, думаючи, що то большевицька провокаційна група, вмисне так завів. З поспіхом ми пішли на гору. Розвиднялося, і ми змушені були заквартирувати в невеличкому потічку, в корчиках. Цілий день навколо чули постріли і все кружляв літак.

Увечорі я взяв з собою ст. віст. Явора, сан. Панича і з ними пішов у село Виців. У селі я намагався переконати одного господаря, що ми свої, хай зв'яже нас з повстанцями. Але господар не сказав ні слова. Залишили його. В полі йде одна жінка. Я починаю з нею розмову. Вона мені сказала, що хлопців тут нема, а в селі багато большевиків. Рушаємо звідсіль у напрямі села Плоского. Під одним лісом зустріли вівчаря, старого чоловіка, я промовляю йому до серця, і він дає мені потрібні інформації.

В Плоскім я мав знайомих ще з 1944 року, коли тут

квартирував з сотнею "Булава". Тоді моє псевдо було Тополя. Я пішов до знайомого господаря, але той не хотів пустити мене до хати. Я був змушений зайти до хати через вікно. В хаті господар вдавав, що мене не знає. Господиня не хотіла дозволити варити їсти, але стрільці самі почали чистити бараболю, бо голод – то великий пан. Надворі стояли наші стійки й застави. Після тривалої розмови дівчина догадалася, що ми свої, і сказала: "Якщо ви свої, то відходіть скоро в ліс, бо недалеко вороги". І дійсно. Большевики обсервували наш рух, чекаючи на засідці. Ми обережно відступили до лісу. В лісі зустріли озброєних лісрубів.

21 серпня ми сиділи коло села Плоского. Тим часом почулися постріли й вибух гранат. Увечорі я пішов на розвідку до села Плоского, де довідався від дівчат, що сьогодні большевики вбили трьох повстанців, а один втік. Одна дівчина К. пізнала мене, і ми вже разом назбирали бульб'яників і відро молока, щоб хлопці не голодували. Після того ми квартирували п'ять днів коло села Плоского, а дівчата носили нам харчі. На шостий день пішли до села Нанчівки, до к-ра Тараска, зв'язатися. Під час нашого постою дівчата обережно слідкували за нашим рухом, оглядали зброю, стійки, прислухалися до розмов, щоб остаточно ствердити, чи ми часом не провокаційна група. Ідучи до к-ра Тараска, я також боявся провокації, і дивно вразило мене те, що увесь його підвідділ був у большевицьких мундирах. Але скоро ми пізнали один одного, бо ми друзі з "войни", почалися розмови, жарти, сміхи. К-р Тараско прийняв нас дуже-дуже радо і заопікувався нами, як брат.

Зустріч з моїм командиром

Через два тижні я зустрівся з своїм командиром коло села Нанчівки, в лісі Соснина. Чи ви уявляєте собі, як мило і щасливо зустріти свого командира, що з ним я воював разом уже чотири роки. Командир точно випитав мене про стрільців, їх настрої, чи часом котрий не був у руках ворога, як прийняли підпільні кадри вістку, що сотні відійшли на Україну, де поділися бунч. Приспів, політвиховник Соломка, ком. ПЖ Сокіл, чот. Дуня; про стрільців, тереновиків та загально про Лемківщину. Найменша дрібничка його цікавила, він усе записував.

Того ще дня командир був між стрільцями, які раділи, як діти. Командир придбав для нас харчі, білизну, мундири, взуття. Усі ми були вдоволені. На другий день командир передав мені ще групу тереновиків, які перейшли на Україну раніше від мене. Наказав не говорити місцевим повстанцям, хто і скільки нас перейшло з закерзонського краю на Україну, бо тут діє внутрішня агентура. Це мене трохи вразило, але пізніше я все зрозумів.

Свято зброї 31 серпня

31 серпня коло села Нанцівки, в ліску Горикова Яма, відбулося свято зброї. Хоч падав сильний дощ, а під ногами була грязюка, зібралось тут коло 90 повстанців. Стрільці, командири УПА, провідники і референти теренової організаційної сітки. Це зібрання зробило на нас дуже гарне враження. Зійшлися тут командири і стрільці УПА Лемківщини, Перемищини і Самбірщини. З'єднала нас свята зброя.

Був тут к-р пор. Кармелюк з своєю охороною (бунч. Тигрис, чот. Жук, віст. Сірий, віст. Рудий, віст. Гуцул, віст. Рудий, віст. Кулик і машиністка Ксеня).

Командир ст. бул. Тараско з своїм підвідділом, що вславився в боях на Лемківщині з червоними поляками і на Україні з большевиками. Тут я бачив бул. Вільного, рой. ст. віст. Рубаня, рой. ст. віст. Козака, рой. ст. віст. Довбуша і рой. ст. віст. Ваньку, чот. Зорця, ст. віст. Зірку, сан. Чумака.

К-р відділу "Басейн" хор. Мирон з охороною (чот. Пас, віст. Вихор, віст. Буйний, ст. віст. Байдак).

Був референт надрайону Зимний з бойовиками Бистрим і Гордим, Чорнота з стрільцем Бий-Забий і Вій.

Рай. реф. СБ Чорнота з своїм відважним кулеметником-східняком Чайкою, Піляком і Степовиком.

Наші славні і відважні дівчата з Лемківщини: РР СО третього р-ну Тетяна, машиністка надрайону Марта, РР СО другого р-ну Марійка, РР госп. першого р-ну Дума.

Був пор. Хрін, з ним ст. віст. Хитрий і віст. Рибалка. Було ще багато інших, псевд яких не знаю.

Свято відбулося дуже урочисто. Хор. Мирон провів збірку, склав звіт к-рові відтинку пор. Хрінові. Після звіту відбулося свято з такою програмою:

- 1) Звіт.
- 2) Молитва українського революціонера — ст. віст. Рубань.
- 3) Мовчанка за впалих героїв.
- 4) Промова пор. Хріна.
- 5) Реферат хор. Мирона.
- 6) Деклямація Марійки: "Вітай, хвилястий, гордий ліс!"
- 7) Пісні: "Лунає клич", "Доволі кривд" і інші.
- 8) Марш УПА-Захід: "Ми лицарі без жаху і без смерти".

Свято зробило дуже гарне враження на всіх присутніх. Хоч цілий час падав дощ, нікому не хотілося відходити.

Увечорі ми пішли до хат коло села Нанчівки Малої, які повстанці називали Віфлеємом. Тут пересиділи ніч. Рано я відійшов зі своїми хлопцями в ліс, де побачили мене лісоруби, українці з СУЗ. Вони пішли в село Нанчівку і сказали, що бачили в лісі сарн, але не стріляли, бо шкода. Побоюючись наскоку, я змінив місце постюю і перейшов до лісу Бадьова, де квартирував командир у пров. Бойка.

Дві характеристики

Спробую схарактеризувати повстанців, а зокрема вояків УПА Закерзонського краю, та порівняти їх з повстанцями, що борються під большевицькою окупацією (Дрогобиччина).

Політично вироблені як одні, так і другі однаково. Знання нашої ідеології та взагалі літератури засвоєне на Закерзонні багато слабше, ніж на Україні. По-перше, тому, що в нас хоч і були відповідні люди, але цим ніхто не цікавився, а по-друге, військо було в боях, і на це не було часу. І ті, й інші кадри були ідейні. Але закерзонців, передусім вояків УПА, характеризував розмах, бойовий гарт, відвага — бій для них був забавою, злютованість, карність, вони не були прив'язані до одного терену, їм було однаково: чи воювати на Лемківщині, чи на Перемищині, чи на Словаччині, чи під Києвом. Це, можливо, постало в наслідок безнастанних боїв і рейдів. Тут я запримітив, що вояцтво, а передусім тереновики, прив'язані тільки до свого села чи терену, бракує у них розмаху, вони бояться ворога і дещо пригноблені. З нашим приходом усі були вдоволені, настрої піднявся, а стрілецтво тішилося, що щойно тепер буде воювати. Командний склад у закерзонців

кращий, більш досвідчений і загартований. Вояки витривалі в боях. Тут командний склад за малим винятком (хор. Мирон і ст. бул. Тараско) слабший. Це постало в наслідок недооцінки УПА деякими провідниками цих районів та лековажного ставлення до військових фахівців. (Наприклад, до пор. Нічки). Військо тут не рейдує, а пересиджує коло сіл. Єдиний к-р Тараско час від часу відскакує на кільканадцять кілометрів і робить засідки.

Як між одними, так і другими помітна товариська єдність. Натомість бойова єдність більше помітна у закерзонців. На Закерзонні внутрішні агенти траплялись дуже рідко. Можливо, тому, що поляки не були здібні впахатися в наші лави, хоч і мали большевицьких дорадників, військо мало менший контакт з родинами, а населення в загальному крайнє вороже наставлене до ворога. Натомість тут большевики різними способами впахалися в низи, монтуючи свою агентурну сітку. Населення тут менше активне в боротьбі з ворогом. Можливо, тому, що не було таких бойових дій, як на Закерзонні.

На Україні помітне також, хоч і в малих розмірах, взаємне недовір'я. Між вояками УПА, як одними, так і іншими, й тереновиками, як одними, так і другими (розумію тут тільки низи), помітне те, що в УПА є багато більше карности, послуху і контролю. Мало вибагливості на харчі і вигоди. Взявши разом всіх, можна сказати, що вони нетерпляче кожний чекає війни. Низи й вищий провід на Україні поставилися до нас дуже добре. Скрізь нас вирізняли, частували і визнавали, що ми воювали чесно й славно. Натомість між деякими районовими провідниками, а навіть надрайовими референтами і провідниками чув я прикрі для нас вислови, що "поляків на Закерзонні можна було бити палицями і шапками. От спробуйте повоювати тут". Ми й повоювали. Виявилось, що закерзонці вмiли краще бити большевиків тут на Україні, ніж місцеві повстанці. Натомість низи Закерзоння менше знали конспірацію, ворожу агентурну роботу, в чому повстанці на Україні були краще ознайомлені і вмiли краще конспіруватися і вишукувати ворожу агентуру. Військовий вишкіл у закерзонців стояв на багато вищому поземі, ніж тут, на Україні. Це мій погляд, і на цю тему я не раз дискутував зі своїм командиром та з місцевими командирами, що в більшості погоджувалися зі мною.

На Бадьовій

Коли я прийшов у ліс на Бадьову, мене надзвичайно зацікавили дві речі: СБ стягало слідство з кущ. Богдана і кущ. Шумного. Коли я боком довідався про їх юдину зрадливу роботу та большевицький підступ, то просто не міг вийти з дива. У зв'язку з цим я просив командира, щоб поговорив з нашими стрільцями та дав вказівки конспіративної поведінки на Україні. Командир дав багато вказівок і прикладів, як ворог, тому що не може знищити нас облавами й засідками, хоче нас розкласти при допомозі внутрішньої агентури і знищити.

Після розмови командира з стрільцями я розповів про деякі події, що мали місце на Лемківщині, про що командир не знав. Один жандарм з сотні к-ра Громенка оповідав мені, коли я був в кущі на Хрещатій, що його сотня була оточена в селі Добрянці в лісі. По короткому бою вони пішли в наступ, прорвалися і в білий день пішли в напрямі Карпат, повз Сянок, через село Прусек, по дорозі їх дев'ять разів оточували. Забрало вже амуніції. Прорвалися через залізницю в село Туринське, де почали пекти бараболу. Деякі стрільці з'їли затруєну капусту, і троє захворіло. Сотня прийшла якраз в те саме місце, звідки ми відступали. Було це 10 квітня. Наші стежі якраз бачили, що якесь військо підходить з Туринського в ліс, але ми не знали, що то сотня к-ра Громенка. Коли ми йшли на становища, чули один постріл з пістоля в лісі. Історія того пострілу така: один бойовик — Терка від Карла — під час маршу сотні виступив з ряду в корчі. Його побачила жандармерія, почала стріляти, думаючи, що це поляк, і поранила його в ногу. Терка був в польській уніформі. Коли пізнали, що це свій, прийшов його рідний брат, що був ройовим у сотні, взяв його на руки, обцілував і востаннє попрощався. Ранений Терка на прощання просив брата, щоб не лишав його не тортури полякам, хай собі забере на пам'ятку блюзку і чоботи та дострільєть його. Брат цього подарунку не хотів прийняти, тоді Терка попросив якогось стрільця, що був обдертий, дав йому блюзку і чоботи, подав ще руку, кажучи: "Це дає тобі боївкар Терка". Потім Терка крикнув: "Прощайте друзі, хай живе Україна" — і дострільєвся, бо ззаду за ними гналися поляки. Під вечір сотня к-ра Громенка була знову коло нас, але ми далі не знали, хто це.

Три командири

Вже кілька днів падають сильні дощі. Мої стрільці разом з місцевими ходять до села Бандрова по бараболю і м'ясо. В час однієї зливи я, лежачи під шатром, згадував свої минулі літа, а врешті очі мої зупинились на наших шатрах. Під одним сидять мої стрільці, оглядають нові мундири, що прийшли. Під другим шатром референти СБ стягають протоколи, під третім стрільці готують м'ясо і бараболю до обіду, під четвертим сидять наші славні дівчата і тихенько переповідають собі якісь секрети, вони чомусь сумні, невеселі. Нарешті під останнім шатром були три командири: пор. Хрін, пор. Кармелюк і хор. Мирон. Два перші грали завзято в шахи, а третій суддював. Всі вони друзі з війни. Мій командир для конспірації називав пор. Кармелюка Пацалихою, а цей мого командира — Паньком Торбою. Обидва вони дуже товаришували. Гра в шахи була така завзята, що ні один з них не хотів їсти, а про якусь розмову шкода було говорити. Ішов бій на шахівниці. Пор. Кармелюк — тридцятип'ятилітній мужчина, а своєю поставою і зовнішнім виглядом нагадував мені запорожця, хто б не глянув тепер на нього, кожний сказав би, що це партизанський командир.

Хор. Мирон — сухорлявий, високий яснобльондин, з носом римлянина; примкнені уста з вузькими губами говорили, що він добрий шахіст.

Закінчивши гру, вони біля вогню заводили дискусії на політичні теми, що незвичайно цікавило стрільців. Тільки вони почнуть що говорити, як зараз підсуваються стрільці, щоб щось цікаве почути, бо говорять командири УПА.

Наші славні дівчата

З-під шатра дівчат потихеньку доходить до мене лемківська пісня, одна за другою. Боками підсунулись місцеві стрільці, щоб послухати їх, бо тут таких ніхто не співає. А я додам, що так і ніхто не вмів співати гарно, як вони.

*Здалека ми приїхали, гей,
Коні нам ся залюштали,
Треба би нам ручничка,
Повтирати коника і т. г.*

Вони начеб і не бачили слухачів та й завели другу:

*Тече вода з-під явора каламутна,
Повіж же мі мила, моя наймиліша,
Чис весела, а чис смутна і т. г.*

Я відчув, що вони мають якийсь жаль та тепер зродилася у них туга за дорогою Лемківщиною. Опісля почали співати пісню: "Ой верше мій верше, мій зелений верше, уж мі так не буде, як мі било вперше". Раптом урвали і замовкли.

Повстанці слухали й відійшли, я встав, підійшов до них і побачив, що на очах були сльози. Питаю, чому плачуть, але жодна не дала мені відповіді. Я сів собі на латку біля них і почав краяти бакун. Вони до мене ставилися, як до друга, не конспірували нічого, тому з їхньої розмови я скоро довідався про причини їхнього смутку. СБ стягає з них слідство, ніби вони непевні, мають їх дати окремо на станцію, бо на Україні вони працювати не можуть. Ця несправедливість уразила мене, я знаю їх кожну зокрема. Усі вони ідейні й певні повстанці. Посідали відповідні пости, працювали чесно на Лемківщині, брали активну участь у боротьбі і навіть в боях. Пережили вони страшний голод, жакливі облави, десятки разів виривалися з обіймів смерті. Не пішли під зону, як деякі провідники, а без зброї перейшли кордон, гонять за ними большевики, а вони, порозбивані і покалічені, обдерті, босі, долучаються до своїх, щоб далі продовжувати боротьбу, а тут ось яке ставлення. Я взагалі запримітив дивне ставлення до дівчат-повстанців. Я почав їх розраджувати, хай вони не журяться тим, бо про це довідається вищий провід і не дозволить на таке.

І справді. По кількох днях ставлення до дівчат змінилося. Вони дістали своє призначення. Друг Тетяна перейшла до командування відтинку машиністкою, а я командантом охорони.

Ідемо далі

Уся наша група переноситься з цього лісу на гору Канони біля села Стрільбичі, а потім у ліс між Старою Сіллю і Тарнавкою. До нас приєдналися повстанці з Хирівщини з пров. Горобком, проп. Лебедем і реф. СБ Тимошем. Так само з

Старосамбірщини з пров. Романом, проп. Мартином і реф. СБ Зеленим, моїм колишнім командиром, що мав псевдо Рен. Був також проп. Буковинець і Шрам, к-р Стах з своїми вояками, так що нас усіх зібралося коло 120 осіб. Друг Верховинець зробив нам багато зняток. В дорозі запримітив я, як деякі референти смалили очима за нашими дівчатами-повстанцями, а найбільше за Тетяною, що була дуже гарною, мала гарну поставу, карі очі. Вона, запримітивши це, сказала мені: "Якої біди вони на мене заглядаються". Я відповів: "Та бо ви ладні". А вона мені: "В цю революційну дійсність я хотіла б бути поганою, тоді почувала б себе щасливою".

Після цього всього к-р Хрін наказав усім розійтися на менші групи в різні ліси, бо може бути ворожий наскок.

Перший рейд

В лісі над Старою Сіллю ми зустріли пров. О. з Закерзоння і разом з ним пішли в Блажівський ліс. 4 жовтня охорона відійшла з пров. О. і командиром в дальшу дорогу. Маршуємо через Підбужчину, Дрогобиччину в Скільські ліси. По дорозі відлучився від нас пров. О., що щиро з нами прощався. Цю людину, де я тільки не був, скрізь любили, шанували і поважали. Чув я між стрільцями, що друг провідник в час найстрашніших облав і голоду іде до сотень, рейдує разом з ними, виголошує промови, підтримує, повчає і т.д. Його заслуги величезні. Він говорив з кожним одним, кожному давав усе те, чого його душа бажає. Цілком слушно сказав мій командир: "Коло того чоловіка я в дорозі мав університет". Цілий час в дорозі к-р Х. і к-р М. мали виклади, розмови і дискусії з провідником. Відлучилася від нас коло села Синевідсько дуже гарна людина, окружний реф. СБ Сайгор. Це був молодий чоловік, але незвичайно здібний. З весною я довідався, що він з своєю дівчиною Мстиславою дуже хоробро бився з большевиками в час наскоку на бункер, де Мстислава знищила з кулемета шістнадцять большевиків, і самі там погинули.

Сл. п. пров. Сайгор (Стальний) мав дуже багато цікавих пригод в наскоках і боях з большевиками. Одного разу 1946 року в селі Бандрові так його оточили большевики, що важко було вирватися. Кілька большевиків вхопило його за

шинелю, яку він скинув і так вирвався. Там тоді впало кілька бойовиків, а він ще з одним врятувався.

14 жовтня в свято УПА большевики наскочили коло села Кам'янки на к-ра Мирона і його стрільця Назара. Там вони відлучилися, а ми звіти відійшли через ріку Опір поміж ворожими гарнізонами з катюшами в Синевідську, через ріку Стрий до куща Дора. Тут мали бути готові чоботи для мене. Я дав шкіру місцевим кущовикам, щоб дали зробити мені чоботи, але швець на час не зробив, я босий, а нам треба відходити. В повітрі пахне снігом. Друг Сайгор знімає з себе чоботи і дає мені. Мені стало дуже приємно, що у нас така дружба між провідниками й стрільцями, але я чобіт не прийняв, бо не випадало. Тоді Сайгор зняв з себе шкіряний плащ і дав для командира. Командир не хотів також прийняти, але він сказав, що буде гніватися. Відходячи, ми попрощалися з друзями повстанцями, побажали щасливої зими і та дочекати щасливої весни.

Коло села Орова запав нас уже сніг. Було це 18 жовтня 1947 року. В селі 300 большевиків арештували й виселяли людей. До села йти не можна, а харчів у лісі нема. Повстанці вже сидять по своїх бункерах і криївках, зв'язків нема, і вари Грицю кашу. Наша група: к-р Х., я, ст. віст. Рибалка, віст. Луговий, кур'єри Стріла, Сойка, Орел, стрільці з станиці – Бурий і Зірка та пом. реф. СБ Роман.

Сніги крутять далі. Ми залізли під букові дерева, цілий день палимо вогнища, а до послуг маємо тільки один шкіряний плащ. Всі ми тільки в маринарках. Вночі бредемо по пояс потоком два кілометри, щоб не зробити сліду, до села по бараболю, але коли я довідався, що большевики вже повезли людей, то скочив до сусіднього села Урича, взяв у двох господарів по пів свинки і притранспортував до лісу. Та чей же наша Україна виживить своїх повстанців. Друг Бурий приніс літр слив'янки, яку ми тримали для всіх, що вже брели потоком, щоб не перестудитися.

28 жовтня долучився до нас к-р Мирон, без ст. віст. Назара, що відлучився в наскоді, а потім долучився до пров. Олега і з ним загинув 28 жовтня 1947 року. Ми вважали, що к-р Мирон загинув. З ним прийшов зв'язковий к-ра Бора ст. віст. Орел, також Спартак, славний бойовик Макомацький, бойовик Ярko й інші. Від пров. С. і від бойовика М. дістали ми ряд подарунків.

Друг Макомацький дуже тішився, що пізнав командира, просив оповідати про засідку на Сверчевського і намовляв мене, щоб ми всі пішли до Трускавця, а там кожного з нас населення добре вбере і взує.

По кількох днях, хоч далі лежить сніг, без зв'язків ми рушили насліпо за одну ніч аж в Спринські ліси. В селі Опаці повечеряли.

На Сприні пішли до знайомих хор. Мирона. До тієї хати був умовний знак: два рази по три стукіт до вікна і кличка: Мирон від Нічки. Тут ми трошки з'їли і пішли на цілий день спати до стодоли. На другий день ми вже квартирували в лісі, а далі відійшли до села Нанчівки. (Сина тієї господині, Романа, наступного року арештувало СБ. Він був значним агентом, мав свою сітку сексотів, і через нього загинула наша спецбоївка в Самборі. Він мав два пістолі, вдавав, що криється, з дубельтівкою ходив на полювання, розвідував, що тільки міг).

Гостина у к-ра Тараска

Нашому поворотові зрадів к-р Тараско, а ще більше втішився, коли довідався, що він призначений командиром сотні, на місце к-ра Мирона. Наш командир дістав Золотий Хрест Бойової Заслуги 1-ої кляси. Всі ми були раді, але командир сказав, що хрест належить не йому, а його славним воякам. Хор. Мирон був призначений полівиховником КВ. Для нас усіх сот. Тараско приготував вечерю у господаря Юрка в селі Нанчівка Велика. В терені було спокійно, тому ми скористувалися з його запрошення. Вечір пройшов у дружній атмосфері. Під ранок ми розпрощалися. Я відійшов до бункеру ст. віст. Довбуша, к-р Хрін до хор. Мирона з ст. віст. Рибалкою, віст. Луговий пішов до ст. віст. Демона, а ст. віст. Орел до бункеру бул. Чорного. При відході ми щиро прощалися, бажали собі взаємно щасливої зими та зустрічі навесні. При цьому командир сказав: "Друже Островерху, пишіть спомини про своє перебування в УПА, всі події, які тільки знаєте; може, колись історикам ваші спомини придадуться".

Мій бункер

Наш бункер був під землею. Мешканців було 10 осіб: ст. віст. Довбуш, ст. віст. Богдан, я, віст. Граніт, віст. Вогонь, віст. Хміль, віст. Незломний, віст. Липовий, віст. Веселий і сан. Чорний. Командиром зимової групи був ст. віст. Довбуш, а я був у них гостем.

Одного вечора, коли ще не було снігу (один день перед святом св. архистратига Михаїла) ми пішли до села Плоского під Оровий передати гроші дівчатам на закупи для нас. Раптом на нас наскочила спецгрупа большевиків, дійшло до бою, в якому загинув ст. віст. Довбуш і віст. Липовий. Повернення до бункеру було нам досить сумне, бо забракло між нами двох добрих друзів. Командиром групи тепер став ст. віст. Богдан. На час зими ми мали інструктаж, плян праці, вишкільні матеріяли і літературу. До села вже більше не ходили. Почали ідеологічний вишкіл, вивчення історії України, студії військових підручників, а я час від часу писав ці спомини. Порядок дня був такий: від світанку до вечора стояла стійка на бункері, а вночі один черговий варив їсти і разом був алярмовим. Вставали ми о 6-ій годині ранку, всі милися зимною водою до половини, потім відбувалася спільна молитва, а я все виголошував молитву українського революціонера та один пункт декалогу. Пізніше було снідання. Від 8-ої до 12-ої години були заняття, потім дві години обідової перерви, а далі до 6-ої години знову заняття. Після 6-ої години кожний полагоджував свої справи. Одні шили, другі співали, а коли йшли спати, то кожний за чергою мусів оповідати якусь річ, жарти, оповідання, пригоди, поки всіх нас не ломив сон.

На св. Миколи ми дістали подарунки від дівчат з села П. Я одержав гарно вишивану хусточку і плетений з кораликів тризубець, трохи тістечок, цукерок і яблук. Запрошували нас дівчата на Андрія, але ми подякували за запросини, бо був наказ командира цілу зиму без потреби не виходити до села.

Під землю цього року я пішов перший раз в житті. Усі зими, які я пережив у партизанській боротьбі, проходили спочатку в селах, а остання, зима 1946-47, в лісах без бункерів і колиб. Завжди, коли я дивлюсь на календар, пізніми вечорами,

коли мої друзі сплять, пригадуються мені річниці славних боїв в Перемищині і Лемківщині. Лину думками в минуле, згадую добрих друзів і командирів, що впали на полі слави або тепер розбрелися не тільки по Україні, але й по широкому світу. Моїх друзів від серця вже нема між живими. Лишився ще мій командир; я часто думаю про нього, про те, як йому зимується.

Приємно писати спомини. Людина забуває на хвилюк все, поринає в славне минуле, пригадується ряд картин, вони відновлюються в уяві, і падають мої вояцькі сльози на оці скромні записки-спомини. Може, їх хто упорядкує, поправить, видрукує, а може, вони лежатимуть в якійсь криївці, або забере їх ворог з того бункеру. Різні напливають думки.

І так, поринувши у мрії, людина засинає з думкою, що нового принесе весна, кого зустрине весняне сонце. Я вірю, що про мене не забуде мій командир і напише мої спомини, а як не він, то Тетяна, що любить військо і цінить його славні подвиги.

Не гнівайтесь, що так пишу, але я хочу бути щирим і одвертим.

Свято 1 листопада і 21 листопада — свято Базару ми відзначили скромно. Я тільки виголосив коротку промову. У бункері всі мене любили і поважали. Кожне моє слово слухали уважно і трималися моїх порад. Усі знали, що я маю бойовий досвід.

Стоячи на стійці, я часто чув навколо ворожі постріли по лісах.

З кінцем грудня дійшли до нас сумні вістки. Помер на тиф сл. п. сот. Тараско. Плакали за ним стрільці, як малі діти. Дійсно було за ким плакати. Незвичайно відважний командир, тактовний, розумний, дружній і веселий. Його любили не тільки стрільці, але усі повстанці, поважали провідники, а населення називало його "наш Тараско".

Друга вістка донесла, що большевики наскочили на зимовий бункер чот. Рубаня, в якому загинуло кілька стрільців, та на бункер ст. віст. Вантки, де всі вийшли щасливо.

Різдво в бункері

Скоро минали дні. Я і не стямився, коли наблизилися Різдвяні свята. Не знаю, як у кого, але у мене Різдвяні свята викликають якісь дивні почуття і настрій. Цілий день ми

готували дрова на всі три дні свят, робили порядки в бункері, готувалися, як на вільному світі в рідній хаті. Кутю вже зварили минулої ночі. А все інше було готове з приходом Святого вечора. Коли смеркло, прийшов стійковий стрілець і повідомив, що вже видно зірку. Ми почали скоро палити, варити борщ, пироги, а на завтра — студенину і голубці.

Коли вечеря була вже готова, накрили палаткою лежанку, поставили хліб, сіль і часник. Прочитали молитву, а потім я виголосив промову. Родини одних стрільців далеко на Сибіру, інших — погинули від ворожих куль, ще про інших нема вістки. Я згадав своїх рідних, маму, брата. Де вони тепер, чи живі, чи думають в цю хвилину про мене.

При вечері було дуже сумно, а опісля, коли почали колядувати, розвеселіли.

У серці я щиро бажав щасливих свят урядові УГВР, усім повстанцям та всьому українському народові. А якось хотілося мені бути тепер усюди на всій Україні, заглянути до кожної хати, а як ні, то піти на Лемківщину і там самому одному святкувати свята на нашій дорогій Хрещатій. Може, хтось скаже, що я дивак. Ні. Я ст. віст. УПА Тополя, той, що воював на долах. Я Острроверх, той, що воював по горах і стрімких верхах.

Перший і другий день свят пройшли весело. На третій день — св. Степана. Я пригадав собі друга-командира. День його іменин. Чи тямить він, як ми його в'язали на Ропі біля Доброї на Бірчанщині 1945. Бойовики Зоряний (з Команчі), Драпак (з Харківщини), Явір (з Лучинець, пов. Рогатин) плели солом'яний мотуз, а бойовик Бистрий в'язав руки й ноги, а він кричав: "Бійтеся Бога. Дайте хоч стійку". А там була не одна стійка. Було їх кілька, бо господарі сусідніх хат приходили з подарунками віншувати. Він не мав чим викупитися, аж я його мусив викупити.

Свята пройшли нам у співах коляд і повстанських пісень.

Алярм

По святах ми взялися знову до науки. 22 січня відзначили свято державности, а 29 — свято Крут.

В половині лютого стопився сніг. Прибіг стійковий і повідомив, що недалеко від нашого табору чути розмову большевиків. Збираємо всі свої речі, я закопую спомини, щоб не попали ворогові, робимо знаки, чи ворог буде в бункері, і відступаємо. Цілий тиждень пересиділи в старому бункері. Потім я пішов з трьома стрільцями перевірити, чи большевики були в бункері. Ні, не були. Повернулися назад. Я викопав свої записи зі споминами і пишу далі.

Бандит Кривенко

Дуже активна спецбоївка бандита Кривенка безнастанно перешукує потоки по лісах за бункерами. Той собачий син вже вигнав кілька наших зимових груп. Має першорядно наладану сітку сексотів. Мусимо бути дуже обережні.

Одного дня стоїть наш стійковий, аж тут на нього налетів вовчур. Він спочатку думав, що це вовк, але пес подивися і побіг в напрямі, звідки долинали голоси. Ми всі вибігли з бункеру, зайняли становища. Від нас яких 20 метрів проходить група большевиків.

Не минуло кілька днів, як знову алярм. Чути постріли і вибухи гранат. Большевики оточили нашу стару криївку, думаючи, що ми там зимуємо. Хто "всипав" криївку, не знаємо, однак вона була розконспірована. В березні дні стали довші і тривожніші.

Вже мої хлопці почали

4 березня ранком я почув сильний бій в селі Волошиновій. Це проривався ст. віст. Рибалка, ст. віст. Байдак і віст. Буйний. Село було оточено большевиками, але відважні вояки УПА убили 2 большевиків і 2 ранили, а самі прорвалися. В руки ворога попав живцем Грім з теренової сітки, він хотів перехитрити большевиків, заховав кріса, переодягнувся в цивільний одяг, але сексот з цього села його видав. Він в тюрмі тримається дуже добре, нічого не зрадив, тільки переказав: "Друзі повстанці. Я нічого не зрадив і не зраджу. Краще смерть, ніж зрада. Прошу вас, моліться, щоб я скорше вмер, бо довше не можу витримати страшних мук".

Важко було дістати відомості, бо лежав сніг, однак про це

донесла нам одна дівчина з села Плоского, яка, не зважаючи на те, що по селлах скрізь большевики, вигнала худобу, нібито снігом прогнати, та здалека нас поінформувала, що діється в терені.

Невдовзі большевики зробили облаву на ліс між Волошиноюю і Нанчівкою. Вигнали з бункеру хор. Романа, що з двома групами пробився через кілька застав. В бою загинув віст. Вовк, що ще за життя просив друзів повстанців, щоб, коли згине, поховали його біля к-ра Тараска. Стрільцям було важко прориватися, бо вони щойно знову перенесли тиф.

20 березня спецбоївка Кривенка наскочила на повстанців у криївці в селі Галівка. Там загинув рай. госп. Горський, рой. ст. віст. Береза, сан. Голосний і бойовик Степовик. Раненим здався ворогові рой. ст. віст. Козак, наробив дуже багато лиха, "всипав" багато селян, що нам помагали. Він якийсь час зимував разом з хор. Ромком, який йому сказав, в котрому ліску зимує к-р Хрін, бо до того бункеру ходив хор. Роман. Козак сказав большевикам, і 22 березня Кривенко спецгрупою наскочив на бункер, в якому був к-р Хрін, однак всі наші часливо вирвалися, не залишивши ворогові жодних матеріалів.

Поволі перестають пінкати снігурі, починає світити сонечко, лазить сніг, а ми виходимо на поляни грітися. О, коли б скорше на світ. Цікаво, кого зустріну ще між живими. Цієї зими повстанці зазнали великих втрат, як і зимою минулого року.

Коли зійшов сніг, я дав свої спомини заховати на "Сіцілію", а сам ходив по лісу, щоб при звичаїтиса до маршу.

При КВ "Маківка" – 24

7 квітня я зустрівся з чот. Пасом з охорони хор. Мирона, що доручив мені записку, в якій сказано, щоб я негайно долучився до к-ра пор. Хріна.

16 квітня разом з хор. Р. та його стрільцями я прийшов на умовлене місце в Горішньому лісі села Тур'є.

Від того часу мені підпорядковано стрільців з охорони КВ та кур'єрів до сотень.

В охороні були ст. віст. Рибалка, ст. віст. Орел, ст. віст. Шварний, віст. Луговий, віст. Мак, віст. Шука.

Зв'язкові: ст. віст. Гайовий, ст. віст. Байдак, віст. Голуб, віст. Граната, віст. Буйний, віст. Покірний.

Командир і віст. Тетяна працювали над звітами, а моїм завданням було налагодити якнайскорше зв'язки з сотнями к-ра Грузина, к-ра Романа, к-ра Стаха, к-ра Бора і к-ра Орленка.

В наслідок зимових утрат зв'язатися досить трудно. В Славщину я вислав 6 квітня ст. віст. Орла, віст. Лугового і віст. Щуку. Важко було їм зв'язатися. Однак кмітливі вояки дали собі раду, зв'язалися і за 23 дні щасливо вернулися. Тим часом була сутичка з большевиками в селі Росохач, під час якої ст. віст. Орел убив одного большевика. Невдовзі прийшли до нас сумні вістки, що на полі слави згинули сот. Бір, сот. Орленко, сот. політвиховник Тарас, чот. Байрак, чот. Ворон, чот. Кобза та багато інших підстаршин і стрільців.

Наше життя не таке, як у сотні. Треба більше сидіти на одному місці, конспіративно. Доставляємо харчі і все робимо так обережно, що про нас не знає не тільки цивільне населення, але навіть повстанці. Мусить бути суворе забезпечення, тиша, не вільно голосно говорити, а тим більше співати. Мене це нудить. Скрізь вже почали відділи рухатись в терені, а я мушу сидіти і полагоджувати справи іншого характеру.

Мене так тягне піти повоювати, помститися за загиблих друзів.

**SPOMYNY CHOTOVOHO UPA "OSTROVERKHA"
KHRONIKA TAKTYCHNYKH VIDTYNKIV UPA
"LEMKO" I "MAKIVKA"
1944–1948**

SUMMARY

The author of the memoirs is Oleksa Konopads'kyi (nome de guerre "Ostroverkh"), who was born in 1920 in the Ukrainian village of Hludno, near Dyniv (Dynow), presently in Poland. After conflict with the German occupation authorities and having escaped twice from Germany where he was sent to slave labor, he joined the Ukrainian Insurgent Army in 1944, and served in "Bulava" Company until February, 1945, under nome de guerre "Topolia". Later on he was assigned to a unit commanded by "Khrin", in a Battalion commanded by "Ren", in the Tactical Sector "Lemko", Military Region Nr. 6 "Sian", in Poland. Later, he was transferred to Ukraine together with "Khrin", in 1947, in the Tactical Sector "Makivka", where he was known by his underground name "Ostroverkh".

The memoirs were narrated by the author over a period of time and typed by Sgt. "Tetiana", a typist at the 24 Tactical Sector "Makivka", where "Ostroverkh" was in charge of security of the Tactical Sector Command. These memoirs although authored by a different individual, naturally belong with the memoirs of "Khrin".

"Ostroverkh" died in battle with the Soviet MVD troops on August 18, 1948. He was seriously wounded in the chest and in order not to be captured alive killed himself with his automatic rifle.

The memoirs were completed on September 14, 1948 by "Tetiana" and, together with the memoirs by "Khrin", were sent by couriers to Western Europe and published in Munich, Germany in 1953.

Oleksa Konopads'kyi begins his narration on March 14, 1944 when he was transferred to the station of the Ukrainian Auxiliary Police in Liutovyska, Lemko region. From here, he was able to eventually join the Ukrainian underground. He describes battles

with the Germans, and the Azerbaidzhanis, Uzbeks and Kazakhs who served as guard companies, and the Soviet parachutists who were operating behind the German lines. "Ostroverkh" makes an interesting mention of successful underground efforts among the German allies such as Italians and Azerbaidzhanis to neutralize and even to recruit them for anti-German struggles. He also describes a meeting with American aviators who parachuted from a disabled plane.

In addition to describing various battles and skirmishes with the Soviet and Polish Communist troops, such as an ambush in which Gen. Karol Swierczewski the Polish Vice-Minister of Defense was killed, "Ostroverkh" describes the horrible conditions of life suffered by the Ukrainian population, which found itself exposed to ethnic cleansing by the Polish Communist authorities and the Soviets, especially as result of their policy of forcible resettlement of Ukrainians from their ancestral lands at first to the USSR and later to North-Western Poland ("Akcja Wisla" in 1947), and the lands acquired from Germany. He shows how Ukrainians resisted this resettlement and how the UPA, as it turned out, unsuccessfully, tried to disrupt this inhuman policy. In connection with this, the author describes various tactics used by the Ukrainian underground in their struggle against the occupiers, both Soviet and Polish.

Of some interest to historians of the Ukrainian liberation movement are his descriptions of underground activities in late 1947 and 1948 on the Soviet side of the border, and especially descriptions of the very difficult life which, during the winter months, was endured in the bunkers and hideouts dug deep in the fields and forests.

Through the narrative comes a powerful commitment and dedication of "Ostroverkh" and his comrades to the struggle for liberty and independence, patriotism, the love for the oppressed Ukrainian people, and willingness to sacrifice one's life in order to bring for them a better future. The republication of his memoirs is the best memorial not only for "Ostroverkh" but for all who died in the struggle for liberty of the Ukrainian people.

Степан Стебельський. 1940

*Степан Стебельський
з дружиною Марійкою –
по його лівому боці,
і сестрою Марійки,
Генею з її дитиною.
Кузьмина, літо, 1942*

*Марійка Стебельська з дочкою і сестрою Генею
під хатою в Кузьміні. 1942*

*Степан Стебельський з дружиною Марійкою і дочкою Лілею серед трав.
Літо, 1943*

*Степан Стебельський
з дочкою Лілею.
Правдоподібно кінець 1942*

*Степан Стебельський – "Хрін",
Командир Лемківської сотні 95а.
Знімок із 1946 р. на горі Хрещата,
Лемківщина*

Степан Хрін
Командир Відтинку УПА

ЗИМОЮ В БУНКЕРІ

Спогади-хроніка 1947–48

ВЕСНА І ЛІТО 1947 РОКУ

Вже четвертий рік боротьби на українських землях революційного підпілля, УПА і всього українського народу з червоним сатрапом, московсько-большевицьким імперіялізмом та червоними поляками. Помимо страшного терору, підступу і провокації, ворогові не вдалося знищити нашої збройної сили, яка в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу записала себе золотими літерами в нашій історії. Виключно і в оперті на власні сили українського народу боротьба продовжується далі. Вояки УПА і революціонери створили міт героїзму, безмежної посвяти та любови до своєї батьківщини.

Ми далі ведемо перед між поневоленими народами ССРСР в боротьбі за права народів і людини, за вільні, суверенні держави.

УПА, загартована в безчисленних боях, ставить далі гордо чоло московським ордам та їхнім наймитам – червоним полякам, озброєним найновішими засобами воєнної техніки. В тій нерівній боротьбі УПА має безліч переможних боїв, здобула великий бойовий досвід і гарт, застосувала нову тактику, що дає змогу і запоруку дальшої успішної боротьби.

Ми є свідками героїчної постави відділів УПА-Захід. За лінією Керзона сотні зводять безчисленні бої. Серед голоду, холоду, з малими запасами амуніції ставлять вони чоло багатократно переважаючим силам ворога. Прориваються в оточення ворожих дивізій і промощують та продовжують свої пробої зброєю і амуніцією, здобутою на ворогові. Проти відділів УПА Лемківщини і Перемищини йдуть 2-га польська армія під командуванням віце-міністра оборони ген. Свєрчевського, 18-тисячна армія чеських комуністів та ряд найкращих большевицьких спецвідділів. "Закерзоння" довжиною 700 кілометрів замінилося в пустар. Ворог у варварський спосіб викинув усе населення, спалив села. Відділи УПА Лемківщини не мають харчів нераз по декілька днів, але далі ставлять чоло в кривавих боях, застеляють відвічні західні українські землі ворожими трупами. Б'ються за кожне село, містечко, за кожний ліс, гору і поле. Спеціальні чужоземні кореспонденти приїзять на поле бою, яке ворог називає "полудньово-всхідні фронт".

Могили наших воїнів, що впали на західних кордонах України, стали незмінними граничними стовпами українських прадідівських земель.

Бій за Лемківщину ми закінчили. Тепер ідемо продовжувати боротьбу на схід, за Сян. Наш курінь в складі трьох сотень — моєї, к-ра Стаха і к-ра Бора — 29.6.47 р. з завзятим, бравурним боєм переходить большевицький кордон біля села Сянки. Відтак через три тижні пробивається, уже розчленований, крізь 20-тисячну большевицьку армію, кинену проти нас.

Інші відділи, у час, коли Москва внутрі і за кордоном своєю брехливою пропагандою горлала, що "банди українських націоналістів уже зліквідовані, що в СРСР іде мирна праця, а в світі будується демократичний лад", у час, коли до Москви з'їхалися міністри закордонних справ на конференцію, через середню Європу пробилися до американської окупаційної зони в Німеччину. Пішли вони з наказу свого політичного проводу УГВР і Головного Командування УПА, щоб заманіфестувати перед цілим культурним світом, що українська нація, її збройне рам'я УПА та її революційні кадри борються далі за Українську Самостійну Соборну Державу, хоч в світі будують мир, хоч після війни — вже два роки.

Рейд наших відділів на Захід був великим ударом по політиці Москви. Про визвольну боротьбу українського народу заговорив світ. Відділи УПА показали, що те, що Москва обороняє на міжнародній арені, вона поборює жорстокими методами в себе внутрі.

Успіхи УПА запалюють наші серця на дальшу боротьбу з ворогом. Наші труди, невгоди і жертви гартують нас. Вірні нашому керівництву УГВР, Головному Командуванню УПА, ступаємо на дальший шлях боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Перед нами слова, мовлені 23.10.44 р. в селі Ліщавя Горішня моїм сотенним, сл. п. пор. Хомою: "Мій поворот додому провадить через вільний Київ".

Через лінію Керзона на Україну переходять групи повстанців, одні за одними. Виснажені голодом, погонею,

втомлені, але сильні духом. Вояцьке щастя дописує їм: щасливо переходять ворожі дротяні засіки, алярмові дроти, вовчі ями і дві лінії ворожих застав.

Трапляються в ці дні милі несподіванки: зустрічаємо бойових друзів, що їх не бачилося довгі роки.

В Україні загальне піднесення, вдовolenня тим, що проходять "Закерзонці". Йде виміна думок, розповіді, нав'язується дружба. З усіх боків надходять до мене записки від давніх друзів, знайомих, політичних провідників, командирів та вояків.

Ми знайомимося з новою тактикою боротьби, конспірацією та ворожими прийомами, агентурою і всім тим, що для нас нове в підбольшевицькій дійсності.

Згідно з наказом, 15.8.47 р. в лісі під Старою Сіллю передаю свою сотню під командування к-рові Стахові. Жаль було прощатися зі своїми завзятими лемками, з якими я зжився, разом воював, переживав приємні та жахливі дні. Небагато їх вже залишилось, більшість загинула на полі бою, а ті, хто стояв коло мене, обтирали сльози на вояцьких обличчях, на яких виднілись близни.

Мені доручено перебрати "Команду Відтинку – Маківка – 24". До себе забираю мого невідступного вояка, ст. віст. Рибалку, завзятого підстаршину ст. віст. Островерха, бойового підстаршину ст. віст. Вирву, відважного вістуна Лугового, знаменитого стрільця віст. Шуку та віст. Тетяну як машиністку, яка колись була розвідником в сотні к-ра Чорного, а пізніше – районовою референткою УЧХ на Лемківщині. Хор. Мирон виконуватиме функцію виховника відтинку.

Звичайно пізною осінню відбуваються останні зустрічі, на яких обговорюються нові інструкції і дістаються нові накази. Відбуваються відправи. В перших днях жовтня маємо відходити в осінній рейд на відправу. Тому що тут, під большевицькою дійсністю, зимою життя повстанців назовні завмирає, треба

приготуватися до зими. Хор. Мирон доручає своїм воякам — чот. Пасові, ст. віст. Байдакові, віст. Вихореві, віст. Сірому і віст. Буйному будувати зимовий бункер. Я натомість доручую ст. віст. Вирві і віст. Тетяні поробити відповідні закупи канцелярйного приладдя та всього, що необхідне в партизанському житті зимою, під землею. Рівно ж доручую віст. Тетяні вивчити писання на машині. Ми повернемо за місяць.

Перед відходом ми зустріли провідника, друга Орлана. Це була для нас одна з найприємніших зустрічей. Ця людина на Закерзонні була загально поважана і люблена. Він своєю невтомною працею, ідейністю, тактом та дружністю, розумінням психіки вояків і революціонерів здобув велику любов до себе і авторитет. Орлан був провідником в повному розумінні цього слова. І не диво, що пізніше ми назвали час, пережитий з ним серед розмов і дискусій, "університетом".

До нашої групи прилучується веселий, дружній і бойовий референт Служби Безпеки, д. Сайгор. Днями пересиджуємо в гущаках, ночами маршуємо. Нам, воякам, було приємно в той час дати забезпечення і охорону добрим друзям. Під час відпочинку тихенько проходять веселі жарти. Друг Марічка, Птах, Буква, Ігор, хор. Мирон і я весь час забавляємо одні одних всілякими веселими споминами.

Після довшого маршу в одному лісі ми розлучились.

Маємо переходити ріку Стрий в селі Синевідсько Вижне. Ніччю підїхала большевицька автомашинна із спецгрупою. Одна частина освітлює рефлектором ріку, друга пішла на засідку біля хат. Один стрілець з місцевого куща заявив, коли ми дораджували підождати, аж згасне світло, і лише тоді переходити ріку: "Якщо ви боїтеся, то я з вами не мушу йти" — і пустився в дорогу. Він не знав, з ким має до діла, а ми не хотіли розконспіруватися перед ним. Рад-не-рад хильцем перекладаємося на другий бік. Двічі напоролися на большевиків, які навіть з кільканадцять кроків не запримітили

нас. Під горою Ключ залишаємо свою охорону і із симпатичним бойовим зв'язківцем, д. Славком, ідемо ще далеко-далеко на стрічу.

В дружній атмосфері проходила відправа в пров. Н. В тому часі я пережив одну з найгарніших хвилин в своєму житті. Під час відправи пров. Н. відчитав мені наказ Головного Військового Штабу про Постанову УГВР: "За виявлену мужність, героїство і відвагу в керуванні боротьбою відділів УПА відзначається поручника Хріна Золотим Хрестом Бойової Заслуги I кляси".

Мої мрії від дитинства — бути воїном рідної армії і боротися за волю України — здійснилися. В додатку до того таке високе відзначення. Уявіть собі, яке це щастя бути відзначеним за боротьбу за Україну найвищою нагородою рідної армії!

Постає бажання щиро подякувати УГВР і ГВШ, що оцінили мій труд. Заразом хотів би я просити, щоб цей Золотий Хрест положити на могили моїх бійців та командирів, героїв, що впали в завзятих боях, та на грудях тим, які ще разом зі мною прийшли з Лемківщини, живуть і борються.

Хор. Мирон теж вдоволений, бо не мусів відійти на теренову роботу, що вважав для себе кривдою. І знову прощання, побажання перебути щасливо цю зиму та діждатися весни і волі.

Після довгого маршу ми злучилися із своїми стрільцями під горою Ключ. 14.10.47 р. — в свято УПА — спецгрупа емведистів в потоці наскочила на хор. Мирона, коли він мився. Ми з ним на якийсь час були розлучилися. Він, однак, назавжди розлучився із завзятим кулеметником ст. віст. Назаром із Сприні, який 28. 10. 47 р. в бункері згинув разом з пров. Оленем, що був політвиховником в його сотні і якийсь час в мене. Там загинув теж віст. Рибак із сотні к-ра Бора, рідний брат віст. Чумака з моєї сотні, що під час боїв на Лемківщині дев'ять днів нічого не їв. Загинув теж стр. Підкова з села К., що вбив начальника МВД Біловуса в місті Сколе. Усіх їх згинувло вісім.

В журбі, що, може, загинув хор. Мирон, переक्रадаємось поміж ворожі "катюші" та військові частини — полями Синевідська Вижнього. Холодні осінні води впертого Опору, розлитого широко Стрия, понурі снігові хмари купали нас в холодну, осінню ніч.

В кущі д. Дора зустрічаю ще окружного референта СБ, д. Сайгора. Трохи голодні — печемо на патичках м'ясо, потім їмо смачну партизанську зупу. Коли прийшли кур'єри і вже був час відходити, д. Сайгор, побачивши нас легко убраних, дає мені на дорогу шкіряний плащ, а ст. віст. Острроверхові — чоботи, кажучи: "Я собі зорганізую, а ви йдете в далеку дорогу. Готов впасти сніг. Це вам пригодиться". Ми відмовляємось, та чи можна відмовитись, коли хтось просить щиро і переконливо? Прощаємось зі щирим д. Сайгором — треба поспішати, бо, коли впаде сніг, зв'язки наші пропадуть.

На південних верхах великого села Орова виминаємо ворожі засідки, переходимо на другий бік. Тим часом сніг прикриває зловіщо білим накривалом землю. Коли впаде перший сніг, то ворог, мов собаки, шукає сліди. Звичайно з першим снігом відбувається теж масовий вивіз українського населення на Сибір.

Сидимо в снігу голодні, без харчів, бо в селі триста большевиків переводять обלאву, арешти і вивіз. По трьох днях московський варвар забрав із села сотню родин і виїхав. Тоді ми бредемо два кілометри до села по харчі глибоким по пояс потоком, щоб не залишити на снігу слідів. Мої відважні вояки скочили до сусіднього села, дістали свинку, щоб було що смажити на вогнищі. Так в снігах сидимо одинадцять днів. З нами постійно перебувають ст. віст. Стріла, віст. Сойка, стр. Зоя, стр. Бурий, д. Роман і інші. Щоб швидше проходив час, граємо в шахи, або я оповідаю місцевим стрільцям про наші бої.

28 жовтня приходять хор. Мирон, ст. віст. Орел — зв'язковий від к-ра Бора, а з ними референт СБ Спартак та славний командант боївки, що діє по Дрогобичі і Бориславі, —

Макомацький. Тепер лише стало весело. Притискають мене з усіх боків, щоб оповідав про наші бої, зокрема про засідку на ген. Свєрчевського.

Макомацький намовляє мене піти з ним до Трускавця:

– Ходіть зі мною. Там маю довірених людей, що вас вберуть та взують. Якщо б вони знали, хто прийшов до них, то обдарували б вас не знати чим. Там приїхав большевицький генерал, що робив облави на Лемківщині. Може, сполюємо його.

– Якщо б не зима, то ми напевно і вибрались би туди.

– Я вас собі уявляв, друже командир, як великого мужчину, а ви тим часом такі маленькі.

Макомацький мені сподобався. Невеличкий, меткий, смаглявий, інтелігентний вигляд, з бистрими очима – робив миле враження.

На його слова я відповів:

– Хоч я щупленький, зате виглядаю як хрін, якому зрубають голову, а він відростає.

В подарунку він дав нам ковбасу, яку приготував на зиму. Такого ми вже давно не їли.

Сніг не тане. Оповідаємо свої переживання. Між іншим Спартак розповідає, як то він викрав з гестапо в Дрогобичі плян наскоку на УНС над Недільною. УНС був в час повідомлений.

Час нагальть, прощаємося з друзями, бажаємо вояцького щастя. Без зв'язків, на око “рубаємо” за одну ніч аж в Спринські ліси.

Довкола не чути нічого про повстанців. Ніччю заходимо до села С. До однієї хати хор. Мирон дає сигнал: стукіт два рази по три і кличка: “Мирон від нічки”. Тут ми трохи відпочили. Та мій неспокій казав вийти, можливо тому, що я не призвичаєний до села. І щастя, що пішли. Як пізніше виявилось, син цієї господині був небезпечним агентом. Він вдавав великого співпрацівника, крився перед ворогом, а тим часом виконував агентурну роботу. Хто знає, чи не був би нас зрадив.

Снігу тут менше, але мороз притискає і пронизує тіло. Ніччю 9 листопада підсуваємося до села Л. В селі населення перелякане, нас не знає, боїться дати відомості, саме тепер ворог переводить труси й арешти. Селяни бояться, чи ми часом

не большевики, перебрані за повстанців. Перекрадаємося між хати, через шлях і переходимо Дністер. Вода по груди. Роздягатися немає часу, бо в кожній хвилині може заграти ворожий кулемет.

Ніччю налягли великі мряки. В лісі видно свіжі большевицькі сліди. Ворог пішов на засідку. Ідемо навмання лісами, трохи блукаємо. Ввечорі 10 листопада в селі Н. В. зв'язуємося із славним партизаном, бравим чотовим Тараском. Свій прихід конспіруємо не тільки перед населенням, але також перед повстанцями, щоб, на випадок арештів населення або коли попаде живцем ранений повстанець, не сказали ворогові, що нас бачили пізною осінню в цьому терені, бо тоді ворог орієнтувався б, що ми десь тут зимуємо.

Сьогодні чот. Тараско дістає іменування на старшого булавного, відзначення Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги на підставі наказу, який прийшов з ГВШ. Я назначаю його сотенним відділу "Басейн". Врадуваний, бойовий та здібний Тараско відразу укладає пляни, як він буде воювати весною.

Ще ніччю заходимо в ліс, спимо в буді, а на світанку 12 листопада обережно, без слідів, підсуваємося до нашого бункеру. Ст. віст. Байдак залишається півкілометра позаду, щоб зорити і підслухувати, чи хто за нами не слідкує.

ПІД ЗЕМЛЕЮ – В БУНКЕРІ

Нарешті ми коло нашого бункеру. Місце, в якому він побудований, непомітне. З чистого поля, з-під гори випливає потічок, що глибоким яром, зарослим густою грабиною і триметровими яличками, біжить стрімголов до головного потоку, що пливе лісом. Довкола поляни відкрите поле. Кілька арів гущаку молодого ялиннику. Знайти нас тут ворогові буде важко. Ніхто й не подумає, що ми такі рисканти і вибрали собі таке місце. На карті потічок не зазначений, місце непомітне, але в разі "всипи" важко буде звідси вирватися живим. Іншого місця не було. Більші ліси, потоки та відповідні до того горби були вже пориті бункерами і криївками в минулих роках, і майже всіх їх віднайшов ворог.

— А тепер, друже командир, ходіть шукати бункер, — каже віст. Буйний.

Про місце бункеру знав хор. Мирон, бо його вибирав. Розглядаюся, і важко його знайти. Лише коли побачив глину на смерічках, догадався, що бункер тут. Довкола земля замаскована, посипана шпильками з купин муравлів, понасаджувано ялички. Глину з бункеру, щось два вагони, поносили стрільці до урвиська над потоком, замаскували, посадили деревця, ожинник і папороть. При тому треба вважати, щоб жовта глина не залишалася на покритому мохом, чорному камінні, щоб вода цю глину не підмулила, бо тоді в потоці залишився б слід. На бункері з одного боку півтора, а з другого півметра глини. Можна по ньому ходити, але дудніння не чути. В бункері рух — пригтовляються до звіту, почувши про наш прихід. Відкриваємо віко у формі скриньки, що наложена глиною, зверху насаджена мохом. По сходах злазимо до входу, а відтак триметровим коридором досередини. Чот. Пас складає звіт:

— Друже командир, зголошую стан в бункері — шість людей. Все в порядку.

З нашим приходом стан становитиме дев'ять людей. Мої вояки ст. віст. Острроверх відійшов до бункеру рой. Довбуша, ст. віст. Орел — до бункеру бунч. Чорного, віст. Луговий — до бункеру рой. Демона.

Входячи до бункеру, я перехрестився. Бункер мені видався живим гробом. Вперше в своєму житті йду зимувати під землю.

Вітаємо присутніх. Очі всіх звернені до нас з цікавістю — які новини ми принесли, які пригоди траплялися нам в дорозі, з ким зустрічалися, чи впали які бункери, хто згинув та що нового на світі. Ми були втомлені, бажали спочивати. Та чи можна спочивати тоді, коли всі друзі цікаві? І так, питання за питаннями, завелась розмова аж до вечора.

Бункер наш невеликий: довгий на 4 м, широкий на 3 м, з одного боку високий на 2 і пів метра, з другого боку — на півтора, так, щоб стеля, покрита грубими дошками, мала спад для води. Стіни виложені сухими коленими бельками. Під вищою стіною поздовж стояла прича з дощок, яку ми накривали палатками. Під голову не було нічого, хіба п'ястук. Спання тверде, як за часів князя Мономаха. Воно було таке,

щоб через сінники, подушки, соломку, сіно не множилися комахи, звані "приятелями партизана", та щоб не було "національного тертя". Під причю було складено бараболу, в невеликому мішку буряки, цибуля і часник. На одному кінці причі був побудований столик на писальну машину, званий нами "канцелярійний кутик". Щоб було ясніше світло, віст. Тетяна виліпила стіни білим папером. Вище на полиці стояла військова література, політичні книжки, папір, калька і тасьми до машини. Вздовж понад цілу причу була ще одна, головна полиця, на якій стрільці склали свої книжки, зшитки, приладдя особистого користування. Під полицею була ще одна полочка, а там всілякі речі, необхідні в партизанському зимовому житті, закуплені віст. Тетяною та придбані стрільцями. Там були: мило, нитки, гудзики, голки, кілки, цвяшки, паста до зубів, паста до обуви, кольонська вода, порошок на комах, крем до гоління, олівці, пера і невеличка аптечка, гноти, сколка до лямпи. Цю лавочку ми називали "кооператива Тетяни".

Над причею стояв образ Божої Матері, прибраний вишиваним рушником і квітками з паперу, під ним — Володимировий тризуб та портрет полк. Коновальця.

В протилежному кутку від нашого "бюра" були складені мішки з житньою мукою, крупами, квасолею і бобом, а нагорі стояли в мішках сухарі, щоб не запліснявіли.

На другому, нижчому боці, біля входу, стояла кухня, вимурована з камінців з потоку. Комин — дві рури, які на поверхні були рівні з землею. При кінці вони дещо вужчі, щоб на випадок наскоку ворог не міг кидати туди гранати. На день рури маскувалося мохом. Один метр від кухні була умивалька, в якій щоденно кожний стрілець мусів обов'язково митися зимною водою до пояса. До драгара були набиті цвяхи, що заступали вішак. Кожний стрілець мав свій цвях, на якому вішав шинелю, шапку і зброю. Над вішаком лежали щітки, мило, приділені для кожного, мусить вистачити нам до половини квітня. Коли розподілили між стрільцями, кожний ощаджував і зуживав стільки, скільки йому потрібно.

Нижче вішака стояли два відра на воду до пиття, одне — на помий. На долівці була підлога. Під підлогою — яма, в якій на випадок "попуску" буде збірник на воду.

З протилежного від входу боку був підземний тунель на 20 м аж до потоку. В потоці він був прикритий колодою. Там була криничка, звідки ми брали воду. В тому тунелі стояли бочілки з м'ясом. Бракувало тільки ще гідних бочок з товщем, солониною, медом і сиром, тоді був би в нас рай. На жаль, ми цього не мали. Кілька пляшок масла ми заховали на свята. Тунель потрібний нам на випадок наскоку ворога, коли він обстрілюватиме віко: декілька вискочить тоді до потоку, викине декілька гранат, а коли всі вийдуть — буде вогнем пробиватися. Звичайно в такому наскоці половина повстанців гинула. При тому такий наслідок був тільки тоді, коли ворожа спеціальна боївка випадково вийшла на бункер. Коли ж була точна "всипа", тоді звичайно з бункеру ніхто не виходив живим.

По середині бункеру на дроті висіла лямба.

Заняття проводили стрільці на причі, сидючи на ковбицях. Для більшої вигоди в кутку, де стояла мука, над причею для двох стрільців зроблено додатковий лежак в роді бойківської колиски з дощок, званий нами "банти". Там було тепло спати, натомість повітря було нездорове. Це було місце наших музикантів: віст. Вихора і віст. Сірого.

Тому що ми тримали стійку наверху, на бункері, це вже не була криївка, а бункер під землею. Криївка є цілковито замаскована, і з неї не виходиться майже через цілу зиму. У зв'язку з тим, що стійка стоїть наверху недалеко бункеру, в недоступному гущаку ми збудували кльозет, де заразом скидали сміття і відпадки. Також недалеко бункеру були закопані в землю бочки з м'ясом і капустою. На густій смерічці висіли замасковані кості й м'ясо, щоб завжди мати свіжий росіл. Бочка з нафтою була теж закопана в землю, нафту добували ми за допомогою вужика.

На випадок наскоку ворога нічю або вдень, коли б загинув наш стійковий, а ми про це не знали, і ворог до віка крикнув би нам: "Бандіт, вихаді, здавайсь, тебе нічого не буде, вот сматрі, какая твоя жизнь, какой хароший свет, тебе надо только жить", ми замінували себе полковими мінометними стрільнями. Робили ми це так: із стрільна викручували чопок, з другого стрільна набирали тол, розтоплювали його, доповняли ним перше стрільно, закладали запальник від натискової міни, дротом сполучували до бункеру. Так замінували ми себе з

чотирьох сторін, п'яте стрільно повісили над бункером, на дереві. Робили це стрільці дуже обережно, тому що мінер може тільки раз в житті помилитися. Дроти були проведені поверхнею землі, припняті гачками до землі, замасковані. У разі наскоку ворога потягалосся такий дрiт, і стрільно 700-1000 осколками нищило довкола все. Зазначаю, що це ми могли практикувати тільки тоді, коли б мали ворога над віком. Можна було б користати з однієї міни, якщо ворог ішов би з одного напрямку. Але тоді ми всі мусіли б сидіти в бункері, щоб осколки нас не поранили, і лише після вибуху — відступати. Це було, однак, доволі ризиковано, бо стрільно могло не вибухнути, а тоді ворог прийшов би близько і завдав би нам великих втрат.

Стійковий в повному бойовому виряді і готовності зорив і наслухав. Він мав зголошувати постріли в лісі, брехіт собак, говорення, свист, підозрілі рубання сокирою, вйокання на коней, перекликування, будь-який тріскіт, шурготіння палатки і бренькіт зброї, верескливий крик сойок, крячок тощо. Все те могло б дати здогад, що ворог близько. На тривожні спостереження він нахилився до віка і, наслідуючи пташка, чичикав. На більш тривожні спостереження — легенько стукав до віка, а на алярм — дзвонив дзвінком, що був сполучений до нього дротом. Тоді його завданням було зайняти становище і, коли ворог ішов на бункер, відбивати його, щоб ми мали час забрати зброю, важливі матеріяли і вийти на бункер. Під час стійки не вільно з ніким розмовляти, курити, їсти, кашляти, чхати, голосно говорити, відкладати зброю, віддалятися від бункеру понад десять метрів. Під час алярму з бункеру всі виходять тихцем, бо буває так, що ворог пройде біля бункеру на віддалі кільканадцять метрів і не запримітить стійкового. Буває і так, що, запримітивши стійкового, ворог вдає, що його не бачить, а бункер обходить. Часом прибіжить большевицький пес, забреше і дасть знак ворогові або підбіжить, погляне, що це військові, й піде далі.

Конспірація — запорука нашого існування і успіху. Тому постійно звертаємо на неї строго увагу, і то на кожному кроці

й в кожній порі. Саме будівництво бункеру, доставка харчів та побут в лісі мусять відбуватися в дуже строгій конспірації. Стійковий напружено уважав, а інші тим часом будували. Дуже часто бувало так, що на таку роботу "ходили" цивілі, і тоді доводилося її залишити. Нераз наскочив і ворог — тоді ситуація дуже грізна, бо стрільцям важко вискакувати з глибокої ями. Буває і так, що нераз перейде ворожий розвідник, а навіть група большевиків, запримітять, де йде будова, але зразу не наскакують. Аж коли стрільці замешкають, ніччю оточують, вранці викінчують. Буває, що ворог знає про місце криївки стрільців, на яких, скажимо, йому менше залежить, тримає її аж до провесни, при тому провадить строгую розвідку, вичікуючи, чи до бункеру прийде хтось важливіший. Коли так, тоді наскакують. Між большевиками є хвороба — орденomanія. Ось такий орденoman-оперативник нераз тримає винайдену криївку до пізньої зими, щоб повстанці ослабли, тоді наскакує, бо знає, що ніхто живим не вирветься. Тому що повстанці знаменито орієнтуються в ворожій тактиці, мають свою розвідку, причому багато допомагає міліція — буває і так, що повстанці виходять з бункеру, а ворог, наскочивши, кидає гранати до порожньої ями. Таких випадків було в нашій дійсності багато. Про це, звичайно, оперативник не згадує своєму зверхникові, бо був би строго покараний. Деколи буває і таке, що ворог знає про якийсь бункер і на нього не наскакує. Стрільці, щасливо перезимувавши одну зиму, будують на другу зиму черговий бункер, ворог про це знає і теж не наскакує. Тоді повстанці приходять до переконання, що між ними є агенти. Завдання такого агента розвідати за сусідніми бункерами, за тим, куди йдуть харчі, на яку адресу, які харчі. Агент інформує ворога, що шукає за тими бункерами, а того, де перебуває агент-внутренник, вперто не чіпає.

Доставка харчів до нашого бункеру йшла дуже конспіративно. Стрільці носили харчі на плечах із сусідніх сіл і нічого не брали з тих сіл, біля яких ми зимували. В період бункерування на зиму ворог рідше показується на селах, не робить облав на ліси, зате провадить дуже інтенсивну розвідку. Він висилає тоді "голодуючих басарабців", перебраних большевиків, що крутяться днем і ніччю одинцем чи маленькими групами по лісах та полях і наслухують, зорять,

слідкують, хто звідки виходить, куди йде, що робить тощо. Прикладів агентурної роботи можна знайти тисячі. Щоб все записати, треба б посидіти над цим рік, якщо не більше. Над тим колись працюватимуть фахові люди. Вони матимуть велику кількість звітів, протоколів, а якщо це не збережеться, то залишаться учасники визвольної боротьби і населення, яке про все розкаже. Це все знайдеться теж у ворожих архівах.

Кожний наш знайдений бункер ворог докладно шкіцує, описує, як він побудований, в якому терені, як маскований. Довкола перекопує землю, щоб знайти архів. Докладно студіює нашу тактику на підставі свого досвіду, за повідомленнями розвідників, сексотів і агентів-внутренників. Ворог за будь-яку ціну старається піймати повстанця живим. З цього він має багато користей. По-перше, розвідає, який стан людей перебуває в даному терені, хто керує, які нові інструкції, зарядження, зовнішній вигляд, зброя, псевда. Докладно студіює застосовану нами тактику, наші прийоми боротьби, вивчає спосіб рейдування. Після переходів, стріч, зв'язків збирає матеріали про цивільне населення, яке співпрацює з повстанцями. По-друге, використовує арештованого страшними тортурами до провокації цивільного населення, як теж повстанців. Тим способом хоче ворог за будь-яку ціну відмежувати населення від нас, доводить, що кожний, хто попаде в його руки, покаже, хто з цивільного населення з нами співпрацює. В той спосіб не тільки провокує, але і залякує. По-третє, від'ємно впливає на повстанців, якщо хтось з них здався живим. Большевики деякий час такого використовують, навіть поводяться з ним лагідно, дають зброю, а використавши, ліквідують. Звичайно, після наскоку на бункер повстанців большевики перебираються групами по двоє-трьох, ідуть по селах, просять людей, щоб їх переховували, бо їм впав бункер. При тій нагоді довідуються все, що їм потрібно, про повстанців і населення.

Одно з найважливіших завдань ворога — розмежувати населення і повстанців. Він кидає всілякі провокації, щоб також в нас збудити підозріння до непевних селян або тих, хто з нами співпрацює. Ворог поширює вістки, що йому, наприклад, допомогли знайти бункер діти-пастухи, дівчата або господарі того чи того села. Треба згадати, що наші пастухи, хоч це

неорганізована молодь, своєю поставою до ворога і допомогою для нас дуже часто доказують чуда. Очевидно, що в цьому є передусім заслуга повстанців, які зуміли їх виховати. Ми можемо дуже часто почути в лісі, чи то пізньою осінню, чи то вчасною весною, чи навіть влітку, — як пастух, побачивши большевиків, замаскованих в куцах біля партизанської стежки, кричить: "Вовк, вовк на поляні!" — і називає поляну чи ліс. Вістку передає пастух пастухові, вона облітає весь ліс чи полонину, і про неї довідуються повстанці. Побачивши ворожі сліди або довідавшись із села, що в напрямі лісу пішли большевики, пастухи навмисне ганяють худобою по лісі, щоб віднайти большевиків і щоб донести про це повстанцям. Большевики це викрили. Тому вони, коли має відбуватися облава на ліс, не пускають туди пастухів. В лісі криються перед пастухами, а коли зустрінуться з ними, затримують їх нераз до вечора. Пастушки дають також великий вклад в нашу боротьбу. Не один з них загинув від ворожих куль або врятував життя багатьох повстанців.

Коли я спитав наших стрільців, чи не зустрічали вони яких ворожих розвідників, чотар Пас позвітував характерну справу.

Віст. Вихор і віст. Сірий вертаються з села. Була місячна ніч. Враз на полі квасолі запримітили вони якусь жінку, що йшла прямо на них. Вона присіла. Хлопці схопили її і забрали на допит. Тут жінка призналася, що її залишив на обсервації командант однієї десятки розвідників. Це самі голодуючі "басарабці": руські, білоруські й одна українка. Вона мала сидіти ніччю в квасолі, слідкувати за повстанцями, а якщо надійдуть, піти слідом за ними аж до їхніх квартир. Ціла її група перейшла вишкіл МВД. Група складається з 7 мужчин і 3 жінок, їхній командант вислав своїх розвідників до сіл Ліжники, Вицьова, а сам пішов до другої своєї групи над село Головецьке. Стрічний пункт має бути в лісі "Столець". На цьому пункті ст. віст. Байдак піймав ще двох розвідниць, і 4 розвідників з тої групи піймали стрільці в лісі. 8 агентів станули перед революційним судом. Таких розвідників піймали теж ст. віст. Островерх, сот. Тараско і інші. На підставі зізнань агентів ворог звернув спеціальну увагу слідкувати за групами УПА, зокрема за командирами.

Хто з повстанців ще до зими довідався про ці заходи ворога, був на обережності. Все ж частина повстанців впала в наслідок розвідки тих "голодуючих".

Стрільці, що будували бункер, не знали про те, що я маю сюди прийти. Це трималося в таємниці. Тепер під строгою забороною стрільцям не вільно було не тільки перед населенням, але й перед повстанцями говорити, хто з ними зимує.

Ще влітку я влаштувався так, що вся пошта на мою адресу ішла через чот. Паса. Через нього подавалась також розвідка від референта СБ, Гануляка. Стрільці, які будували бункер, переконані, що в нашому бункері побував хор. Роман, що прийшов сюди на відвідини. Це для нас велика прикریсть. Заведено так, що коли хтось знає про бункер, а зимує деінде, то, за правилами конспірації, такий бункер вважається незаконспірованим.

Стара наша приказка каже: "Береженого Бог береже". Боюся, щоб часом хор. Роман в розмові зі своїми стрільцями не виповів, в якому лісі й місці ми зимуємо. Може зайти випадок, що під час наскоку ворога попаде якийсь стрілець в полон і під тортурами скаже те, що чув від свого командира. Тоді ворог нас відшукає. Рівно ж боюся, чи селяни не підслухали стрільців; вони часом можуть невинно похвалитися перед іншими, і це може дійти до ворожого розвідчика. Хтось із них може бути арештований і під побоями попровадити ворога на криївку.

Краще не посилати стрільців до села зимою. Але в нас склалися обставини так, що мусимо висилати час від часу стрільців на розвідку. При тому довідуємося, яка ситуація, які рухи ворога і яка ворожа тактика. Часом між населенням ідуть балачки про бункер, який воно спостерегло. Повстанцям вони таки скоро скажуть. Трапляються випадки, що населення, напоївши самогоном большевиків, довідується, чи ворог орієнтується про бункери.

Тут описую виключно тільки свій бункер. Подаю тут наші умови і конспірацію. Це треба розуміти, як один спомин про бункер, а таких бункерів по Україні були тисячі. Кожний бункер чи криївка був інакше добудований, інші були конспірація, маскування, тактика повстанців. В тих тисячах можна знайти багато кращих взірців конспірації, хитрощів і знання партизанської тактики.

ЩОДЕННІ ЗАНЯТТЯ

Життя в бункері було для мене і для ст. віст. Рибалки, частинно і для віст. Тетяни, нове. Всі інші вже зимували в умовах большевицької дійсності.

Ми вдвох були досі в сотні. Зимою постійно рейдували, зводили бої, квартирували під голим небом, в снігах, при вогнищах. Харчі приносили з далеких сіл. Якщо ворог підійшов слідом за нами і був чисельно більший, то звичайно застава сипнула вогнем, стежку замінували піхотинськими мінами і пішли найбільш вигідним для нас тереном.

Тепер чую себе дивно і неспокійно. Здається мені, що смерть в бункері не лицарська. Краще бути назовні, в лісі чи в полі, віч-на-віч з ворогом. Навіть в бою я почувався спокійніше. Не хочу поменшувати заслуг друзів-революціонерів. Ви, що довгі роки працюєте в підземеллях, в криївках, виконуєте таку саму важливу роботу, як ті, хто на полі бою. Ми знаємо вашу муравлину, важку і відповідальну працю. Ваше здоров'я нидіє у вогкій, сирій землі.

Ті, хто впали в криївках, мають такі самі заслуги, як ті, хто впав на полі бою.

Бувають випадки, що повстанці душилися з браку повітря в криївках або їх заливала вода. Були випадки, що треба було розбивати вікно, щоб віддихнути, хоч в селі ворог перепроваджував облогу.

Живучи в цьому бункері під землею, часто ставлю собі питання, чи людина вийде живою з тієї ями. Криївка робить людину боязливою.

Натомість квартирування на вільному повітрі впливає додатньо на настрої і на боездатність повстанців. Партизан, як актор на сцені, вміє і мусить застосуватися до нових обставин.

Цікавить мене, кого зустріну весною, хто мене вже не побачить. Зимою повстанці укладають багато плянів роботи, яку думають виконати весною і влітку. Зимою ми озброюємо себе теоретично, студіюємо. Влітку переводимо це в практику, передаємо іншим.

Умови підбольшевицької дійсности такі, що треба йти під землю. Втриматися рейдующим групам неможливо. Ворог швидко знайде слід, бо має широко розвинену розвідчу мережу. Майже

половина населення була арештована. Під терором була приневолена підписати заяви співпраці з органами МГБ-МВД. З цього 5 відсотків співпрацює. Це переважно слабовіри й боягузи.

Знайшовши повстанський слід, ворожі спецгрупи алярмують сусідні гарнізони, облягають ліси і села, ідуть в погоню так довго, поки не знищать повстанців. Оперувати більшими групами, так, як на Лемківщині це ми й робили, неможливо. По-перше, тому, що терен не зовсім відповідний, по-друге – сильна агентура і великі ворожі сили, між якими велика кількість колишніх большевицьких партизанів, до того всі старшини і підстаршини закінчили спеціальні школи МВД. Усі ці протиповстанські сили провадить ген. майор Сабуров, колишній большевицький партизан. Як кожна весна, так і теперішня довгожданна для повстанців. Постійно про неї говоримо. Здається, що вона нам принесе щось нового, радісного, принесе зміну. Побачимо...

Немає тут лісу, в якому не зимували б повстанці. Деколи, якщо в терені спокійно, проходять дівчата чи господарі дорогою, лісом, гоп-гопкають, або співають, щоб повеселити повстанців. Коли ж в селах тривожно, то довкола тиша, тільки в'їдливо брешуть собаки. Тоді можна бачити, як втікають жінки і чоловіки. В напружених хвилинах ми все скоро пакували, а стійку зміцнювали ще одним стійковим.

Завдання дижурного: ніччю варити снідання, вдень наглядати за порядком, чистотою, подавати на обід холодну перекуску, якщо їжа зварена, то пригрівати її на примусі. Він дбає, щоб завжди була чиста посуда та долівка, щоб кожний вичистився, вимився, обіправся, щоб були чисті скелка до лямпи, налита нафта, вичищена зброя, щоб речі були поскладані, щоб на випадок алярму не було замішання.

Від світанку до вечера нікому не вільно розпоясуватися. Рівно ж дижурний тримав постійний зв'язок із стійковим та змінював його що дві години. Вечерю варив вже наступний дижурний. Кожної суботи всі мусіли обов'язково купатися у ванні, яку стрільці притягнули з одного села, де був монастир.

Дні в бункері ми проводили так, щоб вони були якнайбільш використані. На це був потрібний розподіл часу дня. Порядок дня був такий: вранці 6 год. – вставання, від 6 – 7 год. – руханка, миття та роблення порядків, 7,05 год. – молитва, 7,15 – снідання, 8–12 – заняття, 12–14 – обідова перерва, 14–17 – пополудневі заняття, 17–18 – вечеря, опісля чищення зброї, 20,05 – молитва. Плян праці ми часто змінювали, залежно від умов. Неділя і свята були вільні від занять.

Вишкіл стрільців перебирає хор. Мирон. Стрільці мають вивчити історію України, звертається увага на господарські підстави нашої державності. З літератури – важливіші постаті. Коротко історія української культури, ширше історія українського війська. В політичному вишколі стрільці вивчають ідеї нашої боротьби та її перспективи. При тому звертається зокрема увага на тези "За що бореться УПА", і це стрільці мають вивчити напам'ять.

Щоб вміти бити ворога, треба пізнати його зброю. Тому наш стрілець мусить бути ознайомлений з ворожою ідеологією, його політичним життям, що в нашій вишкільній програмі називається "советознання".

При вишколі не забуваємо про вивчення конспірації, як проводити пропаганду наших ідей. Тому, що переходимо на іншу тактику – кожний мусить вивчити партизанську тактику та студіювати військову літературу, яку маємо під рукою. Це було б стільки для стрільців.

Вістун Тетяна, хор. Мирон і я, побіч всіх підставових речей, докладно відсвіжуємо історію України, всесвітню історію, дещо з історії дипломатії, філософії, політичної економії. Історію національно-політичної думки ми, старшини, переробляємо ґрунтовно, як теж ворожі військові підручники.

Кожний командир УПА мусить бути політично вироблений, мусить орієнтуватися в політичній ситуації. Побіч політичного вишколу, вивчаємо ряд питань із "советознання". Правда, що нам бракує багато матеріалів, але кожний старається той матеріал, що має, вивчити як слід, щоб зима не пройшла марно.

Коли хор. Мирон провадить навчання, ми в той час пишемо звіти або студіюємо підручники. Вечером пишемо спомини з минулих боїв. Коли це все нас втомить, шукаємо розривок: дискутуємо на різні теми або закінчуємо вечір партизанськими піснями, жартами і оповіданнями про свої особисті пригоди з минулих років.

ПОВСТАНСЬКЕ ЛИСТУВАННЯ

Ще перед моїм відходом, при кінці вересня, доручив я віст. Тетяні вивчити писання на машині. Обов'язкова дівчина виконала дане їй завдання і до місяця писала на машині. Тепер вона перебирає політичну літературу для близьких груп, яким ще зимою зможу передати пошту. Цьому сприяє не-партизанська зима так, що можна виходити з лісу, до того зв'язки з сусідніми бункерами маємо наладані через сотенного Тараска.

Я переглядаю пошту, що прийшла до мене. Ось записка від к-ра Бора:

"Слава Україні!

Постій, 14. 9. 47 р.

Друже Командире!

Користаю з нагоди, що до Вас йде пошта, і пишу. Від того часу, як ми розійшлися в с. Г., я крутився з пвг (півдгіл) в цих лісах без зв'язку ще яких 10 днів. Облави перейшов я дуже щасливо. Жертв в людях не мав жодних. Гірше з чотою к-ра Ворона. Від того часу, як відійшов від Вас, пвг розчленувався. Один рій (8 стрільців) зайшов над с. Д. Тут злучився з кущем г. Байдака. "Босота" якомсь тут їх вислідила, оточила ліс так, що всі впали.

Втрат від переходу кордону досі — 13 людей (3 впало на кордоні, на Менчолі впали чотовий Сова і стр. Воробель, 4. 7. над с. Д. вбили 8 стрільців). Решта людей стягнена. Який був стан мого вг (відгілу) при переході кордону — Вам відомо. З відгілу 95 я стягнув досі таких стрільців: Довгий, Уж, Чайка та Пелня. Маю розвідку, що десь в околиці Б. має бути з відгілу 97 ще 4-5 стрільців. По них я вислав людей, щоб їх відшукати і стягнути. К-ра Граня тут ніде немає. Стр. Пелня оповідає, що два дні після того, як Ви його залишили, він забрав з собою

кількох кращих людей і кудись відійшов. Згідно з наказом Н. — я перепровадив реорганізацію відділу на зимовий час, щоб стрільці краще могли готуватись до зими, знайомитися з новим тереном та обставинами. Відділ перемішаний з відділом к-ра Г-на. Зазначаю, що це тільки на час зими. Стрільці за час 6 місяців трохи прийшли до себе та оягнулися. З боєвих гій покищо 25. 8. 47 р. на шосе Оравчик — Тухолька відділ зробив засідку. Тут "кропнули" 19 большевиків. Трофеїв не можна було забрати, бо зараз наг'їхало авто "босяків". Втрат з нашого боку не було. Крім того, були декілька менших сутичок з ворогом.

Дуже прошу по можливості якнайскоріше вислати до відділу тих стрільців, що відійшли з чотовим Довгим, і тих, хто перейшли самовільно (Граніта, Лісовика, Вихора, Дубового і Бескіда). К-р Довгий знає, де за ними шукати. Відсутність тих стрільців від'ємно відбивається на боєвому стані відділу. Тому прошу прислати тих людей назад. Також мій відділ лишився з одним чотовим, тому прошу прислати також якогось доброго чотового, може Оріха.

*Вітаю щиро та бажаю багато щастя на новому пості!
Бір."*

З пор. Бором в'язала мене дружба ще з тих часів, коли ми були на Лемківщині, в "Трикутнику" на східній частині. Спільної участі в боях ми не мали, за винятком великого бою з ворожою дивізією 30. 3. 46 р. в сс. Середнє Велике — Луків — Хоцень. Натомість, коли прийшов грізний 1947 рік і з ним безустанні облави та бої, після засідки на ген. Свєрчевського, він скоро відгукнувся і в три дні пізніше, 1 квітня зробив знамениту засідку, одну з найкращих на Лемківщині — на ВП (Войско Польске) з Тісної, де знищив 32 бандитів. Це був перший крок, яким він мене відтяжив. Внедовзі, на Великодні свята, ми злучилися на г. Магурі і куренем рейдували по Бескиді. Після малої перерви 17. 6. ми лучимося знову та спільно ділимо долю, боєву славу і 20. 6. 1947 р. разом переходимо в Україну. Обставини ніколи не пригноблювали його. Завжди веселий, любив веселе товариство, поводився дуже морально і дуже любив своїх стрільців. Особисто відважний, вмів вміло маневрувати та рейдувати по терені. Не любив приймати більших боїв. Селяни любили його, тільки вимагали більше "войни". Любив співати тужливих пісень: "Тихо ліс,

побіля нього шанці", "Полісся", "Тебе нема, а я скучаю", "Червоні маки", "Ми нині стрінулися знову", "Ти приходиш до мене в ті ночі", "Лещетарський марш". З повстанських пісень любив: "Все вище здіймемо синьо-жовтий прапор", з народних – лемківські:

*"Березка і Воля – то округлой село,
Хто до него прийде, кожному весело".*

Любив сприймати від стрільців всіляки вислови, н. пр., "має перестрашений шунок", "К'собі го болит", "цюрайля", "шпацером", "хчені", "не трайлюй", "ляйтер". На кожному кроці дбав про вояків, хотів, щоб кожного стрільця врятувати та щасливо випровадити з боїв. Вже сама записка показує, як він турбується, щоб всі стрільці були біля нього. Чи буде задоволений з цієї реорганізації? Напевно, ніколи.

В Україні ми розійшлися добрими друзями, як боєві товариші, над с. Гусне. Я хотів бути в нього осінню, коли був ще в рейді, але запав сніг. Разом з пор. Бором попрощав я тоді теж сотенного виховника Тараса, ідейного, взірцевого старшину, людину хрустального характеру, яких рідко зустрічається.

Після того перечитую другу записку від хор. Орленка, сотенного відділу "Булава":

"Слава Україні!

Друже командире!

Повідамляю Вас, що 14. 9. 47 р. вислав групу роєвого Чорняка на старе місце, де зимував сл. п. роєвий Сиротюк, тому, що в тому лісі важко замаскувати бункер. Вони вже декілька разів починали будову, і завжди вийшли на них цивілі.

29. 9. 47 р. від пров. Тараса по вишколі повернувся до відділу виховник Грушка; мій відділ має 5 зимових груп: моя, 2 – чотового Кобзи, 3 – роєвого Явора, 4 – роєвого Чорняка, 5 – ланкового Коробки. Коробка в записці з дня 14. 9. повідомив мене, що стрільці Черемха, Пізний і Івась пішли до своїх куців, а ланковий Коробка, стр. Куменко і стр. Сян пішли в терен пров. Бойка.

Дощові опади гецо припинюють нам роботу. Ріка Дністер виляла і заливає кривівки. На терені г. Осіннього ворог досить сильно оперує засідками, ходить босо. Як тільки гесь забрешуть собаки — біжить в той напрям. В с. Кульчицях на марку повстанців набрали большевики одну дівчину. Був наскок на виховника Грушку і одного станичного з куца Зеленого, але з наскоку вирвали щасливо.

Ми 14. 10. відсвяткували свято УПА. Порядок такий: збірка, звіт, слово "УПА, створення і ціль боротьби" — Орленко, святочна ватра, реферат — санітар Блакитний, деклямація "В огні і крові" — стр. Шумний, мовчанка за впадших, деклямація "Поляглим" — санітар Блакитний. Свято закінчено репутацією "Зродились ми" і маршем УПА-Захід.

Напишіть, що нового у Вас?

Вітаю щиро і бажаю щасливої зимівлі!

Орленко.

П. С. Днями мають прибути на летовище до с. К. літаки. Одночасно плянуються місця на артилерію збоку лісу Кор. До Самбора приїхало багато старшин, а багато поїхало теж на Дрогобич. Словом — воєнні готування.

О."

Останній раз з хор. Орленком я бачився 20. 10. 47 р. в лісі над присілком Підбуж с. Лужок Гор. Він прийшов до мене на стрічу, відвідати як старий знайомий з бою над с. Середнє Велике та отримати нові накази на зиму. Пристійний, інтелігентний, знаменитий вишкільник. Мав за собою добрий військовий вишкіл, був 5 років в різних арміях. Із своєю сотнею в 1947 р. він зимував на Лемківщині. Бажав ще повоювати разом зі мною, але коли почалися великі бої і голод, він перейшов в Україну. Одинокий командир, що знає партизанську тактику боротьби на наддністрянських багнах.

Третя записка з черги — від сотенного Тараска:

"Слава Україні!

Постій, 30. 11. 47 р.

Друже Командире!

Повідомяю, що пошту від Вас я отримав, з нею списки підвищень підвигдлів 476 і 478. Негайно повідомив усіх про ці

підвищення. Наказав, щоб групи мого відділу якнайскоріше закінчували згромадження харчів на зиму. Більшість моїх груп вже забезпечена, останні закінчують. Видані Вами інструкції передав інструктажем до груп. Всі знають, що зимою не вільно ходити без кінцевої потреби до села. Справа заміновання бункерів поладнана. Ще 7. 10. 47 р. я роздав полкові стрільна і запальники.

По отриманні записки від роєвого Бистрого, що йому впав бункер, я написав записку до г. Горобка, щоб приділив вдруге харчі там, де групі буде вигідніше. Доручив роєвому Бистрому будувати інший бункер, але він розділив стрільців між інші теренові групи і групи УПА. Повідомляю, що 27. 11. впав табір роєвого Козака. Лісом ходили лісоруби, ніби полювати, їх трьох вийшло на стійкового, ст. віст. Савку. Цей хотів половити їх живими, а коли почали втікати, роєвий Козак одного поранив, другий большевик так перестрашився, що занімів і досі нічого не говорить. Тепер роєвий Козак приступив до будови другого бункеру. Харчів з упавшого не забрав, бо мав двох хворих стрільців, що мали по 39,7° гарячки. Бараболю поляв нафтою, табір запалив, але цей не хотів горіти. Згадані лісоруби, що вийшли на бункер, заалармували тих, що квартирували в селі Н. У цих, нібито лісорубів, ніхто не запримічував автоматичної і кулеметної зброї. Тепер, заалармовані, вони витягнули масковані досі кулемети та папашки і погнали до лісу. Тут перекопали землю, віднайшли товщ та м'ясо і забрали всі харчі, що там залишилися. Хворих стрільців я забрав до себе. Що це за хвороба — мені невідомо. Здається, простуда грипу. Ваша заввага, що тих 4 між лісорубами — це спеці до боротьби з нами — цілком слушна. Ми запровадили строгу конспірацію і розвідку. Дівчата, що з ними гуляють, дістали упімення.

Роєвий Довбуш був забезпечений харчами. В наслідок наскоку ворога в с. П. згнули він і стр. Липовий.

З групою к-ра Стаха зв'язок налагоджений через групу роєвого Косаренка і він буде постійний, аж до снігу. Назначені мертві пункти на випадок снігу. Коли злізе сніг і можна буде посуватися, назначені місця стріч і час. Щодо звітів — буду старатися виготовити і переслати, бо архів захований в місці, де лежить сніг. Плаців в нас ніхто не перешиває на маринарки, всі групи, з якими маю зв'язок, мають теплий ояг. Групи

чотового Рубача і роєвого Ваньки дістали 3 місяці тому виряд та теплий одяг. Вони мали собі стягнути на перших станицях. Думаю, що зробили це, бо там терен багатий. З У-чиною не маю зв'язку. Там вже третій раз облава на ліс "Багів". Цивільна сітка теж не має зв'язку через облави і сніг. Може, тепер вдасться щось зробити. 22. 11. була облава на ліс "Яблінки". Нас наразі не рушають. В залученні висилаю Вам пошту, яка за Вами шукала. Я стягнув її з лінії, щоб не кидати підозріння, що в тих сторонах Ви знаходитесь.

Бажаю Вам вояцького щастя, щасливо перезимувати, гіджати весни.

Здоровлю, щиро вгячний Вам Тараско".

Сотенний Тараско — це найкращий командир на Відтинку "Маківка — 24". Своїми відважними засідками, знанням військового мистецтва, партизанської тактики, взірцевою поведінкою, своїм хрустальним характером, карністю — здобував собі велику любов, признання і пошану між повстанцями. Населення так любило його, що під час його приходу до села — всі одягалися святково та гостили чим могли. Всюди називали його "наш Тараско". За час існування сотні "Басейн" під командуванням хор. Мирона — він був головним стовпом цієї сотні. Майже всі засідки і бої цієї сотні, зведені на Лемківщині і в Україні, треба приписати передусім Тараскові. Вже тоді, коли при ліквідації всіх пограничних станиць і місцевих гарнізонів на Лемківщині я командував оперативними діями трьох сотень, він отримав признання за вирізнення в бою 21. 3. 46 р.; декілька днів пізніше за бої в с. Височани — Кожушне і 30. 3. за бій над сс. Середнє Велике — Хоцень — Загочев'я.

Дружній, веселий, завжди усміхнений, мав надзвичайно цікавий підхід до бійців. Одного разу після засідки на большевицьке авто біля с. Ляшки Муровані, коли стрільці розібрали речі з автомашини, на якій осталась тільки одна шкіряна куртка, він звернувся до стрільців: "Друзі, чи дозволите мені взяти цю куртку?"

Нераз, пересиджуючи на засідці 2-3 дні, говорив: "Щоб вбити большевика, варто і 3 дні не їсти". Бояться його большевики. Слідчий большевик, ст. лейт. Альошин, сказав раз: "Кого він хоче вбити, вб'є".

Є в мене ще записка від сотенного Стаха, пор. Кармелюка, чотового Байрака, чотового Гайдамаки і інших.

Сотенний Стах — це мій добрий друг. Ми спільно воювали майже 2 роки. Деякий час він був в сотні к-ра Бора бунчужним. Там почувався ніяково і за дозволом перейшов до мене. Після того я передав йому командування над 2 сотнею. В червні 46 р. 2 сотню забрали від мене. Сотенним стає тоді к-р Криlach, а к-р Стах чотовим. Коли однак переконалися, що командувати лемками можна, тільки здобувши у них любов та довір'я — лемки почали з тої сотні втікати — к-ра Стаха наново назначено сотенним, і сотню прислали до мене.

В Перемищині головним ініціатором боїв був пор. Бурлака, на Лемківщині — хай про те скаже історія. Коли моя сотня виконувала боєві акції, мені йшли завжди на допомогу к-р Дідик і хор. Мирон — на моє прохання або з власної охоти. Коли жив ще сл. п. підполк. Коник, ми всі надії покладали на те, що він командуватиме нами. На жаль, ця чудова людина, знаменитий командир — відійшов від нас назавжди.

Із сотенним Стахом ми знищили декілька ґарнізонів і до кінця ділили боєву славу і ворожу погоню обабіч Карпат. Він веселий, бойовий та відважний. Сподіваюсь, що й тепер повоює тут добре, хоч боюсь, що він мало обережний, мало конспіративний.

Пор. Кармелюк відійшов від нас, виконуючи функції провідника району. Для нього це велика прикрість. Ось що він пише до мене в записці:

"Дуже прикро мені, що з війська, де я був 5 років, мене нагнали як непотрібного. Це вважаю за кару, бо при війську немає стільки людей, щоб перекидати їх до цивільної служби. Знайшовся, як виходить, я один не згібний. Болить це мене дуже, бо воно впало на мене як грім з ясного неба. Трудно. Каже пословиця: "Який кінь тягне, того ще й б'ють". Друже Командире! Не беріть мені цього за зле, але мушу так писати, бо почувуюся тепер сиротою. Пишіть до мене, що нового чувати і як живете".

В перенесенні пор. Кармелюка на теренову роботу я не

рішав. Жалко мені доброго друга. Я його цілковито розумію, що для командира прощатися з військом — це великий удар.

Пор. Кармелюк при Команді Відтинку мав функцію військового інструктора та був керівником мінерської ланки. Він — найстарший сотенний УПА-Захід. Ще в УНС і був сотенним. Людина надзвичайно згідлива, працьовита, розсудлива і тактовна. Він любить військо, знаменитий партизан. Його дружина і троє дітей на Сибірі. Він тужить постійно за ними. До стрільців ставиться як батько. Коли на Лемківщині прийшла жорстока весна 1947 р., де він зимував із своєю охороною, — бунч. Тигр, ст. віст. Жук, віст. Рудий, віст. Кулик та віст. Сірий і машиністка віст. Ксеня, — знаменито загосподарювався. Ідучи на Схід, він збирає довкола себе тих, якими ніхто в той час не опікується — передусім самих повстанців-інвалідів. З ним йдуть через кордон: ранений ст. віст. Зов, ранений, сліпий ст. віст. Лист, хворі віст. Кузьменко і віст. Крук, хворий старик Муха, хворий на ногу виховник Олег. Забирає теж дівчат-підпільниць: Марійку, Марусю, Ганнусю і Думу. З тими людьми Кармелюк переходить ворожі кордонні застави, щасливо допроваджує їх на місце. Все те характеризує його характер. Я познайомився з ним в Перемищині, куди він рейдував із сотнею, я був тоді командантом чоти боеквипів. Перші бої з ворогом ми почали 8. 10. 45 р. при нищенні мостів в Загір'ю.

Старатимуся ранньою весною бути з ним та розрадити доброго друга.

Бракує тут записки від сотенного Грузина, і тоді вже був би комплект записок від всіх моїх сотенних. Його я особисто ще не знаю. Він командує сотнею ім. Б. Хмельницького.

Весь час я думками біля тих сотень, які повірило мені Головне Командування УПА. Цілим серцем хотів би я, щоб вони були забезпечені на зиму, щоб щасливо її перебули та діждалися весни. Турбує мене і те, чи застосовують вони строгі конспіративні заходи, бо ворог тепер звернув велику увагу на відділи УПА. Щоб відвідати ці сотні, дати їм інструкції, порадити — на те було в мене мало часу. Сотні доволі далеко розкинені, а до зими був всього один місяць часу, бо я мусів іти на

відправу. Найбільш турбуюся за відділи, що прийшли з-за "лінії Керзона", які мало ознайомлені з тактикою большевиків, з агентурою зовнішньою та внутрішньою. Стрільці мало знані в терені. У випадку наскоку ворога на їх зимові бункери — будуть мерзнути по лісах, бо зв'язку ніде не дістануть. В селі їх дослівно ніхто не прийме. Місцеві все ж скоріше можуть дати собі раду.

ДІВЧАТА-ПОВСТАНЦІ ПИШУТЬ

В цьому терені мали працювати теж дівчата-повстанці, подруги віст. Тетяни: Марійка — референтка УЧХ в 11 районі і Марта — колишня машиністка при надрайоні на Лемківщині. Вони однак дістали важливі доручення відійти в "Холодний Яр". Багато пережили ці дівчата. Вони після одисеї на Лемківщині не йдуть в американську окупаційну зону Німеччини, тільки разом в віст. Тетяною переходять українсько-польський кордон, щоб в лавах українського визвольно-революційного руху далі брати участь в боротьбі. Тут СБ поставилось до них з резервою. Почались допити та слідство, і їх мали усамостійнити. Це було б для них великою кривдою. Те, що вони пережили на Лемківщині, яку робили роботу та як взірцево поводитися — все те може ствердити тільки той, хто був на Лемківщині. Я станув на їх оборону, і тому справа прийняла інший вигляд.

Ось записка від тих дівчат, що відходили:

"Слава Україні!

Друже Командире!

Остання Ваша штафета була для нас великою несподіванкою. Однак треба погодитись з фактом, що можливо більше не прийдеться зустрінутись з Вами. Тому прошу прийняти від нас щирю подяку за батьківську опіку, якої зазнали ми від часу переходу з-за лінії Керзона. Це залишиться для нас наравду незабутнім спомином щирого співжиття. Дуже болюча для мене розлука з Танею, тим більше, що відходжу в незнане. Та, якою ця дорога не була б, буду старатись перейти її, як справжній революціонер.

Бажаю всього, всього найкращого!

Марійка

Щиро дякує за опіку і здоровить

Марта

Постій, 9. 10. 47 р."

Тому, що в нашому житті так прийнято, що всі підпорядковані в даному осередку дають пошту, що приходить і відходить, до перечитання своєму зверхникові, віст. Тетяна, побачивши, що я читаю пошту, поставила перед мною свої записки, які дістала. Тому, що я вірив їй, не хотів читати, і лише на її просьбу я прочитав листи до неї. Ці записки цікаві своїм змістом, тому подаю їх зміст.

"Дороженький Таньчик!

Пишу Тобі цих кілька слів, бо не знаю, чи взагалі стрінемося. Ми відходимо, не знаючи куди і що нас зустріне на цьому шляху. Але трудно, видно так мусить бути. Почування погане, знаєш, ми всі трохи жилися, а тепер така розлука..."

Це лист від цієї ж Марійки, тої самої дати.

Віст. Тетяна отримала ще один лист від згаданих Марійки і Марти з датою 27. 10. 47 р., в якому вони м. ін. пишуть: *"...Напевно буде Тобі цікаво довідатися про нас, тому пишу докладно все з початку. Вже в X-і зустріли ми В. і з ним відійшли в дальшу дорогу. Приходилось нам переходити дві ріки, майже по пояс. Це погано пережила Мері, бо в тих переправах загубила пістолю, яку дістала від пров. Зимного. Далі ми залишились у Лева. Тут зайшло мале непорозуміння. Ми прийшли скоріше, як інструкції в нашій справі. Вже думали вертатись. Тепер однак справа рішилась. Відходимо туди, звідки разом прийшли, потім далі і далі на захід. Бачиш, скільки новостей і які колосальні зміни. Важко погодитись, та годі..."*

Наші дівчата були не тільки в рядах революційного підпілля, але також в рядах УПА, де виконували функції розвідників, санітарів, фармацевтів, лікарів. Тут в Україні я запримітив в низах дивне поняття про дівчат: будьте вони пішли в підпілля тільки для романсів.

Мені, як воякові і командирові, приходится сказати тверде слово: "Неправда. Вони записали себе сотнями геройських чинів, хоробрістю на полі бою і відвагою. Невтомною,

муравлиною працею біля писальних машин в криївках, не бачучи нераз роками цивільного населення”.

Тут скажу декілька слів про дівчат Лемківщини і Перемищини. Ні одна з них не була зрадником.

Фармацевтка д. Богдана-Зена під час наскоку поляків в квітні 47 р. на бункер в Перемишлі, де були ранені стрільці УПА, розірвалася гранатою.

Д. Степова весною 1947 р. загинула в бою з поляками на Криниччині. Вона виконувала функцію надрайонового референта пропаганди. Походила з Полтавщини.

Осіною 1946 р. ранена, бо була без зброї, попала ворогові в руки д. Тамара — кущовий господарник в III районі на Лемківщині. Хоч тортурована ворогом, не зрадила таємниць. Так само зловлена без зброї д. Лісова не зрадила таємниць і в тюрмі трималася прикладно.

На засідці ВП (Війська Польського) попала в руки ворога, теж без зброї, д. Леся. Вона також нічого не зрадила ворогові.

В підземеллях шпитальки на Хрещатій в січні 47 р. пострілялися д. Дора (з Перемищини), д. Пчілка (з с. Прусеска), д. Калина (з с. Воля Горянська).

Славно згинула машиністка при Команді Відтинку (КВ) “Лемко” — д. Зена. Також без зброї. Її під час облави в травні 47 р., виснажену голодом, піймало ВП. Зараз, таки в лісі почали допит, катували прикладами і кололи багнетами. Хоч вона знала всі архіви КВ і те, що на деревах сидять стрільці, не зрадила. Її там замучили.

Подам також декілька прикладів з підбольшевицької дійсності.

Тут славно згинули: д. Наталка з с. Гордині, яку живцем, без зброї, хвору, піймали большевики і вона в тюрмі повісилась.

Д. Марійка (з с. Гордині) ранена дострілилась.

Д. Христя (з Чортківщини), заскочена в с. Страшевичі большевиками, яких привів агент, стріляє одного большевика з пістолі і втікає, при чому її вбито. Це було 24. 3. 46 р.

Д. Пальма з с. Росохате, якої не прийняли до підпілля, і що була арештована за співпрацю з повстанцями, пересиджує в лісі сама через три роки. Коли влітку 47 р. наскочили на неї большевики, вона стріляє з кріса, кидає гранати, убиває чотирьох большевиків, відтак розриває себе гранатою.

Д. Люба з с. Плоске кулеметом відбиває ворога, коли той

наскочив на бункер, відтак ранена, ножем порізала собі жили на руках і згинула. В тому ж бункері стріляється Звенислава (з с. Устріки).

В бою з большевиками в лісі "Бадьова" гине д. Ксеня, машиністка пор. Кармелюка. Ворожа граната відірвала їй руку. Вона дострілилась.

31. 10. 47 р. заскочена большевиками, гине д. Галя — лемкиня, дружина сл. п. Грубого. Большевики відрубали їй голову і забрали з собою до с. Тухолька, де поставили за вікно на виставу.

Живцем в руки ворога попалась повітова провідниця У-и д. Мстислава. Вона від побоїв посивіла, але нічого не зрадила.

Таких прикладів можна подати сотки.

Якщо знайшлися агенти-внутренники серед дівчат, то не було їх більше, як між хлопцями.

Коли тут, в С-і, були такі агенти, як Дарка-Шпиталь і Т. Сопотницька, то вина тут передусім СБ, що пустила їх без нагляду, а потім, коли вже знали, що вони агенти, не вспіла ліквідувати. Сьогодні вони їздять в Дрогобичі з большевицькими агентами і офіцерами МВД.

Дівчата на Закерзонні показали не тільки героями, ідейними і всеціло відданими справі революціонерами, але теж знаменитими зв'язківцями. Зрештою, це висвітлить історія. Я даю тільки свій погляд, як вояка і командира УПА.

Друг Степова, що була в сотні пор. Хоми, в бою в Ліщаві Горішній 24. 10. 44 р., коли я важко ранений в обидві руки, уста, лежав непритомний на полі бою, з пістолем в руках завертає стрільців і під загрозою, що буде їх стріляти, виносить мене з поля бою, не зважаючи на сильний кулеметний вогонь.

Коли мене занесли до с. Л., другого дня багато большевиків перешукує село за раненими. Четвертого дня перешукує село польське військо. Тоді прийшли рятувати мене напівпритомного тільки повстанці-дівчата: д. Софія та ще три дівчини з того села. Вони маскують і ховають мене.

Коли д-р Марта, лікар з сотні к-ра Чорного, казала відтяти мені руки, вважаючи, що вони не дадуться вилікувати, в моїй обороні станули повстанець-фармацевтка д. Богдана і стр. Муха, що погрожував аж зброєю. Богдана майже через рік гоїла мої руки і вилікувала їх. Завдяки їй та її попередницям я міг воювати ще 4 роки, і цього я не можу ніколи забути.

СТ. ВІСТ. МИХАЙЛО БАЙДАК

Найстарший віком в нашому бункері був ст. віст. Байдак. Його життя, як і багатьох інших наших селянських хлопців, пройшло невесело. Вже в дитинстві він залишає батьківську хату та йде в найми. Служить за чабана у господарів свого рідного села. Вже тоді цікавиться зброєю та вибуховими матеріалами. Раз, на Великодні свята, стріляв з маленького моздіра. Постала експльо́зія і відірвала йому у лівої руки великий палець. Коли він підріс, пішов в найми до польського ксьондза в Старому Самборі. Тут бачить розкішне життя польських панів та порівнює його із життям бідних українських селян.

В 1936 р. покидає рідні землі і виїздить на роботу за кордон. Хоч важка була праця на чужині, але людяне ставлення господаря-латиша створювало йому сприятливі умови. Почувши, що його господар, власник 200 га землі, добрим словом згадує большевицьку Росію, Байдак, хоч сам мало освічений, старається доказати йому, що сьогоднішня Росія – це проклята тюрма народів.

Коли осінню 1939 р. советська армія увійшла в прибалтійські держави, Байдак прощає свого господаря і повертається в рідні сторони. Внедовзі окупант змінюється, приходять німці. Священик, в якого служив Байдак, великий патріот, провадить культурно-освітню працю в селі, буде дім Читальні УОТ (Українське Освітнє Товариство), дуже часто проводить з Байдаком дискусії на різні теми і збагачує його знання та національну свідомість. Коли почав тріщати фронт, священик забирає з собою Байдака і на підводі ідуть на захід. Переїжджаючи ріку Сян на Лемківщині, Байдак прощається з своїм опікуном, хоч цей обіцяє йому опіку на еміграції, і йде на "Букове Бедро", де переходить військовий вишкіл УПА. Фронт вже близько. Байдака відпускають додому ховатися.

В родинних лісах ми бачимо його в рядах місцевого куща під командуванням славного партизана Тараска. "Шміраки", як він називав большевиків, пішли на Берлін. Тоді він вступив до сотні к-ра Бора. І так пішли в рядах УПА роки в боротьбі за Українську Соборну Державу.

Сьогодні він при охороні хор. Мирона. Вечорами часто згадує свої минулі роки в наймах. Запамятав собі небагато слів з латиської мови, і тому, що часто вживав слова "явкус лабі", чи "кус лабі", стрільці причепили йому таке ім'я.

Ст. віст. Байдак поважний. Не любить вживати поганих слів, правдомовний, і не дивно, що хвилювали його фантазії віст. Вихора. Він був моральний, ідейний та карний вояк. Напередодні своїх ім'янин пішов до свого рідного села по мінометні стрільна, якими маємо мінувати бункер. На дорогу дістав від своєї сестри пляшку горілки. Та стрільці вже день перед празником св. Михаїла зробили йому ім'янини і "витрубили" горілку. Заразом ст. віст. Байдак приніс пошту, що вже довго блукала по терені.

Ранком у сам празник він ще спав, як стрільці задалегідь приготованим солом'яним перевеслом зв'язали йому руки і ноги. Коли почали йому співати: "Многая літа", він пробудився, але стати на рівні ноги вже не міг. Соромливо тільки опустив голову. — "Ну, Михайле, тепер викупитися треба", — домагалися стрільці, та бідний Михайло втратив свій викуп ще вчора.

Саме тому, що ми всі шанували ст. віст. Байдака, я присвятив йому на ім'янини невеликий вірш.

Михайло був тим щасливий, і стрільці були теж вдоволені. Його скоро розв'язали, й ніхто не домогався викупу.

Користуючи з вільного дня, стрільці почали намовляти ст. віст. Байдака, щоб оповідав свої пригоди з дівчатами. Це було смішно, бо ставлення Байдака до дівчат було таке ж, як жида до ковбаси. Вправді він любив бути в їх товаристві, але борони Боже, щоб мати з ними якісь любовні розмови. Всі бунтують його сьогодні і намовляють іти з домаганням до командира, щоб дозволив йому женитися. — "Бійся Бога, Михайле, та ти вже маєш 35 років і тобі на старість не буде кому подати води", — каже чотовий Пас. Але тут зараз перебив ст. віст. Рибалка: "Та з чим же ти покажешся на волю? От такий нежонатий, без дітей!" Наш головний "капельмайстер" віст. Вихор, баламкаючи ногами на "бантах" і акомпаніюючи на скрипці, починає підтягати улюблену пісню ст. віст. Байдака:

*"Ой там під горою моя мила йшла,
В правій рученьці гзбаночок несла.
Ой там я злетів би, (3 рази)
Де моя мила йшла"*

— а всі разом хором:

"Ой Байдаче, мила плаче, бігай небораче!" —
і розсміялися.

Ст. віст. Байдак часто любив, коли слухали старшини, оповідати щось, влітаючи чужі слова. Це часто виходило в нього доволі комічно, бо він вставляв такі слова в невідповідних місцях.

Ось зараз прийшов стійковий із зміни та каже: "Сьогодні був гарний день". Байдак на те: "Так, так, день сьогодні був наївний, а вечір буде психічно гарний". Всі розсміялися.

— Та чого ж Ви смієтесь, — каже Байдак, — я кажу поважно.

— Так, так, — сказали стрільці, — ми теж поважно сміємося.

Дижурний подає грибову зупу стійковому, що прийшов. До нього парадно підходить ст. віст. Байдак і питає:

— Ну, добра зупа?

— Добра, — відповідає стійковий.

— А чи знаєш, чому добра?

— Ні, не знаю, мабуть тому, що я голодний.

— Я тобі скажу, чому добра: тому, що пахне вітамінами.

До цього вмішалась віст. Тетяна: "Зупа не може пахнути вітамінами, тільки... поправте, д. Байдак, ви помилилися".

Байдак поправив: "Вона пахне фіолетово".

Всі знову розсміялися.

"Та вона перчена", — каже ст. віст. Вихор.

Байдак: "Ну, то власне добре, бо перець має фіолетовий запах".

Це все перебив хор. Мирон і до загального сміху додав: "Так, перець синеньким цвіте, а фіолетово пахне".

Вітаміни дали дочаток для дальшої дискусії.

Винахідливі стрільці вже знайшли вітамін "К" — капуста, вітамін "З" — зупа й ін.

Байдак, побачивши, що з нього насміхаються, почав

рятувати ситуацію. Ширше розводиться над вітамінами та на доказ, що він орієнтується в тих справах, каже: "Хто хворий на легені, той мусить їсти багато вітамінів".

— Та-де це правда, — перебивають стрільці.

— Так, так, це правда, часом треба і внюхувати вітаміни. Я служив в одного господаря, якого син був хворий на легені, то лікарі приписали йому нюхати кінський лайняк.

Віст. Буйний, сміючись, перебиває, що це неможливо: "Хворий на легені повинен мати зміну повітря".

— А що я кажу, власне цей хворий пішов з хати, спав біля коней, — сказав переконливо Байдак.

Щоб продовжити веселу розмову, віст. Тетяна поставила питання, яка з ярин має найбільше вітамін. Стрільці мовчали, думали, а Байдак, поправивши штани, завинув рукав догори, поправив шапку на голові — це була його звичка — і перший відізвався:

— Гриби.

— Та де там гриби. Вони передусім не ярина, — сказали стрільці.

— Так є, гриби ярина, бо ростуть на ярі.

Сьогодні віст. Тетяна вбралася в перешиту гранатову блюзочку. Кожна зміна "декорації", в кого то не було б, не пройшла уваги стрільців. Вони сьогодні, розохочені жартами, почали приглядатися, як пошита блюзочка.

Вихор: "Зле вшита".

Буйний: "Чому?"

— Та бо буфків не має, виглядає, як міхунька — по-бойківськи "мішочок".

Віст. Сірий: "Та де воно так виглядає, тут фугів бракує".

Байдак, щоб стати в обороні блюзочки: "Та йдіть, ідіть, ви всі не розумієте, вживаєте самі романтичні слова".

Дижурний дав знак рукою, що треба починати заняття. Жарти втихли, і вояки сіли над зшитками.

Вже вечоріло. Зійшов стійковий, зголосив, що лісом

проходили дівчата та весь час співали і вівкали. Значить, в терені спокійно. Одні вискочили послухати дівочих голосів. Рибалка-лемко і Пас-бойко сіли до змагань в шахи, дижурний почав приготуватися до роботи біля кухні. Два завзяті шахісти розіграли першу партію в нічию. Щоб друга партія була більш завзятою, чотовий Пас каже:

— Граємо за те: хто виграє, той відважніший.

Щоб заспокоїти амбіції і запал двох друзів, вмішалася віст. Тетяна:

— Краще за це не грайте, бо ви повинні оба виграти. Залишіть свою гру та ходіть до мене. Я вам поворожу, бо сьогодні добрий день.

На цю вістку не лише вони, але всі кинулись туди, обступили її кругом, і наша "ворожка" почала ворожити. Одні приймали ворожбу звичайно, другі нею переймалися. Однак кожний нетерпеливо чекав своєї черги. В бункері стало тихо, тільки злегенька звучав мелодійний голос ворожки.

Ст. віст. Рибалку цікавила доля рідні, яку невідомо куди вивезли з Лемківщини. Віст. Вихора непокоїла доля матері, що на Сибірі, батька, брата та сестри, що окриваються по селах перед большевиками. Не міг він притаїти свого зітхання до Катрусі. Віст. Буйний тужить за своєю Стефою і зітхає. Це в нього перша справа, лише відтак, що робить його брат — ст. віст. Гаєвий, який зимує над селом Т. Чи він ще живе? Віст. Сірий нетерпеливо чекає, коли йому віст. Тетяна розкаже про його зрадливу Ковальку. Чотовий Пас, хоч все це йому не до смаку, цікавий знати, що робить Цюришина Кася. Він вдячний їй, бо вона дарувала йому на зиму ковдру і покривала, вишила йому сорочку. Добра дівчина, стало про нього думає, молить Бога, щоб він щасливо пережив. — То ж його обов'язок хоч раз про неї подумати.

Ст. віст. Байдак не хоче, щоб йому ворожити про дівчат, а коли віст. Тетяна щось згадує, то він заперечує, махаючи руками, та, поправивши шапку і потерши рукою карк, сказав:

— Мені про сестру і брата ворожіть, як їм хазяйство йде. Я "кус лабі" мушу знати, чи часом їх ворог не арештував за мене. Чи думають вони про мене?

Хор. Мирон, глибоко "законспірований", мріяв про саму ворожку, але вона і не думала навіть про те.

ВОНИ ДОВГО ЗА МНОЮ БЛУКАЛИ

Всі стрільці вже спали. Під піччю тріскотів вогонь. Тужливо стогнав вітер у комині. Службовий чистить бараболю, і раз-у-раз чути хлюпіт води. Часом затне лушпинку і, задуманий, не струже, не ворухиться, вп'яливши очі в невідоме. Я довго дивився на нього. Це був мій відважний вояк Рибалка. Коли він запримітив, що я обсервую його, продовжував свою роботу.

— Ай...ай...дай...ру...дай...руууу...пече...пече..., — понісся переразливий голос у сні віст. Буйного.

— Збуди його, Рибалка, — кажу до дижурного.

Пробуджений Рибалкою став оповідати, що йому приснився наскок, що він був ранений і ми, відступаючи, його залишали. А він просив, щоб не лишали його, а подали руку. Пообтирав хустиною піт і положився знову спати.

Тільки він заснув, як вже Байдак почав говорити щось крізь сон. Чути тихий плач і хлипання віст. Тетяни. Дижурний збудив також і їх.

Тетяні приснився батько. Вона зустрінула його вперше після довгих років підпільної боротьби. Він прийшов її відвідати. Втім наскочили большевики і кинулись на її батька. Вона хоче стріляти з пістолі, але набої не спалюють. Тому вона плакала.

Переглядаю знову декілька записок. Вони прийшли до мене так, як в зажурений осінніми вітрами сад — нежданні квіти яблуні, що скоро зів'януть, залишаючи тільки гарний спомин про весну.

"Друже Командире!

Вітаю з функційним підвищенням і бажаю якнайкращих боєвих та службових успіхів. Зустрів я Вашого виховника і познайомився з цілою Вашою лемківською одисеєю. Як же Вам живеться і працюється в Україні? Напишіть при нагоді декілька слів.

Дружній привіт!

Постій, 21. 9. 47 р.

Слава Україні!

Г."

З Г. ми стали друзями ще під час першої большевицької окупації ЗУЗ, коли ми учителювали разом в одному районі.

З приходом німців я стрінувся із ген. Перебийносом-Грицаєм. Тут з'явився також друг Г. Сл. п. ген. Перебийніс ще під час панування Польщі приходив до нашого дому, давав нам читати підпільну літературу і виховував. Знову розлучили нас три роки, і ми зустрілись аж в 1939 р. в Березі Каргузькій. Стріча моя і Г. з ген. Перебийносом принесла нам багато користи. Він дав багато вказівок, поручив нам згромаджувати зброю, не віддавати німцям, вишколювати "Січі". В той час, коли відійшов ген. Перебийніс, я виконував функцію підрайонового, а Г. був моїм зверхником. На початку березня 1942 р. мене арештувало гестапо. Ввічі заглядала смерть. Я, будучи війтом волости, випорожнив був німецький воєнний магазин большевицької зброї, гранат і амуніції, передав це нашим людям, а на те місце навіз артилерійських стрілен. Щоб мати краще "алібі", я повідомив "ортскомандатуру", щоб випорожнили цей магазин. І дійсно, німецьке військо забрало ці стрільна, але гестапо мене арештувало і, катуючи, хотіло довідатися, куди відійшла зброя. На щастя, "ортскомандатура" не перебрала зброї з засвідченням, і це мене врятувало. Я вперто заперечував всі закиди і, коли в моїй обороні станув німецький майор, я чудом вирвався з біди. Г. я зустрів знову на початку другої большевицької окупації — в "Холодному Ярі". Після мого відходу на Лемківщину він, будучи окружним, влітку 1946 р. відвідав мою сотню в К-і. Веселий настрій війська, боевий дух подобалися йому, а коли лікар сказав, що стан здоров'я сотні найкращий в окрузі, Г. склав мені признання.

Друга записка від Олега, колишнього виховника відділів "Булава", "Басейн", а останньою моєї лемківської сотні до вересня 1946 р. Перейшовши з Закерзоння влітку 1947, він обняв пост районового С-и.

"Вп. Друже Командире!

В першій мірі прийми від мене побажання якнайкращих успіхів на новій дорозі і новому пості. Вірю, що про Хрена тепер ще більше заговорять, як говорили до цього часу. Чую, що будеш в тому терені, де зараз я. Як прийдеш до куца г. Дора, а мене не було б там, то спитай, де я є, і нехай

пiшлють когось по мене, то я прийду. Децо поговоримо i зап'ємо. Казав я Тобi, що тут цiнять людину по її працi i здiбностях! Я недавно був з к-ром Бором. Він почувається добре. Командире, Ти менi говорив, що Ц. дуже пiдунав на силах. Якщо він бiля Тебе, то вiзьми його з собою до мене. Тут гiстане добре місце, харчi i вiдповiдну працю. Тут також цiкави подивитися на Тебе. Як тепер Тобi поводитьься? Чи воював гещо, чи ще нi? Як почувається к-р Стах i всi iншi стрiльцi та командири, чи вже прибралися i вiдважилися? Чи задоволенi, що знаходяться в Украiнi? Чи стрiчався з к-ром Мироном? Якщо йдеш туди, вiзьми собi декiлька добрих, певних, вiдважних стрiльцiв та хоч одного доброго роєвого. На чужих стрiльцiв годi полягати. Приходи чим скорiше, бо зима недалекo. На тому кiнчу, про решту поговоримо усно. Поздорови вiд мене к-ра Стаха, Цяпку, Вирву, Довгого i всiх iнших к-рiв та стрiльцiв. Побажай їм якнайкращих успiхiв.

Вiтаю щиро!

Постiй, 22. 9. 47 р.

Олег."

З д. Олегом я бажав стрiнутися ще пiд час рейду в жовтнi 1947 р. Був вже близько нього, але снiг перешкодив.

З добрим моїм другом Олегом вже не стрiнувся нiколи, бо він вiдiйшов туди, куди вiдiйшло багато героїв.

Олег походив з села Ч., був волосним вiйтом в Р. пiд час нiмецької окупацiї i заразом працював в рядах революцiйного пiдпiлля. В 1944 р. перейшов до УПА, де ввесь час виконує функцiю виховника. Своєю дружньою поведiнкою, життєвим досвiдом, iдейнiстю зумiв виховати дисциплiнованих iдейних воякiв.

Третя записка вiд д. Бориса, що був районовим в II районi на Лемкiвщинi. Тепер цю саму функцiю виконує в III р-нi С-и.

"Слава Украiнi!

Друже Командире!

В першiй мiрi мушу Вам погратулювати за високе вiдзначення, яке Ви одержали тут. Тiшить мене, що Вашi боєвi заслуги на Лемкiвщинi належно оцiнено i нагороджено. Маю бажання Вас зустрiнути i думаю, що вкоротцi гiб'юсь до Вас.

Як почувасте себе в новому середовищі! Щиро вітайте від мене г. Тетяну і всіх інших моїх знайомих, що тепер біля Вас. Ще одне прохання: чи не міг би я одержати від Вас якого автомата? Я маю голендера з 25 набоями і з терену не можу стягнути.

Вітаю щиро

Постій, 16. 8. 47 р.

Борис".

Бориса пізнав я на Лемківщині зимою 1947 р., коли ми переходили рейдом через його терен. Врадуваний тим, що появились 2 сотні: моя і к-ра Стаха, прилучується з своїми стрільцями до нас, рейдує разом і тішиться тим, що ми скликаємо збори, пропагандивні розмови і підносимо на душі населення. До того часу було так, що польські відділи свобідно ходили по терені і вганяли за малими групами повстанців. Коли ж ми появились там, відразу зникли ворожі спецгрупи, і повстанці могли віддихнути. Після нашого рейду він написав записку, а в ній сказано: "Ваш рейд зробив більше, як цілорічна праця одного пропагандиста".

Переписуючи ці записки до моїх споминів, прийшла мені думка, що хтось з читачів зможе поставити питання, пощо їх подаю. Роблю це тому, що хочу дати сільветку повстанців та взаємин між ними, їх тематику в записках, картини з життя. При тому коротко згадую про кожного автора. Я свідомий, що завтра не один з них відійде у вічність.

Записки поживкнуть в підземельних криївках... Краще хай будуть записані в споминах. Деякі речі треба було пропустити з огляду на конспірацію, можливо, що вони і пропадуть безслідно. Все одно. Легше на серці, коли їх пишу.

ПЕРШИЙ АЛЯРМ – НА РОЗВІДКУ

Грудневий ранок вітав свіжим, білим снігом. Падав він на землю та ялички, як втомлені метелики.

Стрільці вивчали лекцію про Англію. Бажаючи уприємнити цю лекцію, стрільці ставлять пропозицію: "Большевики скрізь репетують, що в Америці і Англії робітники дуже бідують, а в СССР, під "сонцем сталінської конституції" – "щасливе та радісне життя". Та чи не міг би Сталін забрати з Америки та Англії "покривджених" до советського "раю", і вже був би святий спокій?"

Слухаючи це, чотар Пас, що в ту хвилину якраз перечищував скелко і замалював собі вуса, дораджує:

— Я радив би післати туди всіх пузатих большевицьких вельмож і "доблесную галодную камсамольськую маладьож". Хай ідуть подивитися, як там в Англії ті "голодуючі" робітники їдять. Та ж вони не бачать на свято свободи того, що там робітник має на будень.

Втім стукає стійковий. Вдарив дзвоник.

Увага! Алярм!

Збираю скоро матеріяли. Стрільці хапають за зброю. Вибігають на бункер, займають становища, чекають, аж ми всі повиходимо. На верху в лісі у віддалі 15 м чути большевицькі крики: "давай вперьод!" і крісові постріли.

Ми всі на верху бункеру, тільки одна Тетяна чомусь не вилазить. Я вскочив до бункеру. Що властиво з нею? Вона холоднокровно стоїть у виході, в руках тримає банку бензини та сірники.

— Вилазїть скоро! — кричу до неї.

— Чекайте, будьте спокійні. Ви будете стріляти, я ж за той час бензиною облию бункер і запалю. Та це ж був би сором, щоб ми ворогові залишили нашу хату.

Погоджуюся з нею і вертаюся на становище. Ворог товчється біля нас далі. Кожний лежить на становищі в снігу і чекає, коли покажуться з-поміж смерічок ворожі голови. Серця товчуться. Ну, щоб вже скоріше, бо таке чекання хвилює. Або вийдуть на нас, або оминуть.

— Давай, падьом!.. твою мать!

Я догадався в ту мить, що це п'яні большевики переходять через ліс. Це не облава. Тільки лежати тихо і далі вважати.

Ще декілька хвилин, і ворожі голоси втихли. Постріли віддалювалися від нас. Поволі піднімаємося. Стоїмо ще півгодини і по одному починаємо вертатись до бункеру. Звичайно, після алярму в бункері панує гумор, прийшло відпруження. Стрільці почали жартувати з ст. віст. Байдака, що лежачи на становищі, придивлявся до дзеркала, щоб переконатися, чи він дуже зблід.

Надходило полудне. Весело засвітило зимове сонце. Сніг

почав топитися. Обертає полудневим вітром. Весело співають снігурі: сінь-цінь, сінь-цінь. Віщують, що буде "попуск". Під вечір постали прогалини, місцями почорніла земля, можна йти в село, на розвідку. Тільки стемніло, трійка: Пас, Вихор і Сірий – відійшли. Хор. Мирон пішов надслухувати.

Віст. Тетяна хотіла навчитися гри в шахи. Спочатку це справляє їй труднощі, але, коли пізнала всі правила гри, почала змагатися з найслабшими стрільцями. Втім входить хор. Мирон і каже, що в селі блистали ракети і чути було автоматні черги. Зле. Мабуть, була стріча, або наскок ворога. Ожидаємо нетерпеливо повороту наших розвідчиків.

Щось після двох годин прийшли вони втомлені, потовчені, подерті дротом і цвяхами. Але, Богу дякувати, бачу їх всіх трьох живими. Чот. Пас звітує:

– Тільки ми підсунулися до села, подалися до певної хати за розвідкою. Двох нас увійшли до середини. Віст. Сірий остав на стійці. Лише я сказав декілька слів, як по вікнах хати посипався вогонь з автоматів. Кількарічний хлопчина господаря був вбитий відразу на місці. Кулі прискали по горшках, столі, обривали вапно із стін. Як тільки посипались стріли, ми припали до землі, на руках виповзли до сіней, а знаючи, що ворог б'є також по дверях, стрибнули через поріг і покотилися по подвір'ю. Виходило, що ворог лежав на засідці і, побачивши нас, пішов за нашими слідами.

Наш стійковий перший почав стріляти, щоб стримати ворога і уможливити наш відхід з хати. Вогонь був спрямований до хати, бо ворог не знав, де стоїть стійковий. Все було б гаразд, якщо б ворожі ракети нас не осліпили так, що ми не могли віднайти виходу з загороди, відступати, коли ракети блищать, було цілковито неможливо. Якимсь чудом ми допали діру в плоті. Перервалися в город, вибігли на колючий дріт, який відкинув нас знову на 2-3 м до заду. А тут босячна за плечима. Луцять, аж у вухах дзвонить. Допавши потоку, стримуємо ворога вогнем автоматів і хільцем відступаємо.

Розвідки не принесли жадної. В селі зараз погасли лямпи, люди позамикали двері, і після такої події ніхто не дістанеться до хати.

Сьогоднішня зустріч з ворогом – для нас погана справа.

Можливо, буде облава. В додатку переходила коло нас ще група большевиків, і не знаємо, чого вони хотіли.

Наступного дня користаю, що сніг ще більше стопився, й іду сам із стрільцями з одним певним господарем, який має інформувати нас про те, що на ліс іде облава.

Перебираюся за стрільця, беру старий військовий плащ, кріс. Неголений, на голові найгірша шапка. Всі мене мають кликати "ти", по псевді Борщ. Нашим роєвим буде чот. Пас. Найбільше жаль мені голити вусів. Хочу почути сам, хто є той господар, чи може він бути нашим довіреним. Тоді дам йому відповідні вказівки.

На присілку дістали розвідку, що в селі спокійно. Прямуємо до того господаря, що його стрільці вважають найпевнішим. Після односторонньої розмови я впевнився, що він чесна людина та ідейний українець. Тоді виступаю з нашими пропозиціями. Господар, не думаючи довго, дає свою згоду.

— Стільки повстанців вже згинуло, і так багато людей вивезли вороги на Сибір, то чого я маю боятись смерти.

Ми умовились, коли в терені спокійно, то він буде висилати свої діти на санки. Крики дітей будуть для нас знаком, що немає небезпеки. Коли ж в селі буде ворог — буде тишина. Коли ж ворог буде йти на ліс, то господар має кувати рафи до коліс.

В бункері чекали нас нетерпеливо. Кожний думав, що як вже я пішов в село, то принесу не знати які відомости. Та новин не було багато.

Група большевиків, що переходила була лісом, це лісоруби, що вештаються всюди. З ними є перебрані на звичайних вояків старшини МВД. Вони якраз зловили господаря, що гнав самогон, виходила перша горілка — не фільтрований сироп. Вони припали до нього, випили до дна і не п'яні пішли нашим лісом.

Тепер большевики застосували нову тактику. Група заходить вночі до якоїсь хати. Сидять там без світла і без стійки.

Заглядають через вікна, або віконця в стайні, чи на стриху — і так цілу ніч чекають на повстанців. До однієї господині зайшли вони голодні, мов вовки. Цілий день гонили по лісі, перешукували потоки, а тепер прийшли на засідку в село.

Господиня поклала дітей на печі, а сама почала готувати вечерю. На стіл поклала хліб і пішла по молоко. Коли вернулася, большевики вже з'їли хліб. Ставить на стіл молоко і йде по варену картоплю. Вернувшись, не застала на столі молока. Пригадала, що має ще капусту. Пішла по неї, і за той час большевики з'їли бараболю. Діти почали собі просити їсти. Господиня, щоб закрити собі з большевиків, крикнула до дітей:

— Будеш тихо, хочеш, бим тя поставила в миску, то зараз зіжруть!

Але босякам це нічого. Вони пішли ще до другої господині й поз'їдали в неї теж все, що було. Недаром повстанці співають:

*"Приходять до хазяйки:
"Дай хазяйка кушать!"
Курку з квасним молоком
Жеруть, аж ся дусять"*

СТРІЛЬЦІ МАЮТЬ СЛОВО

Віст. Тетяна розгорнула газету і сказала:

— Слухайте, прочитаю Вам тост Сталіна з 1947 р. за російський народ.

І читає: "Я піднімаю тост тому, що це найвидатніша нація з усіх націй... Що це керівна сила... що в нього (російського народу) стійкий характер, ясний розум і терпіння". "А далі, — сказала віст. Тетяна, — тут пишеться, що СРСР — це держава найпередовішої демократії, найпередовішої науки, а західня наука — це гниль і грязь. Друзі, я хотіла б почути Ваші думки на цю тему".

Лемко Рибалка любив підтримувати ініціативу її — лемкині і сказав:

— Я бачив большевицьку культуру російського народу, їх партизани в 1944 р. були в моєму селі. Приходили із шкіряним міхом, грабили, що тільки попало і зливали до того міха, як моя мати до корита для свиней: молоко солодке, квасне, яйця,

кашу, голубці, борщ, капусту, варене м'ясо. Це несли до лісу для своїх командирів. От так жив "старший брат". Я знаю теж їх ясний розум, як вони вміли красти годинники, насилувати навіть 50-річні жінки, а брехати так, що ніхто інший в світі не потрапить. Зрештою, про це все знає вже дещо світ. Коли советська армія входила в Чехію, чехи ставили їй триумфальні брами. Але большевики розбивали пивниці з вином, побивали пляшки чергами автоматів. Обкрадали чехів з годинників. Не дивно, що одного разу, коли в Празі виставлювали фільм, який показував зустріч Сталіна з Черчілем — Черчіль мав на руці годинника — із залі почувся голос: "Черчіль, сховай часи, бо ті Сталін взмі!"

В Кракові є пам'ятник Леніна, що рукою показує на захід. Однієї ночі хтось повісив йому на руку будильник з написом: "Зрабовалесь в Європе вшистске зеґаркі і ровери, то везь еще тен ґрат до холери".

До одного годинникаря прийшов руский-комсомолец. Приніс йому великий будильник і наказав зробити з нього три малі. Коли майстер почав йому з'ясовувати, що це неможливе, большевик сказав: "Та я тебе освободіл од фашистских варваров, а ти мене не хатіш зделать часов. Вот тепер махнем: я тебе даю большие часи, а ти мене етиє маленькиє". Без питання забрав малий годинник і вийшов. Таких прикладів можу навести сотки.

Слово забрала віст. Тетяна:

— Большевики кажуть, що, якщо б не російський народ, то України не було б. Про Україну ніхто на світі не чув би. Кажуть, будьте, український народ "із святим вогнем любови" і безмежною відданістю рідному братові — російському народові був вдячний за те, що кожний наш письменник, мистець, науковець черпали "передову науку" від "старшого брата". З вдячності за те — нібито "добровольно" — посилає Україна до Москви мільйони пудів хліба, масла, м'яса та чолобитні в листах до Сталіна. Російський народ дає "єдинокровним братам" "велику допомогу", н. пр., тисячі пар лівих кальошів, вагони одеколону, тисячі орденів і медалів, ціли транспорти горілки й порожні цистерни, щоб вивозити з України нафту, бензину й олій. Присилає "найкращих" своїх спеціалістів, щоб керувати роботою українських робітників, а

направду, щоб експлуатувати і визискувати український народ. Великі простори наших лісів замінилися в пустирі, все вирубують і вивозять.

Сталін і російський народ також, нібито, дбають про оздоровлення українського народу, на ділі внаслідок масового насилування жінок жахливо ширяться венеричні недуги. Є в нас райони, н. пр. Славський, де 80% населення венерично хворі.

Ст. віст. Байдак:

— А "найбільш демократичні" вибори, це хіба не "краса" російського народу? Та моє село цілком не брало участі у виборах, а большевики написали в пресі, що село голосувало на 100% за партію Леніна-Сталіна. В сусідньому селі большевики стріляли до людей, що втікали, бо не хотіли голосувати. Зайшли до церкви, коли відправлялася Служба Божа, і кричали, щоб люди зараз ішли голосувати, бо інакше кинуть ґранати.

А як виглядає свобода релігії? — Одних священників постріляли, других вивезли на Сибір, а ті, що підписали православ'я, мусять бути сексотами. Багато церков позамикали на ключ.

Віст. Буйний:

— Ми пізнали також "стійкий характер" російського народу. От в селі С. большевики зарізали дитину багнетами, а в Н. їх 15 знасилувало одну дівчину. Її били, катували, відтак натирали сіллю, пекли на кухні і знову натирали сіллю, щоб вона призналася, що співпрацює з повстанцями. Так виглядає "терпіння" російського народу.

Хор. Мирон також забирає слово:

— Ось розкажу вам, для кого курорт в Моршині. Всіма вигодами курорту користується виключно сталінська кліка. Для них є з комфортом все, що тільки захочуть. Деколи, для ока, присилають туди також декілька робітників і колгоспників. Всі вони бідно одягнені. Один колгоспник приїхав навіть без шапки і босий. Ще не вилікуваний, завинувши ноги в онучі, таки без шапки, поїхав додому. Медсестра збирала від робітників санаторії гроші на білети колгоспникам додому. Це приклади на те, яка різниця між советською пропаґандою і дійсністю.

Ст. віст. Рибалка:

— Читаючи пресу, на кожному кроці зустрічаємо оповідання про "радісне і заможне колгоспне життя". Тим

часом у нас колгоспники йдуть на жебри до одноосібників, бо збіжжя з колгоспу забрала держава. Читаю, що селяни, переконавшись, що "багате життя стелеться тільки через колгосп", добровільно, з великим вдовolenням заложили його в себе. Іду до того села і довідуюся жахливі речі: ні один селянин не підписав заяви про вступлення до колгоспу, хоч ламали пальці, а багатьох скатували так, що лежать на постелі, а в додатку цілковито їх ограбили. Самі силою заклали колгосп, а в газетах пишуть щось інше.

"Стійкий характер і ясний розум" російського народу ціхують також жорстокість, дикунство, перфідність, бандитизм, нахабність, насильство, підступ, брехливість тощо. Візьмим, н. пр., таке: хто бачив, щоб вбитому воякові виколувати очі, відрізувати ніс, вуха, а потім, прив'язавши його коневі до хвоста, тягнути по районі? Так вони роблять не тільки з нашими повстанцями, але теж своєму вбитому видовбують очі, відрізують ніс, везуть до району і кажуть, що це зробили повстанці. Так поступає підступна і жорстока дич. В районі немає ні однієї могили повстанців, хоч згинуло їх немало. Тіла кидають до каналів, розтягають псами, або спалюють, щоб не остав свідок слави, якого вони так бояться. Де лише стрінуть могилку повстанця, розкопують її, а кости забирають невідомо куди.

Накінець забрав і я слово. Розказую стрільцям, як большевики в хитрий спосіб замилують свої бандитські злочини перед світом.

24 січня 1946 р. один відділ ВП (Війська Польського) напав на Завадку Морохівську на Лемківщині. Палили село і різали людей. В той час моя перша і друга чота господарювали в Загір'ю, а я з двома чотами і з боївкою СБ (Служба Безпеки) д. Гуцула пішов наступом на ворога. По півторогодиннім бою ми звільнили село. Здобули міномети, кулемети й ін. Наступного дня ворог ще раз наступає на село більшими силами і вирізує в пень всіх, хто жив в селі. Багато дітей, жінок, стариків — були жахливо порізані багнетами. Заки я прийшов на оборону села, ворога вже не було.

Про це все я склав акт і вислав на адресу однієї родини мого стрільця до США. В газеті "Свобода" появилася стаття про різню Завадки Морохівської. У відповідь на це большевицька газета в Канаді "Українське Слово" пише

спростування, в якому "доводить", що село вирізали повстанці разом з АК-істами (Армія Крайова) з села Небещан. Побіч цього, в цій самій газеті є ряд листів з УРСР до українців в Америці, що їм в Україні живеться "радісно, заможньо і щасливо". Очевидно, ці листи фабрикували самі енкаведисти.

Внедовзі мені пощастило. 27 лютого 1946 р. в с. Волиця піймали двох польських старшин та п'ятьох підстаршин, що їхали з двома батальйонами нищити с. Прибишів. Скок відбувся в хвилини, коли польське військо проїжджало підводами. Ворог довідався про наш наскок лише в Буківську.

28 лютого наскокує він на нас в с. Кам'яне, але тому, що наша сотня була в комплекті, розбиваємо ворога і гонимо його аж до Буківська. Починаємо робити слідство. Пор. Кузьма і хор. Н. (не пригадую собі його прізвища) признаються, що брали участь в мордуванні населення Завадки Морохівської. Вони оповідають докладно про мордви. Сам Кузьма, що прийшов з ССРСР, як большевицький старшина, вишколювати польську армію, заколов багнетом 11 осіб. Зізнання злочинців випущено окремою книжечкою на кількох мовах.

Багато ще дискутували стрільці, наводили речові приклади. Можна було б ще багато записати. Про звірства ж "старшого брата" — російського народу будуть писати колись томи, і хто знає, чи вдасться зібрати хоч половину їх.

ПОТОП В БУНКЕРІ

"Командире! Командире, вставайте, вода заливає бункер!"

Коли я підвівся на причі, побачив, що в бункері плаває підлога, а на ній — наші чоботи. Сніг, що стопився, наробив нам багато лиха. Однією стіною увірвалася до бункеру вода. Треба вичерпувати, виносити її, щоб не замокла картопля і мука, бо тоді все пропало. Всі босо стаємо ланцюгом аж до виходу. Вичерпуємо воду і виливаємо її надвір. За п'ять годин дуже неприємної роботи у воді, бо ломить кости, ми винесли півтисячі відер, а сліду, щоб меншало, не видно. Треба шукати іншого способу. Джаґанами і сокирами стрільці видовбують каналик вздовж тунелем аж до потоку. На полудне наступного дня ми були з роботою готові. Воду спустили. Перебираємо замоклу картоплю до мішків, укладаємо біля печі, щоб підсохла.

В бункері стало вогко, зимно, непривітно. Із стін капає на причу, промокає стеля, кожна робота зупинилась. Маємо науку, що треба мати в запасі не лише збірник на воду, але й канал. Стелю треба по дошках накривати "папою" або бляхою. Всі сидять тепер, підобгавши ноги, на причах, понакривалися палатками й чекають вечора, щоб розпалити в печі.

Все моє майно і звіти поскладані в шкіряній торбі, яку подарував мені к-р Тараско. Вона стоїть біля моєї голови, щоб на випадок ворожого наскоку рятувати документи, не зважаючи на життя, бо в них були важливі звіти, інструкції та накази.

Вода, протікаючи крізь стелю, замочувала нас, одяг. На додаток, кинулися ще й воші. Большевицький порошок проти них не діє. Робимо з палаток параван і тоді ходимо по черзі на "облаву". Кожний із стрільців старається подати якнайменше число "знищеного ворога".

Увечері переконаємося, що вошей не знищимо, поки не випариться білизну та одяг. До однієї порожньої бочки наливаємо відро окропу, вкидаємо розпечене в печі каміння і на зроблене над водою риштування кладемо білизну, накриваємо бочку і тримаємо так 20 хвилин. Після того ми вже мали спокій з "ворогом" і "облавами".

З часом постала потреба шити одяг, білизну і взуття. На це матеріал в нас був.

Віст. Тетяна вчить стрільців кроїти й шити сорочки, віст. Сірій — робити чоботи, віст. Буйний — стригти. Мені ж припало пороти старі штани і блюзку, щоб шити з них маринарки й штани. В бункері все нам скоро протирається. На декілька вечорів бункер змінився у кравецький варстат. Ми могли давати таку роботу на села, але я хотів, щоб стрільці самі навчилися давати собі раду.

Незабаром притис мороз. В нашому тунелі замерзала вода. На сходах, якими сходилося до кринички, появились груди льоду.

Одного дня ст. віст. Байдак пішов з відрами по воду. Минуло п'ять хвилин, а його немає. Стрільці йдуть глянути, що сталося. Наш бідний Байдачисько, злязачи в долину, поховзнувся і коміть головою полетів аж в криницю. Там весь скупався, а тепер викручував одяг, бо встидався входити мокрий до бункеру.

Хто має гарні спомини із студентських років, з андріївського вечора, той не може забути його і в партизанському бункері. Хор. Мирон мав спомини з гімназії та із студій теології, віст. Тетяна — з учит. семинарії в К-і та з підпілля. Стрільці знову по-своєму згадували цей вечір, як бувало вони забавлялися в своїх селах. В мене теж зібралось багато споминів з різних років. Тому не дивно, що ми всі разом старалися уприємнити собі час на андріївський вечір.

Провід вела, очевидно, віст. Тетяна. Стрільці, не знаючи ще всіх ворожб, бажали, щоб вона вивела кожную ворожбу. Хоч більшість з них в те все не вірила, але таке віщування мало на них деякий вплив.

Як тільки завечоріло, частина вояків пішла над бункер, щоб внести до хати дров — чи будуть поліна до пари, чи ні. Кому вийдуть до пари, той цього року ожениться. Коли почали повертатися дровоноси, постав загальний сміх, бо наклали таку купу дров, що вистачило б на декілька днів. Ніхто не признався, кому вийшло до пари. Віст. Тетяна налила води в посудину, топить свічку, бо ми не мали воску, і кожному з черги зливає: хор. Миронові вийшли праліси і гори, чот. Пасові, віст. Вихорові, віст. Сірому — те саме. Віст. Буйному — колиска і мала дитина. Ст. віст. Байдакові — могили й хрести. Тетяні — вінок і могили, ст. віст. Рибалці — воїн на коні, а мені — побоевище й окопи.

Тепер з черги третя ворожба: в мисці, наповненій водою, на коробці від сірників плаває маленька свічка. Кожний з нас на краю миски тримає папірчик, на котрому написано ім'я дівчини, яку він бажає взяти за дружину. Коли свічка, плаваючи, підпливе й запалить папірчик, то той найскоріше ожениться з цією ж дівчиною. Так повторювалося два рази: весілля вийшло віст. Буйному та віст. Вихорові, більше нікому.

Під шапку віст. Тетяна кладе грудку глини (могила), вінок (весілля), перстень (заручини) та цигарничку (старий парубок). Витягаючи так за чергою, вийшло: хор. Миронові — вінець, чот. Пасові, віст. Вихорові і віст. Сірому — глина, віст. Тетяні — вінець, ст. віст. Рибалці — перстень, а мені — цигарничка. Це підхопили стрільці і давай тішитися: таж ви, друже командире,

мусите наперед нас поженити, а тоді ми будемо думати про вас. Глина дещо засмутила стрільців. Це ж була трійка, що постійно ходила на розвідку. Бойово зіграні хлопці потішали один одного: "Та бодай не жаль, що всі три разом. Як нам прийдеться впасти, то "шкребнемо" кожний по кілька большевиків". Хор. Мирон радів, що йому вийшов вінець, може, справді усміхнеться щастя. Він мріяв про ту, якій те саме показалося.

Розбавлені стрільці жартують пізно в ніч. Віст. Тетяна оповідає про інші ворожби, наприклад, про те, як дівчата перев'язують нитку через стежку, якою найчастіше ходить милий. Коли він перерве нитку, ідучи стежкою, то ожениться з нею. Обов'язково мусіла віст. Тетяна – на прохання всіх стрільців – ще поворожити всім на картах. За ворожбу не вільно дякувати, бо тоді, що добре, не здійсниться.

Читач, що не брав участі у визвольно-революційній боротьбі під большевицькою дійсністю, напевно подумас: "І що ж, зле їм було? Гарне було життя, веселе, пригоди, а як часом небезпека – то трудно".

Ні, дорогий читачу, так воно не було. Правда, були веселі дні, бо ми самі старалися робити їх веселими, щоб не глядіти завжди в жорстоку дійсність, яка нервово і фізично вичерпувала нас всіх. Навіть в цю хвилину, коли ми були найбільш веселі, таки хтось наслухував, переривав сміх або розмову сигналом "цить". Всі відразу мовкли, а як на бункері було чути підозрілий стукіт, хапали за зброю й обережно підходили до віка і мін.

Андріївська ніч цілувала примкнені очі повстанців, що лежали на дошках причі. Під землею, в бункері.

Прийшов ранок. Підіймаються друзі один за одним, і кожний розказує про свій сон: хор. Миронові, хот. Пасові, віст. Вихорові і віст. Сірому приснилися такі ж сни: чужі країни, великі ліси, гори, ріки і кордони. Віст. Тетяні приснився дивний сон: була велика, осіння хуртовина. На широкому, рівному полі зловіщо шуміла суха трава. Вона йшла в пільму ночі. Перед собою шукала тіні ворога, що чигає в засідці на

життя людей. Пройшовши поле, ліс і знову поле, прямує до села. В руках тримає пістоль. В селі зустріла свою двоюрідну сестру, що їй не бачила довгі роки. Їй вона розповіла про той вінок, що показався їй з воску в андріївський вечір. Вони довго говорили про вінок і раділи собою. Сестра розказувала про знеможеного батька. Він тужить і плаче за Тетяною, благословить її труд та боротьбу. Мріє вітати її у вільній Україні... Вони ще довго говорили.

Опісля виходить з хати, вітер жалісно гуде в садах, замітає пожовкле листя на дорогах. На полі свистіли й шуміли стерні. Втім на шляху побачила перед собою кривавий листок, що припав до землі. Вона побігла ловити його, а він, замінившись в зірку, став підійматися вгору. Ловить його руками, а він змінюється у вогнисту грань, неначе блискучий криштал льоду, й вогнистою кулею падає на землю. Вона в розгоні настолічила її ногою. Ця іскорка так запекла її, що вона збудилася.

Цей дивний сон слухали всі з неспокоєм. Стрільці задумались. Це на неї погано подіяло, але, вставши на рівні ноги, почала ходити чотири кроки туди й назад. Відтак, піднявши прямо голову, своїми розумними, карими очима глянувши на стрільців, питає: "А ви чого так задумались? Сон – мара. Це право ночі. Ось що найважливіше: ніщо не спинить життя, коли воно йде в боротьбі за рідну землю, за юний спів, за усміх дитячий, за наші крилаті дні, за щастя України".

Збірка до ранньої молитви! В лаві стояли стрільці. Червоним світлом горіла лампа. Глухо та чарівно проходила молитва українського революціонера.

ІДУТЬ ДНІ ЗА ДНЯМИ

Коли людина сидить в бункері зимою безчинно, дні видаються довгі, нудні й тривожні. Натомість при праці плывуть вони непомітно. Людина забуває тоді про дійсність, стає спокійніша, зрівноважена і вдоволена.

Звичайно до полудня праця під землею проходить легко. Пополудні, зокрема після їжі – внаслідок браку чистого повітря

— людина почувається ослабленою. Трудніше склеїти думку. Ввечері, коли зійде стійковий, стає веселіше і праця набирає швидшого темпу. На це впливає певність себе, що вже сьогодні не буде наскоку.

Вдень треба часто виходити наверх, щоб дихнути свіжим повітрям, почути дещо від стійкового та самому наслухати.

Окрема тема — відгадування, яка буде зима. Такі питання пізною осінню і на початку зими завжди ставлять повстанці старим селянам, які мають на це свої пояснення. Якщо шишки на верхах ялиць, то зима буде сильна, при кінці — "завалиста"; коли на середині — буде морозний січень; як на долі — сильна заметіль на початку зими. Якщо пізною осінню багато підпеньків, то буде легка зима. Коли підпеньки появляться вчасною осінню, буде сувора і рання зима.

Коли впадуть сніги, важко посилати стрільців на розвідку до села. Ворог може по слідах прийти аж до бункеру. Тута за людьми, за новинами, за розвідкою приневолює стрільців часто балакати, коли нарешті буде "попуск". В цьому повстанці добре орієнтувались. Ось, наприклад, в нас, коли гудів "Оровий" — це віщувало, що сніг не буде топитися, що прийде мороз і вітер із снігом. Коли шумів "Столець", буде зміна. Тоді шумлять потоки, сніг чорніє, а під яличками колом розтоплюється сніг. Як побачимо ясний сніг, аж важко на нього дивитися, і снігурі співають сумно — цїнь-сїнь, цїнь-сїнь — це означає, що скоро буде падати сніг. Коли снігурі співають — цїнь-сїнь, цїнь-сїнь, обов'язково буде тепло. Вони тоді менше звиваються за їжею, не скачуть під ноги стійковому. Не докучає їм холод і не тривожить небезпека, що не буде що їсти, коли впаде сніг.

День Святого Миколи завжди нагадує давні-давні, юні роки. Наша трійка, віст. Тетяна, хор. Мирон і я, ті, хто зазнали студентських часів, згадували миколаївський вечір по-своєму. Наші друзі-вояки — знову по-своєму. Для нас свят-миколаїв-

ський вечір був традиційний, коли ми ходили до середньої школи. Колись, ще учнями, в гурті своїх шкільних товаришів ми ішли на традиційний миколаївський вечір, щоб там не лише дістати невеличкий подарунок, але щоб серед радощів, сміху і жартів провести час.

Наші друзі-стрільці згадують також свят-миколаївський вечір у своїх рідних селах, читальнях "Просвіти", що приносив їм вдовolenня з самої вистави більше, ніж з подарунків, які вони дістали того вечора.

Це було минуле, а тепер жорстока революційна дійсність.

Наших стрільців запрошували знайомі дівчата, щоб вони вийшли з лісу по подарунки. Але твердий закон конспірації забороняв. Ворог слідкував за тим, чи не появляться повстанці, бо тоді знатиме, що десь недалеко вони зимують. Тому до села заходили тільки в дуже важливих справах.

Щоб цей день був для стрільців веселий, віст. Тетяна запропонувала, щоб для стрільців ми приготували миколаївські подарунки. Коли вони лягають спати, ми нібито ще викінчували канцелярйну роботу й сидимо далі. На заваді нам дижурний. Проворна віст. Тетяна, мовляв вона хоче нині митися, каже, що сьогодні вона буде дижурна.

Стрільці сплять. Ст. віст. Байдак вже крізь сон говорить про свій завтрішній дижур. Йому завжди прикурювалася каша або зупа, й він крізь сон виразно говорить: "каша... каша... як та каша... то є дуже добра каша..."

Взагалі, коли стрільці спали, можна було часто чути тривожні оклики: "Ох, ох... ох! бий! стріляй! Кидай гранати!" Це стрільцям снилися погані сни, бої з ворогами, наскок, облати. І не диво, кількарічне напруження боротьби вичерпало нас нервово так, що ця тривога увійшла в кров і нерви. Людина, хоч вже спала, не мала спокою. Та чи хто розуміє нас з тих, хто живуть на вольному світі? Чи здаватимуть собі справу, чи зуміють бодай в малій частині усвідомити нашу дійсність?

В творі Турянського "Поза межами болю" виходить на перший плян проблема голоду. Біль цей страшний, але на те, щоб не з'їдати

людину, є рада — куля в лоб. І можна твердити, що в постатей Турянського найстрашніший був страх перед смертю.

В нашому житті небезпек є десятки більше, як смерть. Повстанці бояться, щоб не впасти живим в руки ворога. Хочемо жити на те, щоб продовжити боротьбу та довше працювати для України.

Бажаючи стрільцям дати відпруження, готуємо для них миколаївські дарунки. Віст. Тетяна пече миколайчики і пампушки. Я за цей час пишу для кожного стрільця листи "від св. Миколая" у формі віршів. Хор. Мирон рівно ж щось записує. Коли робота була закінчена, пакуночки з різками й листами приготовані, віст. Тетяна пішла над бункер порозвішувати їх досить високо на яличках, щоб кожний завтра рано намучився доволі, заки його здійме. Падав легенький сніг і замаював білим пухом яличку з миколаївськими подарунками.

Відходячи спати, віст. Тетяна просила нас не гніватися, коли вона завтра буде без настрою. Це нас здивувало. Вона пояснила.

— Завтра іменини мого батька. Матуся моя померла, коли я мала чотири роки. Батько був для мене всім. Він мене безмежно любив. Коли я піросла, післав мене в школу. Вдома в нас були злидні. Останній гріш, який тільки батько мав, ішов на те, щоб я закінчила вчительську семінарію. Я хочу цей день присвятити своєму батькові, бо знаю, що він буде весь час тільки думати про мене. Я до батька відчуваю безмежну любов і вдячна йому за те, що виховав мене, дав освіту, навчив любити Україну гарячим лемківським серцем. Коли я йшла в повстанці, він благословив мене і казав: "Ніколи назад, а завжди вперед, хоч може і впасти треба буде!"

Коли віст. Тетяна пішла спати, ми ще для неї приготували подарунок. На завтра все було готове.

На світанку зчинився в бункері рух: "Миколай був у нас, Миколай!" Хор. Мирон зривається на рівні ноги — він у нас найбільш побожний — і починає співати: "О, хто, хто Миколая любить!", а ми всі за ним тягнемо хором.

Треба було бачити, як старі діти дерлися по яличках, кидалися до пакунків та з великим зацікавленням розпа-

ковували їх. Листи, що висіли біля різок, кожний ховав незаметно до кишені, думаючи, що там для нього багато несподіванок, які можуть викликати сміх між стрільцями.

Одна тільки віст. Тетяна не йде на бункер, бо собі пакунка не зробила. Вона рада, що всі вдоволені, й тішиться. Втім приходять стрільці й питають, чому вона не йде по свій пакунок. Вони були б його принесли, але він так високо припнятий, що хіба мусить приставляти драбину. Віст. Тетяна вибігає скоро наверх і без труду вилазить на яличку та знімає пакунок. Вона рада, що про неї не забув св. Миколай.

Крім пампушків і тістечок, ми знайшли в пакеті ще цукерки і шоколяду. Це нас дуже здивувало, бо звідки воно тут взялося. Чия ж це робота? — питають стрільці, побачивши в додатку цигарки. З куренням в нас було дуже круто. Чот. Пас каже:

— Св. Миколай закупив це в нашій кооперативі "Таня".

Ст. віст. Байдак перебиває:

— Це робота Атлянтика.

А хор. Мирон:

— Це робота Тетаніка.

Так ми всі називали віст. Тетяну. В додатку її подружки кликали "Таньчик", а друзі в Україні називали її "Чічана", тому що вона гарна. Але це псевдо було для неї найбільш дразливе. Вона ніколи не любила говорити про себе й не любила, щоб хтось про неї говорив, хоч за собою мала багато відважних чинів, коли була розвідником в УПА, а пізніше — на тереновій роботі на Лемківщині.

Загадку з шоколядою і цигарками ми незабаром розв'язали. Ще перед приходом до бункеру віст. Тетяна дістала від знайомих цукерки і шоколяду, сама накупила цигарок. Вона все це принесла з собою до бункеру і заховала так, щоб ніхто не знав. Щойно на св. Миколая вложила до миколаївських подарунків. Цей вчинок гарно вплинув на наш настрій. Не диво, що всі стрільці її любили і поважали.

Тепер кожний по черзі мусів голосно читати "листи від св. Миколая". Відбувалося це серед радості і сміху, бо не один старався деякі місця пропустити, але це йому не

вдавалося. Віст. Вихор домагався відчитувати все докладно. У віршах до нього, віст. Буйного і віст. Сірого були вчислені їхні хиби. Це хор. Мирон старався на них вплинути. Зрештою, він з тим наміром взяв їх взагалі до свого бункеру, щоб перевиховати.

Скінчились наші "чтенія". Кожний дістав своє. Було весело й гамірно.

Одна тільки віст. Тетяна сиділа в кутку сумна й нічого не говорила.

Хор. Мирон оповідає стрільцям, звідки взялась в нас традиція св. Миколая. Я вказую на виховне значення свят-миколаївського вечора для дітей і молоді. Переказав також, як такі вечори відбувалися під час панування Польщі. Стрільці завели гутірку. Їх передусім цікавило те, що тепер робить наша молодь.

НЕПРОШЕНІ ГОСТІ

Найприємніша хвилина в бункері, це коли стійковий зголошує, що вже вечір. Тоді кожний ставав спокійніший, знімав з себе обладований амуніцією і гранатами пояс, перечищував зброю. Хоч ми не були мрійниками, але іноді бувало, що всі замовкали, тонули в думках, як малі діти, коли слухають казок. Тоді відпочивали нерви, спокійно билось серце, оновлювалась душа.

Від деякого часу почали відвідувати нас пси. Занюхали в ямі кості і щоденно відвідують наш бункер. Зробили вже таку стежку, що може звернути увагу ворог. Хор. Мирон пече шницлі, змішані із склом, та це не помагало. Пси перестали брехати чистим голосом, похрипли, як свахи на весіллю. Стрільці з цього приводу жартували з к-ра Мирона, що, вгощаючи псів шницелями, ще більше їх принадив. Віст. Вихор з дроту робить сильце, на яке дійсно раз зловився пес, але разом з сильцем і бочілкою, до якої було прив'язане сильце, втік аж на "Сицилію". За собою залишив тільки слід такий, якби їхав трактор. Бочка вдаряла пса і дудніла, додаючи йому ще більшого страху.

Вслід за псами почали приходити до нас вовки. Стоїть

стійковий на стійці, аж тут кілька сіроманців поставали та дивляться на нього. Стріляти не вільно, кричати — те саме. Пустився він іти до них, а вони тільки зубами клацають. Блиснули очима і пішли в ліс.

Але найбільш небажаними для нас сусідами стали крикливі сойки. Тільки хто вийде з бункеру, а вони репетують в різні голоси. Хай почують большевики цей крик, то й без слідів прийдуть прямо до нас. Кинете за ними поліном, то вони відлетять на кілька дерев далі і кричать годинами. Щоб їх заспокоїти, ми насипали їм бобу, і вони, наївшись досхочу, сиділи тихо.

Одного разу ввечері, коли ми сиділи при своїй роботі, на бункері щось так задудніло, що аж глина посипалась із стін. "Большевики", — подумали ми та вхопили за зброю. Одні — до виходу, інші — до входу.

Підслухуємо: на бункері ще більше дуднить. При тому чути писк, квік і форкання. Це не большевики, а дики. Вони в люту заметіль загналися на наш бункер, дірвалися воловою шинки з-над комина і шматували її, жеручись між собою. Віст. Тетяна перша скочила між них з пістолем, але вони нерадо лишили свою добичу.

Ще затемна висилаємо стійкового на бункер. Робимо це тому, щоб із світанком не збудив нас ворог.

Цього року зима не дуже відповідна для нас. Невеликий сніг уможлиблював ворогові перевіряти ліс. Ми краще почувалися б, якщо впали б навальні сніги, якщо закурило б всі потоки й вертепи. Тоді ворогові важко було б ходити.

Час від часу провіряємо, чи стійковий є на бункері. Робимо це звичайно тоді, коли втихає його рівномірний хід нагорі. Боїмось, щоб часом зненацька не наскочив на нього ворог, а ми цього не чули б. Хоч маємо ще другий вихід, треба буде викидати гранати й зривати міни, а коли вони не вибухнуть, тоді знищити архів і скінчити з собою.

З початком зими в бункері людина відчуває себе ще сильною. Чим далі, тим більше слабне. Найбільше нездорово, коли топиться сніг. В бункері повно тоді води, що тече з усіх сторін.

В грудні я взявся з запалом до роботи. Радів, що маю спокійний кутик, де можу писати не тільки звіти, але й спомини. На Лемківщині я писав їх серед дуже поганих умов, звичайно в лісі, на коліні. Ці звіти були короткі. Багато цікавих фрагментів з боїв, з життя стрільців, з нашого і ворожого середовища пропало, бо не можна було всього записати. Мій сотенний виховник Цяпка кількакратно написав спомини-хроніку сотні. Все те, на жаль, під час бою пропало. Тепер хочу це відтворити, однак бракує багато дат і цінних фрагментів-картин з минулого. Дещо маю записане, воно зберігається в архіві, в криївці на Х-ій. Може все те замгло, прогнило, тому не жду матеріали і відтворюю хоч ті картини, що збереглися в моїй пам'яті.

Так в розпалі роботи я дуже рідко показувався на свіже повітря і забув про наш обов'язок бодай півгодини пробути надворі, щоб не підупасти на силах.

Одного дня, коли я був зайнятий роботою, хор. Мирон і віст. Тетяна вийшли на бункер. Там вони умовились відірвати мене від роботи. Віст. Тетяна поспішно прибігає до бункеру, кличе мене негайно йти нагору, бо має щось дуже важливого показати. Я, думаючи, що вона, може, побачила десь далеко большевиків, швидко виходжу за нею. Тетяна стала на прогалині і, коли я підійшов до неї, вона, вказуючи пальцем, каже:

- Бачите цей вершок ялиці?
- Так, бачу.
- Бачите другий вершок?
- Так, бачу.
- А біля неї цей сухий вершок?
- Бачу! — я брав справу поважно.
- А ту маленьку суху гілку бачите?
- Бачу.
- Добре придивіться.

Тому що я маю слабкий зір, напружую очі й питаю:

— Що ж там є?

— Там сидять два комарі й цілуються, — сказала вона мені, сміючись.

Це мене дещо загнувало, бо вони відірвали мене від праці. Тетяна, побачивши моє невдоволення, сказала:

— Вибачте, друже командире, але ми це пляново придумали, щоб Вас виманити на повітря. Трохи віддихніть, бо опісля зовсім не зможете працювати.

Треба було послухати, і я залишився.

ДЕНЬ СВ. АННИ

Зближалось нове свято в нашому повстанському зимовому бункері: день св. Анни — іменини нашої подруги віст. Тетяни. Ми відсвяткували іменини кожного з нашого бункеру. Це впливало передусім із дружби, пошани і любові один до одного.

Завтрашній день вимагав від нас готування на день скоріше. В усіх було бажання, щоб свято іменин дівчини-повстанця, яка своїм тактом, дружністю, відвагою, працьовитістю й ідейністю була щиро люблена і шанована цілим нашим гуртом, вдалося.

Тетяна належала до тих дівчат, що виреклися вигод, залишили рідні хати, знехтували особистим щастям і все своє життя, знання та працю віддали для України. Вони полюбили далекі рейди, тривожні дні та ночі, нерівні бої, невигоди, труди, голод та холод, полюбили військо і вояцьке життя. Вони стали вояками з душі, крові і кости. І таких дівчат можна було нарахувати багато. До них належала віст. Галя-Тетяна, розвідник УПА, районний референт УЧХ, опісля СО і вкінці машиністка КВ. Всім відомі були її пригоди, одчайдушні чини, як вояка і революціонера. З її великих, розумних, карих очей відчитував кожний доброту, стійкість, характерність і сильну волю. Її душа була щира і кришталево чиста, її ціхувала витривалість, обов'язковість і самопосвята. Своє особисте щастя бачила тільки в щасті народу. По званні була вчителькою і вийшла з убогої лемківської родини, де вже чотирирічною дитиною втратила маму. Була це людина високої культури, інтелігентна і незвичайно гарна. Краса нераз її смутила, бо звертала увагу багатьох повстанців, а це не було їй до вподоби.

Подарунків підготувати ми не могли жодних. Ми їх не мали. В подарунку могли передати тільки щирі слова побажань. В мене постала думка віршем написати їй минуле, хоч я ніколи в житті не мав з віршуванням нічого спільного. Матеріал до цього дали мені її оповідання, які вона мусіла під тиском всіх

друзів оповідати, як і всі, щоб без нудьги проходив час. Про себе, а зокрема про свою діяльність в рядах УПА, а пізніше в рядах революційного підпілля, вона не любила багато говорити, хоч, може, мала пригод і переживань більше від багатьох інших повстанців. Коли оповідала, то найчастіше про свої безжурні дитячі роки, про рідне село, родину, школу.

Моє віршування було б опинилося в печі, але переконливі слова віст. Мирона, що воно для віст. Тетяни буде приємною пам'яткою, змусили мене допровадити діло до кінця.

Сьогодні дижурним був ст. віст. Рибалка. На превеликий клопіт, віст. Тетяна не пішла спати і весь час допомагає своєму другові-лемкові поратись біля кухні. Про наші завтрашні пляни святкувати її іменини вона навіть не догадувалась. Ми полягали спати з думкою, що нічю встанемо, впорядкуємо свій одяг, взуття і приготуємося до ранніх побажань.

Коли ми вже поклалися спати, наш дижурний ст. віст. Рибалка вивговорився перед нею, що ми знаємо її дійсне ім'я. Це трохи збентежило її, й вона заявила, що не буде спати, щоб ми не склали їй побажань, коли вона вставатиме з причі. Вичистила взуття, одягнулася святочно в свою улюблену червону блюзочку, і в її душі та назовні було щось урочисте. Вона сама вже святкувала. В очікуванні дня, в щирій розмові лемкині з лемком вона, сидячи на причі, задрімала.

Ми використали цю хвилину, і всі тихенько вийшли на бункер, де впорядкували одяг та взуття. В стрілецькій лаві в бункері заспівали "Многая літа". Віст. Тетяна зірвалась, мов перелякана. Побачивши нас, святково одягнених, зникла, стала на рівні ноги, опустивши голову. Мені, як найстаршому ступенем і функцією, довелось скласти першому побажання. Після того я перепросив Тетяну, що хочу відчитати їй те, чого не висказав словами. Хор. Мирон присвічує свічкою, а я читаю писане олівцем:

*До дівчини-повстанця
В мальовничій Лемківщині,
Наг потічком, при долині
Розложилося село.
Під верхами чисте поле,
Далі ліс неначе море,
Мережані стежечки.*

*Як засвітить сонце ясне,
Небо тут таке прекрасне,
Що аж любо жити тут.
Часом в бурю трісне грім
По ялицях, мов проклін,
А в потоках рев і шум.
Знов тумани налягають,
Огні одних здоганяють
Гори, наче статуї.
А зимою тут все біло
І неначе заніміло,
Лиш куряться димарі.
Влітку тут усе зелене,
Село в чічки замаєне,
Дзвоном гзвонить пташків спів.
Як прийде свята неділя,
Це найбільша лемків мрія —
Йти із хижі в Божий гім.
Раз було це у Стежниці,
Ще не було сніговиці,
То був Анни святий день.
Вголі, селом йде лемкиня
Гарна, кажуть, як княгиня,
В руках донечку несе.*

В дальших стрічках була описана її молодість та участь у підпільній боротьбі. Вірш кінчається:

*Прийми, Таню, в свято Анни
Дружні від нас всіх слова:
Хай волею увінчаєсь
Труд твій — боротьба.
Хай журби і невігоди
У повстанському житті
Не гостюють більш у Тебе.
Будь щаслива... як колись
У давнині...
Як матуся тебе несла
У церковцю, на руці.*

Вірш цей зробив враження на іменинницю. Вона прийняла

його з сльозами на очах. Просила мене підписати вірш. Після того попливли щирі розмови, спогади, крилаті пісні. У веселій і милій атмосфері минув день.

РОЗВІДОЧНА СТЕЖА

Треба знову в село вислати стрільців на розвідку. Хай принесуть вісті із світу, пресу, потрібні харчі на свята. А найважливіше — довідатися, що робить ворог. Перед відходом стрільці завжди дістають докладні інструкції.

Сьогодні відходять: чот. Пас, віст. Вихор і віст. Сірий. Тому що в лісі сніг, треба буде йти кілометрів два потоком у воді, аж до дороги в лісі, що перетинає потік.

— До села треба підходити ввечері, коли є рух. Вважати, щоб не бачили селяни, яким не треба вас бачити. Ворог звечора йде на засідку, однак часто змінює місце побуту, і його немає ніччю в тому місці, де був вдень. До села не йти однією дорогою і не вертатися тією ж. Селянам, з якими будете говорити, наказати, щоб нікому, навіть своїм найближчим не говорили про те. Один певний господар мусить поїхати вашим слідом до лісу, де ви сходили з потоку до дороги. Коли балакаєте з своїм розвідником, робити так, щоб ніхто того не бачив. Переходячи біля хат, вважати на відкриті двері в стодолах, стайнях, бо там може бути ворожий кулемет. Не переходити біля вікон, щоб не пересувались тіні й щоб не блищала зброя. Не стояти перед хатою, перед білою стіною, бо тоді ворог може запримітити. Стояти в тіні. Стійковий мусить обрати добре поле до зорення і стояти в темному місці. У випадку погоні ворога мати приготовані гранати. Вважати біля порожніх хат. Обережно в садах і на роздоріжжях. Голосно не стукати до вікна. Не курити цигарок, заборонити світити світло в хаті. Щоб не брехали собаки, наказати замкнути їх до хати. Коли собаки нарobili руху, відразу змінити місце. Коли чуєте сильний гавкіт собак, обережно підсуватися. Зброю завжди тримати готовою до стрілу. Слідкувати на дорозі за слідами по снігу. При повороті стрясати сніг з дерев, щоб засипати слід.

Тепер намастити собі лоєм взуття і взяти з села горілку, щоб після повороту було чим розігрітися, бо треба брести водою вище колін.

Такі мої інструкції.

Стрільці зголосили відхід і відійшли. За час їхньої відсутности стійковий наслухує, чи не було стрілів у селі, чи не блискали ракети. На кожний випадок мусимо бути готові, що хтось важко ранений може впасти ворогові в руки: а під тортурами різно буває – витримає або ні.

Опівночі чути гуркіт. Ідуть наші. Вода хлюпає в чоботях, із штанів тече вода, обличчя від холоду аж посиніли, хоч несли багато всіяких речей. Чот. Пас зголошує прихід. Скоро роззуваються, випивають по чарці горілки і біжать "на банти". Щойно тепер починають оповідати.

Населення поблизьких сіл живе надією на неминучу війну. Ходить дуже багато політичних чуток, часто навіть дуже наївних. Нам радять уважати, триматися. Встановлюють для можливої війни дати і причини. Селяни тішаться, що американська Федерація Праці прийняла постанову про підтримку політики уряду США і пляну Маршалла, про посилення акції проти Всесвітньої Федерації Профспілок, що в руках комуністів. Деякі селяни дуже добре орієнтуються в політичних справах.

Населення до глибини обурене грабіжницькою політикою уряду ССРСР. Під покришкою грошової реформи 16 грудня 1947 р. большевики ограбили населення з останнього карбованця, обіцяючи дати повноцінний гріш, скасування харчових карток і перехід до вільної торгівлі. Большевицький уряд украв на кожних 10 карбованців – дев'ять. Дорожнеча, що була, лишилася далі. Ціни ті самі, деякі навіть підскочили. Товар ще важче дістати, як досі. Спекуляція, як була, так і залишилась. Населення каже, що большевики перевели грошеву реформу на те, щоб покрити дефіцит в державному банку.

Найбільш трагічною вісткою для нас була відомість, що 22 грудня 1947 року помер в бункері на тиф сот. Тараско. Легендарний герой Самбірщини відійшов. Вмираючи, закликав свого брата, ст. віст. Зірку, передав йому зброю і просив продовжувати боротьбу. Жалів, що не гине на полі бою, а вмирає на постелі на тиф. Смерть к-ра Тараска дуже вразила населення, яке його незвичайно любило.

В двох зимових бункерах хворіє ще 14 стрільців на тиф.

26 грудня 1947 року большевики наскочили на бункер чот. Рубана, ранили його. Загинули стрільці Луговий, Орел і Новий. Живим попав ворогові в руки ст. Ворон. Стрільці ходили до села по харчі в заметіль. Коли повернулись, слідів не було, бо закурило, але по кількох днях сніг почав топитися і сліди вийшли наверх. За ними ворог дійшов до бункеру. Відразу наступного дня большевики найшли на бункер кущ. Романчука. Повстанці вискочили з бункеру і хоробро відбивалися. В бою впав бунч. Буревій, кущ. Романчук, стан. Соколенко. На "Сицилії" перебуває віст. Спартак, що зимував в бункері к-ра Рубана і щасливо вирвався з погоні. Він хоче зв'язатися. Большевики наскочили також на бункер рой. Ваньки, але всі щасливо вийшли.

Вістки були тривожні. Ворог приступив до роботи. Спочатку провадив розвідку, збирав матеріяли. Тепер діє. Майже щоденно переходить по селах, відвідує всі хати, щоб при тому зустріти своїх сексотів. Деякі групи большевиків переодягаються в уніформу повстанців, кажуть, що на їхній бункер напали большевики і в населення "шукають зв'язку до повстанців". Розвідників-"басарабців" та "голодуючих" вже не видно. В одному селі арештували одну дівчину за співпрацю з повстанцями, катували, але дівчина до нічого не призналася. Після того кілька большевиків вертаються з нею до села, друга група, вдаючи повстанців, робить на них засідку, обстрілює перших, ті втікають. Переодягнені за повстанців, большевики "визволяють" дівчину і зараз ж закидають їй, що вона підписала співпрацю з большевиками, щоб в цей спосіб спровокувати її та довідатися, чи вона має зв'язок з повстанцями. Однак дівчина догадалася, що це провокація, і не зрадилася.

Не тільки селянство і молодь наставлені ворожо до большевиків, але навіть малі діти. До однієї хати входить большевик, підходить до восьмирічного хлопця і питає: "Що читаєш, мальчик?" Михась не відзивається. Большевик питає вдруге. Хлопчина навіть не хоче дивитися на нього і далі дивиться в книжку, на сторінці якої намальований Сталін. Большевик питає: "Чого ти на мене гніваєшся, чому не хочеш дивитися на мене?" Михась: "Бо мені не хочеться". — "А що я тобі, чорт, що тобі не хочеться?" Хлопчина, далі не дивиться на большевика, каже: "Ти гірший чорта, і мені так і не хочеться

дивитися на тебе". Тоді большевик: "Але ти хороший мальчик, бо вчишся про Сталіна". — "Ну, мушу вчитися". "А ти його любиш?" — "На чорта мені його любити".

Стільки було з нашої розвідки.

Крім того, стрільці принесли все те, що нам було потрібно на свята.

НА ДОЗВІЛЛІ

Після занять стрільці збираються до холодної перекуски. Їмо сухарі і січене з цибулею сире м'ясо. Сьогодні палити не вільно. Місяць світить так ясно, що ворог міг би запримітити дим. До сирого м'яса стрільці звикли. Після перекуски починаються гри в шахи й доміно. Дехто читає. Часом по черзі кожний розказує якийсь жарт або переповідає щось із свого життя. Коли й це нас не цікавить, стрільці забираються до своїх особистих занять: один шиє, другий латає. Незамітно увійде в бункер тиша. Так нераз годинами.

*Внеговзі буде приходити
У наше віко білий день.
Хто ж принесе до нас, у бункер,
Хоч жменю радісних пісень?
Усі пісні вже проспівали,
Нових співатиме весна.
Ігуть у норах підземелля
Гартовані в боях літа.*

В таку тишу одні мріють про майбутнє, інші згадують минуле.

Віст. Тетяна безустанно сидить біля машини і пише. Писальна машина дзвінком пригадає нам, що закінчилась хвилина, пережита в підземеллі, і що вона не вернеться ніколи. Хор. Мирон задуманий, вп'яв свої очі кудись в далечінь і стоїть так довго, довго. Чот. Пас мучиться над якимсь завданням з арифметики і обраховує швидкість лету літака. Віст. Спартак, що недавно до нас прийшов, переживає ще раз недавній наскок ворога. Був в обіймах смерті. Чергою з кулемета звалив кількох

пограничників. Він бачив убитих і криваві сліди на снігу. Тепер, заложивши п'ястуки під голову, зідхав: він думками був коло своєї дружини і маленького синка, що тиняються по селах. Віст. Вихор на "бантах" переложив ногу на ногу і дивився на свою скрипку, бажаючи перервати тишу грою. Ст. віст. Байдак міркує, підпертий на лікті, що сьогодні доведеться йому варити на вечерю. Це був для нього найбільший клопіт. Коли на нього припадав дижур, він вже день перед тим журився, а після дижуру день або й два міркував, чи друзі були вдоволені з його їжі. Віст. Буйний вичісує своє буйне волосся та думає, як то він зустрінеться із своєю Софунею, коли падає такий великий сніг. Віст. Сірий сидить над абеткою і вивчає грамоту. Йому сьогодні заявили друзі, що якщо він не навчиться читати й писати, то про це розкажуть його дівчині, яка скінчила вісім клас. Ст. віст. Рибалка сидить на ковбиці в кутку і має велику журбу: з його рідного села пішли в УПА понад 20 хлопців. Тепер він ображував, що їх залишилось лише двоє: ст. віст. Шварний і він. Питає себе, з ким піде шукати своїх рідних односельців, коли Україна стане вільною. З лемківської сотні, що нараховувала щось 250 людей, сьогодні залишилося кільканадцять. Ст. віст. Рибалка уявляє себе перед зібраним народом, як він оповідає про марш лемківської сотні крізь завзяті бої назустріч волі. Його мучить питання, чи молодший брат, якого ще залишив вдома, йде правильним шляхом, чи, може, записався в комсомол. Однак, думає він, коли стільки лемків упало за волю України, то й серце брата напевно належить до неї.

Звичайно стрільці затаювали свої особисті почування, щоб один з одного не сміявся. Але в розмові з нами вони висловлювали свої думки щиро. Тепер немає якогось відважного, щоб перервав тишину. Втім обіззався віст. Буйний:

— Друже командире, як довго ще будемо в підпіллі?

Треба було дати таку відповідь, щоб не він, але всі прийняли її як переконливий аргумент.

— Так довго будемо в підпіллі й так довго провадитимемо боротьбу, як довго в Україні буде окупант, як довго в колгоспах чути плач голодних дітей, як довго катовані в тюрмах і вмираючі на Сибіру. Поки чути по наших селах і лісах ворожі кулемети, поки відбуваються дикі облоги, терор і насильство, так довго будемо боротися і не вийдемо з підпілля, — відповів я йому.

Цю розмову почула віст. Тетяна. Просить дозволити їй говорити:

— Друзі, над тим питанням я вже не раз застановлялась. Відповідь одна — та, яку давав командир. Але краще, я переконалася особисто, не мучити себе цим питанням. Треба укласти собі так життя, щоб в розпалі праці й боротьби минав час, як поїзд в степу. За нами має остати віддана для народу праця, успіх в боротьбі, взір нашої ідейности, а як треба — то геройства і подвигів. В праці людина знаходить забуття. Тоді ми не будемо мати часу застановлятися над такими справами. Це ціхує слабих людей, вичерпаних або людей в неволі. Ми живемо на волі. Маємо зброю, святу ідею і ясну мету перед собою. Тому маємо йти без пригноблення і суму, не зважаючи на втрати й жертви, до перемоги.

Ми обрали собі шлях боротьби, яка творить нову епоху в нашій історії. Хоча б цей шлях забрав нам довгі, довгі роки, нам однаково. Якщо він забрав би навіть ціле наше життя, то і на це ми приготовані. Ми слова "бути або не бути" викинули з пустої фразеології і замінили їх в чин. Ми мусимо бути революціонерами і будівничими української самостійної соборної держави. Тому зайво ставити нам питання: як ще довго? Наша боротьба — це мистецтво, наші невгоди і пригоди — це його прикраси, мета — це її зміст. Хоч наша юність безсонна, тривожна, зате блискуча, славна. Хай одне покоління посвятить себе для інших поколінь. Ми маємо принести майбутнім таку юність, про яку ми лише вміємо мріяти. За своєю молодістю жалувати не будемо. В нас чиста совість перед маєстатом України, перед історією, перед нашими друзями, які впали в цій боротьбі.

Така відповідь віст. Тетяни припала кожному до серця, тим більше, що говорила це дівчина-повстанець. Шарльоти Корде, Космодем'янські й інші меркнуть перед постатями наших дівчат. Вже сотні їх впали. Вони не вибирали чинів, що, перервавши в короткому часі нитку їхнього життя, робили б їх в одну мить славними героями. Наші дівчата йшли і йдуть впарі з хлопцями довгі роки. Хоч не раз вмирають, як сірі, незнані герої. Гинуть так славно, що й чоловіки не дорівнюють їм.

Я запропонував, щоб стрільці висловили свої думки, коли, в пригожих обставинах, наприклад, під час вибуху нової війни,

вони виходимуть з лісів, займатимуть міста й села, щоб стрічати своїх найближчих, щоб встановлювати владу українського народу.

Така тема стрільцям дуже до вподоби. Нею займалися ми не раз цілими вечорами.

— Уявіть собі таке, — каже один із стрільців. — Ось пригожий нам момент, ударяємо по ворогові. Піднімаються села, а ми з гір, лісів і піль ідемо на міста. Народ вийде на вулиці вітати своїх воїнів. Ми ж, припорошені пилом революції, хоч втомлені, з сивиною у волоссі, з обличчям, поораним зморшками, з близнами на тілі, будемо шукати рідних і знайомих.

— Де там знайдеш рідних або знайомих, — додає інший. — За той час виросло нове покоління, яке нас не знає і лише чуло про нашу боротьбу. А родину треба буде шукати десь по Сибірах.

Ось ст. віст. Рибалка каже:

— Уявіть собі таке: я маршую вулицями міста. Дивлюсь, аж тут йде якийсь військовий з якоюсь панею під руку. Дивлюся уважно, а то наш Байдачисько. Як ся маєш, друже з війни? А Байдак до мене: "Друже Рибалка, маю честь представити Вас моїй дружині. Прошу до мене в гості". Ото буде весело.

На лицях стрільців щасливі усмішки.

— Я вам скажу ліпше, — озвалася віст. Тетяна. — Іду я вулицями Києва, дивлюся, маршує якесь військо. Втім під'їжджає командир Хрін та каже: "Тетяно, я йду відбивати Лемківщину". На гарматі йде хор. Мирон і кричить: "Атлянтик, ми йдемо на лемки". Бачу Вихора, Сірого, Спартака, і всі вони їдуть відбивати ті землі, на яких колись воювали.

— Браво! Ура! — закричали всі. — Але й ви з нами, друже Тетяно!

І так, мов діти, плянуємо бажане майбутнє.

ДАВНЄ МИНУЛЕ

Майже всі друзі спали. Дижурний порався біля печі, варив сніданок, а інший над бункером, біля комина, розганяв шинелею дим, бо зрадливий місяць заглядав до нашого віка.

Я згадував час, коли зі своєю сотнею рейдував по Карпатах. Це була сотня, що складалася тільки з лемків: шість добре

озброєних чот, важкі кулемети, одна гармата, рій кіннотчиків, мінерів, чота автоматників. Сотня була поділена на рої: "Чортів", "Духів", "Трав", "Риб", "Квітів", "Звірів", "Птахів", "Лемківських гір", "Лемківських потоків" і "Лемківських рік". Сотня звела 100 боїв, з цього тільки три були оборонні, всі інші – наступальні.

Спомини повстанських років вирують в голові, малюються такими чудовими кольорами, яких не знайдемо на жодному образі, їх можна уявити тільки тоді, коли ви є воїном УПА, – в розпалі бою, в повному леті на ворога. Тоді ви бачите, як не одному стікає кров, а він не хоче йти дозаду, тільки вперед.

Пам'ятаю свого стрільця Тирсу, з села М-о, як він, ранений в ногу, в наступі на ВОП в Яселку, скавав на одній нозі і кричав:

– Хлопці! За мною! Вперед!

Він був тоді в рої "Трав", в чоті під командуванням пор. Вітра. Коли дістав наказ йти дозаду, це було для нього найбільшою кривдою.

– Якщо б я бив ранений і не бачив кінця? Нигда не йду до заду, а йду гин тади, кади пішли мої хлопці.

Бачу шістнадцятирічного, перебраного за пастушка, стрільця Петрика, що біжить на розвідку між Польське Військо.

Ось шістнадцятирічний Славко з села Ч-а. Збирає охотників йти викрасти кількох польських офіцерів з-поміж війська, що посувалося через село В-ю до Б-а. І це йому блискуче вдається.

Там знову завзятий ст. віст. Островерх в розгарі найбільшого бою в селі Пруську вже грає на ворожій гармошці "Єще Польска не згінела", щоб додати стрільцям відваги. Йшов він на ворога, як ураган.

Пор. Вітер з Лемківщини вітром, своєю крилатою 2-ою чотою здобуває ворожі гармати і вже з них б'є по ворогові.

Тут велетень-буковинець Грім, к-р ПЖ, сидить на ляфеті гармати і кричить:

– Мамуню, готуйте вечерю!

Ось завзятий хор. Омелько – чотовий 1-ої чоти – висаджує мости в Загір'ї. Лиш страшний блиск розриву ворожих стрілен освічує його роботу. Він холоднокривно закладає тол, висаджує в повітря, кусні штаб падають біля

нього. Вже горять вагони, втікають ескадри і польські вояки.

Він здобуває бункери біля станції Мокре і телефоном говорить з штабом польської дивізії в Сяноці. Він стримує ешелони большевицького війська на станції Новосілки і, немов хатку з карт, розносить двоповерхову станцію.

Горять порожні, зовсім виселені села. В сам Свят-вечір ідуть мої "колядники" з довгими жердаками, хоч кругом кипить бій, палять виселені села: Дошко, Королик, Болотник.

Ось ведуть сотню полонених вояків ВП з бою за Яселко. Далі — півсотні з бою за Височани. Ось лежать 80 ворожих трупів біля Морохівських гір. Там розбито 34-ий полк піхоти ВП.

Бачу їх, як довгим, стрілецьким рядом посуваються сніжним Бескидом, голодні, втомлені, переможені. За ними в погоню йде ворожа дивізія. Без таборів, у сніжну заметіль, сидять біля вогнищ, днюють і ночують, печуть "бандурку", їдять сире, рідко припечене на вогні м'ясо. Ранком, коли встануть, з одного боку американська шинеля опалена, з другого — обмерзла.

В люту, осінню зливу посуваються 15 кілометрів на те, щоб принести картоплю до лісу.

Скривавлені цілоденним боєм в Лупківських лісах з ворожою дивізією, іде їх 12 із сотні, та ніхто з них не нарікає і не стогне. Бачу їхні грізні непорушні обличчя, коли оглядають ворогом вирізані в пень Завадку Морохівську, Карликів, зруйновану шпитальку. Вони кличуть: "Помсти! помсти! Веди нас, командире!"

Осіяні блиском зброї, хоч втомлені й виснажені, але повні радощів, вертаються з засідки на Сверчевського.

В нерівному, кривавому бої над селом Хоценом чую зойки своїх вояків: "Командире! Не лишайте на полі бою! Заберіть, або добийте!"

Прибігає стр. Комаха. Кишки йому вилазять. Кричить: "Командире! Добийте мене!"

Вони, опухлі з голоду, виснажені, вичерпані, лежать покотом на землі, а лице кожного притулене до зброї, щоб в кожній хвилині звернути її проти ворожої армії, що за нами вганяє цілу весну — травень і червень.

Не сотні таких картин — тисячі їх переходить через уяву. Чи за п'ять років боротьби не могло їх призбиратися аж стільки?

Якось невисказана туга рветься в недавнє, славне минуле, за своїми дорогими вояками-лемками. Із двох сотень залишилось їх лише кільканадцять. Питаю себе, чи зустрінусь ще з тими, що залишилися між живими?

*І згадую боїв річниці,
Криваві були, славні дні!
А местники були — мов вітер.
В руках — пістоля. На коні.
Коли заграють кулемети
І плюне шупром міномет,
З коня зіскакую негайно
І кличу: "Лемки! Наперед!"
Мов стихія, ідуть завзяті,
Відважні лемки на ляхів.
В концерті гуку запах крові,
Уста присохли, в очах гнів.
"У наступ, хлопці! На окопи!"
"Давай гранати! На штики!"
Там зойки, крики, а тут: "Слава!"
Ех, люблю, люблю в наступ йти.
І хочу рватися до бою,
Йти у лаві сталевій...
Це тільки спогад...
Де ж ви, лемки,
Боеві лицарі мої?*

Збудилася віст. Тетяна і, побачивши, що я пишу, присіла коло столика й почала теж писати. Я вийшов надвір подивитися і послухати. Вітер шумів дивно і товкся по нашому бункері, наче б хто ходив. На бункері запримітив я, що біля комина немає нашого м'яса, яке там вудилося. Підійшов ближче і спостеріг вовчі сліди. Це сіроманець так товкся, щоб відірвати м'ясо від комина та забрати з собою.

Вертаюся до бункеру. Оповідіаю історію з вовком. Тетяна,

цікава поглянути на сліди, вийшла подивитися, а я побачив на клаптику паперу її невеличкий вірш.

*І мої лемки не забудуть
Тебе, лицарю вільний мій,
Згадають це і вдячні будуть,
Що ти у бій стояв як стій...*

Я був настільки невирозумілий, що зробив дописку "писати далі". Втім увійшла віст. Тетяна. Побачивши дописку, спаленіла тому, що я догадався, що вона читала мій вірш, і тому, що вона, як лемкиня, з вдячності відрухово написала цих кілька слів і в поспіху записала "тебе, лицарю вільний мій", що мало звучати "наш", її бентежило те, що я можу подумати про неї. Змішана, взяла книжку й читала її, але завжди на одній і тій самій сторінці.

Думки плывуть одна за одною, мчать, мов гнані в незнану далечинь осіннім вітром листки. Хочу їх записати, та не вмію. Прошу віст. Тетяну, щоб розказала, про що вона думає.

— Цікава я знати, як живеться моїм лемкам на "землях одзисканих". Чи повернуться вони ще колись на свої прарідні землі. Чи, може, назавжди залишаться за Нісою і Одрою? Боюсь, щоб це наше славне українське плем'я не пропало для України, коли коло історії котитиметься цією дорогою ще декількадесят років. Поляки готові засиміювати родини, розкинуті в чужому морі. Коли ж дійде до зудару між німцями й поляками, тоді наші лемки можуть стати невинною жертвою їхніх поражунків. Часом думками я на пустирях Лемківщини. Ставлю собі питання, хто з повстанців там ще тримається, як вони дають собі раду, які в них почування?

Напевно в Стежниці, Березці, Волі Матіяшовій, Жерниці, Бережниці замешкав ворог, і замість лемківської мови чути мазурські прокльони. Уявляю собі, смутком огорнені наші гори Княжна, Опівниця, Лопінник, Магура, Ветлинська полонина, Царинська полонина і наш Бескид, що про нього нераз співають:

*Ой чому ж ти ся не жениш,
Високий Бескиде?
Бо Ветлинська полонина
За мене не піде.*

Бажала б я ще відвідати в рідному селі церковцю і могилу матері. Тепер пригадується мені багато з дитячих років, хоч моя матуся залишила мене сиротою тоді, коли мені було тільки чотири роки. Все ж залишилися в мене спомини, пережиті з нею. Був час, коли я ще, будучи ученицею, написала вірш про свою маму. Цей вірш зберігся мені ще до сьогодні в пам'яті.

I ВОНИ ЧАСОМ ПРИСНЯТЬСЯ

Була ніч 1 січня 1948 року.

По довгих роках приснились мені рідні. Приснилась та страшна ніч, коли наша хата була обставлена військом, а поляки закладали мені на руки ланцюги. Мама благословила мене образом Ісуса Христа, тим стареньким в чорних рямцях, що його дістала ще від бабуні, й казала:

— Будь твердим, сину! Хай жодна сила тебе не зломить, щасливо вертайся.

Ліля зняла із своїх грудей пам'ятковий від свого дідуня медалик, що на ньому Почаївська Божа Мати й Золоті Ворота в Києві. Вона поцілувала його, зависла мені на шию і гірко плакала. В тій хвилині польський поліцай вдарив її п'ястком в груди, аж вона повалилась на землю. На прощання скрипнула залізна брама, й мене повели містом до тюрми. Ліля пішла слідом за мною, хотіла знати, куди поведуть.

Коли, по кількох днях, мене транспортували з іншими друзями до поїзду, вона йшла за нами, хоч її били прикладами крісів. Я чув ті удари, бачив її тінь, яка пересувалася Львівською вулицею попід мури, а біля неї похила постать скатованої поліцаями моєї старенької мами. Пронизливо звучав оклик однієї пані, що кликала свого чоловіка: "Остапе!" "Остапе!" Вона невдовзі замовкла від польських ударів. Зірвалась тривожна буря, а наш поїзд мчав до Берези Каргузької.

Пробудився і усвідомив, що я в бункері. Каганець блимає, дижурний варить сніданок. Переді мною стала підземельна дійсність.

Не знав, чи мої рідні пізнали б мене. Зброя похилила рамена додолу. Походи втомили ноги, а у волосся закрався сніжний іней. Скиби поорали обличчя.

Нераз хочеться написати до них, залишити в якихось знайомих листа, щоб колись його передали. Не знаю, чи вони довідаються колись щось про мене. Ми живемо, боремся і поволі відходимо. Наша боротьба залишає слід, вона не пропадає. І з нею залишаються в народі наші псевда. Хто крився під тими псевдами — мільйони не будуть знати. Наші записки пропадають в підземеллях, криївках. Ті, хто про них знає, відходять, і все те залишається тайною нашої рідної землі. Може, колись історики схочуть за тими записками шукати. Але чи по стількох роках зуміють вони ще будь-що відчитати?

Невдовзі, 3 січня, в сьому річницю уродин моєї найдорожчої донечки Лілі, приснилася мені вона сама. Я прокинувся і мріяв про неї. Мене мучило питання, чи вона ще живе, чи, може, її замучили. Був час, що до мене на Лемківщину доходили вістки, що мою Лілю вбили ляхи в рідній хаті. Її головку розбили до одвірка, кинули неживу на землю, маму забрали в тюрму, а потім, привівши, біля хати застрілили.

"Лілю! Якщо живеш, або якщо ти ввійшла у вічний спокій — прости мені, що покинув тебе на так довго!"

Коли я відходив до УПА і прощався востаннє з тобою, ти, почувши довкола плач, вибігла слідом за мною і кричала:

— Тату! Тату мій, вернись! Ти вже Лілю не любиш, що її лишаєш? Ліля піде з тобою!

Прости мені, що в цю хвилину одурив я тебе, казав виглядати крізь вікно, тато скоро вернеться.

Ти виглядала довгі роки. Чи виглядаєш ще далі? Сьогодні минуло тобі сім років. Якщо живеш, чи поцілував тебе хто в голівку, щоб ти цвіла, росла і сил набирала?

*Та чи татуся ти згадала,
Молитву, може, прошептала
За татка свого, що колись
Кричала: "Татку, татку мій, вернись!"*

Коли ти мене забула, то хочу тобі пригадати картину, коли твій татко був біля тебе. Коли мене забрали гестапівці в тюрму, ти прийшла на побачення до мене. В тюремній кімнаті

були ще твої тети Ірина, Наталка і Аріядна. Ти мала в той час три роки. Коли привели мене, ти мене зразу пізнала і закричала: "О! тятят мій", — і припала, як завжди, до мене. Гестапівець Вілюс дав тобі шоколяду. Ти відвернулась від нього і не прийняла, кажучи: "Не хочу. Ти лялю-тата віддай!" Коли після побачення мене провадили до камери, ти щосили кричала:

— Лялю, лялю, пусти тата!

Деколи приносили тебе до двора, до канцелярії, де я працював. Ти брала печатку в руку і витискала її на папері. Нараз ставала ти в зеркалі і, побачивши там другу Лілю, питала мене:

— Татку, чому вона покривляється мені?

Або, ставши у вікні, питалася:

— Татку, а чому ліс зелений?

Ти не знала тоді, що зелений ліс стане для мене на довгі роки пристановищем, рідною хатою, приятелем і ворогом.

Раз ти бігла до мене на привітання, спіткнулась і впала. Не плачучи, бо цього соромилась, ти сказала:

— Ой, тату, то все через тебе Ліля впала.

Чи пам'ятаєш, коли вернувся я з тюрми, забрав тебе в лісок і там ти бавилася, ти замикала очі, кажучи:

— Татусю, шукай мене, Лілі нема.

А коли я сховався і ти мене знайшла, з радістю говорила:

— А, вже маю, маю. Я тебе гляді, гляді, а ти тут.

— Питай своєї мамусі. Вона тобі розкаже багато, багато.

Важко мені тепер писати, згадуючи тебе. Якщо впаду, то пам'ятай, що батько твій боровся за Україну і за неї загинув. Ти виростає і будь месником за нього. Нераз, бачучи такі маленькі Лілі, як ти, порізані польськими і большевицькими багнетами в селах Завадці Морохівській, Карликові, Терці, я йшов месником на ворожі відділи.

Якщо поведеться тобі шукати свого татка між тисячами могил повстанців, то питай людей, де спочиває Хрін. Виростає, міцній та йди завжди шляхом відданости Україні. Татко твій ніколи не захитався в бою, а коли падав, то від втоми, від ворожих куль. У нас в ці дні немає нікого позаду. Всі ідемо могутнім маршем, щоб принести волю Україні, принести щастя і кращу долю мільйонам маленьких Ліль. Таким, як ти, що страждають в Україні. Щоб вони більше

не страждали, щоб батьки не залишали їх на поталу ворогові, щоб вони за ними не тужили — у вільній українській державі.

Радій, що татко твій був учасником великого походу в криваві дні, в насичені пожежами ночі, та снів райдужні сни перемоги і волі.

НАРОД З НАМИ

У довгі зимові вечори наше селянство весь час оповідає про повстанців. Старі бабуні, дідусі оповідають про героїські чини “наших” хлопців і дівчат. Жінки турбуються тим, як нам проходить зима. Дівчата біля кудель і хлопці з ними співають вечорами тільки повстанських пісень. В ці довгі вечори вони самі укладають пісні про повстанців, майже 90 відсотків повстанців — це селянські діти.

З Сибіру надходять листи, в яких заслані описують своє жахливе життя і пересилають привіт — як вони нас називають — “моїм солов'ям, грибам в лісі”. Вони з нами серцем і душею.

Одного дня ми почули спів:

*Ой, гуляйте, парубочки, бо вже не будете:
Прийшла карта від команди — до УПА підете.
Їхав Гітлер на собаці, а Сталін на свині,
Наш командир на конику лущить їх по спині.
Наші хлопці-партизани, жаль мені за вами,
Як прийдете ви до села, то піду із вами.
Партизани — гарні хлопці, жаль мені за вами,
Тільки мені через потік, то вже межі вами.*

Постава українського населення до ворога — прямо героїська. Можна б навести тисячі прикладів героїства. Ми, сидючи в бункері, під землею, також думками біля нашого народу, бо за його щастя і волю ми стали до бою з большевицькою імперією. Часто стрільці ставлять питання, що в цю пору, перед Різдвяними святами, роблять дівчата, хлопці, яких пісень співають. Співаємо народні пісні, особливо віст. Тетяна знала дуже багато лемківських пісень, а також ст. віст. Рибалка...

Вже ніч перед Свят-вечором.

Дижурний під проводом віст. Тетяни варить потрави, які

можуть чекати до завтрашнього вечора. В день перед Свят-вечором ми взялися до роблення порядків у бункері. Тетяна обтирає полицьки, стрільці складають книжки, миють причу, чистять долівку, а з-під неї вичерпують воду, що наплила до збірника. Пополудні хор. Мирон приніс ялинку і почав її прикрашувати. Навішуємо все, що лише може знайтися в наших умовах. На сам вершок повісили янгола, що його намалювала Тетяна. А далі тістечка, що вона напекла, яблука, гарно прибрані набої, ланцюжки і паяци, зроблені з лушпин яєць. Тетяна вбрала образ Матері Божої квітами з паперу і натяла сніжку на ялинку.

Одні терли мак, інші присмажували цибулю на примусі. Кожний стійковий після зміни оповідає свої спостереження. Сьогодні не чути пострілів.

На селах великий рух: рубають дрова, ріжуть січку, населення приготується до Свят-вечора.

Досі бувало так, що повстанці старалися перебути Свят-вечір в селі. Але це звичайно кінчалось смертю когось в селі або пізніше наскоком на бункер. Усі ми переконані, що такої помилки цього року, маючи досвід з минулих років, вже ніхто не зробить.

Ворог ніч перед святами, а ще більше під час свят найбільше нишпорить по селах. Вдень зорить з вершка гори, чи часом не куриться де з якого повстанського бункеру або чи ввечорі не підсуваються повстанці до села. Большевики радо йдуть на наші села, щоб з убитого повстанця стягнути одяг і взуття. Особливо на свята вони намагаються убити когось із повстанців, щоб в цей спосіб пригнобити населення. Вбитого прив'язують коневі до хвоста, зганяють людей пізнавати, а потім волочать до району. При тому п'яниці впиваються до безтями. Тоді, зокрема, нападують дівчат. Та це знаний факт, що в таких спецбійках багато венерично хворих, які дістають спеціальне завдання заражувати наших дівчат. Найбільше шукають за тими, хто має зв'язки з повстанцями, щоб їх заразити і в такий спосіб передати цю недугу повстанцям.

Про ці азійські методи ми скоро інформуємо населення і остерегаємо молодь. Та втікає від большевиків, як від зарази.

Населення пізнає большевиків вже навіть по специфічному "запаху" їхніх шинель і рубашок.

Коли роз'юшені большевики стрінуть повстанців, ревуть, мов божевільні, дикими голосами. Деякі з них скидають з себе шинелі й гумові чоботи і, не зважаючи на мороз і сніг, біжать декілька кілометрів за повстанцями. І є багато випадків, коли знеможений повстанець мусить прийняти бій, в ньому вбиває одного чи двох большевиків, а тому, що навала суне далі, дострілює сам себе. Звичайно повстанцеві важко відступати тому, що він зимою дуже мало ходить на повітрі, а підземні криївки так знесилюють фізично, що далеко відступати немає сил.

В ОЧІКУВАННІ РІЗДВЯНОЇ ЗІРКИ

Потаємно, навшпиньки закрадався потоками, ярами і гущакми Свят-вечір у наш ліс. Ми всі чекали першої зірки.

Мені припадає сьогодні бути батьком при вечері. Заздалегідь виходжу на бункер, щоб приготувити дідуха та сіно, яких давніше стрільці привезли з села.

Тихо. Десь далеко в селі чути брехіт собак і дитячі голоси. Пораючись біля дідуха на невеличкій прогалині біля прикиданих білим снігом яличок, я побачив якусь постать. Стиснувши автомат, зближаюся до неї.

Була це Тетяна, що прийшла зустрічати першу зірку. Небо було закидане сніжними хмаринками, і ось між ними блиснула перша зірка.

— Чи бачите її? — з дивною радістю шепнула віст. Тетяна.

Я бачив зірку вже раніше, але хотів, щоб вона, Тетяна, сама побачила.

— Чи ви відчувасте, друже командире, цей дивний настрій? Свят-вечір з дитячих літ не може затертися в пам'яті людини. Він завжди залишиться святим, чарівним, незабутнім і чистим.

— Про що ви тепер думали, коли побачили першу зірку?
— спитав я її.

— Я, як завжди, думками біля свого найдорожчого батька і, — додала вона тихіше, — біля Василька — Бора. Я хотіла відчутти, чи він у цю хвилину також вийшов зі свого зимового бункеру і шукає першої зірки. Якщо не вийшов, то напевне вже відійшов у вічність... Може, ваша мала Ліля теж дивиться тепер на небо і шукає першої зірки.

Ми тепер не були повстанцями. Як усі люди, бажали знайти забуття жорстокої дійсності, перейти в мрію, в казку.

Віст. Тетяна задумливо сказала:

— Мені самій не віриться, що ми живемо в таке лихоліття. Ззовні наше життя може комусь видаватися повним романтики. Та в дійсності наше нерівне змагання — це щось жорстокого і нечуваного в історії людства. Ми вже так загартувалися, що воно для нас стає буденним. Ми творимо міт героїства, але невідомо, що про це дійде до наступних поколінь.

Чи ви знаєте, друже командире, що тепер, в цю хвилину, в цю ніч під снігом розцвітає горецвіт? Цей цвіт — вістун весни, предтеча пробудження природи з довгого, зимового сну. Є він символом Спасителя, що зійшов спасти світ і волю України. А тепер ходім до бункеру, бо хлопці чекають.

Входячи до бункеру, я привітав усіх вісткою: "Христос раждається!", а всі відповіли: "Славіте Його!"

Коли я розстелював солому на причі, а хор. Мирон — палатки та укладав часник, просфору і свічки, в бункері була цілковита тиша. Лиця стрільців не були сумні, але сльози текли по них. Вони були поважні, святочні і грізні. Під піччю тріскотів вогонь, варили воду, щоб кинути вушка, вареники, бабульки. На причі світилися три свічки. Багато їх на ялинці. Сьогодні господиня — віст. Тетяна. Кожний з нас чистенько вдягнутий.

Образ Божої Матері освічений лампадкою. Внизу портрет полк. Коновальця і Володимирівський тризуб.

Кожний тихо, щоб не порушити святочної тишини, згадує минулорічні й давні свята. Згадують друзів, своїх рідних, розкинутих по цілому світі.

Вже час. Стаємо в лаву, відмовляємо молитви, співаємо коляду "Бог Предвічний".

Після коляди моїм обов'язком було сказати декілька слів.

— Друзі-вояки! Четвертий рік з ряду, а для декого вже п'ятий і шостий, святкуємо Свят-вечір в умовах жорстокої боротьби за права українського народу, щоб жити вільним життям. Ми заманіфестували перед цілим світом, що український народ так довго не перестане боротися, доки не здобуде собі волі й своєї суверенної держави.

Ми, друзі, не засідаємо до спільної святої вечері зі своїми рідними саме тому, що на наших землях окупант. Ті чарівні свята святкуємо в лісових нетрях, в криївках, підземних бункерах, а дехто в снігах. З нами так само святкує в таких самих умовах наш уряд — УГВР, Головне Командування УПА і Провід ОУН. Сьогодні в більшості не засідає до святої вечері також український народ.

Ваші рідні та близькі розкинені по світу або караються в Сибіру. Якщо хтось з них залишився, він у цю хвилину думками біля вас, надслухує на порозі, чи де в лісі не цокотять ворожі кулемети і не вибухають гранати. При вбогій вечері, співаючи коляду: "Верни волю, верни славу нашій славіній Україні", благають Всевишнього, щоб благословив нашу боротьбу. Не чекають колядників. З тривогою заглядають через вікна, чи не з'являться большевицькі бандити з найжаченими штиками, що з кпинами будуть сміятись із святочних звичаїв. Проте український народ святкує душею і серцем. На важких роботах, в підземеллях фабрик і копалень, при вирубі лісів припадають до землі і благають нас продовжувати боротьбу. Інші виглядають крізь ґрати першої зірки та чекають визволення. А ті, хто карається на вигнанні, в таборах, також думками коло нас. Очі всіх звернені на нас. Мільйони вдів, сиріт і інвалідів чекають від нас спасення.

Ось в цю хвилину, в нашому бункері, біля нас душі впавших наших друзів. Тут прийшли командири і бійці, що впали на полі бою, тут революціонери-підпільники, що в криївках розривали себе гранатами. Тут наші селяни, що з голими руками кидалися на ката, коли він викидав їх з рідних хат. Душі героїв закликають нас: "Продовжуйте боротьбу так довго, поки не буде Україна вільною!"

Бажаю вам, дорогі друзі, щасливих свят!

В нашому імені складаю побажання щасливих свят нашому Революційному Урядові, Командуванню УПА і Проводові ОУН! В цю хвилину перед святою вечерею вшануєм пам'ять впавших героїв.

Мовчанка.

Ми почали ділитися просфорою. Кожний втирав сльози, щоб ніхто не бачив.

Двоє стрільців вискакує ще на бункер перевірити кущі,

щоб часом на сам Свят-вечір ворог не зробив нам несподіванки. Коли вони повернулися, сідаємо всі на ковбицях до святої вечері.

Наших страв було дванадцять: борщ з вушками, кутя, вареники з капустою, каша з грушками, гриби, капуста, вареники з картоплею, голубці, квасоля з сливками, колочений горох, пампушки і суш. На цю вечерю з усякими додатками приготувалися стрільці вже завчасу.

Свят-вечір проводимо за всіма народними звичаями Лемківщини і Бойківщини, які лише хто з нас запам'ятав. Свят-вечір проходив весело. Кожний, крім звичаїв і традицій зі своїх сторін, оповідав також про свої пригоди з минулих років. Оповідання час до часу втихали. Переривала їх коляда. Потім знову оповідаємо. Коляди ми мусіли обов'язково відколядувати всі. Хор. Мирон оповідає нам перебіг Різдвяних Богослужень, а віст. Тетяна співає дуже гарними лемківськими наспівами багато богослужбених уривків з Всеношної й Утрени, яких вона знає дуже багато. Близько півночі віст. Вихор вилазить на свої "банти" і грає на скрипці, приспівуючи, різні коляди. Його парадний газдівський голос так зворушив стрільців, що віст. Байдак сказав:

— Мені хочеться плакати.

— Чому? — питають.

— Та із сміху.

— А ми думали, що це його так "розібрали" співи Вихора. Пізніше творимо групки і "йдемо" з колядою одні до одних.

Вже довго після півночі. Байдак, втомлений, заснув. Вихор, щоб зрваншуватися йому за "плач зо сміху", щохвилини підходив до нього і питав: "Байдаче, ти спиш?", — а коли вже збудив його: "Спи, спи, я тя не кличу, я тільки хотів знати, чи ти спиш".

Поволі в бункері тихне. Одні сплять, інші дрімають.

В таку хвилину я любив переглядати свої записки. Останній раз стрільці принесли з села п'ять записок.

Перша записка — від д. Євці. Коротко розкажу про неї. Це уломна дівчина з села З-я. Вже під час німецької окупації вона бере активну участь у підпільній боротьбі. З приходом

большевиків, а відтак "демократичної" Польщі до 1946 року працює станичною в своєму селі. Коли ворог насильно викинув населення, вона не виїздить, як багато інших станичних. Хоч поганого здоров'я, іде в підпілля. Ввесь час працює в 2-му районі пров. Бориса. Заготовляє спирт для шпитальок. Євця була спеціалістом від тієї роботи. Одного разу в с. Т-і поляки наскочили на неї. Село було оточене. Вона, без зброї, вскакує в гноївку і накривається обірником. Ворог перекопав навколо хати, шукаючи криївки, але її не знайшов. Не зважаючи на стан свого здоров'я, часто підвозить харчі з найбільш загроженого терену. Ціхує її примірна особиста відвага, ідейність і незвичайна відданість.

16.8.1947 року переходить вона лінію Керзона з групою бунч. Буревія. Але тут не знаходить відповідного посту. Іде в села, де живе півлегально. Почувши, що я також перейшов на схід, прислала до мене записку:

"Слава Україні! Христос раждається!

Друже Командире!

Бажаю Вам щасливих свят! Дай Вам Боже гіджати кращого! Надія нас не опускає. Політика у світі така, що для нас скоро зміни не буде. Згадую Лемківщину, де Ви так розбивали поляків. Мені святкувалося останні свята добре, із стрільцями в кущі г. Яреми. Було весело між лемками. Тут я тепер бідую. Згадую своїх друзів, куди їх доля розкинула. Одні на далекій чужині, інші загинули, тільки Ви прийшли з своїм військом сюди. Питаю себе нераз, де моя рідня — та Бог один знає. Я думала, що всі про мене забули і що я вже з повстанцями більше не побачуся. Дякую Вам за пам'ять. Буду просити Бога, щоб охоронив Вас від злих катів. Чи не знаєте, хто залишився на Лемківщині? Дуже мені прикро, коли почую, що гинуть наші стрільці. Посилаю Вам маленьку коляду. Не гнівайтесь, що така бідна, якщо б це в нас на Лемківщині — була б краща. Вам належиться. Через ту большевицьку злогійську виміну грошей мені все пропало. Тепер муситиму йти на службу. Боріться далі і не відступайте. Хай Вас Бог хоронить!

28 грудня 48 р. Євця".

Хай охарактеризує її те, що вона, хоч сама в нужді й біді,

проте прислала нам декілька пампушок з житньої муки. Таких лемкинь було багато.

ПОКЛІН ТОБІ, СТАРЕНЬКА МАТИ

Друзі мої вояки заснули. Понуро світить каганець, тихо порастється дижурний.

Залякано з тунелю виглядає ніч.

До мене в гості прилітають мої безжурні дитячі, а потім юні, крилаті роки. Перед моїми очима образ тієї, що виховала мене і вже зараня гартувала духа, приготовляючи в далеку, тривожну дорогу. Образ мосі найдорожчої старенької матері.

Згадую. Ранніми ранками казала бігти прямо до криниці митися холодною водою, вправляти, вчитися, а відтак, поснідавши, йти до школи. Постіль моя була проста, вояцька: один коц, а під головою невеличка подушечка.

Коли прийшли ферії — ти казала мені йти на прогульки в Карпати, відвідати Маківку, Ключ. Ти казала мені вступити до таємного Пласту, до 37-го Куреня ім. полк. Вітовського. Я слухав тебе, і пластове життя, мандрівки виховували мене. Ти виправляла мене прибирати могили вояків УГА, казала носити їсти політв'язням під тюрму і в Різдво йти до них з колядою на Млинівку. Ще сьогодні живе білий крук між учасниками нашої революційної боротьби під Польщею — д. Максим, якому через два роки я щоденно носив харчі до тюрми.

Скінчивши середню школу, не йду шукати державної посади, а стаю тіло-виховним інструктором в "Соколі". Ходив я в далекі прогульки по Поділлі, Посянні й Лемківщині. З своїм незабутнім другом О. Б. пливемо каяком долі Дністром. Вже тоді я полюбив псевдо "Хрін". За мою виховно-національну працю в "Соколі" опинюся в польській тюрмі, опісля — в Березі Картузькій. Приходить зміна окупантів, і знову гестапівська тюрма.

Цей час — останні твої п'ятнадцять років життя — ти провела в болю й тривозі. Безліч ворожих розшуків і трусів в нашій хаті. В цей час завжди хтось з твоїх синів сидів в тюрмі, і ти своїм материнським серцем тремтіла за їхнє життя.

Востаннє я бачив тебе, моя старенька мамо, весною 1944 року. Перед відходом в підпілля я прийшов до тебе ще раз,

щоб ти, як колись, благословила мене. Але в хаті не застав нікого. Всі речі були, але моїх рідних не було. Недалеко вже гриміли фронтові гармати, і я написав лише записку:

"Я був у Вас, прийшов попрощатися, але нікого не застав. Відходжу туди, куди кличе Україна. Благословіть, прощайте і не забувайте!

*Ваш син
Стефко".*

Я почав боротьбу як звичайний стрілець, боровся з німцями, большевиками, білими і червоними поляками, з червоними чехами і словаками. Став командантом спеціального відділу СБ, чотовим УПА, опісля сотенним і вкінці командиром Відтинку.

Весь час моєї боротьби в моїй пам'яті збереглася картина, коли моя найдорожча мама піднімала мене чотирирічного до вікна, через яке я бачив кількасот селян, озброєних в рушниці, коси й сокири, що під проводом мого батька йшли 1918 року займати К.

Завтра день св. Степана. Мої стрільці схочуть складати мені побажання. І пригадується мені, як в 1945 році на "Ропі" мої дорогі Острроверх, Бистрий, Яр, Зоряний та інші разом з місцевими селянами йдуть складати мені побажання.

В 1946 р. в селі Суравиці на Лемківщині пор. Вітер, хор. Омелько, пор. Софрон, сотенний виховних Цяпка, пор. Боксер, бунч. Приспів привели циганську музику в хвилині, коли я спав на долівці, на соломі в селянській хаті. Точно о 12 годині вночі будять мене чарівні тони циганських мелодій. Пор. Вітер грає на гармонії, а з двохсот грудей гомонить грімке "Многая літа".

В 1947 році, коли я спав в снігу біля вогнища в Лупківському лісі, стрільці зв'язали мені соломою руки й ноги і, піднімаючи догори, співали "Многая літа" та кричали: "Сьогодні ви до нас належите, ми ваш командир. Жадаємо викупу!" Та чи міг я дати викуп тоді, коли ми, виснажені погонею й боями, сиділи біля печеної бараболі? Вони самі зв'язали, але й самі викупили.

Годину перед світанком я зірвався на рівні ноги, почувши в

бункері рух. Це віст. Тетяна варила вареники. А що надворі топився сніг, в бункері текло, і всі вареники поприлипали до дошки. Стрільці кинулися помагати їй, і це мене збудило. Виходжу з бункеру, щоб перейти біля яличок. Коли вернувся, всі стояли вже в ряді й на мою появу проспівали "Многая літа" та склали побажання. Коли я почав дякувати, кинулись, зв'язали і лише коли я обіцяв викуп, мене розв'язали. Хор. Мирон прочитав вірш, присвячений мені, якого сам був автором. Після всіх цих церемоній все наше братство сіло до обіду. Було весело, гомоніли пісні, падали жарти. Почалися змагання між бойками й лемками, хто кращу пісню заспіває. До першої групи — лемків — належали віст. Тетяна і ст. віст. Рибалка, а до другої: ст. віст. Байдак, віст. Вихор і віст. Спартак.

ПРИГОДА НАШИХ РОЗВІДНИКІВ

12 січня весь день шаліла хуртовина. Крутило снігом, замітало яри. Потік замерз.

Сьогодні ранком всі встали з дивними снами. Стійкові зголошували, що довкола по селах чути постріли. В терені неспокійно. Тим часом нам конечно треба було дати до направи писальну машину. В таку заметіль, як сьогодні, найкраще виходити з бункеру. І не знаючи, що покажуть чергові дні, рішаюсь вислати сьогодні на розвідку чот. Паса, віст. Вихора і віст. Буйного. При нагоді мають направити також пружину до машини. Вони мають іти лісом, попід ялички, щоб в поворотній дорозі могли маскувати сліди, стрясаючи сніг з яличок. Решту вже замете свіжо падаючий сніг. На випадок, коли б перестав падати сніг, мають пересидіти один день в криївці, щоб в тому ж часі селяни поробили сліди до лісу.

Стрільці зголосили відхід і відійшли ще перед вечором. Другого дня не вернулися. Вже вранці стійкові зголошують постріли по селах і гук моторів. Ми все спакували і весь день надслушуємо в бойовому поготівлі.

Прийшов вечір — стрільців наших немає. Вже північ, і їх далі немає. Щось злого сталося. Цілу ніч наслушуємо. Виходимо з бункеру і в розстрільній ждемо дня. Одна тільки віст. Тетяна ходить спокійна по бункері.

Вже світає. Та ось заговорив хтось в лісі. Віст. Спартак

шепнув: "Наші". Вони прийшли на світанку, бо боялися вночі підходити до табору, знаючи, що в нас напевно алярм і що ми, взявши їх за большевиків, можемо зірвати міни.

В бункері стрільці оповіли:

Опівночі, коли мали вертатись із села, перестав падати сніг. Вертатись не було можливости, бо лишається сліди. Сніг, що був на яличках, поздував вітер. Тому, згідно з моїми вказівками, заходять днювати до криївки. Криївка була на 2 метри довга, на 1 метр широка, на півтора метра висока. Господар маскує вхід і заходить до хати. Втім приходиться вістка, що в горішньому кінці села появилися большевики. З долішнього кінця під'їхала большевицька спецбоївка в числі 30 людей. Ворог оточив село кулеметами і почав розшуки за криївками.

Господар негайно затикає вентилятори, щоб туди не попав пес. Віко маскує деревом і глиною. За той час ворог переводить розшуки. Зриває підлоги, перекопує землю, валить печі. Ворожа облава підходить щораз ближче до місця, де є криївка стрільців. Арештують одного господаря, що також знає про ту криївку.

В наслідок браку повітря стрільці починають душитися в криївці і стукають у віко. На щастя, господар почув, встиг ще скочити, відкрити віко, впустити трохи свіжого повітря і знову замаскувати, залишаючи один вентилятор незакритим. Маскувати він умів, бо в тому часто вправлявся. Коли большевики увійшли до хати, застали його жінку в постелі, а сам він взявся тесати кіл по середині кімнати. Большевики заявили, що будуть робити трус. Господар, не перериваючи роботи, відповів:

– Робіть собі, скільки хочете.

Хата не була дуже підозрілою, і большевики не дуже спішилися з розшуками.

Втім під'їжджає автомашина, стає біля хати, і большевики, які приїхали, кажуть, що завітали в гості до Гануляка. Гануляк — референт СБ — був у тій криївці тому лише два дні. Та большевики, що приїхали автомашиною, і ті, що були в хаті нашого господаря, кинулись робити ревізію в сусідній хаті, де перевернули все догори ногами.

За той час господар стукає до стрільців і каже:

– Большевики приїхали в гості до Гануляка.

Всі були свідомі того, що небезпека висить тільки на волоску. Господар дораджує стрільцям затримати спокій. В хату входить друга група большевиків робити ревізію, але, коли довідалися, що в хаті вже одні були, пішли далі. Ворог, перешукавши село, пішов розстрільною в напрямі лісу, де був наш бункер. На цю вістку в стрільців завмерло серце. Большевики готові вийти на їхній слід, якщо його не прикидав сніг, та наскочити на бункер. Кажуть господареві слухати, чи не чути вибухів мін. Проїшла година в такому напруженні, що стрільці вже рішались вискакувати з криївки, щоб стріляти по большевиках і звернути на себе увагу.

На щастя, сліди сніг замів, і большевики, пограбувавши людей та настрілявши курей, пішли на інші села.

Оповівши свою пригоду, стрільці позвітували про нові прийоми боротьби ворога. Тепер в терені не видно ніде "басарабців", ні "голодуючих". Натомість спецгрупи щоранку оббігають ліси, шукаючи за слідами. Ніччю ідуть лісами, виходять на верх і зорять, чи немає де диму. Часто роблять засідки по селах. Групи в числі від 15 до 30 чоловік перебувають вдень в одному селі, під вечір відходять в інше, а на їх місце ніччю приходять інші, або вертаються ті самі, маскуючи в цей спосіб свою прихвильність. Увійшовши так до села, діляться на дві-три групи і розходяться у відповідні місця на засідки по селі.

В школах ударно організують дітей в "жовтенята", "піонери" і "комсомол". Щоб стягнути населення до клубів, дали патефони, де-не-де радіо, але молодь туди не хоче йти. Населення, що є в колгоспах, дуже нарікає. Колгоспники за один трудодень дістали по 4 і пів карбованця, і з того їм стягнули по 3 карбованці на харчі — так, що колгоспник за місяць заробив коло 45 карбованців. За це можна купити — як кажуть люди — коробку "шарої масти".

ЗУСТРІЧАЄМО НОВИЙ, 1948 РІК

Хоч в цю ніч в нас ввесь час тривога, точно о 12 годині зустрічали ми Новий рік. Оповідаю стрільцям, як то колись відбувався в нас Маланчин вечір.

О 12 годині вдаряємо дванадцять разів до банки від бензини. Перед нами з'являється старий, знеможений дідуган

з довгим костуром, з перевішеним мішком через плечі, з довгою сивою бородою і сивим волоссям: 1947 рік.

— Прощай, Старий року, не приніс ти нам нічого. Відходи у вічність і в історії скажи записати нашу боротьбу з большевицьким сатрапом, що закував в кайдани, в неволю, наніс голод, безправство і жертви українській нації.

Вискакує молодий, юний 1948 рік. З його уст прискає вогонь — бензина, дмухана з уст і запалена. І в цей момент зникає 1947 рік. Всі співають "Многая літа".

— Веди нас, Новий року, до переможної боротьби. Веди без зайвих жертв і невдач — у бій за наші ниви, за ясний сміх дітей, за юний спів щасливий, за жертви минулих сторіч. Веди нас, щоб згадували ми тебе довгі сторіччя, як того, що приніс нам волю!

Дижурний віст. Спартак подає на снідання борщ. Віст. Вихор, щоб підкреслити різницю між борщем віст. Спартака і тим, що його варила віст. Тетяна, зачерпнувши ложкою, скривився і сказав:

— Але добрий борщ, чути його вітром, як пса.

Стрільці підхопили це і почали жартувати. Чот. Пас поважно оповідає, що наречена віст. Буйного виходить заміж за "цивіля". Про це він дістав записку. Крім того, довідався про це в селі. Стрільці, догадавшись, що це підступ, підхопили тему і почали вмовляти віст. Буйного, що це сором для повстанця, щоб його покинула дівчина. Хор. Мирон:

— Ну, якби мене покинула дівчина, то я виправ би її і пострілив би "цивіля", що важиться женитися з нею.

— Дійсно, це компрометація, я зробив би те саме, — додає чот. Пас.

Далекий від дівчат ст. віст. Байдак додав:

— Та я бим його не пострілив, але застрілив, а її хату бим спалив.

Стрільці одногосно:

— Та який з нього вояк, коли на таке дозволяє?

— Та він, хоч і зброю має, — втрутився віст. Вихор, — то боїться "цивіля". Який з нього вояк, коли він тремтів вчора в криївці.

Це вивело віст. Буйного зовсім з рівноваги. Він став схвильовано ходити по бункері, закуривши папіроску. Невдовзі підійшов до мене і шепотом каже:

— Друже командире, дозвольте мені піти сьогодні в село і поладнати цю справу.

Щоб не псувати стрільцям забави, я відповів:

— Згода. Для охорони можете собі взяти ще двох стрільців і зробите, як уважаєте.

Віст. Буйний вдоволений, що дістав дозвіл:

— Ну, я їм там зроблю "бориславську годину!"

Лише тепер стрільці бухнули сміхом, а з ними й віст. Буйний, побачивши, що це все тільки жарт. Він був вдоволений, що це все неправда.

Сьогодні, в Новий рік, свято св. Василя. В нашому бункері їх два: віст. Вихор і віст. Сірий. Вони чекають хвилини, що хтось їх розконспірує, та про це знала лише, крім них самих, віст. Тетяна.

Віст. Вихор — селянський син з села П. Молоді свої роки провів у батьків. Любить дуже коней і часто про них оповідає. Вісімнадцятирічним юнаком пішов до дивізії "Галичина", щоб отримати вишкіл. Після вишколу йде на фронт під Броди, а звідси переходить в ряди УПА. Зразу був в сотні к-ра Байди, відтак к-ра Нечая, а в 1945 році осінню переходить до сотні пор. Бора. Вояк з нього знаменитий, відважний, в бою притомний і зарадний. Однією з його поганих прикмет є те, що деколи любив говорити неправду і не завжди вмів затримати таємницю. Коли прийшли тривожні дні на Лемківщині, він з кількома стрільцями залишає свою сотню і йде за Сян. Цей вчинок, говорення неправди, недотримання таємниць ходили вслід за ним і приносили йому неласку. Мирон взяв його до себе, щоб перевиховати.

Віст. Сірий походить з малого містечка, яке йому не дало багато. Батько його помер, коли йому було всього п'ять років. Фізично добре збудований і пристійний, відважний, але неграмотний. Його прикметою було те, що деколи любив присвоїти собі чужу річ. Тому хор. Мирон взяв його також з охорони к-ра Кармелюка до себе — на перевиховання.

Сьогодні складаємо їм побажання і співаємо "Многая літа".

Тому що нині Новий рік і іменини двох Василів, дозволяю, щоб стрільці внесли те, що вони собі приготували, а саме, як вони казали, "молоко від скаженої корови". Найбільшим ворогом горілки в нас віст. Тетяна. Але сьогодні вона радо

заправила стрільцям горілку. Було чим, бо вояки принесли з собою копу яець і фунт цукру.

Для неї сьогоднішнє свято також дороге. Але це було її особистою таємницею. Це ж іменини її нареченого, пор. Бора-Василька. Вона врятувала його, коли він хворів на тиф, і пізніше стали вони друзями від серця. Тепер він зимує з своїм відділом в Майданських лісах. І тихо, глибоко в серці, в душі вона бажає йому щасливо перезимувати, діждати весни і волі. Відчуваючи це, ми заспівали "Многая літа" всім Василям, що борються в рядах УПА і революційного підпілля.

Хор. Мирон запропонував списати наші передбачення політичних подій на майбутній 1948 рік. Маємо це писати окремо, заховати і за рік — прочитати.

Віст. Тетяна поставила пропозицію, щоб з Новим роком ми завели самовиховання та боротьбу з всілякими поганими звичками.

Обидві пропозиції прийнято. Віст. Тетяна стала грати в шахи. Інші стрільці грають в доміно. Ми з хор. Мироном пишемо наші передбачення.

МОЇ ПЕРЕДБАЧЕННЯ

1. В першій половині 1948 року будуть відбуватися конференції і наради ООН. На них дійде до бурхливих суперечок.

2. Гонитва двох ворожих таборів в озброюванні ще більше посилиться. Зараз з весною буде сильне воєнне напруження. Большевики в своїх "автономних" союзних республіках і державах "нової демократії" перепроводять масові арешти. Але війни не буде.

3. В Греції дійде до дуже поважних, кривавих дій між червоними партизанами і урядовою армією. В Чехах і Польщі відродиться партизанка. В Китаї большевики будуть намагатися опанувати важливіші стратегічні пункти. З другого боку, США будуть старатися помагати не тільки Китаєві, але й іншим країнам, щоб повалити комуністичні впливи. Вони старатимуться прихилити до себе неутральну Іспанію.

4. Внутрі СРСР відбудуться хвилі арештувань. Весною відбудуться сильні бльокади і облави, що принесуть нам великі втрати. Відтяження для нас буде, коли большевики перекида-тимуть своє військо на Балкани.

5. Большевики старатимуться провадити підривну роботу в США, Великобританії, Франції й Італії. Буде багато демонстрацій, страйків. В Югославії буде розкол. У Фінляндії буде викрита протикомуністична тайна організація, будуть арешти і процеси.

6. СРСР — тут сконає загадково один з найбільших партійних вельмож.

7. Внутрі краю большевики значно посилять провокацію. Буде наскок на наш провід, але безуспішний. На нашому відтинку впаде один з командирів. Хоч через зиму будуть втрати, то весною наші відділи будуть мати великі успіхи. Населення буде дуже радіти ними. Буде наскок на мою групу, впаде троє людей, я буду ранений.

8. В Латвії, Литві й Естонії відбудуться масові арешти і вивози населення.

9. З-за кордону дістанемо дуже багато цікавої преси і літератури.

Такі мої передбачення на 1948 рік. На жаль, не маю біля себе передбачень хор. Мирона.

Виконуючи постанову віст. Тетяни, ми зробили для кожного з нас на одній сторінці паперу графік, в якому вписувалося за кожний день у відповідних рубриках плюси і мінуси, залежно від поведінки кожного з нас. Кожний стрілець ввечорі приходив до мене і зголошував, скільки зробив мінусів і скільки плюсів. По трьох тижнях плюси вже рівнялися мінусам. Я також беру співучасть в "змаганні" і, як кожний стрілець, щокілька днів відчитую, скільки зробив мінусів і скільки плюсів. В поведінці і в мові стрільців зайшли додатні зміни.

За нами вже два місяці побуту в бункері. За той час стрільці засвоїли багато з заучуваних предметів. В дискусії вони покликалися на думки авторів, яких вивчали. Запас слів збагатився, і таких слів, як "синеньким цвіте і фіолетово пахне", тепер вже ніхто не почув би. Час від часу, особливо в суботу, переводжу бесіди на тему доброї поведінки. Стрільці тим зацікавилися. Переводимо це також практично. На передове місце в навчанні вибиваються віст. Вихор,

ст. віст. Рибалка і чот. Пас. Найслабше засвоює матеріяли віст. Буйний. Віст. Сірий вже голосно читає уступи з читанки для 1 кляси. Віст. Вихор веде сильну боротьбу з собою, щоб не говорити неправди. Віст. Буйний також не може визбутись деяких своїх навичок, він неслухно вважає себе найвідважнішим.

Ми рішили довести віст. Буйному, як на ділі є з його відвагою. Віст. Тетяна подала плян, всі підхопили його і реалізували. Ввечорі убрали маленьку яличку у вивернений на лівий бік кожух, зробили голову, причепили ноги, відтак прив'язали шнурок, який провели до нутра. Поставили прямо віка при вході, а віст. Буйному казали йти відіткати комин. Коли Буйний побачив цю потвору, в бункері потягнули за шнурок, і він з криком почав утікати назад. Всі стрінули це сміхом, і від того часу віст. Буйний перестав хвалитися, що він відважний.

Після Різдвяних свят дні пливуть звичайно швидко, хоч вони дещо довші. Щоб приспішити весну, стрільці ще за дня зривають сторінку з числом на календарі. Дехто ще й тому, щоб з неї зробити собі цигарку.

Чот. Пас, віст. Буйний і віст. Спартак прийняли постанову – в кожную п'ятницю постити і не їсти, аж ввечорі. Такий обіт наложили на себе з вдячності, що кілька разів вирвалися щасливо з ворожого наскоку. Ми цьому не перешкождали, вважаючи, що в цей спосіб стрільці виробляють собі сильну волю. Та не всі однаково її виказували. Чот. Пасові і віст. Спартакові ми писали на їхніх листках-графіках плюси, але, на жаль, віст. Буйному треба було, помимо всього, писати мінуси. Бо тільки дижурний видавав снідання, а вже віст. Буйний наказував йому:

– Мою порцію сховати на вечерю.

Стрільці мовчали, тільки зглядалися на себе. Прийшов обід, і віст. Буйний повторює далі свої домагання. За цей день пристрасно, як ніколи в інші дні, курить цигарку за цигаркою. Коли прийшов вечір, віст. Буйний з'їв нараз снідання, обід і дві порції вечері. Правда, він був великого зросту, але ми все ж вважали, що тут показався один великий церковний гріх.

Коли прийшла вечірня збірка, ми підсумовуємо плюси й мінуси.

— Друже Буйний, — кажу до нього, — які ви маєте сьогодні мінуси?

— Сьогодні я не маю жодних, — впевнено відповів він.

— Може, хто з друзів має якісь спостереження? — питаю. Зголосилося до слова кількох. Ст. віст. Рибалка каже:

— Я дав би мінус, перше, за те, що він казав собі сховати сніданок, другий — за те, що пристрасно кутив, третій — за те, що казав сховати собі обід, а четвертий за те, що на вечерю з'їв нараз чотири порції.

Справа пішла під голосування, і всі присудили йому чотири мінуси. З того часу віст. Буйний перестав так робити.

ВОДОХРИЩА

Надворі лютувала зима, як звичайно на Йорданське свято це буває. Заготовляємо дрова на свято. Стрільці приносять заховані поліна, ріжемо їх і колемо при зачиненому віку. Коли різалося дрова, я завжди був охотником до рубання. Хотів розрухати тіло та свої поранені руки. Рубання справляло мені біль. В мене прострілені жили, вони позсихали і за кожним ударом сокири — тремтіли в руках, мов дріт. Це дуже боліло. Були дні, що після рубання я не міг в руках тримати навіть олівця. Але пізніше це мені почало помагати. Ст. віст. Рибалка часто масує мені руку спиртом, хоч стрільці радили мені спирт випити, а руку масувати пляшкою.

Свят-вечір у нас був пісний. Натомість в Щедрий вечір потрави були дещо мащені. На вечерю ми мали борщ з вушками й вареники. Обряд зберегли ми цілком. Після вечері співаємо щедрівки. Найцікавіші й оригінальні були лемківські щедрівки, що їх співала віст. Тетяна.

Рано, на сам Йордан, кожний описує Водохрища в своїй місцевості й оповідає звичаї та традиції.

Мені пригадалися йорданські свята з недавнього минулого.

1946 року зібралося населення сіл Середне Велике й Хоцень на Лемківщині на Водохрища. В той час в обряді брала співучасть також сотня к-ра Бора. Якраз на той день один відділ Польського Війська з Балигорода прийшов наскоком на

село. На прохання населення к-р Бір вдарив з двох боків на поляків, розбив їх. На полі бою остало 30 вбитих ворогів.

Решту розбитків його бунч. Стах гнав аж під Балигород. Там їх обстріляла ще раз друга група ВП, яка йшла на допомогу першій. При тому було ще кількох убитих. Вісьмох полонених польських вояків повстанці одягнули в найбільш подерте лахміття, оперезали солом'яними перевеслами і так пустили до Балигорода, наказавши сказати: "Це за Водохрища".

Населення з радості кропило стрільців свяченою водою і казало: "Це Бог послав кару на поляків". У нас не було ні одного вбитого, ні раненого.

На Щедрий вечір 1947 року моя сотня і сотня к-ра Стаха квартирувала в селі Лукові. Поляки наскочили, щоб пограбувати людей. Ми вигнали їх з села. Те саме зробили ми другого дня в селі Куляшів, розбиваючи одну чоту поляків.

Цього року стрільці мали б охоту піти по свячену воду до села, але досвід з минулих років забороняв це, бо внаслідок такого ходження впало вже багато стрільців. Большевики в цей день роблять скрізь засідки або, перебрані по-цивільному, йдуть між населення.

На горбах, під селом, чути веселі крики дітей. Санкуються. Це знак, що в терені спокійно. Вістка від стійкового: в лісі чути співи дівчат, що йдуть до церкви на Богослуження. В душі щемить бажання бути в цю хвилину між народом, бачити його настрій: чи він той самий, що був колись, коли ще насильно не впроваджено большевицького православ'я. Та ми знаємо, що населення аж ніяк не хоче большевицького наставника — "патріярха всея Руси". Священики, що не підписали перехід на православ'я, загинули від большевицьких куль, погинули від тортур, або вмирають десь на Сибіру. Більшість тих, що залишились, хоч і підписали перехід на православ'я, відправляють Богослуження далі в греко-католицькому обряді. Населення тримається греко-католицької віри, а про большевицьке православ'я не хоче й чути.

Церкви, в яких священики не підписали перехід на

православ'я, замкнені. В селі К. пішла делегація селян до оперативника МВД Сабінова, щоб він дозволив відчинити церкву на 19 січня і відправити Богослуження. Сабінов дозволив за ціну 50 кілограмів пшениці, копу яєць і літру самогону. Після відправи церкву знову замкнено.

Ось і свобода віри в ССРСР! Прийшли нова, жахлива колгоспна панщина і часи Зельмана-Сабінова.

Віст. Тетяна на вістку, що дівчата пішли до церкви, одягається в плащ, запоясується і ніби йде з бункеру.

— А ви куди? — питає один із стрільців.

— Я йду до церкви на село П.

Зривається чот. Пас, вбирається також, бере автомата й каже:

— А я йду сьогодні на село Н. Там буде більше людей в церкві.

Знадвору вертається віст. Тетяна.

— Вертаюся, бо боюся, щоб не впасти — там така льодовиця.

Після деякого часу вертається і чот. Пас. Наслідуючи молодих парубків на селі, коли вони, повернувшись з церкви, кажуть матері дати їсти, домагається вареників. Оповідає, як яка дівчина була одягнена, котрий з хлопців курих "прасівку" з торбинки "найпередовішого". Такими жартами ми уприємнювали собі час.

ВІСТІ ІЗ СВІТУ

В третій день після Водохрища стрільці зробили собі ходильниці. Півдня вправляються, ходячи між яличками, і ввечорі гуцкаками на ходильницях дістаються до стежки, що йшла в село. В лісі заховують ходильниці й підсуваються до села.

Приносять добрі вістки. Загально по селах спокійно. Здається, що це буде тиша перед бурею. Приносять багато газет і большевицьких журналів, розвідку і потрібні речі.

В бункері ніхто не лягав спати. Всі цікаві, що нового принесли наші. Віст. Вихор розкриває газету "Радянська Україна" і показує статтю большевицького журналіста Смолича: "Про

одну недипломатичну ноту", а відтак другу з 24.1.1948 року, в якій велика карикатура з написом: "Пропала надія, розбилась суля". Такими статтями большевики хочуть осмішити визвольний рух українського народу і хочуть довести всю його безвиглядність. Та на ділі вони роблять нам велику прислугу: населення розуміє ці статті по-своєму і довідується з них, що про його визвольну боротьбу знає також широкий світ.

Стрільці обступили газету, зачитували все дослівно, а при тому не забракло всіляких жартів, дотепів, сміху та речевих висновків.

В "Радянському Слові" з 13 лютого 1948 року ми побачили статтю під наголовком "Зрадники народу". В ній переповіджено суд над д-ром О. Барвінським, що був віце-міністром здоров'я уряду з 1941 року. Стаття пересичена їддю і ненавистю, до якої здібний тільки "старший брат" та його "передова" культура. В трибуналі засідали: пполк. Лупало, полк. Борисенко, майор Оврачук, лейт. Онищенко і Коваленко. По прізвищах виглядало б, що це самі українці. Та ми переконалися, що всі большевицькі вельможі в Західній Україні поголовно росіяни, але для замилення очей прибрали собі українські прізвища.

1946 року в одній місцевості жив оперативник МВД Бачинський, що на кожному кроці підкреслював, що він українець з села Бачини. Коли його знищили повстанці, забрали його документи і знайшли два паспорти: один фальшивий з прізвищем "Бачинський" і другий правдивий. Виявилося, що він називався Палюшкін і був родом з Орловської області. Большевицький "суд", зложений з таких "українців", засудив на 10 років тюрми та 5 років позбавлення громадянських прав д-ра Барвінського. Московські бандити дали йому такий "малий" присуд тому, що в ССРСР ніби скасували кару смерти. Та помимо того "скасування кари смерти" немає сьогодні дня, щоб МВД — МГБ без суду не застрілило чоловіка, жінки чи пастушка — в селі, на полі чи в лісі. Кого не забирають на місці, того вивозять до концтаборів з присудом чи без нього, де люди, як відомо, масово вмирають, віддаючи всі сили каторжній праці. Ця доля чекає і д-ра Барвінського помимо "малого" вироку.

Зокрема, зацікавив нас кінець статті: "І нехай тремтять

ще ті самотні, скажені вовки, — читаємо там, — що блукають звірячими стежками в лісі і оскалюють хижі зуби на буйний розквіт нового життя. Хай в найчорніших їх ямах невмолимо лунає: "Встати, суд іде".

Таж ти, московський сатрапе, дикуне з півночі, таж цей твій "суд" вже довгі сторіччя чигає над українським народом. Сьогодні від "найдемократичнішого в світі суду" загинули мільйони в найбільш варварський спосіб. Від нас, вояків УПА, від робітників і селян України, що станули з тобою до бою, — для тебе один суд: тремти, кате, бо незабаром вже заграють нам воскресні, а тобі похоронні дзвони!

Щоб не псувати собі нервів большевицькими статтями, переходимо на іншу тему. Особливо тішить нас вістка, що наша молодь, не зважаючи на терор, вінчається. Це здоровий прояв.

Лютий лютував курявами, заметіллю і морозом. Користаємо, що сильна хуртовина, ще гуде ліс, падають старі ялиці, буки, дерева тріскають від морозу, і виходимо з бункеру. Майже щоденно бігаємо між ялички, стрясуємо сніг з дерев. Робимо це на те, щоб вдихнути свіжого повітря, розрухати тіло і — що найважливіше — заправити ноги до походів, які нас чекають весною. Це придасться також на випадок ворожого наскоку і ще більше — на час погоні.

Дні проходять швидко. Лютий, здається, проходить найшвидше з усіх місяців. Не тому, що він найкоротший, але тому, що ми почуваємося безпечнішими і можемо свobodно працювати.

Однак з кінцем лютого діти перестали возитися на санках. Не чути їхнього дзвінкого сміху. По селах і лісах чути знову кулеметні черги.

Користаю з заметілі і в одну ніч висилаю розвідників прямо на чисте поле, де за кілька хвилин вітер закрутив сліди снігом.

Наші розвідники скоро вернулися. Принесли газети й тривожні вістки. Скрізь по лісах почались облави. Ворог знає, що прийшли нові групи повстанців з Закерзоння. З ними зударився він на кордоні та в боях і відчув, що це тверде і добре військо. Боючись, що влітку буде з тим багато мороки,

коли його будуть бити на всіх дорогах, почав підтягати більші сили і кількома тисячами провадить великі облави.

Майже в усіх селах ворог вже був. Тільки місцевість, де перебуває чот. О. з двома роями, він оминає. Це мене занепокоїло. Большевики повиганяли вже багато повстанців з бункерів, і деякі вже впали. Вони хочуть, щоб розпорошені повстанці всі збіглися до чот. О. Там ворог веде добру розвідку і хоче їх всіх нараз ліквідувати. Я дістав вістку, що там вже з різних частин зібралось понад 40 людей.

Ввечорі 2 березня 1948 року висилаю ст. віст. Рибалку, ст. віст. Сірого і віст. Буйного з запискою до чот. О., щоб зараз таки винісся до лісу. Там має квартирувати до кінця періоду та двома-трьома стрільцями конспіративно підтягати харчі. Те саме переслав до інших груп, що були в такій же небезпеці.

Кур'ери відійшли, і в бункері ми запровадили поготівля.

Для відпруження нервів справляємо м'ясниці в нашому бункері. Віст. Спартак переодягається за дівчину, з якою одружуємо ст. віст. Байдака. Чот. Пас виконує функцію старости, а віст. Тетяна — старостини. Ми всі інші — свати та гості. Бойківським говором, з усіми селянськими формами і звичаями, відбувається перше "сватання", а потім саме "весілля". Забава закінчилася у весільних піснях між лемками і бойками. Проте, крізь грім забави, не покидала нас думка: що принесе завтрішній день?

В ОБИЙМАХ СМЕРТИ

На світанку 4 березня віст. Спартак зголосив, що в напрямі села В-і чути бій. Чути автомати, кулеметні черги, густий крісовий вогонь і вибухи гранат. Бій поволі переноситься все далі. Відтак втихає. Після півгодинної перерви знову посипались стріли. Чути вибухи гранат в іншому кінці села. З того орієнтуємося, що одна група б'ється в селі, а друга — пробивається. Усі ми переконані, що наших кур'ерів зустріла небезпека. Може, вони не вернуться ніколи.

На щастя, другого дня вранці, ще затемна, наші хлопці вертаються докраю втомлені, а віст. Буйний ранений в руку. Лежачи на причі, дуже втомлені стрільці почали оповідати:

— Ваші побоювання, друже командире, були слухні. Ми врятували відділ, але нас ворог уже оточив в селі. Коли ми побачили кількох большевиків біля нашої хати, було два пляни: зараз обстріляти тих, хто перед хатою, і тоді прориватися. Другий план — лишити їх в спокої і під маскою большевиків, спокійно підсвистуючи собі, йти через село в бік лісу. Другий плян переміг.

Виходимо задніми дверима і перескакуємо пліт. Довкола, між хатами, повно большевиків, що на нас дивляться. Рівним кроком, спокійно ідемо, щоб дістатися на вигін. На горбах бачимо ворожу розстрільну, що зорить і жде на вислід облави в селі. Коли підходимо до першої застави, большевики почали кричати: "Куда йдеш?"

У відповідь на це ми сипнули вогнем і кинулись на них. Під час перестрілки ранений віст. Буйний в руку. Віст. Рибалка промощує шлях, перестрілюється з трьома большевиками у віддалі 10 метрів, раниць двох, на третього біжить з гранатою і вбиває його.

Бій ішов на чистому полі. З села біжить тічня большевиків з кількома кулеметами. Допадаємо до перших кущів і глибоким снігом, ведучи з собою раненого, відступаємо через село Л-у до Б-а. Щойно по кількох кілометрах погоні ворог дав нам спокій.

Відважні вояки пописалися знаменито. Вогонь, який ми почули півгодини пізніше, — це була перестрілка іншої групи повстанців з большевиками.

Мені, зокрема, приємно було слухати, коли ст. віст. Рибалка сказав:

— Я запам'ятав собі вашу науку, друже командире. Коли ворог не вступається від автоматного вогню — йти прямо на нього з гранатами і так промощувати собі шлях з оточення. В моменті небезпеки я був думками не біля матері, а біля вас. Востаннє прощався з вами, і тоді впала мені думка ще йти з гранатами.

Наші зв'язківці принесли дуже тривожну розвідку: в лютому ворог силою кільканадцять тисяч проводив облави в селах і лісах. Наші втрати великі, але з ворожого боку далеко більші. Якась дівчина вбила з кулемета 16 большевиків. Це була д. Мирослава, наречена д. Сайгора. Вони всі в бою загинули.

Був великий бій біля гір Шебелі, Чорної Гори, де загинуло двадцятькілька повстанців і 120 большевиків. Більшість повстанців були ранені й подострілювали себе.

Мені відразу прийшов на думку пор. Бір. Стрільцям нічого не говорю. Хор. Мирон похитав тільки головою. Тетяна глянула сумними очима. Ми втрійку зрозуміли все. Хоч нічого не говоримо, наші вояки без нас мають свої здогади.

Ворог проводить сильні облави в прикордонних районах, щоб їх очистити від повстанців.

Вістки жахливі. Боротьба не знає сентиментів.

І знову людина ставить собі питання, чи наша еміграція вміє оцінити нашу боротьбу? Чи усвідомлює, які тут жертви падають в бою за Україну? Думаю про тих особливо, хто не йде з нашим Революційним Керівництвом.

З вірогідних джерел знаю, що деякі люди сягають своїми руками до УПА. Інші називають себе "мозгом" народу. В большевицькім журналі "Сучасне і майбутнє" знаходжу також ряд статей, в яких ворог з насолодою пише про еміграційні сварки.

Я, як вояк і командир УПА, заявляю всім противникам визвольної боротьби і її політичного керівництва, що ми визнаємо тільки УГВР. Пам'ятайте, панове, одне: найменш свідомий селянин питає вас, де ви були в той час, коли в Україні провадилася боротьба.

РЕГІТ КУЛЕМЕТІВ В ЛІСАХ

7 березня о 10 годині стукає стійковий. Вибігаємо на бункер і слухаємо.

Через півтори години в лісах чути регіт кулеметів, в однім, то знову в іншій місці. Це, мабуть, хор. Роман пробивається з двома зимовими групами. Непокоїть мене те, що хор. Роман був у нашому бункері. Якщо натякнув перед стрільцями про місце нашого зимування, та в випадку, коли б котрийсь з них попав в руки ворога, — ми в небезпеці.

Чуємо кулеметні черги також з інших боків. Починаються дні в повному напруженні.

Березневі дні довші. Тривожних годин доводиться переживати щораз більше. Пакую весь архів і машину до писання. Даю стрільцям занести на край лісу і там заховати на

кожний випадок. Тепер тільки докінчуємо вивчати військові підручники.

До підручника партизанської тактики написав я багато своїх завваг, почерпнутих з досвіду партизанської боротьби останніх років. Обговорюючи бойові дії відділів УПА на Лемківщині та в Перемищині, доводиться також хор. Миронові з'ясовувати цілий ряд питань.

— Друже командире, — каже хор. Мирон, — мені відомо, що сотні хор. Бора і хор. Дідика в 1945 році діставали, коли організувалися, більше як половину вояків із старих сотень, уже вишколених, а решту доповняли собі з СКВ. Зате ви набрали до своєї сотні невишколений елемент, маючи тільки жменьку старих вояків. Та мимо того, що новобранці були малограмотні лемки, ви вже на початку почали з ними рейди і бої.

— Коли я почав організовувати свою лемківську сотню, — була моя відповідь, — то мав усього 14 старих вояків. В той час я виконував функцію заступника курінного. Я просив про перенесення в Перемищину, але не дістав того. Зате дозволено мені організувати сотню з новобранців.

Набрати лемків до сотні — трудна справа. Лемко прив'язаний до свого села, недовірливий. Але кого пізнає і полюбить — за тим пішов би і в огонь. Перше йду по лемківських селах, переводжу збори, освідомляю, що лемки — це славне княже плем'я, що ворог хоче викинути його з рідних земель і що лемки мусять із зброєю в руках стати в своїй обороні. Іду на лемківські празники, похорони, весілля. Вислухую всі жалі, кривди, скарги, бажання та прохання. Потім зводжу до одного: до потреби взяти зброю в руки і стати у власній обороні.

Набір починаю лише тоді, коли маю враження, що вже з'єднав собі населення. Зголошується багато охотників, але мені заборонено набирати найсвідоміший елемент, бо національно свідомі хлопці були зайняті політичною роботою. Тому не диво, що в мене знайшовся елемент на 70 відсотків неписьменний або малописьменний. З новобранцями починаю відразу рейдувати і в рейдах виховую та вишколюю. Роблю кілька акцій, але таких, щоб вони мені вдалися і щоб лемки-вояки були захочені. Щоб з'єднати лемків, перше моє гасло було: "Ідемо на оборону ваших сіл!"

Лише після кількох місяців я почав говорити про оборону цілої Лемківщини. Опісля поширював політичний горизонт на всю Україну, ставлячи як головне гасло нашої боротьби — державність і соборність.

Розбуджую в лемків гордість, усвідомлюючи їх, що вони є першою лемківською сотнею та що ми продовжуємо традицію Команецької республіки. З вояками-лемками йду на відвідини в село Команча, до колишнього провідника Команецької республіки, прізвища якого собі не пригадую. Старенький дідусь тремтячою рукою і з сльозами в очах дякує за відвідини, благословить вояків-лемків і закликає боротися за Україну.

Так я почав. Пливають до мене хлопці-лемки, із зброєю, або й без неї. Її пізніше здобуємо. Населення радіє, що постала лемківська сотня. В нашу силу воно почало вірити вже вкоротці після успішних боїв в Загір'ї, Завадці Морохівській, Загутині, Морохівських горах.

В організації допомагає мені багато ст. віст. Грім (буковинець), пор. Вітер, ст. віст. Ігор, стр. Чугайстир, ст. віст. Хитролис та інші. В короткому часі були в мене вже чотири чоти. Від ранку до полудня лемки вишколюються. Пополудні відпочинок, а ввечорі — наскок на ворога. В короткому часі сотня новиків робить більше, як старі сотні. В рейдах мої вояки школились, в боях гартувались. А рейдували ми не тільки тому, щоб вишколювати військо, але також і тому, що скрізь по селах виконували пропагандивну роботу.

Рух хоронив моє військо перед ворожою бльокадою і погонею та допомагав мені несподівано вдаряти на ворожі групи. Вже після кількох місяців новобранці були в мене ройовими.

— Однак рейди виснажують військо, — зауважив хор. Мирон. — Чи не краще було сидіти в одному лісовому масиві й з нього нападати так, як це робив пор. Бір або пор. Дідик?

— Це вже залежало від тактики, яку прийняв даний командир, — відповів я. — Пор. Бір мав великі масиви лісів в Трикутнику (Затварницькі ліси). Пор. Дідик мав Прибишівський ліс і Хрещату. Я натомість був прикріплений до терену, де були майже самі корчики і невідгідна "Буковиця". Отже, сам терен змусив мене прийняти цю тактику. Але я вважав за відповідне

рейдувати також тому, що під час рейдів вояк має багато вражень, пізнає терен та учиться ходити партизанськими дорогами.

— А чому ви, друже командире, не лучились з пор. Бором і з іншими сотнями та не виконували більших оперативних дій? — впало чергове питання.

— Я був тільки сотенним, тому я не мав права накидати будь-що іншим сотенним. Кожний сотенний діяв на власну руку, згідно з дорученням к-ра відтинку, Рена. І з доручення Відтинку "Лемко" не виконано ні однієї спільної акції всіх сотень, хоч, на мою думку, це було конечно.

Ми були на грані трьох держав. На нас дивився світ, і наша боротьба не могла бути замкнена перед чужими кореспондентами, як в УССР. Умови і терен — знамениті. Ми могли дати Закордонному Представництву УГВР сильні аргументи і докази нашої боротьби. Рейди наших відділів по Лемківщині та Словаччині знайшли відгомін в світовій пресі, голоси якої продіставалися також і до нас. Світ довідався, що український народ боронить свої західні окраїни і, змагаючи до самостійної соборної держави, ставить чоло всім окупантам одночасно. Через довший час на теренах Закарпаття авторитет польсько-большевицької влади був знищений. І лише після спільного порозуміння трьох держав — ССРСР, червоної Польщі і Чехії, при безоглядному виселюванні українського населення Закарпаття — наша дальша акція тут стала політично непотрібною. З виселенням останків українського населення наше завдання було закінчене.

Проте на Лемківщині могли оперувати ще три сотні більше, їх треба було мобілізувати. Підстаршинський і старшинський склад був в інших сотнях. Треба було дві сотні кинути в Криниччину, одну — в Риманівчину. Тоді б ми боронили більше населення, взаємно себе відтяжували б і поширили б терен дій.

— Чому приписуєте ваші успіхи? — падає дальше запитання.

— Мої стрільці казали мені, що я маю "легку руку". Думаю, що найважливіший чинник, що сприяє вигравшеві, — це перебрання ініціативи у свої руки. Найуспішніше заздалегідь перекреслювати пляни ворога і кидати своє військо в наступ. Коли вояк навчиться раз тікати з поля бою — тяжко піднести

його мораль. Треба впоїти в нього переконання, що наступ — це найкращий засіб оборони.

Про вислід бою рішає становище, терен, хто дасть перший вогонь, і то цільний вогонь, щоб від нього в рядах ворога відразу були вбиті й ранені. Самий бій залежить великою мірою від бойової вартости підстаршин. Дуже багато в бою помагали оклики "Слава", співи і кпини з ворога. На початку бою вживали кращі бойові одиниці, слабші рої чи чоти вживали для роблення в "мішку", коли слабші бойові частини навмисне відступають, а сильні бойові одиниці з крил розбивають ворога. Добрі бойові одиниці надають силу, темп і впертість цілій бойовій групі в наступі чи в прориві.

В нас командир завжди був з вояками в першій лінії. Він повинен бути звичайно коло найслабшої чоти. У випадку, коли бій складний, груповий, в лісі чи в селі, командир вибирає найдогідніше місце, звідки мав би найкращий зв'язок з оперуючими відділами та вже із слуху чи зору міг би орієнтуватися про хід бою.

Командир — це диригент. Бойові одиниці — це інструменти. Він диригує кожним інструментом, бойовою одиницею: коли вона має вдарити, замовкнути чи знову заграти або лише акомпанювати, котрий з музикантів має відпочити. Не забувати про королів на полі бою — кулемети і міномети. Вміло поставлений кулемет може стримати навалу піхоти флянговим і перехресним вогнем. Добре замаскований, прикритий колодами й камінням кулемет ніколи не дозволить піхотинцям досягнути себе. Група, що наступатиме на нього, буде перебита. Щоб знищити якийсь кулемет, противник мусить ближче підтягнути свої кулемети та міномети. Це коштує великі жертви, і бій приймає тоді повільний характер.

З власного досвіду знаю, що кулемет в руках партизана багато страшніший, як в руках вояка регулярної армії.

Під час бою командир не повинен по собі показувати тривоги. Він мусить затримати холодну кров та не гарячкувати і постійно маневрувати. Враховувати швидко і правильно

мінливу ситуацію на полі бою. Мусить бути рішучий, винахідливий і йти на ризиковні кроки, уникаючи всіляких шаблонів. Командир, в якого не вірить військо, не командир для того війська.

— Чому ви, друже командире, провадили бої також зимою, коли в такий час діяти дуже не вигідно? Ворог має сліди, трудно доставати харчі, важко перевозити ранених, брак одягу, взуття. Ворогові легко віднайти відділ, заблюкувати ліс і знищити відділ. Чим ви поясните свою тактику?

— В умовах большевицької дійсності оперувати зимою дійсно неможливо, і тут я з вами цілковито погоджуюся. Зате на Закерзонні, зокрема на Лемківщині, ми мали ініціативу в руках, ворог був спанікований, завжди мав програні бої. Я вважав зиму — матір'ю партизанських дій. Кажу "матір'ю", бо ліс — "батько".

— Добре, але ліс зимою без листя, — впало зауваження. — Стають одвертими кущі, чагарники. Ворог може зорити летунством?

— У нас, на Лемківщині, було три тактики: рейдууючо-наступальна — моя, оборонна — пор. Бора і оборонно-випадова — пор. Дідика і пор. Бродича. Вони були помітні зокрема зимою.

Хто відступає чи втікає, для того завжди є сто доріг. Для того, хто йде в погоню, ловить — тільки одна. Всі три тактики, вживані сотенними, були потрібні, вони разом одна одну доповнювали. Думаю, що партизани зимою будуть завжди воювати, хіба що був би недогідний терен, великі ворожі сили, сильна розвідка і внутрішня агентура. Тоді треба розчленуватися і законспіруватися.

На Лемківщині ворог не міг швидко маневрувати, перекидати сили, використати вповні середники механізації. Важко було йому підвозити гармати, міномети та впровадити в дію летунство. Він мусів іти за нами з крісом, автоматом і кулеметом. Коли ми з догідних позицій сипнули вогнем по його чолі — він мусів розчленуватися в бойовий лад. За той час ми переносилися на інше місце і слід за собою замінували піхотинськими мінами. Не раз ми за ніч перейшли стільки, що ворожа погоня мусіла обморожена звертати з половини дороги.

В моєму терені в лісі зимувати не було можливо. Моя сотня і сотня пор. Стаха зимували без таборів, під голим небом

в снігах. Військо так загартувалося, що для нього сніг, вітер і мороз стали нічим. Коли вояк з моєї сотні увійшов до хати — не міг віддихати і від горячі слабнув. Тому не диво, що погоні зимою нам нічого не робили. Ми в добрій формі могли бити ворога, а ворожий вояк, випроваджений з касарень, почувався безрадним. Було багато випадків, що вороже військо так обморожувалося, що піднімало бунт і не хотіло йти далі в погоню. Коли прийшлося перебувати в селі, ми забезпечували себе в той спосіб, що заблюковували його і нікого з села не випускали так довго, поки не відійшли. В цей спосіб ворог не міг мати розвідку про нас. Коли ж ворог перебував в селі, ми старалися швидко ліквідувати його застави і бігом ішли на хати, де він спав. Закидали його гранатами або сікли кулеметним вогнем.

Я старався мати завжди зв'язок з масами. За те населення мене любило й морально та матеріально підтримувало харчами, ліками, перев'язками, білизною, одягом, амуніцією і, що найважливіше, — розвідкою. Довір'я населення, а також популярність між лемками впливали додатньо на стрільців, сприяли успішности в боях. Під час бою населення несло раненим молоко, перев'язки, нам амуніцію, що сильно підбадьорювало стрільців. Я, зі свого боку, допомагав населенню як міг. Роздавав йому здобуті корови та коні, одяг, старався злагодити наслідки грабунку ворога.

Мені закидали деконспірацію. Однак з сотнею до криївки не залізеш. Ми рейдували, і були районні керівники, які домагалися рейдів і час до часу разом з нами рейдували. Наприклад, районні Ударник, Говерля, Борис, Сяновий. Та були й такі районні, як, наприклад, Пугач, Чорнота, які не бажали, щоб в їхньому терені йшов рейд, аби не розконспірувати терену їхньої праці.

— Чому ви, друже командире, час до часу розпускали свої чоти на самостійні рейди? Чи ви хотіли, щоб чотові вміли самостійно провадити підвідділ? Чи діяла тут проблема харчів, чи, може, ще щось іншого?

— Це правда, що я звертав увагу на вироблення самостійного діяння чотових. Також легше було меншим відділам прохарчуватися. Але я роздрібнював сотню також тому, що під час погоні ворога легше малими групами

маневрувати, конспіруватися та, в разі оточення, пробиватися. Я і пор. Стах роздроблювали свої сотні також для взаємного відтяжування. Ми робили з наших сотень спільні групи, до складу яких входила частина роя з однієї, а частина з іншої сотні, і розсилали їх в різні напрями терену нашого діяння, щоб бути для ворога невовимими.

Я знав, що ворог докладає великих зусиль, щоб мене дістати живим чи мертвим у свої руки. Вже 8 жовтня 1946 року, під час оборони табору на Хрещатій, кричав він до стрільців:

— Оддайце нам Гриня. З вами хцеми жиць в згодзе!

Користуючись з цього, беру одну чоту і йду з нею до такого села, де знаю, що секоти відразу повідомлять ворога про мій побут. В той спосіб умисне стягаю погоню на себе, а тим часом інші чоти висилаю в протилежний напрям на акцію. В цей спосіб ми не раз бавилися з червоними поляками в цюцюбабки.

Через розчленування сотні я мав опанований терен, а ворог не знав, куди властиво йому вдаряти.

— Кажуть, що, мимо цієї тактики, ваші втрати були великі, — кидає хор. Мирон.

— Від осені 1945 до травня 1947 року мої дві сотні звели щось 100 боїв, акцій та засідок. В тому ж часі з двох сотень впав 41 вояк, в тому числі двоє чотових і шестеро підстаршин, троє померло, четверо ранених потрапило в полон. Інші сотні мають половину менше оперативних дій і мало що менші втрати від нас. Зате в травні і червні 1947 року, під час безперервних боїв, впало майже таке саме число вояків.

Я кожную акцію обдумував і докладно опрацьовував всілякі дрібниці, вважаючи, що сума добре уплянованих дрібниць дає успіх. Я звертав увагу на те, щоб кожна акція мала, крім бойового, також політичне і пропагандивне значення. На жаль, без жертв і крові воювати неможливо. Та я старався, щоб ворог мав більші втрати, бо для нього найпереконливіший аргумент — це сила. Ворог мав 20 разів більше вбитих, ранених і полонених, що на кожную акцію припадає один убитий. Вже це свідчить, що наші втрати були розмірно невеликі.

Вияснивши різні сторінки партизанської боротьби, я попросив Тетяну, щоб вона розповіла про розвідку.

— Розвідка в сотнях УПА, — оповідала д. Тетяна, — була поставлена різно, залежно від уваги, яку їй присвячував сотенний. Наприклад, мій сотенний Чорний дуже дбав про розвідку, і наша трійка в тій сотні мала часто з ним наради, ми від нього часто діставали вказівки та завдання. Розвідка для повстанських відділів, що мусять забезпечувати себе з усіх боків і з собою мають все майно, ранених та хворих, має особливе значення. Ідучи як цивіль між лави ворога на розвідку, треба було вистерігатися не лише ворога, але також населення — чужого і свого. Треба перебиратися в одяг, який носять в даному терені, і мовою та поведінкою пристосовуватися до звичаїв населення. Все треба вивчити напам'ять і вистерігатися носити записки. Треба мати плян, звідки, куди та за чим ідете, і заздалегідь приготоване "алібі".

Мені не раз доводилося переганяти корови біля большевиків, сидіти між пастухами, коли ворог пішов, і з ними співати. Найбільшим моїм ворогом під час розвідки було те, що я звертала на себе увагу. Тому я старалася одягатися якнай-скромніше.

Я старалася дістати повні інформації, але, діставши вже перші вістки, алярмувала командира. Бувало не раз, що ворог підготовляв облаву, підтягав сили. Я про це відразу повідомляла командира, але далі весь час продовжувала провадити розвідку. Мій командир висмикався ворогові щойно тоді, коли цей був уже зовсім приготований до наскоку. Удар в порожнечу дуже лютить ворога, він перестає вірити доносам і починає гонити безпляново, що для повстанського відділу не страшно.

БЕРЕЗНЕВІ ДНІ

Поволі пустіє бункер.

Харчів залишилося мало. Їмо тільки ячмінну зупу з пересоленим м'ясом та картоплею. Так вранці, в полудне і ввечері. Бувало, що дехто не міг її їсти. І не тому, що був ситий, але тому, що бункер виснажував і відбирав апетит.

Сніги топились. Днями пригрівало сонце. Дні ставали довші, зате тривожніші.

Стіни мокрі. В бункері холодно, вогко й непривітно. Щоб

тільки скоро весна. Виглядаємо її щоранку, вибігаючи на бункер. Стіни бункеру повипиналися від намоклої глини, вода стікає і сиплеться глина.

В ніч 21 березня віст. Вихор вийшов наслухувати. Враз застукав алярмово до віка. Забираємо речі й вибігаємо наверх. В потоці щось чалапає — большевики або дики. Місяць серпом виринув злегка з-за хмари і освітив потік. Чекаємо з готовою до стрілу зброєю. Хтось шепнув: "Двоє цивілів". Віст. Вихор і чот. Пас пізнали їх — це знайомі з недалекого села. Ми сходимо до бункеру, а Вихор і Пас йдуть до них в потік. Нетерпеливо чекаємо повороту стрільців.

Врешті прийшли.

— Кажіть, що за люди і чого прийшли. Яким чудом знали, що ми тут?

— Вони принесли записку і тривожні вістки.

— Скажіть мені, звідки вони знали, що ми тут?

— Вони сьогодні вночі зустріли референта СБ Гануляка, що в дуже важливій і наглій справі конечно хотів стрінутися з чот. Пасом. Селяни, нічого не кажучи, що знають про місце нашого побуту, взяли від нього записку і пішли до нас, весь час бродячи потоком по пояс. Вони лише тепер призналися, що чули, як хлопці будували бункер, скоро вернулися і нікому про це не говорили. Тепер прийшли до нас, щоб нас алярмувати.

От і маєш — ліс має вуха і очі!

В записці д. Гануляк алярмує, щоб вважати, бо зловлений ранений ст. віст. Козак може напровадити большевиків. Я переконаний, що хор. Роман перед Козаком виговорився, де ми зимуємо, і боюся, що Козак приведе большевиків на наш бункер. Вправді хор. Мирон, який добре знає Козака, твердить, що він не зрадить. Однак ніхто не може ручитися за людину, яка перебуває під тортурами.

Кажу стрільцям пакувати всі речі, бути в цілковитому бойовому поготівлі. Наступного дня, ще затемна — вийти наверх і наслухувати.

Стрільці лягають спати. Я ще раз докладно перечитую записку.

"Під час облави на Яблінку — 7.3. — загинули стр. Вовк і стр. Крук. 11.3. загинули ст. віст. Вирва, станичний Орлик,

попали в полон ранені стр. Самітний, станичний Микола і г. Катруся, яку дуже мучать, але вона до нічого не признається”.

Жаль мені стало за дорогим моїм підстаршиною ст. віст. Вирвою. Він був ройовим роя “Квітів”. Відзначився в багатьох боях. Невідступний мій вояк. Чекав весни так, як ми, та не дочекався.

Читаю далі.

“Група к-ра Стаха звела бій, в якому загинули пров. Горобко і бойовик Береговий. 20.3. знову бій, майже весь день. Траса бою була двадцятькілька кілометрів. В бою загинули реф. СБ Андрій, кущовий Данило, бойовики Крим і Погода, сотенний санітар Лотош і сотенний зв'язковий Зірка. Загинув також кур'єр г. Сокіл, що 80 разів перейшов кордон.

20.3. о 7 год. під час наскоку большевиків на криївку пострілялися: Горський, Степовик, ст. віст. Берета, віст. Голосний. В руки ворога попав ранений ст. віст. Козак, його зараз витягнули з криївки та відвезли. Шукали також там, де був хор. Бойко і віст. Снігур. Була “всипа”, але не знайшли. Здоровлю щиро! Уважайте! Гануляк”.

В цю ніч я не міг заснути.

НАСКОК ВОРОГА

Ще затемна, забравши всі свої речі, відходимо на бункер. Простояли годину. Прийшов березневий ранок. Довкола спокійно. Я і стійковий залишаємося нагорі, інші вертаються до бункеру. Ввесь час наслухаємо. Стійковий вилазить на яличку і зорить довкола далековидом. Години плывуть повільно.

Точно о 10.50 чуємо удари до залізної штаби, короткі й нервові. Це умовлений знак тривоги.

Наказую негайно виходити з бункеру, і чот. Пас та віст. Буйний біжать на край кущів.

Лише тепер я побачив набряклі, бліді обличчя стрільців. У кожного тряслися від холоду руки. Виглядаємо, як довголітні в'язні. По кожному пізнати довгу зиму під землею.

Влетів з пістолою в руках віст. Буйний і шепоче:

— Большевики наступають на нас з трьох боків. Біжать прямо на бункер.

За ним прилітає чот. Пас і зголошує те саме.

Відбезпечуємо зброю. Відчіпаємо гранати. Глибоким снігом біжимо в долину, до лісу. Оббігаємо поляну і біжимо лісом.

Чуємо над бункером постріли.

Як пізніше ми довідалися, командант большевицького відділу, ст. лейтенант Кривенко, залишився на горі з двома большевиками, а весь відділ кинув на наш бункер. Його добре застеріг Козак — знав, хто там зимує. Боявся нас і наших мін.

Після півкілометра бігу починають нам мліти ноги і руки. Паморочиться голова. Для нас повітря засильне. Займаємо становища і відпочиваємо, чекаючи ворога.

Дещо відпочивши, біжимо далі. Проїшовши півкілометра, відпочиваємо знову. Віст. Тетяна тримається ввесь час кулемета. Раджу їй відійти від нього, бо в бою на нього буде звернений ворожий вогонь.

— Власне тому я тут, — відповіла відважна дівчина. — Коли впаде кулеметник, треба буде його заступити.

Ворог, дійшовши до першого місця нашого спочинку, вже далі не пішов. Мабуть, побачив, що з нами кулемет. Ми подалися на голу гору, на зруби, щоб здалека бачити, що ворог робить. Холодне, проникливе березневе повітря та мокрий сніг під ногами докучають нам.

Мусимо заховуватися дуже обережно, бо певно залярмовано інші большевицькі спецгрупи, і всі довколишні села забльоквані. Ввечером переходимо до дороги, якою возять кльоци з лісу.

Вояки, що часто ходили на розвідку, почуваються краще. Зате всіх інших холод проймає до кісток. Тремтить тіло, скачуть зуби. В деяких стрільців подерті чоботи. Переправляючись через дріт над потоком, ст. віст. Байдак впав у глибокий яр. Не зважаючи на ніщо, відразу скочила туди віст. Тетяна, щоб йому допомогти. За собою тягнемо яличку, а відтак, зайшовши кілометр в ліс, заходимо в таке місце, де нас ворог не може побачити.

Ніч, повна тривоги.

Чути по селах гавкання собак. Перелазимо поміж постинані ялиці, щоб там, між їх гіллям замаскувавшись, просидіти завтрашній день. За собою гіллям маскуємо сліди. Кожному мокро в ногах, та треба буде днювати без вогнища.

Надходить 23 березня. Вже на світанку чути ворожі постріли. Ворог шукає слідів. В лісі чути шум лісорубів. Через чатиння бачимо, як переходять гайові — це, звичайно, ворожі

розвідчики. Кожний з нас сидить на чатинні. Не вільно піднести голови. Від холоду трясемося, мов у пропасниці.

Віст. Сірий і віст. Вихор нарікають. Хор. Мирон, чот. Пас і віст. Спартак сидять мовчки. Віст. Тетяна, ст. віст. Рибалка і ст. віст. Байдак час від часу усміхаються і потішають інших — це все для України!

З часом кожний з нас закостенів, посинів. Показалися білі плями, та підніматися не вільно, щоб цивілі не побачили. Якщо б нас тут ворог застукав — пиши пропало. Ст. віст. Байдак і віст. Тетяна роззуваються та натирають снігом ноги, бо почали біліти пальці. Посинілими руками спокійно труть їх.

Цей холод для нас страшний, бо ми вийшли з бункеру.

В березневу ніч зірвалася хуртовина. Мете снігом. Користаємо з цього і в одній хаті беремо чвертку картоплі. Заходимо в густий смерековий ліс над село Т. Тут вже можна розкласти ватру. Вітер завіяв за нами сліди снігом. Стелимо чатиння біля вогнища та пересиджуємо три дні.

Ст. віст. Байдак, сівши в місці, де найбільше курить дим, відганяє його від себе руками і тихенько співає під ніс:

*Довкола ліс шумить, і вітра доганяє,
Морози потискають, сніжок політає.
Ми сидимо у лісі, й зима нам не страшна.
Поборемо комуну й проклятого ляха.
Колись вийдемо з лісу, підемо на міста.
Воскресне Україна щаслива і вільна.*

Кожний замазаний печеною картоплею, як вугляр. Віст. Тетяна одягнулася в штани, що їх вона дістала від чот. Паса. І їй тепліше, і ми в цей спосіб маскуємо перед ворогом, що серед нас дівчина.

26 березня снігами закрадаємося до села. Селянин їде фірою до броду перевірити, чи немає там засідки. Ми обережно підсуваємося за ним. Над Дністром знімаємо онучі й в чоботях на босу ногу переходимо глибокий по пояс Дністер.

Віст. Буйний радить іти над село Т. Глибокими снігами, ледве тягнучи ноги, йдемо верхами, полями, лісами. Тіло мліє, м'язи болять так, що годі їх діткнути. Заходимо в ліс, над селом Л. Тут спимо дві години біля вогнища. Відтак ідемо далі.

Тільки зробився день, віст. Буйний іде лісом до перших хат

на розвідку. Вертається скоро і зголошує, що в селі два відділи по 40 большевиків. Вони щоденно обходять ліси, шукаючи за слідами.

Чуємо крик. В нашому напрямі хтось біжить. Показуються селяни, одягнені в сибірках і куфайках. Переводимо з ними балачку. Якийсь час тримаємо селян біля себе, аж пізно пополудні звільняємо їх, застерігаючи, що вони відповідають головою за те, якщо тут сьогодні або завтра буде облава.

Вночі переходимо в інший ліс, де скоро зв'язуємося з двома бравими вояками — ст. віст. Гаєвим і віст. Покірним. Крім них, пристають до нас віст. Підойма, д. Зарічний і д. Грім.

Певні селяни підвезли нам харчі, замаскували сліди, і почалося чекання весни в снігах. Большевики роблять щоночі під нашим лісом засідки.

Однієї ночі спалахнула наша колиба, і стовп полум'ям пішов вище дерев. Ми очікували ворога. Та він, мабуть, цього не запримітив.

Вдень кожний гріє руки на грані вогнища. Палити не вільно.

Віст. Тетяна пече з крайної бараболі пластинки та обділяє кожного із стрільців.

Сніг падає далі. Тужливі вітри гудуть в старих стовбурах ялиць і буків.

*А буря з вітрами все голосно вила,
Не видно довкола горіг,
Про волю повстанці у снах своїх мріли,
А ворог їх лютий стеріг.*

Писано зимою 1947 — 48 рр. — Переписано на машині
в зимовому бункері під землею зимою 1948—49 рр.

ZYMOIU V BUNKERI
SPOHADY-KHRONIKA
1947–1948

SUMMARY

The memoirs presented here were carried from Ukraine to the West in the fall of 1949, probably by the author himself. When on November 9, 1949, he and a group of couriers under his command, walked into an ambush in Czechoslovakia not far from the American Occupation Zone of Germany, and fell mortally wounded, his last words were "Men, take care of the mail!" His order was obeyed and thus together with important political documents destined for the Foreign Representation of the Ukrainian Supreme Liberation Council (ZP UHVR), his memoirs also made it to freedom.

Written in an underground bunker during the winter of 1947–1948 and retyped in similar conditions by Sgt. "Tetiana" (Anna Cheresniov's'ka) during the winter of 1948–1949, the volume, which was published in 1950 in Munich under the title "Zymoiu v Bunkeri" ("Winter in the Bunker"), offers a rare glimpse of the harsh life that was led by men and women of the Ukrainian underground in the long years of desperate struggle against Germany and the Soviet Union.

The story begins on June 29, 1947 when "Khrin" was a famous Company Commander, who earlier in that year had killed Gen. Karol Swierczewski, Polish Vice-Minister of Defence in an ambush, was reassigned with his men from Poland to Ukraine. Two months later, on September 8, 1947, he was promoted to Commander of the 24 Tactical Sector "Makivka" of the UPA West and was decorated by a Golden Cross of Military Valor First Class, the highest military honor in the UPA.

The life in the bunker required psychological readjustment, especially for "Khrin" who was not used to such conditions. He felt strange, trapped and thought that death in such conditions would be less heroic than in open battle. "The bunker makes a man timid and fearful while life in the open air makes one more fit and a much better fighter". He acknowledged, however, that a good guerrilla must be able to find his place in any prevailing conditions.

The routine of life in the bunker, relations among the people

in cramped quarters, constant struggle to maintain supplies and hygiene, the use of time for political education and training, preparation for future struggle, daily dangers of being discovered by special Soviet forces, are all described here in some detail.

A touching almost wistful moment occurs when the author remembers his mother and his small daughter Lilia. He devotes an entire chapter to his mother, which reads like a prayer. He also describes similar feelings and even dreams of other denizens of the bunker. Retelling and interpretation of dreams, even of intimate nature, was routinely practiced for recreational purposes, and probably to bind the group closely together. Observance of religious and national holidays with all the traditional rituals was another device to keep the morale of the insurgents high.

Of special interest is the presence in the bunker of "Tetiana", the only woman in this exclusive male company. The author has the highest praise for this courageous, exceptional and patriotic former teacher who devoted her life to the struggle for freedom and independence of her people. Treated as an equal, she was able, to exert a very large, positive and calming effect on her male companions primarily because of her high intelligence, foresight and self-discipline. Her real name was Anna Chereshniyov's'ka from the village Stezhnytsia in Lemkivshchyna. She died in unfortunate circumstances in late 1948, when her pistol accidentally discharged wounding her mortally.

There were many more such women in the underground who hailed from various regions of Ukraine. "Khrin" makes a special mention of them and their sacrifices in the struggle for independence of their country. He specifically writes about seventeen such women, that he knew personally, who met their death while performing various important functions in the underground.

Of special interest are those sections of the memoirs where "Khrin" discusses his use of guerrilla tactics in Lemkivshchyna then under Polish rule, and contrasts them with those used in Ukraine which was under Soviet control.

The memoirs end on March 23, 1948, when the bunker is being attacked by the Soviet troops and the entire group is forced to abandon it and to seek another shelter. Remarkably, there was no loss of personnel during the attack.

*Елеонора
Коцан-Стебельська.
Нью-Вестмінстер, Канада, 1949*

*Богдан Стебельський.
Торонто, Канада, 1958*

*Брати Роман і Богдан Стебельські.
Самбір, близько 1937*

*Марійка
Стебельська-Мянкowska
з сином Романом.
Польща, 1944*

*Володимир
Стебельський
з родиною.
Едмонтон, Канада,
1960*

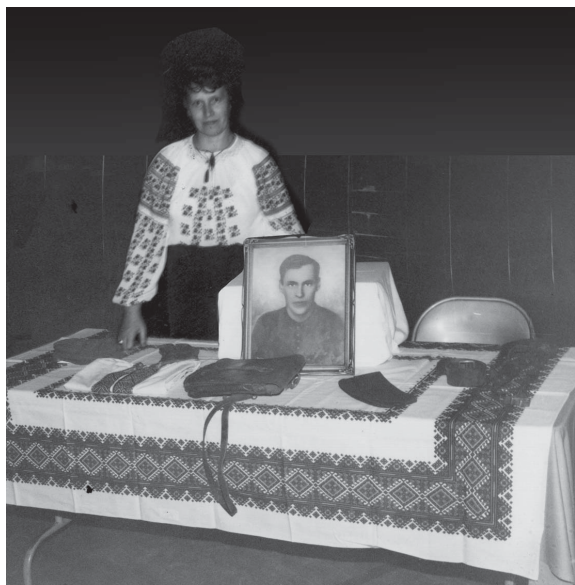

Могила Іллі Стебельського, Старий Мізунь, Україна.

*Стоять зліва: Тарас Стебельський, син Юрія Стебельського, правнук Іллі,
і внук Романа Стебельського, дружина Романа Софія Стебельська (вдова),
Ліда Ганяк, дочка Романа Стебельського, Єлисавета Мянковська, дружина
Романа, Роман Мянковський, небіж Степана, Євген Ганяк, муж Ліди*

*Ліля Стебельська-Оверко і Юрій Шухевич, син ген. Романа Шухевича.
Чикаго, 1989*

*Ліля Стебельська-
Оверко з речами
батька, Степана Хріна.
Чикаго, 1989*

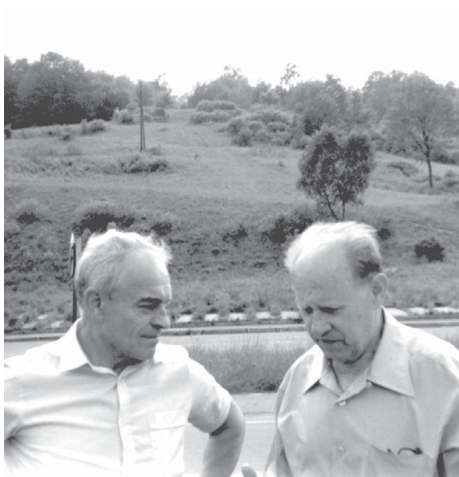

Особисті речі Степана Хріна, захоронені свідком його смерті і привезені до Америки.

*Зліва вгорі шапка-мазепинка; під нею польова течка.
Справа зверху синя шапка-пілотка. Внизу торбинка для запасних набоїв.
Посередині військовий ремінь*

Пам'ятник ген. К.Сверчевському під горою Хрещата на Лемківщині

Богдан Стебельський і його небіж, Роман М'янковський, на місці загибелі ген. К.Сверчевського на Лемківщині Лімо, 1990

*Символічна могила Степана Хріна, де похований його брат, Богдан.
Частина цвинтаря призначена колишнім воякам УПА, Оквіл, Онтаріо, Канада*

*Ліля Стебельська-Оверко зі сестрою ген. Романа Шухевича.
Білогірща, 1992*

Під пам'ятником Слави воїнам УПА на цвинтарі в Оквіл, Онтаріо.

Після похорону Богдана Стебельського 3 серпня 1994. Стоять зліва: Ірина Гошовська, хресна мати Лілі Стебельської-Оверко. Її сестра, Аріядна Стебельська, вдова по Богданові. Ліля (Елеонора) Стебельська-Оверко

*Лія Стебельська-Оверко
з ветеранами УПА зі Стрийщини.
Київ, 1992*

*Лія Стебельська-Оверко
з внуком, Марком-Степаном.
Чикаго, 1996*

ВІД ВИДАВНИЦТВА "ДО ЗБРОЇ"

Ще, мабуть, в кожного з нас не затерлися зовсім у пам'яті ті враження і почуття, що їх ми переживали в перші повоєнні роки, коли на сторінках світової преси по цей і по той бік ще не зовсім щільної тоді залізної завіси почали появлятися вісті про те, що в Україні, а зокрема на тій території, що в нашій публікації їй на ім'я "Закарпаття", незважаючи на закінчення довгої і жорстокої світової війни, ведеться далі збройна боротьба.

Ці вісті, хоч вони на початках були часто переповнені неточностями і неясностями, що впливають, по-перше, з непоінформованості і незорієнтованості в українській проблематиці чужих журналістів, які часто піддаються ворожим підшептам, а по-друге, з ненависти ворогів до всього українського, — не могли приховати факту і розмірів боротьби.

Ми пам'ятаємо ще ті вістки про "злочинні банди", про "фашистських недобитків", про "антисемітські елементи", про "есесів" і "власовців", що поволі сходили з сторінок західної преси. На їх місце висувалася чиста, обтрясена з брехні і ворожої пропаганди правда про те, що на Україні йде важка визвольна боротьба з окупантами. Перед західним світом ставала проблема України — воюючої України.

Договір трьох держав — СРСР, Польщі і Чехо-Словаччини, укладений для спільного побороювання Української Повстанської Армії, смерть на полі бою польського віце-міністра оборони ген. Сверчевського, а вкінці перехід збройних частин УПА рейдом через Чехо-Словаччину до Західної Німеччини — це подальші факти, що заактуалізували справу української визвольної боротьби в світовій громадській думці.

Щойно кілька років пізніше, окуплені жертвами крові, добиваються до нас через залізну завісу машинописи цих трьох книжок, які ми видали в нашому видавництві ("Зимою в бункері", "Крізь сміх заліза", "Спомини чотогого Острове́рха"). Ця героїчна доба, знана раніше неясно і фрагментарно, стоїть сьогодні перед очима читача в цілій своїй пориваючій глибині і величі. Живі образи кривавої боротьби, жорстокого ворожого гніту і важких страждань народу, ясний образ ідеї, за яку ця боротьба ведеться, виводять перед нами автори спогадів у розмірах і формах, на які їм дозволили обставини і їхнє володіння мистецтвом слова.

Ці спогади як під аспектом військово-тактичним, так і політичним дають незвичайно цікавий і багатий матеріал. В них зображені два різні тактичні шляхи, якими керівництво визвольного руху веде свої збройні і підпільні кадри в нерівній боротьбі з ворогом.

На Закерзонні вживано тактики оперування не тільки сотнями, але і більшими відділами. Її зразками можуть бути описаний в Хрїна бій в Ліщаві Горішній або знані читачам з інших публікацій акції на Бірчу чи Грубешів. Хоч Хрїн у своїх міркуваннях розрізняє кілька тактик, стосованих відділами УПА на Закерзонні, проте це тільки нюанси чисто індивідуального характеру, зумовлені вдачею поодиноких командирів. В загальному – це повстанська тактика оперування більшими частинами як в наступі, так і в обороні.

Головне командування УПА, перебудовуючи відділи УПА на території УССР і пристосовуючи їх до нових форм підпільно-конспіративної боротьби, свідомо не вводить жодних змін на Закерзонні. Таке рішення диктоване спочатку тактичними моментами, по закінченні війни набирає ще й політичного обґрунтування. Слабо зорганізована нова польська адміністрація і невишколені польські збройні сили не опановують становища і дають змогу зорганізувати, вишколити і впровадити в одвертий бій відповідні сили УПА. Коли територія СССР відгороджується від світу щільним кордоном, Закерзоння залишається єдиною українською етнографічною територією, доступною по закінченні воєнних дій для ока і вуха західного світу. І цьому клаптикові української території припало незвичайно важливе зовнішньополітичне завдання в пляні сучасних визвольних змагань. Вдало проведена вродовж двох повоєнних років збройна боротьба на цьому відтинку, завершена висилкою трьох сотень в Західню Німеччину, що безприкладним і блискуче успішним рейдом пройшли понад 1000 кілометрів ворожою територією, знайшла великий відгомін у вільному світі, звернула увагу на Україну, заактуалізувала українське питання в світовій публіцистиці, а політичні чинники Заходу примусила враховувати Україну як потенційного союзника в його майбутній розгрі зі Сходом.

Безнастанний ворожий наступ великими силами, рафіновані методи зовнішньої і внутрішньої агентури і

провокації примусили Головне Командування УПА переключити частини з повстанських метод боротьби на підпільно-конспіративні, тобто розчленувати їх на малі, прив'язані до певного терену групки. Малі — щоб можна було поєднати момент конспірації з збереженням їхньої оперативності, прив'язані до окресленого терену — з уваги на трудність у зв'язках і небезпеку провокації.

На території УССР перехід на нові форми боротьби, натрапляючи на перешкоди психологічного і технічного характеру, вимагав певного часу. Ці перешкоди яскраво віддзеркалені в спогадах людей, що з доведених до краю одних форм перескочили в другі. Хрін "елястичний". Скоро збагнув нові умови і достосувався до нової тактики. Острроверх — "штивний", його бравурна вояцька вдача переживає цілу скалю психологічних потрясень і розчарувань. Він залишається вірним тактиці, що ввійшла в його кість і кров, прагне руху і боїв. Знуцання ворога і страждання народу не дають йому спокою, він прагне одвертої боротьби і в ній геройською смертю гине.

Ці три книжки, являючи собою документальний матеріал нашої сучасної визвольної боротьби, цінні також своєю психологічною стороною. Бо це не тільки суха хроніка, зіставлення фактів, подій. В них віддзеркалене те, що найважливіше в боротьбі: душа її носіїв і реалізаторів, душа людей у повноті своєї многогранности — від одчайдушности до страху, від самопосвяти до зради. В них відображений народ в обох його перекроях: як активний співучасник визвольних змагань і як об'єкт оборонних дій. І тут теж занотована різnorodність форм, в яких народ маніфестує своє ставлення до боротьби — від активної дії до пасивного співчуття. Повноту документального образу ніяк не послаблює суб'єктивізм авторів.

Спогади — це не літературні твори. За такі не вважають їх самі автори, і ми теж свідомі недоліків, що не дають цим спогадам повної літературної кваліфікації.

Їх ми видали як документальний джерельний матеріал, що вийшов від самих учасників визвольної боротьби, з безпосередньої бойової атмосфери. Автори не мають ще ані перспективи часу, ані впливу іншої атмосфери — тих чинників, що дуже часто навіть поза свідомістю автора викривляють образ пережитих подій. І чин, і його зафіксування на папері

відбуваються в жорстокій добі, що вимагає безперервної чуйности, безнастанного напруження духовних і фізичних сил, кожночасної готовности заглянути в вічі смерті, а передусім безмежної, прямо надлюдської віри в ідеали, за які ведеться боротьба і для яких жодні жертви не є великі.

Створити на основі цього матеріялу справжню літературу мусить стати завданням наших мистців слова на еміграції. А їх у нас не бракує. З соромом доводиться ствердити, що цього дотепер ще не сталося. Відома нам успішна спроба молодого американця українського походження (Романа Лапіка — "Андергравнд", драма, США, 1952 р.), були теж деякі спроби різних некваліфікованих авторів ще за пам'ятних таборових часів в Європі — і ці останні залишаються хіба тільки як доказ патріотизму самих авторів, засвідченням їхнього ставлення до визвольних змагань батьківщини. Справжньої і великої української літератури, що була б тривким пам'ятником тій героїчній добі, в нас ще немає. Не створять її мистці слова в Україні, бо не можуть. Вони мусять звеличувати в своїй творчості "вітчизняну війну", і тому саме вільним мистцям на еміграції залишається почесний обов'язок заповнити існуючу прогалину. Ми віримо, що цей довг супроти моря пролитої крові і невимовних страждань українського народу буде сплачений.

Мюнхен, 1953

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

- АК — Армія Крайова
бул. — булавний
бунч. — бунчужний
вд. — відділ
вих. — виховник
віст. — вістун
ВО — Воєнна Округа УПА
ВОП — "Войско Охрони Пограніча"
(Військо охорони кордонів)
ВП — "Войско Польске" (Військо
Польське)
вул. — вулиця
г. — гора
газ. — газета
ГВШ — Головний Військовий Штаб
(УПА)
ген. — генерал
ГК УПА — Головне Командування
УПА, Головний Командир УПА
д. — друг
див. — дивись
д-р — доктор
журн. — журнал
заст. — заступник
зв'яз. — зв'язковий
ЗП УГВР — Закордонне Представ-
ництво УГВР
ЗУЗ — Західні Українські Землі
ЗУНР — Західно-Українська На-
родна Республіка
КБВ — "Корпус Безпеченьства
Вевнентшного" (Корпус Внут-
рішньої Безпеки)
КБП — "Корпус Безпеченьства
Публічного" (Корпус Державної
Безпеки)
КП — Красвий Провід УПА
край. — крайовий
к-р — командир
кул. — кулеметник
кур. — курінний
кущ. — кущовий
ланк. — ланковий
лейт. — лейтенант
м. — місто
май. — майор
МВД — "Міністерство внутренніх
дел" (Міністерство внутрішніх
справ)
МГБ — "Міністерство госуда-
рственной безопасности" (Мі-
ністерство державної безпеки)
МГ-42 — рід кулемета, німецький
скоростріл
МО — "Міліція Обивательска" (Мі-
ліція ПРА)
моб. — мобілізаційний
МП — рід зброї, німецький автомат
надр. — надрайон, надрайоновий
Провід, надрайоновий провідник
нар. — народжений
НКВД — "Народний комісаріат
внутренніх дел" (Народний
комісаріат внутрішніх справ)
НСЗ — "Народове Сілі Збройне"
о. — отець
обл. — область, обласний
ОВКУГ — Організація Вищих Кляс
Українських Гімназій
окр. — окружний
ООН — Організація Об'єднаних
Націй
оргмоб — організаційно-мобіліза-
ційний (теж військовий) ре-
ферент при підпільній адмі-
ністрації

- ОРМО — "Охотнича Резерва Міліції Обивательської", поліцейні відділи з місцевого населення для допомоги залогам МО
- ОУН — Організація Українських Націоналістів
- пвд. — підвідділ
- пвх. — політвиховник
- ПЖ — Польова Жандармерія
- пов. — повіт
- полк. — полковник
- ППД — рід автоматичної зброї ЧА
- пполк. — підполковник
- ППР — "Польська Партия Роботнича"
- ППС — рід автоматичної зброї ЧА
- ППШ — рід автоматичної зброї ЧА
- прис. — присілок
- пров. — провідник
- проп. — референт пропаганди
- р. — ріка, рік
- рай. — районний
- реф. — референт
- РКМ — рід зброї, ручний кулемет ВП
- р-н — район
- рой. — ройовий
- розв. — розвідник
- с. — село
- сан. — санітар
- СБ — Служба Безпеки (ОУН)
- СКВ — Самооборонні кущові відділи
- сл. п. — славної пам'яті
- СО — Суспільна Опіка
- сот., сотен. — сотенний
- СОК — "Служба Охрони Колейовей" (Служба охорони залізниці)
- СРСР — "Союз Радянських Соціалістичних Республік"
- СССР — "Союз Советських Соціалістичних Республік"
- ст. — сторінка
- ст. бул. — старший булавний
- ст. віст. — старший вістун
- ст. лейт. — старший лейтенант
- стр. — стрілець
- СУЗ — Східні Українські Землі (на схід від ріки Збруч)
- ТВ — Тактичний Відтинок
- т.зв. — так званий
- УБП — "Ужонд Безпеченьства Публічного" (Уряд Державної Безпеки), політична поліція ПНР
- УВО — Українська Військова Організація
- УГВР — Українська Головна Визвольна Рада
- УНС — Українська Народна Самооборона
- УПА — Українська Повстанська Армія
- УПА-Захід — УПА на західних українських землях
- УПА-Південь — УПА на південних українських землях
- УПА-Північ — УПА на Волині
- УССД — Українська Самостійна Соборна Держава
- УССР — "Українська Советська Соціалістична Республіка"
- УЧХ — Український Червоний Хрест
- фарм. — фармацевт
- хор. — хорунжий
- ЧА — Червона армія
- чот. — чотовий

ПОКАЖЧИК

- АК — див. Армія Крайова
Акт відновлення Української Держави — 16, 38
Акція "Вісла" — 16, 37, 369
Альошин, большевицький лейт. — 398
Америка — 88, 271, 288, 306, 315, 413, 421, 493
Англія — 288, 413
"Андергравнд", п'єса автора Р. Лапіка — 499
"Андрій", стр. — 132
"Андрій" із с. Л. — 89
"Андрій", реф. СБ — 484
Андрусак Василь ("Різун", "Грегит"), к-р 22 ТВ УПА — 225, 226, 229
Андрушковці, с. на Лемківщині — 296
"Антек", зневажлива назва польських боївкарів — 280, 294
"Арета" — див. Пелипчак Іванка
"Аріядна", дівчина-повстанець — 256
"Аркадій" — див. Кривуцький Іван
Армія Крайова (АК) — 170, 172, 250, 292, 308, 421
"Арпад", сан., рай. реф. охорони здоров'я — 68, 104, 181, 253, 281, 313
Бабина, с. — 351
Багно, ліс біля с. Стрільбичі — 215
Бадьова, ліс у Стрільківському р-ні — 354, 356, 398, 404
Базар, м. — 363
Базар Марія, селянка із с. Полонна — 270
"Байда", сотен. — 221, 225, 463
"Байда", чот. — 107
"Байдак", куц. — 393
"Байдак", ст. віст. вд. "Басейн" — 353, 365, 366, 377, 381, 388, 405 — 410, 414, 419, 422, 423, 427, 429, 440, 455, 459, 462, 486
"Байрак", чот. сотні к-ра "Стаха" — 186, 187, 293, 296, 301, 302, 305, 315, 331, 334, 340, 367, 399
Балигород, м. Ліського пов. — 20, 280, 281, 306, 314, 318, 329, 333, 336, 341, 342, 345, 467, 468
Балкани — 328, 464
"Балька", рой. чоти "Хріна" — 132
Бальниця, с. Ліського пов. — 288, 289, 298, 327, 328, 331, 332
Бандрове, с. на Лемківщині — 62, 288, 294, 357, 359
"Бандура" з с. Новоселиці Козицькі — 63
Банка, присілок с. Кальниця — 281, 282
Баня, присілок с. Чашин — 290
Барвінський О., д-р — 470
"Барон", сотен. — 251
"Бартель", чот. — див. Більо Дмитро
Басарабія — 63
"Басейн", вд. УПА — 353, 381, 411
"Басейн", сотня УПА — 22, 44, 398
"Бастіон", ТВ УПА — 11, 33
"Батальйон сьмерці", польська боївкарська спецгрупа — 279, 288, 295
Бачовський Володимир ("Тополя"), віст. — 185, 243
Б. Василь ("Олекса Босий"), шкільний товариш к-ра "Хріна" — 67
Бедрій Анатолій — 13, 34
Белейлович Іван ("Дзвінчук"), сотен., к-р 5 ВО УПА — 225
Береги, с. Ліського пов. — 326
"Береговий", бойовик — 484
Бережани, м. на Тернопільщині — 246
Бережанщина — 168

- Бережниця, с. на Лемківщині — 446
Березівський ліс — 276
Береза Каргузька, концтабір — 14,
35, 202, 225, 264, 411, 447, 457
"Береза", рой. ст. віст. — 366
Березка, с. Добромильського пов. —
139, 200, 209, 257, 259, 260, 262,
291, 305, 306, 395, 446
Березовець, с. Сяніцького пов. — 20,
276, 277, 290, 306
"Берест-Зозуля", кул. — 288
"Берега", ст. віст. — 484
"Беркут", к-р — див. Сорочак
Володимир
"Беркут", рай. реф. СБ — 346
Берлін, м. — 73, 405
"Бескид", стр. — 394
Бескид, гірський масив — 200, 254,
268, 269, 286, 289, 290, 291, 299,
301, 305, 314, 315, 322, 326, 327,
331, 336, 339, 394, 444, 446
"Бескид", віст. — 308
"Бескид", зв'язк. — 297
"Бескид", Надрайон — 11, 19, 29, 33,
40, 51
"Бий-Забий", стр. — 353
Билич, с. на Самбірщині — 11, 33
"Бистра", підпільниця — 177
"Бистрий II", стр. із с. Малява — 159,
167, 185, 249, 289
"Бистрий", куц. — 232
"Бистрий", рой. — 397
"Бистрий", стр. — 353
"Бистрий", стр. із с. Ліцава Горішня
— 114, 119, 120, 126
"Бистрий", стр. із с. Ліцава Долішня
— 140, 144, 145, 153, 166, 168,
198, 240, 241, 246, 252, 364, 458
"Бистриця", кул., віст. — 338
Бистриця, с. Турківського р-ну —
227
"Біб", віст. сотні к-ра "Бора" — 349
Бібрка, м. на Львівщині — 199
"Бізун", в.о. рай. пров. — 317
"Білий", віст. — 349
"Білий", чот. — 179
Білінські багна — 230
"Білка", стан. — 104
Біловус, начальник МВД в м. Ско-
ле — 378
Більо Дмитро ("Бартель"), чот. — 174
Білянський, селянин з с. Л. — 111
"Бір", к-р — див. Шишканинець
Василь
Бірча, с. Добромильського пов. —
152, 162, 169, 172, 173, 185, 191,
202, 236, 237, 238, 240, 242,
243, 247, 250, 251, 497
Бірчанський р-н — 61
Бірчанщина — 165, 167, 185, 190, 194,
197, 200, 244, 249, 254, 305, 312, 346
"Біс", к-р охоронного вд. — 150,
175, 176, 187, 244, 253
Білогорща, м. — 494
Бірчанщина — 14, 36, 190
Блажівський ліс — 359
"Блакитний", сан. — 396
"Блуд", стр. — 314
"Богдан", віст. зі с. Брижава — 145,
152, 216, 240, 243
"Богдан", к-р — 326
"Богдан", куц. — 356
"Богдан", ст. віст. — 362
"Богдана" — див. Гайдукевич Олек-
сандра
Боговська, полька, вчителька — 111
Бойківщина — 35, 455
"Бойко", бойовик — 153, 289
"Бойко", пров. — 354, 395
"Бойко", хор. — 484
"Бойовичок", стр. — 261
"Бойовчик", стр. із с. Пулави — 323
Бойцун Петро ("Голуб"), стан. — 283
"Боксер", бунч. пор. — див. Хома
Йосиф
Болотник, с. на Лемківщині — 444
Болохів, с. на Івано-Франківщині —
12, 34

- Бонарівка, с. біля Стрижева — 208
 Бондарівка, с. — 63
 Борівницькі ліси — 174, 176
 Борівниця, с. в Бірчанщині — 18, 40, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 176, 193, 236, 237, 244, 247, 248, 249
 Борець Юрій ("Чумак"), рой. — 99, 153, 185, 289
 "Борис", рай. пров. на Лемківщині — 141, 189, 305, 326, 412, 413, 456, 480
 "Борис-Видра", пров. Надр. "Холодний Яр" — 235, 237
 Борисенко, большевицький полк. — 470
 Борислав, м. — 379
 "Бористен", журн. — 14
 "Борщ" — див. Стебельський Степан
 Босько, с. — 294
 Бохівка, с. — 288
 "Боян", бунч. — 222
 Браня — 71
 Бригідки, тюрма у Львові — 225
 Брижівське, с. — 196
 Брижівський ліс — 174
 Брижава, с. Добромільського пов. — 159, 166, 237, 240, 244, 248, 289
 Бритійська Колумбія — 12, 34
 Брно, м. в Чехословаччині — 28, 50
 Броди, м. на Львівщині — 62, 63, 463
 "Бродич", к-р — див. Гробельський Роман
 Брянський із с. Ляхава — 65
 Бузьків, с. — 227
 Бузюк, о. декан з с. Райське — 324
 "Буй-Тур", стр. — 261
 "Буйний", віст., стр. вд. "Басейн" — 353, 365, 366, 377, 381, 408 — 410, 419, 422, 423, 430, 440, 459, 462, 463, 466, 467, 472, 473, 484, 486
 Бук, с. Ліського пов. — 326, 333, 340, 347
 "Бук", чот., учитель із СУЗ — 158
 Буківсько, с. на Лемківщині — 20, 41, 254, 267, 270, 280, 281, 298, 315, 349, 421
 "Буква", стр. — 377
 Букове Бедро, г. в Ліському пов. — 405
 Буковець, с. над р. Сян — 262
 "Буковий", к-р охоронного вд. — 262
 Буковина — 165, 305
 Буковина, присілок с. Брижава — 289
 "Буковинець", проп. — 359
 Буковиця, ліс — 272, 290, 476
 "Булава", 92 сотня УПА — 9, 10, 31, 209, 219, 223 — 225, 231, 235, 352, 368
 "Булава", вд. УПА — 411
 "Бульба", сан. — див. "Грім"
 "Буревій", бунч. — 349, 438
 "Бурий", сотен. — 178, 179, 251
 "Бурий", стр. — 360, 379
 "Бурлака" — див. Щигельський Володимир
 Бурмак, ген. лейт. МГБ — 21, 42
 Ванкувер, м. в Канаді — 12, 34
 "Вантка", ст. віст. — 363
 "Ванька", вояк із СУЗ — 105, 117
 "Ванька", рой., ст. віст. пвд. к-ра "Тараска" — 353, 398, 438
 "Ванька", стр. — 345
 "Ванька", чот. — 174
 Ванькова, с. Ліського пов. — 199
 Варшава, м. — 11, 12, 33, 34, 322
 "Ведмідь", стр. — 198
 Великдень (Великодні свята) — 153, 160, 161, 219, 255 — 258, 262, 394, 405
 Великобританія — 465
 Великополе, с. на Лемківщині — 256, 275, 291, 299, 318
 Велькі Буковець (Великий Буковець), гірський хребет — 337

- Верниївка, с. на Лемківщині — 271, 281, 285, 286
- "Вернигора", пвх. КВ — 344, 348
- "Верховина", Надрайон — 18, 39
- "Верховинець", госп. — 278, 359
- "Верховинець", рой. — 179
- "Веселий", віст. — 362
- Ветлина, с. Ліського пов. — 323, 326, 336, 339
- Ветлинська Магура, г. на Лемківщині — 344
- Ветлинська полонина, г. на Лемківщині — 326, 327, 446
- "Вивірка", стр. — 322
- Вигода, с. — 12, 34
- Видавничий Фонд ім. Богдана Стебельського — 5, 28
- Вижка, с. — 227
- "Вирва", рой., ст. віст. роя "Квіти" — 259, 276, 293, 295, 304, 308, 316, 376, 377, 412, 483, 484
- Вислік Горішній, с. Сяніцького пов. — 286, 314, 315
- Вислік Долішній, с. Сяніцького пов. — 286, 315
- Вислік, с. Сяніцького пов. — 20, 269, 272, 273, 279, 280, 281, 285, 286, 288, 289, 290, 321
- Височани, с. на Лемківщині — 20, 42, 255, 263, 398, 444
- "Вихор", віст., стр. вд. "Басейн" — 353, 377, 384, 388, 394, 406, 408, 409, 415, 423, 424, 430, 436, 440, 455, 459, 462, 463, 465, 466, 469, 483, 486
- Виців, с. — 351, 388
- Вишнів, с. на Поділлі — 12, 34
- "Вігор", куц. — 325, 326
- "Вій", реф. госп. — 270, 281
- "Вій", стр. — 353
- Військо Польське (ВП) — 20, 41, 42, 242, 246, 252, 256, 257, 262, 266, 271, 272, 275 — 277, 281, 291, 394, 403, 420, 444, 468
- Вілька, присілок с. Волиця — 291
- "Вільний", бул. пвд. к-ра "Тараска" — 353
- Вільха, с. на Лемківщині — 282
- Вільхова, с. на Лемківщині — 334
- Вільшани, с. Перемиського пов. — 184
- Вільшаник, с. Самбірського пов. — 220
- Вільшаниця, с. — 252
- Вінниця, м. в Україні — 60
- "Віск", стр. — 261
- "Вітер", пор. Лемківської сотні 95а — 256, 259, 261, 263, 264, 267, 268, 275, 276, 283, 284, 348, 443, 458, 476
- Вітовський Дмитро, полк. — 13, 35
- Вітовський Ярослав Дмитро ("Зміюка", "Андрієнко"), пор. к-р 24 ТВ УПА — 231, 232, 233
- "Вітрогон", стр. чоти "Хріна" — 103, 105, 129, 132
- "Віфлеєм", с. — див. Завадка Мохівська
- "Віфлеєм", с. — див. Нанчівка Мала
- "Влодко", стр. — 342
- Внутрішні Війська МГБ — 20, 42
- "Вовк", віст., стр. — 252, 366, 483
- "Вовчур", стр. — 223, 233
- "Вогонь", стр. сотні к-ра "Хоми" — 101, 102
- "Вогонь", віст. — 362
- Водохрица — 467, 469
- "Водяник", віст. — 335
- Войско Охрони Пограніча (ВОП) — 286, 315, 443
- Войткова, с. Добромільського пов. — 159, 169, 242, 247, 250
- "Волинець", ст. віст., рой. — 259, 275, 276, 306
- Волинь — 175, 218
- Волиця, с. на Лемківщині — 20, 41, 270, 285, 288, 291, 421
- Волковия (Вовковия), с. Ліського пов. — 20, 42, 200, 261, 266, 306

- Володж, с. Березівського пов. — 170, 184, 193, 237
- "Волос", стр. — 316
- Волошинова, с. Старосамбірського р-ну — 365, 366
- Волоща, с. Самбірського пов. — 12, 34
- Воля Блажівська, с. Самбірського пов. — 220, 221
- Воля Брижівська, с. — 198
- Воля Вижня, с. на Лемківщині — 271
- Воля Горянська, с. Ліського пов. — 305, 403
- Воля Крецівська, с. Сяніцького пов. — 170, 198
- Воля Матіяшова, с. Ліського пов. — 257, 258, 291, 305, 446
- Воля Мацькова, с. — 235
- Воля Міхова, с. на Лемківщині — 20, 42, 217, 289, 295, 298, 313, 315, 328, 335
- Воля Петрова, с. на Лемківщині — 20, 42, 273, 290, 297, 316, 323
- Воля Постолова, с. на Лемківщині — 321
- Воля, присілок с. Брижава — 166, 174
- Воля, присілок с. Ляхава — 245
- Воля, с. на Лемківщині — 395
- Воля Сенькова, с. на Лемківщині — 271, 289
- "Воля", сот. — 251, 337, 346
- ВОП — див. Войско Охрони Пограніча
- "Воробель", стр. — 393
- "Воробець", секретар СБ — 187
- "Ворон", к-р — див. Сорочак Володимир
- "Ворон", госп. — 343
- "Ворон", рой. з с. Лімна — 112, 125
- "Ворон", ст. — 438
- "Ворон", чот. — 367, 393
- ВП — див. Військо Польське
- Всесвітня Федерація Профспілок — 437
- "Вуйко", кухар — 180, 181
- "Вуйко", селянин з с. Команча — 320
- "Вусаль", селянин — 84
- "В'юн", рой. — 284
- "В'юн", стр. — 261
- Гітлер Адольф — 63
- Гічвиці, с. на Лемківщині — 20, 267, 289, 349
- Габура, с. у Словаччині — 291
- "Гаєвий", ст. віст. — 409, 487
- "Гад", чот., родом із Покуття — 71, 73, 75, 77, 79, 84, 111, 114, 118, 119, 125
- "Гайдамака", чот. — 399
- Гайдук, поляк — 111
- Гайдукевич, о. — 17, 39
- Гайдукевич Олександра ("Богдана", "Зена"), фарм. УЧХ — 15, 17, 18, 37, 39, 67, 71, 74, 75, 86, 88, 136, 137, 141, 142, 149, 167, 171, 180, 182, 184, 186, 188, 192, 197 — 199, 249, 250, 252, 403, 404
- Гайнішка, селянка з с. Кальниця — 282
- "Гайовий", ст. віст., рой. — 179, 210, 232, 366
- Галаса Василь ("Орлан", "Біс"), член КП — 188 — 190, 260, 377
- Галицька дивізія — 226
- "Галич", сан. — 286
- "Галич", стр. — 338
- Галичина — 12, 125
- "Галичина", дивізія — 62, 463
- Галівка, с. Стрілківського р-ну — 366
- "Галя", дружина "Грубого" — 404
- "Галя", розвідниця к-ра "Чорного" — 106, 115
- Гальо Михайло ("Коник"), к-р — 18, 40, 161 — 167, 171, 248, 251
- Ганнуся (Ганя), селянка — 128, 129

- "Ганнуся", підпільниця — 400
 Ганнуся, селянка з с. Кузьмина — 161
 "Гануляк", реф. СБ — 389, 460, 483, 484
 Ганя, селянка з с. Брижава — 237, 238
 Ганяк Євген — 491
 Ганяк Ліда, донька Романа Стебельського — 491
 Гарабач Василь ("Орач"), рай. реф. СБ — 187, 243
 ГВШ — див. Головний Військовий Штаб УПА
 Глубок, с. на Лемківщині — 271
 Глудно, с. на Лемківщині — 9, 31, 208, 209, 235, 368
 Глумча, с. — 239, 246
 Гнатко Іван, стрілець сотні "Хріна" — 16, 37
 "Говерля", ВО УПА — 21, 22, 27, 43, 49
 "Говерля", рай. — 480
 Голинь, с. Калуського р-ну — 12, 34, 54
 Головецьке, с. Славського р-ну — 388
 Головне Командування УПА — 375
 Головний Військовий Штаб УПА (ГВШ УПА) — 26, 28, 378, 381
 "Голосний", віст. — 484
 "Голосний", сан. — 366
 "Голуб" — див. Бойцун Петро
 "Голуб", бунч. — 107
 "Голуб", віст., стр. — 366
 "Голуб", стр. — 273
 Голучків, с. Сяніцького пов. — 184
 "Гомін України", видавництво — 13, 33
 "Гонтович", рой. сотні "Булава" — 219, 230
 Горішний ліс — 366
 "Горбовий", чот. сотні к-ра "Бурого" — 178
 "Горбок", віст. — 349
 "Гордий", стр. — 140, 163
 "Гордий", бойовик — 353
 "Гордий", стр. з с. Халупки — 237
 "Гордий", стр. з с. Явірник Руський — 237
 Гординя, с. — 403
 "Гордій", стр. — 198
 Горикова Яма, лісок в Стрілківському р-ні — 353
 Горлята, г. на Лемківщині — 335
 "Горобко", пров. на Хирівщині — 358, 397, 484
 Горовичі, с. — 170
 Городещина — 178
 Гороховиця, с. — 184
 Горський, автор книжки "Холодний Яр" — 239
 "Горський", бойовик — 484
 "Горський", рай. госп. — 366
 Гочаки, селяни з с. Березка — 291
 "Граб", куц. СКВ — див. Товарницький Михайло
 "Граніт", віст. — 362
 "Граніт", стр. — 394
 "Грань", чот., херсонець — 41, 263, 264, 275 — 277, 283, 286, 293, 294 — 296, 298, 301, 302, 306, 307, 314, 315, 317, 318, 330, 393
 "Григор", окр. пров. — див. Гук Мирослав
 "Гринь", к-р — див. Стебельський Степан
 Грицай Дмитро ("Перебийніс", "Грицай-Перебийніс"), ген., шеф ГВШ УПА — 19, 41, 225, 226, 228, 331, 411
 Гриць, селянин — 141, 142, 147
 Гриць, селянин з присілка Ропа — 241
 Гриць, селянин з с. Брижівське — 196
 Гриць, селянин з с. Кузьмина — 161
 "Грім", стр. — 249, 365, 487

- "Грім", к-р — див. Твердохліб
Микола
- "Грім", ком. ПЖ, ст. віст. — 259,
265, 268, 275, 285, 308, 476
- "Грім" ("Бульба"), сан. на Лемківщині — 178, 179
- "Грінченко", пров. на Лемківщині — 258
- Греція — 464
- Гробельський Роман ("Бродич"),
сотен. 26 ТВ УПА — 24, 46, 278,
280, 284, 328, 479
- "Гроза", стр. — 226
- Грозьова, с. Стрілківського р-ну —
115, 123, 170, 235, 242, 351
- Громадський ліс — 235
- "Громенко" — див. Дуда Михайло
- Грубешів, м. в Холмщині — 497
- "Грубий", стр. з с. Воля Петрова —
323, 404
- "Грузин", к-р сотні ім. Б. Хмельницького — 367, 400
- "Грунь", віст., стр. — 316, 334
- Грушівка, с. Березівського пов. —
170, 193, 236
- "Грушка", віст. — 349
- "Грушка", вих. вд. "Булава" — 395,
396
- "Грушка", кущ. госп. — 346
- Грушка, ліс — 291
- Грушка, с. на Лемківщині — 256, 291
- "Грушка", стр. — 284
- Гук Богдан ("Скала"), сан. надр. УЧХ
— 17, 171, 180, 192, 196
- Гук Мирослав ("Григор"), окр. пров.
— 188, 190, 281
- Гусне, с. Турківського пов. — 395
- "Гуцул", віст. сотні к-ра "Кармелюка" — 353
- "Гуцул", к-р боївки — 287
- "Гуцул", реф. СБ — 187, 198, 276, 278,
309, 312, 313, 420
- Гучава, с. — 179
- "Газда-Орач", госп. реф., пізніше
реф. СБ — 155, 156, 186, 187, 190
- Гайтиска, присілок с. Явірник — 290
- Гергарт Ян, полк. ВП — 282
- Гестапо — 16, 111, 217, 219, 380, 411
- Гзоц Іван ("Муха"), стр. — 103, 120,
121, 123, 126, 129, 247, 297, 404
- Голяш Степан ("Мар"), надр. пров.
— 11, 18, 29, 33, 41, 51, 260, 266,
288, 346, 347
- "Гонта-Остап", пвх. — 107, 110
- "Граната", віст., стр. — 210, 366
- Гранді, італієць, стр. сотні "Булава"
— 231, 232, 233
- Гудзик Василь ("Оріх"), рой., чот.,
хор., сотен. — 11, 28, 33, 50,
260, 262, 275, 281, 293, 296,
298, 301, 302, 331, 337, 394
- "Данилів", ТВ УПА — 11, 33
- "Данило", кущ. — 484
- Дарів, с. на Лемківщині — 271, 289
- "Дарка-Шпиталь", большевицька
агентка — 404
- Делягова, с. Березівського пов. —
162, 163
- Дембіцький Юрко, донощик із
с. Куляшне — 312
- "Демо" ("Дем"), стр., писар сотні
к-ра "Хоми", родом зі с. Брижава
— 101, 140, 144, 145, 240, 241
- "Демон", стр. — 137, 261
- "Демон", рой., ст. віст. — 340, 344,
349, 361, 382
- Деркач, директор школи в с. Лукове
— 308
- "Дзвінчук" — див. Белейлович Іван
- "Дзвони Підгір'я", газ. в Калуші —
13, 34
- Дзюрдзів, с. Ліського пов. — 20, 42
- Динів, м. Березівського пов. — 9,
31, 139, 208, 301, 368
- "Дідик", сот., ст. бул. — 24, 46, 254,

- 270, 290, 326, 328, 399, 475,
476, 479
- Дністер, р. — 381, 396, 457
- Добра, с. Ярославського пов. — 168,
169, 170, 198, 236, 241, 246, 364
- Добра Шляхетська, с. Сяніцького
пов. — 18, 40, 168
- Добромиль, м. на Львівщині — 16,
38, 125, 127
- Добромильська тюрма — 15, 36
- Добромильщина — 175, 180
- Добрянка, присілок с. Добра — 168,
246
- Добрянка, с. Перемиського пов. —
185, 195, 196, 356
- Добрянський, о., священник зі с. Кузь-
мина — 110, 111, 142
- "Довбуш" — 142
- "Довбуш", збройовий — 224
- "Довбуш", рой. ст. віст. пвд. к-ра
"Тараска" — 353, 361, 362, 382, 397
- "Довгий", стр. сотні 95а — 393
- "Довгий", чот. — 337, 394
- "Довгорукий", куш. — 299
- Довжиця, с. на Лемківщині — 269,
273, 290, 320, 336
- "До Зброї", видавництво — 18, 31,
32, 496
- "До Зброї", журн. — 20, 41
- Долина, с. Сяніцького пов. — 286
- "Дор", куш. — 360, 379, 411
- "Дора" — див. Скірка Анна
- Дора, дружина д-ра "Рата" — 313
- "Дора", маш. — 266
- Дошко, с. на Лемківщині — 444
- "Драпак", бойовик із Харківщини —
140, 141, 143, 144, 151, 152, 166,
198, 237, 240, 241, 297, 364
- Дрогобицький район — 12, 34
- Дрогобич, м. — 178, 217, 379,
380, 404
- Дрогобиччина — 20, 21, 22, 42, 43,
186, 354, 359
- "Дружба", ст. віст. — 313
- "Дружинників", сотня — 306
- "Дуб", стр. — 138, 169, 284, 345
- "Дубенко", стр. — 137, 149
- Дубецько, м. в Перемищині —
139, 162
- Дубляни, с. Самбірського пов. —
220
- Дубне, с. біля Лежайська — 208
- "Дубовий", віст., стр. — 351, 394
- Дубрівка, с. на Лемківщині — 270
- "Дубровник", Шеф штабу УПА-
Захід — 26, 48
- Дуда Михайло ("Громенко"), сотен.
26 ТВ УПА — 18, 40, 68, 69, 84,
126, 138, 146, 149, 160, 162 — 164,
171, 174, 191, 193, 237, 244,
245, 248, 249, 251, 255, 335,
344, 347, 356
- "Дуда", стр. — 145
- Дудинці, с. на Лемківщині — 274
- Дудко Микола ("Осип"), сотен. —
138, 237
- Дукля, м. — 275, 279
- Дуклянське пасмо — 291
- "Дума", дівчина-повстанець — 324,
326, 353, 400
- "Дунаєць", чот. сан. — 268
- "Дунай", стр. — 314, 342
- "Дуня", повстанець — 349
- "Дуня", ст. віст., рой. — 259
- "Дуня", чот. — 301, 315, 318, 331,
334, 337, 343, 352
- Дуфрат, поляк, вчитель — 110, 111
- "Дух" — 317
- "Дух", к-р кур'єрської ланки — 343,
346
- "Дух", ст. віст., кул. — 214, 216, 293,
294
- "Духи", рій Лемківської сотні 95а
— 443
- Душатин, с. Сяніцького пов. — 268,
289, 330, 342
- Душатинське озеро — 334, 341

- Европа (Європа) — 60, 217, 375, 418, 499
- Едмонтон, м. в Канаді — 12, 34, 491
- "Ема" з с. Босько — 294
- Еспанія (Іспанія) — 282, 464
- Естонія — 465
- "Євген-Мирон", кур. пвх. — 180
- "Євця" — 455, 456
- "Жар", віст. — 67
- "Жар-Вістун", куц. — 106
- Жданна, с. Турківського р-ну — 227
- Жерденці, с. на Лемківщині — 256, 261
- Жерниця, с. Ліського пов. — 20, 42, 317, 446
- Жигар Осип ("Пімста") — 29, 51
- "Жовна", кул. — 261
- Жогатин, с. Добромільського пов. — 251
- Жординці, с. на Лемківщині — 209
- "Жук", стр., віст. — 313, 316
- "Жук", ст. віст. — 400
- "Жук", чот. сотні к-ра "Кармелюка" — 353
- Жупа, присілок с. Я. — 197
- "Журавель", стр. — 313
- Журавиця, с. — 139
- Журавне, с. на Поділлі — 12, 34
- Завіз, с. — 262
- Завадка Морохівська, с. на Лемківщині — 20, 41, 275, 277, 283, 289, 290, 420, 421, 444, 449, 477
- "Заверуха", рой. — 297
- Заверх, присілок в Турківському р-ні — 227
- "Заверуха", ст. віст., рой. — 259
- Завої, с. на Лемківщині — 271
- Загір'я, м. на Лемківщині — 20, 41, 42, 256, 268 — 271, 275 — 280, 284, 291, 295, 301, 306, 312, 316, 318, 349, 400, 420, 443, 477
- Загочев'я, с. Ліського пов. — 20, 42, 290, 331, 334, 398
- Загутинь, с. на Лемківщині — 270, 287, 291, 477
- "Зайчик", рой., ст. віст. — 259, 275, 284, 296, 298, 304, 306
- Закерзоння (Закерзонський край) — 213, 354, 355, 359, 374, 377, 404, 411, 477, 479, 496, 497
- Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР) — 28, 50, 488
- "Залізний", рой. — 107, 108, 120, 126, 138, 140, 144, 145, 240, 241
- "Залізняк", стр. — 68
- "Залізняк", чот. СКВ — 163, 164, 165
- "Залісний", рой. — 94, 99
- Залужани, с. — див. Татари, с.
- Залужжя, с. — 20, 170
- Замагура, присілок с. Брижава — 246, 289
- "Замок", Краєвий Військовий Штаб (КВШ) УПА-Захід — 26, 27, 48, 49
- "Запорожець", чот. сотні к-ра "Хоми" — 101, 109, 114 — 117, 124, 126, 130, 160, 161, 199
- "Зарічний", стр. — 487
- Заршин, с. Сяніцького пов. — 271
- Заслав'я, с. на Лемківщині — 286
- Затварниця, с. на Лемківщині — 20, 42
- Затварницькі ліси — 305, 317, 476
- "Затока", стр. з с. Ліцава — 140, 198, 240
- Західна Лемківщина — 18
- Західна Німеччина — 496, 497
- Західна Україна — 470
- Західні Українські Землі (ЗУЗ) — 93, 410
- Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) — 12, 34

- "Заяць", повстанець — 198
 "Заяць", ст. віст., рой. — 259, 302, 316
 Збоїська, с. на Лемківщині — 285, 298
 Звір, с. Самбірського р-ну — 224
 "Звірі", рій Лемківської сотні — 443
 "Звенислава" з с. Устрики — 404
 Зелені Свята — 110
 "Зелений", к-р — див. Мізерний Василь Мартин
 "Зелений", куц. — 396
 "Зелений", реф. СБ — 198
 "Зена", куц. госп. — 261
 "Зена", маш. 26 ТВ УПА — 403
 Зендринова, с. на Лемківщині — 285
 "Зенко", чот. сотні к-ра "Стаха" — 251, 293, 301, 307, 315, 316, 322, 331
 "Зимний", надр. реф. — 353
 "Зимний", пров. — 402
 "Зимом в бункері", спогади-хроніка — 9, 10, 13 — 15, 17, 19 — 22, 23, 27, 31, 32, 35 — 37, 39, 41 — 44, 49, 52, 373, 488, 496
 "Зірка", розвідниця к-ра "Чорного" — 106
 "Зірка", сот. зв'язковий — 484
 "Зірка", ст. віст. пвд. к-ра "Тараска" — 353
 "Зірка", стр. — 360
 "Зміюка", к-р — див. Вітовський Ярослав Дмитро
 "Зов", пров. — 347
 "Зов", ст. віст. — 400
 "Зозуля", кул. — 284, 295
 "Зозуля", стр. — 140, 145, 235, 239
 "Зорець", чот. пвд. к-ра "Тараска" — 353
 "Зорич", надр. пров. — 19, 41, 187, 200
 "Зорич", підпільник — 179
 "Зоря", закарпатець — 145
 "Зоряний", кул. Лемківської сотні 95а — 140, 144, 156, 157, 198, 237, 239, 240, 364, 458
 "Зоя" — див. Химка Зена
 "Зоя", стр. — 379
 ЗП УГВР — див. Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради
 "Зруб", ст. бул., сотен. — 18, 40, 163 — 166, 171, 172, 185, 186, 190, 248, 249, 251
 Зубинське, с. на Лемківщині — 289, 299
 Зубряче, с. Ліського пов. — 291
 ЗУЗ — див. Західні Українські Землі
 ЗУНР — див. Західно-Українська Народна Республіка
- Іванна, дружина чот. "Запорожця" — 199
 Івано-Франківська обл. — 12, 34
 "Івасик", стр., віст. — 270, 338, 395
 "Івась", стр. СКВ — 70, 82 — 84, 86, 88
 "Івась", чот. сотні к-ра "Хоми" — 101, 115, 116, 118, 119, 123, 130
 "Ігор", повстанець — 193, 199, 377
 "Ігор", рай. — див. Кіт Володимир
 "Ігор", стр. вд. Сорокатога — 140
 "Ігор", ст. віст. — 476
 "Ідея і Чин", журн. ОУН — 125
 "Ікс", стр. чоти "Хріна" — 132
 "Ілма", стр. чоти "Хріна", словак — 145, 240
 Ільницький, адвокат — 139
 "Іменний", кул., згодом чот. сотні к-ра "Громенка", 26 ТВ УПА — 102, 126, 135, 136, 137, 142
 Ісаї, с. Турківського р-ну — 214, 225, 226, 228
 Іскань, с. Перемиського пов. — 170, 184
 Італія — 465
 "Ітанюк", рой. — 297
 "Ітанюк", чот., лемко — 263

- "Їж", стр. із с. Павлокома — 237, 249
 "Їжак", стр. — 198
- Йордан (Йорданські свята) —
 306, 307, 312, 467
- "Кавка", ст. віст. — 313
- Кавула Петро ("Тарас"), надр. пров.
 — 182, 395
- "Кадило", курінний капелан — див.
 Шевчук Василь
- "Кадовбець" із с. Л. — 89, 97,
 123, 124, 150
- Казахстан — 265, 274
- Калинів, с. на Лемківщині — 273
- Калинів, с. у Словачині — 291, 321
- "Калина", дівчина-повстанець — 403
- "Калина" із СУЗ — 159, 243
- "Калина", сан., дружина "Дема" —
 137, 167, 313, 346
- Калуш, м. на Івано-Франківщині —
 12, 34, 64
- Калущина — 12, 13, 94
- Кальницькі верхи — 327
- Кальниця, с. Ліського пов. — 274,
 281, 289, 290, 306
- Кальчуга, с. — 139
- Камінський, поляк, інженер — 110,
 111
- "Камінь", скала біля с. Прибишів —
 290
- Кам'яне, с. на Лемківщині — 269,
 271, 273, 289, 296, 315, 421
- Кам'янець-Подільська обл. — 76
- Кам'янка, присілок — 198
- Кам'янка, с. — 289, 360
- Кам'янки, с. на Лемківщині —
 20, 42, 316
- Канада — 16, 34, 37, 52, 420, 490,
 491, 494
- Канони, г. — 358
- "Карась", стр. — 261, 284
- Карванський Дмитро ("Орський"),
 чот. — 163
- "Карий" — див. Оліяр Євстахій
- Карликів, с. на Лемківщині — 270,
 273, 444, 449
- "Карло" — 356
- "Карло", рай. реф. СБ — див. Хома
 Володимир
- "Кармелюк", стр. — 145, 185
- "Кармелюк", пор., к-р УПА — 199,
 215, 216, 223, 235, 262, 266, 271,
 346, 353, 357, 399, 400, 404
- "Кармелюк", рой. — 99
- Карпати, гори — 218, 233, 265,
 322, 324, 349, 356, 457
- Карпатська Україна — 14
- "Карпо" — 349
- Кася, селянка — 69
- "Кася" із сотні к-ра "Хоми" — 101
- Катерина, хутір — 222, 224
- Катовіце, м. — 172
- "Катруся" — 484
- Катруся, селянка — 84
- Катруся, сестра "Лева" — 150
- Качор Володимир ("Пугач"), заст.
 надр. СБ — 187
- КБВ — див. "Корпус Безпеченьства
 Вевнентшнего"
- КБП — див. "Корпус Безпеченьства
 Публічного"
- КВ — див. Команда Відтинку
- "Квіти", рій Лемківської сотні 95а
 — 443, 484
- Квятковський, поляк, завідувач
 двору Академії Наук — 110
- "Кер-Орський", к-р — 171, 188, 189,
 199
- Керзона, лінія — 375, 401, 456
- Київ, м. — 11, 33, 87, 328, 335, 354,
 375, 447, 495
- Китай — 464
- Кіндлярський Гриць, донощик із
 с. Репідь — 312

- Кіндратів, с. Турківського р-ну — 228
- Кінське, с. на Лемківщині — 239
- Кіт Володимир ("Ігор"), рай. — 252, 253
- Кіткішко Марія ("Степова"), дівчина-повстанець із Полтавщини — 17, 18, 39, 88, 101, 110, 122, 126, 136, 253, 259, 261, 300, 403, 404
- Клис Федір ("Слабий"), стр. — 21, 43
- Ключ, г. в Сколівському р-ні — 378, 457
- Княже, ліс — 256, 291
- Княжицький ліс — 182
- Княжна, г. на Лемківщині — 446
- "Кобза", чот. — 367, 395
- Кобильське, с. на Лемківщині — 178, 347
- Коваленко, большевицький лейт. — 470
- "Коваль", стр. Лемківської сотні 95а — 117, 125, 126
- "Когут", ст. віст. — 313
- Кожушне, с. на Лемківщині — 20, 42, 255, 349, 398
- "Козак", рой., ст. віст. пвд. к-ра "Тараска" — 353, 397, 483, 484, 485
- К. Олекса, донощик — 312
- Колекція Петра Й. Потічного про підпільну і протипідпільну боротьбу в Україні, архівний фонд при Торонтонському університеті — 11, 15, 21, 33, 36, 42
- Колима — 60
- Коломия, м. на Івано-Франківщині — 109
- "Коля", казах, віст. Лемківської сотні 95а — 263, 265, 274, 308
- Команда Відтинку — 233, 361, 366
- Команецька республіка — 26, 48, 476
- Команча, с. на Лемківщині — 20, 26, 42, 237, 255, 268 — 270, 273, 276, 279 — 281, 286, 295, 301, 307, 309, 310, 312, 317, 320, 321, 334, 364, 476
- "Комар", віст. — 349
- "Комар", полк. ВП — 283
- "Комаха", стр. — 284, 444
- "Комиш", шкільний товариш "Хріна" — 95
- "Коник", к-р — див. Гальо Михайло Коновалець Євген, полк. — 383, 453
- Конопадський Олекса ("Острроверх", "Тополя"), чот. Лемківської сотні 95а — 9, 10, 18, 31, 32, 140, 144, 156, 165 — 169, 175, 185, 187, 188, 192, 198, 207 — 215, 236, 246, 249, 251, 313, 319, 337, 352, 361, 364, 368, 369, 376, 379, 382, 388, 443, 458, 498
- Кописько, с. — 178
- Корінець, с. — 93, 247
- Корде Шарлотта — 441
- "Коробка", ланк. — 395
- "Корович", рой. — 220
- Коровники, с. — 17, 39
- Королик Польський, с. на Лемківщині — 302
- Королик, с. на Лемківщині — 444
- Коросно, м. на Лемківщині — 139
- Коростенко, с. Добромильського пов. — 61
- "Корп", чот. — 268
- "Корпус Безпеченьства Вевнент-шнего" (КБВ) — 303
- "Корпус Безпеченьства Публічного" (КБП) — 315
- Костеровець, с. на Лемківщині — 310
- Костяцький Дмитро ("Віск"), стр. — 21, 43
- Коцан Іванна, кузина Степана Стебельського — 57
- Коцан Прокіп, батько Елеонори Коцан-Стебельської — 12

- Коцан-Стебельська Елеонора, мати Степана Стебельського — 12, 13, 34, 52 — 54, 205, 457, 490
- Коцьолок Ярослав ("Крилич", "Сухий"), хор. сотен. — 18, 40, 138, 158, 171, 251, 255, 275, 347, 399
- Крайна (Крайня), с. Добромильського пов. — 117
- Краків, м. — 14, 35, 57, 134, 139, 172, 209, 418
- Красічин, м. в Перемищині — 158
- Краснодемський Іван — 11, 33
- "Кремін", стр., родом із СУЗ — 122
- Кремль — 20
- "Кремпа", стр. — 261
- Крента Степан, учитель, директор школи в с. Ліцава Долішня — 14, 36, 145, 241
- Креців, с. Добромильського пов. — 173, 195, 196, 241, 246
- Криве, присілок с. Ліцава Горішня — 112
- Криве, присілок с. Т. — 184
- Криве, с. на Лемківщині — 114, 124, 125, 247, 291, 326, 346, 347
- "Кривенко", большевицький бандит — 365, 366
- Кривенко, большевицький ст. лейт. — 485
- "Кривоніс", чот. сотні к-ра "Хоми" — 101, 102, 114, 118, 119, 122, 125
- Кривуцький Іван ("Аркадій", "Борис"), рай. реф. СБ — 21, 27, 43, 49, 176
- "Крилатий" — 301
- "Крилатий", мінерник — 318
- "Крилич", к-р — див. Коцьолок Ярослав
- "Крим", бойовик — 484
- "Кримський", куц. госп. — 317
- Криниччина — 253, 284, 300, 328, 403, 477
- "Крізь сміх заліза", спогади — 9, 10, 13, 14, 17 — 19, 26, 31, 32, 35, 38 — 40, 48, 59, 202, 496
- "Кров", стр. сотні к-ра "Хоми" — 102, 118
- "Кров", кул. — 126
- "Кропива", стр. — 284
- "Крук", куц. — 344, 347, 348
- "Крук", стр., віст. — 273, 400, 483
- Крути, м. — 364
- "Ксеня", маш. сотні к-ра "Кармелюка" — 353, 400, 404
- "Ксеня", реф. СО — 278, 287
- "Ксеня", реф. УЧХ — 276
- "Кубайчук", пров. — 223
- Кубань — 200
- Куб'як Кость — 12, 34
- "Кузьма", пор. — 421
- "Кузьменко", віст. — 400
- Кузьмина, с. Добромильського пов. — 14, 16, 36, 65, 110, 114, 118, 124, 125, 159, 161, 169, 172, 173, 202, 241, 242, 247, 370, 371
- Кулакова, селянка з с. Кузьмина — 161
- "Кулик", віст. сотні к-ра "Кармелюка" — 353, 400
- Кулик Микола — 29, 510
- Кулик, селянин з присілка Ропа — 241
- Кульчиці, с. — 396
- Куляшів, с. на Лемківщині — 468
- Куляшне, с. Сянського пов. — 276, 280, 285, 301, 307, 309, 312, 321
- Куляшнянський ліс — 276, 297, 307
- "Куменко", стр. — 395
- Купна, с. Перемиського пов. — 170
- Купро, донощик із с. Куляшне — 312
- Курманицький ліс — 180
- Лазки, присілок — 171
- "Лайбіда", ст. віст., жанд. — 259, 268, 275, 284, 345

- "Лан", кущ. — 326, 344, 347, 348
 Лашік Роман, автор — 499
 "Ластівка", сотен. — див. Янківський Григорій
 "Ластівка", чот. — 163, 164, 165, 166, 180
 "Ластівка", чот. СКВ — 248
 Ластівки, с. Турківського р-ну — 215, 225, 229, 230
 Латвія — 465
 "Лебідь", проп. — 358
 "Лев" — 150, 402
 Левко з с. Бондарівка — 63
 "Левко", рай. пров. на Лемківщині — 271, 276, 278, 287, 288
 "Левко", чот. сотні к-ра "Бурлаки" — 174, 190
 Лежайськ, м. — 208
 "Лейкіс", рой. — 284
 "Леміш", стр. з с. Куляшне — 321
 Лемківська сотня, 95а — 11, 22, 27, 43, 257, 305, 329, 341, 342, 348, 372
 "Лемківські гори", рій Лемківської сотні 95а — 443
 "Лемківські потоки", рій Лемківської сотні 95а — 443
 "Лемківські ріки", рій Лемківської сотні 95а — 443
 Лемківщина — 9, 18, 19, 24, 26, 29, 31 — 33, 39, 40, 42, 46, 68, 130, 140, 148, 149, 171, 174, 175, 178 — 181, 187, 188, 197, 198, 200, 203, 209, 233, 236, 239, 251, 253, 254, 257, 260, 265, 279, 289, 300, 303, 305, 327, 329, 333, 344, 346, 348, 350, 352, 353, 356, 358, 363, 364, 368, 372, 374 — 376, 378, 380, 391, 394, 396, 398 — 400, 403, 405, 409, 411, 413, 420, 429, 432, 443, 446, 455, 457, 467, 476, 477, 479, 489, 493
 "Лемко", 26 ТВ УПА — 9, 18, 31, 33, 207, 368, 403, 477
 "Лемкус", ст. віст. — 268
 Ленін — 418, 419
 Леніна-Сталіна, партія — 419
 "Леся", повстанець — 324, 326
 Леся, селянка з с. Р. — 82
 "Летун" — 140
 "Летун" з с. Володж — 237
 "Летун", окружний реф. СБ — 187, 197, 250, 262
 "Летун-Летючий", к-р охоронного вд. — 237
 "Лин", кул. — 284
 Липа, с. в Бірчанщині — 117, 125, 165, 167, 245
 "Липовий", віст., стр. — 362, 397
 Лип'я, с. Турківського пов. — 219
 "Лис" із с. Л. — 89
 "Лис", рой. — 302
 "Лист", ст. віст. — 400
 Литва — 465
 "Ліда" — 256
 Ліжники, с. — 388
 Лімна ("Пісня"), с. Добромільського пов. — 88, 114, 115, 123 — 126, 132, 137, 240, 242, 243, 247, 249, 289
 Лісковате, с. Дрогобицької обл. — 63
 "Лісовий" — 68
 "Лісовик", стр. — 261, 394
 Лісько, м. Ряшівського воєводства — 20, 42, 288, 306, 316
 "Літопис УПА", серійне видання — 9, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 26 — 29, 31 — 33, 37, 41 — 44, 48 — 51
 Лішня, с. — 172
 Лішня, с. на Лемківщині — 291
 Ліщава Горішня, с. Добромільського пов. — 14, 17, 39, 64, 112 — 115, 117, 124 — 126, 193, 202, 238, 240, 241, 243, 247, 375, 404, 497
 Ліщава Долішня, с. Добромільського пов. — 14, 36, 117, 118, 124, 125, 240, 241, 244, 247

- Ліцава, с. в Бірчанщині — 65, 123, 124, 125, 170, 197, 240, 241, 247
- Ліцавка, с. Добромільського пов. — 242
- Ліщавський бій — 127, 300
- Ліщина, с. — 184, 251, 254, 255
- Лодина, с. Устрицького р-ну — 235
- Лодинка, с. Добромільського пов. — 249
- "Лоза", стр. — 316
- Лопінка, с. на Лемківщині — 347
- Лопінник, г. на Лемківщині — 333, 340, 344, 446
- "Лопух-Довгий", стр. з с. Воля Постолова — 321
- "Лотош", сот. сан. — 484
- "Луговий", віст., стр. — 211, 216, 316, 345, 347 — 350, 360, 361, 366, 367, 376, 382
- Лужецький Євген ("Шувар"), д-р, кур. лікар — 101, 107, 114, 117, 126, 129, 130
- Лужок Горішній, с. Стрілківського р-ну — 231, 396
- Лужок, с. — 222, 223, 224
- Луків, с. на Лемківщині — 290, 305, 394
- Луківські долини — 314
- Луківський ліс — 256
- Луканевич, селянин — 63
- Лукасієвіч, поляк, боївар — 151
- Лукасевиц, лісничий — 107
- Лукач Дмитро, селянин із с. Полонна — 270
- Лукач Михайло, селянин із с. Полонна — 270
- Лукове, с. Ліського пов. — 20, 42, 276, 282, 283, 287, 305, 306 — 308, 316, 323, 334, 342, 343, 468
- Лупало, большевицький пполк. — 470
- Лупків, с. Ліського пов. — 20, 41, 270, 289, 299, 349
- Лупківський тунель — 300
- Лупківські долини — 268, 299
- Лупківські ліси — 316, 444, 458
- Лучинці, с. — 240
- Лучинці, с. на Рогатинщині — 364
- Львів, м. — 16, 34, 38, 217, 222, 224, 226, 230
- "Львів", сотня УПА — 223, 224
- Львівська тюрма — 232
- Любітов, полк. МГБ — 21, 42, 43
- "Люба" — 76
- "Люба" з с. Плоске — 403
- "Любенський", рой. — 284
- "Лютий", стр. — 343, 345, 346
- Лютовиська, с. Старосамбірського р-ну — 217, 218, 368
- Лявава, с. Добромільського пов. — 65, 126, 141, 195, 196, 236, 239 — 242, 245, 248, 252, 289
- Ляхавські ліси — 193
- Ляшки Муровані, с. Старосамбірського р-ну — 398
- "Мак", кул. — 283
- "Маківка", 24 ТВ УПА — 9, 11, 18, 21, 22, 27, 28, 31 — 33, 43, 49, 207, 210, 216, 366, 368, 376, 398, 488
- "Макаренко", куц. — 272
- "Макомацький", к-р боївки на Дрогобиччині — 360, 361, 380
- "Максим", к-р боївки — 302
- "Маленький", большевицький розвідник — 244
- "Малий", к-р — див. Мізерний Василь
- "Малий Ромко", стр. — 232
- "Малина", стр. — 316
- "Малуша", зв'язкова — 67
- Малява, с. Добромільського пов. — 167, 185, 196, 240, 245, 249, 289
- Манів, с. на Лемківщині — 317, 322, 328, 332
- "Марійка" з с. Бандрова — 294

- "Марійка" з с. Гордині — 403
- "Марійка", маш. — 266
- "Марійка", дівчина-повстанець — 324, 326, 349, 353, 354, 400
- "Марійка", реф. УЧХ — 401, 402
- Марійка, селянка — 149
- "Марічка" — див. Савчин Марія
- Марися, селянка — 91
- Марковці, с. на Лемківщині — 296
- "Марта" — див. Філь Ярослава
- "Марта", д-р — 129, 404
- "Мартин", проп. — 359
- "Маруся", підпільниця — 400
- Маруся, селянка — 128, 129, 135
- Маршала, план — 437
- Матвійчук Славко, селянин з с. Репідь — 312
- Матрагона, г. на Лемківщині — 291, 327, 335
- Мацугова, присілок с. Кузьмина — 173
- МВД — див. "Міністерство внутрешніх дел"
- МГБ — див. "Міністерство государственной безопасности"
- "Медвідь", бойовик з с. Лодинка — 159, 249, 252
- "Медвідь", спецкур'єр — 317
- "Медвідь", стр. — 283, 284, 288
- "Мельодія", стр. — 199
- Менчол, г. — 393
- "Местник", стр., кул. — 221, 223
- Миків, с. Ліського пов. — 268, 289, 292, 295, 335
- "Микита", сотен. — 220, 221, 223
- Микова, потік біля с. Миків — 292
- "Микола", стан. — 484
- "Мирон", ст. віст. — 285
- "Мирон", хор., к-р вд. "Басейн" — 20, 42, 262, 267, 271, 278, 283, 267, 271, 278, 283, 353, 355, 357, 360, 361, 366, 376 — 380, 382, 392, 393, 398, 399, 406, 407, 409, 412, 415, 419, 423, 424, 426, 428, 429, 432, 434, 439, 451, 455, 459, 462 — 464, 465, 474 — 476, 481, 483, 486
- "Мирослава" ("Мстислава"), наречена "Сайгора" — 359, 473
- Михайлишин Миколай, донощик із с. Репідь — 312
- "Михась" із с. Л. — 89, 90
- "Михась", зв'язковий із с. Крайня — 117, 126
- "Михась", стр. із с. К. — 89 — 91, 125, 132, 136
- Мичків, с. на Лемківщині — 258
- Мичківці, с. Сянського пов. — 200
- Мізерний Василь Мартин ("Рен", "Зелений", "Малий"), май., к-р 26 ТВ УПА — 11, 19, 40, 41, 174, 178, 181, 219, 220, 222, 231 — 235, 266, 268, 275, 278, 282, 284, 285, 323, 341, 342, 343, 359, 368, 477
- Міліція обивательська (МО) — 143, 173, 271
- "Міністерство внутрешніх дел" (МВД) — 10, 33, 187, 215, 250, 368, 378, 388, 391, 404, 416, 469, 470
- "Міністерство государственной безопасности" (МГБ) — 21, 42, 187, 250, 391
- Міністерство комунікації Польщі — 300
- "Мірник", ст. віст. — 313
- "Млинар", стр. — 71
- "Мнох", віст. — 337
- МО — див. Міліція Обивательська
- "Могила", хот. пвд. — 514 215
- Мокре, с. на Лемківщині — 20, 41, 42, 275, 280, 289, 290, 309, 312, 318, 334, 444
- Монастирець, с. Сколівського р-ну — 221, 224, 230, 233
- Мороз Михайло, мистець — 57
- Морохів, с. на Лемківщині — 20, 41, 42, 275, 290, 317
- Морохівниця, присілок на Лемківщині — 290

- Морохівські гори — 444, 477
 Моршин, с. Стрийського р-ну — 419
 Москаль Михайло ("Дунай") — 21, 43
 Москва, м. — 87, 292, 322, 335, 375, 418
 Московська обл. — 78
 Мости, с. — 230, 231
 "Мотря" — 253, 256
 "Мох", стр. з с. Явірник — 321
 Мриглод, с. Сяніцького пов. — 160, 168, 169, 239, 240, 246
 "Мстислава", пров. — 404
 "Мулики", селяни з с. Воля Петрова — 290
 "Муха" — див. Гзоц Іван
 "Муха", повстанець — 400
 "Мушка" — див. Яцко
 "Мушка", к-р — 130, 150
 Мхав, с. на Лемківщині — 274
 Мюнхен, м. — 18, 27, 31, 32, 368, 499
 Мянковська Єлисавета, дружина Романа Мянковського — 491
 Мянковський Роман, небіж Степана Стебельського — 490, 491, 493

 "На Банці", присілок с. Кальниця — 289
 "На Брежівськiм", хата біля с. Ляхава — 244, 289
 "Назар", ст. віст. вд. "Басейн" — 360, 378
 Найдух, дяк з с. Ліцава Горішня — 241
 Нанчівка Велика, с. Стрілківського р-ну — 361
 Нанчівка Мала, с. Стрілківського р-ну — 354
 Нанчівка (Нанчiлка), с. Стрілківського р-ну — 210, 352 — 354, 361, 366
 Напаєдло, м. в Чехословаччині — 28, 50

 "Народний комісаріат внутрішніх дел" (НКВД) — 83, 107, 108, 134, 140, 240
 Настуня, селянка — 91, 93, 128, 129, 135
 "Наталка" — 67, 256
 Наталка, дружина к-ра "Кер-Орського" — 199
 "Наталка" з с. Гордині — 403
 Небещани (Небещани), с. Сяніцького пов. — 20, 42, 271, 275, 277 — 279, 290, 296, 421
 Невістка, с. — 177
 Недільна, с. Стрілківського р-ну — 175, 225, 380
 Недільнянські ліси — 215, 222
 "Незборима Нація", журн. — 13, 34
 "Незгода", стр. — 261, 343, 345
 "Незломний", віст. — 362
 "Ненич", большевицький капрал — 168, 246
 Нерон, римський імператор — 322
 "Нетля", кул. — 268, 274, 297, 308
 Нетребка, с. в Бірчанщині — 235
 "Нехрист", фарм. — див. Совган Ярослав
 "Нечай", к-р — 463
 Німеччина — 10, 32, 60, 88, 109, 111, 134, 139, 142, 147, 172, 179, 209, 218, 250, 368, 369, 375, 488
 Ніса, р. — 446
 "Нічка", пор. — 355
 НКВД — див. "Народний комісаріат внутрішніх дел"
 Новий Лупків, станція — 289, 299
 "Новий", стр. — 438
 "Новий Шлях", журн. — 16, 38
 Нововацьк, с. на Лемківщині — 271
 Новосілки, с. Сяніцького пов. — 20, 42, 256, 279, 316, 444
 Новоселиці Козицькі, с. — 63
 Новотанці, с. — 254
 Номка Василь ("Олень"), рой. — 141, 149, 150

Нью-Вестмінстер, м. — 52, 490
Нью-Йорк, м. — 11, 33

Оверко Марко-Степан, правнук
Степана Стебельського — 495

ОВКУГ — див. Організація Вищих
Кляс Українських Гімназій

Оврачук, большевицький майор —
470

Одра, р. — 446

Одрехова, с. на Лемківщині — 280

Оквід, м. — 494

Округла, г. на Лемківщині — 322

Округлик, г. на Лемківщині — 327

"Окунь", кул. — 261, 294

"Олійник", чот. сотні к-ра "Бурого"
— 178, 179

Оліяр Євстахій ("Карий"), ст. стр. —
89, 90, 132

"Олег", пвх. вд. "Булава" і "Басейн",
Лемківської сотні 95а — 283,
400, 411, 412

"Олег", май., к-р ВО "Сян" — див.
Онишкевич Мирослав

"Олег", пров. — 360

"Олег", стр. із с. Явірник Руський
— 117

Олексята, с. Самбірського пов. —
220

"Олень" — див. Номка Василь

"Олень", к-р охоронного вд. — 244

"Олень", пров. — 378

"Олесь", стр. — 223

Ольга, селянка — 149

Оля, селянка — 191

"Омелько", хор., чот. Лемківської
сотні 95а — 255, 257, 262, 264,
267, 268, 274, 283, 286, 293, 295
— 298, 301, 308, 349, 443

"Омелько", чот. сотні к-ра "Бур-
лаки" — 174

"Омелян", чот. сотні "Булава" — 219,
222

Онишкевич Мирослав ("Олег",
"Орест", "Білий"), май., к-р ВО
"Сян" — 26, 48

Онищенко, большевицький лейт. —
470

Онтаріо — 494

ООН — див. Організація Об'єдна-
них Націй

Опівниця, г. на Лемківщині — 446

Опір, р. — 360, 379

Опака, с. — 361

Оравчик, с. — 394

"Орач" — див. Гарабач Василь

Організація Вищих Кляс Укра-
їнських Гімназій (ОВКУГ) — 13,
34

Організація Об'єднаних Націй
(ООН) — 464

Організація Українських Націо-
налістів (ОУН) — 14, 17, 35, 38,
137, 142, 149, 218, 222, 223, 239, 454

"Орел", к-р охоронного вд. — 187

"Орел", кур'єр — 360

"Орел", рай. — 175

"Орел", рой., ст. вiст. сотні к-ра
"Бора" — 211, 212, 216, 316, 360,
361, 366, 367, 379, 382

"Орел", стр. — 223, 438

"Орест", магістер — 171, 313

"Орися", розвідниця к-ра "Чорного"
— 106

"Оріх", рой., чот., хор., сотен. — див.
Гудзик Василь

"Орішок", ст. вiст. — 259, 308, 338

"Орішок", стр. — 261

"Орлан", член КП — див. Галаса
Василь

"Орленко", хор., сот. вд. "Булава" —
350, 367, 395, 396

"Орлик", військ. зверхник — 252

"Орлик", стан. — 483

Орловська обл. — 470

Орове, с. Дрогобицького р-ну —
360, 379

- Оровий, ліс — 362, 426
 "Орський", хот. — див. Карванський Дмитро
 "Осінній" — 396
 "Оса", стр. — 284
 Освенцім, концтабір — 60
 "Осип" — 68
 "Осип" — див. Дудко Микола
 Ослава, р. — 256, 268, 276, 315, 317, 318, 320
 Ославиця, р. — 299
 Ославиця, с. на Лемківщині — 317, 318, 322, 342
 "Ославич", ст. віст. — 259, 267
 "Осока", віст. — 338
 Остре, ліс на Старосамбірщині — 218, 219
 "Острроверх", хот. — див. Конопадський Олекса
 Остромира Марія — 11, 33
 ОУН — див. Організація Українських Націоналістів
 "Офелія", куц. пров. з Бірчанщини — 312
 "Павло", кул. сотні к-ра "Чорного" — 123, 126
 Павлокома, с. Березівського пов. — 139, 237
 "Павук", к-р сотні "Булава" — 219
 "Павук", кур. — 130
 Палота, с. у Словаччині — 291, 321
 "Пальма" з с. Росохате — 403
 "Панич", сан. — 349, 351
 "Панич", стр. — 345
 "Панна-Товстий", стр. — 283
 "Панько Торба" — див. Стебельський Степан
 "Панько Хрін" — див. Стебельський Степан
 "Пас", хот. вд. "Басейн" — 353, 366, 377, 382, 388, 389
 "Пас", хот. сотні к-ра "Стаха" — 409, 414 — 416, 423, 424, 429, 436, 439, 462, 466, 469, 483, 484, 486
 Пасіки, присілок с. У. — 192, 193
 Пасемко Іван — 11, 33
 "Пастернак" — 98
 "Патефон", хот. — 263
 "Пацалиха" — див. "Кармелюк", к-р УПА — 357
 Пашова, с. Лиського пов. — 199, 305
 Пех, селянин — 146
 Пелипчак Іванка ("Арета", "Мірошка") — 68, 300
 Пелня, с. на Лемківщині — 20, 42
 "Пелня", стр. сотні 95а — 261, 393
 "Пень", стр. — 340
 "Перебийніс", ген. — див. Грицай Дмитро
 Переворський, м. в Ярославщині — 139
 "Перелесник", хот. — 226
 Перемиська обл. — 197
 Перемишль, м. — 16, 38, 107, 125, 127, 134, 138, 139, 157, 167, 170, 172, 173, 180, 181, 183, 191, 202, 250, 251, 312, 403
 Перемищина — 17 — 19, 108, 130, 162, 163, 171, 174, 179, 194, 200, 236, 237, 253, 261, 262, 275, 285, 289, 294, 300, 301, 329, 346, 349, 353, 354, 363, 374, 403
 Перенизина, г. в Стрілківському р-ні — 228
 "Петрик", стр. — 261, 308, 316, 331, 443
 "Петро", різьбар технічної ланки — див. Черешньовський Михайло
 "Петя", к-р охоронного вд. — 252
 Пила, с. Сянського пов. — 195, 199, 246
 "Пиріг" з с. Ляхава — 240
 "Пиріг", стр. — 140, 145, 185
 Писарівці, с. на Лемківщині — 284
 Пиш Геня, сестра Марії Пиш — 16, 37, 370

- Пиш Марія, дружина Степана Стебельського — 14 — 16, 36, 370, 371
- Підбуж, присілок с. Лужок Горшній — 396
- Підбуж, с. на Дрогобиччині — 224
- Підбужчина — 359
- "Підкова", стр. — 378
- "Підкова", чот. сотні к-ра "Хоми" — 107, 122, 126
- Підлісся, присілок — 241
- Підлісся, присілок — 165, 197
- Підляшша — 217
- "Підойма", віст. — 487
- "Пізній", стр. — 322, 395
- Пікольо, італієць, стр. сотні "Булава" — 231, 232
- "Піляк", стр. — 353
- "Пімста", стр. сотні "Сурма" — 222
- "Пімста", рой. — 317
- "Пісня", с. — див. Лімна, с.
- Піш Йосип, селянин із с. Кузьмина — 65, 110, 111
- Пласт, товариство — 13, 35, 457
- Плоске, с. Стрілківського р-ну — 219, 351, 352, 362, 366, 403
- П. Маруся, селянка з с. Кузьмина — 160
- Победно, с. Сяницького пов. — 271, 296
- "Погода", бойовик — 484
- Погоржеліце, с. в Чехословаччині — 28, 50
- Поділля — 12, 34, 457
- "Покірний", віст., стр. — 179, 366, 487
- "Половець", зорець — 320
- Половці, с. Сяницького пов. — 304
- Полонинське, присілок на Лемківщині — 350
- Полонна, с. на Лемківщині — 20, 41, 269 — 271, 273, 290, 301, 305
- Полтавщина — 18, 122, 197, 221, 403
- Польський Червоний Хрест — 172
- Польща — 12, 15, 16, 19, 20, 22, 34, 37, 110, 139, 142, 151, 162, 170, 202, 203, 209, 210, 235, 250, 273, 288, 300, 302, 322, 339, 368, 369, 411, 430, 464, 477, 488, 490, 496
- Поляни Суровичні, с. на Лемківщині — 271, 290
- Полянки, с. на Лемківщині — 267, 291, 305
- "Полянський", чот. — 107
- "Польска Партія Роботніча" (ППР) — 308
- Попович, селянин з с. Кузьмина — 161
- Пораж, с. Ліського пов. — 20, 41, 276, 285, 345
- Порожник, с. — 139
- Постолів, с. на Лемківщині — 270
- Посяння — 138, 208, 217, 457
- Потічний Петро Й. — 29, 51
- "Потап", надр. реф. — див. Цап'як Василь
- ППР — див. "Польска Партія Роботніча"
- Прага, м. — 418
- Прелуки, с. Сяницького пов. — 268, 319, 320, 330, 342
- Прибишів, с. Сяницького пов. — 273, 290, 331, 421
- Прибишівський бій — 273
- Прибишівський ліс — 20, 42, 272, 296, 307, 476
- "Прикуй", ст. віст., бунч. вд. 95а — 324
- "Прикуль", чот. Лемківської сотні 95а — 261, 263
- Присліп, с. на Лемківщині — 291, 333
- "Приспів", бунч. — 298, 323, 335, 343, 345, 346, 352
- Пришбів, с. на Лемківщині — 270
- "Просвіта", товариство — 9, 32, 67, 204, 208, 427

- Прусек (Прусек), с. Ряшівського воєводства — 20, 42, 296, 297, 303, 356, 403
- "Птах" — 377
- "Птахи", рій Лемківської сотні 95а — 443
- "Пугач" — див. Качор Володимир
- "Пугач", рай. на Лемківщині — 271, 480
- Пулави, с. Сяніцького пов. — 271, 279, 290, 323
- "Пушкін", стр. — 140
- "Пчілка", дівчина-повстанець — 347, 349, 403
- "Пчілка", сан. — 313
- "Пчола", вiст., стр. — 345, 349
- П'яткова, с. в Бірчанщині — 170
- Радимно, м. — 139
- Радошиці, с. на Лемківщині — 20, 273, 274
- "Радянська Україна", газ. — 469
- "Радянське Слово", газ. — 470
- Радьо Андрій ("Яворенко"), капелан УПА — 323 — 325
- Райське, с. Ліського пов. — 324
- Райх — 16, 38
- Ракова, с. Сяніцького пов. — 199
- "Рат", д-р на Лемківщині — 181, 270, 313
- Ратнавиця, с. на Лемківщині — 296
- Реберець (Ребрець), присілок с. Ліцава Горішня — 122, 243
- Революційний Провід — 28, 50
- "Революційний комітет Комуністической партії (большевіков) України" (РК КП(б)У) — 125
- Реєнт Ілько, селянин з с. Куляшне — 309
- "Рен", к-р — див. Мізерний Василь Мартин
- "Рен", чот. — 230
- Репідь, с. Сяніцького пов. — 273, 275, 309, 312, 331
- "Рибак", вiст. сотні к-ра "Бора" — 378
- "Рибак", рой. — 109, 118
- "Рибалка", вiст. — 316, 353
- "Рибалка", сотен. зв'язк. — 308
- "Рибалка", ст. вiст. Лемківської сотні 95а — 212, 360, 361, 365, 366, 376, 390, 406, 409, 410, 417, 419, 423, 434, 440, 442, 450, 459, 466, 467, 472, 473, 486
- "Риби", рій Лемківської сотні 95а — 443
- Рибішів, с. на Лемківщині — 315
- Рибне, с. на Лемківщині — 260
- "Риболов", сан. — 284
- "Риболов", стр. — 261
- Риботичі, с. Добромильського пов. — 17, 39, 158
- "Рим" — див. Розтоки, присілок
- Риманів, м. на Лемківщині — 271, 275, 281, 286
- Риманівщина — 477
- Рівне, м. — 217
- Різдво (Різдвяні свята) — 142, 143, 146, 240, 241, 252, 305, 363, 466
- "Різун", к-р — див. Андрусак Василь
- Річка, присілок с. Добра — 168, 246
- Ріпецький Модест ("Горислав"), д-р — 17, 19, 20, 29, 38, 41, 42, 51
- РК КП(б)У — див. "Революційний комітет Комуністической партії (большевіков) України"
- Роберець, присілок — 188
- "Роберт", надр. орг. реф. — 188, 253
- "Роберт", пров. — 300
- Рогатин, м. — 12, 34, 364
- Рогатинщина — 140
- "Рожа", стр., кул. — 261, 284
- Розпуття, с. Добромильського пов. — 171, 172
- Розтік, с. на Лемківщині — 346
- Розтоки Горішні, с. на Лемківщині — 327

- Розтоки ("Рим"), присілок на Лемківщині — 289
- Розтоки, с. на Лемківщині — 20, 42, 114, 124, 126, 228, 327, 336
- "Роксоляна", дівчина-повстанець — 68
- Рокшиці, с. Перемиського пов. — 170, 189
- "Роман", стр. — 379
- Роман, большевицький агент — 361
- "Роман", пом. реф. СБ — 360
- "Роман", пров. на Старосамбірщині — 359
- "Роман", хор., сот. — 233, 234, 366, 367, 389
- "Романчук", куц. — 438
- "Ромашко", стр. — 140, 144, 237
- "Ромашко", к-р — 253
- "Ромко", стр. — 317
- "Ромко", хор. — 366
- Ропа, присілок с. Добра — 364
- Ропа, присілок — 458
- Ропа, присілок с. Брижава — 174, 237, 238, 251, 289
- Ропенька, с. на Лемківщині — 20, 42
- Росія — 405
- Російський, ген. майор МГБ — 21, 43
- Росохате, с. на Дрогобиччині — 403
- Росохач, с. — 367
- Ростоки, с. на Лемківщині — 316
- "Рубан", чот. — 438
- "Рубань", рой., ст. віст. пвд. к-ра "Тараска" — 353, 354
- "Рубань", чот. — 363
- "Рубач", чот. — 398
- "Рудий" — 191, 192
- "Рудий" із с. Л. — 89, 117
- "Рудий", віст. сотні к-ра "Кармелюка" — 353, 400
- "Рудий", реф. СБ — 187
- Русічка, присілок — 168
- "Русалка", ланк. — 284
- Рустикальна, с. Сянницького пов. — 168
- Руське, с. Лиського пов. — 333, 337
- Рябе, с. Лиського пов. — 335
- "Ряст", сан. — 286
- Ряшів, м. — 134, 139, 175, 315
- Сабінов, лейт. МВД — 469
- Сабуров, ген. май. МВД — 391
- "Савка", ст. віст. — 397
- Савчин Марія ("Марічка") — 15, 18, 26, 37, 39, 48, 177, 260, 377
- "Сайгор", рай. реф. СБ — 359, 360, 377, 379, 473
- "Самітний", стр. — 484
- Самбір, м. — 12, 53, 54, 56 — 58, 204, 205, 217, 222, 361
- Самбірщина — 11 — 13, 33 — 35, 254, 353, 437
- "Самбірські Вісті", газ. — 12, 34
- Самбірська тюрма — 14, 35
- Самбірська Учительська Семінарія — 12, 34
- Самбірський повіт — 12, 34
- Самооборонні кущові відділи (СКВ) — 18, 39, 98, 111, 138, 146, 152, 154, 155, 157, 160, 163, 164, 166 — 169, 171, 173, 174, 185, 186, 191, 193, 242, 248, 250, 251
- СБ — див. Служба Безпеки ОУН
- Сверчевський Кароль, ген. ВП, віце-міністр оборони Польщі — 20, 21, 41 — 43, 318 — 322, 327, 329, 349, 361, 369, 380, 394, 488, 493, 496
- Свидник, с. Турківського р-ну — 225, 227
- "Свобода", газ. у США — 420
- Свят-вечір — 444, 450, 452, 455
- Селиська, с. Березівського пов. — 170
- Семигинів (Семегенів), с. Сколівського р-ну — 232
- "Семків", к-р сотні "Булава" — 225, 228 — 231

- Семушова, с. Сяніцького пов. — 188, 195, 199
- Сенчишин Андрій ("Клим"), стр. — 21, 42
- Середнє Велике, с. Лиського пов. — 20, 42, 255, 277, 282, 289, 290, 297, 343, 345, 394, 396, 398, 467
- Середнє, с. на Лемківщині — 280, 298, 306
- Середниця, с. Лиського пов. — 199
- "Серна", стр. з району "Сокола" — 175
- Сибір — 60, 89, 274, 379, 400, 409, 416, 419, 440, 450, 468
- Симовиця, присілок с. Добра — 168, 246
- "Синій", рой. — 107, 119, 120, 126
- Синевідсько Вижнє, с. Сколівського р-ну — 377, 379
- Синевідсько, с. Сколівського р-ну — 359, 360
- "Сиротюк", рой. — 395
- "Сич", віст. — 349
- "Сич", реф. СБ — 149, 185
- "Сич", стр. — 345
- "Сіра", повстанець — 67
- "Сірий", віст., стр. сотні к-ра "Кармелюка" — 353, 377, 384, 388, 400, 408, 409, 415, 422 — 424, 430, 436, 463, 486
- "Сірий", ст. віст. — 472
- "Сірко", куц. СКВ — 168, 313
- "Сірко", чот. — 224, 246
- "Сіцилія" ("Сицилія") — 366, 438
- Скільські ліси — 359
- Скірка Анна ("Дора"), сан. — 68
- "Скакун", стр. з с. Ветлина — 323
- Скала, м. — 338
- "Скала", пор. — 107
- "Скала", сан. — див. Гук Богдан
- "Скала", стр. — 232, 261, 286
- СКВ — див. Самооборонні кущові відділи
- Сколе, м. — 378
- Скреньковський, поляк, бандит — 143
- "Скритий", рай. госп. — 266, 326
- "Скуса", стр. — 284
- "Сліпий" із с. Л. — 89
- "Славко", віст. — 308
- "Славко", зв'язківець — 378
- "Славко-Шпрота", віст. — 286
- Славський р-н — 419
- Славщина — 367
- "Слепий", польський боївкар, большевицький партизан — 146, 149, 150, 162, 166, 167, 244
- "Сливка", віст., стр. — 259, 261, 268, 284, 308
- Слив'як, селянин з с. Новоселиці Козицькі — 63
- "Словак", стр. — 252
- Словащина — 233, 236, 267, 269 — 271, 288, 291, 301, 321, 331, 332, 336, 337, 354, 477
- Служба Безпеки ОУН (СБ) — 219, 234, 250, 253, 309, 321, 356, 357, 358, 361, 404, 420, 458
- "Служба охрони колейовой" (СОК) — 300, 311, 315, 318
- Смільник, с. Лиського пов. — 289, 295, 335
- Смеречки, с. — 351
- "Сметана", ст. віст. — 313
- "Смок", віст., стр. — 261, 343, 345, 349
- Смолич, большевицький журналіст — 469
- "Снігур", віст. — 484
- "Сова", кул. сотні к-ра "Хоми" — 117, 261, 295, 316, 338
- "Сова", стр. з Галичини — 125, 126
- "Сова", чот. — 393
- Совган Ярослав ("Нехрист", "Магістер", "Дар"), фарм. УЧХ — 171, 180, 197
- Содоль Петро, май. — 27, 49
- "Сойка", віст., стр. — 287, 360, 379

- СОК — див. "Служба охрони колейовей"
- "Сокіл", к-р охоронного вд. — 187
- "Сокіл", ком. ПЖ, ст. віст. — 259, 268, 308, 309, 322, 327, 343, 345, 352
- "Сокіл", кур'єр — 484
- "Сокіл", рай. — 175
- "Сокіл", рой. сотні к-ра "Бурого" — 195
- "Сокіл", сан. із с. Малява — 196
- "Сокіл", стр., чот. сотні к-ра "Громенка" — 163, 164, 190
- "Сокіл", товариство — 13, 14, 35, 457
- "Соколенко", стан. — 438
- Солин, с. на Лемківщині — 259
- Солинка, р. — 335
- Солинка, с. Ліського пов. — 291, 327
- "Солинка", стр. — 284
- "Соловій", бунч. — 323
- "Соловій", стр. — 270
- Соловки — 60
- "Соломка", пвх. сотні к-ра "Стаха" — 311, 343, 352
- "Солтис" — 155
- "Солянка", с. — див. Ляхава, с.
- "Сом", стр. чоти "Хріна" — 132
- "Сон" із с. К. — 89
- Соня, селянка — 91
- Сопотницька Т., большевицька агентка — 404
- "Сорока", стр. — 283
- "Сорокати́й" з Лемківщини — 140, 141
- "Сорокати́й", кущ. — 231, 239, 342, 343, 345
- Сорочак Володимир ("Ворон", "Беркут"), сотен., к-р 28 ТВ УПА — 251 — 253
- "Сосна", кул. — 316
- "Сосна", кущ. госп. — 232
- Соснина, ліс у Стрілківському р-ні — 352
- "Софія", пов. УЧХ — див. Станько Стефа
- "Союз Радянських Соціалістичних Республік" (СРСР) — 16, 17, 38
- "Союз Советських Соціалістичних Республік" (СССР) — 60, 259, 374, 375, 413, 417, 421, 437, 464, 465, 469, 477, 488, 496, 497
- "Спартак", віст. — 360, 438, 439, 459, 462, 466, 472, 486
- "Спартак", реф. СБ — 379
- "Спомини чотогового Островерха", спогади-хроніка — 9, 207, 496
- Спринські ліси — 361, 380
- Сприня, с. Самбірського пов. — 221, 224, 225, 361, 378
- СРСР — див. "Союз Радянських Соціалістичних Республік"
- СССР — див. "Союз Советських Соціалістичних Республік"
- Сталін Й. — 78, 338, 413, 417 — 419, 439
- Станіславів (Івано-Франківськ), м. — 217
- Станько Стефа ("Софія"), пов. УЧХ
Переміщини — 17, 18, 39, 67, 124, 127 — 130, 132, 135, 136, 182, 183, 404
- Станькова, с. — 252
- Стара Сіль, с. Старосамбірського р-ну — 358, 359, 376
- Стара Сіль, с. на Лемківщині — 21, 43, 49
- Старий Мізунь, с. — 491
- "Старий", пров. підпілля — 165, 196, 252
- Старий Самбір, м. — 222, 405
- Старосамбірщина — 234, 359
- Старух Ярослав, Краєвий провідник Закерзоння — 11, 33
- "Стах", пор., к-р сотні 95а і 95б — 20, 21, 42, 43, 49, 260, 264, 272, 275, 285, 286, 293, 296, 297, 299, 301, 315, 316, 331, 334, 338, 344,

- 347, 359, 367, 375, 376, 397, 399, 412, 413, 468, 479, 481, 484
- Сташко, музикант — 142, 161
- Стебельська-Данилів Наталка, сестра Степана Стебельського — 12, 34, 57, 205, 449
- Стебельська-Ковальчук Анна-Ірина, сестра Степана Стебельського — 12, 15, 16, 29, 34, 36, 57, 205, 449
- Стебельська-Мянківська Марія, сестра Степана Стебельського — 12, 34, 490
- Стебельська Софія, дружина Романа Стебельського — 491
- Стебельська-Оверко Елеонора (Ліля), донька Степана Стебельського — 14, 15, 18, 28, 36, 37, 39, 50, 64, 65, 122, 160, 199, 255, 371, 447 — 449, 452, 489, 492, 494, 495
- Стебельська-Піх Володимира, донька Степана Стебельського — 15, 36
- Стебельський Богдан, брат Степана Стебельського — 12 — 16, 34, 35, 50, 53, 54, 57, 490, 493, 494
- Стебельський Володимир, брат Степана Стебельського — 12, 14, 34, 36, 58, 205, 491
- Стебельський Іван — 16, 38
- Стебельський Ілля, батько Степана Стебельського — 12, 13, 34, 54, 55, 205, 491
- Стебельський Павло, прадід Степана Стебельського — 12, 34
- Стебельський Роман, брат Степана Стебельського — 12, 13, 34, 57, 491
- Стебельський Степан ("Хрін", "Гринь", "Панько Хрін", "Панько Торба", "Борщ"), сотен., к-р 24 ТВ УПА — 9 — 21, 23 — 29, 31 — 44, 46 — 51, 52, 54 — 59, 67, 88, 100, 118, 125, 127, 131, 153, 189, 202 — 206, 209, 211, 212, 216, 236, 238, 239, 242, 243, 245 — 255, 258, 259, 264, 266, 269, 271, 282, 284 — 286, 288, 292, 294, 295, 301, 304, 307 — 311, 313, 316, 322, 324, 326, 328, 331, 338, 341, 344, 347, 353, 354, 357, 359, 361, 366, 368, 370 — 373, 378, 416, 457, 458, 481, 488 — 490, 493, 494, 497, 498
- Стебельський Тарас, правнук Іллі Стебельського — 491
- Стебельський Теодор, дід Степана Стебельського — 12, 34
- Стебельські, родина — 13, 28, 34, 50
- Стежниця, с. Ліського пов. — 10, 32, 265, 435, 446, 489
- "Степова" — див. Кіткішко Марія
- "Степовик", бойовик — 353, 366, 484
- Стефа, селянка — 100
- Стефкова, с. Ліського пов. — 199
- "Стефура", селянин з с. Воля Петрова — 290
- Стець Михайло, селянин з с. Кузьміна — 110
- "Стир", куц. госп. — 349
- Столець, ліс — 388, 426
- Сторожі Великі, с. на Лемківщині — 270
- Сторожі Малі, с. на Лемківщині — 270
- Сторонна, с. Підбузького р-ну — 223, 224, 230
- Страшевичі, с. Старосамбірського р-ну — 403
- Стрижів, м. — 208
- Стрий, р. — 226 — 228, 360, 377, 379
- "Стрийський" — 228
- Стрийщина — 220, 223, 495
- "Стрик", к-р — 251
- "Стріла", ст. віст. — 360, 379
- "Стрілець", сан. — 114, 119
- Стрілківський р-н — 210

- Стрілки, с. Турківського р-ну — 221, 222
- Стрільбичі, с. Старосамбірського р-ну — 215, 358
- Струбовиська, с. Ліського пов. — 291, 323, 333, 336
- "Струда", стр. — 345
- Ступосян, с. Ліського пов. — 350
- "Стщельци", польські боївкарські станиці — 110
- СУЗ — див. Східні Українські Землі
- "Сук", рой. — 322
- Суковате, присілок с. Кальниця — 281
- Суковате, с. Ліського пов. — 289, 300, 301, 306, 317, 345, 346
- "Сурма", сотня УПА — 219, 222, 223, 225
- Суравиця, с. на Лемківщині — 271, 281, 286
- Сухі Ріки, с. в Сяніччині — 350
- "Сухий", сотен. — див. Коцьолок Ярослав
- Східна Лемківщина — 257
- Східні Українські Землі (СУЗ) — 84, 88, 99, 101, 105, 158, 159, 221, 295, 354
- США — 420, 437, 464, 465, 499
- Сюррей, м. в Бритійській Колумбії, Канада — 12, 34
- "Сян", Военна Округа — 11, 26, 33, 48, 368
- "Сян", кул. — 284, 343
- Сян, р. — 139, 157, 167 — 169, 170, 192, 200, 208, 233, 235 — 237, 239, 244, 246, 247, 250, 251, 270, 291, 329, 345, 350, 375, 405, 463
- "Сян", стр. — 395
- Сянік (Сянок), м. — 20, 41, 42, 61, 138, 157, 162, 167, 172, 173, 202, 250, 253, 270, 277 — 279, 284, 287, 288, 291, 297, 304, 306, 310, 312, 315, 316, 318, 329, 349, 356, 444
- Сянічок, с. на Лемківщині — 268, 291, 293, 296
- Сяніччина — 19, 42, 178, 262
- Сяніцький пов. — 20, 42
- Сянки, с. Боринського р-ну — 20, 42, 375
- "Сяновий", рай. пров. — 300, 480
- "Тамара", куц. госп. на Лемківщині — 403
- "Тарас" — див. Кавула Петро
- "Тарас", к-р — 171
- "Тарас", пвх. сотні к-ра "Бора" — 136, 137, 142, 367, 395
- "Тараско", к-р вд. УПА, ст. бул. — 352, 353, 355, 361, 363, 366, 381, 388, 396, 398, 405, 422, 437
- Тарнава Нижня, с. в Сяніччині — 178
- Тарнава, с. на Лемківщині — 256, 270, 282, 285, 291
- Тарнавка, с. Хирівського р-ну — 358
- Татари (тепер Залужани), с. на Івано-Франківщині — 12, 34, 233
- Твердохліб Микола ("Грім"), к-р ВО "Говерля" — 21, 43
- Творильне, с. Ліського пов. — 178, 326
- Тебешевська Оксана — 13, 34
- Телепівці, с. у Словаччині — 291
- "Терка", бойовик — 356
- Терка, с. Ліського пов. — 262, 449
- Тернопільщина — 229
- "Тетяна", віст. — див. Черешньовська Анна
- "Тетяна", рай. реф. СО — 306, 349
- "Тигр", бунч. — 400
- "Тигрис", бунч. сотні к-ра "Кармелюка" — 353
- Тіява, с. на Лемківщині — 301, 302, 304
- Тимочко-Камінська Ірина ("Христя"), надр. пров. — 187, 253, 260, 270, 294, 300

- "Тимош", реф. СБ — 358
- "Тирса", стр. — 443
- "Тирса", шкільний товариш "Хріна" — 95
- Тирява, с. на Лемківщині — 172, 250
- Тискова, с. Ліського пов. — 305
- Тисова, с. Перемиського пов. — 175
- Тисовець, с. на Лемківщині — 331
- "Титус", підпільник — 66, 71, 84, 85
- Тісна, с. Ліського пов. — 19, 20, 280, 314, 317, 318, 333, 336, 341, 345, 394
- Тіто, диктатор Югославії — 287
- "Тіто", рой. — 286, 287
- Товарницький Михайло ("Граб"), куц. СКВ, селянин з с. Ліцава Горішня — 94, 104, 145, 240
- "Товстий", рой. — 350
- Томашівці, с. — 12, 34
- "Тополя" — див. Бачовський Володимир
- "Тополя" — див. Конопаський Олекса
- "Тополя" з с. Л. — 159
- "Тополя", стр. — 284
- Торонто, м. в Онтаріо, Канада — 11, 12, 13, 33, 34, 490
- Торонгонський університет — 15, 36
- Тошів, ліс біля с. Тур'є — 214
- "Трави", рій Лемківської сотні 95а — 443
- Треничнів, с. між с. Тур'є і Свидник — 226
- "Трикутник", східна частина Лемківщини (між р. Сян, хребтом Бескиду та р. Волосатка) — 148, 275, 305, 322, 324, 394, 476
- Трійця, с. Добромільського пов. — 198, 237
- Тростянець, с. Добромільського пов. — 99, 113, 118, 169, 193, 237
- Трускавець, м. Дрогобицького р-ну — 361, 380
- "Трут", віст., стр. — 346, 349
- "Тугай", стр. — 261
- "Тур-Бодяк", стр. — 284
- Тур'є, с. Стрільківського р-ну — 366
- Тур'є, с. Турківського р-ну — 214, 223, 226, 228
- Туринське, с. Сяніцького пов. — 313, 319, 330, 356
- Турка, с. Дрогобицької (Львівської) обл. — 21, 43, 222
- Турниця, лісовий масив недалеко Добромила — 99, 237
- Турянський В., письменник — 427
- Тухолька, с. Славського р-ну — 394, 404
- Тхорик Петро ("Воробець") — 21, 42
- "Убич", кул. — 277, 293, 294
- УБП — див. "Ужонд Безпеченьства Публічного"
- УВО — див. Українська Військова Організація
- УГА — див. Українська Галицька Армія
- УГВР — див. Українська Головна Визвольна Рада
- "Ударник", рай. пров. на Лемківщині 258 — 260, 305, 480
- "Уж", віст., стр. сотні 95а 216, 393
- "Ужонд Безпеченьства Публічного" (УБП, УПБ) — 173, 271, 274 — 276, 315
- Україна — 11, 13, 26 — 28, 33, 34, 44, 48 — 50, 60, 61, 64, 78, 87, 116, 127, 129, 141, 145, 147, 155, 200, 203, 208, 210, 212, 216, 217, 225, 231, 232, 234 — 236, 238, 239, 241, 247, 249, 264, 265, 271, 288, 312, 320, 324, 325, 332, 341, 343, 344, 346, 347, 349, 351 — 353, 355, 356, 358, 360, 362 — 364, 375, 376, 378, 389, 392, 394, 395, 398, 410, 418, 421, 425, 428,

- 440, 449, 453, 454, 471, 474, 476,
486, 488, 489, 491, 496, 497, 499
- Українська Військова Організація
(УВО) – 13, 34, 239
- Українська Галицька Армія (УГА) –
457
- Українська Головна Визвольна Рада
(УГВР) – 21, 28, 43, 50, 222, 239,
364, 375, 378, 454, 474, 477
- Українська Народна Самооборона
(УНС) – 235, 380, 400
- Українська Повстанська Армія
(УПА) – 9 – 11, 13, 16, 17, 19, 20,
22, 26 – 28, 31 – 33, 39, 41 –
44, 46, 50, 52, 59, 61, 62, 63,
66, 68, 95, 98, 104, 108 – 110,
127, 130, 135, 138, 148, 158, 162, 167,
170, 171, 175 – 177, 186, 187, 190,
197, 199, 200, 202, 203, 208 – 210,
212, 214, 215, 217 – 222, 226,
227, 231, 235, 255, 258, 265, 273, 274,
287, 300, 311, 312, 323, 325, 334,
343, 353 – 355, 360, 361, 364, 365,
368, 369, 374, 375, 378, 388, 392,
396, 400, 402, 403, 412, 429, 434,
448, 454, 458, 463, 464, 471, 474,
482, 488, 494 – 498
- Українська Самостійна Соборна
Держава (УССД) – 221, 374,
375, 405
- "Українська Советська Соціалістична
Республіка" (УССР) – 477, 497, 498
- Українське Освітнє Товариство
(УОТ) – 405
- "Українське Слово", большевицька
газ. у Канаді – 420
- "Український Голос", газ. в Пере-
мишлі – 95
- "Український письменник", ви-
давництво – 11, 33
- "Український Самостійник", журн.
– 17, 19, 38, 42
- Український Червоний Хрест (УЧХ)
– 10, 32, 39, 186
- Улюч, с. на Лемківщині – 170,
237, 248
- "Уляна", дівчина-повстанець – 197,
198
- "Уляна", сан. – 186
- УНС – див. Українська Народна
Самооборона
- УОТ – див. Українське Освітнє
Товариство
- УПА – див. Українська Пов-
станська Армія
- УПА-Захід – 26, 48, 49, 354, 374,
396, 400
- Урбан Юрко, донощик – 312
- Урич, с. Сколівського р-ну – 360
- УССД – див. Українська Само-
стійна Соборна Держава
- УССР – див. "Українська Совет-
ська Соціалістична Республіка"
- Устріки Горішні, с. Дрогобицької
обл. – 336
- Устріки, с. Дрогобицької обл. –
235, 404
- УЧХ – див. Український Червоний
Хрест
- Файтиска, присілок с. Явірник – 317
- Федоркевич о., священик з с. Ліцава
Горішня – 241
- Федукевич, о. – 14, 36
- Федько, селянин з с. Р. – 82
- Феньо Іван, донощик із с. Куляшне
– 312
- Фесього Анна, селянка з с. Манів
– 317
- Філь Ярослава ("Марта"), маш. –
253, 324, 326, 349, 353, 401, 402
- Фінляндія – 465
- Франція – 465
- Фредрополь, м. – 180
- "Фризєр", парашутист – 120

- Халупки, присілок с. Кузьмина — 173
- Халупки, с. Хирівського р-ну — 237
- Харків, м. — 96, 223
- Харківщина — 237, 364
- Хатинь, с. в Білорусі — 60
- Хашців, с. Турківського р-ну — 351
- Хижки, г. — 338
- Химка Зена ("Зоя") — 67
- Хирів, м. Добромисьького пов. — 61, 177, 237
- Хирівщина — 358
- "Хитрий", рой. ст. віст. — 253, 282, 299, 304, 308, 309, 353
- "Хитролис", к-р — 284
- "Хитролис", ст. віст. — 476
- "Хмара", стр. — 226
- "Хмель" — 219
- Хмельницького ім., сотня — 400
- "Хміль", віст. — 362
- "Хмурович Остап" — див. Стебельський Богдан
- Холмщина — 217
- "Холодний" із с. Павлокома — 237
- "Холодний Яр", книжка авт. Горського — 239
- "Холодний Яр", Надрайон — 18, 39, 40, 101, 235, 250, 411
- Хома Володимир ("Карло"), рай. реф. СБ, родом з с. Жогатин на Бірчанщині, помер у Клівленді, Огайо, США — 187, 192, 198, 251
- Хома із с. Ліцава — 65, 111
- Хома Йосиф ("Боксер"), бунч. пор. — 259, 265, 266, 340, 341, 345
- "Хома", сотен. — 17, 18, 39, 88, 98 — 102, 104, 108, 111, 112, 114, 119, 121 — 126, 129, 130, 138, 202, 237, 375, 404
- Хоцьєнь, с. Ліського пов. — 20, 42, 255, 283, 285, 287, 290, 394, 398, 467
- Хрещата, г. в Ліському пов. — 179, 268, 279, 280, 282, 284, 285, 291, 292, 295, 297, 305, 317, 320, 322, 328, 331, 333 — 335, 338, 341, 342, 346, 356, 364, 372, 476, 481, 493
- Хрещата, ліс — 289
- "Христя", надр. пров. — див. Тимочко-Камінська Ірина
- "Христя" з Чортківщини — 403
- "Хрін", к-р — див. Стебельський Степан
- "Хрущ", кущ. розвідник — 184
- "Цап" — див. Стебельський Степан
- Цапурт, г. біля с. Липа — 245
- Цапурт, присілок с. Липа — 245
- Цап'як Василь ("Потап"), надр. реф. СБ — 18, 40, 155 — 157, 183, 187, 243
- Царинська полонина, г. на Лемківщині — 446
- Царинське, с. Ліського пов. — 350
- "Цвіркун", стр. — 338
- Цвітова, с. на Івано-Франківщині — 12, 34
- "Цок", повстанець — 182, 183
- "Цок", реф. СБ — 198
- "Цок-Буйтур", заступник реф. СБ — 187
- "Цьвонкало", селянин з с. Воля Петрова — 290
- Цюришина Кася — 409
- "Цяпка", віст., стр. — 350
- "Цяпка", пвх. — 256, 259, 265, 306, 311, 412
- "Чабан-Береза", стр., большевицький агент — 299
- "Чайка", кул. — 353
- "Чайка", рай. госп. — 276, 317
- "Чайка", стр. Лемківської сотні 95а — 393

- "Чайка", чот. — 140, 163, 165, 166, 191, 197, 248, 249
- Чайковичі, с. — 232
- Чайковський, селянин — 168
- Чашин, с. Лиського пов. — 275, 276, 280, 282, 289, 290, 299, 307, 318
- Чекай, с. — 256
- Ченстохова, м. — 172
- Червона армія (ЧА) — 17, 38, 77, 84, 86, 217, 230
- "Черемош", брат "Степової", редактор підпільних видань — 88, 197
- "Черемха", стр. — 395
- "Череп", стр. зі с. Ляхава — 140, 145, 198, 240
- Черешньовська Анна ("Тетяна", "Галя"), віст., рай. УЧХ, маш. 24 ТВ УПА — 10, 11, 22, 31 — 33, 37, 126, 210, 216, 257, 258, 261, 353, 358, 359, 363, 367, 368, 376, 377, 383, 390, 392, 393, 401, 402, 407 — 410, 414, 415, 417, 418, 422 — 426, 428, 429, 430 — 435, 439, 441, 442, 445, 446, 450, 452, 453, 455, 459, 462, 463, 465, 466, 469, 474, 481, 482, 485, 487 — 489
- Черешньовський Михайло ("Петро"), різьбар технічної ланки — 341
- "Черник", к-р — 138
- Чертіж, присілок с. Борівниця — 249
- Чертеж, с. — 166
- Черчіль Вінстон — 418
- "Честерфілд", марка цигарок — 288
- Чехи, присілок с. Борівниця — 164, 166, 248
- Чехія — 418, 464, 477
- "Чехо-Словацька Народна Безопасност" — 273
- Чехо-Словащина (Чехословащина) — 11, 12, 28, 33, 34, 50, 273, 488, 496
- Чикаго, м. — 15, 36, 492, 495
- Чистогорб, с. на Лемківщині — 269, 273
- "Чміль", віст., стр. — 198, 345, 349
- "Чміль", рой. — 145, 159, 168, 240
- "Чова", чот. сотні к-ра "Бора" — 340
- Чоло, г. — 338
- Чорна Гора, г. — 474
- "Чорний", бул. — 361
- "Чорний", бунч. — 382
- "Чорний Ворон", селянин з с. Стрілки — 222
- "Чорний", к-р — 68, 106, 107, 111 — 113, 115, 118, 122 — 125, 130, 138, 154, 237, 306, 376, 404, 482
- "Чорний", рой., ст. віст. — 259, 276, 282, 293
- "Чорний", сан. — 362
- "Чорний", стр. — 107
- "Чорнобривий-Левадний", стр. — 199
- "Чорнота", рай. пров. на Лемківщині — 271, 281, 284, 342, 353, 480
- "Чорнота", рай. реф. СБ — 353
- "Чорнявка Настуня", селянка з с. Вислік — 290
- "Чорняк", рой. вд. "Булава" — 395
- "Чорт", віст., стр. — 345, 346, 349, 350
- "Чорти", рій Лемківської сотні 95а — 268, 443
- Чортків, м. — 217
- Чортківщина — 403
- "Чот", стр. — 261
- "Чугайстер", ст. віст., рой. — 259, 268, 273
- "Чугайстир", стр. — 476
- Чуква, с. в Самбірщині — 224
- "Чумак", рой. — див. Борець Юрій
- "Чумак", віст., стр. — 317, 334, 378
- "Чумак", сан. пвд, к-ра "Тараска" — 353
- "Чуприна", віст., кул. — 349, 350
- "Чуприна", рой. — 220

- "Чупринка Тарас", ген. — див.
Шухевич Роман
- Швайлик, селянин — 173
- "Шварний", ст. віст. — 211, 366
- "Швейк", рой. — 250
- Шебеля, г. — 474
- Шевчук Василь ("Кадило"), курінний
капелан — 188, 189, 191
- Шиманський, донощик із с. Ку-
ляшне — 312
- Шишканинець Василь ("Бір"), сотен.
24 і 26 ТВ УПА — 20, 21, 24, 42,
43, 46, 179, 251, 266, 270, 271, 305,
317, 323, 326 — 329, 336 — 340,
344, 347, 349, 360, 367, 375, 379,
393 — 395, 399, 405, 452, 463, 464,
467, 468, 474, 475, 476, 479
- Школінський, поляк, "стшелец" —
220
- "Шлях перемоги", журн. — 21, 27,
43, 49
- "Шпак", кул. — 283, 284
- "Шрам", куц. — 185
- "Шрам", проп. — 359
- "Шувар", д-р — див. Лужецький
Євген
- "Шувар", шкільний товариш "Хріна"
— 95
- "Шумний", куц. — 356
- "Шумний", стр. — 396
- Шумовська Ганна, мати Аріядни
Шумовської-Стебельської — 205
- Шумовська-Гошовська Ірина (Ліля),
сестра Аріядни Шумовської-
Стебельської — 14, 36, 205, 494
- Шумовська-Стебельська Аріядна,
дружина Богдана Стебельського
— 12, 14, 15, 28, 29, 34, 36, 37,
50, 52, 205, 449, 494
- Шумовський Теодор, брат Аріядни
Шумовської-Стебельської — 205
- Шухевич Роман ("Тарас Чуприн-
ка"), ген., ГК УПА — 22, 43, 44,
494
- Шухевич Юрій, син ген. Романа
Шухевича — 14, 36, 492
- Щавне, с. на Лемківщині — 20, 42,
270, 297, 298, 301, 309, 312, 345
- Щедрий вечір — 209, 467, 468
- Щербанівка, с. Ліського пов. — 291,
299, 328, 335
- Щигельський Володимир ("Бур-
лака", "Старий"), хор. кур. сотен.
26 ТВ УПА — 17, 38, 63, 64, 66,
67, 70, 78 — 80, 83 — 87, 171, 174,
188, 189, 197, 254, 255, 301, 310,
343, 345, 347, 399
- "Щука", віст., стр. — 211, 274, 284,
337, 345, 349, 366, 367, 376
- "Щупак", стр. — 159
- "Щупак" з с. Лімна — 243
- "Щупак", чот. — 263, 283, 284, 301,
323, 336
- "Щур" — 140, 192, 193, 198
- "Щур" з с. Улюч — 237
- Щурко, селянин з с. Кузьмина —
161
- Югославія — 287, 465
- "Юзьо", куц. госп. — 196, 198
- Юзьо, селянин — 142
- "Юзьо", стр. — 140
- Юнацтво ОУН — 13, 35
- "Юнацька сотня", сотня УПА — 223,
224, 225
- Юрко, селянин з с. Нанцівка Велика
— 361
- "Юрко", рай. пров. — 147, 149, 245
- Юркова, с. Добромильського пов.
— 184
- Юрковська Олена, селянка з
с. Костеровець — 310

- "Юрченко", чот. — 179
- Ющин Матвій, селянин з
с. Свидник — 227
- Яблінка, ліс у Стрілківському р-ні
— 398, 483
- Яблониця, с. — 170
- "Явір", бойовик з Рогатинщини —
364
- "Явір", жандарм, ст. віст. — 340, 341
- "Явір", ст. віст., рой. — 349, 351, 395
- "Явір-Пастернак", "Старий", рай.
пров. — 94, 95, 97, 99, 123, 124,
129, 130, 137, 139, 140, 149, 160,
161, 171, 185, 186, 188, 199, 237,
238, 245, 248
- Явірник Руський, с. в Бірчанщині —
117, 162, 237, 244, 251
- Явірник, с. на Лемківщині — 20, 42,
164, 193, 248, 255, 273, 279, 280,
281, 290, 307, 317, 321, 327
- "Яворенко", капелан УПА — див.
Радьо Андрій
- Яворець, с. на Лемківщині — 323
- Явче, с. біля Рогатина — 12, 34
- Яксманічі, с. — 184
- Ямна Долішня, с. Добромільського
пов. — 237, 243, 250
- Янішевський, поляк, солтис —
110, 111
- Янківський Григорій ("Ластівка"),
хор. сотен., к-р 26 ТВ УПА —
130, 171, 251, 255, 347
- Яньо, селянин — 140, 141, 153, 164
- "Яньо", селянин з с. Ляхава — 289
- "Яр" із Рогатинщини — 140, 144, 198
- "Яр", бойовик зі с. Лучинці — 240,
252, 458
- "Ярема", куц. — 346
- "Ярина" — 67
- "Ярко", бойовик — 360
- "Ярослав", ст. віст., рой. — 259, 268,
338
- "Ярослава", шеф УЧХ — 182, 197
- Ярчики, ліс на Турківщині — 227,
228
- Яселко, с. Сяніцького пов. — 20, 41,
255, 263, 274, 291, 321, 349,
443, 444
- Ясенів, присілок на Лемківщині —
289
- Ясенів, с. в Бірчанщині — 163
- "Ясень", віст., стр. — 345, 349
- "Ясень", куц. — 347
- Ясінка, с. Турківського р-ну — 227
- Яслиська, с. на Лемківщині — 271,
279, 280, 281, 329
- Ясло, г. на Лемківщині — 291
- Ясло, м. — 139
- "Ясний", стр. — 321
- Яцко ("Мушка"), к-р — 67

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Командир Степан Хрін. <i>Погругдя</i> . <i>Скульптор: Аріядна Шум. Торонто, Канада, 1995</i>	7
Золотий Хрест Бойової Заслуги І Кляси, яким був відзначений Командир Степан Хрін	7
Мати Степана Хріна, Елеонора Коцан-Стебельська. <i>Мистець: Богдан Стебельський. Самбір, близько 1936</i>	53
Батько Степана Хріна, Ілля Стебельський. <i>Мистець: Богдан Стебельський. Самбір, близько 1937</i>	54
Мати Степана Хріна, Елеонора Коцан-Стебельська. <i>Мистець: Богдан Стебельський. Самбір, близько 1937</i>	54
Стара школа в с. Голинь, де народився Степан Хрін. <i>Фото з 1992 р.</i>	54
Ілля Стебельський в час служби при австрійському війську. <i>Близько 1915</i>	55
Листівка Іллі Стебельського до дружини Елеонори	55
Матуральне фото Степана Стебельського. <i>Самбір, 1936</i>	56
Степан Стебельський в бойківському одязі	56
Бойківські танцюристи на пописі народної ноші і танцю. <i>Самбір, 1937</i>	56
Брати і сестри Стебельські з мистцем Михайлом Морозом. <i>Самбір, 1932</i>	57
Брати Роман і Степан Стебельські. <i>Самбір, близько 1937</i>	57
Брати Володимир і Степан Стебельські. <i>Самбір, близько 1937</i>	58
Степан Стебельський. <i>Самбір, близько 1937</i>	204
Степан Стебельський із селянами. <i>Близько 1938</i>	204
Родина Стебельських в Самборі. <i>Серпень 1939</i>	205
Родина Стебельських під хатою в Самборі	205
Степан Стебельський. <i>Близько 1938</i>	206
Степан Стебельський. <i>Самбір, серпень 1939</i>	206
Степан Стебельський. <i>1940</i>	370
Степан Стебельський з дружиною і сестрою дружини. <i>Кузьмина, 1942</i>	370
Степан Стебельський з дружиною і дочкою під хатою в Кузьміні. <i>1942</i>	371

Степан Стебельський з дружиною і дочкою	371
Степан Стебельський з дочкою Лілею. <i>Правдоподібно кінець 1942</i>	372
Степан Стебельський – “Хрін”, командир Лемківської сотні 95а	372
Елеонора Коцан-Стебельська. <i>Нью-Вестмінстер, Канада, 1949</i>	490
Богдан Стебельський. <i>Торонто, Канада, 1958</i>	490
Брати Роман і Богдан Стебельські. <i>Самбір, близько 1937</i>	490
Марійка Стебельська-Мянковська з сином Романом. <i>Польща, 1944</i>	490
Володимир Стебельський з родиною. <i>Едмонтон, Канада, 1960</i>	491
Могила Іллі Стебельського. <i>Старий Мізунь, Україна</i>	491
Ліля Стебельська-Оверко і Юрій Шухевич. <i>Чикаго, 1989</i>	492
Ліля Стебельська-Оверко з речами батька. <i>Чикаго, 1989</i>	492
Особисті речі Степана Хріна	493
Пам'ятник ген. Свєрчевському на Лемківщині	493
Богдан Стебельський і його небіж, Роман Мянковський. <i>Літо 1990</i>	493
Символічна могила Степана Хріна, де похований його брат, Богдан. <i>Оквіл, Онтаріо, Канада</i>	494
Ліля Стебельська-Оверко зі сестрою ген. Романа Шухевича. <i>Білогорща, 1992</i>	494
Під пам'ятником Слави воїнам УПА. <i>Оквіл, Онтаріо</i>	494
Ліля Стебельська-Оверко з ветеранами УПА зі Стрийщини. <i>Київ, 1992</i>	495
Ліля Стебельська-Оверко з внуком, Марком-Степаном. <i>Чикаго, 1996</i>	495

ЗМІСТ

ВСТУП	9
INTRODUCTION	31
Степан Хрін, Командир Відтинку УПА	
КРІЗЬ СМІХ ЗАЛІЗА	59
ПІД ПСЕВДОМ У ПІДПІЛЛІ	60
ПЕРЕКОЧУЮТЬСЯ ДВІ НАВАЛИ	66
БОЛЬШЕВИЦЬКІ РОЗВІДАЧІ	76
ОРГАНІЗОВУЄМО САМООБОРОНУ СІЛ	89
З ЧЕТВЕРТОЮ ЧОТОЮ СОТНІ К-РА ХОМИ	98
ПІД ЛІЩАВОЮ ГОРШНЬОЮ	112
ОБШУКИ ЗА РАНЕНИМИ	127
ВИГОЮЮ РАНИ	132
З ПІДПІЛЬНОЮ БОЇВКОЮ В ОБОРОНІ НАСЕЛЕННЯ	139
ПРОЧИЩУЄМО ТЕРЕН	151
КІНЕЦЬ ЧЕРВОНИХ БОЇВКАРСЬКИХ ГНІЗД	161
"ПОВСТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА"	170
НА СУДІ	185
МОЇ ОСТАННІ БОЇ В БІРЧАНЩИНІ	190
НА ЛЕМКІВЩИНУ	197
Summary	202
СПОМИНИ ЧОТОВОГО ОСТРОВЕРХА	
Хроніка Тактичних Відтинків УПА	
"ЛЕМКО" і "МАКІВКА" 1944 – 1948	207
ПЕРЕДМОВА	208
ДО ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ	217
Вже час	217
Цікава пригода	219
До лав УПА	219
Перша дія	220
Успіх кличів УПА	221
Наскок на гарнізон в Стрільках	221
Великий з'їзд провідників ОУН, командирів УПА, делегатів різних партій і вибір УГВР	222
Зустрічі з большевицькими парашутистами	223
Бої з німцями	224

Приїзд к-ра Перебийноса і к-ра Дзвінчука	225
Чергові бої з німцями	225
В обіймах фронтових ліній	228
К-р Різун пам'ятає і про нас	229
Чому ж це так?	229
На багнах	230
Італійці в рядах УПА	231
Пригода в Татаррах	233
Провокатор	233
Мій відхід із сотні "Булава"	235
В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ ПІДПІЛЛІ	235
Над Сяном	235
Моя "пападьошка"	236
Зустріч з американськими літунами	236
Який командир, таке його й військо	237
Перша зустріч з чотовим Хріном	238
Вишкіл	239
Наскок на большевиків у селі Глумчі	239
Бій у Ліщаві Горішній	240
Різдвяні свята	241
Засідка на бандитів	241
Бій в обороні села Грозьови	242
Наскок на Ребрець	243
Командир охоронного відділу Олень	244
Сотенний Громенко	244
Районовий провідник Юрко	245
На Цапурт	245
Бій на Добрій	246
Засідка на бандитів між селами Криве і Ліщавя Долішня	247
Великий наступ на Борівницю	247
На лікуванні	249
Засідка на міліцію	250
На вишколі СБ	250
На підстаршинському вишколі	251
Козацьке прощання	251
В новому терені	252
Різдвяні свята 1946 року	252
Виселення	253
Відхід на Лемківщину	253
Палають ворожі кубла... ..	254
В РЯДАХ УПА	255
Зустріч	255
Великодній рейд	255
Сповідь	256

Великдень	258
Обливаний понеділок	259
Несподівані гості	260
Село Рибне	260
На підстаршинський вишкіл	261
Марш на Волковию	261
В селі Буковець	262
Марш на Терку	262
Пригоди нашого велетня	266
Тривога	266
Зустріч з к-ром Мироном	267
Великий бій у Гічвицях	267
Зустріч з к-ром Реном і приготування до бою в Бескиді	268
Наступ на села Полонну і Кам'яне	269
Виселення	270
Будова шпитальки	272
Бій у Прибишівському лісі	272
Провокація чехів	273
Наша штука	273
Інші бої	274
Відхід другої сотні	275
Наскок на гарнізон в селі Морохові	275
Засідка біля села Куляшного	276
Небещани	277
Загір'я	278
"Батальйон сьмерці"	279
Дарунки для Команчі	279
Жнива	280
Бій в Суровиці	281
Кальниця	281
Наскок на командира	282
Віщування птахів	282
Кривавий бій коло села Хоцень	283
Спецгрупа	284
Відхід сотні к-ра Бродича	284
Поворот другої сотні	285
Наскок на ворожі бункери	285
Бій коло Верніївки	285
Тіто	286
Політв'язень оповідає	287
Пачкарі	288
Наші гнізда	289
Скок на Тарнаву	291
Оборона табору на Хрещатій	292
Будуємо табори	295

Наступ на польську твердиню Прусек	296
Бій в Куляшнянському лісі	297
Смерть к-ра Омелька	297
Наскок ворога на наш табір	298
Агентурна робота	299
Миła зустріч	299
На залізничному шляху	300
Будуємо вже третій табір	300
Ліквідація мостів	301
Наступ на Тиляву	301
Зима	303
Моя шинеля	304
Іду на відпустку	305
Пропагандивний зимовий рейд	305
Йордан в Луковім	306
Як діяла агентура	307
Під голим небом	312
Упадок шпитальки	313
Ворог в селі	313
Агентурна робота	314
Стріл в порожнечу	314
Дві групи	315
Дії нашої групи	315
Дії першої групи	316
Вістки	317
Марш до командира	317
Наслідки спізнення	318
Засідка на генерала Свєрчевського	318
Наші хитрощі	319
Ворог казиться	320
Наступ поляків і чехів	321
Погоня і голод	322
І за бульбу треба битися	322
Ідемо на свята	323
Великодні свята	323
Польова Служба Божа	325
Зустріч з сотнею к-ра Бора	326
В Бєсकिді	327
Між мінами на горі Матрагона	327
Марш на Хрещату	328
Ворожий наступ	329
Жахливе виселення	329
Наше стрілецтво	330
Наша підготовка і перші сутички	330
Наступ на Хрещату	331
Між мінами	331

Три доби в марші й голоді	332
Марш на столицю Хрещату	333
Велика облава	333
Наша столиця	333
Другий наступ на Хрещату	335
Козацький суд	336
Радісне з'єднання	336
Бій за гору	337
Наскок чехів	337
Жахливе становище	338
Сам один, а навколо ворог	339
Жахлива картина і зустріч з к-ром Реном	341
Бомбардування Хрещатої	342
Зустріч з бунч. Приспівом і політвиховником Соломкою	343
На Лопіннику	344
На Ветлинській Магурі	344
В таборі коло Суковатого	345
На Магурі	347
Перед відмаршем	349
Перехід кордону	350
НА ТЕРИТОРІЇ УССР	351
Шукаємо зв'язку	351
Зустріч з моїм командиром	352
Свято зброї 31 серпня	353
Дві характеристики	354
На Бадьовій	356
Три командири	357
Наші славні дівчата	357
Ідемо далі	358
Перший рейд	359
Гостина у к-ра Тараска	361
Мій бункер	362
Різдво в бункері	363
Алярм	364
Бандит Кривенко	365
Вже мої хлопці почали	365
При КВ "Маківка – 24"	366
Summary	368

Степан Хрін, Командир Відтинку УПА

ЗИМОЮ В БУНКЕРІ

Спогади-хроніка 1947-48	373
ВЕСНА І ЛІТО 1947 РОКУ	374
ПІД ЗЕМЛЕЮ – В БУНКЕРІ	381

ЩОДЕННІ ЗАНЯТТЯ	390
ПОВСТАНСЬКЕ ЛИСТУВАННЯ	393
ДІВЧАТА-ПОВСТАНЦІ ПИШУТЬ	401
СТ. ВІСТ. МИХАЙЛО БАЙДАК	405
ВОНИ ДОВГО ЗА МНОЮ БЛУКАЛИ	410
ПЕРШИЙ АЛЯРМ – НА РОЗВІДКУ	413
СТРІЛЬЦІ МАЮТЬ СЛОВО	417
ПОТОП В БУНКЕРІ	421
ІДУТЬ ДНІ ЗА ДНЯМИ	425
НЕПРОШЕНІ ГОСТІ	430
ДЕНЬ СВ. АННИ	433
РОЗВІДОЧНА СТЕЖА	436
НА ДОЗВІЛЛІ	439
ДАВНЄ МИНУЛЕ	442
І ВОНИ ЧАСОМ ПРИСНЯТЬСЯ	447
НАРОД З НАМИ	450
В ОЧІКУВАННІ РІЗДВЯНОЇ ЗІРКИ	452
ПОКЛІН ТОБІ, СТАРЕНЬКА МАТИ	457
ПРИГОДА НАШИХ РОЗВІДНИКІВ	459
ЗУСТРІЧАЄМО НОВИЙ, 1948 РІК	461
МОЇ ПЕРЕДБАЧЕННЯ	464
ВОДОХРИЩА	467
ВІСТІ ІЗ СВІТУ	469
В ОБІЙМАХ СМЕРТИ	472
РЕГІТ КУЛЕМЕТІВ В ЛІСАХ	474
БЕРЕЗНЕВІ ДНІ	482
НАСКОК ВОРОГА	484
Summary	488
ВІД ВИДАВНИЦТВА “ДО ЗБРОЇ”	496
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	500
ПОКАЖЧИК	502
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	534

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а залежно від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються годані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині і Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3–4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіали, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р. 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р. 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – звідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, звідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942 – 1945; книга друга: Серпень 1944 – 1945 (продовження шостого тому). 1983 р. 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944 – 1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944 – 45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980 р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946 – 1948. Книга містить органи УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали, 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949 – 1952. Збірник містить документи, офіційні звідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4 – 6 і 9, 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., ХХХІІ – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА ("Лисоня"); містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – "Лисоня" від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п'ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА "Лисоня". 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу ("Ударники" 4, 94 а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним "Буркуном", з епілогом Богдана Гука ("Скали"). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного "Крилача" (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним "Бурлакою" (Володимиром Щигельським), денник сотні "Крилача" (ведений бунчужним "Орестом") і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Константин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення "УПА-Схід"; спогади. Автор — киянин — оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до "звільнення" з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення "УПА-Схід". 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945 – 1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті, Лісовик, Інформативні вісті, Інформатор і Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарпатті та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946 – 1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лигице, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистівське страшило, До братніх чеського і словацького народів*. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА "Говерля"; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА "Маківка". 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА "Говерля"; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або негайно після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до "Літопису УПА"; книга перша: 1–19 томи. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів "Літопису УПА". 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941 – 1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейських установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи "Вісла". Містить вироки, звіти та кореспонденцію

Військового суду Оперативної групи "Вісла" за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги — це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942 – 1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що появився в роках 1942 – 1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й уложені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник має понад 600 пісень чи їх варіантів. 1997, ХХІУ + 556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор — волиняк — оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом — шефом господарського відділу ШВО УПА "Заграва", від літа 1943 — ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, к-р Д. Клячківський) і від літа 1944 — старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 — в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 — пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині й накінець — у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів ("Палій"): "З юнацьких мрій — у ряди УПА", це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського ("Хріна"), к-ра ТВ УПА 24 "Маківка" — "Крізь сміх заліза", "Зимою в бункері" та спогади Олекси Конопадського ("Острроверха") — "Спомини чотового УПА Острроверха". Авторі оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Підготовляються до друку такі томи "Літопису УПА":

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада; книга четверта: Документи, спогади і біографії. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР.

Холмський тактичний відтинок УПА ("Данилів"): містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 — 1948 роках. Між документами — звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у ("Вольносьць і Неподлеглосьць"), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, радянські документи про депортацію українців до СРСР та інше.

Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Книга друга. Велика частина книги — це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ).

Спогади Івана Гарваса ("Сої"). Книга містить спогади "Сої", "Спартака", "Зенона Семеніва" та інших членів відділу УПА к-ра "Бриля". В книзі також подаються оперативні звіти к-ра "Бриля" та к-ра "Гамалії" ("Переяслави I" та "Переяслави II") з Тактичного Відтинку УПА "Розточчя".

Ярославщина, Любачівщина, Томашівщина. Книга містить документи і матеріяли 27 ТВ УПА "Бастіон" та II Округи ОУН "Батурин" за роки 1944—1947. Між документами також хроніки відділів "Месники" 2 і 3, накази, реєстри та списки відділів. Книга також включає спогад сотенного "Тучі" й політвиховника "Шеремети" та спогад "Вуса" і "Козака" з почоту к-ра "Залізняка".

Показчик до "Літопису УПА"; книга 2: 21–30 томи та 1–2 томи нової серії. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи "Літопису УПА" старої та нової серії, як також книги "Повстанські могили", 1.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України та Головним Архівним Управлінням при Кабінеті Міністрів України появилися такі томи "Літопису УПА":

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: *До зброї*, № 1 – 6, 1943, *Повстанець*, № 1 – 6, 1944 – 1945, *Український перець*, № 1 – 3, 1943 – 1945 та *Бойовий правильник піхоти*. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ "Заграва", "Богун", "Турів" та "Тютюнник". Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готується до друку наступний том:

3. Документи ЦК КП(б)У про організацію боротьби з українським національно-визвольним рухом у 40 – 50-х роках. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У.

Серія "Літопис УПА" – Бібліотека

Юрій Ступницький. Спогади про минуле. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі "Дружинники". Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу.

Замовлення з-поза України та оплату за окремі томи просимо ласкаво слати на адресу:

**LITOPYS U.P.A.
P. O. BOX 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada**

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серії (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серії та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні. З часом тут реєструватимуться важливі інформації про український визвольний рух також і українською мовою.

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

Микола Кулик — **upa@netcom.ca**

або редакції:

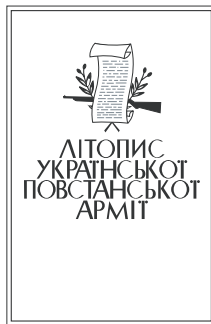
Петро Й. Потічний — **potichp@netcom.ca**

Адміністрація в Україні: **litopys@wertep.com**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на:

upa@infoukes.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ІМ. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПІСУ УПА"

*С. Баб'як, М. Бошно, С. Голяш, В. Дашко, О. Жигар, М. Зінько,
Ірина Камінська, М. Ковальчин, М. Кошик, Б. Крук, М. Кулик,
Р. Кулик, І. Лико, М. Мігус, П. Мицак, В. Новак, С. Новицький,
Б. Пасічник, Р. Петренко, Марія Пискір, П. Потічний, М. Рінецький,
І. Росіл-Юрко, В. Сорочак, Я. Струтинський, М. Федак, Марта Філь,
Л. Футала, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, В. Дашко, Р. Кулик, М. Мігус, І. Росіл-Юрко

Адреса:

ЛІТОПИС У.Р.А.
Р.О. Вох, Station "С"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
E-mail: upa@netcom.ca

Адміністрація в Україні:

Леся Дук, Ігор Гомзяк

Адреса:

ТзОВ "Літопис УПА"
пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна
тел./факс (0322) 72-40-64
E-mail: litopys@wertep.com

Наукове видання

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Том 30

Степан Стебельський ("Хрін")
Олекса Конопадський ("Острроверх")
КРІЗЬ СМІХ ЗАЛІЗА

Вступна стаття та резюме англійською мовою

Літературне та технічне редагування

Ірина Лонкевич

Комп'ютерне складання *Ігор Максимів*

Художнє оформлення *Андрій Стешко*

Підписано до друку . Формат 62 x 95 ¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 40,5. Обл.-видавн. арк. 31,0.

Наклад 5000. Зам. № .

Видавець: ТЗОВ "Літопис УПА"

пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна

тел./факс (0322) 72-40-64

E-mail: litopys@wertep.com

**Фундатор 30 тому "Літопису УПА"
Богдан Стебельський
(*1911 Томашівці, Україна - +1994 Торонто, Канада)**

Бл. п. д-р Богдан Стебельський, старший брат Степана Хріна, автора споминів "Крізь сміх заліза" і "Зимою в бункері", вже був скитальцем у Канаді, коли прийшла вістка про трагічну смерть його брата, Степана. Матері Степана, яка тоді теж була в Канаді з дочками Наталкою та Іриною, доньки цієї вістки не виявили, боячись за її здоров'я. Однак вона відчувала правду, і вкоротці, 22 вересня 1952 року, померла на розрив серця.

Для Богдана ця вістка стала наказом закріпити пам'ять його брата. Він із захопленням вітав появу тритомника з описами боротьби його брата в лавах УПА у видавництві "До Зброї". Книжки скоро розійшлися, і Богдан запланував їх перевидати, доповнивши іншими матеріалами, які почав гromадити.

Богдан Стебельський, ще змолоду член ОУН аж до смерти, політв'язень польської (Краків-Самбір) та німецької (Львів) тюрем. Студював у Краківській Академії Мистецтв (1934 — 1939), де очолював мистецький гурток "Зарево". Дальші студії проводив на Українському Вільному

Університеті в Мюнхені (Німеччина), де 1959 р. завершив їх докторатом філософії. Ще в Україні, а потім в Канаді працював у музейництві (оцінював східноєвропейські фольклорні об'єкти для Королівського Онтарійського Музею), організував мистецьке життя і брав участь у виставках. Найбільше праці присвятив мистецтвознавству, пишучи рецензії та редагуючи протягом 45 років місячний додаток "Гомону України" — "Література і мистецтво". Був співініціатором Асоціації Діячів Української Культури в 1965 р., яку очолював до самої смерти. Дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, очолював його в Канаді від 1973 р. аж до смерти, так як і "Раду для справ культури" при Світовому Конгресі Вільних Українців. Редагував ряд наукових збірників НТШ та інших збірників, найбільше монографій мистців. Для АДУК редагував її журнал "Естафета". Підготовлявся до редагування мемуарів брата Степана. Плянував перевидати спомини "Хріна", тепер у виданнях "Літопису УПА".

Коли несподівана смерть його постигла 27 липня 1994, на його письмовому столі було листування з проф. доктором Петром Й. Потічним, тодішнім деканом УВУ і редактором "Літопису УПА", в справі перевидання мемуарів "Хріна". Цю кореспонденцію провадила далі його дружина — вдова, Аріядна Стебельська. Ще за життя Богдан почав творити комітет для видання споминів командира "Хріна", в який входили самі лемки, зацікавлені діями свого оборонця. На тризні по похороні Богдана комітет оформився в складі: Аріядна Стебельська — голова, мгр. Іван Терепенко — секретар, інж. Олег Іванусів — скарбник і Іван Оленич — член. З великою посвятою допомагала в канцелярській роботі біля фінансів інж. Олегові Іванусіву його дружина Божена.

Створено Видавничий Фонд ім. сл. п. Богдана Стебельського. Багато осіб допомогло в збірковій акції. У Торонті — дир. "Гомону України", Володимир Окіпнюк та Микола Карпій. В Едмонтоні — брат Богдана, Володимир Стебельський. У Бритійській Колумбії — сестра Богдана, Ірина Ковальчук, і її муж Лев. У Чикаго дочка командира "Хріна", Ліля Оверко, і Володимир Мазур (Фундація "Воля"). На жаль, збірка не одержала бажаних фондів, і у великій мірі треба було її доповнити приватними фондами Богдана Стебельського.

Комітет звернувся до редактора "Літопису УПА", проф. д-ра Петра Й. Потічного, щоб взяв на себе важку і відповідальну редакторську функцію. Родина Богдана Стебельського вдячна деканові Потічному за його віддану професійну працю, без якої ця книжка не могла б появитись.

На цьому місці хочемо скласти нашу найщирішу подяку усім, хто в який-небудь спосіб причинився до появи цього тому "Літопису УПА".

Родина Богдана Стебельського

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ
АРМІЇ

30